OBSAH / CONTENTS / INHALT

Metodológia/Methodology/Methodologie
BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: Charakteristika „barbarských" států (Příspěvek k metodologii dějin) 3

Štúdie a články/Articles/Studien
JIRKAL, Emanuel: Tragická postava prvého izraelského kráľa Šaula 18
HABAJ, Michal: Zásahy Kambýsa II. do fungovania hospodárstva Perzskej ríše 31
BABIC, Marek: Vidiecke vily v listoch rímskych aristokratov 41
KYSUČAN, Lubor: Mýtus nebo realita? Ekologická krize v antice ve světle písemných pramenů 48
GÁLIK, Zdenko: Mikuláš Ujlaki (Ilocký) a jeho hradné panstvá na území dnešného Slovenska – Korlátka, Hlohovec, Tematín 65
BRODŇANSKÁ, Erika: Gnóma Nosce te ipsum v úvodnom slove politickej príručky Jána Webera z roku 1665 92
VRBATA, Aleš: Latinité as a backward-looking nationalism (Latin America and Québec) 99
ARPÁŠ, Róbert: Kríza československej myšlienky? (Slovenská mládež v politických stranách v prvej polovici 30. rokov minulého storočia) 124
HASAROVÁ, Zuzana: Nový sviatok v kalendári komunistického režimu: K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia 136

Materiály/Materials/Materialien
JAKUBEJ, Ján: Život blahoslavenej pamiatky doktora Martina Luthera najhodnovernejšími historikmi zaznamenaný roku Pána 1791. V Banskej Bystrici : Ja. Jozef Tumler, 1791. 40 s. 162
MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav: Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky. Zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945 179
PRELOVSKÁ, Daniela: Spolupráca múzeí so školami v období rokov 1970 – 1975 na stránkach výročných správ slovenských múzeí 213

Rozhľady/Horizons/Horizonte
HRABOVSKÝ, Peter: Ľudový tanec v obciach východného Horehronia v kontexte historických a spoločenských zmien 19. a 20. storočia a jeho podoby v súčasnosti 227

PARÍKOVÁ, Magdaléna: Služobníctvo v retrospektíve historických a sociálnych kontextov 19. a 20. storočia z pohľadu etnológie 244
BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Záhradkárske osady, chatári a chalupári ako fenomény urbanizácie 253
JÁGEROVÁ, Margita: Každodennosť vidieckej školy – na príklade lokality Liptovská Teplička v rokoch 1945 – 1956.....263

Diskusia/Discussion/Diskussion
TONKOVÁ, Mária: Prehľad využitia progresívnych metód v historickej antropológii v podmienkach Slovenska 283
KOŽELOVÁ, Adriána: Kultúra prekladu – reálie z antickej kultúry ako prekladateľský problém.....291
OZIMY, Andrej: Archeologická expozícia v Podunajskom múzeu v Komárne a návrh na jej reinštaláciu.....298

Recenzie/Review/Kritik
HRUBOŇ, Anton. „Za slovenský štát, za Novú Európu!“ Hlinkova garda v období nemeckej okupácie. (Jakub Drábik) 330
ŠEDIVÝ, Juraj et al. Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska. (Dávid Jablonský).....332
BEL, Matej: Liptovská stolica. Prel. KORDOŠ, J. (Peter Chrastina).....334

Kronika/Chronicle/Chronik.....338
Publikačná etika časopisu Studia Historica Nitriensia/ Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal/ Veröffentlichung Ethik des Zeitschrifts Studia Historica Nitriensia 343

Pokyny pre autorov/Instructions for the authors/Hinweise für Autoren.....348

CHARAKTERISTIKA "BARBARSKÝCH" STATŮ (PŘÍSPĚVEK K METODOLOGII DĚJIN)

Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ

Masarykova univerzita
Filozofická fakulta, Ústav klasických studií
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
jarmilab@phil.muni.cz

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Characteristics of „Barbarian" States (Contribution to the Methodology of History). Ancient state can be characterized as a religious, political and legal unit, regardless of whether it is a state of the so-called Ancient Oriental type or the ancient states of Greeks and Romans. The barbarian Germanic states do not necessarily form a religious and legal unity. Following paper describes the so called barbarian state like a type. Discussed is it's mostly polyethnical structure, the kingship and its supports (support in sacrality, in retinue, war, relations with the Roman Empire, in legislation, tradition, genealogy of the king families, ceremony of investiture and in the church). Discussed are also the bearers of statehood of this states and their specific legal situations. The „Barbarian" Germanic states are compared to the so called empire of Attila. Attila's "empire" can be considered a "barbarian state" with certain features of the sacred kingship and absolute might of the so-called Ancient Oriental type.

Klíčová slova: „Barbarský" stát jako typ; královská moc v „barbarských" germánských královstvích a její opory; nositelé státnosti těchto království; srovnání těchto státních útvarů s Attilovou říší;

Keywords: The so called Barbarian state as a type; the kingship in the "Barbarian" Germanic kingdoms and its supports; the bearers of the statehood of these kingdoms; the comparison of these states to the Empire of Attila;

Jako tzv. barbarské germánské státy tradičně označujeme státní útvary, které v průběhu 5. a 6. stol. vznikaly na teritoriu západořímské říše a rozvíjely se v přechodném období mezi antikou a středověkem. Cílem tohoto příspěvku je vymezit „barbarský" stát jako typ a poté vyvodit z příslušných poznatků metodologické závěry.

Protože tzv. barbarské germánské státy navázaly svým vývojem na období pozdní antiky, je nejprve třeba tyto politické útvary vymezit ve srovnání se státy epochy starověku. **Starověký stát**, bez ohledu na to, zda se jedná o státy staroorientálního typu či antické, městské státy anebo říše, lze nejobecněji definovat jako nábožensko-politicko-právní jednotku. Charakterizuje jej společný kult, který jsou představitelé státu, ale i jeho osobně svobodní obyvatelé povinni vykonávat.

Příslušná státní božstva celek, který je uctívá, podle představ starověkého lidstva ochraňují. Podléhá vládě určité autority či autorit a jednotnému právu, které platí na celém jeho území.

Barbarské germánské státy můžeme oproti státům starověkým definovat nejprve negativní charakteristikou: Jednotu náboženskou a právní celé jejich území představovat nemusí. Jsou však jednotkou politickou, uplatňuje se v nich vláda jednoho krále.

Jedním ze základních atributů politických jednotek, vznikajících za doby tzv. velkého stěhování národů, je jejich **polyetnická struktura**.[1] Týká se útvarů předstátního i státního charakteru. Ostrogóti, kteří unikli hunskému područí, se např. spojují s Alany a Huny, a to pod vedením společných náčelníků Alathea a Safraka. Tato skupina se úspěšně násilím dostává na území římské říše, kde posléze funguje v témž složení v římských foederátních službách. Pestrou skupinou byli zřejmě i Radagaisovi bojovníci, kteří se společně vypravili za kořistí na území Itálie.[2] Jistá část Herulů se ze strachu z císaře Iustiniana I., který jim poslal krále, jehož nepřijali, spojila s Gepidy.[3] Tyto útvary nejsou k „barbarským" státům počítány, podobně jako nepanuje jednotné mínění o zařazení tzv. Odoakerova království mezi ně (především mělo velmi krátké trvání). Etnicky neobyčejně pestrý byl ovšem i ostrogótský stát, který tvořili Ostrogóti, Rugiové, Herulové, Skirové, Svébové, Turcilingové a Alani.[4] Vandalský stát byl tvořen Vandaly a Alany, původně se s touto skupinou „barbarů" stěhovali také Svébové. K Vizigótům se přidali germánští Taifalové, s Langobardy se do Itálie přistěhovali též Sasové, Gepidové, Durynkové, Svébové, Herulové, Sarmati a Bulhaři. Dalším charakteristickým rysem „barbarských" germánských království je **přítomnost původního římského obyvatelstva**, jež bylo do těchto států, pokud trvaly dostatečně dlouhou dobu, postupně plně integrováno.

Nová sociální, případně státní jednotka, se v přechodném období mezi antikou a středověkem tvořila kolem schopného **náčelníka či krále**. Vznikala buďto vnitřním sociálním vývojem (uveďme proces snižování počtu kmenových náčelníků u Franků, Vizigótů, Alamanů) nebo z důvodů záchrany určitých skupin současníků doby vrcholícího velkého stěhování národů, kteří se sdružili kolem úspěšného vůdce (vzpomínaný případ Alathea a Safraka, Theodericha Velikého, vandalských hasdingských králů, langobardského Alboina.) Nemuselo jít přitom vždycky o celé kmeny, ty se nejednou rozpadaly, drobily a jejich části splývaly s jinými etniky. Pro oba tyto procesy bylo tzv. velké stěhování národů, kdy bylo

---

[1] Nepočítám sem administrativní jednotky, které polyetnické struktury nabývaly tím, že jeden kmen nebo stát vojenským násilím připojil jiný stát nebo kmen.

[2] Srov. Zos. V 26, 3; Dále: VÁRADY, László. Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969, s. 193; WOLFRAM, Herwig. Die Goten. München: C. H. Beck, 1980, s. 202n a 309; GÜNTHER. Rigobert – KORSUNSKIJ, Alexander R. Germanen erobern Rom. Berlin: Akademie Verlag, 1986, s. 13; 30 a 47; BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Stěhování národů. Praha: Vyšehrad (3. vydání 2012), s. 314. Jen za Góty jeho vojáky považuje např. HEATHER, Peter. Gótové. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 153.

[3] Prokop. BG II 15.

[4] Srov. WOLFRAM, ref. 2, s. 371n.

třeba zvýšené obranyschopnosti a kdy obživu bylo často nutné získávat z válečné kořisti nebo si vybojovat nová území k usídlení, živnou půdou.

Charakter doby velkého stěhování národů i vnitřní sociální vývoj v rámci germánské rodově kmenové společnosti vedl k tomu, že rozhodujícím faktorem vzniku a dalšího trvání nových státních útvarů byla královská moc jedince a její pozice vůči ostatním komponentám sociálního prostředí.

Království a jeho opory

V klasických jazycích jsou předáci kmenových svazů „barbarů" označováni termíny *princeps, primas, dux, iudex*, φύλαρχος, ve státních útvarech rex, ῥῆξ, vzácněji βασιλεύς. Antické prameny však moc náčelníků a králů, a tím kmenové svazy a státy, neoddělují důsledně. Zejména náčelník, který se nacházel v dobrém poměru s římskou říší, může v pramenech požívat titulu *rex*. V germánské terminologii najdeme pro krále např. výrazy *thiudans, reiks, kuning* (*konung*).

Opora královské vlády v sakralitě[5]

Pro tuto velmi tradiční oporu náčelnické i královské moci uvedeme několik charakteristických příkladů, které by samozřejmě mohly být rozhojněny.

Ammianus Marcellinus popisuje typického sakrálního krále u Burgundů, jehož titul zněl podle tohoto autora *hendinos*.[6] Podle Jordanových Getik považovali Ostrogóti své předáky z rodu Amalů za polobohy, *Anses*.[7] Králové z franského rodu Merovejců pokládali podle tzv. Fredegara za předka svého rodu mořské božstvo, zvané *Neptunus Quinotaurus*; při svých cestách po království užívali spřežení, taženého hovězím dobytkem.[8] Severogermánští králové odvozovali svůj původ od boha Ódina a jeho následníků (božstev – králů). Jak tuto představu, tak také řadu dalších dokladů existence sakrálního království u germánských obyvatel Skandinávie najdeme kupříkladu v díle Snorriho Sturlusona Heimskringla.[9] Mimo jiné se zde dozvídáme o odpovědnosti sakrálního vladaře za dobrou úrodu.[10] Byla-li špatná, Švédové nejprve obětovali voly, poté lidské oběti, a když se ani třetího roku neurodilo, obětovali samotného krále. Hákon

---

[5] Více o sakrálních náčelnících, králích a království viz In: BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Contribution to the Basic Methodological Questions. In BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – MEŠKO, Marek – ŽÁKOVÁ, Anna (eds.). On Research Methodology in Ancient and Byzantine History. Brno: Masaryk University, 2015, s. 11-13.

[6] Ammian. XXVII 5, 14.

[7] Jord. *Get.* 78: *magnaque potiti* (scil. Gothi) *… victoria iam proceres suos, quorum quasi fortuna vincebant, non puros homines, sed semideos, id est Ansis, vocaverunt.* Název by mohl souviset se staroseverským termínem *aesir* (pro ásy), a tím by odpovídal královské tradici, jak ji známe ze severogermánských pramenů.

[8] Fredegar III 11; Einhard, *Vita Caroli* 1: *Qoutcumque eundum erat, carpento ibat* (tj. rex de stirpe Merovingorum) *quod bubus iunctis et bubulco rustico more agente trahebatur.*

[9] Snorri Sturluson, *Heimskringla* I 2–10; ibid. např. I 8; I 10; I 15; I 16; I 17; I 25; I 43; II 9; IV 17; IV 18; IV 21; srv. také: BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 2, s. 356.

[10] Existence vladaře, kterého Snorri Sturluson jmenuje, nemusí sice být historická, příběh, jejž vypráví, je přesto však pro instituci sakrálního království na germánském severu velmi důležitým svědectvím.

Dobrý byl rolníky v Norsku nucen obětovat starým bohům, i když sám už byl křesťan.[11] Dalším pramenem pro tyto otázky je i historicky cenná legenda Vita Ansgarii[12], atd. Ohlas náboženské opory královské autority lze snad spatřovat i v zaměnění pojmu *vargus* za *extra sermonem regis positus*, ke kterému dochází v průběhu vývoje práva Franků – Saliů a Ripuariů,[13] posun, který je též svědectvím o upevňování státu a královské moci. Člověk, který by vzhledem k svému provinění byl v rodové společnosti postaven mimo božské i lidské právo, je stavěn mimo spravedlnost krále.

Družina

Počátky družinného prostředí u Germánů máme dokumentovány už u Caesara a jako plně rozvinuté je dokládá Tacitus[14]. Družina se vydělila mimo pokrevně příbuzenské svazky. Tím, že se stala institucí podporující náčelníka (krále), byla jádrem tvorby příštího státu a posléze představovala zárodečný státní aparát „barbarských" států Rodově kmenové prostředí rozbíjela družina i tím, že akumulovala bohatství (především z válečné kořisti a darů) a zvětšovala tak sociální diferenciaci společnosti.

Ve franském státě byla hierarchie jednotlivých členů družiny, zvaných *antrustiones,* vyjádřena stabilními místy na královských hostinách, kde je usazoval truhsazz,[15] družiníci měli v zákonících franské říše wergeld třikráte vyšší než běžný svobodný Frank.[16] Z franského i vizigótského státu máme zřetelné doklady toho, jak se z družiny vyvíjejí konkrétní dvorské funkce (*comes scanciorum* nebo *butiglarius*, *comes spathariorum*, *comes stabuli*, apod.)[17] Také v severogermánských oblastech měly družiny ve vzniku raného státního prostředí velký význam. Družina se zde nazývala *drott*, nejstarší titul pro spojené kněžství a soudní moc zněl *goðar*, přičemž v souvislosti s výkonem soudní moci se tento představitel společnosti nazýval *díar* anebo právě *drottnar*.[18] Máme tu zachycenu tutéž fázi sociálního

[11] *Heimskringla* IV 17.

[12] Vita Ansg. 26: *Ericum quondam regem vestrum nos unanimes in collegium nostrum asciscimus, ut sit unus de numero deorum;* srv. k tomu: Adam. Brem. IV 26. Mezi dobou vikinskou a Germány doby Tacitovy nebo tzv. velkého stěhování národů můžeme najít řadu paralel, souvisících s porovnatelnými stupni vývoje příslušných germánských společenství.

[13] Srv.. PLS 55, 2; LS 66; L. Rib. 90.

[14] Caes. *Bell. Gall.* VI 23, 1–7: *Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt; Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant…*; Tac. *Germ.* 14: *Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem principis non adaequare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae ejus assignare, praecipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant; comites pro principe… exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulae et, quanquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt: materia munificentiae per bella et raptus.*

[15] PLANITZ, Hans – ECKHARDT, Karl. Deutsche Rechtsgeschichte I. Graz-Köln: Böhlans, 1971, s. 84n.

[16] Srov. PLS 41, 5.

[17] BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 2, s. 110.

[18] Heimskringla I 2; Srv. např. BYOCK, Jesse. Viking Age Island. Suffolk: Clay ltd. 2001, s. 276 a 294.

vývoje, kterou u Germánů své doby pozoroval Tacitus, když psal o tom, že tresty germánským bojovníkům mohou udělovat pouze kněží.[19]

Válka

Králové byli provázeni takzvaným královským štěstím, které jim i jejich bojovníkům zaručovalo mj. ochranu a vítězství ve válkách.[20] Bylo jednou z nejdůležitějších legitimací jejich moci. Nedostatek válečného štěstí rozhodoval podle Ammiana Marcellina o osudu burgundských hendinů.[21] Herulové v první polovině 6. stol. svého krále zabili nejspíše pro jeho válečné nezdary, pro nově jím přijaté křesťanství, anebo možná kvůli obojímu.[22] Vítězství ve válkách bylo znamením dobrého poměru králů s bohy nebo Bohem.[23]

Válka králům též nejvíce, zejména v prvních obdobích vývoje státu, pomáhala udržovat velké družiny. Velmi instruktivní příklad o tom skýtají tzv. mořští králové z doby vikinské: „V té době králové (na vikingu) mnoho plenili ve Švédsku, Dánsku i Norsku," píše Snorri Sturluson. „Bylo tehdy mnoho ‚mořských králů', kteří veleli velkým vojskům, ale nevlastnili žádné území. Za pravého ‚mořského krále' byl považován ten, kdo nikdy nespal pod začazenou střechou domu a nepil v koutě u krbu."[24] Válka byla též zdrojem záborů území, která pak skýtala velké rozlohy půdy a **půda** se stávala další významnou oporou královské moci.

Důležitou roli v posilování vlády jednotlivých náčelníků a králů hrály též **foederátní vztahy k římské říši** (z foederátního poměru se vytvořil stát vizigótský, ostrogótský, franský a burgundský). Foederátní poměr znamenal římské spojenectví, dary, peníze, zboží, a především pak půdu, přidělovanou podle principu hospitality[25]. Podpora impéria napomáhala vytvoření vlády jediného náčelníka (krále), přičemž k tomu významně přispívala přepychovost darů, jež mohl udělovat. Germánští králové často propojovali svou moc nad barbary s funkcemi v římském státním aparátu. Typickým příkladem může být Theoderich Veliký nebo burgundský Gundobad, ale i otec franského krále Chlodvíka Childerich anebo Chlodvík sám.[26] Pozice v římském vojenství a správě takovým králům

---

[19] Tac. Germ. 7.

[20] Srov. Např. Jord. Get. 78; ibid. 257.

[21] Srov. pozn. č. 5.

[22] Prokop. BG II 14; šlo o krále Ocha. Prokopiovo zdůvodnění, že si Herulové nadále přáli žít bez králů, neobstojí, protože sám tento autor vzápětí píše o jejich výpravě pro krále do původního skandinávského domova. Opět v podstatě sám nabízí jako možný důvod porážku od Římanů nebo přijetí křesťanství (král a kmen museli mít tutéž víru). Na „královské štěstí" bylo často poukazováno i u římských státníků a císařů. Např. podle Plútarcha (Caes. 38) uklidňoval Caesar za mořské bouře vyděšeného kormidelníka, že s nimi přece pluje Caesarovo štěstí. Fortuna císařů je nejednou opěvována v pozdně antických latinských panegyricích.

[23] Srv. např. Avitus Ep. 46.

[24] Heimskringla I 30.

[25] V případě Vizigótů, Burgundů a Ostrogótů.

[26] K Theoderichovi: Malchus frg. 11, 17 a 18; Exc. Val. XI 49; Prokop. BG I, 1, 9; Theoph. AM 5931; Jord. Get. 289 Jord. Rom. 348; Marcell. Com. ad a. 483; Joh. Mal 383 (ad a. 487); P. Oxy. 914. 1969, PSI 183; Ennod. Paneg. XV; Joh. Ant. frg 241, 4; ke Gundobadovi: Joh. Mal. 374n; Fasti Vind. prior. ad a. 472; Cass. Chron. ad a. 473; Joh. Ant. frg. 209, 2; k Childerichovi a Chlodvíkovi: Ep. Austr. 2; Greg. Tur. HF II 38; HOOPS, Johannes von. Germanische Altertumskunde Bd. 1.

napomáhala udržet vládu i doma, v římských funkcích se seznamovali s fungováním složitějšího úředního aparátu, díky čemuž mohli opět posilovat svou moc, a jako římští úředníci mohli též snáze ovládat románské obyvatelstvo na území svých království. V případě Theodericha Velikého znamenala jeho dvojí role sice postupně také velké problémy, k těm ovšem přispěla byzantská mezinárodní politika doby císaře Iustiniana I., snaha obnovit faktickou moc Konstantinopole na římském Západě, kde císař vykonával jen formální svrchovanost.

Legislativa

Ochrana krále samotného není zastoupena ve všech zákonících „barbarských" království. Najdeme ji však ve vizigótském právu, v prameni Edictum Theoderici, v Leges Langobardorum, Lex Baiuvariorum a v zákonících vydaných pro Sasy po jejich porážce Karlem Velikým.[27] Zcela podobný význam jako ustanovení o králi měla ovšem i ochrana královských úředníků vyšším wergeldem. Hovořili jsme již o vyšším wergeldu za život královských družiníků v zákonících Franků, a stejně tak tomu zde bylo i v případě hrabat, nejstarších představitelů královské teritoriální správy na území franské říše, nebo o něco málo pozdějších vévodů.[28] Vyšší wergeld chránil představitele státní správy též v zákoníku k franské říši připojeného Bavorska.[29] Královské pravomoci byly v kodifikacích práva označeny termínem *bannus,* jejž bychom mohli srovnat s římským pojmem *imperium.*

Další velmi významnou oporu královské moci představovala **církev.** V případě ariánských církví byli králové jejich hlavami, jim a nikoli papeži podléhalo duchovenstvo, bohoslužby se konaly v germánském jazyce, existovala do gótštiny přeložená bible, dobře srozumitelná většině germánských etnik doby velkého stěhování národů. Na druhé straně v ariánských germánských královstvích představoval značný problém náboženský dualismus, protože početně převažující původní románské obyvatelstvo bylo katolické. Ke spojování Germánů

Straßburg, 1911-1913, s. 442-458; ZÖLLNER, Erich. Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts. München: Verlag C. H. Beck, 1970, s. 124; GÜNTHER – KORSUNSKIJ, ref. 2, s. 150n; JAMES, Edward. The Origins of France from Clovis to the Capetians (500-1000). London: Macmillan, 1982, s. 29; 60-65; BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Frankové a Evropa. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 110n.

[27] Zákony vizigótského krále Chindasvinda dovolují v případě ohrožení královské moci mučení příslušníků všech společenských vrstev (Leges Visigoth. VI 2, 1 a 2 – kde si král vymiňuje možnost udělit provinilé osobě milost). Wergeld u Vizigótů byl sice pro všechny osobně svobodné Góty stejný, ale v sankcích za zločiny, spáchané členy privilegovaných a nižších vrstev vizigótské společnosti, existovaly rozdíly, např. právě v možnosti použít proti nim mučení. Edictum Theoderici 107; v Rothariho ediktu nalezneme trest smrti za přípravu spiknutí proto králi, za vzpouru ve vojsku, za spory a rvačky na území královského paláce (1, 6 a 8); Lex. Bai. Appendix 2 hovoří o případu neposlušnosti vévody vůči králi; srv. ibid. III 2; Capitula de partibus Saxoniae (10 a11) uvádějí trest smrti za "spiknutí proti králi a národu křesťanů" (t. j. proti Frankům) a za nevěrnost vůči králi.

[28] *PLS* 54, 1; 64, 1; cf. 42, 1. Bylo to 600 solidů za člena družiny a hraběte. Srv. take např. Cap. de part. Sax. 30. *Convivae regis*, členové královské družiny římského původu, požívali nejvyšší právní ochrany mezi římským obyvatelstvem na území franského státu (*PLS* 41, 8). BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 2, s. 384; pro klérus: *L. Rib. 38, 5–9; srv. např. Lex. Bai.* I 9–10.

[29] Lex Bai. II 1; III 2.

a Románů v jednu společnost docházelo sice i za těchto okolností, ale o úplné jednotě „barbarských" království se dá mluvit až po konverzích germánských králů ke katolické víře.[30]

Franští králové si zajistili určitý, třebaže méně viditelný, primát také nad katolickou církví, k níž jako první z germánských králů na Západě (nepočítáme-li krátkou epizodu katolictví u Svébů) konvertoval zakladatel franského státu Chlodvík. Všichni biskupové, zvolení podle kanonického práva, museli být nutně ještě potvrzeni franským panovníkem, který tak v biskupských úřadech budoval odnož a oporu královské správy.[31] Vyšší ochrana představitelů církve v „barbarských" zákonících může být tedy považována i za právní ochranu královské moci.[32]

Ve službách královské moci působila i **tradice**, genealogie královských rodů ceremoniál investitury a královská propaganda. Zmínili jsme se už o tradici Amalů (kterou Cassiodorus ve svých dějinách Gótů sledoval po 17 generací),[33] o božských předcích-zakladatelích královských dynastií. Investituru a odznaky moci máme doloženy např. v případě vizigótského krále Thorismunda, který byl po smrti svého otce na Catalaunských polích pozvednut svými bojovníky na štítě.[34] V rodě Merovejců se královská moc tradovala předáváním kopí.[35] Ve Skandinávii byla dědičná královská moc předávána pitím tzv. Bragiho poháru.[36] Královská propaganda mohla mít podobu okázalých staveb, hostin, darů, epigrafických nebo numismatických prohlášení.[37]

Nositelé státnosti

V rámci reziduí rodově kmenového zřízení, která v každém z tzv. barbarských států nalezneme, je vedle krále hlavním nositelem státnosti shromáždění ozbrojených mužů, ***exercitus***. Jistým synonymem pro tuto instituci je etnonym vedoucího kmene (např. Gótové, Vandalové), třebaže v rámci tohoto označení se mohou skrývat i jiná etnika, podléhající témuž králi. Sněmy bojovníků plnily důležité státní funkce. Theoderich Veliký se králem svých Ostrogótů stal po smrti otce Thiudimira v r. 474 na základě dynastické posloupnosti. Roku 493 došlo však k jeho novému provolání králem od „barbarů" polyetnického celku, do jehož čela

---

30 Srv. Leander Hispalensis, Laus Spaniae.

31 Srv. k tomu: MANSI IX, sl. 132 (k. 10): *Ut nulli episcopatum praemiis aut comparatione liceat adipisci, sed cum voluntate regis, iuxta electionem cleri ac plebis, sicut in antiquis canonibus tenetur scriptum, a metropolitano, vel quem in vice sua praemiserit, cum comprovincialibus consecretur;* BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 26, s. 154n.

32 Srv. wergeld za zabití biskupa v L. Rib., kde se ve franském království objevuje poprvé a kde je vyčíslen na 900 solidů (L. Rib. 38, 5–9); Lex. Bai. I 9–10.

33 Srovnejme Tacitovo tvrzení (Germ. 44): *Trans Lugios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem.*

34 Jord. *Get.* 214n. (Zde take o insigniích královské moci pohřbených s vizigótským králem Theoderichem I.).

35 Greg. Tur. HF VII 33. Královské insignie obsahoval i Childerichův hrob v Tournai.

36 Heimskringla I 36.

37 Srv. např. ROESDAL, Else. The Emergence of Denmark and the Reign of Harald Bluetooth. In BRINK, Stephan-PRICE, Niels. The Viking World, London and New York: Routledge 2008, s. 657-662

se postavil v Itálii.[38] Jeho vnuk Athalarich byl schvalován shromážděním, které snad tvořili už jen výše postavení „barbaři" a královi „barbarští" úředníci.[39] Po smrti ostrogótského krále Vitigise *exercitus Gothorum* zvolil Eraricha, který byl původem Svéb. *Exercitus Vandalorum* zvolil po sesazení Hildericha králem Vandalů a Alanů Gelimera.[40] Chlodvík musel svou vůli prosazovat na tzv. Březnovém sněmu franských bojovníků, kde se mimo jiné dělila také válečná kořist.[41] Na shromážděních byly přijímány rané zákony barbarských států, především ty, v jejichž názvu najdeme termín *pactus*.[42] Dobře je vývoj od shromáždění všech svobodných bojovníků, které rozhoduje o různých věcech státu, ke stavovským sněmům, složeným z duchovní a světské šlechty, doložen u Vizigótů a Franků.[43]

Původní římské obyvatelstvo, stojící mimo *exercitus*, se na státních záležitostech zcela logicky zpočátku nepodílelo, pokud se jeho příslušníci ovšem nestali královskými úředníky a důvěrníky, k čemuž docházelo často. I tato skutečnost značně přispívala k tomu, že se původní shromáždění takzvaného *exercitus* postupem času měnila ve sněmy, v nichž již nehrála roli příslušnost k „barbarům", ale ke královským úředníkům a šlechtě země.

Právní poměry tvoří též jednu z významných charakteristik „barbarských" germánských států. Ve větší části z nich nenacházíme teritoriální platnost a jednotu práva, ale panuje zde tzv. právní personalita. Jednotné právo měl snad pouze Theoderichův ostrogótský stát, pokud je Edictum Theoderici skutečně dílem vlády Theodericha Velikého, ve vizigótském státě dva odlišné právní systémy sjednotil král Reccesvinth r. 643. Právní památky „barbarských" germánských států, s výjimkou států anglosaských, se nazývají **barbarské zákoníky.** Jsou takto označovány kodifikace práva, vzniklé v 5. až 9. stol n. l., které jsou sepsány latinsky, případně latinsky s použitím doma zaužívaných germánských právních termínů.[44] Mísí se v nich kmenové obyčejové právo, normy, převzaté z římského práva, a více či méně tímto právem ovlivněné královské konstituce. Ty ovšem neměly kmenovou, ale teritoriální platnost. Podíl domácího a římského práva je v barbarských zákonících různý a místy v nich nalézáme význačné zbytky rituálních právních norem (např. v zákoníku Pactus legis Salicae, u Frýzů, Langobardů, ale i jinde).[45]

---

[38] Exc. Vales. XII 57.

[39] Jord. *Get*. 304.

[40] Prokop. *BG* II 11, 5n.; ibid. III 2, 1–7; Prokop. *BV* I, 6–21; oficiální titul krále ve vandalském státě v severní Africe zněl *rex Vandalorum et Alanorum* (srv. Laterculus regum Wandalorum et Alanorum).

[41] Greg. Tur. HF II 27.

[42] Ve franské říši byla zákonná opatření s lidem naposled projednávána za krále Chilpericha okolo r. 575. (Edictum Chilperici regis, MGH Capitularia I, s. 8-10: *Pertractantes in Dei nomen* /takto/ *cum viris magnificentissimis obtimatibus vel antrustionibus et omni populo nostro*…).

[43] Srv. BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 2, s. 102–110; stavovská shromáždění ve vizigótském státě měla podobu toledských koncilů); pro Franky: BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 26, s. 115–117.

[44] Tato jazyková charakteristika je důvodem, proč k nim nejsou počítány zákoníky, vzniklé na území bývalé římské Britannie, které byly sepsány anglosasky.

[45] Více: BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Sakralita práva a Pactus legis Salicae. In Daniš, Miroslav et Valachovič, Pavol. Historické štúdie. Medzi antikou a stredovekom. Rímska a germánska spoločnosť v barbarských zákonníkoch. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 15-22; BEDNAŘÍKO-

Nomádský stát

Ve stejném období, v němž vznikly „barbarské" germánské státy, existovala v Evropě také **hunská říše**. Již název tohoto útvaru je odlišný. Pojmu říše je tu použito ve smyslu „kmenový svaz", nehovoří se o státě nebo království, jako v případě soudobých politických útvarů germánských. Při posuzování charakteru různých politických jednotek u zemědělských a nomádských civilizací často dochází k jisté metodologické nedůslednosti, a to v otázce významu reziduí rodového zřízení. Jde např. o prokazatelné zbytky rodového zřízení v državě Siung-nuů (předků evropských Hunů) v Asii,[46] anebo v hunské říši v Evropě, jejichž existence vede k pochybnostem o tom, zda tyto politické útvary nazývat státy.

Tato rezidua se však vyskytují i v sociálních jednotkách, které historická věda za státy bez pochybností považuje. Např. na ostrově Samu bylo rozdělení na pokrevně příbuzenské skupiny vystřídáno teritoriálním členěním až za doby panování samovládce Polykrata (538-522), v Attice za doby Kleisthenových reforem, tedy nejméně dvě století poté, co se zformovaly nejstarší athénské státní instituce [47] a v době, kterou označujeme jako epochu vrcholného rozvoje poleis.

Ve franském státě přetrvávala úloha rodových institucí ve shromáždění bojovníků (Březnový sněm) a v některých institucích soudních, vedle nichž existovalo i soudnictví hrabat jako královských úředníků.[48] Přežívající *exerxitus* prokazatelně ovlivňoval poměry ve vandalském nebo ostrogótském státě, shromáždění svobodných mužů s volebními a legislativními funkcemi známe i z království Langobardů (*gairething*).[49]

VÁ, Jarmila. Trestné činy proti životu a zdraví ve vybraných barbarských zákonících (franská říše). In Tauchen, Jaromír; Schelle, Karel. Trestné činy proti životu a zdraví včera a dnes. Ostrava: Key Publishing s. r. o., 2015, s. 25-33; Srv. BEDNAŘÍKOVÁ, ref. 2, s. 371– 387.

[46] Asijští Hunové, kteří dorazili do Evropy, byli ovšem již pochopitelně významně smíšeni s jinými etniky.

[47] Otázku, co je třeba považovat za počátek vývoje státu v antickém Řecku a Římě nelze zodpovědět příliš přesně. Nabízí se několik možností. Může to být vznik vlády, která není založena na principu stařešinství nebo dědičnosti patriarchální moci v královském rodě, ale na zásadě volitelnosti. Volební jednotkou zde může být buď skupina pokrevně příbuzných (v ranějších stadiích státu) nebo skupina, v níž na pokrevním příbuzenství nezáleží (velmi dobrý příklad této vyspělejší formy nám v tomto směru poskytuje např. serviovské zřízení v Římě nebo fýly po Kleisthenových reformách v Attice). Dalším důležitým momentem vzniku státu je přenesení rodově kmenové povinnosti ochrany života, zdraví a majetku pokrevně příbuzných na orgány státu (např. vytvoření areiopagu s jeho soudními funkcemi v Athénách, Drakontovy zákony, Zákony XII desek). Stát, který se stává arbitrem mezi pachatelem a poškozeným, eliminuje nejenom zásadu krevní msty, ale i kolektivní viny (třebas fragmenty Drakontových zákonů též ještě obsahují zásadu společného ručení příbuzenského kolektivu /*androlepsia*/ a sporadicky se s tímto principem setkáváme i v Zákonech XII desek; rovněž některé zásady svépomoci po kodifikacích práva v antickém prostředí zůstávají.) Jinými důležitými body na cestě k vytvoření státu jsou vznik veřejných prostranství (agora, forum) a společného krbu všech občanů (který reprezentuje kult bohyně Hestie nebo Vesty), tedy proces, v němž se plnoprávnými a státem plně chráněnými lidmi místo pokrevně příbuzných stávají občané a v podstatě je tu vytvořen nový sociální celek, i když občané mohou být s příslušníky původních kmenů z většiny samozřejmě totožní.

[48] V soudnictví jsou to *thungini*, *rachinburgii*.

[49] Dobře známa je role sněmů osobně svobodných mužů (*thing*) v raných skandinávských královstvích.

Základní charakteristiku nomádských politických útvarů vytýčili ve svých pracích N. Kradin a T. Barfield. Z charakteristik N. Kradina pro **říše kočovníků** je zde pro nás nejpodstatnější to, že uvádí existenci rodově kmenových struktur, a vedle toho zároveň krajů a úřední hierarchie vytvořené vládcem. Vyhýbá se však označení těchto nomádských útvarů termínem stát a razí po ně termín „supersložnoje voždĕstvo". Má přitom na mysli zejména mnohastupňový hierarchický charakter vedení společnosti, prostoupené rodově kmenovým zřízením. T. Barfield – konkrétně pro stát asijských Siung-nuů – použil pojmu „imperial confederacy".[50]

Povšimněme si nyní charakteristických rysů **hunské říše v Evropě.** Vrcholným stadiem jejího vývoje bylo období vlády krále Attily; proto se tomuto politickému útvaru doby tzv. velkého stěhování národů budeme věnovat právě v této etapě. Pokusíme se srovnat jednotlivé rysy Attilovy říše s těmi, které jsme uvedli u „barbarských" germánských států.

Předem je třeba říci, že na rozdíl od germánských států období mezi antikou a středověkem je zde možno najít staroorientální prvky, které s sebou do Evropy přineslo takzvané tradiční jádro[51] putujících Hunů. Pro Germány máme poměrně mnoho svědectví o existenci takovýchto nositelů ústní tradice – např. pro Góty u Jordana, pro Langobardy u Paula Diacona, pro Franky je najdeme např. u Gregoria z Turonu, takřečeného Fredegara, ale i u Einharda, pro Burgundy v Nibelunzích, Starší Eddě, atd. Některé doklady o ní nalézáme však i v případě Hunů. Na tradici, sahající za jejich evropské dějiny, poukazuje např. pověst o Areově meči u Priska a Jordana; existují totiž důvody, proč ji sledovat nejenom do oblastí černomořských stepí, ale i mnohem dál na východ.[52] Dalším dokladem je pak znak čínské filozofie jin-jang na štítě hunské jednotky v západořímských službách.[53] Moderní bádání přineslo ostatně k otázce souvislosti asijských Siung-nuů a evropských Hunů skutečně přesvědčivé důkazy.[54]

---

[50] KRADIN, Nikolay N. Nomadic Empires: Origins, Rise, Decline. In KRADIN, Nikolay N. – BONDARENKO, Dmitri M. – BARFIELD, Thomas J. (eds.). Nomadic Pathways in Social Evolution. Moscow: Center for Civilizational and Regional Studies of the Russian Academy of Sciences, 2015, s. 73–87; BARFIELD, Thomas. The Hsiung-nu Imperial Confederacy. Organization and Foreign Policy. In The Journal of Asian Studies, 1981, roč. 41, č. 1, s. 45–61.

[51] K problematice tzv. tradičního jádra srov. např. WENSKUS, Reinhard. Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes. Köln – Graz: Böhlau Verlag, 1961, 656 s.; WOLFRAM, ref. 2, s. 37); HEATHER, Peter. Gótové. Praha: Lidové noviny 1996, s. 14n.

[52] Srv. BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Attila. Hunové, Řím a Evropa. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 103n.

[53] Not. Dign. Occ. V 78; ibid. CII 80.

[54] Priskos frg. 8, s. 91 a 96 (srov. Jord. Get. 115); Text Wej-šu (srov. HIRTH, In: RE Bd. VIII, s. v. Hunni, sl. 2584); De la VAISSIÈRE, Étienne. Xiongnu (Hsiung-nu), the Great Nomadic Empire to the North of China in the 2nd and 1st Centuries BCE … Encyclopaedia Iranica (http:/www.iranicaonline.org./articles/xiongnu; dále srv. např. BRENTJES, Burchard. Arms of the Sakas and other Tribes of Central Asia Steppes. Varanasi: Rishi Publications 1996 (www. Npm. Gov. Tw/english/exhibition/e-grass 09/inter. Htm); MAYELLI, Hillary. Russian Tombs Hod Cues to Obscure Life of Asian Huns. In National Geographic News, 12. 7. 2001. [Online]. Dostupné na internete: http://news.nationalgeographic.com/news/2001/07/0711_russiatombs.html;MINYAEV, Sergey. Xiongnu Archaeology in Russia. New Finds and some Problems. In Arts asiatiques, tome 51, 1996, pp. 5-12 i v dalších pracích); BÓNA, Istvan. *Das Hunnenreich*. Budapest: Corvina Press 1991, s 169.

Mezi staroorientální prvky moci krále Attily patří především vysoký stupeň **sakrality** jeho postavení. Lze hovořit o situaci, kdy je panovník chápán buď jako nejvyšší božstvo obecně, nebo jako bůh na zemi.[55] Attila nebyl považován za boha jen náčelníkem Akatzirů Kúridachem, který měl důvod králi lichotit, ale i Huny, kteří provázeli východořímské poselstvo, v němž se nacházel historik Priskos.[56] Stejně tak najdeme v pramenech zmínku o jeho královském štěstí (před bitvou na Catalaunských polích, v písni, kterou zpívali jezdci při jeho pohřbu), může zkoumat a vykládat věštná znamení.[57] Starší tradici mohou odpovídat i určité rysy Attilova absolutismu. Vůči svým družiníkům, a to i vůči nejvýznamnějším z nich, je pán,[58] i takzvané *logades* smí trestat smrtí.[59] Styk s ním je řízen propracovanými ceremoniálními pravidly.[60]

Družina

Attilova družina, raný státní aparát, z něhož se vydělují jednotlivé konkrétní státní funkce, je dobře dosvědčena Priskem. Jde o ty, které tento raně byzantský historik nazývá *logades*.[61] Jejich postavení je pevně dáno místy, na nichž jsou usazováni na hostinách u krále, zcela analogicky, jako např. v případě Franků. *Logades* byli podle Priskových zpráv královými osobními strážci, tajemníky, rádci, s nimiž projednával např. záležitosti mezinárodní politiky své říše, byli veliteli určitých částí vojska, správci teritorií, do jejichž čela je král postavil, výběrčími daní a dávek, jsou dosvědčeni v diplomatických službách hunské říše. Jedno z hlavních pout věrnosti družiny vůči králi představovala válečná kořist.[62] Pro představitele starších rodově kmenových struktur Priskos nikdy pojmu λογάδες (ani ἐπιτήδεοι nebo λοχαγοί, kteří se jako hunští družiníci a velitelé vojenských oddílů objevují u Sózomena)[63] neužil. Nazývá je ἄρχοντες nebo βασιλεῖς.[64]

Nelze bohužel přesněji zjistit, jaké postavení měl králův οἰνόχοος[65] zda patřil rovněž k družiníkům, *logadům*, a jeho úřad by tedy mohl být srovnán s vizigótskou

---

[55] BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. Bič boží – sakrální král. In MAREK, Bořivoj – HONČ, Petr (eds.). Visuque et auditu iuxta venerabilis adrogantiam effugerat. Sborník k 80. narozeninám prof. Bohumily Mouchové. Praha: Jednota klasických filologů, 2013, s. 195–204.

[56] Priskos, frg. 8, s. 78. Římský tlumočník urazil Huny výrokem, že není spravedlivé srovnávat boha a člověka, přičemž člověkem myslil Attilu a bohem císaře Theodosia II.

[57] Jord. Get. 196; 197; 201; 206; ibid. 220n; ibid. 257.

[58] Priskos, frg. 8, s. 89 (δεσπότης).

[59] Priskos, frg. 8, s. 72 and 94–95. Na druhé straně, jako patriarchální vládci, osobně rozhodoval spory svého lidu (ibid., s. 89).

[60] Priskos, srv. frg. 8, s. 85.

[61] Tito „vybraní", tedy králi vyvolení předáci, existovali již také za Attilových předchůdců.

[62] Priskos, frg. 8, s. 82-83; 86; 91; 93; frg. 12, s. 96n. Dále srov. např. ALTHEIM, Franz. Geschichte der Hunnen Bd. IV. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1962, s. 280-282; THOMPSON, Edward Arthur. Hunové. Praha: Lidové noviny, 1999, s. 34n, 62; 161-166; 211 a srv. ibid. 289; Archeologické doklady o místodržitelských funkcích *logades* poskytují nálezy zlatých luků, které byly symbolem jejich moci. (Srov. HARMATTA , János. The Golden Bow of the Huns. In AAH I, 1951, 1-2, s. 107-151).

[63] Sozomen. HE IX 5, 2-7.

[64] Pojmu βασιλεύς užívá tento historik ve dvojím až trojím smyslu – pro římského císaře, občas pro Attilu, i pro postavení, které mu asi připomínalo někdejší řecké kmenové krále.

[65] Priskos, frg. 8, s. 91.

funkcí *comes scanciorum* nebo franským dvorským úředníkem zvaným *butiglarius*. I bez toho je však dosti zřetelné, že v Attilově říši se utvářel a prosazoval raný centrální i teritoriální státní aparát, značně analogický úřednímu aparátu raně středověkých „barbarských" království.

Velmi důležité je také to, že mezi *logades* nenajdeme jen Huny, ale i Římany a germánské vládce.[66] Písemné prameny nám sice neposkytují informace např. o postavení sarmatských a dalších poddaných hunské říše, tyto chybějící doklady však celkem dostatečně nahrazují nálezy hmotné kultury, které etnické sjednocování hunské říše reflektují ve vzniku jednotné materiální kultury dunajského stylu.[67]

Některé pojmy, které Priskovy fragmenty obsahují, jsou těžko vyložitelné jednoznačně – to platí např. o archontech vesnic. Mohli by to být představitelé jejich samosprávy, ať již rodové nebo občinové, ale i jejich vlastníci.[68]

Obyčejové právo Attilovy říše neznáme, stejně tak jako zde není dosvědčen žádný psaný zákoník (písemná administrativa při hunském královském dvoře ovšem doložena je).[69] Tresty, o nichž se z pramenů dovídáme, neodpovídají těm, které čínští historikové popisují v rámci zvykového práva Siung-nuů, mnohem více se v nich odráží ochrana královské moci, což opět odpovídá analogickým snahám v „barbarských" germánských státech. [70]

Co se týče polyetnické struktury, kterou se vyznačovaly germánské sociální útvary doby velkého stěhování národů, struktura Attilovy říše byla též velmi pestrá (prokazatelně se v ní nacházely kmeny hunské, sarmatské, germánské) a po odstoupení části Pannonie (nejspíše ve 30. letech 5. stol.), kterou Hunové získali jako foederáti západořímského impéria, žila pod jejich vládou pravděpodobně i část římského obyvatelstva. Etnické složení hunské říše se ovšem většinou vytvářelo násilným procesem, podobně jako v případě franského státu. Nicméně se i zde, stejně tak jako v „barbarských" germánských královstvích, úspěšně prosazovala diferenciace společenská oproti etnické.

Foederátní vztah k římské říši nehrál sice roli přímo ve vzniku hunské državy, i Hunové byli však odměňováni římskými foederátními platy a dary, posléze

[66] Srv. např. Jord. Get. 199n.

[67] Heather, Peter (in THOMPSON, ref. 62), s. 239; srov. N. Profantová, in THOMPSON, ref. 62., s. 260; J. TEJRAL, Jaroslav. Morava na sklonku antiky. Praha: Academia 1982, s. 189n.

[68] Vlastnictví vesnic je dokumentováno v případě logada Bericha (Priskos, frg. 8, s. 94).

[69] Priskos, frg. 8, s. 80, 81 a 84.

[70] Ve státě Siung-nuů se nejpřísněji trestaly krádeže zbraní a dobytka (smrt, ztráta celého majetku; srv. BIČURIN, Nikita Jakovlevič. Sobranija svěděnij o narodach obitavšich v Sredněj Azii v drevnije vremena I. Moskva: Izdat. Akad. Nauk SSSR, 1950 s. 16; 28; 120). Šlo tedy především o ochranu základních (obranných a hospodářských, přičemž zbraň mohla být obojím) prostředků pospolitosti. V Attilových trestech se promítá hlavně obava o bezpečí státu (potrestání zvěda), o jeho soudržnost (tresty přeběhlíků do východořímského vojska a potrestání Akatzirů, kteří s Východořímany uzavřeli smlouvu) a prosazování moci krále (potrestání logada Constantia, hrozba potrestání vyslance Bigily). Srv. Priskos, frg. 8, s. 72, 82n a 94n.

také územím,[71] a Attila byl v posledních letech svého života nakrátko římským státním úředníkem.[72]

Attilovu říši by tedy po srovnání s výše uvedenými charakteristickými rysy germánských „barbarských" států bylo možno považovat za „barbarský" stát s určitými prvky staroorientálního království, jimiž se od germánských států na území říše západořímské odlišuje. V germánských královstvích sakralita vladařů pramení v rodové společnosti; navíc Attila požíval, jak prameny ukazují, vyšší míry panovnické svrchovanosti než germánští *reges*.

Závěr

Tzv. barbarské germánské státy přechodného období mezi antikou a středověkem můžeme charakterizovat jako typ států s velmi významnou státotvornou rolí královské moci, s polyetnickou strukturou společnosti, která krystalizuje kolem úspěšného předáka, se silně vyznačenou rolí panovnické družiny, jako státy, kde je vedle panovníka nositelem státnosti původně ozbrojený „barbarský" lid, později, alespoň tam, kde nebyl vývoj příliš brzy přerušen, jsou jeho funkce nahrazeny stavovskými sněmy. Setkáváme se v nich s kodifikovanými kmenovými právy, ovlivněnými právem římským, ve většině z nich s právní personalitou, ale vždy s územní platností královských norem. Zákony zdůrazňují přechod od ochranných funkcí rodu k ochranné úloze státu, preferují královskou správu, a to zřejmě i v případech, kdy je právní ochrana odstupňována podle urozenosti.[73] Ve správě země a v soudnictví se mísí rodově kmenové a vznikající státní struktury. K ochraně vnitřního míru se vladař spojuje s církví.

Určité státy období starověku věda zařadila mezi státy staroorientálního typu, jiné ke státům antického typu. Tím, že byl vytvořen **typ**, otevírá se možnost zařadit podle určitých charakteristických shodných rysů např. mezi státy staroorientálního typu ty civilizace, které z časového hlediska nepatří do námi stanovené éry starověku, ale ke stejnému vývojovému stadiu jako starověké státy, dejme tomu kultury Inků a Aztéků. Historickou vědou užívané pojmy starověk a středověk jsou silně „europocentrické", jejich chronologické vymezení neodpovídá vývoji v Indii, Číně, Japonsku, Americe, apod. Proto se domnívám, že by vedle tradiční chronologické periodizace dějin měla být větší pozornost věnována i propracování typologie států podle jejich shodných rysů. Mohli bychom tak mezi sebou srovnávat analogické vývojové stupně různých civilizací, existujících v chronologicky rozdílných epochách historie, nejenom civilizace, které v určitém shodném časovém úseku stojí na týchž, nebo naopak různých evolučních stupních.

Z těchto důvodů by bylo vhodné zavést i komparativní pojem stát „barbarského" typu, bez ohledu na dosavadní (a velmi vágní) vymezení existence

---

[71] I když je pravděpodobné, že v okrajových oblastech Pannonie byli rozšířeni už před jejím oficiálním odstoupením západořímskou vládou.

[72] Priskos frg. 8, s. 90; ibid. frg. 15, s. 98; MARTINDALE, John Robert. The Prosopography of the Later Roman Empire II. Cambridge, 1980, s. 182n a srv. DEMANDT, Alexander. RE Suppl. XII, s. v. *magister militum*, sl. 652– 672.

[73] BEDNAŘÍKOVÁ, Trestné činy…, ref. 45, s. 28-33.

tzv. „barbarských“ (v tomto případě výlučně germánských) států časovou hranicí mezi pozdní antikou a středověkem. K typu „barbarských“ států by pak bylo možno zařadit i jiné politické útvary, u nichž najdeme shodu s větším počtem svrchu uvedených kritérií, nejenom např. hunskou říši, u které jsme se o toto srovnání pokusili, ale třebas i rané státy Slovanů nebo Germánů ve Skandinávii.

Vymezíme-li určitý vývoj jako typ, jsme lépe schopni popsat jeho počátek, jeho jednotlivá stadia i vyvrcholení a jsme též s to dobře sledovat společné rysy v obecném historickém vývoji lidstva.

TRAGICKÁ POSTAVA PRVÉHO IZRAELSKÉHO KRÁĽA ŠAULA

Emanuel JIRKAL

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Hodžova 1, 949 01 Nitra
ejirkal@ukf.sk

JIRKAL, Emanuel. The Tragic Figure of the First King of Israel, Saul. The contribution focuses on the early period of the first state of Israel at the end of the 10th century BC. It is based on literary and archaeological sources. Biblical text is extremely complex, multi-layered and complicated. Therefore it should be considered extremely carefully. Saul was an important figure in the early history of Israel, which was able to create the first structure of the early state, but he could not resist multiple threats, whether from external enemies, especially the Philistines, or internal, e.g. David. Saul died on the battlefield and his dynasty ended after a few years.

Kľúčové slová: kráľ Šaul; Izrael; Starý zákon;

Keywords: King Saul; Israel; Old Testament;

S postavou izraelského panovníka Šaula sa stretávame v starozákonnom korpuse biblických historických kníh, konkrétne v Prvej knihe Samuelovej. Už samotná Prvá kniha Samuelova, ktorá bola pôvodne spojená s Druhou knihou Samuelovou, je z biblického a historického hľadiska zložitý útvar vychádzajúci z viacerých pramenných podkladov pochádzajúcich z rôznych období. Pramene rôzneho druhu – od ústne tradovaných až po písomné záznamy – boli veľmi tvorivým spôsobom zahrnuté do súvislého rozprávania, ktoré vykazuje jednoznačný teologický, historický a apologetický zámer ukázať dejiny Bohom vyvoleného ľudu Izraela s dôrazom na ústrednú úlohu Dávida a ním založenej dynastie.[1]

Dnes sa bádatelia starozákonných textov zhodujú v tom, že knihy Samuelove patria do širšieho rámca deuteronomistického diela, ktoré zahŕňa knihy od Deuteronomia – Piatej knihy Mojžišovej – cez Jozueho, Sudcov, knihy Samuelove až po knihy kráľovské, pričom knihy od Jozueho po koniec kráľovských sa považujú za deuteronomistické dejepisné dielo. Pri hodnotení tohto deuteronomistického počinu je mimoriadne dôležité dopátrať sa obdobia, v ktorom bolo napísané, pričom sa nedá v žiadnom prípade vylúčiť, že aj po tomto dátume boli

[1] Explicitne 1. Sam 25, 28; 2. Sam 7, 11 – 17.25 – 29.

jednotlivé knihy dopĺňané a prepracovávané. Približná doba vzniku je dôležité preto, aby sme mohli určiť, s akým odstupom boli popísané udalosti týkajúce sa Šaula a Dávida, a teda akú môžu mať historickú relevanciu. Samozrejme, musíme ešte rátať s tým, že autori deuteronomistického diela mohli mať k dispozícii staršie písané pramene, ktoré mohli pochádzať z doby predpokladaného pôsobenia prvých izraelských kráľov.

Medzi biblistami existuje niekoľko prístupov k dobe vzniku záznamov nachádzajúcich sa v knihách Samuelových, a to od autorov, ktorí ich pokladajú za dvorské dejiny a Dávidovu apológiu obhajujúcu jeho nárok na izraelský trón, napísanú ešte za jeho života, pričom tvrdia, že je to relevantný prameň, až po minimalistov, ktorí tvrdia, že knihy Starého zákona vznikli až v perzskom, ba dokonca helenistickom období – a je to teda súbor výmyslov a dané postavy nikdy neexistovali. Tento posledný názor bol v poslednej dobe odmietnutý vďaka nálezu nápisu z Tel Danu pochádzajúceho z druhej polovice 9. st. pr. Kr. Vznikol okolo r. 835 pr. Kr. Text na nápise patrí Hasaelovi, vládcovi z Aram Damašku, ktorý sa vychvaľuje, ako na svojom vojenskom ťažení zabil izraelského kráľ Jórama, syna Achabovho, a judského kráľa Achazjáša, syna Jóramovho. V 9. riadku sa objavilo meno Dávidovho domu, teda dávidovskej dynastie, čím je táto dynastia potvrdená ako reálne existujúca. Je to zatiaľ jediný a najranejší mimobiblický doklad Dávidovej existencie.[2] V tejto súvislosti môžeme spomenúť Méšovu stélu, nápis moábskeho kráľa tiež z polovice 9. st. (vznikol okolo r. 840 pr. Kr.), ktorý hovorí o bojoch Moábu a Izraela. Niektorí bádatelia sa domnievali, že je na ňom spomenutá Dávidova dynastia. V tomto prípade však termín Dávidov dom nie je preukázaný.[3] Ďalšie názory hovoria o vzniku týchto textových súborov v exilovej a poexilovej dobe, keď sa Židia po strate kráľovstva a chrámu ako ústredného miesta Hospodinovho kultu obrátili k svojim posvätným spisom a dali im konečnú podobu. Pri deuteronomistickom diele sa počíta s tým (aj vďaka vnútorným zhodám s prorokom Ozeášom), že vznikalo v dobe od reformy kráľa Chizkijáša z prelomu 8. a 7. st. pr. Kr. po reformu kráľa Jóšijáša v poslednej tretine 7. st. pr. Kr., pričom záujem a schopnosti napísať podobné dielo s vyhraneným historickým a najmä teologickým pohľadom vznikajú v Jeruzaleme v polovici 8. st. pr. Kr.[4]

---

[2] SCHNIEDEWIND, W. M. Tel Dan Stela: New Light on Aramaic and Jehu's Revolt. In Bulletin of the American Schools of Oriental Research, č. 302 (May, 1996), s. 75 – 90, najmä 80 – 81; BIRAN, A. – NAVEH, J. An Aramaic Stele Fragment from Tel Dan. In Israel Exploration Journal, roč. 43, č. 2/3 (1993), s. 81 – 98, najmä 93 – 94; FINKELSTEIN, I., – SILBERMAN, N. A. David a Šalamoun. Počátky mesianizmu ve světle moderní archeologie. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 213 – 215.

[3] Významný v tejto súvislosti je riadok 31, ktorý je však príliš poškodený a nedá sa spoľahlivo interpretovať. Pozri napr. Adam MACKERLE, A. – KUČEROVÁ, V. Co mají společného Méšova stéla a 2 Král 3? In Studia theologica 46 (2011), s. 1 – 24; najmä 11 – 14. Stéla sa nedá presnejšie datovať, hovorí sa na nej o Omrím a jeho synoch a o 40-ročnom izraelskom útlaku, čo sa môže vzťahovať na celú omrijovskú dynastiu. Nápis tak pravdepodobne hovorí o období r. 884 – 845 pr. Kr. Medzi roky 840 – 830 pr. Kr. stélu datuje BARDTKE, H. Příběhy za starověké Palestiny. Tradice, archeologie, dějiny. Praha: Vyšehrad, 1990, s. 52 – 58. K nápisu pozri tiež JEPSEN, A. Královská tažení ve starém Orientu. Prameny k dějinám starověké Palestiny. Praha: Vyšehrad, 1986, s. 142 – 146.

[4] Celkový prehľad o problematike skúmania deuteronomistického diela pozri RÜCKL, J. – PRUD-

Tu sa treba vážne zaoberať námietkami, či nábeh k diferencovanej štátnej správe, ba dokonca štátnej správe s rozvinutou schopnosťou zapisovať potrebné údaje predsa len nevznikol v skoršej dobe. A či sa teda autori deuteronomistického diela nemohli pri jeho tvorbe oprieť aj o staršie písomné materiály pochádzajúce z doby blízkej Dávidovi (a teda aj Šaulovi). Tu môžem spomenúť nedávny nález pečatí na juhu Judska, ktoré podľa správy z vykopávok z Khirbet Summeily pochádzajú z 10. st. Tieto pečate nie sú opatrené písmom, napriek tomu podporujú predpoklad, že istý druh štátnej správy musel existovať už v tomto období – a to posúva začiatky vytvorenia judského štátu hlbšie do minulosti.[5]

Musíme si, samozrejme, pomenovať problémy, s ktorými sa stretávame pri štúdiu textov, ktoré máme v knihách Samuelových k dispozícii. Podľa najnovších široko (nie však úplne) prijímaných hypotéz vznikajú prvé podoby týchto záznamov v druhej polovici či skôr v poslednej tretine 8. st. pr. Kr., pričom ich autori mali k dispozícii a využívali tiež staršie predstupne[6], najmä kráľovské anály. Okrem zápisov viacerých literárnych druhov však mali k dispozícii najmä rôzne ústne tradované ságy a príbehy o hrdinoch, ktoré podávali Izraelitom a Judejcom rozprávania o ich vlastných dejinách. Pre túto formu je príznačné, že redukuje dejiny kmeňov alebo etnika na dejiny rodiny alebo jednotlivcov. Využíva sa pri tom čierno-biele nasvietenie scén, v ktorých vystupuje hrdina a jeho oponent alebo skupina osôb, poprípade je prítomný aj tretí prvok, stojaci v pozadí, ktorý vystúpi do svetla v niektorej z ďalších scén. Tieto rozprávania sú veľmi stranícke a selektívne, niektorí bádatelia ich nepovažujú za objektívne zobrazenia minulých udalostí, s čím sa dá v mnohých prípadoch súhlasiť, preto treba k informáciám v nich obsiahnutým pristupovať veľmi opatrne. Do tradovania príbehov sa postupom času dostávali okolnosti, ktoré s pôvodnou podobou rozprávania nemali nič spoločné. Každým opakovaním sa do príbehu dostávali osoby a miesta, ktoré boli známe rozprávačom. Postupne tak nahrádzali pôvodné informácie, ktoré sa po niekoľkých generáciách z príbehov vytratili. Napriek tomu sa vo viacerých príbehoch mohli zachovať pôvodné vrstvy príbehov.[7] Na začiatku izraelskej historiografie predstavujú kráľovské anály, ako nám to dokladajú obe kráľovstvá, teda severné Izraelské a južné Judské, kráľovské knihy.[8] Podľa rôznych poznámok v kráľovských knihách sa dá predpokladať, že podobné záznamy sa začali robiť v poslednej tretine 10. st. pr. Kr. a výťahy z nich tvoria kostru biblických kráľovských kníh. Zdá sa, že počiatky rozsiahleho historického diela môžeme klásť do druhej polovice 8. st. pr. Kr., keď sa severné kráľovstvo otriasa pod náporom

KÝ, M. Literární a teologický charakter Předních proroků – tkz. Deuteronomistické dějepravné dílo. In PRUDKÝ, M. – HELLER, J. a kol. Obtížné oddíly Předních proroků. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013, s. 367 – 381.

[5] Populárna správa dostupná na: http://www.sci-news.com/archaeology/science-biblical-kings-david-solomon-02371.html. (stav z 20. 3. 2016)

[6] DIETRICH, W. Samuel– und Königsbücher. In TRE, Volume 30, Walter de Gruyter (Berlin, New York), s. 5 – 20.

[7] KAISER, O. Der historische und der biblische König Saul (Teil I). In Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft 122/4 (2010), s. 525.

[8] 1 Kr 14, 19 – 20, kde sa píše o dobe vlády kráľa Jarobeáma a tom, že jeho činy sú opísané v Knihe letopisov kráľov izraelských, a 1 Kr 14, 21.31, kde sa hovorí o kráľovi Rechabeámovi, o jeho veku pri nástupe na trón, dobe jeho vlády a uvádza sa meno jeho matky i meno jeho nástupcu.

Asýrčanov, až sa napokon v r. 721 jeho existencia končí. Z Izraelského kráľovstva sa stáva asýrska provincia a jeho obyvatelia sú transportovaní hlboko na územie Asýrie a viac o nich už nič nevieme. Počas týchto udalostí mnohí obyvatelia utekajú zo severu a stávajú sa súčasťou južného Judského kráľovstva. Tieto texty tak slúžili potrebe vytvoriť identitu „Veľkého Izraela" a sú v nich zahrnuté príbehy pochádzajúce z oboch kráľovstiev, ktoré tejto potrebe spoločnej identity dodávali potrebnú látku. Podľa Finkelsteina bolo hlavným obdobím prepracovania spisov obdobie vlády kráľa Jóšijáša, keď sa dostali k slovu výrazne deuteronomistické kruhy (výrazne v zmysle svojho nastavenia na dodržiavanie Božieho slova v tej podobe, ako ho nachádzame v Deuteronomiu – Piatej knihe Mojžišovej).[9]

Prvá kniha Samuelova je poskladaná z viacerých hlavných príbehov, ktoré sa dajú ešte rozložiť na menšie časti – a tieto príbehy prezrádzajú pri pozornom rozbore ďalšie pramenné úrovne. To, že kniha vznikala postupne, nám prezrádza jej stavba, nachádzame v nej rôzne dublety, napr. o Šaulovom nástupe na trón alebo o jeho smrti. Ďalšie rozprávania mohli byť dodané v dlhšom časovom období a mohli byť ovplyvnené už existujúcimi príbehmi, napr. pasáž o Dávidom pomazaní Samuelom, správy o Šaulovom zavrhnutí, o vzdaní sa nároku na vládu Jonatánom v prospech Dávida. Mohli byť vytvorené pri spätnom pohľade a zhodnotení faktu, že kráľom sa stáva Dávid a zakladá vlastnú dynastiu a pod.[10] Hlavnými osobami sú Samuel, Šaul a Dávid. Vo vzájomných vzťahoch, sympatiách a antipatiách určujú celý dej Prvej knihy Samuelovej. Téma, ktorá sa vinie celou knihou a ktorá vyvoláva mnohé napätia vo všetkých vrstvách spoločnosti, je vznik kráľovstva. Prvým príbehom v kap. 1 – 7 je príbeh o Samuelovi hovoriaci o jeho mladosti, označení za proroka a jeho činnosti ako sudcu Izraela. Príbeh o Samuelovi je preložený rozprávaním o arche zmluvy, o jej strate pri boji s Filištínmi, o jej návrate na izraelské územie a o jej prenesení do Jeruzalema, záver sa ale nachádza až v 2. Sam 6. Rozprávanie o Samuelovi sa končí jeho rozlúčkovou rečou, v ktorej skladá účty za svoje pôsobenie vo funkcii sudcu Izraela v kap. 12. To sa už ale nachádzame uprostred rozprávania o Šaulovi, v ktorom hrajú dôležitú úlohu jeho komplikované vzťahy k Samuelovi, ktorý Šaula pomazal za kráľa nad Izraelitmi. No a v kap 16. sa začína príbeh Dávidovho vzostupu, ktorý sa končí v 2. Sam 5, keď sa Dávid stáva kráľom Izraela (v tej dobe už nejakú dobu bol kráľom Judska) a nastupuje na Šaulovo miesto.

Prvá kniha Samuelova v terajšej kompozícii je plne naklonená Dávidovi a veľmi nepriateľská voči Šaulovi. Jej autor/i využíva/jú rôzne literárne a výrazové prostriedky, aby obraz Šaula ani náhodou nevyznel kladne. Predstavujú ho ako nehodného kráľa, od ktorého sa odvrátil aj Hospodin, hoci si ho pôvodne vyvolil, no Boh si vybral nového vládcu – Dávida, ktorý bude kráčať v jeho stopách. Šaul prekračuje svoje právomoci najmä v oblasti kultu, odvracia sa od Boha a trpí depresiami a paranojou až do svojho trpkého konca, keď sa sám zabije

[9] KAISER, O. ref. 7, s. 524; FINKELSTEIN, I., – SILBERMAN, N. A., ref. 2, s. 18 – 21 a 151 – 156.

[10] RENDTORFF, R. Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 219 – 222; MCKENZIE, s. L. Král David, Praha: Volvox Globator, 2004, s. 45 – 47; KREUZER, s. Saul. In Das wissenschafliche Bibellexikon im internet (WiBiLex). Stuttgart 2006 a nn.; dostupné na internete:https: //www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/saul/ch/451d460ed6c009d4061822c1e81e4c20/ (stav z 20. 3. 2016)

na bojovom poli po porážke Izraelitov, kým Dávid koná to, čo je dobré v očiach Hospodinových, a miluje ho celý Izrael.

Pri takto nastavenom ponímaní hlavného redaktora/rov je však veľmi ťažké dopátrať sa dejov a udalostí, ktoré by sa čo najviac približovali pravdivej histórii o vzniku kráľovstva/kráľovstiev na Efraimskej a Judskej vysočine. Okrem toho sa ešte musíme vrátiť o jednu knihu v deuteronomistickom historickom diele späť, a to ku Knihe sudcov. Táto kniha totiž podáva správy o osudoch jednotlivých izraelských kmeňov v predkráľovskom období, hodnotí udalosti cez prizmu neexistencie kráľovstva – každý si robil, čo chcel, teologicky ešte zvýraznené vo výpovedi, že Izraeliti ešte navyše robili, čo bolo zlé v očiach Hospodina.[11] V Sd 2, 11 – 19 je načrtnutá schéma, podľa ktorej prebieha dej a história izraelských kmeňov v tejto dobe. Izraeliti sa odvracajú od svojho Boha k bohom susedných etník, Hospodin vzplanie hnevom a vydáva ich do rúk ich nepriateľom; keď sa potom s plačom na neho obrátia, vzbudí uprostred nich vysloboditeľa – sudcu, ktorý zvolá bojovú pohotovosť a vyslobodí utlačovaných spod jarma nepriateľov. Izraeliti sú však zatvrdnutí aj naďalej, a tak sa celý kolobeh opakuje. Napokon sa však v záverečných kapitolách (17 – 21), ktoré popisujú zmätky medzi Izraelitmi a ich vzájomné boje, v jednom prípade vedúce takmer k vyhladeniu kmeňa Benjamín, objavuje jasné smerovanie – stav bez kráľa je neúnosný, pretože si každý robí, čo chce.

Pre nás je však Kniha sudcov veľmi zaujímavá z iného dôvodu, je plná rôznych (od seba nezávislých) tradícií a ukazuje nám roztrieštenosť izraelskej spoločnosti. Hoci sa deuteronomista snaží navodiť predstavu jednotného Izraela pozostávajúceho z dvanástich kmeňov, pri bližšom nahliadnutí do textu vidíme, že žiadna taká jednota neexistuje, akcie jednotlivých sudcov sa väčšinou týkajú len niekoľkých kmeňov, niekedy dokonca len jednotlivca[12], niekoľkokrát vypláva na povrch nárok Efraimu na akési vodcovstvo, vyjadrené jeho sťažnosťami, že jeho mužov zavolali do boja neskôr (alebo dokonca vôbec).[13] Len raz sa spomína väčší počet kmeňov, a to pri boji na Jezreelskej rovine severne od Efraimskej pahorkatiny vedenom prorokyňou Deborou. Ona sama však nebojovala, ale poverila vojenskými akciami vojvodcu Baraka. V kap. 4 sa spomínajú len kmene Zabulón a Naftalí, ale podľa kap. 5 sa na boji zúčastnilo šesť kmeňov. Ale ešte aj tu sa objavujú výčitky viacerým kmeňom, že sa na spoločnom boji nezúčastnili. Z toho je jasne vidieť, že postulovaná jednota Izraelitov vôbec neexistovala. Dokonca je z Deborinej piesne jasné, že oslovuje len desať kmeňov, Júda a Šimeón chýbajú úplne, čiže povedomie o pospolitosti dvanástich kmeňov sa ani neberie do úvahy.[14]

Sudca/záchranca sa objavuje vždy v prípade najväčšieho ohrozenia, a to spontánne. Jeho postavenie nie je kryté žiadnym inštitucionálnym rámcom

[11] Sd 17,6 a Sd passim.

[12] Sd 3, 31 – Šamgar; Sd 14 – 16 – Samson.

[13] Sd 8, 1; Sd 12, 1.

[14] Sd 4, 7; Sd 5, 14 – 15a. 18 – kmene, ktoré sa zúčastnili na boji: Efraim, Benjamín, Makír (nazývaný i Menaše), Zabulón, Isachar, Neftalí; Sd 5, 15b – 17 – kmene, ktoré zostali pri svojich stádach a ohňoch: Rúben, Gileád, Dan, Ašér; RENDTORFF, R. Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 50.

a jednotlivých sudcov navzájom nič neviaže. Ide v podstate o „charizmatické vojvodstvo". „Charizmatické" znamená, že sudcu/záchrancu sa zmocnil Hospodinov duch a že jeho úlohou je zvolať a viesť izraelských mužov schopných niesť zbraň. A hoci Kniha sudcov hovorí následne takmer pravidelne o tom, že dotyčný súdil Izrael 40 rokov, je jasné, že po skončení vojenskej akcie na záchranu ohrozených kmeňov sa záchranca vytratí z rozprávania. Okrem toho 40 rokov nie je presný časový údaj, ale doba trvania jednej generácie. Ukazuje sa teda, že Izraeliti tvorili „segmentovanú spoločnosť" (termín prevzatý z etnológie), pre ktorú „je príznačné, že jednotlivé podskupiny (rody, kmene) sú si v politickom zmysle rovné a chýba nadradená ústredná inštancia. Stabilizačný faktor predstavuje dočasná charizmatická vláda jednotlivých vodcovských postáv"[15]. Týmto sudcom/záchrancom hovoríme veľkí sudcovia a okrem nich nachádzame v Sd 10, 1 – 5; 12, 7 – 15 zoznam tzv. malých sudcov, pri ktorých ide pravdepodobne o kontinuálny úrad, kde jeden striedal druhého. Vnímanie malých sudcov je takisto rozdielne v bádateľskej obci, niektorí ho pokladajú za celoizraelský úrad, ale objavili sa aj názory, že ide len o lokálnu záležitosť s minimálnym dosahom.[16]

A do tohto stavu izraelskej spoločnosti zapadá Šaulov príbeh. Rozprávanie o Šaulovi v 1. Sam je skombinované z viacerých pôvodne nezávislých prameňov, ktoré mohli podávať rozličnú tradíciu alebo rôzne pohľady na Šaulovo ustanovenie za kráľa. Kap. 11, 1 – 13. 15 pokračuje v kontinuite z obdobia sudcov. Šaul je charizmatickým záchrancom Izraela v najvyššej núdzi, keď je napadnuté mesto Jabeš-Gileád v Zajordánsku, zostupuje na neho duch Hospodina, Šaul zvoláva bojovú pohotovosť, víťazí nad nepriateľom a ľud si ho nato spontánne zvolí za kráľa. V druhom prameni v kap. 9, 1 – 10, 16 poveruje Hospodin Samuela, aby Šaula pomazal tajne na kráľa. Ďalšia tradícia hovorí zrejme o veštbe, že za kráľa má byť zvolený ten z Izraela, ktorý o hlavu prevyšuje všetkých ostatných (kap. 10, 17 – 27). Je zaujímavé, že vývoj v Izraeli dospel práve v tomto bode k potrebe zvoliť si kráľa. Informácie z 1 Sam nám o tom nepodávajú žiadne indície, takže môžeme interpretáciu vyvodzovať len zo širších súvislostí. V Knihe sudcov zachraňujú charizmatickí vodcovia Izrael pred jednorazovými koristníckymi akciami nepriateľov a podobné to bolo aj s akciou Amónčanov pri Jabeš-Gileáde. Celková situácia sa v priebehu vývoja podstatne zmenila s príchodom Filištíncov, konkrétne s ich trvalým tlakom na izraelské územia. Je preto možné domnievať sa, že práve tento filištínsky tlak podnietil izraelské kmene, aby si zvolili kráľa, ktorý by bol trvale na ich čele, pretože bolo jasné, že jednorazové záchranárske akcie už nepostačujú. Hovoria o tom slová, ktorými ľud potvrdzuje, že si želá mať nad sebou panovníka: „Náš kráľ nás bude súdiť, bude pred nami vychádzať a povedie naše boje."[17] V skratke tu máme popísané tri základné funkcie postavenia vládcu – zmierovací sudca, reprezentant a hlava Izraela a vojvodca.[18] To, že sa stále nachádzame v prechodnom období medzi dobou sudcov a postupným vznikom raného Izraelského kráľovstva, nám prezrádzajú aj použité pomenovania Šaulovej

[15] RENDTORFF, ref. 14, s. 52.
[16] RENDTORFF, ref. 14, s. 51.
[17] 1 Sam 8, 20.
[18] Výklady ke Starému zákonu II. Knihy výpravné. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, s. 174.

funkcie. V 1 Sam 9, 16 a 10, 1 je označený za vojvodu/vojvodcu – nagid – a v 1 Sam 11, 15 za kráľa – melech.

Pri ďalšom rozbore situácie si musíme najskôr zodpovedať niekoľko otázok: či Šaul skutočne existoval, kde a najmä kedy vládol. Podobne, ako sa dlho viedli diskusie o Dávidovej existencii, viedli sa aj diskusie o existencii Šaulovej. Keďže dávidovskú dynastiu máme s najväčšou pravdepodobnosťou potvrdenú a Dávidov príbeh je silne poprepletaný s tým Šaulovým, môžeme aj napriek neexistencii mimobiblického dôkazu považovať Šaulovu postavu za reálnu. Pri nemožnosti zaradiť Šaula priamo do starovekého datovania udalostí Blízkeho východu sa musíme s otázkou, kedy Šaul vládol, obrátiť na údaje čerpané zo Starého zákona. Dátumov, ktoré sa dajú spoľahlivo odvodiť z mimobiblických zdrojov, je viacero, pričom siahajú od 6. st. pr. Kr. až po 9. st. pr. Kr. V 6. st. je to prepustenie kráľa Jójakína z väzenia babylonským kráľom Amelom-mardukom, ktorý sa v Biblii nazýva Evil-merodak, a to v prvom roku jeho vlády. Amel-marduk nastúpil na trón podľa babylonských prameňov v r. 561 pr. Kr. a Jójakín bol vtedy v zajatí už tridsiaty siedmy rok.[19] Jójakín je v babylonskej kronike spomínaný ešte raz, keď počas jeho krátkej vlády (vládol iba tri mesiace) obliehal kráľ Nebukadnezar v siedmom roku svojej vlády Jeruzalem, ktorý sa mu vzdal, pričom novobabylonský panovník vzal Jójakína do zajatia.[20] Ďalšími významnými mimobiblickými prameňmi sú asýrske kroniky a nápisy. Judský kráľ Menaše sa spomína v nápisoch dvoch asýrskych panovníkov, Asarhaddona (669 – 631/627 pr. Kr.) a Aššurbanipala (696 – 642 pr. Kr.). Aššurbanipal spomína Menašeho s ďalšími asi dvadsiatimi kráľmi na nápise z r. 674 pr. Kr. a podobný nápis dal vytesať aj jeho syn Asarhaddon. Tento nápis sa vzťahuje na udalosti z r. 667 alebo 663 pr. Kr.[21] Obliehanie Jeruzalema asýrskym vojskom sa spomína na šesťbokom hranole s nápisom kráľa Sinacheriba (704 – 681 pr. Kr.), ktorý vo štvrtom roku svojej vlády, teda v r. 701 pr. Kr., vytiahol proti Chizkijášovi, stojacemu na čele širokej koalície. Výsledkom bolo vyrabovanie celého radu miest a prijatie holdu Chizkijáša, ktorý sa napokon podvolil a poslal veľkorysé dary do Ninive.[22] Ďalšie mimobiblické zmienky sa týkajú viacerých izraelských kráľov. O konci dejín severného kráľovstva hovorí nápis Sargona II. asi z r. 707 pr. Kr., na ktorom sa chváli, že dobyl a zničil Samáriu, hlavné mesto Izraela.[23] Viacero nápisov spomínajúcich Samáriu a jej vládcov je známych z doby vlády Tiglat-pilesara III. (745 – 727 pr. Kr.).[24] Z r. 803 a 802 pr. Kr. pochádzajú dva nápisy Adad-nirárihu III. (810 – 782 pr. Kr.), jeden sa nachádza na doske z Nimrudu, kde sa hovorí o Izraeli spolu s ďalšími kanaánskymi a fenickými štátmi, ktorým bol vyrubený vysoký poplatok, a druhý na stéle z Tall er-Rima, ktorý obsahuje meno izraelského kráľa Jóaša (802 – 787). Možno to boli dary, prostredníctvom ktorých Izrael uznával asýrsku moc.[25]

---

[19] 2 Kr 25, 27; FINKELSTEIN, I., ref. 2, s.22.

[20] 2 Kr 24, 18-1 – na rozdiel od babylonskej kroniky udáva Druhá kniha kráľovská ôsmy rok Nebukadnezarovej vlády; BARDTKE, ref. 3, s. 85 – 86; JEPSEN, ref. 3., s. 186 – 190.

[21] JEPSEN, ref. 3, s. 174 – 175; BARDTKE, ref. 3, s. 84.

[22] 2 Kr 18, 13 – 15; JEPSEN, ref. 3, s. 168 – 172; BARDTKE, ref. 3, s. 78 – 83.

[23] BARDTKE, ref. 3, s. 73 – 74; JEPSEN, ref. 3, s. 152 – 154;

[24] BARDTKE, ref. 3, s. 76 – 77; JEPSEN, ref. 3, s. 164 – 167;

[25] BARDTKE, ref. 3, s. 74 – 76; JEPSEN, ref. 3, s. 160 – 164;

Čierny obelisk pochádzajúci z r. 825 pr. Kr. z Nimrudu z doby kráľa Salmanasara III. (852 – 824) zobrazuje izraelského kráľa Jehúa alebo jeho vyslanca, ako kľačí pred Salmanasarom a odovzdáva mu tribút.[26] Nápis z Tell Danu a Méšovu stélu som už spomenul na začiatku štúdie.[27] Ďalšou presne datovanou udalosťou, ktorú môžeme dať do chronologického súvisu s izraelským kráľom, je bitka pri Karkare pri rieke Orontes v Sýrii, na ktorej sa zúčastnil kráľ Achab ako dôležitý člen protiasýrskej koalície, ktorá bojovala s asýrskym kráľom Salmanasarom III. (858 – 824 pr. Kr.). Táto bitka, ktorá sa skončila nerozhodne, sa odohrala v r 853 pr. Kr., rok pred Achabovou smrťou. Stéla samotná bola vztýčená ešte v tom istom roku alebo o rok nato.[28] Keďže v knihách kráľov sú pri každom panovníkovi údaje o tom, v ktorom roku nastúpil na trón a ako dlho panoval, vieme sa spätne dopátrať k dátam ich vlády, ktoré sú pravdepodobné u mladších kráľov a menej presné u starších. Podľa toho vládol Šalamún 40 rokov[29] medzi rokmi 970 – 931 pr. Kr., Dávid 40 rokov[30] v rokoch 1010 – 970 pr. Kr. a Šaulova vláda sa tradične udáva v rozmedzí rokov 1030 – 1010 pr. Kr.[31] Trvanie štyridsaťročnej vlády Šalamúna a Dávida je podozrivé pre okrúhle čísla. Štyridsať rokov je častá biblická typologická figúra, je to číslo znamenajúce dobu trvania jednej generácie alebo bližšie neurčenú dlhú dobu. Rovnaké okrúhle čísla nachádzame v Knihe sudcov[32]; nie je to teda presné určenie chronológie, dokonca pri Šalamúnovi a Dávidovi si nie sme istí, či nejakú dobu nevládli aspoň nominálne spoločne, čo by automaticky skrátilo celkovú dobu vypočítanú pre ich vládnutie. Okrem toho sa mohla tiež doba vlády Šaula a Dávida z veľkej časti prekrývať, hovorí o tom nakoniec aj Druhá kniha Samuelova[33], a ak budeme brať do úvahy aj nepresnosti pri prvých izraelských a judských kráľoch, dostaneme sa pri Šaulovi a Dávidovi niekam do polovice 10. st. pred Kr.[34] Ďalší problém predstavuje obdobie Šaulovej vlády, pretože 1. verš 13. Kap. 1 Sam je porušený a nedáva veľký zmysel. Podľa Septuaginty vyzerá takto: „ Šaul mal... rokov, keď začal vládnuť, a vládol and Izraelom... dva roky.“ Tento verš dokonca v kritickom vydaní Septuaginty ani

---

[26] BARDTKE, ref. 3, s. 51; JEPSEN, ref. 3, s. 151 – 152;

[27] Pozri s. ?.

[28] FINKELSTEIN – SILBERMAN, ref. 2, s. 88; BARDTKE, ref. 3, s. 48 – 51; JEPSEN, ref. 3, s. 146 – 149. K datovaniu pozri WAGNER, Th. Schlacht von Qarqar. In Das wissenschafliche Bibellexikon im internet (WiBiLex). Stuttgaft 2006 a nn., dostupné na internete: http://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/schlacht-von-qarqar/ch/5921587d677da91428c7. (stav z 20. 3. 2016)

[29] 1 Kr 11, 42.

[30] 1 Kr 2, 11.

[31] K dátumom pozri FINKELSTEIN – SILBERMAN, ref. 2, s. 24; SEGERT, s. Starověké dejiny Židů. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1995, s. 272 – 274 udáva nasledujúce roky vlád: Šaul 1020 – 1000, Dávid 1000 – 961 a Šalamún 961 – 922 pr. Kr.; rovnaké dátumy ponúka aj CHARVÁT, P. Izrael. In MAREK, V. – OLIVA, P. – CHARVÁT, P. Encyklopedie dějin starověku. Praha: Nakladatelství Libri, 2008, s. 192 – 193.

[32] V Knihe sudcov je to pravidelne sa opakujúci údaj pri určovaní doby, počas ktorej charizmatický záchrancovia súdili Izrael: Sd 3, 11; 3, 30 – tu je údaj 80 rokov, t. j. 2 x 40; 5, 31; 8, 28.

[33] 2 Sam 2, 11: „A počet dní, v ktorých bol Dávid v Hebróne nad domom Judovým, bol sedem rokov a šesť mesiacov.“

[34] FINKELSTEIN – SILBERMAN, ref. 2, s. 22 – 24.

nie je v texte, ale nachádza sa len v tzv. rôznočítaniach pod čiarou.[35] ČEP udáva toto znenie: „*Uplynul* rok Saulova království. *Když* kraloval nad Izraelem druhý rok...“ Prameň nás teda necháva v neistote v otázke obdobia Šaulovho kraľovania. K tomuto problému existujú dva prístupy, jeden tvrdí, že nie je žiadny dôvod číslovku dva meniť[36], a druhý zasa, že udalostí, ktoré sa za Šaulovej vlády odohrali, je viac, než aby sa zmestili do spomenutých dvoch rokov, a preto sa táto doba predlžuje pridaním ešte jednej číslovky, a to obyčajne na dvadsaťdva rokov (často sa doba vlády zaokrúhľuje na dvadsať rokov).[37] Na dlhšie časové obdobie poukazuje aj tá skutočnosť, že na bojovom poli na vrchu Gilboa stretávame tiež Šaulových synov v dospelom veku.[38]

Pri odpovedi na otázku, kde Šaul vládol, teda aké územie zaberalo jeho kráľovstvo, môžeme vychádzať z biblických poznámok, ktoré to spomínajú, ale môžeme sa obrátiť aj na archeologické nálezy a prieskumy izraelského územia, ktoré práve v polovici 10. st. pred Kr. zaznamenávajú v priestore severného kráľovstva veľký nárast osídlení a tým aj populácie.[39] Kniha Samuelova lokalizuje Šaulovo pôsobenie, samozrejme, na území kmeňa, z ktorého pochádzal, teda na Benjamínovom území, ako i severne od neho na Efraimskej pahorkatine, s jeho povolaním za kráľa je spojený boj v Zajordánsku v krajine Gileád, s ktorou je nakoniec spojený aj posmrtne, pretože v Jabeš-Gileáde pochovali aj jeho kosti.[40] Tieto oblasti boli pevne spojené so Šaulovou dynastiou, pretože po jeho smrti na hore Gilboa bol za kráľa Gileádu, Ašúrcov, Jizreelu a Efraimu i nad celým Izraelom vyhlásený Šaulov syn Išbošet/Ešbaal. Išbošet si dokonca za svoju rezidenciu vyberá mesto Machanajim v Gileáde.[41] Ako píšu Finkelstein a Silberman, táto konštelácia územia na oboch stranách Jordánu je v dejinách Izraela výnimočná a v neskoršom období sa už nezopakovala.[42] Je pritom zaujímavé, že s Judskom sa Šaulove príbehy takmer nespájajú, o Šaulovom pobyte v Judsku hovoria len príbehy o jeho prenasledovaní Dávida, a preto je pravdepodobné, že Judsko nepatrilo do Šaulovho kráľovstva, hoci jeho obyvatelia o ňom dobre vedeli, ba dokonca boli ochotní Dávida Šaulovi vydať.[43]

Čo sa týka spôsobu Šaulovho panovania, musíme najprv znova skonštatovať, že naozaj ide o prechodné obdobie. Správa štátu a Šaulov dvor sú mimoriadne skromné a pozostávajú len z členov jeho rodiny: Prvá kniha Samuelova vymenúva Šaulových synov a dcéry, manželku a veliteľa vojska, jeho bratranca Abnéra, podobnými úlohami ako Abnér je poverovaný tiež Jonatán, jedn zo Šaulových

[35] Septuaginta. Id est Vetus Testamentum grece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935, 1979, s. 523.
[36] RENDTORFF, ref. 10, s. 55.
[37] Pozri pozn. 31; KREUZER, s. „War Saul auch unter den Philister?“ Die Anfänge des Königstums in Israel. ZAW 113 Bd. (2001), s. 65.
[38] 1 Sam 31, 2.6.
[39] FINKELSTEIN, I. Das vergessene Königreich. Israel und die verborgene Ursprünge der Bibel. München: Verlag C. H. Beck, 2014, s. 48 – 49.
[40] 1 Sam 9, 1 – 10, 16; 11; 31.
[41] 2 Sam 2, 8 – 9.
[42] FINKELSTEIN, – SILBERMAN, ref. 2, s. 72.
[43] 1 Sam 23, 11.19 – 20.

synov.[44] Nedozvedáme sa nič o sčítaní ľudu alebo výbere daní ako neskôr za Dávida. V 1 Sam 8, 11 – 17 síce nachádzame jasné ustanovenia kráľovského práva, odoberanie a udeľovanie polí a viníc, desiatky, povinnú službu pri dvore a v armáde, tieto ustanovenia však hovoria už o rozvinutej podobe kráľovstva, ktorú za Šaula ešte nemôžeme predpokladať. Jeho sídlom bola Gibea Šaulova; spomína sa síce palác[45], ale 1 Sam 19, 9 hovorí o dome. Palác zrejme pozostával z viacerých domov, keďže aj Dávid ako kráľov zať býval v inom dome.[46] Šaul zasadal často vonku pod stromami: „Šaul vtedy sedel v Gibee pod tamariškou s kopijou v ruke.“[47] Vojenské akcie sa zabezpečovali zvolávaním vojenskej pohotovosti, takáto armáda však nebola veľmi stabilná, ako ukazuje príbeh z kap. 13, v ktorom sa Šaulovi vojsko zo strachu pred nepriateľom po siedmich dňoch začalo rozprchávať.[48] Novinkou však bolo tvorenie žoldnierskych oddielov alebo stálych jednotiek, ktoré začal Šaul formovať: „Keď Šaul uvidel nejakého bohatiera alebo statočného muža, pribral ho k sebe.“[49] Tieto jednotky však tvorili len jadro armády, ktorú bolo potrebné vždy nanovo zvolať. Tak to napokon bolo aj v poslednej Šaulovej bitke proti Filištíncom.

Veľké prekážky stáli pred Šaulom v oblasti kultu, kde si Samuel žiarlivo strážil svoje výsady proroka a nedovoľoval Šaulovi konať obete za spoločenstvo.[50] Spory so Samuelom sprevádzali Šaula po celú dobu jeho vlády, dokonca aj po Samuelovej smrti, ako hovorí príbeh o vyvolaní Samuelovho ducha v En-Dóre, kde Šaulovi Samuel oznámil jeho nastávajúcu smrť.[51]

Šaul mal pritom dosť problémov s vonkajšími nepriateľmi Izraela; pokiaľ išlo o koristnícke nájazdy napr. Amónovcov alebo Amalekitov, vedel sa s nimi dobre a úspešne vyrovnať.[52] Niekoľkokrát sa mu podarilo poraziť tiež filištínske vojská. Všetci poznáme príbeh o Dávidovi a Goliášovi, keď Dávid prichádza k izraelskému vojsku vedenému Šaulom a jeho porážka obra sa zmení na veľké izraelské víťazstvo.[53] V prípade Filištíncov však nešlo o jednorazové akcie, ale o trvalý tlak spojený so snahou ovládnuť ďalšie kanaánske oblasti smerom na východ, práve tam, kde sídlili Izraeliti.[54]

Filištínci sa ako súčasť pohybu tzv. morských národov na pobrežnej kanaánskej rovine objavili v 12. st. pr. Kr. po tom, čo ich z nílskej delty vytlačili Egypťania. Egypťanom sa tiež podarilo presvedčiť Filištíncov, aby sa usadili v Kanaáne, kde si vytvorili samostatné mestské štáty Gazu, Aškalón, Ašdód, Ekrón a Gát.[55] Filištínci sa vo vlastnom záujme, ale možno aj v záujme Egypťanov začali tlačiť

---

[44] 1 Sam 14, 49 – 50. K Jonatánovi a jeho pozícii vo vojsku pozri 1 Sam 14.
[45] napr. 1 Sam 18, 10.
[46] 1 Sam 19, 11.
[47] 1 Sam 22, 6.
[48] 1Sam 13, 8.
[49] 1 Sam 15, 52.
[50] 1 Sam 9 – 13.
[51] 1 Sam 28, 4 – 25.
[52] 1 Sam 14, 47 – 48 – spomínajú sa boje s Moábom, Edómom, kráľmi Sóby, Filištíncom a Amalekitom.
[53] 1 Sam 17.
[54] 1 Sam 14, 52: „A vojna bola krutá proti Filištíncom po všetky dni Šaulove.“
[55] BIČ, M. Ze světa Starého Zákona I. Praha: Kalich, 1986, s. 50.

v 11. st. pr. Kr. do vrchoviny, aby nad ňou získali kontrolu, alebo prinajmenšom z toho dôvodu, aby ovládli obchodné cesty nachádzajúce sa v tejto oblasti. Tento tlak súvisel s podstatným nárastom počtu osídlení a obyvateľstva v prímorskej rovine, ktorý potvrdzuje archeologický výskum.[56] Niekedy v druhej polovici 11. st. pr. Kr. bolo zničené Šílo, pravdepodobné kultové miesto raného Izraela. S tým je v 1 Sam spojené rozprávanie o veľkej porážke Izraelitov, ktorú im uštedrili Filištínci a pri ktorej vzali Izraelu archu zmluvy a otvorili si tak prístup do tejto časti vrchoviny.[57] Filištínci si tu vytvorili oporné body na vysočine, najmä pozdĺž severojužnej obchodnej cesty a v priesmyku Michmas.[58] Z týchto oporných bodov a prostredníctvom bojových výprav kontrolovali toto územie tiež počas Šaulovej vlády, a to vojensky a možno tiež ekonomicky. Takýto záver vyplýva zo zmienky o železnom monopole Filištíncov.[59] Tomuto trvalému tlaku napokon Šaul podľahol. Raný izraelský štát zrejme pre Filištíncov predstavoval vážnu hrozbu, a tak sa rozhodli zbaviť sa svojho nepohodlného suseda. Pritom, ako hovorí práve spomenutý verš o železnom monopole Filištíncov, medzi týmito dvomi etnikami existovalo mierové spolužitie, pretože Izraeliti navštevovali filištínskych kováčov a remeselníkov, aby si dali vyrobiť alebo naostriť svoje náradie.

Filištínci predstavovali najväčšie, no nie jediné ohrozenie Šaula. Šaulova pozícia bola zároveň spojená s veľkým vnútorným napätím, ktoré vyvolala Dávidova snaha zvrhnúť Šaula a nastúpiť na jeho miesto. Keď sa Šaul začal brániť a chcel sa Dávida zbaviť, ten sa neváhal spojiť so Šaulovým úhlavným nepriateľom – s Filištíncami.[60] Tomuto viacnásobnému ohrozeniu Šaul nedokázal dlhodobo vzdorovať.

Pritom Šaul mal všetky predpoklady stať sa významným panovníkom a čítanie Knihy Samuelovej medzi riadkami dosvedčuje veľa pozitívnych prvkov, ktoré v príbehoch o ňom kolovali. Už prvá zmienka o ňom hovorí, že bol siedmym v poradí vo svojom rodokmeni, čiže čakali ho veľké veci, bol to pekný vysoký muž, schopný víťaziť v bojoch.[61] A je veľmi pravdepodobné, že prvá kap. Sam, v terajšej podobe pripísaná Samuelovi, je pôvodne o ňom. Táto kapitola hovorí o neplodnej žene, ktorá prosí Hospodina o syna, a keď sa jej narodí, dá mu meno Vyprosený, pretože je *hu sa'ul le-Yahweh*, vyprosený pre Hospodina, aby bol jeho po všetky dni, čo bude žiť. To všetko určovalo skvelú budúcnosť. Podľa tejto hypotézy bol tento príbeh pretransformovaný na Samuela, aby sa naznačil chronologický a významový postup od Samuela cez Šaula k Dávidovi. Samuelovo meno sa totiž nedá vysvetliť z koreňa prosiť, znamená skôr „meno Boha", „vypočutý Bohom" alebo „Boh riekol".[62]

---

[56] KREUZER, ref. 37, s. 58.

[57] 1 Sam 4; FINKELSTEIN, ref. 38, s. 32 – 36.

[58] 1 Sam 10, 5; 13, 23.

[59] 1 Sam 13, 17; 14, 15; 23, 1; železný monopol – 13, 19 – 22; KREUZER, ref. 37, s. 58 – 59.

[60] Šaul sa obáva o svoje kráľovstvo – 1 Sam 18, 8; Dávid sľubuje Šaulovým ľuďom polia a vinice a významné miesta v armáde – 22, 7 – 8; Dávid u kráľa Akíša v Gáte – 21, 11 – 16; 27; 29; K tomuto obvineniu pozri MCKENZIE, s. L. Král David. Životopis. Praha: Volvox Globator, 2004, s. 105 – 119.

[61] 1 Sam 9, 1 – 3.

[62] K tejto hypotéze pozri MCCARTER, P. KYLE, Jr., I. Samuel. A New Translantation with In-

Šaulov život napokon končí na vrchu Gilboa na severnom okraji Efraimskej pahorkatiny, ktorá sa tu zvažuje do Jezreelského údolia. V bojovom zápolení sa tu stretávajú Filištínci a Izraeliti, na konci dňa vidí Šaul svoju bezvýchodiskovú situáciu a berie si život. Spolu s ním padli aj jeho traja synovia a väčšina vojska.[63] V tejto súvislosti sú zaujímavé výsledky archeologického výskumu v oblasti, pretože v centre Šaulovho kráľovstva severne od Jeruzalema bola ku koncu 10. st. pr. Kr. väčšina sídiel zničená alebo opustená a osídlenie sa obnovilo až po veľmi dlhej dobe.[64] Veľmi dobre to môže súvisieť so Šaulovou smrťou a následným zničením jeho sídiel Filištíncami alebo so silnejúcim filištínskym tlakom na túto oblasť, ktorú Izraeliti napokon opustili alebo z nej boli vyhnaní. Podľa Druhej knihy Samuelovej po Šaulovej smrti sa dlho neudržala ani jeho dynastia, o čo sa postaral Dávid, už nejaký čas judský panovník. Najskôr bol zabitý bývalý Šaulov veliteľ vojska Abner, následne Išbošet, Šaulov syn a nástupca v kráľovskej hodnosti, a potom sa Dávid postaral o popravu ostatných Šaulových synov a vnukov okrem chromého Mefíbošéta, ktorý nemohol Dávidovo postavenie nijako ohroziť.[65] Po Išbošetovej smrti sa Dávid zmocnil bývalého Šaulovho kráľovstva a spojil ho so svojím judským územím. Starší Izraela pomazali Dávida za kráľa.[66]

Zaujímavú hypotézu o konci Šaulovho kráľovstva nám ponúka Israel Finkelstein, ktorý ho dáva do súvisu s ťažením faraóna Šišaka/Šešonka, ktorý vládol v Egypte v druhej polovici 10. st. pr. Kr. V Prvej knihe kráľovskej sa spomína toto ťaženie v súvislosti so Šalamúnovým synom Rechabeámom, ktorý vládol podľa biblického počítania v rokoch 931 – 914. Keďže Prvá kniha kráľovská Šešonkovo ťaženie datuje do 5. roku Rechabeámovej vlády, ako tradičný dátum dobytia Jeruzalema a odnesenia si veľkej koristi Egypťanmi sa uvádza rok 926 pr. Kr.[67] Česká ekumenická Biblia v chronologickom prehľade udáva nasledujúce datovanie: vláda Rechabeáma 933 – 916 a vláda faraóna Šešonka 950 – 929.[68] Iný pohľad na usporiadanie panovníkov 22. dynastie priniesol Edward Wente, ktorý navrhuje pre Šešonkovu vládu roky 946 – 913 pr. Kr.[69] Už z tejto nejednotnosti vidíme, aké ťažké je datovať udalosti z 10. st. pr. Kr., pretože z neho máme len málo pevných záchytných bodov. Piaty rok Rechabeámovej vlády sa bral ako pevný záchytný bod, pretože v Karnaku existuje reliéf zachytávajúci výsledky Šešonkovho ťaženia, ktorý potvrdzoval údaj z Prvej knihy kráľov. Šešonkov reliéf sa ale nedá presne datovať, a tak zostáva len biblický údaj, ktorý vôbec nemusí byť správny. Zdá sa totiž, že deuteronomista zaradil Šešonkovo ťaženie

troduction, Notes, and Commentary. The Anchor Bible. New York: Doubleday, 1980, s. 1 – 101; k významu mena Samuel a Šaul pozri Výklady ke Starému Zákonu II., ref. 18., s. 156 – Samuel, s. 174 – 175 – Šaul.

63 1 Sam 31, 1 – 7; 2 Sam 1, 2 – 10 – hovorí o zabití Šaula jedným Amalekovcom.

64 FINKELSTEIN – SILBERMAN, ref. 2, s. 64; FINKELSTEIN, ref. 39, s. 49 – 52.

65 2 Sam 3, 27 – smrť Abnera; 4, 6 – 8 – smrť Išbošeta; poprava siedmich Šaulovcov – 21, 1 – 14.

66 2 Sam 5, 3.

67 1 Kr 14, 25 – 26. Segert, ref. 31, s. 274 – vymedzuje Rechabeámovu vládu rokmi 922 – 915 a Šešonkovu rokmi 935 – 914.

68 Bible. Písmo svaté Starého a Nového Zákona. Český ekumenický překlad. Česká biblická společnost 2008, s. 16.

69 WENTE, E. F. Review of K. A. Kitchen, The Third Intermediate Period in Egypt, JNES 35 (1976), s. 278.

a vyplienenie Jeruzalema do doby Rechabeámovej vlády z teologických dôvodov, pretože o tomto kráľovi sa píše, že za jeho čias sa rozmohla modloslužba a nastal odklon od Hospodina. Zmocnenie sa Jeruzalema tak predstavuje spravodlivý trest pre Judejcov za ich previnenia.[70]

Finkelstein upozorňuje na zaujímavú zhodu medzi miestami a územím, ktoré spomína 1. kniha Samuelova v súvislosti so Šaulom, a súpisom dobytých miest v Kanaáne na Šešonkovom nápise, ktorý sa veľmi nápadne zhoduje práve v oblasti Šaulovho územia. Preto Finkelstein uvádza, že to bolo práve Šešonkovo ťaženie, ktoré zapríčinilo pád Šaula a jeho domu. Šaulovo telo spolu s telami jeho synov bolo zavesené na hradbách starej egyptskej pevnosti Bét-Šean.[71] Finkelsteinovi z toho vyplýva, že novo sa rodiaci izraelský štát na Efraimskej pahorkatine začal ohrozovať prebudené egyptské snahy ovládať Kanaán, a preto Šešonk zasiahol, aby ochránil dôležité obchodné cesty a vlastné záujmy.[72] Táto hypotéza, hoci je veľmi zaujímavá a argumentačne dobre podložená, nedokáže zmysluplne vysvetliť fakt, že biblické rozprávanie pri Šaulovej smrti Egypťanov nespomína, hlavnými protivníkmi sú Filištínci. Je možné, že Filištínci mohli byť pri Šešonkovom ťažení jeho spojencami; absencia zmienky o Egypťanoch je veľmi prekvapujúca.

Ak máme zhodnotiť postavu prvého izraelského kráľa, treba povedať, že Šaul pôsobil v mimoriadne náročnom období izraelských dejín, ktoré určovalo niekoľko faktorov. Prvým je sústavný tlak susedov, ktorí podnikali koristnícke nájazdy na územie Izraela alebo (Filištínci) vytvárali trvalý tlak na Izrael. S tým úzko súvisí druhý faktor, výrazne podmienený prvým faktorom, a tým je prechod izraelského spoločenstva od segmentovanej spoločnosti alebo spoločnosti náčelníckeho typu k ranému izraelskému štátu. Šaul tak musel budovať zárodočné štruktúry izraelského štátu a zároveň brániť svoje územie pred nepriateľmi. Keď sa do toho zapojilo ešte vnútorné ohrozenie zo strany Dávida, Šaula to napokon stálo život, pričom nasledoval pád jeho dynastie. Šaulovo úsilie však nebolo márne, pretože už o pár desaťročí po jeho predpokladanej vláde (na konci 10. st. pr. Kr.) sa v severných oblastiach vrchoviny objavuje silný a mocný štát ovládaný dynastiou Omríjovcov, z ktorého mala obavy dokonca i vtedajšia veľmoc Asýria.

[70] FINKELSTEIN, – SILBERMAN, ref. 2, s. 67.
[71] 1 Sam 31, 10.
[72] FINKELSTEIN, ref. 39, s. 65 – 71.

ZÁSAHY KAMBÝSA II. DO FUNGOVANIA HOSPODÁRSTVA PERZSKEJ RÍŠE

Michal HABAJ

Univerzita sv. Cyrila a Metoda
Filozofická fakulta, Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
michal.habaj@ucm.sk

HABAJ, Michal. Interventions of Cambyses II into the Economy of the Persian Empire. Cambyses II is known for his Egyptian campaign. Following article deals with the previous period and his possible economical reforms. Based upon Babylonian administrative tablets, the study shows the militarization of Babylonian economy in the frame of his military preparation. The main target of his policy influenced the prices as well and the author suggests that there were important Babylonian financial involvements into Cambyses' campaign, what kept the inflation growing.

Kľúčové slová: achajmenovská Perzia; Kambýses II.; babylonská ekonomika; orientálne hospodárstvo;

Keywords: Achaemenid Persia; Cambyses II.; Babylonian economy; Near Eastern Economy;

Pre obdobie rokov 530 – 525 pred n. l. nám pri rekonštrukcii dejín Staroperzskej ríše chýbajú naratívne pramene. Obdobie lemuje smrť Kýra Veľkého nasledovaná nástupom jeho syna Kambýsa na trón v roku 530 a úspešná výprava do Egypta v roku 525 pred n. l. Pri skúmaní týchto takmer piatich rokov sa vynára otázka, či sa Kambýses mohol okrem vojenských príprav venovať i ďalším oblastiam fungovania ríše. Jeho egyptská výprava patrí medzi tri najväčšie perzské výpravy zaznamenané v našich prameňoch a môžeme ju považovať za jednu z najúspešnejších a najpodrobnejšie pripravených výprav v perzských dejinách vôbec.[1] Príprava jednotlivých krokov, ktoré predchádzali ťaženiu, musela Kambýsovi zabrať niekoľko rokov.[2] Hoci Kambýsovi nezostalo veľa času na reorganizáciu ríše, pokúsime sa v nasledujúcich riadkoch aspoň čiastočne rozobrať jeho vnútornú politiku, ktorá sa práve (ako predpokladáme) od výpravy do Egypta odvíjala. Vzhľadom na priestor sa zameriame iba na vývoj hospodárstva a jeho premien určených Kambýsovou činnosťou. Metodologickým východiskom pre nás bude

[1] Podrobný výpočet krokov, ktoré Kambýsovej výprave predchádzali, pozri HABAJ, Michal. Prípravy perzského ťaženia do Egypta v roku 525 pred n. l. In Vojenská história, roč. 19, č. 1, s. 6 – 24.

[2] Vieme, že Dareiovi trvala príprava ťaženia v roku 490 jeden rok a prípravy po Marathóne zabrali perzskému štábu celé tri roky, ale výprava sa neuskutočnila, lebo v Egypte sa rozhorelo povstanie a následne Dareios zomrel. Jeho synovi Xerxovi trvala príprava výpravy celé štyri roky, číže práve ten istý čas, ktorý potreboval i Kambýses.

kombinácia informácií, ktoré pochádzajú z antickej literatúry a z babylonských administratívnych záznamov. Hlavný problém tohto výskumu pritom spočíva v nejasnej chronológii. Kambýsova vláda spadá medzi životopisy dvoch superosobností perzských dejín: medzi vládu zakladateľa ríše Kýra II. a obnoviteľa ríše Dareia I. Odlíšiť Kambýsove zásahy do vývoja hospodárstva krajín ríše od Dareiových vplyvov v tomto prípade nie je natoľko problematické, ale odlíšiť ich od vplyvov Kýrových, to už predstavuje pri našej pramennej základni náročnú úlohu.

Militarizácia hospodárstva

Zorganizovanie rozsiahlej výpravy sa bezpochyby nezaobišlo bez značného tlaku na hospodárstvo jednotlivých podriadených krajín, ako i samotných Peržanov. Kambýsov tvrdý postup sa odráža v Herodotovej slávnej charakteristike prvých troch perzských kráľov. Peržania si podľa historika z Halikarnassu pamätali na Dareia ako na obchodníka, na Kambýsa ako na pána a na Kýra ako na otca, lebo Dareios sa staral hlavne o svoje výnosy, Kambýses vládol tvrdo a bezohľadne a Kýros vládol v ich prospech.[3] Zaujímavé je, ako silno zostal Kambýses zakomponovaný v dobovom povedomí, a to aj napriek jeho krátkej vláde. Jeho tvrdá politika zostala uchovaná v perzskej tradícii až do Herodotových čias. Tradovaná bezohľadnosť sa pritom môže viazať na rozličné aspekty Kambýsovho vládnutia. Môže v nej byť zakomponovaný jeho prístup k rodine či perzskej aristokracii[4], ale je možné i to, že daná povesť má hlbšie korene a vskutku odráža život obyvateľov ríše. V tejto súvislosti sa, samozrejme, priam sama núka možnosť egyptskej výpravy, ktorá by vysvetľovala Kambýsov tlak na vyberanie tribútnych dávok, respektíve ich prekračovanie.

V Kambýsových časoch plynuli príjmy do kráľovskej pokladnice hlavne z tribútu odvádzaného jednotlivými krajinami, keďže Kýros ani Kambýses presne stanovené dane nezaviedli. Tie určil až Dareios, a preto sa v perzskej tradícii ocitol v pozícii obchodníka. Keďže Kambýses daňový systém nerozvinul, musel vojsko, ako aj celý egyptský projekt financovať z tribútnych dávok. Tlak na hospodárstvo v súvislosti s Kambýsovým vojenským projektom môžeme teoreticky vidieť v organizácii hospodárstva napojenej na odvody vojenskej povinnosti v Babylonii, keďže práve z tejto oblasti pochádza dostatok tabuliek s ekonomickými údajmi. Pôda a voda v krajine patrili buď pod kráľovskú správu, alebo ich spravovali chrámy a súkromníci. Časť pôdy koruna, chrámy, ale aj súkromní vlastníci spravovali kvôli zefektívneniu či uľahčeniu výberu a kontroly daní v podobe prerozdelenia pôdy do menších jednotiek zverených lénnikom.[5] Tento

[3] Herodotos. III, 89.

[4] Dandamaev (*Persien unter den ersten Achemeniden*. Wiesbaden: Reichert, 1976, s. 95) a Petit (*Satrap et satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier*. Liège: Bibliothequè de la Facultè philosophie et lettres de l'Universitè de Liège, 1990, s. 93) prišli s tézou, že označenie Kambýsa za pána súvisí s jeho podriaďovaním si perzskej nobility.

[5] K diskusii o vzniku lénnych jednotiek (bit qašti, bow fief) pozri MACGINNIS, John. On the Road to the Rent Farm. In BAKER, H. – KANIUTH, K. – OTTO, A. (eds.). Stories of long ago. Festschrift für Michael D. Roaf. Winona Lake: Eisenbrauns, 2012, s. 344 – 345.

systém je dobre zmapovaný v Nippure vďaka archívu rodinnej firmy Murašû podnikajúcej v okolí. Archív osvetľuje hospodársku a daňovú organizáciu v oblasti v prvej polovici 5. storočia pred n. l. Nájomcovia pôdy sú podľa archívnych záznamov organizovaní v daňových obvodoch označovaných ako *hatru*. Termín označuje buď pôdu prenajatú skupine lénnikov, alebo priamo danú skupinu lénnikov. Tento názov sa objavuje takmer výhradne v Nippure a okolí, ale systém ako taký bol rozšírenejší geograficky aj chronologicky, pretože podobné daňové jednotky sa nachádzali aj v ďalších oblastiach Babylonie – aj keď nie pod tým istým menom[6] a v tom istom rozsahu.[7] V Nippure a v jeho okolí fungovalo podľa archívu firmy viac ako 60 takýchto daňových jednotiek.[8] Archívne záznamy celkom jasne rozlíšili tieto skupiny lénnikov a označujú ich podľa ich vojenského (napr. lukostrelci, vozataji, nosiči lukov, nosiči oštepov, nosiči mečov), etnického (napr. Károvia, Kimerijci, Urartejci, Indovia), teritoriálneho (napr. ľudia z Ašše, ľudia z Meliteny), profesijného (veslári, strážcovia brán, robotníci, obchodníci) a sociálneho (napr. paholkovia, utečenci) zaradenia. Parcely si medzi seba v rámci jedného léna rozdelili usadené rodiny a dedili sa v otcovskej línii. Usadenými obyvateľmi bývali hlavne cudzinci, čím sa zvyšovalo exploatovanie pôdy. Celú daňovú jednotku *hatru* viedol jej predstavený označovaný ako *šaknu*. Ten prerozdeľoval výber daní a zodpovedal za vojenské a pracovné zaradenie členov. Systém *hatru* tak vytváral účinný daňový nástroj v oblasti a zároveň zdroj vojenských síl, ako aj ľudí použiteľných v štátnych stavebných alebo iných projektoch.

Prvky tohto systému nevznikli za vlády Dareia I. (z obdobia jeho vlády pochádzajú práve počiatky spomínaného nippurského archívu), ale existovali už počas Kambýsovej vlády,[9] pričom v Babylonii bol systém zavedený podľa všetkého

---

[6] JURSA, Michael. Taxation and Service Obligations in Babylonia from Nabuchadnezzar to Darius and the Evidence for Darius' Tax Reform. In ROLINGER, R. – TRUSCHNIGG, B. – BICHLER, R. (eds.). Herodot und das persische Weltreich. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011, s. 432. K rozšíreniu systému pozri aj STOLPER, Mathew. Entrepreneurs and Empire: the Murasû archive, the Murasû firm and Persian rule in Babylonia. Leiden: Nederlands Historisch– Archeologisch Instituut te Istanbul, 1985, s. 71 – 72; PEARCE, Laurie. New Evidence for Judeans in Babylonia. In LIPSCHITS, O. – OEMING, M.(eds.) Judah and the Judeans in the Persian Period. Winona Lake: Eisenbrauns, 2006, s. 405 – 407, MACGINNIS, ref. 5, s. 343.

[7] Systém sa rozvinul hlavne v Nippure, lebo ten bol do značnej miery izolovaný od ostatného babylonského územia a hospodárstvo tu nebolo natoľko rozvinuté a intenzifikované ako na severe Babylonie, čo zrejme vytvorilo podmienky na usadzovanie cudzincov. Pozri JURSA, Michael. On Aspects of taxation in Achaemenid Babylonia: new evidence from Borsippa. In BRIANT, P. – CHAUVEAUX, M. (eds.). Organisation de pouvoir et contacts culturels dans le pays de l'empire achéménide. Paris: de Boccard, 2009, s. 239; JURSA, M. Aspects of the Economy History of Babylonia in the first Millenium BC. Münster: Ugarit, 2010, s. 405 – 406.

[8] STOLPER, ref. 6, s. 70.

[9] KUHRT, Amelie. Babylonia from Cyrus to Xerxes. In BOARDMAN, J. (ed.). Cambridge Ancient History IV. Cambridge: CUP, s. 128; ďalšie dva doklady priniesol PEARCE, ref. 6, 2006, s. 406. O usadlosti lukostrelcov hovorí aj dokument zo Sipparu (BM 54107), upozornil naň MACGINNIS, John. The Role of Babylonian Temples in Contributing to the Army in the Early Achaemenid Empire. In CURTIS, J. – SIMPSON, J. (eds.). The World of Achaemenid Persia. London – New York: Tauris, 2010, s. 497; spomína sa v ňom takáto osada, ktorú vlastnil Peržan v prvom roku Dareiovej vlády, takže musela existovať už pred nástupom Dareia. K prehľadu pozri VAN DRIEL, Govert. Elusive Silver: In Search of a Role for a Market in an Agrarian Enviroment. Aspects of Mesopotamian's Society. Leiden: NINO, 2002; JURSA, ref. 6.

už pred jeho nástupom na perzský trón, keďže disponujeme minimálne jedným záznamom, ktorý pochádza z roku 538 pred n. l., teda z obdobia Kambýsovej spoluvlády v Babylone.[10] Čišpiovci však v tomto smere netvorili *ex nihilo*. Prvky tejto organizácie sa vyskytovali už aj v asýrskom období[11] a skupina zdaňovaná ako lukostrelci – *bīt qaštì* – je doložená aj v 35. roku Nabukadnezarovej vlády.[12] Začleňovanie cudzincov do mezopotámskeho hospodárskeho a daňového systému v tejto lénnej podobe tak malo dlhú tradíciu.[13]

Aj z Kambýsovho obdobia sa doklady o tomto systéme objavujú iba ojedinele, predsa – aj keď iba hypoteticky(!) – sa však mohol za jeho vládnutia tento správno-militaristický systém sčasti rozšíriť a preformulovať, čo by dokumentovalo tlak vojenskej povinnosti na obyvateľstvo a podriadenie hospodárskej výkonnosti jednotlivých krajín ríše vojenským projektom panovníka. Pramenný materiál túto zmenu neodzrkadľuje vo fungovaní daňového systému, resp. hospodárstva, ale v používanom názvosloví. Rozširovanie pojmov typických pre lukostrelecké léna (*bīt qašti*, bow fief) do odlišných socioekonomických a právnych sfér spoločnosti sa totiž začína práve v období Kambýsa.[14] Aj obyvateľstvo, ktoré etnicky, sociálne a právne nikdy nebolo súčasťou systému zodpovedajúceho nippurskému *hatru*, teda neobhospodarovalo vojenské (hlavne lukostrelecké) léna, je podľa tabuliek zdaňované práve spôsobom typickým pre tento lénny systém. Predpokladáme teda, že Kambýses, ktorý dobre poznal babylonské prostredie, ako aj prvky tohto systému už z obdobia svojej spoluvlády v Babylonii v roku 538 pred n. l.[15], ho mohol využiť na uľahčenie organizácie vojenskej povinnosti.[16] Je možné, že systém spustil už Kýros, ktorý potreboval ľudské zdroje na obnovenie miestneho hospodárstva[17] a na stavebné projekty.[18] Kýros sám však na rozdiel od Kambýsa dlhý čas v Babylone nestrávil. Ako sme spomínali, Kambýses skoro rok vystupoval v Babylone ešte počas života svojho otca ako správca-kráľ a po Kýrovej smrti až do egyptskej výpravy strávil podstatný čas podľa všetkého práve v Babylonii a na západe ríše.[19] Pokiaľ teda bol lukostrelecký lénny systém naštartovaný práve

[10] STRASSMEIER, Jan Nepomuk. Inschriften von Cambyses, König von Babylon. Leipzig 1890, č. 85.

[11] *Bīt qaštì* sa spomína už aj v asýrskych prameňoch, pozri GRAYSON, A. Kirk. Assyrian and Babylonian Chronicles. Toronto: TCS, 1975, 201.6. Pozri VAN DRIEL, ref. 9, s. 309 a 310, p. 62.

[12] JURSA, Michael. Bogenland schon unter Nabukadnezar II. In NABU, 1998, 124.; VAN DRIEL, ref. 9, s. 239; JURSA, ref. 7, s. 199.

[13] Pozri aj JURSA, ref. 6, s. 436 – 437.

[14] Pozri JURSA, ref. 6, s. 440, o BM 27781 a VAN DRIEL, ref. 9, s. 237, o BM 79128.

[15] Zrejme nie je náhoda, že práve z tohto obdobia pochádza najstarší doklad o tomto systéme, ktorý vznikol v Babylonii už v achajmenovskom období.

[16] PEARCE (ref. 6, s. 407) predpokladá, že tento systém sa vyvinul až za vlády Dareia I. v rámci jeho administratívnych reforiem. Vo výslednej podobe, ako ju vidíme v archívnych tabuľkách z Nippuru, proti tomu nemožno namietať, systém ako taký sa však do danej podoby vyvinul a v počiatočnej fáze nemusel mať podobu zhodnú s tou, akú vidíme z Nippuru.

[17] Babylonsko-perzská vojna a prechod vojsk krajinou bezpochyby znamenali značné bremeno. Okrem toho Kýros odčerpával miestne babylonské ľudské zdroje (dokumenty pozri TOLINI, Gauthier. Les travailleurs babyloniens et le palais de Taokè. In Arta 2008.002.) a bolo ich potrebné nahrádzať.

[18] Napr. *Kýrov edikt* 39 – 42.

[19] Vieme, že istý čas strávil neďaleko Uruku (KUHRT, ref. 9, s. 128), a prípravy na výpravu tiež vy-

v tomto období,[20] musel ho z veľkej časti organizovať práve Kambýses. Členovia tohto systému tak podľa všetkého aspoň spočiatku predstavovali hlavne rezervoár vojakov a ľudí zásobujúcich vojsko. Táto povinnosť, označovaná ako *ilku*[21], sa však dala previesť aj do finančnej podoby a obyvateľstvo sa mohlo z vojenských povinností vykúpiť, ale iba v striebre, lebo ním bolo možné zaplatiť žoldnierov. Označenie dane v podobe odvedených prostriedkov na vydržiavanie žoldnierov pritom zostalo rovnaké – *ilku*. Napriek tomu, že *ilku* tak v počiatkoch predstavovalo hlavne vojenskú povinnosť alebo sa spájalo s pracovnou povinnosťou, vyvolávalo veľkú cirkuláciu striebra v babylonskom hospodárstve.

Vývoj cien

Práve vysoké náklady na blížiaci sa vojenský konflikt súvisia podľa nášho názoru aj s vývojom cien v Babylonii. Babylonské dokumenty celkom zjavne poukazujú na zvyšujúce sa nároky v krajine po tom, čo ju ovládli Peržania. Vývoj cien niekoľkých základných komodít v období od Nabonida až do konca Kambýsovej vlády ukážeme na cenách jačmeňa, datlí a oviec. Jačmeň a datle predstavujú hlavné pestované komodity a poukazujú na podmienky života v danom období, pretože ľudia si ich na rozdiel od iných produktov museli zadovážiť v lepších aj horších časoch. Údaje o vývoji cien oviec pochádzajú z chrámového hospodárstva, a preto hovoria o ovciach využívaných hlavne pri obetovaní. Zároveň ovce predstavovali inú kategóriu ako jačmeň a datle, lebo veľká časť populácie si ich dovoliť nemohla a nemusela ich kupovať. Predstavujú tak komoditu ilustrujúcu vývoj cien aj v ťažšie dostupných kategóriách tovarov.

Tabuľka č. 1. Vývoj cien jačmeňa.[22]

Text	Dátum	Miesto	Objem (kur-ru)	Cena (šekel)	Počet še-kelov za 1 kurru
An Or 8, 19	15.6 acc. Nbn.	Uruk	100	110	1.1
BM 114670	25.2.2 Nbn.	Uruk	20	15	0,75
CT 57, 441	29.7.3 Nbn.	Sippar	83	83	1
YOS 19, 230	4 Nbn.	Uruk	3.125	2.5	0.8
GC 1, 287	23.12.4	Uruk	1.25	1	0.8
PTS 2736	5 Nbn.	Uruk	106.25	85	0.8
GC 1, 405	19.4.5 Nbn.	Uruk	2.25	2	0.9

povedajú o jeho nevyhnutnej prítomnosti, keď musel organizovať flotilu, rokovať s Feničanmi, Cyprom, Iónmi a Arabmi.

[20] Napríklad BRIANT, Pierre. From Cyrus to Alexander. Winona Lake: Eisenbrauns, 2002, s. 74 – 75; DANDAMAEV, Muhammad. A Political History of the Achaemenid Empire. Leiden: Brill, 1989, s. 147 – 151.

[21] K definovaniu pojmov *ilku* a *qaštu* pozri JURSA, ref. 6, s. 441.

[22] Vychádzame z údajov v JURSA, Aspects of the Economy History..., ref. 7, s. 445 – 446.

CT 57, 160	23.5.6 Nbn.	Sippar	16.3	22.125	1.4
Nbn. 279	7 Nbn.	Sippar	214	194.5	0.9
VS 4, 41	11.1.7 Nbn.	Sippar	0.47	0.5	1.1
BM 144460	28.12.7 Nbn.	Uruk	1	1	1
PTS 2100	10.1.8 Nbn.	Uruk	6	5	0.83
Nbn. 1078	9.4.(8) Nbn.	Sippar	200	140	0.7
YOS 6, 133	10 Nbn.	Uruk	20	20	1
GC 1, 379	15.1.10 Nbn.	Uruk	0.5	1	2
Nbn. 642	28.8.12 Nbn.	Sippar	24	30	1.25
CT 57, 206	24.4.13 Nbn.	Sippar	58.6	85	1.45
CT 56, 55	15.7.17 Nbn.	Sippar	2.27	3	1.3
Cyr. 33	4.1.2 Cyr.	Sippar	0.8	2	2.5
CT 56, 521	28. (...).(...) Cyr.	Sippar	2.78	3.75	1.3
BM 94668	13.11.1 Camb.	Borsippa	30	90	3
CT 57, 177	9.12.1 Camb.	Sippar	1.37	5	3.6
Camb. 160	23.2.3 Camb.	Sippar	2	5	2.5
YOS 3, 81	(3 Camb.)	Uruk	40	60	2.5
YOS 3.33	(3 Camb.)	Uruk	0.4	1	2.5
YOS 3, 79	(3 Camb.)	Uruk	0.4	1	2.5
CT 56, 357/1	(Camb. – poč. Dar)	Sippar	10	30	3
CT 56, 357/2	(Camb.-poč. Dar)	Sippar	42	120	2.9
Nbn. 156	2.5.4 Camb.	Sippar	1.9	2	1.1
YBC 4164	6 (Camb.)	Uruk	1.2	1	0.83

Tabuľka č. 2. Ceny datlí od konca Nabonidovej vlády až po koniec vlády Kambýsovej.[23]

Text	Dátum	Miesto	Počet šekelov za 1 kurru
Nbn. 966	22.4.16 Nbn.	Babylon	1
Nbn. 969	4.5.16 Nbn.	------	1.2
BM 75787	24.8.16 Nbn.	--------	1
Cyr. 28	9.12.1 Cyr.	--------	0.88
Cyr. 35	2 Cyr.	--------	1
Cyr. 53	7.6.2 Cyr.	--------	1.2

[23] Vychádzame z údajov v JURSA, Aspects of the Economy History..., ref. 7, s. 594.

BM 63999	18.2.3 Cyr.	--------	1.17
Cyr. 113	25.3.3 Cyr.	--------	1
CT 55, 463	26.9.3 (Cyr.)	--------	1
Cyr. 180	10.4 Cyr.	--------	0.78
Cyr. 180	10.4 Cyr.	--------	0.84
Cyr. 181	4.12.4 Cyr.	--------	1.15
BM 94668	3.1.1 Camb.	Borsippa	1
CT 57, 42	21.11.1 Camb.	--------	0.83
Camb. 331	27.11.1 Camb.	Babylon	0.67
BM 113264	3/4 Camb.	Uruk	1

Tabuľka č. 3. Vývoj cien oviec od začiatku Nabonidovej vlády po koniec vlády Kambýsovej.[24]

Text	Dátum	Pôvod	Cena v šekeloch
OIP 122, 104	22.7.2 Nbn.	Uruk	1.7
JCS 24, 106 UNC 17	22.1.3 Nbn.	Uruk	2
YOS 19, 126	15.2.4 Nbn.	Uruk	2.4
VS 3, 49	15.9.5 Nbn.	Babylon	3
BM 64136	28.7.7 Nbn.	Sippar	1.71
CT 57, 41	14.3.8 Nbn.	Sippar	1.75
GC 1, 330	17.3.9 Nbn.	Uruk	3.33
Nbn. 363	25.8.9 Nbn.	Sippar	1.9
Nbn. 366	4.9.9 Nbn.	Sippar	1.625
Nbn. 368	8.9.9 Nbn.	Sippar	1.56
BM 59599	12.1.10 Nbn.	Sippar	1.3
BM 74478	18.12.11 Nbn.	Sippar	2.55
HSM 1891.11.48	6/7.12 Nbn.	Sippar	2.03 2 2.08
BM 64467	11.8.12 Nbn	Sippar	5 2.67
BM 63888	9.(...).13 Nbn.	Sippar	2.5

[24] JURSA, Aspects of the Economy History ..., ref. 7, s. 736 – 737.

Nbn. 736	8.11.13 Nbn.	Sippar	1.43
Nbn. 744	15.12.13 Nbn.	Sippar	1.94
Nbn. 748	29.12.13 Nbn.	Sippar	2.4
BM 74380	13.4.14 Nbn.	Sippar	4.5
Cyr. 1	7 acc. Cyr.	Sippar	1.25
Cyr. 32	1.1.2 Cyr.	Sippar	3.57
Cyr. 75	5.10.2 Cyr.	Sippar	1.8
Cyr. 122	22.6.3 Cyr.	Sippar	2.17
Cyr. 125	2.7.3 Cyr	Sippar	1.85
Cyr. 152	20.12a.3 Cyr.	Sippar	2.125
Nbn. 1107	10.8.(2/3/5 Cyr.)	Sippar	2.875 1.625
Cyr. 158	20.1.4 Cyr.	Sippar	4
NBC 8379	25.5.4 Cyr.	Nippur	3
BM 74412	3.5.1 Camb.	Sippar	1.32 1.44
Iraq 52, 2	5.10.1 Camb.	Uruk	2
CT 56, 240	27.11.1 Camb.	Sippar	1.4
BM 64044	26.10.2 Camb.	Sippar	5.78
YOS 7, 143	3 Camb.	Uruk	1
Nbn. 214	12.5 Camb.	Sippar	6

Rôzne výkyvy uvedených cien bezpochyby čiastočne vyplývajú zo striedania úrodných a neúrodných rokov. Vieme, že v treťom a štvrtom roku Kambýsovej vlády zožali Babylončania také malé množstvo jačmeňa, že aj významný chrám Eanna v Uruku musel minimálne osem mesiacov vyplácať svojich pracovníkov iba v podobe datlí.[25] Napriek týmto výkyvom spôsobeným hlavne klimatickými vplyvmi zmienené údaje poukazujú na tri procesy, ktoré určovali vývoj cien v Babylonii súčasne. (1) Formovali ich vlastné vnútorné trendy. Vidíme to na vývoji cien datlí. Ich cena v porovnaní s jačmeňom a ovcami výrazne nestúpa. Vieme, že ich cena síce za Dareia stúpla, ale v porovnaní s inými plodinami neišlo o prudký nárast. Stabilitu ich ceny určil zvyšujúci sa záujem o pestovanie datlí v severnej Babylonii a nárast ich produkcie v šiestom storočí.[26] (2) Babylonskú ekonomiku určovali dlhodobé trendy a narastajúci počet obyvateľov,[27] ale stúpanie cien (ako na to celkom zjavne poukázal M. Jursa) určila do veľkej miery najmä

[25] JURSA, ref. 7, s. 466, p. 2484.
[26] JURSA, ref. 7, s. 747.
[27] VARGYAS, Pèter. Agrarkrisen und Umfang der Agrarproduktion im Babylonien des 1. Jahrtausends. In KLENGE, H. – RENGER, J. (eds.). Landwirschaft im Alten Orient. Berlin: Reimer, 1999, s. 194.

inflácia.[28] Korene inflácie pritom siahajú ešte do obdobia vlády Nabukadnezara. Rozširovaním Novobabylonskej ríše sa do Babylonie dostávalo v podobe koristi a tribútu značné množstvo striebra. To sa začalo vo veľkom šíriť do babylonského hospodárstva prostredníctvom kráľovských stavebných projektov. Zvyšovaním jeho množstva v obehu však jeho cena klesala, čo sa v rámci *longue durée* odrazilo v postupnom zvyšovaní cien. (3) Do babylonskej ekonomiky zasiahli perzskí panovníci a ich nároky. Peržania v Babylonii neviedli obdobne náročné stavebné projekty ako novobabylonskí panovníci, ale potrebovali zdroje na výstavbu v Perzii a na svoje vojenské projekty. Vieme, že na Kambýsovej výprave do Egypta sa zúčastnil aj babylonský kontingent[29] a že Babylončania už počas Kambýsovej vlády museli odchádzať kvôli robote vyplývajúcej z vazalských povinností do Parsy.[30] Z týchto povinností sa Babylončania mohli vykúpiť. Zaplatiť potrebné sumy však mohli hlavne majetnejší Babylončania, čím sa do obehu dostávalo striebro, ktoré by inak zostalo ako kapitál v rukách majetnejších vrstiev. Zvyšovaním množstva striebra v obehu sa opäť zvyšovali ceny. Perzskí panovníci tak zintenzívnili proces postupného zdražovania, pričom Jursa poukázal na fakt, že ceny sa zvyšovali iba do obdobia, kým sa v Babylonii do veľkej miery nevyčerpali zásoby striebra.

Stručné zhrnutie

Spomínané fakty naznačujú vplyv Kambýsa na babylonské hospodárstvo. Babylonské obyvateľstvo sa stalo zdrojom prostriedkov pre Kambýsovu vojenskú výpravu a tomu sa prispôsobila i jeho štruktúra. Nevieme, či podobným spôsobom zasiahol do vývoja v danej oblasti aj Kýros, lebo o období medzi dobytím Babylonu a jeho výpravou v roku 530 pred n. l. nám k jeho vláde chýbajú konkrétnejšie pramene. Môžeme počítať s tým, že potreboval zdroje pri výstavbe Pasargadu, o vojenských výpravách však pramene mlčia. Kambýsova výprava vyžadovala finančné prostriedky, ľudí a ďalšie zdroje nielen na vytvorenie vojska, ale hlavne na jeho udržiavanie. Podobne rozsiahly projekt po dobytí Babylonu Kýros nerealizoval. Tento fakt reflektuje aj vývoj cien v Babylonii – ceny sa začali

[28] JURSA, ref. 7, s. 749 – 752.

[29] V dokumente STRASSMEIER, ref. 10, č. 334 sa spomína, ako istý Babylončan Iddina-Nabu predával v roku 524 pred n. l. egyptskú otrokyňu s jej trojmesačnou dcérou. DANDAMAEV, ref. 20, s. 34 celkom logicky usúdil, že muselo ísť o otrokyňu získanú ako korisť počas egyptského ťaženia.

[30] Pozri predchádzajúc podkapitolu. Okrem toho pozri text MM 504 (preklad STOLPER, M. W. „No-one has exact information excapt of you": communitation between Babylon and Uruk in the first Achaemenid Reigns. In HENKELMAN, Wouter – KUHRT Amelie (eds.). A Persian Perpective. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2003, s. 274), kde sa hovorí o ťažkých podmienkach, v ktorých sa velitelia jednotlivých pracovných skupín sťažujú na nedostatok pracovnej sily, pričom situáciu vyvolali nielen úmrtia, ale aj odsuny ľudí. Text bude pochádzať pravdepodobne z čias konca Kambýsovej vlády či začiatku vlády Dareia I. alebo niekedy z obdobia medzi tým (STOLPER, ref. 30, s. 279). Výpovednú hodnotu dokumentu však môže relativizovať skutočnosť, že chrámových robotníkov bol napriek nárastu populácie celkový nedostatok; pozri STOLPER, ref. 30, s. 265. Odchod pracovnej sily z Babylonie dokladajú aj ďalšie perzepolské fortifikačné tabuľky, pozri TOLINI, ref. 17.

výraznejšie zvyšovať práve od roku 530 pred n. l.[31] Kambýsov nekompromisný postup, ktorý naznačujú pramene v Babylonii, môžeme očakávať aj v ďalších častiach ríše, hoci nemôžeme zabudnúť na fakt, že Mezopotámia bola najbohatšou krajinou spomedzi perzských vazalov, a preto sa dá predpokladať, že jej zdroje exploatoval najvýraznejšie.

[31] Pozri graf zachytávajúci vývoj cien jačmeňa, datlí, otrokov, záhrad, sezamu a oviec pre obdobie rokov 600 – 490 pred n. l. v JURSA, ref. 7, s. 463.

VIDIECKE VILY V LISTOCH RÍMSKYCH ARISTOKRATOV

Marek BABIC

Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Hrabovská cesta 1B, 034 01 Ružomberok
marek.babic@ku.sk

BABIC, Marek. Rural Villas in the Letters of Roman Aristocrats. The article deals with literary descriptions of particular rural Roman villas in the letters of Seneca, Plinius Secundus, and Sidonius Apollinaris. The special attention is devoted to the relationship between descriptions of the villas in the letters, and the real material evidence searched by archaeologists. In the article are examined main aesthetic and sociological concerns, that Roman aristocrats associated to their luxury country estates. Analysed are also some terminological, chronological, and geographical specifications of the Roman country houses as presented in the correspondence of the Roman aristocrats.

Kľúčové slová: rímska vila; antická architektúra; Seneca; Plinius Secundus; Sidonius Apollinaris;

Keywords: Roman villa; ancient architecture; Seneca; Plinius Secundus; Sidonius Apollinaris;

V zachovaných listoch rímskych latinských autorov nachádzame neveľké množstvo opisov vidieckych víl. Autormi sú bohatí rímski senátori, ktorí sa zväčša chceli pochváliť výstavnosťou svojich nehnuteľností zasadených v atraktívnom prírodnom prostredí mimo ruchu a špiny veľkých miest.

Literárny opis vidieckej architektúry v rímskej antike má svoje vlastné špecifiká. V prvom rade je to značná rôznorodosť opisovaných objektov, či už ide o typológiu a terminológiu, chronologické zaradenie, resp. regionálne umiestnenie stavieb. Latinský termín *villa* sa v literatúre používal takmer pre akýkoľvek typ vidieckej stavby, najčastejšie však pre poľnohospodársku usadlosť, ktorá obsahovala tri základné časti. Najlepšie tieto komponenty pomenoval Lucius Junius Columella v diele *De re rustica* v 1. st. pr. Kr.[1] *Pars urbana* slúžila ako obytný priestor pre majiteľa vily a jeho rodinu, *pars rustica* bola vyhradená pre robotníkov, zvieratá a umiestnenie pracovných nástrojov a napokon *pars fructuaria* ako sklad pre vypestované plodiny. K tomu Columella použil termín *circa villam* ako poľnohospodárske územie, ktoré neoddeliteľne patrí k rezidenčnej a výrobnej časti vily. Funkcie vily sa v priebehu stáročí tiež menili. Cicero alebo Plinius Mladší videli vo svojich luxusných usadlostiach miesta, ktoré okrem hospodárskej funkcie plnili aj dôležitú estetickú a relaxačnú funkciu, kde v obklopení vzácnych umeleckých zbierok s krásnym výhľadom na okolitú scenériu mohli vychutnávať *otium*,

[1] COLUMELLA. De re rustica 1.6.

čas oddychu venovaný štúdiu, poľovačkám, kúpeľom a stretnutiam s priateľmi.[2] V 4. st. po Kr. už Palladius pomenúva vidiecku usadlosť slovom *praetorium,* čo bol vojenský termín pre opevnené sídlo moci, resp. vojenskej správy.[3] Augustín[4] vo svojej korešpondencii z r. 417 s kňazom Consentiom odkazuje na istú nehnuteľnosť v blízkosti Hillerdy (dnes Lleida v Španielsku) a pomenúva ju *castellum*.[5] Pojem villa v antike sa teda neviazal na konkrétny architektonický vzhľad či typ, ale skôr na spôsob usporiadania života v rámci istého obytného alebo kultivovaného priestoru, zväčša v krajine mimo mesta.[6] O niekoľko storočí neskôr v renesancii, keď si bohatí aristokrati z Benátok, Florencie či Ríma dali opäť stavať luxusné vidiecke sídla, sa v tejto súvislosti objavil termín *villeggiatura.*[7]

Predstavy o vilách sa musia korigovať nielen na časovom, ale aj na regionálnom princípe. Iné poľnohospodárske zázemie v rámci rímskeho impéria mali vily na africkom pobreží, iné severne od Álp a iné v okolí Ríma, od čoho sa potom odvíjal charakter víl. Zachované podrobné opisy rímskych víl sa takmer výlučne vzťahujú na územie strednej Itálie, hlavne na Kampániu a Toskánsko. Autori ako Cato, Columella, Cicero, Martialis, Petronius, Plinius Mladší, Varro či Vitruvius definovali termín *villa* v rámci podmienok tohto regiónu a na dlhší čas stanovili aj model opisu víl, ktorý potom trochu umelo preberali a aplikovali na svoje regióny provinciálni autori ako Ausonius, Sidonius či Paulinus z Pelly.

Nevyhnutnou témou deskripcie antických víl je vzťah medzi literárnymi opismi a konkrétnou fyzickou skutočnosťou, ktorú skúmajú archeológovia. Pokusy historikov aj archeológov interpretovať objavené pozostatky víl podľa literárnych opisov opakovane zlyhali.[8] Hoci sa niekedy môže zdať, že popisy víl sú dostatočne podrobné, ako napr. v Pliniových listoch[9] opisujúcich vily v Umbrii či Laurente, nie je možné kombinovať textové a materiálne svedectvo. Latinskí autori neopisovali jednotlivé časti domu či usadlosti takým spôsobom, aby sa dal

---

[2] Prvýkrát sa termín *otium* objavuje u Ennia okolo r. 190 pr. Kr. ENNIUS. Frg. 99: *Otio qui nescit uti plus negoti habet quam cum est negotium in negotio.* Pozri tiež: HORATIUS. 2.16.

[3] PALLADIUS. Opus agriculturae 1.7.

[4] AUGUSTINUS. Ep. 11, 1 – 4.

[5] Niektorí odborníci sú presvedčení, že tento termín bol v tomto prípade použitý ako synonymum pre villa. RIPOLL, Gisela – ARCE, Javier. The Transformation and end of Roma Villae. In BROGIOLO, Gian, Pietro et al. Towns and their Territories between Late Antiquity and the Early Middle Ages. Brill 2000, s. 65.

[6] Hieronymus vo svojej Vulgáte (Mk 14.32) preložil termín *chorion* opisujúci pestovanie olív v Getsemane slovom *villa,* a to bez akejkoľvek referencie na nejakú zastavanú plochu.

[7] Od talianskeho *villegiare* – žiť vo vile alebo na vidieku. Výnimočný príklad pochádza z Ríma v 16. storočí, kde sa v rámci aureliánskych hradieb nachádzal priestor pre kvázi vidiecke usadlosti. Napr. pápež Pavol III. sa v tridsiatych rokoch 16. storočia utiahol do paláca „v prírode", vtedajšieho Palazzo San Marco, dnešného Palazzo Venezia. Pápežova *villegiatura* sa mohla uskutočňovať v rámci mestských hradieb. Pozri MICHELIS, Antonella. Villegiatura in the urban context of Renaissance Rome: Paul III Farnese's villa tower on the Campidoglio. In BALLANTYNE, Andrew (ed.). Rural and Urban: Architecture Between Two Cultures. London and New York: Routledge, 2010, s. 28 – 42.

[8] DARK, Ken. The archeological implications of fourth– and fifth-century descriptions of villas in the northwest provinces of the roman empire. In Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 2005, Bd. 54, H. 3, s. 331 – 332.

[9] PLINIUS SECUNDUS. Ep. Gallus 2.17; Ep. Apollinaris 5.6.

vytvoriť nejaký architektonický pôdorys. Dnešná veda sa prinajmenšom posledných tridsať rokov snaží nájsť vysvetlenie, na aký účel vlastne slúžili podrobné opisy budov, z ktorých si čitateľ nevedel utvoriť reálnu predstavu opisovaného objektu. Jedna z teórií interpretuje tieto opisy ako rečnícke cvičenia *laudes locorum* či *descriptiones regionum,* tak ako ich definoval Quintilianus.[10] Ďalšie teórie pristupujú k týmto opisom ako k výrazom politickej a majetkovej sebaprezentácie ich autorov.[11] Majitelia nehnuteľností písali svojim priateľom, resp. vzdelaným a bohatým čitateľom, na ktorých chceli spraviť dojem – a nie unaviť ich podrobným opisom každej miestnosti podľa jej polohy a veľkosti. Vždy sa sústredili na tie najzaujímavejšie časti, ktoré mohli u čitateľov vzbudiť obdiv a hlavne zdôrazniť spoločenský status ako bohatých majiteľov nehnuteľností. Nezaujímavé časti jednoducho bez akéhokoľvek zdôvodnenia vynechali – a dnešných historikov a archeológov urobili do veľkej miery bezradnými.

Listy však majú svoju hodnotu pre historikov architektúry. Dá sa z nich vyčítať istý kánon vilovej architektúry, ktorý sa dodržiaval takmer celú grécko-rímsku antiku. Z listov sa môžu identifikovať niektoré spoločné znaky, ktoré sa pri opisoch vidieckych nehnuteľností nachádzajú takmer u všetkých autorov. Sú to isté všeobecne platné kritériá, ktoré museli spĺňať honosné vidiecke usadlosti bohatých aristokratov. Opäť však nejde o „technickú", ale skôr o spoločenskú, resp. estetickú stránku. V prvom rade mala vila primerane odrážať spoločenský status majiteľa. Plinius Mladší ako jeden z najbohatších aristokratov svojej doby, ktorý vlastnil zrejme päť až sedem vidieckych víl, mohol bez zábran opisovať mimoriadnu rozľahlosť svojich rezidencií bez toho, aby strpel kritiku od svojich súčasníkov, ako napr. Trimalchio v Petroniovom Satirikone, ktorý ako prepustenec žil nad svoje spoločenské pomery. Ďalej vily museli zachovať akúsi rovnováhu medzi úžitkovou a oddychovou časťou. Aj od tých najprepychovejších víl sa očakávalo, že budú centrami produkcie plodín alebo chovu v danom regióne, to znamená, že vznešený majiteľ mal aj na vidieku svoje činnosti deliť medzi *otium* a *negotium,* hoci *otium cum dignitate*[12] v podobe štúdia, príp. literárnej tvorby má oveľa väčšiu hodnotu ako „nízke" starosti o hospodárstvo. Tretie spoločné kritérium je estetické – vily mali byť zasadené v prírodnom prostredí tak, aby poskytovali svojim pánom ideálny výhľad z pracovne alebo jedálne buď na more, alebo aspoň na jazero či okrasnú záhradu. Veľmi dôležitou súčasťou týchto víl mali byť privátne kúpele, vyzdobené tými najlepšími kúskami umenia.

V antickej literatúre sú zmienky o vilách pomerne časté, avšak nikde okrem listov nenachádzame podrobné opisy konkrétnych usadlostí.[13] V latinskej epis-

---

[10] QUINTILIANUS. Institutio oratoria 4.3.12. Pozri GAMBERINI, Federico. Stylistic Theory and Practice in the Younger Pliny. Altertumswissenschaftliche Texte und Studien, 11. Hildesheim: Olms, 1983, s. 141 – 143.

[11] CHINN, Christopher M. Before Your Very Eyes: Pliny Epistulae 5.6 and the Ancient Theory of Ekphrasis. In Classical Philology, 2007, Vol. 102, No. 3, s. 265 – 280.

[12] CICERO. Pro Sestio 45.98.

[13] Osobitnou skupinou opisov rímskych víl sú akési manuály dobrých hospodárov, ktoré vznikali na prelome letopočtov s cieľom pomôcť majiteľom zakladaných usadlostí pri výstavbe a organizácii jednotlivých častí obytných aj hospodárskych budov. Autori ako Varro, Columella alebo aj Vitruvius opisujú želanú, nie skutočnú podobu víl, pričom viac sa zameriavajú na úžitkovú časť

tolografii sú len traja autori, ktorí venovali dostatočný priestor opisu vidieckych nehnuteľností – Seneca, Plinius Mladší a Sidonius Apollinaris.

Lucius Aenaeus Seneca ako jeden z najbohatších mužov svojej doby opísal v troch svojich listoch dnes usporiadaných v zbierke *Epistulae morales ad Lucilium* tri vily. V prvom[14] ide len o metaforické prirovnanie svojej zanedbanej vily k svojej starobe, v druhom veľmi stručne opisuje vonkajší vzhľad, správnu orientáciu a výhodnosť polohy vily istého Vatia, ktorý *„bol známy len tým, že nič nerobil, a pre to jediné ho pokladali za šťastného"*[15]. Tretí list, (Ep. 86) napísaný asi v r. 50, je z nášho hľadiska najzaujímavejší.[16] Seneca v ňom píše o svojej návšteve vily slávneho Scipiona Africana, ktorý sa viac ako pred dvesto rokmi stiahol s verejného života v Ríme do kampánskeho Literna neďaleko Kúm. Seneca v duchu stoickej filozofie obdivuje skromnosť vybavenia vily v porovnaní s márnivým prepychom svojej doby. V liste je vyjadrený Senecov postreh o výrazných zmenách v architektúre a spoločenských zvykoch od konca púnskych vojen až po imperiálne obdobie v pol. 1. st.: *„Dospeli sme k takému stupňu rozmaru, že nechceme stúpať po dlážke, ak nie je vydláždená drahocennými kameňmi. V tejto Scipionovej kúpeľni sú v kamennom múre vyseknuté skôr nepatrné štrbiny ako okná, ktoré nechajú preniknúť svetlo bez toho, aby oslabovali budovu. Teraz však nazývajú žobráckymi kúpeľne, ktoré sú prispôsobené tak, že neprijímajú veľkými oblokmi po celý deň slnečné svetlo, ak sa nemôžu aj kúpať, aj slniť sa, ak zo svojej vane nevidia polia a more."*[17] V latinskom texte čitateľ vníma antonymá pri opisovaní kúpeľov. Kým republikánske kúpele/kúpeľne boli *angustum* (86,4), *tenebricosum* (86,4), *obscura* (86,10) a *gregali tectorio* (86,10), nové kúpele boli usporiadané tak, aby *totius diei solem fenestris amplissimis recipiant* (86,8).[18] Dnešný historik architektúry sa však opäť nemôže spoľahnúť na opis Scipionovej vily, nie je možné podľa zachovaného listu načrtnúť jej veľkosť, usporiadanie ani vybavenie.[19] Prvé moderné archeologické pokusy nájsť túto vilu sa datujú do r. 1923 a potom do r. 1937, ale bez úspechu. V r. 1970 sa konali vykopávky pod záštitou UNESCO, opäť bezúspešne. V r. 1988 sa obnovili pokusy nájsť slávnu nehnuteľnosť, ale asi definitívne sa potvrdilo, že Scipionova vila jednoducho zmizla.

---

ako na rezidenčnú. Opisujú, aká by mala byť orientácia miestností, počet a typ hospodárskych budov, stavebný materiál, miestnosti pre personál a niekedy aj vnútorné vybavenie, vždy však z praktického hľadiska.

14 SENECA. Ep. 12.

15 SENECA. Ep. 55.3. „In hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit et ob hoc unum felix habebatur."

16 K datovaniu listu pozri MIELSCH, Harald. Die römische Villa. Architektur und Lebensform. München: Beck, 1987, s. 37.

17 SIDNOIUS. Ep. 86.8: „Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae sunt rimae magis quam fenestrae muro lapideo exsectae, ut sine iniuria munimenti lumen admitterent; at nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio agros ac maria prospiciunt." Vlastný preklad autora.

18 GRAÉ, Ann-Christin. Seneca´s Epistulae morales: Interpretation Brief 86. München: Grin Verlag, 2010, s. 14.

19 HENDERSON, John. Morals and Villas in Seneca's Letters: Places to Dwell. Cambridge University Press, 2004, s. 139 – 158.

Plinius Secundus je najznámejším autorom opisu vidieckych víl.[20] Zachovali sa listy, v ktorých sa chválil svojou vilou pri jazere v Umbrii[21] a jednou prímorskou pri Ostii v Laurente.[22] Vo svojich listoch Plinius pristupuje k opisu prepychových víl úplne z iného uhla ako Seneca. Z literárneho hľadiska síce tiež rád využíva silu protikladov, ale na iný účel ako Seneca. Plinius poeticky stavia vedľa seba jednotu antoným vo vilovej architektúre, ako napr. vidiek a mesto, svetlo a tma, vonku a vnútri, zima a leto, ruch a ticho, nadvláda a poslušnosť, ale aj protiklad grécky a latinský. Predovšetkým dáva čitateľovi svojich listov možnosť predstaviť si príjemný priestor vily, kde v horúcom lete obyvateľ alebo návštevník nachádza chladivý tieň a v studenej tmavej zime slnečné teplo.

Pliniov štýl je rafinovaný a v jeho listoch sa v podstate skrýva obhajoba prepychu víl, a to tak, aby si to čitateľ ani nevšimol. Majiteľ vily napr. takmer nespomína prácu otrokov, a ak použije slovo otrocký, tak ho priraďuje k prírodným prvkom v okolí vily, napr. jazero pod vilou poddané a slúžiace – *piscinam... quae servit ac subiacet*[23]. Veľký priestor pri opise venuje prírodným krásam v okolí vily, ktoré ako keby zadarmo prepožičiavali vilám príjemné prostredie. Naopak, veľmi málo píše o luxusných materiáloch použitých pri výzdobe budov, a ak predsa opisuje drahé a vyzdobené časti vily, interpretuje ich ako dôležitý prvok vznešeného umenia, ktorý povznáša ducha a pomáha literárnej, resp. študijnej činnosti majiteľa vily. Celá kulisa opulentného vidieckeho sídla tak na čitateľa pôsobí prirodzene, akoby prepych a luxus boli samozrejmosťou: *„Teraz mi povedz, nemám vari dobrý dôvod, aby som tu žil, ostával tu, miloval také útočisko, ak sa necítim byť chorobne závislým od mesta?“*[24]

Dnešní historici architektúry majú množstvo dôvodov zúfať si nad týmito listami. Plinius podľa Riggsbyho v dvoch listoch opísal spolu viac ako 60 konkrétnych miestností plus niekoľko vnútorných a vonkajších nádvorí, ale sprievodcu po jednotlivých častiach by podľa Pliniovho opisu nevedel presne urobiť nikto.[25] Plinius sa nenamáha určiť smer a následnosť komnát, namiesto výrazov vpravo, vľavo, na sever používa z hľadiska pôdorysu neurčité adverbiá ako *hinc, mox, deinde* po slovesách *adiacet, adplicitum est* a pod. Hoci sa povrchnému čitateľovi môže zdať, že v liste je prehľadný plán izieb, je to v skutočnosti spôsobené len lineárnosťou štylizácie.[26] Ináč to nie je ani s lokalizáciou víl, či už v Toskánsku, alebo v Laurente pri mori. Archeológovia sú zmätení Pliniovým opisom prostredia, v ktorom boli zasadené vily. Identifikácia jeho víl dodnes nie je definitívna ani jednoznačná, ani jedna z nájdených víl v Laurente sa veľmi nepodobá Pliniovmu opisu. V r. 1935 a 1936 profesor Colini vykopal pozostatky vily, ktorú identifi-

---

[20] Pliniových listov sa zachovalo 247 v deviatich knihách. V 34 listoch sú zmienky o vilách alebo o aktivitách, ktoré súviseli s vilami. Len v dvoch však nachádzame podrobný opis konkrétnych víl.

[21] PLINIUS. Ep. 5.6. Dnes sa identifikuje opisovaná vila najčastejšie s lokalitou Città di Castello v Umbrii.

[22] PLINIUS. Ep. 2.17. Asi Torre Paterno pri Ostii.

[23] PLINIUS. Ep. 5.6.23.

[24] PLINIUS. Ep. 2.17.

[25] RIGGSBY, Andrew, M. Pliny in Space (and Time). In Arethusa, 2003, č. 36, s. 170.

[26] GIBSON, Roy K. – MORELLO, Ruth. Reading the Letters of Pliny the Younger: an Introduction. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012, s. 200 – 233.

koval ako Pliniovu, hoci mala málo spoločného s Pliniovým opisom. Objavenie Laurentskej vily bolo publikované v angličtine v r. 1987, ale dodnes nie sú tieto správy presvedčivé, pretože sa zakladajú na skromných dôkazoch.[27]

Sidonius Apollinaris je posledným autorom jedného z troch listov celej grécko-rímskej antiky, v ktorých je podrobne opísaná konkrétna vidiecka rezidencia. Je ním list 2.2, ktorý napísal niekedy v rokoch 461 – 467, keď ešte nebol biskupom v dnešnom Clermonte (Augustonemetum). List adresoval svojmu priateľovi Domitiovi, nevedno, či reálnej historickej postave, a opísal v ňom svoju vilu zvanú Avitacum. S istotou sa vila nedá lokalizovať, nenašli sa po nej žiadne stopy, ale všeobecne sa dnes predpokladá, že ide o miesto pri mestečku Aydat v Auvergne v strednom Francúzsku. Najväčším problémom tohto listu je jeho pôvodnosť vo vzťahu k Pliniovi Ml., ktorého Sidonius vo svojich listoch intenzívne napodobňoval. Napr. medzi literárnymi vedcami existuje diskusia, ktorá rieši pochybnosť, či Domitius nebol len fiktívna postava (azda Domitius Apollinaris, ktorý je adresátom Pliniových listov).[28]

List je koncipovaný tak, aby sa čitateľ cítil byť sprevádzaný po jednotlivých častiach veľkej a luxusnej usadlosti. Najprv autor stručne opísal krajinu, do ktorej je zasadená vila. Bolo to atraktívne miesto s vynikajúcim výhľadom na jazero plné člnov s rybármi a na neďaleké hory a pastviny.[29] Budova mala klasický obdĺžnikovitý pôdorys s orientáciou zo severu na juh a s dvoma stĺporadiami na východe a západe.[30] Pri opise hlavnej budovy vily stoja za pozornosť použité grécizmy, ktoré Sidonius jednoducho prevzal od svojho veľkého vzoru Plinia Mladšieho, konkrétne z jeho listu Ep. 5.6., pričom sa zdá, že týmto termínom autor nerozumie celkom dobre. Píše o akomsi stĺporadí, ktoré nazval *cryptoporticus,* či *hypodromus*.[31] Daný cryptoporticus je veľmi nejasnou súčasťou vily, dnešný čitateľ si podľa opisu v liste nevie presne predstaviť, ako vyzerá a na aký účel slúžil. Archeológovia sa domnievajú, že by to mohol byť vestibul, ktorý oddeľoval severnú a južnú časť vily.[32]

---

[27] RICOTTI, Eugenia, s. P. The Importance of Water in Roman Villa Gardens Triclinia. In MACDOUGALL, Elisabeth B. (ed.) Ancient Roman Villa Gardens. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 1987, s. 182 – 184. Striedmejšie správy o možnosti identifikácie vykopávok s Pliniovou Laurentskou vilou priniesli o desať rokov Lauro a Claridge; pozri LAURO, M. G. – CLARIDGE, Amanda. Litus Laurentinum: carta archeologica della zona litoranea a Castelporziano. In LAURO, M. G. (ed.) Castelporziano III. Campagne di scavo e restauro 1987 – 1991. Viella, Rome, 39 – 61, s. 47. V r. 2005 publikovala M. de Franceschini výsledky výskumu v lokalite Castelfusano: FRANCESCHINI, Marina de. Ville dell'Agro Romano. Monografie della Carta dell'Agro Romano 2. Roma 2005, s. 260 – 264. Ďalšou možnou lokalitou je statok v Castelporziano – Franceschini (2005, 265 – 267).

[28] VISSER, Jelle. Sidonius Appollinaris, Ep. II.2: The Man and his Villa. In Journal for Late Antique Religion and Culture, 2014, č. 8, s. 30.

[29] SIDONIUS. Ep. 2.2. 16 – 20. Archeológovia našli viaceré vidiecke usadlosti pri jazerách, ako napr. v Montmaurin, Chiragan, Lullingstone, Bignor a i. Pozri MACKAY, Alexander, G. Houses, Villas, and Palaces in the Roman World. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998, s. 171.

[30] SIDONIUS. Ep. 2.2. 10 – 16.

[31] SIDONIUS. Ep. 2.2. 10.

[32] DARK, Kenneth R. The Archaeological Implications of Fourth– and Fifth– Century Descriptions of Villas in the Northwest Provinces of the Roman Empire. In Historia, 2005, roč. 54, s. 334.

Hodnota listu pre štúdium dejín neskororímskej privátnej architektúry nie je bezvýznamná, skôr naopak. Hoci sa z neho nedozvedáme informácie technického charakteru, ktoré by mohli zaujímať historikov, archeológov či architektov, ako napríklad z akých materiálov bola vila postavená, kedy a kým bola naprojektovaná a dokončená, aký je presný pôdorys alebo aký bol jej hospodársky význam, predsa len dokážeme oceniť mnohé historické aspekty listu. Predovšetkým je zaujímavé vidieť rozľahlú luxusnú rezidenciu na galskom vidieku očami neskororímskeho aristokrata opisujúceho tie časti vily, ktoré podľa neho najviac stoja za pozornosť. Takto dnes môžeme vnímať niektoré priority rímskej aristokracie vo vzťahu k jej nehnuteľnostiam a pôžitkom s nimi spojenými.

Veľmi zaujímavé v tomto kontexte je miesto a význam, ktoré vo svojom liste venoval kúpeľom vo vile. Opis privátnych kúpeľov je v prvej časti listu (4 – 6) a patrí medzi najznámejšie citáty, ktoré sa často opakujú pri argumentácii historikov o relatívne vysokej kultúre bývania rímskej elity v provinciách aj na konci 5. storočia. Kúpele boli podľa opisu v oddelenej časti vily, a to juhozápadne od hlavnej budovy. Mali štyri miestnosti – horúcu miestnosť s apsidou, miestnosť na potenie (*unguentarium*), ale bez apsidy, chladnú miestnosť (*frigidarium*) s pyramídovou strechou, pričom v poslednej miestnosti bol bazén (*piscina*). Zo všetkých náležitostí kúpeľov si Sidonius najviac váži frigidarium, ktoré sa podľa neho svojou veľkosťou dá porovnať s verejnými kúpeľmi.[33] Viacerí odborníci sa dnes zhodujú v názore, že práve kúpele boli najdôležitejším prvkom sebaprezentácie a sebaidentifikácie rímskej provinčnej elity. V Pliniových listoch sa tiež opisujú ako samozrejmosť, bez akcentu na osobitosť alebo výnimočnosť. Sidonius však priradil kúpeľom vo svojej vile prvé miesto, ako keby chcel zdôrazniť klasickú rímsku kultúru na pozadí postupnej barbarizácie Galie (bagaudi) a úpadku mestskej civilizácie na konci 5. storočia.[34]

V citáte z konca Sidoniovho listu je autorovo zhrnutie úsilia podrobne opísať vilu: *„Ale už sa viac nezdržím písaním, aby Ťa azda nenašla jeseň, kým sa dočítaš ku koncu tohto listu. Preto mi poskytni láskavosť svojho rýchleho príchodu – svoj odchod môžeš zdržovať, pokiaľ budeš len chcieť. Prepáč mi, ak som náležitú stručnosť listu trochu presiahol svojou úzkostlivosťou, pretože som v strachu nechcel o tomto mieste niečo opomenúť, avšak v snahe vyhnúť sa nepeknostiam som aj tak neopísal všetko. Dobrý arbiter a skvelý čitateľ, ako si Ty, však nezveličí veľkosť opisovanej strany, ale skôr ocení veľkolepé priestory vily, tak obšírne opísanej. Maj sa. (Vale.)“*[35]

[33] SIDONIUS. Ep. 2.2.

[34] DARK, ref. 31, s. 337; VISSER, ref. 28, s. 34 – 35.

[35] SIDONIUS. Ep. 2.2.20. Použitý preklad: BABIC, Marek. Pôžitky vidieckej vily v neskororímskej Galii. Sidonius Apollinaris, Ep.2.2. In Kultúrne dejiny, 2015, roč. 6, č. 1, s. 99.

MÝTUS NEBO REALITA? EKOLOGICKÁ KRIZE V ANTICE VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Lubor KYSUČAN

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta, Katedra klasické filologie
Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
lubor.kysucan@upol.cz

KYSUČAN, Lubor. Myth or Reality? Ancient Ecological Crisis in Written Sources. The study deals with the main environmental problems of classical Greek and Roman civilization (soil degradation, deforestation, urban pollution) and their impact upon development of ancient societies. The relation between country and city from the point of view of economic and social development and migration between the city and country are also discussed as the key factor influencing the changes of environment and landscape in the ancient states and empires.

Klíčová slova: krajina; odlesňování; degradace půdy; migrace; ochrana přírody; klasická antika; environmentální historie;

Keywords: landscape; deforestation; soil degradation; migration; nature conservation; Classical Antiquity; environmental history;

Environmentální dějiny a antika, problematika pramenů

Environmentální historie[1], která se jako progresivní vědecká disicplína vyvíjí již bezmála půlstoletí, nám přesvědčivě dokazuje, že environmentální problémy nejsou jev počínající teprve s kouřícími komíny průmyslové revoluce. Podíl člověka na devastaci vlastního prostředí je prokázán již od pravěku. Klíčovou metodologickou otázkou ovšem zůstává, jaké prameny můžeme k deskripci a analýze ekologických problémů v historii využívat a nakolik tyto problémy ovlivnily vývoj civiizací minulosti, případně přispěly k jejich kolapsu.

Pro studium ekologické problematiky představuje období klasické antiky[2] ideální modelovou situaci. Řecko-římská antika nejen položila základy moderní

[1] Tato studie je zkrácenou a upravenou verzí autorovy kapitoly Evropská krajina mezi antikou a novověkem: poučení z historie. In JELÍNEK, Petr – KYSUČAN, Lubor. Venkov a krajina. Evropská krajina mezi venkovem a městem, mezi antikou a novověkem. Brno: Masarykova univerzita, 2014, 131 s.

[2] Pod pojmem antika rozumíme v jeho tradičním pojetí klasické civilizace Středomoří, tj. řeckou

evropské civilizace, ale jak svým širokým časovým rozpětím, tak vývojovou dynamikou je ideálním předobrazem novověku, neboť v ní probíhaly obdobné procesy – urbanizace, transfer moci a spolu s ní i pozemkového vlastnictví od aristokratických elit k střední třídě kapitalistů stejně jako dnes tolik aktuální úpadek středních vrstev či proměna drobného zemědělství v centralizovanou velkovýrobu včetně ztráty individuální i regionální soběstačnosti. Svou podstatou byla antika agrární společností, svou kulturní formou se však proměnila v městskou civilizaci, která na svém vrcholu stála na hranici průmyslové revoluce. Všechny tyto změny přispěly k environmentálním změnám a generovaly obdobné ekologické problémy nejinak než v moderní společnosti.

Poznávání těchto problémů je komplexní proces, na němž se podílí pestrá řada vědních dicsciplín od kunsthistorie a literární historie až po ekologii. Tyto vědy se setkávají ve vědním oboru známém jako environmentální historie, který se jako samostatná vědecká disciplína etabluje od šedesátých let 20. století, zpočátku zejména v USA. Jde o obor výrazně interdisciplinární, jehož metodologie i tématický záběr se pohybují na široké škále od přírodních věd až po archeologii a historii. Tato šíře pochopitelně implikuje i šíři pramenů, z nichž daný obor čerpá. Vedle pramenů archeologické a paleontologické povahy, klimatologických dat odčitatelných analýzou letokruhů stejně jako chemickou i fyzikální analýzou ledovcových vrstev, geologických vzorků či paleobotanických informací získávaných z pylových zrn jsou to především písemné prameny. Ty pochopitelně můžeme využít pouze v případě společností, které dospěly do literárního stadia vývoje vyznačujícího se navíc šíří, komplexitou a strukturovaností dochovaných písemných památek[3], a to pochopitelně pouze těch, jejichž písemné prameny mají díky naší znalosti jejich písma a jazyka pro nás zásadní výpovědní hodnotu (což dosud zdaleka není případ všech starověkých společností). V této studii se zaměříme na analýzu informací, které nám písemné prameny z období antiky vypovídají o dobových environmentálních problémech, stejně jako snaze řešit některé z těchto problémů formou cílené ochrany přírody a krajiny.[4]

Dochované antické písemné prameny pro náš účel skýtají četná úskalí, ale i výhody. Ve vztahu ke klasické antice jsme na jedné straně ve značné výhodě – znalost obou klasických jazyků nikdy nezanikla ani po rozpadu antické civilizace, velká část alespoň těch nejdůležitějších pramenů tvořících kulturní kánon antické civilizace se zachovala a navíc ve všech kulturních zemích Evropy a Ameriky vycházejících z antické tradice jich dnes většina existuje v dostupných překladech či

civilizaci od jejích archaických počátků až po konec helénismu a římskou civilizaci od doby královské až po zánik antiky vymezený podle různých autorů buď rokem 476 (sesazení posledního římského císaře a faktický zánik Západořímské říše) nebo rokem 529 (zavření filozofických škol v Athénách východořímským císařem Justiniánem).

[3] Např. písemné prameny mykénské civilizace, které jsou díky rozluštění lineárního písma B čitelné již po více než půlstoletí, pro nás nemají téměř žádnou výpovědní hodnotu. Jedná se totiž o malé tabulky s několika řádky textu, obsahující krom náboženských invokací především hospodářské záznamy o naturálních daňových odvodech v rámci mykénské redistributivní ekonomiky.

[4] Tématu využití antické literatury pro poznání environmentálních problémů se věnuje Miroslav Morcinek ve své diplomové práci obhájené na KKF FF UP – MORCINEK, Miroslav. Reflexe environmentálních problémů v římské literatuře. Olomouc: FF UP, 2013, 107 s.

alespoň kvalitních edicích. Na druhé straně ve vztahu k antickému písemnictví jsme zatíženi určitou metodologickou nevýhodou. Zaprvé většinu pro nás potřebných informací musíme odečítat doslova „mezi řádky". Antika neznala ekologii a environmentalistiku jako vědu, ani moderní koncepty krajiny, životního prostředí a jejich ochrany. Z antiky se pochopitelně nezachoval žádný specializovaný traktát na toto téma a tudíž celkový mentální a kulturní kontext uvažování o přírodě, krajině a jejích ohroženích byl výrazně odlišný.

Další překážka je terminologická. Samotní antičtí lidé rozuměli pod pojmem příroda něco podstatně jiného než soudobý člověk. Antická slova pro přírodu, jako jsou řecké *fýsis* (< *fyó* = vznikám), nebo latinské *natura* (< *nascor* = rodím se) nelze redukovat jen na biosféru v našem slova smyslu, oba termíny znamenají zároveň přirozenost, přírodní zákon, přírodní sílu, povahu, svět, přirozený řád. Antický člověk nevyděloval přírodu redukcionisticky z univerza, ale chápal ji jako ztělesnění veškerého bytí, součást bohy daného harmonického řádu světa. Tento řád byl vnímán jako posvátný a svou přirozeností dobrý.[5] Na stejnou překážku narážíme u označení krajiny. Latinský pojem *regio* znamená spíše oblast, kraj, nikoliv ovšem krajinu v našem slova smyslu jako ekologický či estetický fenomén.[6]

Výraznou metodologickou překážku před nás staví i samotný charakter antických pramenů, z nichž můžeme potřebné informace získávat. Pro většinu z nich je totiž typická absence jasné hranice mezi literaturou odbornou a beletrií. Třebaže řada antických myslitelů ve svém poznání dosáhla hranic exaktní přírodovědy, jejich texty vždy měly beletristický ráz a současně filozofický akcent – ostatně veškerá antická přírodověda se prakticky vyvinula z filozofie, jejíž texty nesou výrazně literární charakter, svým jazykem zcela protikladný modernímu vědeckému stylu opírajícímu se o přesnou terminologii. Ostatně i největší přírodovědec starověku, Aristotelés, byl současně nejvšestrannějším a zřejmě nejznámějším antickým filozofem. Podobný problém se týká i historických textů, které mají pro naše téma zásadní význam. Třebaže antika dospěla k hranici vědecké historiografie, opírající se o exaktní studium pramenů (Thúkydidés) a kritické hodnocení sdělovaných informací, všechny historické texty současně obsahovaly silnou literární dimenzi. Cílem historického díla nebylo pouze přinést poučení, ale zároveň čtenáře pobavit, nebo aspoň přinést estetickou potěchu z pěkného stylu. To platí např. i pro velikána římské historiografie Cornelia Tacita, který svou explicitně proklamovanou zásadu *sine ira et studio*[7] sám výrazně porušuje. Podobnými literárními ambicemi[8] se vyznačovala dokonce i korespondence a veřejné řeči politické a soudní. Pravděpodobně jediným exaktním pramenem

[5] S dobovým pojetím řádu rovněž souvisí slova označující svět v klasických jazycích, řecké kosmos (= původně okrasa, ozdoba), latinské *mundus* (= původně čistý, uspořádaný, řádný, uhlazený).

[6] Tento význam by možná nejblíže vystihoval latinský termín *loca*. I on má však více místní charakter a nedosahuje míry abstrakce našeho pojmu krajina.

[7] Bez hněvu a zaujetí.

[8] Výraznou kategorií římské rétoriky je tzv. *delectatio* – tedy zábavnost a potěšení. Cílem řeči není tedy pouhá věcná komunikace, přenos informací, ale zároveň zaujetí a potěšení posluchače její originální formou a estetickým vyzněním.

nezatíženým antickým smyslem pro estetiku textu zůstávají úřední dokumenty, určitá část epigrafických památek a právní texty. Přesto ve své analýze se budeme opírat o antické písemnictví v celé jeho šíři včetně poezie.

Příroda posvátná a drancovaná

Řecko-římská antika představuje jedno z období, do nějž si ekoromantikové, přesně v duchu starořecké báje o zlatém věku, promítají své sny o ideálním vztahu k přírodě.[9] Na první pohled by se zdálo, jako by sama historie potvrzovala jejich představy – antická města byla s výrazným architektonickým citem zasazena do krajiny, subtilní přírodní motivy svědčící o jemném vztahu k půvabům přírody se vyskytují na freskách mínojských paláců stejně jako pompejských domů, smysl pro přírodu a radost z pobytu v ní zaznívá jak v pompejských zahradách, tak ve verších římských básníků. Samotná krajina byla jak předmětem cílevědomého formování (bez nadsázky můžeme hovořit o zahradní architektuře) a současně předmětem umělecké percepce v literatuře a malířství. Skutečnost však je jiná a environmentální historikové dnes na mnoha příkladech dokumentují, jak antická civilizace devastací přírody přispěla k vlastnímu úpadku. Tato situace je o to paradoxnější, uvědomíme-li si, že antika podobně jako řada jiných předmoderních civilizací vnímala přírodu jako sakrální sféru, hodnou respektu a náboženské úcty, nikoliv jako kartesiánký objekt manipulace.

Důsledkem důvěrně blízkého soužití antického člověka s přírodou a závislosti na jejím vegetačním cyklu byl posvátný vztah k ní. Bylo to dáno především zemědělským charakterem všech starověkých civilizací, který v kulturní paměti přetrvával i poté, co se původně agrární společnosti proměnily v urbanizované civilizace v podstatě moderního typu. Svou roli pochopitelně sehrála i zásadní úloha náboženství jak ve veřejném, tak soukromém každodenním životě většiny starověkých civilizací.[10] Lze říci, že tímto nápadným paradoxem jsou zatíženy dějiny většiny předmoderních civilizací. Zatímco na kulturní úrovni se setkáváme se sakralizací přírody či alespoň jejích vybraných částí, na úrovni každodennosti byl vztah k ní zcela kořistnický, v ničem se nelišící od praxe modernity. Navzdory až náboženskému postoji k přírodě každodennost většiny starověkých civilizací byla diametrálně odlišná. S ekologickými problémy se setkáváme prakticky u všech starověkých civilizací, v některých z nich vedly přímo k fatálním důsledkům. Problémy způsobenými kácením lesů a následnou erozí trpěla

[9] Typickým představitelem takového ekoromantického přístupu je britský sociální ekolog Edward Goldsmith GOLDSMITH, Edward. The Fall of the Roman Empire. In GOLDSMITH, Edward. The Great U-turn, De-industrializing Society. Bideford, Devon: Hartland, 1988, s. 7-64.

[10] Význam náboženství v mysli antického člověka a společnosti antického světa výstižně charakterizuje německý religionista a klasický filolog Jörg Rüpke ve své knize Náboženství Římanů: „Pokusme se o příměr – rád přiznávám, že snad pochází z poněkud vzdálené oblasti –, který by osvětlil samozřejmost náboženství a jeho zapojení do běžného života: náboženství v antice si můžeme představit jako stravování. Jíme denně, a to za běžných okolností nereflektovaně; teprve po určité době, kdy potravu nepřijímáme, si takový stav s nelibostí uvědomíme. … Náboženství bylo samozřejmou a zároveň ústřední sférou antické kultury: antická města nevynikala svými knihovnami, nýbrž svými chrámy.“ RÜPKE, Jörg. Náboženství Římanů. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 57.

stará čínská civilizace stejně jako harappská kultura v údolí Indu, eroze a vysychání půdy spolu se změnou klimatu bylo příčinou již zmíněné migrace Mayů na poloostrov Yucatán v 9. stol. po Kr. Environmentální faktor sehrál svou roli i při kolapsu egyptské Staré říše, kdy víceletá srážková minima v oblasti Bílého a Modrého Nilu zapříčinila absenci záplav dodávajících egyptské půdě vláhu a hnojivo v podobě výživného nilského bahna. To vedlo k následnému chronickému suchu, neúrodě, hladomoru a první v pramenech doložené sociální revoltě v dějinách lidstva znamenající naprosté zhroucení prvního centralizovaného staroegyptského státu. Vykácení pověstných libanonských cedrů Féničany již ve starověku, dávno před naším letopočtem nenávratně zdevastovalo nádherné levantské pobřeží. Tyto cedry importovaly jak civilizace starověké Mezopotámie, tak Egypťané, kteří sortiment používaného dřeva doplňovali ještě dovozem ebenového dřeva z černé Afriky. Tato rozsáhlá poptávka po cedrovém dřevě, zmiňovaném i ve Starém zákoně („libanské cedry"), vedla k postupnému zpustošení nádherných libanonských hájů. Jejich zkáze nezabránily ani již ze starověku doložené pokusy o jejich ochranu. Torza těchto kdysi rozsáhlých lesů libanonská vláda dnes vyhlásila za přísně chráněné přírodní rezervace. Eroze a následný nedostatek úrodné půdy byly pravděpodobnou příčinou úpadku Aksumské říše, vyspělé civilizace na území dnešní Etiopie. Zasolení půdy v Mezopotámii, reflektované jak v dobovém písemnictví, tak moderní odborné literatuře analyzující pečlivě tehdejší zemědělské výnosy, vedlo k oslabení několika mezopotamských civilizací a neustálému přesouvání mocenských a civilizačních center výše na sever. Jak archeologie, historiografie a třeba i paleobotanika, tak i dobové prameny nám přinášejí četná svědectví o vážných ekologických problémech i v klasickém antickém období.[11]

Deforestace

Soudobá podoba středomořské krajiny je důsledkem rozsáhlé devastace, kterou prošla v době antiky. Jejím nejvýraznějším projevem bylo kácení kdysi bohatých lesů na stavbu lodí a domů, otop, vaření a za účelem získávání pastvin a úrodné půdy, jíž byl v relativně hornatém Středomoří velký nedostatek. Hlavním a často opomíjeným důvodem kácení lesů v antice byla ovšem výroba dřevěného uhlí, které představovalo nejdůležitější energetický zdroj antického světa, hojně využívány v energeticky náročné výrobě nabývající místy až průmylový charakter (tavba kovů, cihlářská a keramická výroba, pálení vápna). Mýcení lesů představuje v antice jeden z nejzávažnějších ekologických problémů, který měl nejen nedozírné environmentální, nýbrž i ekonomické a sociální důsledky. Lze říci, že některé z nich nesporně přispěly i k celkovému oslabení a úpadku antické civilizace. Rozsáhlá deforestace zásadním způsobem proměnila charakter

[11] Environmentálním problémům antického světa se věnuje americký badatel John Donald Hughes ve svých vynikajících monografiích z oboru environmentální historie: HUGHES, John Donald. Pan´s Travail: Environmental Problems of Ancient Greeks and Romans. Baltimore: John Hopkins University Press, 1994, 276 s.; HUGHES, John Donald: An Environmental History of the World: Humankind Changing Role in the Community of Life. London: Routledge, 2001, 320 s.

středomořské krajiny.[12] Jejím důsledkem byla eroze a s ní související degradace zemědělské půdy i klimatické změny. Přímo ukázkovým příkladem bludného kruhu ekologických problémů antického Středomoří je příklad Efezu. Rozsáhlé mýcení lesů v okolí tohoto starověkého velkoměsta vedlo k rozsáhlé erozi. Vzniklé naplaveniny z půdy smyté deštěm a odnášené říčními toky zanesly efezský přístav, což v konečném důsledku vedlo k ekonomickému úpadku této bohaté metropole, jejíž prosperita vyrůstala z námořního obchodu. V některých případech hromadění sedimentů v ústích řek a přístavech vedlo ke vzniku bažin a močálů a následnému rozšíření malárie.[13] S důsledky této rozsáhlé devastace lesních porostů v podobě sucha a chronického nedostatku vody se Středomoří potýká dodnes. Tyto problémy již od antiky ještě umocňuje rozsáhlé pěstování oliv, které se staly symbolem Středomoří. Díky svým hlubokým kořenům, schopným vytáhnout vodu a vlhkost z velkých hloubek, je oliva ideální strom pro tuto suchou oblast, na druhé straně kvůli této své schopnosti ještě přispívá k dalšímu vysychání zdejší půdy a krajiny.

Nespokojené ohlasy na mýcení lesů v antice zaznívají v krásné literatuře i ve věcných svědectvích současníků. V Ovidiově literárním zpracování báje o čtvero věků je symbolickým atributem ekologicky i sociálně harmonického věku i skutečnost, že:

„Nebyla skácena dosud a nesešla do plynných proudů
pinie se svých hor, chtíc daleké navštívit kraje:
neznali jiného břehu krom vlastního smrtelní lidé.“[14]

Naopak výrazem sociálně i ekologicky rozvráceného věku železného je mimo jiné i fakt, že:

„Větrům, ač doposud dobře jich neznal, svěřoval plachty
plavec, a lodní kýl, jenž na horách vysokých dříve
stával, v neznámých proudech vln se zahoupal skočně.“[15]

Nesmlouvavá kritika kácení lesů a exaktní popis jeho důsledků pochází od Platóna. Ve svém dialogu Kratylos kritizuje devastaci krajiny v Attice:

„To, co zůstalo, vypadá ve srovnání s tím, co existovalo dříve, jako kostra nemocného člověka – ubylo tuku i kypré půdy … Jsou zde hory, ve kterých teď není nic než pastva pro včely, ale není tomu dávno, co na nich rostly stromy … a ležely bezmezné pastviny. Navíc je každoročně zavlažoval Zeus svým deštěm, jenž se v nich neztratil jako nyní …

[12] Podrobněji THIRGOOD, J.V. Man and the Mediterranean Forest: A History of Resource Depletion. New York: Academic Press, 1981, 194 s.
[13] GROVE, Alfred Thomas – RACKHAM, Oliver. The Nature of Mediterranean Europe. An Ecological History. New Haven, London: Yale University Press, 2001, s. 79.
[14] OVIDIUS, Publius Naso. Metamorphoses. I, 94-96 (cit. v překladu Ivana Bureše).
[15] OVIDIUS, Publius Naso. Metamorphoses. I, 133-134 (cit. v překladu Ivana Bureše).

přinášel vydatné zásoby pramenité vody v potocích, z nichž se dodnes zachovaly svatyně v místech, kde dříve existovala zřídla.“[16]

Degradace půdy a „globalizace“ zemědělství

Vedle kácení lesů výraznou roli v ekologické devastaci antického Středomoří sehrála degradace orné půdy. Ta představovala vážný problém zejména v Římě, kde se postupně tradiční malorolnické zemědělství založené na osobním vztahu k půdě, které by mohlo být ideálním předobrazem dnešního udržitelného biozemědělství, proměnilo v anonymní „velkovýrobu“ založenou na masové práci otroků opírající se o hospodaření na velkostatcích, tzv. latifundiích, vlastněných římskou oligarchií a pozemkovými spekulanty bez jakékoliv osobní vazby. Nešetrné a neosobní zacházení s půdou vedlo v řadě oblastí antického Středomoří k jejímu zasolení a postupné desertifikaci. V důsledku toho se dnes rozvaliny řady kdysi kvetoucích římských měst nalézají uprostřed pouště. Popisovaného problému si byl vědom již Plinius Starší, který ve své Přírodovědě píše:[17]

„Omezená výměra polí se má dodržovat především, to bylo mínění starších – soudili totiž, že je lépe osévat menší plochu a lépe orat; téhož názoru byl, jak vidím, i Vergilius. A mám-li říci pravdu, velkostatky zničily Itálii, ba už i provincie – vždyť šest statkářů vlastnilo půl Afriky, když je popravil císař Nero.“

Zemědělská velkovýroba zdevastovala rozsáhlé oblasti Itálie, kdysi zkultivované důmyslnými zemědělskými metodami Etrusků, Sicílie a později i severní Afriky. Důsledkem degradace půdy bylo v oblastech severní Afriky již zmíněné šíření pouští, v Itálii zase vznik bažin a objevení se malárie (konkrétně např. v Itálii) již kolem roku 200 př. Kr. Nejdrastičtěji se půdní eroze projevila právě v severní Africe, jež se na čas stala hlavní obilnicí Říma.[18] Velkoplošné zemědělství, zvláště v horkém africkém podnebí, bylo založeno na intenzivním zavlažování. To vedlo – podobně jako předtím v již zmíněné Mezopotámii – k vyplavování živin z půdy a následně k jejímu postupnému zasolování. Důsledkem degradace půdy v průběhu dalších staletí byla rozsáhlá desertifikace severní Afriky a v jejím důsledku hospodářský kolaps oblasti, kdysi jedné z nejbohatších v římském impériu. Jeho prvních příznaků si již ve 3. století všímal sv. Cyprián, jehož postupující vysychání pramenů a stále častější hladomory vedly k přesvědčení, že svět umírá. V mnoha oblastech severní Afriky se poušť rozšířila téměř až k pobřeží. Turisté, kteří dnes navštěvují ruiny kdysi kvetoucích římských měst v dnešním Alžírsku, Tunisu a Libyi, musejí mnohdy překonat dlouhou cestu pouští.[19]

---

[16] PLATÓN. Kritias. 37 (cit. v překladu Františka Novotného).

[17] PLINIUS Gaius Caecilius. Naturalis historia. 18,35 (cit. v překladu Františka Němečka).

[18] Ekonomické bohatství provincie Africa založené na exportu obilí se projevilo i v budování výstavných měst, množství mozaik symbolizujících luxus římského bydlení stejně jako vyspělé literární kultuře, která zde kvetla až do pozdní antiky, kdy se tato oblast stala jedním z nejdynamičtějších center křesťanské kultury.

[19] Podobně zcela jinak vypadala i krajina starověkého Egypta, která měla ještě v římské době na mnoha místech stále spíše obyvatelný polopouštní charakter. Svědčí o tom zbytky řady římských vojenských táborů nalézající se v oblastech Egypta dnes zcela překrytých neobyvatelnou pouští.

Tohoto neblahého vývoje někdejší římské Afriky[20] si poprvé povšimnul slavný německý chemik Justus von Liebig při svém studiu dějin zemědělství v severní Africe. Podobně američtí autoři V .G. Carter a T. Dale ve své knize Ornice a civilizace[21] popisují stav krajiny v okolí někdejšího římského města Thamugadi (dnešní Timgad v Alžírsku) následovně: „Vodní i větrná eroze působily na krajinu. ... ruiny krajiny jsou dnes stejně působivé jako ruiny města. Z kopců byla splavena půda – příběh, který je zřetelně čitelný v celé oblasti."

Výrazným zásahem do rázu krajiny byla i výstavba bombastických sídel nové římské šlechty – spekulantů, finančníků a jiných zbohatlíků z jezdeckého stavu. Ve svém moralistním rozhorlení nad úpadkem římské společnosti sklonku republiky k tomu Sallustius píše:[22]

„Má snad smysl, abych připomínal věci, které jsou neuvěřitelné pro každého, kdo je neviděl na vlastní oči? Že mnozí jednotlivci srovnávali na vlastní náklady hory do roviny či zasypávali moře a pokrývali je dlažbou?"

Tyto zábory půdy na soukromé „rekreační účely" (vily, zahrady, letohrádky) spolu s růstem zastoupení pastvin na úkor obdělávané půdy a přesunu zemědělské produkce z centrálních oblastí říše do zámořských provincií v důsledku sociálně-ekonomických proměn antické společnosti vedly k ztrátě potravinové soběstačnosti Itálie a její závislosti na zemědělském importu. Bez nadsázky zde můžeme hovořit o jakési starověké globalizaci, která se neprojevovala jen v ekonomické, ale i civilizační a politické oblasti. Nejtíživěji se tato závislost projevila v případě samotného, v době vrcholného císařství milionového Říma, zcela odkázaného na dovoz obilí ze severní Afriky, zejména z Egypta a z oblasti tehdejší provincie Africa (dnešní Tunis), které se staly hlavními obilnicemi říše. Z těchto oblastí se dovážely dvě třetiny z celkového množství obilí potřebného k uživení obyvatelstva tehdejšího Říma. Tato závislost se však pro Řím stala fatální tehdy, jakmile začalo upadat i samotné severoafrické zemědělství nebo komunikační a obchodní trasy s Afrikou byly přerušeny v důsledku nepřízně počasí či – což byl mnohem častější případ – občanských válek nebo cizích invazí. Vzhledem k důležitosti přídělů obilí pro stále početnější vrstvy římské chudiny představovala taková závislost velmi negativní politický faktor, zneužívaný zejména v dobách občanských válek a při uzurpacích císařského trůnu. Jasnozřivou charakteristiku neblahého stavu podává přípis římského císaře Tiberia (vládl 14-37 po Kr.) adresovaný římskému senátu, jak jej reprodukoval historik Tacitus:[23]

---

[20] Postupná desertifikace severní Afriky nebyla ovšem pouze dílem Římanů. Výrazně se na ní podepsaly i pozdější klimatické změny stejně jako arabské nájezdy, při nichž docházelo k záměrnému kácení stromů v oázách a ničení zavlažovací infrastruktury, v podstatě jakési formě ekologické války.

[21] CARTER, Vernon Gill – DALE, Tom. Topsoil and Civilization. Oklahoma: University of Oklahoma, 1974, s. 56.

[22] SALLUSTIUS, Gaius Crispus. Catillinae coniuratio. 14.

[23] TACITUS, Gaius Cornelius. Annales. II, 56 (cit. v překladu Antonína Minaříka).

„Proč tedy kdysi vládla šetrnost? Protože každý se krotil sám, protože jsme byli pány jediného města: ani lákadla nebyla táž, dokud jsme byli pány v mezích Itálie. Vítězstvími nad nepřáteli jsme se naučili promrhávat cizí, vítězstvími nad spoluobčany i své vlastní. Jak nepatrné je tohle, na co upozorňují aedilové? Jak to lze přehlížet, přihlédneme-li k ostatnímu! A nikdo, při Herkulovi, nepodá zprávu o tom, že Itálie potřebuje zahraniční pomoci, že živobytí národa římského je denně ohrožováno rozmary moře i vichřic. Nepomohou-li statkářům i čeledi i venkovu přebytky provincií, uživí nás asi naše parky a naše letohrádky? Tohle, otcové a přísedící, má na starosti císař; to když se opomene, vyvrátí to stát z kořene."

Podobně zdrcující kritiku poměrů v římském zemědělství a ekonomice podává i autor odborné zemědělské literatury Lucius Iunius Moderatus Columella[24] (žil v 1. pol. 1. stol. po Kr.):

„Dokud se ten obyčej zachovával a pole se obdělávala vytrvale a horlivě, mívali oni staří Sabinové, Quirité a pradědové římští – byl i mezi meči a požáry a za nepřátelských vpádů hubících úrodu – vyšší sklizně než my, kterým přece dlouhý mír dovoloval a umožňoval zemědělství zvelebit. A tak v tomto Latiu a v zemi Saturnově, kde poučili své potomky o polních plodinách bohové, tam nyní v dražbě pronajímáme dovoz obilí ze zámořských provincií, abychom netrpěli hladem, a uskladňujeme vinnou sklizen z ostrovů kykladských a z krajů baetických i galských. A žádný div, když se obecně ujal a utvrdil názor už běžný, že zemědělství je práce špinavá a zaměstnání takové, ke kterému není třeba žádné průpravy ani návodu."

Podobným problémům již dávno před Římem ovšem čelily i některé starořecké městské státy, zejména Athény. Souhrou nepříznivých faktorů (populační růst, nedostatek úrodné půdy v poměrně hornaté krajině, vymýcení lesů) byly odkázány na import dříví z Makedonie a obilí ze svých bohatých černomořských kolonií. Závislosti Athén na dovozu obilí z Černomoří využili za peloponéské války Sparťané, když svým loďstvem zablokovali černomořské úžiny Bospor a Dardanely a odřízly tak Athéňany od důležitého ekonomického zdroje. To motivovalo Athéňany k nezdařené Alkibiadově výpravě na Sicílii, která byla ve starověkém Středomoří jednou z dalších důležitých obilnic. Lze tedy bez jakékoliv nadsázky říci, že závislost na dovozu obilí byla pro antické státy stejně strategickým geopolitickým faktorem, jako je pro dnešní průmyslovou civilizaci závislost na ropě, uranu, případně vzácných kovech nezbytných pro výrobu v oblasti komunikačních a informačních technologií.[25]

---

[24] COLUMELLA, Lucius Iunius Moderatus. De Agricultura. 202.

[25] Třebaže bychom na základě těchto citací z antických pramenů mohli dospět k zdánlivě jednoznačnému závěru, totiž že degradace a nedostatek úrodné půdy byly jedním z faktorů úpadku antické civilizace, situace byla daleko složitější. Naopak v případě posledních tří staletí antického Říma máme doklady toho, že v římské říši existoval nadbytek půdy, o kterou nikdo nejevil zájem. Od 2. stol. se v celém impériu zvyšuje rozloha půdy ležící ladem. Historik Hérodiános se zmiňuje o tom, že již na sklonku 2. stol. císař Helvetius Pertinax nabízel zájemcům volný zábor půdy ležící ladem, a to jak v Itálii, tak v provinciích, včetně té náležející přímo císaři. Lze předpokládat, že problémy pozdně antického zemědělství měly spíše příčiny primárně sociální

Město – centrum civilizace, ale i problémů

Po dlouhá staletí žily antické společnosti životem chudé kmenové společnosti, zakotveným v agrárním cyklu a třebaže vytvořily městské státy, měla tato města spíše venkovský charakter a byla výrazně vázána na své zemědělské zázemí. Zvláště Řím představoval v podstatě agrární, venkovskou společnost s mnoha vytrvale přežívajícími rysy rodového zřízení. Pastevectví a zemědělství – prokládané občas obrannými a stále častěji i útočnými válkami – představovalo základní způsob obživy. O vázanosti tehdejší římské společnosti na zemědělský způsob života nás dodnes přesvědčují etymologie řady latinských slov (např. *pecunia* = peníze < *pecus* = dobytek; *delirium* = původně vybočení z brázdy, přeneseně pak třeštění, blouznění < *lira* = brázda). Samotné město Řím mělo venkovský ráz. Podobně i ve starších epochách vývoje řecké civilizace existoval jen nepatrný rozdíl mezi městem a venkovem a řada měst měla v podstatě venkovský charakter – mnozí obyvatelé měst i vážení občané byli v podstatě zemědělci vlastnící půdu za městem. Např. ze 600 až 700 městských států, které existovaly v klasickém Řecku, jen několik málo z nich (Athény, Korint, Théby) mělo vysloveně městský charakter.[26] Postupně se však tento rozdíl prohlubuje. Zatímco města zaznamenávala bouřlivý demografický růst a civilizační rozvoj, venkov se i nadále vyznačoval poměrně nízkou životní úrovní.[27] Zvláště v helénistických státech a Římě potom měly na krajinu dopad i ekonomicko-sociální změny v zemědělství. Drobní rolníci postupně zbankrotovali a odcházeli do měst, kde vytvářeli masy městské chudiny, a pozemkové vlastnictví se koncentrovalo v rukou bohatých latifundistů. To se samozřejmě odrazilo i v podobě zemědělské krajiny. Dalším faktorem byla rozpínavost římské říše – s římskou expanzí se šířil systém parcelace půdy (tzv. centuriace), jejíž podoba je dobře viditelná z fotografií získaných metodou letecké archeologie v severní Africe. Na rozdíl od středověké Evropy, v níž se z bezpečnostních důvodů populace soustředila do uzavřených, občas i opevněných vesnic, antická zemědělská krajina představovala otevřený prostor, jednotlivé statky a usedlosti byly volně rozprostřeny v krajině.[28]

V důsledku ekonomického rozvoje podníceného vojenskou expanzí a vlivem sousedních vyspělých civilizací Etrusků a později především Řeků se římský životní styl zásadně proměnil. Dochází k prudké urbanizaci, město (velké metropole helénistického světa, později i Řím a další velká města na latinském Západě) se stává nejen politickým a hospodářským, ale zároveň civilizačním centrem. Svědčí o tom i latinské substantivum *urbanitas* (= zdvořilost, kultivovanost, civilizovanost, uhlazenost) odvozené od slova *urbs* (= město). Tento pojem je používán nejen v oblasti chování a mravů (etika, etiketa), ale např. i jazykového projevu,

a ekonomické než ryze environmentální – totiž přesuny produkčních center v důsledku zmíněné proměny charakteru hospodářství a nepochybně i výrazný demografický úpadek římské společnosti.

[26] GARNSEY, Peter – SCHEIDEL, Walter. Cities, peasants and food in the Classical Antiquity. Essays in social and economic history. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 25.

[27] Jedinou výjimku v tomto ohledu představovali vojenští veteráni, protože byli osvobozeni od daní GARNSEY – SCHEIDEL, ref. 26, s. 98.

[28] GARNSEY-SCHEIDEL, ref. 26, s. 113.

stylu a celkové civilizovanosti. Naopak přídavná jména *agrestis* (< *ager* = pole) a *rusticus* (< rus = venkov) vedle svých původních významů venkovský, selský získala i význam hrubý, neotesaný. Nepřímo o této zásadní civilizační proměně vypovídá i slovo *pohan* (< *paganus* = venkovský < *pagus* = vesnice), jímž obyvatelé již christianizovaných měst s despektem označovali venkovany, kteří ještě praktikovali původní starověké náboženství.[29] S touto společenskou proměnou měst souvisela pochopitelně i proměna urbanistická. Sídla, která měla venkovský, v lepším případě maloměstský charakter, se postupně měnila ve skutečná kosmopolitní velkoměsta se všemi světly i stíny nového způsobu života, včetně těch environmentálních. Třebaže antickou společnost nesužoval nadměrný automobilismus či těžký průmysl, ani antická města nepředstavovala nějakou environmentální idylu, jak by nám mohly mylně naznačovat jejich impozantní ruiny, obvykle zasazené do nádherného přírodního prostředí na mořském pobřeží nebo se scenérií hor na obzoru. V rozporu s některými povrchními představami o antickém způsobu života měla totiž antická velkoměsta svou dvojí tvář. Jejich reprezentační centra a rezidenční čtvrtě elit se sice vyznačovaly estetickou architekturou i mimořádným komfortem, jejich infrastruktura byla v mnoha ohledech imponující – např. starověký Řím měl lepší zásobování vodou než celá řada soudobých metropolí. Ve stínu impozantních a mramorem oplývajících for, chrámů a správních budov však byla přítomna bída, nelad a špína chudších čtvrtí připomínajících spíše dnešní lavinovitě rostoucí velkoměsta ve třetím světě. Množství exhalací z otevřených pouličních řemeslnických dílen, přelidnění, všudypřítomný hluk a „středomořsky" ležérní hygiena[30] činily život v nich zvláště v horkých letních měsících vysloveně nesnesitelným. Doléhala na ně celá řada negativních aspektů městského života, jaké známe i ze současnosti. Navíc trpěla dopravními zácpami, byla vystavena nebezpečí požárů, jejichž obětí se několikrát stal i samotný Řím (největší požáry se odehály za vlády císařů Nerona a Tita). Příčinu jejiích rychlého šíření vysvětluje historik Tacitus i urbanistickým neladem, velkým nakupením domů, skladišť a obchodů, jakož i křivolakými uličkami starého Říma, které ovšem byly po následných přestavbách postupně eliminovány ve prospěch moderních, přímočarých a širokých městských tříd[31].

„Tam v krámech, v nichž bylo uloženo hořlavé zboží, najednou vypukl oheň, ihned zmohutněl a větrem se rychle rozpoutal a zachvátil cirkus po celé délce. Paláce totiž nebyly opatřeny ochrannými štíty ani chrámy nebyly obehnány zdmi a vůbec žádná překážka neležela v cestě. Požár se prudce rozšířil nejdříve po rovině, potom vystupoval do vyšších poloh a zase pustošil nížiny a předstihl všechna ochranná opatření rychlostí zla a také

[29] Ostatně podobně zajímavou vypovídací historicko-sociologickou hodnotu mají i naše slova *zdvořilost*, *dvornost* (< dvůr), něm. *Höfligkeit* (< *Hof*) či angl. *courtesy* (< *court*). Třebaže již od vrcholného středověku či nejpozději renesance je naše evropská civilizace primárně civilizací městskou, odkazují k době, kdy centrem kultury, a tudíž toho, co bylo považováno za normu dobrých mravů, byl dvůr – ať již královský či dvory aristokratické.

[30] Stav životního prostředí v římských městech výstižně vykresluje rakouský archeolog a environmentální historik Gülnther Thüry, zejména v monografii: THÜRY Gülnther. Müll und Marmorsäulen. Siedlungshygiene in der römischen Antike. Mainz: von Zabern, 2001, 68 s.

[31] TACITUS, Gaius Cornelius. Historiae XV, 38 (cit. v překladu Antonína Minaříka).

z toho důvodu, že město bylo vydáno v nebezpečí pro své úzké a klikaté uličky a nepravidelné řady domů, jaké měl starý Řím.“

Atmosféru přelidněných městských čtvrtí výstižně popisuje římský satirik Iuvenalis ve svých Satirách[32]:

„Nadto nás předstihne ještě, když nám tu překáží v spěchu
vlna, jež před námi stojí, a vzadu svírá nám záda
lidu široký zástup; ten loktem do tebe vrazí,
tvrdou žerdí zas onen, ten latí tě do hlavy praští,
jiný zas velikým džbánem. I bořís se nohama v blátě,
občas šlápne tě bota a v palci máš vojenský cvoček …
Pohleď na mračna kouře, v nichž k hostině spěchají lidé!
Účastníků je stovka a každý má kuchyni s sebou.“

Antická města byla ve své podstatě i průmyslovými a dopravními centry, která generovala velký hluk a znečištění. Z důvodu ochrany před hlukem byl např. v řadě římských měst zakázán noční provoz povozů. Obejm antické ekonomiky a míra znečištění nabyly takového rozsahu, že z doby největší ekonomické i politické expanze antické civilizace mezi 1. až 4. stol. po Kr. byly nalezeny výrazně vyšší koncentrace chemickcýh exhalací ve vrstvách grónských ledovců. Na ochranu ovzduší musela státní moc dokonce vydávat zvláštní předpisy. Unikátní doklad takového zeleného zákonodárství představuje zákon dochovaný v Theodosiově kodexu:[33]

„Císaři a augustové Honorius a Theodosius Aetiovi, prefektu města. Všechny vápenky v celém prostoru mořského břehu mezi amfiteátrem a přístavem božského Juliána nařizujeme zrušit, a to v zájmu zdraví převelikého města a kvůli sousedství našeho paláce: nikomu ať se neudílí povolení pálit v těch místech vápno.“

V pozdní antice dochází v důsledku ekonomicko-politických změn k postupnému úpadku měst, jenž je spojen s hospodářským ožebračením středních vrstev městského obyvatelstva, tzv. kuriálů. Ti byli v kasárenském systému římského dominátu stále více zatěžování daněmi a různými veřejnými povinnostmi (*munera*), tzn. v podstatě museli vlastními daněmi i prací sanovat provoz upadajících a chudnoucích měst. Výsledkem bylo postupné sociálně a ekonomicky motivované vylidňování měst.[34] To je – ve srovnání s migrací venkovského obyvatelstva do měst spojeného s rozvojem urbánní civilizace – neklamným znakem sociálního úpadku. Antická města postupně změnila svou tvář a vylidňovala se. Veřejné budovy i obytné domy chátraly. Příznakem tohoto jevu je např. budování pohře-

[32] IUVENALIS, Marcus Decimus: Satirae. I, 3, 247-254 (cit. v překladu Zdeňka K. Vysokého).
[33] Codex Theodosianus. 14, 6, 5.
[34] Tento proces samozřejmě nesmíme zaměňovat s „prázdninovou“ migrací městských elit na jejich venkovské statky a sídla na vrcholu republiky a v prvních třech staletích římského císařství.

bišť v místě někdejších obytných čtvrtí. Zkázu měst dovršil vpád germánských kmenů a kolaps Západořímského impéria a celé antické civilizace. Ve vylidněných městech se zbytky obyvatelstva koncentrovaly pouze v jejich centrech, která se pod vládou nových pánů proměnila ve vojenské pevnosti. Na jejich stavbu byl pochopitelně využíván materiál z někdejší sofistikované antické architektury. Zbývající části měst se postupně proměňovaly v ruiny a nebo byly využívány jako pohřebiště, pastviny či pro zemědělské účely. Tento stav se nevyhnul ani slavnému římskému Foru Romanu, na němž se pásly kozy. Dokladem demografického úpadku měst je např. fakt, že zatímco na vrcholu císařského Říma v něm žil přes milion obyvatel, v 6. stol. to bylo pouhých 20 000 lidí. Města tak prakticky ztratila svou společenskou podstatu, přestala být kulturním občansky organizovaným organismem a proměnila se v pouhá zdevastovaná sídla, v nichž přežívající zbytky populace bojovaly o holé přežití.

Často diskutovaným environmentálním fenoménem starého Říma v souvislosti městským způsobem života je i chronická intoxikace římské populace olovem. To se dostávalo do těla tehdejších obyvatel jednak z olověného potrubí, jednak z olověných nádob, z nichž se pily nápoje, zejména víno. Olovo s vínem reagovalo a dodávalo mu nasládlou chuť, což – třebaže bylo některými tehdejšími odborníky kritizováno jako zdraví škodlivé – bylo naopak požadováno za prostředek jeho zkvalitnění a dochucení. Vzhledem k omezenému počtu dosud prozkoumaných a analyzovaných antropologických nálezů by však rozhodně bylo předčasné hovořit o nějaké plošné otravě olovem, vedoucí ke genetickému úpadku celé římské společnosti.[35]

Navzdory některým výše zmíněným opatřením směřujícím ke zlepšení kvality městského života byl život ve velkých městech antického světa natolik nesnesitelný, že příslušníci horních vrstev se na letní měsíce stěhovali na své letní vily v lázeňských místech na pobřeží či v horách[36]. Důvody svého úniku z města do náruče přírody popsali antičtí básníci výstižnými verši, které zcela souzní i s životními pocity moderního člověka:

„Dej sbohem nudě života v přepychu,
jdi, opusť stavbu strmící k oblakům
a potlač obdiv k lesku Říma,
plného bohatství, par a hluku.“[37]

[35] Navíc je třeba si uvědomit, že používání ve své době poměrně drahých olověných nádob bylo výsadou bohatých kruhů římské společnosti, takže i jeho případné zdravotní důsledky nemohly být v rámci celé antické populace jakkoliv statisticky významné. Na druhé straně olovo bylo používáno i v jiných oblastech – někdy např. k výrobě vodovodního potrubí – a jeho tavba dosahovala takové intentizy, že její chemické stopy byly nalezeny i ve vrstvách grónských ledovců.

[36] Četné doklady o proměně vnímání města nám opět podává i sémantický vývoj některých latinských slov, u nichž došlo k určitému rozšíření významové škály. Např. slovo *rusticitas* nese vedle významu *venkovská neohrabanost, hrubost* i kladný význam *venkovská prostota* PRAŽÁK, Josef Miroslav – SEDLÁČEK, František – NOVOTNÝ, František. Latinsko-český slovník. Praha: SPN, 1999, s. 1164. Naproti tomu tradičně kladně vyznívající mnohovýznamové adjektivum *urbanus* se vyskytuje i ve zřetelně pejorativním významu *pouliční, dotěrný* PRAŽÁK-SEDLÁČEK-NOVOTNÝ, ref. 36, 1999, s. 1350.

[37] HORATIUS, Quintus Flaccus. Epodae. XXIX (cit. v překladu Zdeňka K. Vysokého).

Dobový trend úniku z města a obliby venkovského života na pozadí přírody dal už ve 3. stol. př. Kr. na vrcholu helénistické epochy vzniknout zvláštnímu literárnímu směru, zvanému bukolská[38] (= pastýřská) poezie, za jejíhož zakladatele je pokládán helénistický básník Theokritos (asi 300 př. Kr. – asi 260 př. Kr.). Tento nový literární proud objevuje svět přírody, pastýřů a venkova.[39] Znovuobjevení kouzla přírody a venkova začíná, nikoliv paradoxně, ale zcela logicky, v prostředí helénistického města. Lesk, ale i bída a prázdnota kosmopolitních a anonymních helénistických velkoměst, jako byly Alexandrie, Antiochie, Efez, Pergamon, Seleukie plných bohatství, ale i neklidu, vyvolávají u citlivějších z jejich obyvatel potřebu úniku k prostšímu, přirozenějšímu způsobu života.[40]

Ochrana přírody na antický způsob

Vedle reflexe ekologických problémů v literatuře se ovšem setkáváme i s konkrétními snahami o ochranu přírodních zdrojů. Stromy jako zdroj vláhy, stínu a ochrana před šířením pouště byly záměrně vysazovány už ve starém Sumeru, podpora výsadby a ochrany lesa byla praktikována v římském Egyptě, který citelně trpěl nedostatkem lesních porostů a kde se na tutéž politiku zaměřili už předtím Ptolemaiovci. Za vlády císaře Hadriána (117-138 po Kr.) byl vydán zákon na ochranu libanonských cedrů.[41] Jak dokládá ve své studii Jarmila Bednaříková,[42] římské právo dbalo o pečlivou ochranu stromů. Římský občan nesměl bezdůvodně pokácet strom. Stromy naklánějící se nad sousední domy nebo stínící na poli směly být pouze ořezány dle přesně daných kritérií. Dobové dokumenty dokonce zmiňují školky pro pěstování stromů (*seminaria*).

S určitými ekologickými motivy se setkáváme i v Platónově utopické vizi ideální obce. Určující charakteristikou jeho vysněné obce je výrazný kolektivismus. Ten se v podobě požadavku sousedské solidarity ve vztahu ke společným přírodním zdrojům projevuje – zde musíme říci v rozumné podobě – i v oblasti ekologické. Nejvýrazněji se v této souvislosti věnuje vodě, obzvláště ve Středomoří klíčovému zdroji:

---

[38] Odvozeno od řeckého slova *búkolos* = pastýř.

[39] V Římě tento druh básnictví nejvíce pěstoval Vergilius (70-19 př.Kr.), bukolské motivy ovšem nalézáme i v dílech mnoha dalších římských básníků (Horatius, Ovidius, Tiberianus, Ausonius).

[40] Brněnská socioložka a ekoložka Hana Librová se ve své knize *Láska ke krajině* domnívá, že tato potřeba úniku mohla u obyvatel helénistických velkoměst vyvěrat i z pocitu určité nostalgie po jejich původní domovině – mnoho jejich obyvatel se totiž do města přistěhovalo teprve za svého života v době překotné urbanizace LIBROVÁ, Hana. Láska ke krajině. Brno: Blok, 1988, s. 28.

[41] Na rozdíl od jiných římských právních předpisů tento Hadriánův zákon můžeme pokládat za první projev ochrany přírody motivovaný kulturně-estetickými, nikoliv pragmatickými ekonomickými důvody. Hadrián jako známý filhelén byl člověk výrazně estetického založení, který proslul až romantickým vnímáním přírody. Nechal si vybudovat známé letní sídlo v Tiburu u Říma proslavené nádhernými zahradami a byl prvním a zřejmě i posledním římským císařem, který důkladně procestoval celou říši a seznámil se se všemi jejími přírodními i kulturně historickými pozoruhodnostmi. Je o něm např. známo, že se nechal vynést na Etnu, aby z ní spatřil východ slunce.

[42] BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – KYSUČAN, Lubor. Mezi uctíváním a drancováním – vztah k lesu v klasickém starověku. In KLVAČ, P. Člověk a les. Brno : Masarykova univerzita 2007, s. 18-27.

„Jestliže je na některých místech půda od přírody bezvodá, která nedrží vláhu přicházející z nebe a neposkytuje dostatek potřebného nápoje, kopejž na svém pozemku až po jílovou vrstvu, a jestliže v této hloubce nepřijde na vodu, beř si vodu od sousedů, až do množství potřebného k napojení pro každého z jeho domácnosti; pakli však jí není nazbyt ani u sousedů, ať si dá u agronomů stanovit jistou míru vody, kterou by směl čerpat, a tu ať si každého dne odebírá a tak se dělí se sousedy o vodu."[43]

„Voda při zahradničení je nade všechny věci obzvláště výživná, ale snadno zkazitelná; neboť ani půdu ani slunce ani vzduch, jež jsou spolu s vodami živiteli bylin vyrůstajících ze země, není snadno kaziti otravou nebo odváděním nebo i krádeží, ale u takových věcí, jako je voda, je všechno takové možné; proto také potřebuje pomoci zákona. Budiž tedy o tom tento zákon: Jestliže někdo úmyslně pokazí cizí vodu, ať pramenitou nebo nasbíranou, otravou, kopáním nebo krádeží, poškozený hledej práva u astynomů, prohlašuje svůj nárok za náhradu škody; jestliže někdo bude usvědčen, že poškozuje vodu nějakým otravováním, ať dá náhradu a kromě toho ať ještě vyčistí prameny nebo vodní nádrž, podle toho, jak vykladači podle zákonů v každém případě a pro každého určí náležitý způsob takového vyčištění."[44]

Podobně zodpovědný přístup požaduje Platón i ve vztahu ke zvěři.[45]

„Dále ať nenapadne žádného z mladých lidí ani lstivá touha po lovu na ptáky, nepříliš ušlechtilá. Zbývá tedy naším zápasníkům jedině honba a lov na zvířata pozemní."[46]

Platónovy environmentální požadavky představují nejrealističtější část jeho jinak dosti problematických představ o ideální společnosti. Nicméně ani ony nebyly v dané době uskutečnitelné. Tak jako se s rozvojem řecké civilizace připomínajícím v mnoha ohledech proměnu tradiční venkovské patriarchální společnosti v moderní kapitalismus s jeho výkonnou ekonomikou transformovala společnost, proměnil se i vztah k přírodě, nutno říci negativním a destruktivním směrem. I zde se ovšem Platón projevil jako velmi pozorný a všímavý pozorovatel, jak o tom svědčí jeho výše citovaný popis kácení lesů a následné eroze v Attice. Ruku v ruce s potřebou skromnosti šla zároveň kritika, dnešními slovy by se dalo říci až ekologicky zaměřená, rozmařilého konzumního způsobu života římských elit: Např. zřejmě nejznámější římský stoický filozof Lucius Annaeus Seneca (asi 4 př. Kr.-65 po Kr.) ve své *Útěše pro matku Helvii* píše:[47]

„Jací ubožáci jste vy, jejichž patro podráždí jen drahá jídla! Drahými je však nečiní skvělá chuť nebo příjemný pocit v hrdle, ale vzácnost a obtížnost při opatřování. Nač by jinak

---

[43] PLATÓN. Leges. II, 844b.

[44] PLATÓN. Leges. II, 845 d-e (cit. v překladu Františka Novotného).

[45] Lov zvěře měl skutečně pro antický svět závažné důsledky. V důsledku masového odchytu a dovozu zvěře pro hry v amfiteátrech celé římské říše byla v severní Africe rovněž vyhubena řada druhů do té doby běžně žijících divokých zvířat.

[46] PLATÓN. Leges. II, 823 e (cit. v překladu Františka Novotného).

[47] SENECA, Lucius Annaeus. Ad Helviam matrem de consolatione. X (cit. v překladu Václava Bahníka).

potřebovali tolik umění sloužících břichu, kdyby se chtěli vrátit k zdravému rozumu? Nač všechno to obchodování? Pustošení lesů? Prohledávání mořských hlubin? Všude leží potraviny, na každém místě je příroda připravila, ale oni chodí kolem nich jako slepí a běhají po všech krajích, plaví se přes moře a dráždí hlad velkým množstvím, ačkoliv by jej mohli utišit malým".

Útěcha pro matku Helvii X

Určitým výrazem snah o ochranu přírody, konkrétně živých tvorů bylo v antice poměrně rozšířené vegetariánství, k němuž se hlásili jak pýthagorejci, tak např. básník Ovidius. Myšlenky vegetariánství se ve středomořském prostoru šířily zřejmě z východních zdrojů. Poprvé se s nimi setkáváme u orfiků a v pýthagorejské filozofii, konkrétně u jejího zakladatele, mystického filozofa Pýthagory v 6. stol. př. Kr. Hlavním cílem pýthagorejců bylo očištění duše. Tohoto ideálu chtěli dosáhnout jednak omezením styků s běžným pozemským světem, ale také důslednou askezí. Její součástí byl i zákaz požívání masa. Pýthagorás dokonce zavrhoval i zabíjení zvířat pro obětní účely. Jak se však zdá z určitých nepřímých dokladů, silnou motivací vegetariánství mohla být i pýthagorejská víra v reinkarnaci. Toto tvrzení podporuje i následující půvabné čtyřverší řeckého filozofa Xenofana. napsané na Pýthagora:[48]

„Kráčeje jednou mimo a slyše, jak psíka kdos týrá,
lítost prý nad tím měl a toto slovo mu děl:
‚Ustaň a nebij ho již! Vždyť mého to přítele duše,
kterou jsem rozeznal hned, sotva jsem uslyšel hlas.' "

Podobně poetickým způsobem je motiv Pýthagorova vegetariánství zpracován v Ovidiových Proměnách.

Historia magistra vitae

Archeologické i písemné prameny přesvědčivě ukazují, že tvář současné středomořské přírody a krajiny je výsledkem dlouhodobého vývoje, na němž se podílejí jak přírodní síly, tak lidská společnost. Role tohoto antropogenního faktoru je ve vývoji přírody přítomna již od paleolitu, s vývojem lidské civilizace však nabývá stále intenzívnější podoby. Výrazným zlomem v tomto vývoji je přechod k zemědělské společnosti v období neolitické revoluce a poté vznik městské civilizace, spojený s etablováním prvních organizovaných států. Vznik měst zakládá dichotomii město – venkov, která se stává nejen přírodním, nýbrž i sociálním fenoménem. Výsledkem je vliv na krajinu spojený s městskou ekonomikou a potřebou zásobování potravinami a jinými surovinami (nerosty, dřevo, živočišné produkty) pocházejícími z venkovských oblastí, ale i migrace obyvatel z měst na venkov. Právě městský člověk, který je do jisté míry z krajiny vykořeněný, si vytváří specifický obrázek krajiny, který určuje a podmiňuje jeho percepci přírо-

[48] HRDINA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. Praha: Nakladateství ČSAV, 1962. Zlomek B 7 z Diogena.

dy. Tato percepce vydala cenné plody v literatuře a výtvarném umění, současně však vytváří určitou iluzi, která řadě lidí brání v pohledu na skutečnou povahu přírodního prostředí a vede ke značnému odcizení celých skupin obyvatel od jejich přírodních kořenů. Ilustrativním příkladem všech těchto tendencí je vývoj klasické řecko-římské civilizace, která ve svém vývoji opsala podobnou křivku jako naše moderní civilizace. Krizové jevy a následný kolaps této antické civilizace, k němuž spolu s mnoha jinými faktory určité ekologického problémy nepochybně přispěly, může potom sloužit jako varovný příklad k tomu, abychom si uvědomili škodlivost a rizikovost některých vývojových trendů ve vztahu lidské společnosti k přírodnímu prostředí a snažili se jim cílevědomě předcházet. Ve světle analyzovaných písemných pramenů z antiky je totiž zřejmé, že tehdejší ekologické problémy nejsou žádnou projekcí našich moderních obsesí, ale historickou realitou, která vypovídá jak o tehdejších lidech a civilizacích, ale představuje i naléhavé poučení pro naši současnost a nadějeplnější budoucnost. Proto jejich systematické poznávání nemá pouze badatelský význam, ale i vzdělávací potenciál, pro který by mělo být součástí výuky historie, environmentalistiky i dějin environmentálního myšlení. Pokud se součástí výuky historie stane také poznávání minulých chyb a jejich důsledků i v environmentální oblasti, tím spíše se jich můžeme vyvarovat v naší současnosti a uchránit před nimi budoucí generace.

MIKULÁŠ UJLAKI (ILOCKÝ) A JEHO HRADNÉ PANSTVÁ NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA – KORLÁTKA, HLOHOVEC A TEMATÍN

Zdenko GÁLIK

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta, Externý doktorand
Gondova 2, P. O. Box 32, 81499 Bratislava
zdeno1979@gmail.com

GÁLIK, Zdenko. Mikuláš Ujlaki and his Castle Properties in the Area of Present Slovakia – Korlátko, Hlohovec and Tematín. The study deals with Mikuláš Ujlaki, a leading Hungarian nobleman who was in military and diplomatic services of Hungarian kings Zigmund of Luxembourg, Albert of Habsburg, Ladislaus V. the Posthumous and Matthias Corvinus, and his castle properties which are situated in the area of present Slovakia – Korlátko, Hlohovec and Tematín. The author focuses on the castle of Hlohovec and the town of Hlohovec. He also notices noblemen who were in Mikuláš Ujlaki´s services (e.g. Osvald of Bučany, Ladislav of Díč and numerous castellans at his castles).

Kľúčové slová: Mikuláš Ujlaki; hrad a mestečko Hlohovec; hrad Tematín; hrad Korlátka; rod Ujlakiovcov;

Keywords: Mikuláš Ujlaki; castle and town of Hlohovec; castle of Tematín; castle of Korlátko; the House of Ujlaki;

Mikuláš Ujlaki, pravnuk Mikuláša Konta a brat Štefana a Jána Ujlakiho, patril medzi popredných šľachticov a hodnostárov Uhorského kráľovstva. Bol sedmohradským vojvodom (1441 − 1458), slavónskym bánom (1457 − 1458), v rokoch 1438 − 1458 mačvianskym bánom, severínskym bánom (1445 − 1446), aradským (1441 − 1446), báčskym (1438 − 1458), baranským (1438 − 1458), bodrockým županom (1438 − 1458), ďalej čanadským (1441 − 1446), čongrádskym (1441 − 1446), fejérskym županom (1440 − 1458), županom v župe Keve (1441 − 1446), sudca Kumánov (1448 − 1449), spolu s Jánom Huňadym marmarošským županom v rokoch 1441 − 1445, v roku 1454 nitrianskym županom, ďalej šomoďským (1444 − 1458), sikulským (1441 − 1446), temešským (1441 − 1446) a tolnianskym županom (1438 − 1458), torontálskym županom (1445), županom v župe Valkó (1438 − 1458), spolu s Tomášom Henrikom županom v župe Veröce v roku 1444 a náš výpočet ukončíme tým, že Mikuláš Ujlaki bol v roku 1445 aj zarandským župa-

nom.[1] Z uvedeného vyplýva, že v roku 1438 sa stal Mikuláš županom piatich žúp (Báčskej, Baranskej, Bodrockej, Tolnianskej župy a župy Valkó) a zároveň mačvianskym bánom, v roku 1445 zastával funkcie župana v okrem vyššie uvedených 5 župách ešte aj v 10 iných župách (Aradskej, Čanadskej, Čongrádskej, Fejerskej, Kevešskej, Marmarošskej, Šomoďskej, Temešskej, Torontálskej a Zarandskej župe) a bol aj županom Sikulov, sedmohradským vojvodom a severínskym bánom.

Do popredia sa dostáva Mikuláš Ujlaki práve v období husitských výprav na územie dnešného Slovenska. Aj Hlohovec zasiahli husitské výpravy. Dňa 20. apríla 1430 prišlo uhorské vojsko k Šintave, kde si kráľ Žigmund postavil hlavný stan. Húfy sirotkov sa priblížili v dňoch 23. – 25. apríla a 28. apríla sa odohrala hlavná bitka medzi Trnavou a Váhom, v ktorej padlo okolo 6000 uhorských a 2000 husitských bojovníkov. Na tejto bitke, známej ako bitka pri Šintave, sa zúčastnil aj Mikuláš Ujlaki z Hlohovca na čele stovky jazdcov, ktorých naverboval vo svojom panstve.[2] Náklady na nich si iste vynahradil zdanením svojich vlastných poddaných, tak ako to jeho rodina v prípade vysokých nákladov zvykla robiť.[3]

V tejto bitke stálo proti uhorskému vojsku údajne až 10 000 husitov. V hlavnej bitke sa uhorskému vojsku podarilo prelomiť husitskú vozovú hradbu. Prelom sa vydaril aj vďaka jednému z uhorských veliteľov, ktorým bol ostrožský knieža Fridrich. Knieža Fridrich totiž ako bývalý husitský spojenec dokonale ovládal taktiku husitov, ako aj spôsob ich boja a obrany. Útok Uhrov však stroskotal, pretože uhorskí bojovníci začali hneď rabovať a plieniť husitský tábor a husitom sa ich podarilo z tábora vytlačiť. V rozhodujúcom momente bolo uhorské vojsko oslabené útekom oddielu na čele s Jánom z Marótu. V bitke padol aj sirotský hajtman Velek Koudelník a celkové straty husitov údajne predstavovali 2000 bojovníkov. Straty uhorského vojska boli údajne okolo 6000 bojovníkov. Husiti sa po tejto rozhodujúcej bitke, kde utrpeli značné straty na životoch, stiahli na Moravu.[4]

---

[1] PÁL, Engel. Magyarország világi archontológiája 1301 − 1457. I. Budapest: MTA Történettudományi intézete, 1996, s. 15, 21, 30, 34, 98, 101, 105, 117, 123, 125, 128, 140, 149, 154, 161, 177, 194, 205, 208, 210, 222, 231, 240.

[2] 2 LEHOTSKÁ, Darina et al. Hlohovec a jeho okolie. Bratislava: Obzor, 1968, s. 64. K údaju o číselnom počte 100 jazdcov Mikuláša Ujlakiho pozri aj MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. Dejiny Uhorska a Slováci. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 86 a 87. Ide o tzv. Siensky register (smernice z prelomu rokov 1432 a 1433). Tieto smernice obsahovali konkrétny a pomerne podrobný rozpis počtu poľných vojsk, ktoré mali byť nasadené proti Osmanom a husitom. Z rozpisu vyplýva, že Mikuláš Ujlaki (v dokumente označený ako Mikuláš Bánfi z Hlohovca; bánfi – syn bána) má postaviť proti husitom 100 jazdcov. Pozri aj MIŠÍK, Mikuláš. Husiti na Slovensku. Banská Bystrica 1928, s. 44, kde Mikuláša Ujlakiho uvádza Mišík ako Mikuláša Hlohoveckého. Po 100 jazdcov boli povinní proti husitom nasadiť aj Imrich z Pavloviec, Ladislav zo Sečian, Frank zo Sečian, Ján (syn) Jakubov a Pavol Kompolt. SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2013, s. 18 – 19.

[3] MAREK, Miloš. Panstvo Tematín v stredoveku. In Studia historica Tyrnaviensia, 2009, ročník 8, s. 54. Takto to v roku 1419 urobila Anna, vdova po bánovi Ladislavovi z Ujlaku. Z dôvodu vyplatenia majetkov ležiacich v Šomoďskej župe, ktoré dala kedysi do zálohu Jurajovi z Héderváru, zdanila niekoľko majetkov patriacich k Hlohovcu a Tematínu.

[4] SEGEŠ– ŠEĎOVÁ, ref. 2, s. 17.

Ešte v septembri 1431 sa uskutočnila štvrtá husitská výprava. Husiti postupovali na Slovensko v dvoch prúdoch zo západu a severu, spojili sa pri Žiline, odkiaľ prenikli do Liptovskej, Turčianskej a Nitrianskej župy, kde zanechali stále posádky.[5] Spojené poľné vojská sa rozdelili pri Nitre. Prokop Holý sa podľa Třebonskej kroniky nedohodol so sirotkami na koristi, a tak táboriti vedení Prokopom Holým odtiahli smerom na Hlohovec, kde prešli bezpečne po moste cez rieku Váh. Táboriti s tromi vojskami (*mit dreyen heren*) obsadili most v Hlohovci (*Vreynstat*) a plienili v jeho blízkom okolí. Po krátkej zastávke v okolí Hlohovca most cez Váh spálili a vrátili sa hore Považím na Moravu cez Uherský Brod.[6] Keď sa niekedy na rozhraní októbra a novembra 1431 sirotkovia vracali s plne naloženými vozmi a v Hlohovci chceli prejsť cez Váh, zistili, že most bol zničený.[7] Lysý uvažuje, že správy o uhorskom vojsku zapríčinili, že táboriti pri prebrodení na druhú stranu Váhu strhli most pri Hlohovci. Most však mohli strhnúť aj samotní Uhri, aby znemožnili prechod sirotkov na druhú stranu. Sirotkovia sa neodvážili Váh pri Hlohovci prebrodiť, keďže pravdepodobne mali v pätách uhorské vojsko. Namiesto pohodlnej cesty domov na sirotkov zaútočili Moravania a Uhri a vzájomné boje trvali deväť až desať dní.[8] Pri prechode Váhu pri Ilave v novembri 1431 utrpeli v boji citeľné straty, takže z pôvodných 7000 bojovníkov sa na Moravu vrátilo len okolo 2000 a z 300 bojových vozov im zostalo sotva 50.[9]

Tlak husitov zosilnel po roku 1430 a ich útoky cez Záhorie alebo cez priesmyky Bielych Karpát až k Váhu boli čoraz častejšie. V lete roku 1432 sa dostala do rúk husitského veliteľa Blažka z Borotína aj Trnava. V nasledujúcich rokoch husiti pustošili dolné Považie od Hlohovca až k Novému Mestu, ako aj oblasť pod Malými Karpatmi.[10]

V roku 1434 vystupuje Mikuláš z Hlohovca (*de Freystat et de Palaty*) spolu s Petrom Čechom z Levíc (*de Lewa*) a Jurajom z Rozhanoviec (*de Rozgon*), ktorý bol bratislavským kapitánom, ako „*fideiussores*“ na strane kráľa Žigmunda. Išlo o priamu dohodu s Jánom Šmikouským zo Žďáru (*de Zdyar*), ktorý bol veliteľom husitskej posádky v Topoľčanoch, a kráľom Žigmundom, na základe ktorej dostal 7. novembra 1434 Šmikouský vyplatených 400 uhorských florénov v zlate ako prvú splátku pri príležitosti uzavretia dohody medzi ním a kráľom.[11] Pravdepodobne niekedy potom husiti z Topoľčian odišli. V potvrdenke sa však neuvádza nijaká celková suma, ktorú mal dostať Šmikouský za odchod so svojou posádkou z Topoľčian; nevieme teda, či zostalo pri pôvodne požadovaných 9000

[5] MRVA – SEGEŠ, ref. 2, s. 84.

[6] VARSIK, Branislav. Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1965, s. 78 − 79.

[7] VARSIK, ref. 6, s. 81.

[8] LYSÝ, Miroslav. Husitské vpády do Uhorska v rokoch 1428 – 1431. In Historický časopis, 2007, ročník 55, číslo 3, s. 429 – 430.

[9] MRVA – SEGEŠ, ref. 2, s. 84.

[10] MRVA, Ivan. Hrad a panstvo Tematín. In Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha. Bratislava: Slovak Academic Press, 2001, s. 191.

[11] Aktuálny názov archívu je Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL OL), názov fondu Diplomatikai levéltár (DL), MNL OL DL 12630.

zlatých, ba nevieme nič o tom, ako dlho trvalo vyplácanie tejto posádky a kedy sa posádka z Topoľčian stiahla.[12]

Mikuláš Ujlaki, ktorý bol vo veľkej finančnej tiesni, a to aj v dôsledku nadmerne vysokých požiadaviek husitov, dával do zálohu časť svojich majetkov. Na tieto účely využil aj Piešťany. Už koncom augusta 1434 dal do zálohu polovicu Piešťan Michalovi a Ondrejovi, synom Imricha z Očkova, za sumu 72 zlatých. V nasledujúcom roku (23. 5. 1435) predstúpil Mikuláš Ujlaki pred kráľa Žigmunda a povedal, že dáva tým istým šľachticom z Očkova celé Piešťany aj s brodom cez rieku Váh a mýtnou stanicou, ktorá sa tam nachádzala, za 129 zlatých. Z roku 1436 pochádza ďalšia záložná listina v prospech Očkajovcov, v ktorej sa uvádza aj mlyn na potoku Dúbravica (*Dubrawize, Dombrowyze*), ktorý bol jedným z majetkových príslušenstiev Piešťan. Záložná suma sa zvýšila na 170 zlatých. Očkajovci v roku 1437 dostali do zálohu od Mikuláša Ujlakiho aj polovicu Hornej Stredy. Kráľ Ladislav I. Varenčík nariadil 6. marca 1442 uviesť Michala z Očkova, jeho ženu Margarétu a synov Imricha a Jána do majetkovej držby Piešťan a polovice Hornej Stredy.[13] Našťastie ustavičné zálohovanie Piešťan neznamenalo zhoršenie sociálneho postavenia miestneho obyvateľstva, a to vzhľadom na to, že záložným vlastníkom bol stále rovnaký rod Očkajovcov. Očkajovci sa nesnažili drancovať Piešťany ako svoj dočasný majetok. Mikuláš Ujlaki však zaujal Piešťany i Hornú Stredu, Očkajovcom však nevrátil záložnú sumu. Imrich Očkaj sa proti svojprávnemu počínaniu Mikuláša Ujlakiho ohradil, keďže sa stal obeťou násilia zo strany jedného z najvplyvnejších uhorských magnátov.[14] V roku 1447 Mikuláš Ujlaki ustanovil Antona Petrmanoviča z dediny Nová Lehota (*de Nova Lehota*), ktorá patrila k hradu Tematín, za libertína a zároveň jeho súdnej právomoci podriadil všetkých miestnych obyvateľov.[15] Dodávame, že v prípade libertína išlo o slobodníka, poddaného, ktorý sa vykúpil od povinností voči zemepánovi, zväčša robotových, alebo bol od týchto povinností oslobodený z iniciatívy zemepána.

Kráľ Žigmund už krátko po odchode husitov z Trnavy vydal 18. marca 1435 v Bratislave mandát, ktorým nariadil zemepánom a obyvateľom hradných panstiev Svätého Jura, Červeného Kameňa, Hlohovca, Šintavy, ako aj Modry, Trlinku (dnes Malé Tŕnie) a Kučišdorfu (dnes Veľké Tŕnie), aby nebránili trnavským mešťanom, vracajúcim sa z rôznych miest, kam sa predtým uchýlili zo strachu pred husitmi, v obrábaní vinohradov, ktoré títo mali na ich územiach a ktoré pre husitov nemohli obrábať. Zároveň Žigmund v mandáte zakázal majiteľom pozemkov, na ktorých mali Trnavčania svoje vinice, vyberať od týchto mešťanov okrem obvyklých vinohradníckych daní akékoľvek iné poplatky. Mali sa tak uspokojiť s platením tých poplatkov, ktoré odvádzali pred zaujatím Trnavy Blažkom z Borotína.[16]

---

[12] VARSIK, ref. 6, s. 148. Porovnaj LYSÝ, Miroslav. Vpády husitov a ich posádky v Uhorsku v rokoch 1432 – 1435. In Historický časopis, 2007, ročník 55, číslo 4, s. 653 – 654.

[13] LUKAČKA, Jozef. Piešťany v stredoveku. In Balneologický spravodajca 1993 – 1994. Balneohistorica Slovaca 32, Piešťany: Balneologické múzeum, 1994, s. 104.

[14] MNL OL DL 95367.

[15] MNL OL DL 62586.

[16] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MVSR), Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠAB), pobočka Trnava (ďalej PTT), fond Magistrát mesta Trnavy (ďalej MG), Listina (ďalej L) 40.

V Hlohovci okrem trnavských mešťanov mal svoje vlastné vinice aj trnavský mestský Špitál Svätého kríža (s Kostolom svätej Heleny). Keď roku 1490 tento špitál prevzal do správy prior benediktínov Mikuláš, bolo toto sociálno-charitatívne zariadenie v žalostnom stave. Nový správca pospisoval všetky škody a zažaloval viacerých trnavských mešťanov, medzi ktorými nechýbal ani richtár, že rozkradli majetok špitála, zdržiavali jeho dôchodky a obsadili špitálsku pôdu. Trnavský špitál každoročne dostával 150 džberov vína z testamentárne odkázaných viníc a vlastné vinice mal v Modre, Horných Orešanoch, na Ružovej hore, na Kráľovej hore, v Hlohovci a Šintave.[17]

Rekonštrukcia mesta zrejme podnietila záujem Trnavčanov o svoj lesný majetok, z ktorého ťažili stavebné drevo, potrebné na opravu hradieb a domov. Počas husitských vpádov obsadil najvýznamnejší lesný majetok Trnavy, les pri Brestovanoch, hlohovský zemepán Mikuláš Ujlaki a začal v ňom svojvoľne rúbať stromy. Na jeho svojvoľné a neoprávnené konanie sa trnavskí mešťania sťažovali u panovníka Žigmunda (ten sa vtedy zdržiaval v Prahe), ktorý proti nemu zakročil svojím mandátom z 15. februára 1437. V ňom prikázal Mikulášovi z Hlohovca (*de Galgowcz*), ako aj jeho kastelánom, aby neobsadzovali les patriaci k obci Brestovany (*Zyl*), pretože Trnavčania ho majú slobodne užívať.[18]

Mikuláš Ujlaki zrejme predošlý Žigmundov mandát odignoroval a les pri Brestovanoch patriaci Trnave odmietol vrátiť. V ďalšom mandáte vydanom 17. marca 1437 kráľ Žigmund zakázal Mikulášovi, synovi bána z Hlohovca, inak z Ujlaku (*de Galgocz alias de Wylak*), hlohovským mešťanom a poddaným vyrubovať drevo z lesa pri Brestovanoch (*Zyl*), ktorý patril Trnave, s dôvetkom, že ak má Mikuláš listiny dokazujúce oprávnenosť jeho držby, má ich predložiť na preskúmanie komisii barónov a prelátov.[19]

Spory medzi mestom Trnava a hlohovským zemepánom Mikulášom Ujlakim naberajú na intenzite v 60. rokoch 15. storočia za vlády Mateja Korvína. Dňa 22. mája 1464 nariadil Matej Korvín Mikulášovi Ujlakimu, kastelánom a obyvateľom Hlohovca, aby les patriaci k Brestovanom a nimi násilne obsadený vrátili do užívania Trnave. Rovnako znovu vyzval Mikuláša Ujlakiho, aby predložil dokumenty, ktoré by ho oprávňovali na jeho počínanie.[20] Hlohovský zemepán nebol jediným magnátom, ktorý znepokojoval Trnavčanov pri užívaní ich majetkov. V tom istom dni (22. mája 1464) vydal kráľ Matej Korvín ďalšiu listinu, v ktorej rozkázal palatínovi Michalovi Országovi a jeho kastelánom na hradoch Smolenice, Dobrá Voda, Ostrý Kameň, Korlátka a Nemecké Orešany, aby nezabraňovali Trnavčanom rúbať drevo v lesoch ležiacich okolo Trnavy a jej dedín Hrnčiarovce (*Gerencher*), Modranka (*Magiarad*), Brestovany (*Zyl*) a Ružindol (*Razna*).[21]

Dňa 17. apríla 1466 nariadil Matej Korvín okamžite vrátiť Pavlovi Bakošovi z Oždian (*de Osgyan*) majetok a veci, ktoré mu Trnavčania v predchádzajúcich dňoch vzali.[22] Ako vyplýva z listu datovaného a vydaného 26. júla 1466

[17] ŠIMONČIČ, Jozef. Dejiny Trnavy. 1. zväzok. Trnava: Mesto Trnava, 2010, s. 137.
[18] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-57.
[19] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-61.
[20] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-111.
[21] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-109.
[22] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-114.

v Hlohovci, Pavol z Oždian (*de Osdyan*) bol kastelánom hradov Hlohovec (*Galgocz*) a Tematín (*Themethwen*), ktoré patrili Mikulášovi z Hlohovca. V tomto liste žiada od Trnavčanov zaslanie akéhosi registra týkajúceho sa všetkých hlohovských záležitostí. Tento register mu Trnavčania zobrali a zrejme odmietli vrátiť aj po prijatí listiny od kráľa Mateja Korvína. Zároveň Pavol Bakoš Trnavčanom píše, že poslal kráľovi Matejovi Korvínovi listiny prostredníctvom sluhu Galla.[23] Zo strany Hlohovca mohlo ísť len o predĺženie dlhotrvajúceho sporu.

Zo 4. februára 1467 sa nám zachovali až tri mandáty Mateja Korvína, usilujúceho sa prispieť k rozriešeniu sporu. Prvý adresoval kapitánom hradov Horného Uhorska. Nariadil im, aby les pri Brestovanoch, násilne obsadený Mikulášom z Hlohovca a palatínom Michalom Országom, týmto odňali a odovzdali do užívania Trnačanom.[24] V druhom nariadil Mikulášovi Ujlakimu, aby vrátil násilne obsadené lesy mesta Trnavy do užívania Trnavčanom.[25] V oboch listinách panovník Hlohovčanov oboznámil s tým, akú hodnotu má les pre Trnavu. Tretí mandát adresoval panovník palatínovi Michalovi Országovi a vyzval ho vrátiť lesy, ktoré predtým násilne obsadil.[26]

Načas spory hlohovského zemepána a mesta Trnavy o les pri Brestovanoch utíchli. Aspoň o nich nemáme žiadne zachované písomné doklady. Mikuláš z Hlohovca medzitým v roku 1477 zomrel a novým hlohovským zemepánom sa stal Vavrinec Ujlaki. To však neznamenalo pre Trnavu víťazstvo v spore. Opäť sa dostal k slovu Michal Orság, ktorému 17. októbra 1480 Matej Korvín zakázal vyberať od Trnavčanov majúcich na jeho území vinice deviatkovú daň.[27] Dňa 6. septembra 1490 Ján Šóš de Sowar, kastelán hradov Hlohovec (*Galgoc*) a Tematín (*Temethwyn*), a Ján, provízor Hlohovského a Tematínskeho hradu, žiadali Trnavčanov, aby prepustili ich poddaného Gašpara, ktorého uväznili trnavskí Židia bez akéhokoľvek podkladu. Súčasne sa sťažujú, že trnavskí Židia zhabali tomuto Gašparovi víno.[28]

Dňa 24. augusta 1432 Ladislav z Bábu (*de Bab*), ktorý bol kráľovským splnomocnencom (*homo regius*), v prítomnosti zástupcu Belehradského križiackeho konventu svätého Jána Jeruzalemského uskutočnil vovedenie Jána, syna Petra z Koplotoviec (*de Kaplath*), Juraja, syna nebohého Tomáša, a Michaela, syna Demetera, oboch zo Svätoplukova (*de Salgo*), do majetkov Koplotovce (*Kaplath*), Chorna, Svätoplukovo (*Salgo*), Lehota (*Lehothka*) a do časti majetku Pazalay. Všetky majetky sa nachádzali v Nitrianskej župe. Pri vovedení do majetku sa medzi susedmi zúčastnil za seba a za svojho pána Mikuláša z Ujlaku aj Ladislav z Díču (*de Dych*), ktorý bol v tom čase provízorom, t. j. hospodárskym správcom, hradu Hlohovec (*castri Galgocz*).[29] Ladislava z Díču (*de Dycz*) nachádzame v roku 1438 už vo funkcii hospodárskeho správcu kúrie v Hlohovci (*provisor curie*), v tej istej listine sa spomína aj kastelán na hrade Tematín (*Temethin*) Michal

[23] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-115.
[24] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-122.
[25] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-121.
[26] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-123.
[27] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-148.
[28] MVSR, ŠAB, PTT, MG, L-190.
[29] MNL OL DL 90561.

z Očkova (*de Ocsko*).[30] V listine z 8. februára 1446 vydanej na hrade Hlohovec (*in castro Fraystat*), ktorá je adresovaná richtárovi, prísažným prísediacim a mešťanom mesta Bratislavy, vystupuje Ladislav z Díču (*de Dycz*) ako „*iudex curie veľkomožného pána Mikuláša na hrade Hlohovec*" (*in castro Fraystot*).[31] Ako iudex curiae v Hlohovci (*de eadem Galgocz*) nachádzame Ladislava z Díču (*de Dych*) aj v roku 1452. Bol to nepochybne verný familiár Mikuláša Ujlakiho, veď v jeho službách vystupuje v prameňoch už od roku 1432 (vtedy ešte ako provízor Hlohovského hradu). Svoje verné služby rodu Ujlakiovcov preukazoval Ladislav z Díču teda už dlhých 20 rokov. V tom istom doklade vystupuje ako kastelán hradu Hlohovec akýsi Štefan Malý (*parvus*) de Rakolup.[32] Ten vystupuje ako hlohovský kastelán aj v doklade z 13. marca 1455 (*Stephano Parvo de Rakolch, castellano de Galgocz*) a spolu s ním okrem iného aj Ladislav z Díča (*de Dych*), Ladislav Bodák z Bučian (de Bwchan) a Imrich, hlohovský richtár (*de eadem Galgocz*), ako susedia Osvalda Bána pri jeho vovedení do vlastníctva hradu Korlátka (*Korlathkew*) s príslušenstvami a dediny Trakovice (*possessionis Karkowcz*), kde sa zvyklo vyberať mýto. Osvalda Bána voviedol do jeho majetkov Ján z Kapiniec (*de Kaap*), splnomocnenec kráľa, a magister Pavol z Hornej Stredy (*de Zerdahel*), kanonik Budínskej kapituly, na žiadosť palatína Ladislava z Gorjan (*de Gara*), pričom nikto zo susedov neprotirečil.[33]

Konečne roku 1449 sa spomína ako hlohovský provízor a kastelán Hlohovského hradu Mikuláš de Koros[34], čo je nesporne zaujímavá skutočnosť, pretože ide o familiára Mikuláša Ujlakiho, ktorý pochádzal z veľkej diaľky (Kőrös v dnešnom Sedmohradsku). Vykonávanie funkcie kastelána hradu Hlohovec si zrejme nevyžadovalo osobnú prítomnosť kastelána na hrade a skutočnými predstaviteľmi hradu boli vicekastelán, resp. provízor. Funkcia kastelána bola teda fakticky čestná funkcia, spojená s istými príjmami, ktoré plynuli z príslušného panstva. Spomeňme ďalej, že koncom 15. storočia (roku 1499) vystupuje ako kastelán Hlohovského hradu Žigmund de Koros (*Sigismondo de Koros castelano castri Galgocz*).[35] Tento sa spomína ako hlohovský kastelán aj v listine Nitrianskej kapituly z 28. júla 1500 (*nobili Sigismondo de Koros castellano castri Galgocz*).[36] Listina z 1. februára 1500 uvádza zase ako hlohovského kastelána Andreja de Bewd.[37] Bewd by sa mohol nachádzať v Biharskej župe (nachádzala sa na území dnešného severozápadného Rumunska – časti Sedmohradska a juhovýchodného Maďarska), čo by nebolo v prípade funkcionárov a hodnostárov Vavrinca Ujlakiho z Hlohovca ničím

[30] MNL OL DL 95361.
[31] MNL OL DL 25964.
[32] MNL OL DL 104994.
[33] MNL OL DL 104999.
[34] MNL OL DL 102832. 3. 8. 1449.
[35] MNL OL DL 71394.
[36] MNL OL DL 75709.
[37] MNL OL DL 95436. Andreja de Bewd nachádzame vo funkcii kastelána Hlohovského hradu už v listine Stoličnobelehradského konventu z 23. apríla 1498, ktorý zastupuje svojho pána Vavrinca Ujlakiho pri štatúcii Osvalda, syna nebohého Osvalda z Bučian alebo Korlátky, do jeho majetkov. „... *Andrea de Bewd, castellano castri Galgocz, in persona illustris domini Laurencii ducis de Wylak...*" MNL OL DL 62634.

zvláštnym a výnimočným (*et Ladislaus de Bewd de Byhoriensi comitatibus*).[38] Tieto funkcie získali zrejme vďaka tomu, že majiteľom hradných panstiev Hlohovec a Tematín bol vtedy Mikuláš Ujlaki a neskôr jeho syn Vavrinec Ujlaki, pričom obaja boli okrem iného aj sedmohradskými vojvodami.

Ďalším významným familiárom Mikuláša Ujlakiho okrem Ladislava z Díča bol Osvald z neďalekých Bučian. V roku 1439 Mikuláš Ujlaki dostal od uhorského kráľa Alberta ako kompenzáciu za verné služby hrad Korlátka (*castrum nostrum Korlathkw [vocatum]*) v Nitrianskej župe aj s príslušenstvom – dedinami Trstín (*Nadas*), Jablonica (*Iablonka*), Prievaly (*Zenthgywrgh*) a Rovensko (*Rowensko*) –, držané toho času v rukách bratislavských županov Štefana a Juraja z Rozhanoviec (*de Rozgon*). V dedinách Trstín a Jablonica sa vyberalo mýto. Aj toto daroval kráľ Albert na uznanie zásluh Mikulášovi Ujlakimu.[39] Mikuláš Ujlaki však hrad Korlátka (*castri Korlatkö*) aj s jeho príslušenstvami už o pár rokov neskôr prenechal svojmu vernému familiárovi Osvaldovi z Bučian aj s dedinou Trakovice (*possesionis Karkocz*), kde sa vyberalo mýto. Originál listiny sa nezachoval, zmienku o tomto právnom akte nachádzame v listine uhorského palatína Ladislava z Gorjan (*de Gara*) z 1. 2. 1455.[40] Osvald z Bučian (*de Buchan*) sa v službách Mikuláša Ujlakiho, mačvianskeho bána, vyšvihol na mačvianskeho podbána (*vicebanus Machouiensis*). Dňa 10. septembra 1445 sedmohradský vojvoda Mikuláš Ujlaki daroval Korlátku mačvianskemu podbánovi a belehradskému kapitánovi Osvaldovi z Bučian. Osvald ešte pred darovaním vyplatil 4000 uhorských zlatých Jánovi Čapkovi a Jandovi, aby opustili Korlátku, za ktorú zaplatili Ujlakimu uvedenú sumu. Po vyplatení Čapka a Jandu ešte istú dobu trvalo, kým Korlátku odovzdali.[41] Podľa Januru sa Korlátka v období rokov 1446 – 1473 stala trvalou rezidenciou Osvalda z Bučian, jeho manželky Doroty a ich spoločného potomstva, ktoré prevzalo od hradu nové rodové priezvisko Korlátköy (*Korllathkewy*). Osvalda kráľ vymenoval aj za nitrianskeho župana.[42]

V roku 1446 palatín Vavrinec z Héderváru (*de Hedrehwara*) požiadal Stoličnobelehradskú kapitulu o vyslanie svojho človeka na svedectvo; v jeho prítomnosti mal palatínov splnomocnenec uviesť Osvalda z Bučian do vlastníctva hradu Korlátka (*castrum Korlathkw*) a jeho príslušenstiev, a to dedín Jablonka (*Iablancha*), Prievaly (*Zenthgwrgh*), Rovensko (Rowensko) a prédia Lezko, ktoré sa volalo Podhrad, a to v Nitrianskej župe. V Bratislavskej župe patrila k hradu Korlátka dedina Trstín (*Nadas*).[43] Uvedenie Osvalda z Bučian nastalo niekedy po 2. júni 1446 a pred 9. októbrom 1446, 9. októbra 1446 totiž Stoličnobelehradská

[38] RADVÁNSZKY, Béla – ZÁVODSZKY, Levente. A Héderváry – Család oklevéltára. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1909, elsö kötet, č. 194, s. 253, rok 1447.

[39] MNL OL DL 62585. Prepis listiny a slovenský regest pozri v MAREK, Miloš. Fontes rerum slovacarum II. Archivum familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov. Kraków – Trnava 2010, č. 222, s. 214 – 217.

[40] MNL OL DL 62592. Prepis listiny a slovenský regest pozri v MAREK, ref. 39, č. 236 a 237, s. 227 – 229.

[41] JANURA, Tomáš. Výsledky archívneho výskumu k hradu Korlátka. In Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 17. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2014, s. 31.

[42] JANURA, ref. s. 41.

[43] MNL OL DL 102828. MAREK, ref. 39, č. 225, s. 219 – 220.

kapitula oznamuje, že na žiadosť palatína Vavrinca z Héderváru vyslala svojho človeka Bartolomeja, ktorý bol správcom Oltára Všetkých svätých v kostole Stoličnobelehradskej kapituly, v prítomnosti ktorého Sebastián z Opoja (*de Apay*) a Ján z Eteja (*de Ethee*), palatínovi splnomocnenci, uviedli mačvianskeho vicebána Osvalda z Bučian do vlastníctva hradu Korlátka a jeho príslušenstiev.[44] Túto štatutárnu listinu si dal Osvald z Bučian, verný familiár Mikuláša Ujlakiho, prepísať Nitrianskej kapitule roku 1454.[45] Krátko potom v roku 1456 Osvald z Bučian alebo z Korlátky (*Osvaldus Banus de Buchan alias de Korlathkw*), zrejme v pokročilom veku, spísal svoj testament pred Nitrianskou kapitulou.[46]

V memoriáli Heleny Kottannerovej (dôverníčky kráľovnej Alžbety a opatrovníčky Ladislava Pohrobka), ktorý vznikol okolo roku 1450, sa zachovala veľmi zaujímavá zmienka v súvislosti s korunováciou Ladislava Pohrobka za uhorského kráľa v Stoličnom Belehrade dňa 15. mája 1440. Nechajme však už rozprávať samotnú Helenu Kottannerovú: „*Keď mali začať obrady, musela som mladého kráľa nadvihnúť, aby jeho milosť konfirmovali. Hneď nato (pán) z Fraštáku, vojvoda Mikuláš (Ilocký), poverený, aby mladého kráľa pasoval za rytiera, a to preto, lebo bol skutočným (uhorským) rodákom. Vzápätí vznešený gróf Celjský vzal meč, ktorý bol vybíjaný striebrom a pozlátený, naň vyryli aj heslo, čo znelo: Neohrozený. A práve tento meč daroval mladému kráľovi, aby ním jeho milosť pasovali za rytiera. Nato som ja Helena Kottannerová vzala kráľa do náručia a potom zobral pán z Fraštáku meč do ruky a pasoval kráľa za rytiera a udrel ho veru silno, čo som aj ja pocítila na ruke. Zbadala to aj kráľovná, ktorá stála vedľa mňa, a pánovi z Fraštáku povedala: „Istemere nem missertem.“ Čo po nemecky znamená: „Pre Božiu vôľu, nespôsobuj mu bolesť.“ On jej odpovedal „nem“, čo znamená nie, a zasmial sa...*“[47] Anály alebo Kroniky slávneho Poľského kráľovstva spísané Jánom Dlugoszom popisujú túto udalosť takto: „*Zatiaľ čo bol poľský kráľ Vladislav v Jágri, uhorská kráľovná Alžbeta, ktorá sa vtedy zdržiavala u Mikuláša Frištackého z Iloku, dala svoje dieťa, sotva trojmesačného Ladislava, na svätodušnú nedeľu v Stoličnom Belehrade korunovať korunou, ktorú dala tajne odniesť z Vyšehradu. Kardinál a ostrihomský arcibiskup Dionýz ho korunoval za prítomnosti rábskeho biskupa Benedikta, celjského grófa Fridricha, Mikuláša Frištackého, Štefana z Rozhanoviec a Tomáša zo Seče. Odtiaľ sa kráľovná bez rábskeho biskupa Benedikta vrátila do Rábu*.“[48]

Ako vidieť aj z týchto písomných zmienok, Mikuláš Ujlaki, pri mene ktorého kronikár Ján Dlugosz dôsledne používa slovenský predikát Frištacký, odvodený od jeho majetku Freistadt (Hlohovec), bol nepochybne popredným veľmožom v Uhorskom kráľovstve. Hoci sa zúčastnil na korunovácii mladučkého kráľa Ladislava Pohrobka, pasoval ho slávnostne za rytiera a na jeho žiadosť mu

---

[44] MNL OL DL 62585. Prepis listiny a slovenský regest pozri v MAREK, ref. 39, č. 222, s. 214 – 217. MNL OL DL 62592. Prepis listiny a slovenský regest pozri v MAREK, ref. 39, č. 236 a 237, s. 227 – 229. MNL OL DL 102828. MAREK, ref. 39, č. 225, s. 219 – 220.
MNL OL DL 102828, MNL OL DL 62590. MAREK, ref. 39, č. 226, s. 220 – 221.

[45] MNL OL DL 62590. MAREK, ref. 39, č. 234, s. 226.

[46] MNL OL DL 62593. MAREK, ref. 39, č. 239, s. 230.

[47] LUKAČKA, Ján (ed.). Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004, s. 219.

[48] LUKAČKA, Ján (ed.), ref. 47, s. 188.

kráľovná Alžbeta darovala Stoličný Belehrad (keďže vyhlásil, že chce jej milosti dobre slúžiť)[49], patril medzi tých, ktorí prišli do Budína vzdať hold poľskému kráľovi Vladislavovi krátko po jeho príchode. Ako uvádza uhorský kronikár Ján z Turca, „*v podpore jeho strany bol horlivejší než ostatní*“[50].

Z týchto čias pochádza prvý po česky písaný list z Hlohovca. Václav z Hatného a Mikuláš z Krušovec (*z Krussowecz*), „*purkrabí na Freisstatu*“, roku 1440 (prípadne o niečo neskôr) napísali list richtárovi a konšelom mesta Bratislavy (*Presspurcz*). Vystríhali v ňom pred pešiakmi, medzi ktorými sú vraj samí zlodeji, a zvlášť zdôrazňovali akéhosi Weinpergera, ktorý im v mnohom uškodil v Hlohovci.[51] Pravdepodobne išlo o skupinu žoldnierov, ktorých mesto Bratislava v tých časoch často najímalo na svoju ochranu.

Na jar 1445 uznal uhorský snem nároky Ladislava Pohrobka na uhorský trón (český snem obdobné rozhodnutie prijal o rok skôr). Keďže Ladislav bol neplnoletý, snem rozhodol, že vládu v Uhorsku má dočasne zabezpečovať krajinská rada *(consilium regni),* no súčasne zvolil sedem hlavných kapitánov, ktorých voľba zodpovedala rozloženiu mocenských síl v krajine. Za tzv. národnú stranu to boli Mikuláš z Iloku (*Ujlaki*), Ján Huňady, Juraj (Rozgoň) z Rozhanoviec a Michal Orság z Gutu. Tzv. dvorskú, čiže prohabsburskú stranu reprezentovali Ján Jiskra, Pongrác zo Svätého Mikuláša a Imrich Bubek. Kapitáni mali zabezpečovať obranu krajiny i vnútorný poriadok a bezpečnosť. No kompromisné riešenie snemu nemalo nádej na úspech. Individuálne protichodné záujmy veľmožov vyúsťovali do rozporov, do skrytého i otvoreného boja. Situácia sa veľmi nezmenila ani vtedy, keď Jána Huňadyho zvolili roku 1446 za gubernátora (správcu) Uhorského kráľovstva a keď koncom marca 1447 uhorský snem zrušil právomoci a poverenia všetkých siedmich hlavných kapitánov.[52]

V roku 1446 údajne hrad Hlohovec obsadil Pongrác z (Liptovského) Svätého Mikuláša. Proti nemu zaútočil Ján Jiskra z Brandýsa s 8000 vojakmi ako zástanca záujmov kráľovnej Alžbety i malého Ladislava Pohrobka a Pongráca z Hlohovca vyhnal. Nato hrad sám osídlil, dal ho opevniť, a tak ho získal späť pre kráľovnú a zemepána Hlohovca.[53]

Roku 1447 sa richtár a mestská rada Hlohovca prihovárajú u bratislavskej mestskej rady za manželku Petra Sokáša z Hlohovca, ktorá bola v Bratislave neprávom väznená.[54] Dňa 3. septembra 1450 na svojom hrade Šintava (*Semthe*) Juraj (Rozgoň) z Rozhanoviec (*de Rozgon*), bratislavský župan, napísal list bratislavskej mestskej rade (*iudici et iuratis de Posonio*) o pobyte gubernátora a jeho manželky

[49] DVOŘÁKOVÁ, Daniela – PAPSONOVÁ, Mária. Spomienky Heleny Kottannerovej. Hodnoverné rozprávanie dvornej dámy o krádeži kráľovskej koruny, o odhodlanej kráľovnej Alžbete, o tom, prečo sa Ladislav Pohrobok nenarodil v Bratislave a ako ho vďaka dvom odvážnym ženám korunovali za uhorského kráľa (1439 − 1440). Budmerice: Rak, 2008, s. 43.

[50] DVOŘÁKOVÁ – PAPSONOVÁ, ref. 49, s. 67, poznámka č. 72.

[51] CHALOUPECKÝ, Václav. Středověké listy ze Slovenska. Sbírka listů a listin, psaných jazykem národním z let 1426 − 1490. Bratislava – Praha: 1937, č. 8, s. 11. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Archív mesta Bratislava (ďalej AMB), listina č. 1732.

[52] MRVA – SEGEŠ, ref. 2, s. 102.

[53] LEHOTSKÁ et. al., ref. 2, s. 65.

[54] MVSR, AMB, listina č. 2188.

v Hlohovci (*WyGalgocz* – Nový Hlohovec) a o návšteve Michala Orsága.[55] Meno gubernátora sa síce v liste nevyskytuje, avšak z iných prameňov vieme, že ním bol v rokoch 1446 – 1453 Ján Huňady.

Dňa 28. októbra 1453, na sviatok svätých Šimona a Júdu, apoštolov, Mikuláš Ujlaki zdržiavajúci sa v Hlohovci (*Datum in Galgocz*) vydal listinu, kde spolu so Šebastiánom z Rozhanoviec (*de dicta Rozgon*) sľubujú Pavlovi z Motešíc (*de Maytheh*), že len čo príde uhorský kráľ Ladislav Pohrobok do Uhorska, získajú od neho také potvrdenie, prostredníctvom ktorého tento Pavol vráti hrad Ostrý Kameň (*castro Eleskew*) s príslušenstvom spomenutému Šebastiánovi a jeho bratovi.[56]

Ďalšia zmienka o Hlohovci je obsiahnutá v registri o vyberaní zisku kráľovskej komory v Nitrianskej župe v obvode slúžneho Jána z Nových Sadov z roku 1452. Vyberanie daní v Uhorsku patrilo do kompetencie šľachtických žúp. Najstaršie zachované daňové registre sú z konca 15. storočia z oblasti východného Slovenska. Z ostatných území sa tieto cenné údaje systematicky uchovávali až od 16. storočia. Cennú výnimku v tomto smere tvorí práve register slúžneho Nitrianskej župy Jána z Nových Sadov. Zachoval sa zrejme iba vďaka okolnosti, že sa stal súčasťou rodového archívu. Do súpisov sa však nedostali tie usadlosti, ktoré boli od platenia oslobodené. Išlo o hospodárstva richtárov, o farské hospodárstva, o usadlosti slobodníkov, armalistov a dočasne aj tých, čo vyhoreli alebo neboli pre chudobu (niekedy aj chorobu) schopní platiť dane.[57]

Porta, po slovensky brána, bola v stredovekom Uhorsku daňovou jednotkou, na základe ktorej sa od roku 1323 zvykla u nás vymeriavať výška štátnej dane. Podľa súdobej definície porta znamenala bránu do roľníckej usadlosti – dvora –, ktorou mohol prejsť plne naložený sedliacky voz so záprahom. Za bránou sa však mohla nachádzať sedliacka usadlosť s viacerými domami, resp. s viacerými domácnosťami. Porta bola teda sedliacke hospodárstvo, na ktorom mohlo žiť viacero rodín. Bádateľ, ktorý sa dnes snaží prepočítať porty na počet obyvateľov, sa tak nevyhnutne dostane do značných ťažkostí. Skutočnosť, že porta neznamená jeden dom, jednu rodinu, je len jednou z viacerých príčin týchto komplikácií. Druhým dôvodom problematickosti zisťovania presného počtu obyvateľov v stredoveku je, že vtedajšie portálne súpisy neevidujú všetko obyvateľstvo, ako sme už na to poukázali. Ďalším dôvodom nemožnosti uskutočnenia presných demografických výpočtov je skutočnosť, že nevieme presne určiť, koľko príslušníkov mala v tých časoch jedna rodina. Keďže však v stredoveku nejestvovali súpisy obyvateľstva, sú pre nás portálne súpisy jedinou možnosťou, ako odhadovať aspoň približne demografickú situáciu v danom regióne.[58]

Portálny súpis z roku 1452 nám odhaľuje informácie o počte usadlostí v jednotlivých obciach a mestečkách jedného slúžneho okresu. To nám môže aspoň čiastočne pomôcť ukázať líniu demografického vývoja obyvateľov.

Keby sme rátali, že v jednej usadlosti môžu bývať približne štyri rodiny po päť členov, ako to pri určovaní kvocientu na prepočet obyvateľstva z počtu port

[55] MVSR, AMB, listina č. 2559.
[56] MNL OL DL 62589. MAREK, ref. 39, č. 233, s. 225 – 226.
[57] LUKAČKA, ref. 47, s. 50. Originál daňového registra je v MKA Budapešť, MNL OL DL 44649.
[58] MAREK, ref. 3, s. 56.

v období pred Moháčom vypočítal I. Acsády, znamenalo by to spolu 20 ľudí. Keby sme počítali, že k väčšej sedliackej rodine by patrilo aj široké príbuzenstvo a taktiež väčší počet čeľade, jedna sedliacka rodina by mohla dosiahnuť počet 15 − 20 osôb. Potom by za jednou bránou mohlo bývať od 5 do 80 ľudí.[59]

Obec	Označenie obce v prameni	Počet port (usadlostí)	Príslušnosť k hradnému panstvu	Hrubý odhad počtu obyvateľov obci
Mestečko Hlohovec	Galgocz opidum	118	Hlohovec	2360
Starý Hlohovec	O Galgocz	40	Hlohovec	800
Svätý Peter	Zenthpeterfalwa	23	Hlohovec	460
Kľačany	Kelechen	36	Hlohovec	720
Díč	Dych	15	Hlohovec	300
Čanadov	Chened	4	Hlohovec	80
Jalšové	Ewlso	6	Hlohovec	120
Banka	Banya	6	Tematín	120
Moravany	Morwan	15	Tematín	300
Hubiná	Hubina	10	Tematín	200
Modrová	Nagmodro	10	Tematín	200
Modrovka	Kysmodro	5	Tematín	100
Lúka	Rythi	9	Tematín	180
Hrádok	Haradnak	10	Tematín	200
Hôrka	Horka	8	Tematín	160
Ducové	Duzryw	2	Tematín	40
Nová Lehota	Wylehota	10	Tematín	200
Stará Lehota	O Lehota	12	Tematín	240
Horná Streda	Zerdahel	45	Tematín	900
Piešťany	Pesthien	53	Tematín	1060
Piešťanská Lehota	PesthienLehota	16,5	Tematín	330
Horné Zelenice ?	Zewldwar	16	Hlohovec	320
Madunice	Medencz	8	Hlohovec	160

Tab. č. 1 *Dediny vojvodu Mikuláša Ujlakiho patriace k hradom Hlohovec (Galgocz) a Tematín (Themethin) v portálnom súpise z roku 1452.*

[59] KOHÚTOVÁ, Mária. Demografický a sídlištný obraz západného Slovenska. Bratislava: Veda, 1990, s. 28.

Príslušnosť k hradnému panstvu sme určili podľa listiny zo 14. septembra 1453, ktorou panovník Ladislav Pohrobok potvrdil vlastníctvo hradných panstiev Hlohovec a Tematín Mikulášovi Ujlakimu.[60]

Doklad z roku 1452 obsahuje poznámku, podľa ktorej z dedín vojvodu Mikuláša z Ujlaku ešte nebolo zaplatené zo 79 usadlostí.[61]

Z uvedeného vyplýva, že na majetkoch Mikuláša z Hlohovca (tematínske a hlohovské hradné panstvo) sa nachádzalo celkovo 477,5 zdaniteľných port (usadlostí), z ktorých už daň zaplatilo 398,5 port. Súpis ďalej prezrádza, že podľa počtu port najväčším sídliskom patriacim k hradu Tematín boli Piešťany, ktoré mali 53 port, povinných platiť dane, a Horná Streda so 45 portami. Za nimi s výraznejším odstupom nasledovali obce: Piešťanská Lehota (dnes súčasť Piešťan), ktorá mala 16 port, Moravany s 15 portami a Stará Lehota s 12 portami. V štyroch ďalších obciach bolo po 10 port (Modrová, Hubiná, Hrádok a Nová Lehota). V obci Lúka bolo narátaných 9 port, v Hôrke 8, v Banke 6, v Modrovke 5 a najmenšou obcou bolo Ducové s dvomi portami. Na porovnanie: Vrbové malo 73 port, z čoho bolo až 53 vypálených, v Novom Meste nad Váhom bolo až 175 port.

Naproti tomu Hlohovec mal spolu 148 port (ak by sme k nemu prirátali aj dedinu Svätý Peter, dosiahol by Hlohovec 181 port, čiže 181 daňových jednotiek). Najväčšou dedinou podľa počtu zdaniteľných port patriacou k Hlohovskému hradu boli v roku 1452 Kľačany s 36 portami, nasleduje dedina Svätý Peter, ktorá mala 23 port, ďalej Horné Zelenice so 16 a Díč s 15 portami. S výrazným odstupom nasledujú dediny, kde počet zdaniteľných port, ktoré boli povinné odviesť daň, nedosiahol ani 10: Madunice 8, Jalšové 6 a najmenšou dedinou bol Čanadov so 4 portami.

Graf č. 1

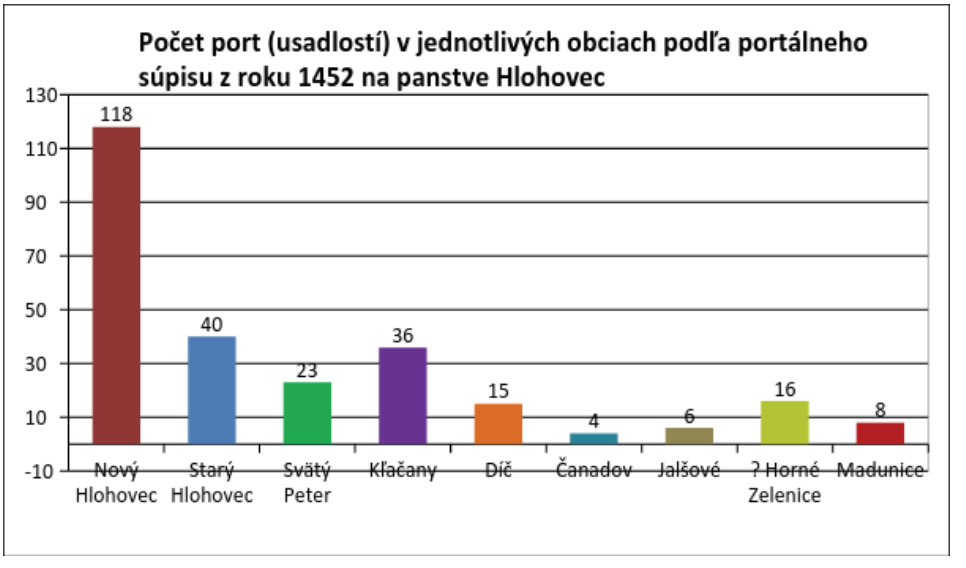

[60] MNL OL DL 14726.
[61] MNL OL DL 44649.

Graf č. 2

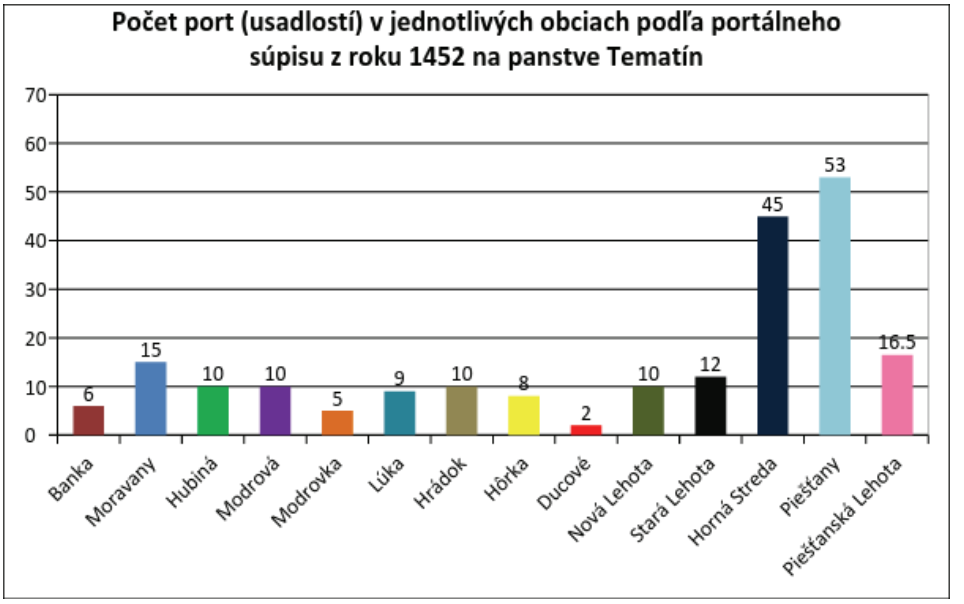

Na záver dodávame, že dediny ani mestečká v tom čase nedisponovali veľkým počtom obyvateľstva, stačila jedna väčšia katastrofa, ako napríklad požiar alebo vojna, a mohlo sa stať, že sa úplne vyľudnili. V prípade, že sa do nich v krátkom čase nenasťahovalo nové obyvateľstvo, došlo k ich celkovému zániku, takže o ich existencii podávajú súčasníkom svedectvo už len chotárne názvy; príkladom sú zaniknuté obce Lubov medzi Piešťanmi a Hornou Stredou alebo Piešťanská Lehota.[62] Podobne pri Hlohovci zanikli stredoveké osady Díč a Čanadov. V prípade Hlohovca takéto niečo rozhodne neprichádzalo do úvahy. V prvom súpise obývaných (zdanených) domov v Nitrianskej župe z roku 1598 sa uvádza: v mestečku Hlohovec (*oppidum Galgocz*) bolo 315 domov, vo Svätom Petre (*Zenttpeter*) 74, v Starom Hlohovci (*Ó Galhocz*) 73, na Špitálskej ulici (*Platea hospitalis Galgocziensis*) 26 a na ulici zvanej Zábranie (*Platea Zabranÿe dicta ad Galgocz*) ďalších 86 domov. Celkovo bolo teda v roku 1598 v Hlohovci 574 domov. Na konci stredoveku môžeme podľa Lukačku rátať s počtom do 500 domov v celej aglomerácii Hlohovca, čo ho veľkosťou a ľudnatosťou radí na prvé miesto v rámci Nitrianskej župy.[63]

Roku 1453 sa v Uhorsku ujal vlády kráľ Ladislav Pohrobok. Mikuláš Ujlaki, majiteľ hlohovského a tematínskeho hradného panstva, patril v tej dobe medzi najvýznamnejších krajinských barónov. Keďže bol o. i. sedmohradským vojvodom a mačvianskym bánom, mal na starosti južné a juhovýchodné oblasti

[62] MAREK, ref. 3, s. 57.

[63] ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. Lexikón stredovekých miest na Slovensku. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 166. MASLÍKOVÁ, Ľudmila. Súpis domov Nitrianskej stolice z roku 1598. In Štúdie o dejinách. Historia nova 6 [online]. Bratislava: Stimul, 2013, s. 147, 148. Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino6.pdf>.

krajiny, ktoré boli vystavené zvyšujúcemu sa tureckému nebezpečenstvu. V roku 1453 si dal od kráľa Ladislava Pohrobka potvrdiť vlastníctvo svojich majetkov v Hornom Uhorsku, t. j. panstiev Hlohovec a Tematín. Pohnútkou Mikuláša mohla byť obava z pochybenia jeho majetkovej držby súvisiaca s nástupom nového panovníka na trón. Kráľ novou donáciou zabezpečil pre rod Ujlakiovcov pokojné vlastníctvo týchto dvoch domínií. Podľa Mareka[64] si Mikuláš získal kráľovu priazeň nielen vďaka tomu, že pochádzal z rodu, ktorý bol voči kráľovskej korune vždy lojálny (s výnimkou roku 1403, keď sa Ladislav Ujlaki pridal na stranu protikráľovskej vzbury), ale aj tým, že jeho zásluhou mohol kráľ pokojne prevziať vládu v Uhorskom kráľovstve, dovtedy nie veľmi priaznivo naklonenom voči nemu.

Dňa 14. septembra 1453 v Bratislave kráľ Ladislav Pohrobok vydal pre Mikuláša Ujlakiho listinu obsahujúcu novú donáciu spomenutých dvoch hradných panstiev.[65] Kráľ detailne vymenúva zásluhy obdarovaného. Nezabúda na to, že Mikuláš Ujlaki slúžil verne už jeho predchodcom, a to kráľovi Žigmundovi, na ktorého dvore sa osvedčil ako udatný vojak, a Albrechtovi. V novej donácii sú uvedené aj vojenské úspechy Mikuláša Ujlakiho v protitureckých bojoch počas 40. rokov 15. storočia na Balkáne a v južnom pohraničí Uhorského kráľovstva. Zúčastnil sa na bojoch s Českým kráľovstvom v službách Albrechta Habsburského, mnohokrát vystavoval svoj život nebezpečenstvu a videl smrť mnohých ľudí. Keď Turci pustošili územie jeho domoviny, odkiaľ odvliekli do otroctva veľké množstvo obyvateľov bez ohľadu na vek, pohlavie a postavenie, a prenikli aj do Slavónie, takže si už mysleli, že je celá krajina obsadená, a to až po rieku Tisu, vtedy Mikuláš Ujlaki s pomocou Jána Huňadyho oslobodil južné oblasti Uhorska a Turkov porazil. Obaja vojvodovia prešli cez rieku Dunaj a v Srbsku porazili turecké oddiely a vydobyli späť hrad Zenderew. Keď neskôr veľká turecká armáda napadla Sedmohradsko pod vedením Mezythbega, Mikuláš Ujlaki a Ján Huňady tureckú armádu porazili, pričom na bojisku zahynul aj sám turecký beg a jeho syn. Pod vplyvom tohto veľkého víťazstva uhorského vojska sa vojvoda Valašska poslušne vrátil k uhorskému kráľovi. Podľa údajov listiny Ján Huňady spolu s Mikulášom Ujlakim porazili veľkú tureckú armádu s počtom približne 80 000 mužov. V ďalšej bitke zahynula veľká časť tureckej

[64] MAREK, ref. 3, s. 58.

[65] MNL OL DL 14726. V listine sa najpravdepodobnejšie opisuje výprava kráľa Vladislava I. s Jánom Huňadym s 35-tisícovým vojskom. V polovici októbra 1443 pri Belehrade prekročili Dunaj a pomaly postupovali na juh. Cestou vybojovali niekoľko víťazstiev, dobyli Niš a obsadili Sofiu. Snehové víchrice a turecké jednotky húževnato sa brániace v horských priesmykoch prinútili uhorské vojská vrátiť sa domov takmer tou istou trasou. Koncom januára 1444 dorazili do Belehradu a začiatkom februára boli na znak oslavy v budínskom Kostole Blahoslavenej Matky Božej vystavené štíty zaslúžilých uhorských a poľských veliteľov. Po pár týždňoch oddychu bola najmä za Huňadyho a Cesariniho prispenia vyhlásená príprava ďalšej výpravy, naplánovanej na leto. V záujme toho Vladislav I. predĺžil mier s Jánom Jiskrom a uzavrel prímerie aj s rímsko-nemeckým kráľom Fridrichom III. Sultán Murad II. sa usiloval odvrátiť nebezpečenstvo blížiacej sa vojny a za sprostredkovateľa mieru si vybral srbského despotu Juraja Brankoviča. Za uzavretie mieru Osmani Uhorsku ponúkli Srbsko i 24 zabratých hradov, časť Albánska, 100 000 zlatých, prepustenie uhorských zajatcov, ba v prípade potreby aj 30 000 vojakov. MRVA – SEGEŠ, ref. 2, s. 99 – 100.

armády a veľa vysokopostavených Turkov padlo do zajatia s celou vojenskou výbavou. Vojvoda Mikuláš prešiel Srbsko aj Bulharsko až po hranicu s Gréckom, ktoré okupovali Turci. Keď už mnohí uhorskí bojovníci začali klesať na duchu z boja a námahy, Mikuláš Ujlaki odvšadiaľ naverboval bojovníkov na pomoc, a tak vojsku vlial nové sily a obsadil aj Sofiu, „*hlavné hniezdo nepriateľa*", a iné početné mestá a hrady. Zvíťazil v šiestich väčších bitkách, uhorské oddiely sa vrátili v poriadku domov, priniesol so sebou veľkú korisť a „*mnoho tureckých zástav, ktoré ešte teraz ukazuje*". K starej poslušnosti sa vrátil aj predtým neverný bosniansky kráľ, ba turecký sultán uznal moc srbského despotu Juraja a vrátil všetky hrady, ktoré ležali na ceste smerom k hraniciam Uhorska. Obaja víťazi zatlačili Turkov ďaleko od uhorských hraníc a krajine tak prinavrátili mier. Podobné poriadky urobil Mikuláš Ujlaki aj v Šomoďskej a Rábskej župe, kde potlačil vzbúrencov a zbojníkov. Kráľ nezabudol ani na to, že Mikuláš Ujlaki mal výrazný podiel na upokojení vnútorných nepokojných pomerov a na tom, že ho celý národ jednomyseľne prijal za svojho kráľa.

Na uznanie tohto všetkého mu kráľ znovu daroval hrad Hlohovec (*Galgocz*), nachádzajúci sa v Nitrianskej župe, s mestečkom Hlohovec (*Galgocz*) spolu s mýtom, ktoré sa tu vyberalo, ďalej brod cez rieku Váh, Starý Hlohovec (*Ogolgocz*), Svätý Peter (*Zenthpeterfalwa*), Dvorníky (*Wdwarnok*), Malé Zálužie (Kyswylak, Ujlaček) spolu s mýtom, ktoré sa tu vyberalo, Bojničky (*Bayoncz*), (?) Horné Zelenice (*Zeldwar*)[66], Díč (*Dychy*), Kľačany (*Kelechen*), Čanadov (*Chened*) /dnes zaniknutá osada, nachádzajúca sa pôvodne v chotári obce Koplotovce/, Jalšové (*Jalswa*), Orešany (*Dyos*), Lehotu (*Lechotha alias Lehothka*), Pastuchov (*Pazthoh*) a Madunice (*Medencz*). Pokiaľ ide o hrad Tematín (*Themethwen*), medzi darované príslušenstvá kráľ zarátal Banku (*Banya*) s mýtom, Moravany (*Morwan alias Morawen*), Ducové (*Dwezrew*), Modrovku (*Kysmodro*), Modrovú (*Naghmodro*), Starú Lehotu (*Aglehotha*), Novú Lehotu (*Wylehotha*), Lúku (*Rethy*), Hôrku (*Horka*) a Hrádok (*Hradnok*), ďalej Piešťany (*Pestyen*) s mýtom a brodom cez rieku Váh (*Wag*). K donácii patrila aj Piešťanská Lehota (*Lehotha*), Horná Streda (*Zerdahel*) a Bojná (*Bayna*).[67] Súčasťou tejto obnovenej donácie bolo aj uvedenie Mikuláša Ujlakiho do držby všetkých majetkových práv týchto panstiev, čo prebehlo bez toho, žeby niekto protirečil. V nasledujúcom roku totiž uviedla Stoličnobelehradská kapitula Mikuláša Ujlakiho do panstva spomínaných hradov a ich príslušenstiev a už v roku 1455 potvrdil kráľ Ladislav Pohrobok platnosť donačnej listiny.

V ten istý deň dostal Mikuláš Ujlaki od uhorského kráľa aj ďalšiu donáciu na dedinu Hubina (*Hwbyna*), ktorá patrila hradu Tematín.[68] Podľa tvrdenia Mikuláša Ujlakiho ju vlastnili už jeho predkovia. Bola však darovaná osobitne a nie spolu s ostatnými dedinami panstva. Podľa Mareka možným dôvodom je to, že Hubina vznikla neskôr ako obce uvádzané v donácii z roku 1348.

---

[66] Možno dnes zaniknutá dedina, ktorá sa kedysi nachádzala v chotári dnešných Drahoviec. GYÖRFFY, György. Az arpád – kori Magyarország történeti földrajza IV. Liptó, Maramaros, Moson, Nogysziget, Nógrád, Nyitra, Pést és Pilis megye. Budapest: Akamémiai Kiádó, 1998, s. 492.

[67] MNL OL DL 14726. Porovnaj ČIEFOVÁ, Katarína. Hlohovec a rod Illockých v rokoch 1349 – 1524. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, 2007. Katedra histórie, rukopis, s. 36. Autorka uvádza (nesprávne) dvakrát lokalitu Banka.

[68] MNL OL DL 14726. MNL OL DL 71483.

Na tematínskom panstve však vzniklo do tej doby viacero nových osád a tie boli spomenuté spolu s ostatnými dedinami pri hromadnej donácii.[69]

Po zrátaní všetkých obcí hradného panstva Hlohovec nám vyjde jedno mestečko a 14 obcí, na panstve Tematín je to 14 obcí, čo je o jednu viac ako v donácii z roku 1348. Medzi nové dediny okrem Hubiny patrili aj Nová Lehota, Bojná a Piešťanská Lehota. Evidujeme teda štyri nové prírastky. Na druhej strane k dedinám, ktoré už nepatrili k hradu Tematín ako jeho príslušenstvá, nachádzame Ratnovce a Mošovce. Obe tieto dediny vlastnili príslušníci formujúcej sa drobnej šľachty, ktorí si neskôr písali meno dediny vo svojom predikáte.[70] Zaujímavejšia situácia je na hradnom panstve Hlohovec. V roku 1349 daroval kráľ Ľudovít I. Mikulášovi, Leukušovi a Bartolomejovi, synom nebohého Vavrinca, zvaného Sclavus, dediny Hlohovec, Veľké Zálužie, Dvorníky, Sasinkovo a Díč. V roku 1453 sa Veľké Zálužie a Sasinkovo už nepomínajú ako príslušenstvá hradu Hlohovec, na druhej strane pribudli nové dediny, ak neberieme do úvahy situáciu v Hlohovci (vznik dvoch sídliskových celkov Starý Hlohovec a Nový Hlohovec – nemecky Frašták), a to Svätý Peter, Malé Zálužie s mýtom, Bojničky, (?) Zeldwar, Kľačany, Čanadov, Jalšové, Orešany, Lehota, Pastuchov a Madunice. Celkovo evidujeme 11 prírastkov. Ako vidieť, rod Ujlakiovcov vynaložil veľké úsilie na znovuvytvorenie hradného panstva Hlohovec.

V časoch bratríkov prežil aj Hlohovec a jeho okolie nejednu krušnú chvíľu. Najmä v záverečnej fáze ich prítomnosti na území Slovenska sa v období rokov 1460 – 1467 stiahli ich posledné zvyšky práve na juhozápadné Slovensko, kde si vybudovali niekoľko poľných táborov a z nich prepadávali svoje najbližšie okolie. O bratríkoch sa zmieňuje aj kronikár Ján z Turca, ktorý ich opisuje takto: *„Okrem Jána Jiskru bolo v tom čase v kráľovstve mnoho (:príslušníkov:) cudzích národov, ktorí všetky svoje sily použili na záhubu kráľovstva... Bol aj iný druh zbojníkov, ktorí pustošili horné (:severné:) časti kráľovstva. Verbovali sa z bývalých žoldnierov. Ich bojové oddiely sa dopúšťali násilia a mnohé sídla si získali zradou, zbraňou alebo si ich prispôsobili, postavili. Na spôsob kláštorných mníchov si osvojili pomenovanie brat, čo vo svojom jazyku nazývali „bratrík“. Spomedzi seba si určili kapitánov a pustošením, zabíjaním a požiarmi ničili všetky s nimi susediace oblasti kráľovstva a boli horší než ostatní. V kráľovstve sa tak rozrástla ich opovážlivosť, že verejne uzavierali manželstvá, akoby tu chceli zostať natrvalo. A keď pán gubernátor (:Ján Huňady:) zistil, že magnáti hornej (:severnej:) časti kráľovstva stroja proti nemu úklady a prechovávajú voči nemu skôr nenávisť než úprimné srdce, stal sa v obrane týchto oblastí vlažnejším...“*[71]

Na Považí vznikli takéto tábory bratríkov vo Svätom Petre pri Hlohovci a pri Veľkých Kostoľanoch. Už v roku 1457, keď sa stali Veľké Kostoľany vlastníctvom Michala Orsága, sa tu nachádzala pevnosť.[72] Stala sa útočiskom a posledným veľkým táborom bratríkov v Uhorsku. Súčasťou Veľkých Kostolian bola v tomto období susedná dedina Zakostoľany. Neďaleko vznikol ďalší tábor

[69] MAREK, ref. 3, s. 58.
[70] MNL OL DL 43618. *„... Iohannes et Mathias filii Dionisii de Raton...“*
[71] SOPKO, Július. Kroniky stredovekého Slovenska. Budmerice: Rak, 1995, s. 171 – 172, 191 – 192.
[72] MNL OL DL 15126.

na „*Sychrowie*“.[73] Tento tábor zrejme stál na mieste starého ranostredovekého hradiska v chotári Prašníka, na mieste zvanom Sychrová či Nad Sychrovou. Archeologické výskumy doložili prítomnosť bratríkov v Ducovom-Kostolci, ktorý mal významnú vojensko-strategickú funkciu. Boli tu zistené drevené stavby so stenami z prútov, ktoré boli potierané hlinou, objekty s nadzemnou kolovou konštrukciou, a to vo funkcii stajní a skladovacích priestorov. V sídliskovom horizonte z 15. storočia sa našlo 18 mincí, fragmenty keramiky i kachlíc, súčasti výzbroje a výstroja.[74]

Bratrícki hajtmani (kapitáni) vo Svätom Petre pri Hlohovci (*Swatem Petrze*) a vo Veľkých Kostoľanoch (*Kostelanech*) Andrej Šmikovský, Mikuláš z Camberku a Ján Kerka z Brezian uzatvorili v roku 1460 prímerie s niektorými uhorskými šľachticmi. To malo v porovnaní s uzatvorením mieru dočasný charakter, resp. nižšiu právnu silu. V liste z 10. februára 1460 sa okrem iného uvádza, že „*wyznawamy tiemto listem wssem wobecz, ktoz gey vzrzie a slysseti budu, ze gsmy wstupili a moczi listu tohto wstupugem se wssemi nassimi bratrzymi v prawo krzestanske prziemierzie*“ so Sebastiánom (Rozgoňom) z Rozhanoviec, sedmohradským vojvodom, Jánom Pongrácom zo Svätého (Liptovského) Mikuláša, Jánom Eerskonom, Gašparom zo Slopnej a Ladislavom Erdahatom.[75] Prímerie platilo od 3. februára do 24. júna 1460. Bratrícki hajtmani na juhozápadnom Slovensku sa zaviazali, že keď ich nebudú znepokojovať kráľovské vojská, budú žiť v mieri. Keď však niektorá z bojujúcich strán bude chcieť znova začať bojovať, musí to druhej strane oznámiť písomne tri týždne pred začatím boja. Prímerie obsahovalo aj dohodu o prepustení všetkých zajatcov.

Neistota na cestách a strach z týchto zvyškov „*božích bojovníkov*“ úplne paralyzovali hospodársky život v krajine. Kráľ Matej Korvín rokoval už v roku 1462 s Jánom Jiskrom o odchode bratríkov z pevností vo Veľkých Kostoľanoch a vo Svätom Petre pri Hlohovci. Tí však požadovali vysoké výkupné, a preto k dohode nedošlo.[76]

Po smrti Ladislava Pohrobka z viacerých uchádzačov o uhorský trón zvolil uhorský snem, na ktorom nadobudla prevahu huňadyovská strana, za kráľa Mateja Korvína, mladšieho syna Jána Huňadyho. Veľký vplyv na túto voľbu mal Matejov strýko Michal Siládi, ktorý disponoval značnou vojenskou silou. Po vzájomnej dohode s palatínom Mikulášom z Gorjan (Gara) a sedmohradským vojvodom Mikulášom Ujlakim voľbu schválil aj Juraj z Poděbrad, ktorý Mateja Korvína prepustil zo zajatia v Prahe a zasnúbil ho so svojou dcérou Katarínou.[77]

---

[73] CHALOUPECKÝ, ref. 51, s. 53.

[74] RUTTKAY, Alexander. Súčasti výzbroje, jazdeckého výstroja a konského postroja z 15. storočia z Kostolca pri Ducovom (obec Moravany nad Váhom). In Balneologický spravodajca, 1989, ročník 28, s. 145 – 146.

[75] MNL OL DL 15430. K problematike vojny a mieru v stredoveku pozri SEGEŠ, Vladimír. Fenomén vojny a mieru v stredoveku. In Vojenská história (Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívnictvo), 2003, ročník 7, s. 3 – 11.

[76] MNL OL DL 94493.

[77] MARSINA, Richard et al. Dejiny Slovenska I (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 411. Voľbu uhorského kráľa otvorene neuznal iba cisár Fridrich III., ktorý odmietol vydať aj Alžbetou odnesenú uhorskú kráľovskú korunu. Podľa Felcána bol Mikuláš Ujlaki protikandidátom Mateja Korvína na uhorský trón, pričom pre tento svoj zámer sa usiloval získať aj českého kráľa Juraja Poděbrad.

Aj zámožnejšia šľachta občas prepadla pokušeniu zmocniť sa cudzieho majetku. Kupecké karavány z tohto hľadiska predstavovali veľké lákadlo, pretože obyčajne prevážali veľmi cenný tovar. Garantom bezpečného pohybu putujúcich kupcov bol kráľ. Ak bola ústredná moc slabá, niektorí feudáli začali zneužívať svoje postavenie aj na príležitostné lúpenie. Bežne sa to stávalo najmä v časoch feudálnej anarchie, vtedy takýchto jednotlivcov zvyčajne nemal kto potrestať. Matej Korvín sa preto hneď po svojom nástupe snažil skonsolidovať aj voľný a bezpečný pohyb cudzích kupcov po celej krajine. Dobre si totiž uvedomoval, že z diaľkového obchodu bude profitovať aj kráľovská pokladnica.[78] Dňa 19. augusta 1462 po písomnej sťažnosti českého kráľa Juraja Poděbradského vydal kráľ Matej Korvín v Budíne listinu adresovanú Petrovi z Oponíc, ktorý bol najmladším synom Mikuláša Aponiho z Veľkých Oponíc. Vyzýva ňou Petra z Oponíc, aby vrátil zhabaný tovar kupcom z mestečka Hradec Králové (*oppidi Hradecz*) z Českého kráľovstva, ktorý im zobral pri prepade, keď kupecká karavána prechádzala v blízkosti Hlohovca (*prope oppidum Galgocz*). Pod hrozbou straty kráľovskej milosti bol povinný vrátiť spomínané veci mešťanom a obyvateľom mestečka Hradec Králové bez všetkej ujmy a poškodenia a nemal využívať príležitosť vyhnúť sa tejto povinnosti.[79]

Nebol to ojedinelý incident prepadu pri Hlohovci. V roku 1470 sa dostali synovia Jána z Oponíc Juraj, Imrich a Gašpar do sporu so susednými zemanmi. Terčom ich útokov boli Ladislav a Ján z Nitrianskej Stredy, ktorí ich obvinili u kráľa Mateja Korvína z násilností a škôd, ktoré napáchali pri prepade ich dedín Kamanová, Čeľadice a Nitrianska Streda. Juraj, Imrich a Gašpar z Oponíc vtrhli do spomenutých dedín, vyhnali odtiaľ rodiny a poddaných sťažovateľov, vyplienili všetky domy a vzali ich majetky. Navyše vypálili Nitriansku Stredu a zbili jedného poddaného sťažovateľov z dediny Rumanová.[80] Onedlho sa Ján a Ladislav Farkaš „odplatili" Jurajovi a Imrichovi podobným spôsobom. Informuje o tom krajinský sudca Ladislav z Pavloviec vo svojej listine z 18. júna 1470. Juraj a Imrich z Oponíc vyjadrili sťažnosť, že Ján a Ladislav Farkaš z Nitrianskej Stredy a ich spojenci kruto zbili manželku ich poddaného Marka Saba („*Zabo*") z Bábu a jej syna Michala, keď sa vracali domov z trhu v Hlohovci. Okrem toho zabrali ich ornú pôdu na hranici dediny Báb a napokon ich poddaným z Bábu so zvieratami podupali zasiate polia. Navyše Jurajovi a Imrichovi úplne vyrabovali, vyplienili a spálili ich dediny Báb a Kovarce, vyhnali odtiaľ všetok dobytok, ktorý patril ich poddaným, čím žalobcom spôsobili škodu 2000 zlatých florénov.[81]

---

bradského, ktorého syn bol zasnúbený s jeho dcérou Hieronymou. FELCÁN, Arpád. Hlohovecko kedysi, dnes a zajtra. 1. diel. 1. obnovené vydanie. Trnava 1993, s. 23 – 24. Pozri aj SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, ref. 2, s. 242 a pozn. č. 101. „*V týchto rokoch kráľ Matej silou i svojím umom skrotil a uhasil túžbu rímskeho cisára Fridricha po žezle Uhorského kráľovstva, ktorý ho chcel pozbaviť kráľovského kresla pomocou niektorých priaznivo mu naklonených barónov*." Proti Matejovi sa sprisahal niekdajší palatín Ladislav Gorjanský a Mikuláš z Ujlaku.

78 LUKAČKA (ed.), ref. 47, s. 69.

79 79 KAMMERER, Emericus. A Pécz – nemzetség Apponyi – agának az apponyigrófok levéltárában őrizett oklevelei I. Budapest 1906, č. CLIV, s. 326 – 327.

80 MNL OL DL 98106.

81 MNL OL DL 98199.

V týchto pohnutých časoch pre nedbalosť správcov Špitála Svätého Ducha v mestečku Hlohovec (*Galgocz*) spustol kamenný dom stojaci na námestí v Hlohovci oproti farskému kostolu. Ten darovala Špitálu Svätého Ducha v Hlohovci v roku 1400 ešte ctihodná vdova Klára. Zrejme išlo pôvodne o jeden z najvýstavnejších kamenných domov stojacich na námestí v Hlohovci. Usudzujeme tak preto, že Klára vo svojej štedrej donácii uviedla tento dom na prvom mieste. V roku 1464 sa však už uvádza ako opustený, spustnutý a bez obyvateľov (*a pluribus iam retroactis annis deserte et inhabitoribus carentes*). Prirodzene, nemohol prinášať miestnemu špitálu a jeho správcovi žiadne úžitky. Podľa listiny zo 16. októbra 1464 predstúpili pred Nitriansku kapitulu Pavol, ktorý bol kňazom a správcom Špitála Svätého Ducha (*presbiter Magister hospitalis*), a spolumešťania (*concives*) Tomáš Sartor (Krajčír) a Jakub, zvaný Parah, v mene celej mestskej komunity. Kamenný dom stojaci na námestí medzi domami Petra Carnificia (priezvisko poukazuje na to, že bol mäsiarom) a Jána Marsa spolu s akousi kúriou predali so súhlasom miestneho zemepána Mikuláša Ujlakiho Petrovi Tarovi (*Thar*) za 29 florénov v čistom zlate spolu so všetkými jeho úžitkami a príslušenstvami, ktoré k nemu prináležali.[82] Peter Tar alebo jeho potomkovia však kúpený dom neskôr predali Židovi Abrahámovi. Roku 1518 sa správca špitála Pavol (*rector hospitalis de Galgocz*) rozhodol získať tento kamenný dom späť od Žida Abraháma pre potreby špitála, čo sa mu ale nepodarilo. Podľa údajov z listiny dom stál na východnej strane námestia oproti farskému Kostolu svätého Mikuláša.[83]

Prvého po mene známeho radového bojovníka z Hlohovca poznávame v doklade z roku 1465. Ide o listinu z roku 1465, v ktorej rad bojovníkov uvedených menom vyhlasuje, že od Kazimíra, poľského kráľa, spoločne riadne, poctivé a pravé odpustenie prijali a nie sú viac v jeho službách. Medzi týmito bojovníkmi sa objavuje aj Horák (*Horsak*) z Hlohovca (z *Ffregsstatu*).[84] Roku 1496 sa poľský kráľ Albrecht chystal na vojenskú výpravu proti Turkom a okrem svojho domáceho vojska si zaopatril aj žoldnierske oddiely (hlavne Čechov a Slovákov). Ich súpisy sa sčasti zachovali, a tak vieme, že v jeho oddieloch boli aj Mikuláš z Hlohovca (Fryštáku), s ktorým slúžili aj piati Trenčania, či veliteľ roty Svižej, s ktorým slúžili aj viacerí Slováci z Púchova, Nového Mesta nad Váhom, Lieskového a z Brezovej.[85]

Mikuláš Ujlaki (zvaný aj Frištacký) sa zapísal aj do cirkevných dejín. Roku 1465 sa rozhodol na severnom okraji Hlohovca pri staršej Kaplnke všetkých svätých, spomínanej už v odpustkovej pápežskej bule z roku 1401, založiť františkánsky kláštor. Potrebné právne kroky na založenie tejto novej cirkevnej inštitúcie v Hlohovci urobil Ján (Rozgoň) z Rozhanoviec, švagor Mikuláša Ujlakiho. Pápež Pavol II. s jeho zámerom súhlasil a svojou bulou vydanou 28. mája 1465 povolil zriadiť minoritský kláštor so všetkými jeho náležitosťami, t. j. samotnou budovou kláštora s jedálňou (*refektár*), dormitóriom (kláštorná miestnosť vyhradená na spánok), zvonicou (*campanile*), cintorínom, ako aj s inými potrebnými

[82] MNL OL DL 61717.
[83] MNL OL DL 62039.
[84] CHALOUPECKÝ, Ref. 51, s. XXVI.
[85] CHALOUPECKÝ, Ref. 51, s. XXVIII.

miestnosťami. Súčasne udelil kláštoru všetky privilégiá a výhody, ktoré užívali ostatné františkánske kláštory a členovia rádu. Ostrihomský arcibiskup, dedičný župan Ostrihomskej župy, pápežský legát a prímas Uhorska Ján Vitéz zo Sredny, pod ktorého Hlohovec spadal z hľadiska cirkevnej organizácie, s týmto zámerom takisto súhlasil.[86] Mikuláša Ujlakiho nepochybne k tomuto aktu viedli náboženské motívy, a to udržať a rozvíjať katolícku vieru, ktorá mohla byť naštrbená obdobím husitských výprav a bratríkov. Tým sa upevnilo i postavenie katolíckej cirkvi v Hlohovci a jeho blízkom okolí. Mikuláš Ujlaki zomiera v roku 1477 a v jeho šľapajach kráčal syn Vavrinec Ujlaki, ktorý pokračoval vo výstavbe kláštora a v rozširovaní kostola či Kaplnky všetkých svätých. Kostol stál na okraji stredovekého Hlohovca a tvoril jeho severnú hranicu.

Podľa výsledkov archeologického výskumu však kostol pred vznikom samotného kláštora nestál osamotene.[87] Vo vnútornom dvore kláštora totiž Pastorek objavil základy budovy v tvare písmena L. Táto stavba s kamennými základmi sa napájala na kostol a podľa zachovaných základov išlo o jednopodlažnú stavbu s drevenými priečkami. V okolí stavby v západnej časti súčasného vonkajšieho dvora kláštora sa rozkladali stredoveké zahĺbené objekty datované do 14. – 15. storočia. Nie je však vylúčená ani ďalšia možnosť, že stavba v tvare písmena L je prvou stavbou hlohovského kláštora, a teda samotnému kláštoru predchádzali kaplnka či Kostol všetkých svätých a stredoveké objekty rozkladajúce sa západne od cirkevnej stavby. Pri archeologickom výskume dvora Kostola všetkých svätých sa našli doklady ranostredovekého osídlenia.[88]

Františkánsky kláštor v Hlohovci bol dokončený v roku 1492. Patril medzi mladšie kláštory druhej generácie. Prvými príslušníkmi rádu boli pravdepodobne menší bratia z Chorvátska a Dalmácie, patriaci do Bosnianskej observantskej vikárie, ktorí k nám prichádzali od druhej polovice 14. storočia pod tlakom Turkov na Balkán od juhu cez Sedmohradsko.[89] Podľa analógií možno predpo-

---

[86] MNL OL DL 16208. „*... per religiosos fratres ordinis sancti Francisci de observantia... opido de Galgolcz... capellam Omnium Sanctorum eiusdem opidi domum pro eorundem fratrum habitatione cum claustro refectorio cimiterio dormitorio aliisque officionis exigi et construi et perpetuis usibus fratrum predictorum... Johannis de Rozgon... ad nos et sedem apostolicam Oratoris destinati et ipsius Nicolai eius consaguine nobis humiliter supplicavit ut iuxta eandem capellam ita quod ipsa capella eorundem fratrum ecclesia sit domum cum campanili dormitorio claustro cimiterio et aliis... predictis exigendi et construendi ipsi Nicolao licenciam concedere et alias in premissis oportune providere de benegnitate apostolica dignaremur...*“ Pozri aj MNL OL DL 16485. Porovnaj PASTOREK, Ivan. Vznik hlohovského kláštora. In Františkánsky kláštor v Hlohovci. Bratislava 1993, s. 20. Podľa Pastoreka „*onedlho po oficiálnom povolení pápežom dáva súhlas k založeniu kláštora i ostrihomská kapitula, a to prostredníctvom svojho arcibiskupa Jána Vitéza*“. To, samozrejme, nie je pravda. Mikuláš Ujlaki bol mimoriadne ovplyvnený tézami františkánskej rehole, konkrétne observantmi, kráčajúcimi v prísnejšej duchovnej stope rádu, ktorí pochádzali z južných oblastí Uhorska – zo Slavónie a z Bosny. Výrazne na Mikuláša vplývala aj osoba sv. Jána Kapistránskeho, s ktorým sa Mikuláš osobne poznal. Spolu bojovali proti Turkom roku 1456 vo víťaznej bitke pri Belehrade. Napokon aj po svojej smrti spočinul v rodovom sídle Ujlakiovcov – v kostole na hrade Ujlak. URMINSKÝ, Jozef. Conventus Galgociensis v 520-ročnej hlbine času [online]. Dostupné na internete: <http://www.elap-hlohovec.sk/osobnosti/clanok2012_urminsky_hlbina.html>.

[87] PASTOREK, ref. 86, s. 21.

[88] PASTOREK, ref. 86, s. 22.

[89] ZEMENE, Marián R. Vývojové tendencie Františkánskej rehoľnej rodiny od stredoveku do súčas-

kladať, že začali vyvíjať náboženskú činnosť v provizórnych podmienkach ihneď po založení kláštora. Spočiatku zrejme spravovali len kostol a svoje poslanie naplno rozvinuli až po postavení kláštora v roku 1492.[90]

Vráťme sa však k bratríkom, ktorí si postavili svoj poľný tábor okrem iného aj vo Svätom Petre v bezprostrednej blízkosti Hlohovca. V západnej časti Slovenska ešte ani v roku 1466 nenastal trvalý mier. Ba začiatkom roka ju priam zaplavili bratríci z Moravy a Rakúska, ktorých viedol Ján Švehla.[91] Ich počet sa pohyboval okolo 3000. Podľa všetkého to boli azda zvyšky tých bratríckych oddielov, ktoré predtým pôsobili v službách rakúskeho arcivojvodu Albrechta a pustošili Rakúsko. Švehla zaujal pevnosť Veľké Kostoľany v Nitrianskej župe a pevne držal v rukách celé údolie Váhu až po Trnavu a Bratislavu.

Zo slovenských miest v tomto období si najviac vytrpela Trnava, ktorú bratríci, resp. žobráci, ako ich vtedy nazývali (takto ich nazýva aj Mišík), niekoľkokrát vyrabovali a vypálili. Koncom roku 1466 sa uhorské vojsko pod vedením Mateja I. obrátilo proti Jánovi Švehlovi. Najprv sa zastavilo v Trnave. B. Podmanický ušiel od bratríkov v Trnave a vyzradil ich plán, ako sa chystajú napadnúť mesto.[92] Bratríci sa preto zriekli dobytia Trnavy a uspokojili sa s jej spustošením, ako aj s vyplienením jej okolia. V januári 1467 sa uhorské kráľovské vojsko pohlo, velil mu Blažej Magyar. Prišlo mu na pomoc aj 600 rakúskych jazdcov pod vedením Pottendorferovcov, ktorí sa chceli pomstiť za škody spôsobené bratríkmi. Na prípravách protibratríckeho boja sa zúčastňoval aj B. Podmanický. Kráľovské vojská obkľúčili Kostoliansky hrad, bratríkom hrozil hlad, a preto Ján Švehla vyhlásil, že odovzdá hrad panovníkovi, keď mu zaručí voľný odchod. Matej Korvín zamietol návrh Jána Švehlu. Mišík tvrdí, že uhorský panovník vedel, že hrad nedobyje, a preto sa rozhodol, že bratríkov nechá vyhladovať. Ďalej udáva, že kostolianski bratríci-žobráci podnikali predtým lúpežné vpády až do Tekova, ničili obce a kláštory, okrem iných aj prepoštstvo v Novom Meste nad Váhom. Po zamietnutí návrhu voľného odchodu bratríkov Ján Švehla s viacerými druhmi utiekol. Druhá časť jeho vojska pokračovala v boji, aby odpútala pozornosť od úteku.

Súčasťou vojska uhorského kráľa bola aj hlohovská posádka, ktorej velil Mikuláš Ujlaki. Matej Korvín sa potom nejaký čas zdržiaval na hrade v Hlohovci.[93]

---

nosti. In KOŽIAK, Rastislav – MÚCSKA, Vincent (ed.). Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica – Bratislava: Chronos, 2002, s. 176. Porovnaj PASTOREK, ref. 86, s. 23. Podľa autora prišli prví príslušníci rádu z Bosny.

90 PASTOREK, ref. 86, s. 23.

91 GÁCSOVÁ, Alžbeta. Boje Mateja I. proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a bratríkom v rokoch 1458 – 1467. In Historický časopis, 1977, ročník 25, č. 2, s. 210.

92 GÁCSOVÁ, ref. 91, s. 212.

93 ČIEFOVÁ, ref. 67, s. 32. Podľa Jozefa Urminského (riaditeľ Vlastivedného múzea v Hlohovci) pripomienkou návštevy legendárneho uhorského kráľa mal byť trónny koberec kráľa Mateja, zanechaný v Hlohovci po splnení vojenskej misie. Ten sa na zámku nachádzal až do roku 1945 a za dosiaľ nevyjasnených okolností na sklonku vojny opustil Hlohovec a stal sa obdivovaným exponátom Magyar nemzeti múzea v Budapešti. URMINSKÝ, Jozef. História a osobnosti Hlohovca. Hlohovec v časoch kráľa Žigmunda a Mateja (Hlohovec v rokoch 1400 – 1500) [online]. Dostupné na internete: <http://historia.elap-hlohovec.sk/publikacna-cinnost/texty-2013.html?id=144>.

Matej Korvín zaobchádzal s utečencami nemilosrdne. Oproti Kostolianskemu hradu postavili 150 šibeníc, na ktorých skončili svoj život viacerí bratríci. Tým, ktorí ostali na hrade, udelil uhorský panovník milosť. Nie je vylúčené, že v severovýchodnej časti Uhorska, resp. Slovenska sa s bratríkmi možno stretnúť ešte aj roku 1492. Po tomto Matejovom tvrdom zásahu nastal v krajine dočasný pokoj.

Bratríckeho veliteľa, zemana Jána Švehlu, chytili obyvatelia Starej Turej (*Thuran*) na úteku, keď sa cez ich dedinu snažil dostať na Moravu. Odovzdali ho svojmu zemepánovi, palatínovi Michalovi Orságovi z Gúth, ten zase kráľovi Matejovi Korvínovi, ktorý ho dal v Trnave popraviť. Obyvatelia Starej Turej za odmenu získali výsady, ktorými ich kráľ oslobodil od platenia daní a poplatkov do kráľovskej pokladnice. Dňa 3. februára 1467 kráľ Matej Korvín dal v Trnave vystaviť výsadnú listinu, ktorou turianskych obyvateľov oslobodil od platenia všetkých daní z majetku (*tributum*), príspevkov (*contributio*), výnosov (*proventus*) a poplatkov (*taxa*) – riadnych i mimoriadnych – a akéhokoľvek iného platenia, ktoré by malo plynúť do kráľovskej pokladnice, a to na večné časy. Touto listinou boli obyvatelia Starej Turej oslobodení najmä od platenia mýtneho a tridsiatku, čo pre nich znamenalo voľný obchod po celom Uhorsku.[94] Stará Turá sa tak priradila k ostatným mestečkám panstva, avšak veľkosťou i významom za nimi zaostávala.

Podľa ľudového podania šiel Švehla cez Starú Turú na koni, ktorý mal podkovy opačne pribité, aby tak zo stopy zviedol svojich prenasledovateľov. Ženy, ktoré na potoku prali šaty a videli rytiera na koni, ako ide od Čachtíc smerom na Javorinu, boli prekvapené, keď odtlačky podkov v čerstvom snehu ukazovali, akoby rytier šiel smerom na Čachtice. Zburcovali vraj svojich mužov, ktorí Švehlu dohnali v horách, kde pri odpočinku zaspal, odzbrojili ho, poviazali a odviedli do Čachtíc, no a potom pred kráľa Mateja. Kráľ dal Švehlu i s ostatnými zajatcami popraviť. [95]

Z tohto obdobia poznáme po mene aj prvého hlohovského richtára. Je ním Andrej Schaubel, ktorý v liste napísanom pravdepodobne v Hlohovci žiada bratislavskú mestskú radu, aby bránila Štefana Ungera proti krajčírovi Mikulášovi.[96]

Vráťme sa však k dejinám františkánskeho rádu v Hlohovci a k jeho predstaviteľom. Dňa 17. marca 1469 vydal františkánsky mních Peter z Hlohovca (*de Galgocz*), pôsobiaci v tom čase v moravskom Brne (*Brume*), odpustkovú listinu pre uhorského šľachtica Imricha de Dolcza. Išlo o odpustky spojené s križiackou výpravou namierenou proti heretikom (kacírom v Čechách), za prijatie ktorých mal dotyčný Imrich prispieť istou peňažnou sumou. Ako vyplýva z listiny, išlo o odpustenie všetkých hriechov (*specialiter... tibi plenariam remissionem omnium peccatorum*).[97] Podľa Kalousa tieto odpustkové peniaze smerovali v šesťdesiatych,

---

[94] MNL OL DL 24547. *„... nostrorum prouidorum Petri et Jacobi Jobbagyonum Magistri Michelis Orszagh de Gutth Palatini, in possessione Thuran uocate commorantium...quondam Joannem Bohemum Latronem Suehla uocatum, qui cum aliis Boemis latronibus Fortalicium Kosztholian uocatum erexerat... idem de dicto fortalicio Kosztholan fugeret, captiuauerunt, captumque Maiestati nostrae duxerunt...*"

[95] BEL, Matej. Notitia Hungariae novae historico – geografica IV. Wienna 1742, s. 468.

[96] MVSR, AMB, listina č. 4209. Dátum ani miesto jeho vydania v liste nie sú uvedené. Predpokladáme, že list vydal hlohovský richtár v Hlohovci niekedy v 2. polovici 15. storočia.

[97] MNL OL DL 16820.

sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 15. storočia priamo do rúk kráľa Mateja Korvína a ich vyberanie a samotné odovzdanie Korvínovi zaisťovali rôzni pápežskí vyslanci. Za pontifikátu pápeža Pavla II. a Sixta IV. boli poskytované odpustky na vojnu s českými heretikmi, avšak pre moravské mestá nejestvujú jasné doklady, podľa ktorých by v nich boli odpustky hromadne vyberané. Vyberanie príspevkov na križiacku výpravu proti Čechám za udelenie odpustkov bolo vyhlásené až v apríli 1468. Podľa Kalousa prispievanie na vojenské operácie Mateja Korvína nie je doložené v testamentoch mešťanov ani v Brne, ani v Olomouci.[98] Problematické je identifikovať lokalitu Dolcz. V stredovekom Uhorsku existovali viaceré lokality nesúce toto meno. Dolc nachádzame v Požeckej župe, dedinu Dolci v župe Körös a nakoniec nachádzame tri dediny toho istého mena Dolec v Záhrebskej župe. Všetky tieto spomenuté lokality sa nachádzajú na území dnešného Chorvátska.[99]

Podobné silné vzťahy a fluktuácie medzi Moravou a západným Slovensko by sme podľa Varsika mohli vyvodiť aj z iných miest. Najlepšie to vidieť v Skalici, konkrétne na príklade prameňa o kláštore františkánov v Skalici, ktorý hovorí, že keď bol v roku 1467 založený tento kláštor, prvým predstaveným sa stal Mikuláš z Moravy (*Nicolaus de Moravia*). Posviacku skalického kostola postaveného pri kláštore vykonal zase 21. novembra 1484 Andrej z Brna (*Brnenský*), generálny vikár olomouckého biskupa a titulárny biskup nikopolský.[100]

Mikuláš Ujlaki už v pokročilom veku vydal 14. februára 1471, na sviatok svätého Valentína, mučeníka, na svojom hrade Raholca (*Rahowcza*) listinu, ktorá je jeho testamentom. V listine sa tituluje ako mačviansky bán, večný župan Teočaku (*Telchak*) a pán Ozory na juhu Uhorska (*necnoc terre Vzure dominus*).[101] Testament bol spísaný pred viacerými svedkami, a to konkrétne za osobnej účasti farárov Gregora z Raholca (*Rahowcza*), Dionýza de Jalswa (z Jalšového?) a Juraja de Racha, ako aj Jakuba, správcu oltára (*rectore altaris*) de Jalswa; ďalšími svedkami boli Štefan de Zantho, ktorý bol hlohovským kastelánom (*castellano nostro de Galgolcz*), Ladislav Temeskezy (*Themeskezy*), ktorý vykonával funkciu kastelána a provízora kúrie (hospodárskeho správcu) na majetku Mikuláša Ujlakiho v Raholci (*Raholcza*), kasteláni na hrade Gezthes Ján de Herend a Gregor de Neboyza i Tomáš Vinche de Zenthgerg, zastávajúci funkciu kastelána na hrade Capuswywar. Okrem nich svedkami boli aj Štefan Bánfy de Bath a akýsi Žigmund Pernecy (*Perneczy*). Všetok svoj majetok Mikuláš Ujlaki zanechal svojmu „najdrahšiemu" synovi Vavrincovi. V testamente sa konkrétne menujú hrady (*castra, castella*), hrádky (*fortalicia*), mestá (*civitates*), mestečká (*opida*), majetkové čiastky – vlastnícke podiely (*possessiones portionesque*), vlastnícke práva (*iura possessionaria*), hnuteľný a nehnuteľný majetok (*bona nostra mobilia et immobilia*), ktorý má alebo nadobud-

[98] KALUOS, Antonín. Hunyadi Matyásak és a morva királyi városok [online], s. 169. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00054/pdf/aetas_2011-03_154-175.pdf>.

[99] ENGEL, Pál. Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2001. Pozri príslušné heslá.

[100] VARSIK, Branislav. Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 39.

[101] MNL OL DL 17162.

ne v budúcnosti. Pamätá aj na prípad, ak by zomrel bez mužských potomkov. V takomto prípade časť majetku ponecháva svojim dcéram Kataríne, Eufrózii a Uršuli a svojej vnučke Magdaléne. Rovnaká časť má pripadnúť aj jeho manželke Dorote z Rimavskej Seče (*de Zeech*). Za vykonávateľov svojej poslednej vôle vymenúva Jána de Zenthgerolta, mačvianskeho podbána (svojho podriadeného) Jána Vizlayho, Tomáša de Poczmana a Michala Caplathiho, kastelánov svojho hradu Ujlak v Chorvátsku, Mikuláša de Zenthdemetera, kastelána hradu Raholca (*Rahowcza*) Mikuláša de Damba; zoznam uzatvára hlohovský kastelán Ladislav Busloy. Najviac však verí svojmu vernému Tomášovi de Poczmanovi – v testamente ho okrem iného nazýva „conservator", čiže ochranca, opatrovateľ. Ak by niekto svojimi právami podozrieval ním povereného Tomáša, Mikuláš Ujlaki pod prísahou vyhlasuje, že Tomáš de Poczman doteraz všetko spravoval podľa jeho vôle; potvrdzuje, že Tomáša de Poczmana poveril, aby spravoval jeho práva. Mikuláš Ujlaki si želá, aby sa v mestečku Hlohovec (*Galgolcz*) dokončil miestny františkánsky kláštor „na česť a úctu svätého mučeníka Vavrinca", ako aj aby sa špitál pod jeho hradom Ujlak prestaval, resp. obnovil. K jeho manželke Dorote z Rimavskej Seče (*de Zeech*), kým bude nosiť jeho meno (kým zostane vdovou), sa majú správať s veľkou úctou a vážnosťou. Ak by sa však znovu vydala, nemajú jej tieto pocty prislúchať.[102] Všetky listiny uložené v dome Mikuláša Ujlakiho v Tárnoku majú po jeho smrti vydať Tomášovi de Poczmanovi. Ak sa niekto spomedzi početných familiárov Mikuláša Ujlakiho ukáže ako neverný či rebelant, majú sa mu odobrať všetky funkcie. Maloletého syna Vavrinca, budúceho dediča veľkých majetkov, zveril až do čias, kým nedosiahne 24. rok života, do starostlivosti tútorov, vybraných spomedzi popredných šľachticov. Medzi nich patril Gabriel, zvolený kaločský a báčsky arcibiskup[103], Ján Pongrác a Mikuláš Cupor, sedmohradskí vojvodcovia, a nakoniec Ján Ernst, zvolenský župan, ktorý bol zároveň aj hlavným kráľovským taverníkom. Testament Mikuláša Ujlakiho ďalej hovorí, že keď Vavrinec dosiahne 24. rok života, poverenia tútorov zaniknú a majetky držané (opatrované) dovtedy jeho tútormi mu budú vrátené. Mikuláš Ujlaki zároveň prosí svojho kmotra, uhorského kráľa Mateja Korvína, ktorý bol krstným otcom jeho syna Vavrinca Ujlakiho, aby dohliadol na vykonanie jeho poslednej vôle. Maloletý Vavrinec možno zostal bývať so svojou matkou, ale jeho majetky spravovali ustanovení tútori. Prax však bývala taká, že len málokedy nechali dieťa, ktoré malo zdediť také veľké majetky, v opatere matky.

Podotýkame, že Mikuláš Ujlaki, pán Hlohovca a bosniansky kráľ v rokoch 1471 – 1477, sa nechal pochovať v chorvátskom meste Ujlak (dnes Ilok) v tamojšom františkánskom kláštore. Pôvodne konventuálsky kláštor v Ujlaku získali observanti v roku 1454.[104] Vo funkcii kráľa Bosny vydával Mikuláš Ujlaki aj listiny.

---

[102] Podľa uhorského zvykového práva, ktoré sa často nedodržiavalo, ak sa vdova znovu vydala, musela opustiť dom manžela, ale mala právo ponechať si venné, svadobné dary, ako aj istý podiel z manželových hnuteľných majetkov. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska. Budmerice: Rak, 2003, s. 262.

[103] Zvolený, no ešte do úradu neuvedený arcibiskup, ktorý ešte nedostal od pápeža arcibiskupské pálium ako odznak svojej hodnosti.

[104] KIRINOVIČOVÁ, Naďa. Františkáni-observanti a ich stavby na území Slovenska v 15. storočí.

Tituluje sa v nich ako „*Nos Nicolaus dei gratia rex Bozne*“[105]. Územie kontrolované Uhorskom sa stalo v roku 1472 základom Bosenského kráľovstva, ktorého centrom bolo Jajce. Neznamenalo to však obnovenie samostatnosti Bosny, ale iba zapojenie majetkového potenciálu rodiny Ujlakiovcov do protitureckej obrany. Počas dlhoročnej vlády kráľa Mateja Korvína boli obsadenie a kontrola oblasti západnej Bosny najvýznamnejšími činmi v inak dosť slabej protitureckej obrane. Bosenská obranná línia bránila prenikaniu tureckých pohraničných vojsk z Bosny do chorvátskych a slovinských krajov, pustošeniu Sriemu a juhouhorských stolíc zo západu. Napriek tomu sa však v sedemdesiatych rokoch 15. storočia niekoľkokrát podarilo bosenskému sandžakbegovi Isovi preniknúť do Korutánska, Štajerska, Istrie a Kraňska.[106]

V Hlohovci máme zachovanú pamiatku, ktorá poukazuje na tento hrdý titul. Je ňou rímskokatolícky Kostol svätého Michala s nádherným gotickým portálom a doň vsadeným renesančným portálom. Na prútenom profilovom ustupujúcom ostení sú umiestnené štyri mladšie sochy evanjelistov a bohatý dekor listov a kružieb. Na pravej strane portálu pod lomeným oblúkom je vsadená kamenná hlava muža, ozdobená kráľovskou korunou. Spod nej obe strany podlhovastej úzkej tváre lemujú dlhé vlasy a dlhšia zastrihnutá brada s fúzmi. Pod hlavou je umiestnený turnajový štít delený šikmým brvnom.[107] Podľa Grofovej ide najpravdepodobnejšie práve o Mikuláša Ujlakiho z Hlohovca. Štít má byť svojím tvarom charakteristický pre túto dobu. V prospech jej teórie sa prihovára aj to, že fyziognómia tváre na gotickom portáli v Hlohovci je veľmi podobná tvári na náhrobku M. Ujlakiho v dnešnom Iloku v Chorvátsku. Ďalej Grofová tvrdí, že erb, ktorý sa nachádza pod kamennou hlavou na portáli kostola, sa odlišuje od erbov rodu Ujlakiovcov. Paralelu pre tento erb nachádza v erbe štátneho znaku Bosny, čomu má nasvedčovať práve šikmé brvno v erbovom poli.[108]

Mikuláš Ujlaki je zrejme jediným zemepánom v histórii Hlohovca, ktorý vydával vlastné mince – denáre. Doteraz sú známe tri typy jeho mincí, ktoré vydával ako kráľ Bosny.

In Monument revue. Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva, 2012, roč. 1, č. 2, s. 7.

[105] MNL OL DL 100828 z 26. 4. 1473, MNL OL DL 100848 z 25. 6. 1475 a listina z 23. 8. 1472, kde sa tituluje ako „*rex Bozne, ac Machoviensis et regni Slavonie banus...in opido nostro Wylak vocato... regni nostri anno primo*“. GROFOVÁ, Mária. Hlohovec a rod Ilockých. Forum historiae [online]. 2008, č. 2 [Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici], s. 2. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Grofova.pdf>. Pre objektívnosť treba uviesť, že sa nestal kráľom celej Bosny. Značná časť tejto krajiny bola už v tejto dobe obsadená Turkami. Územie jeho kráľovstva tvorila len severovýchodná časť krajiny. Mikuláš Ujlaki nevydával len listiny z toho titulu, že bol bosniansky kráľ. Vydával totiž aj vlastné mince. NOVOSEDLÍK, Peter. Je v Hlohovci pochovaný kráľ? [online]. Dostupné na internete: <http://www.hlohovec.sk/?program=50&module_action__0__id_clanok=14990>. Bližšie k Mikulášovi Ujlakimu ako kráľovi Bosny pozri KUBINYI, A. Die Frage des bosnischen Königtums von N. Újlaki. In Studia Slavica 8, 1958, s. 373 – 384.

[106] KOPČAN, Vojtech. Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava: Veda, 1986, s. 20.

[107] GROFOVÁ, ref. 105, s. 7.

[108] GROFOVÁ, ref. 105, s. 8.

Prvý typ predstavujú mince, ktoré boli razené podľa vzoru denárov akvilejského patriarchu Antonia II. Panciera de Portogruaro, ktorý bol patriarchom v r. 1402 – 1412. Na averze týchto mincí je erb patriarchu Antonia II. Panciera de Portogruaro, na ich reverze je zobrazená orlica s roztiahnutými krídlami. Od mincí zmieneného patriarchu odlišujú tieto mince len nápisy, na ktorých je uvedená titulatúra Mikuláša Ujlakiho ako kráľa Bosny.

Druhý typ predstavujú mince, ktoré boli razené podľa vzoru denárov iného akvilejského patriarchu – Ludwiga Tecka, ktorý bol patriarchom v r. 1412 – 1439. Na averze týchto mincí je erb patriarchu Ludwiga Tecka, na reverze je zobrazená Panna Mária s malým Kristom. I tieto mince sa dajú od mincí zmieneného patriarchu odlíšiť len nápismi, ktoré informujú, že vydavateľom mince bol Mikuláš Ujlaki ako kráľ Bosny. Táto minca je najčastejšie sa vyskytujúcou razbou Mikuláša Ujlakiho.

Tretí typ predstavujú mince, ktoré boli razené podľa vzoru denárov uhorského kráľa Mateja Korvína (kráľom bol v r. 1458 – 1490). Na averze týchto mincí sú erby Uhorska, Dalmácie, Čiech a erb Mateja Korvína, na reverze je zobrazená Panna Mária s malým Kristom. Od mincí Mateja Korvína ich odlišujú nápisy, na ktorých je uvedená titulatúra Mikuláša Ujlakiho ako kráľa Bosny.[109]

Po smrti Mikuláša Ujlakiho v roku 1477 prevzal panstvo jeho syn Vavrinec, ktorému sa podarilo dokončiť začaté otcovo dielo, keď sa v roku 1492 začalo s pastoračnou činnosťou františkánov v dokončenom kláštore.

Po otcovi zdedil okrem majetkov aj niektoré z jeho titulov. Bol sedmohradským vojvodom, mačvianskym bánom a kniežaťom sriemskym. Vavrinec Ujlaki zomrel v roku 1524 bez potomkov, a preto právo disponovať jeho majetkami prešlo na kráľa Ľudovíta II. (1516 – 1526).[110]

---

[109] NOVOSELÍK, Peter. Mince Mikuláša Ujlakyho. In Život v Hlohovci, 2010, č. 6 [online]. Dostupné na internete : <http://www.hlohovec.sk/?program=50&module_action__0__id_clanok=15087 >.

[110] ŽBIRKOVÁ, Miroslava. Tematínsky hrad a panstvo. I. časť. In Balneologický spravodajca, 1998, ročník 36, s. 123, Piešťany: Balneologické múzeum, 1999.

GNÓMA *NOSCE TE IPSUM* V ÚVODNOM SLOVE *POLITICKEJ PRÍRUČKY* JÁNA WEBERA Z ROKU 1665

Erika BRODŇANSKÁ

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta, Inštitút romanistiky
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
erika.brodnanska@unipo.sk

BRODŇANSKÁ, Erika. The Gnomic Saying *Nosce te ipsum* in the Prologue to the Handbook on Political Thinking by Ján Weber from 1665. The gnomic saying *γνῶθι σεαυτόν* and its use as a foundation for a good life are the basic principles on which Ján Weber, a renowned pharmacologist, doctor and mayor of Prešov, builds on in the prologue to the *Lectio principium* (1665), his Handbook on political thinking. The aim of the paper is to show to what extent, the author draws on the examples inherited from the Antiquity.

Kľúčové slová: sebapoznanie; Ján Weber; politická príručka; baroková literatúra;

Keywords: knowledge of the self; Ján Weber; handbook on the political thinking; Baroque literature;

Nosce Deum; dignosce homines; sed Te prius ipsum. „Poznávaj Boha a rozlišuj ľudí, no sám seba najprv." Šesť stôp daktylského hexametra kompiluje to najťažšie, najužitočnejšie, a preto tiež najvzácnejšie z rôznych vznešených umení a vied, ktoré už boli privedené k dokonalosti a dosiahli až najvyšší stupeň, aký len možno dosiahnuť.[1]

Takto sa začína predslov Jána Webera k politickej príručke *Lectio principum*[2], ktorá bola vydaná v roku 1665 v Brewerovskej tlačiarni v Levoči. Ján Weber (1612 – 1684) bol významný prešovský lekárnik a lekár, ktorý sa do Prešova prisťahoval koncom štyridsiatych rokov 17. storočia. Iniciatívne sa zapojil do rušného spoločenského a intelektuálneho života mesta a relatívne rýchlo stúpal aj

[1] WEBER b1r: Inter tot tamque varias et nobilissimas artes ac scientias, quae, humanis quantum penetrari sensibus potest, divino interveniente auspicio, necnon sapientiae cultorum indefesso studio vigilantique diligentia, jam ad fastigia, et ad supremum usque gradum provectae, quaeve ad promovendam temporalem pariter atque aeternam hominum salutem, proficuae judicantur et necessariae, sunt praecipue tres difficilimae, utilissimae, ac eapropter etiam rarissimae, eleganti isthoc metro comprehensae: Nosce Deum: ignosce homines: sed Te prius ipsum.

[2] *Lectio Principum, hoc est Politica manuductio, quo pacto juveni gubernatori christiano, verae juxta pietatis ac virtuosae vitae, laudabilisque regiminis ratio praemonstrari commode queat*. Leutschoviae : Typis Haered: Brev., 1665. [21], A4 — Z4, [2] l. ; 2°.

po jeho spoločenskom rebríčku. Vrcholné ocenenie svojich schopností a zásluh dosiahol v roku 1661, keď ho Prešov poveril vykonávaním funkcie richtára.[3]

Ako richtár napísal politickú trilógiu. Jej prvá časť vyšla v roku 1662 pod názvom *Janus bifrons*, druhá v roku 1665 ako *Lectio principum* a v roku 1668 aj tretia pod názvom *Wappen der Königlichen Freyen Stadt Eperies*.[4] Posledné menované dielo je heraldické. Autor v ňom objasnil význam symboliky jednotlivých častí mestského erbu Prešova.[5] Ďalšie dva Weberove politické spisy sú vladárskymi zrkadlami[6], teda kriticko-moralistickými dielami, ktoré poukazujú na konkrétneho panovníka, vojsko, knieža či na fiktívneho nositeľa moci. Spis *Janus bifrons* je venovaný prirodzeným schopnostiam a vlastnostiam, ktorými by sa mal vyznačovať dobrý panovník. Tematicky veľmi blízke je mu aj bilingválne, latinsko-nemecké dielo *Lectio principum, hoc est Politica manuductio, quo pacto juveni gubernatori christiano, verae juxta pietatis ac virtuosae vitae, laudabilisque regiminis ratio praemonstrari commode queat* (*Kniežacie čítanie, to jest Politická príručka, ako môže mladý kresťanský vladár vládnuť v súlade s pravou zbožnosťou a tiež so statočným a chvályhodným životom*). Weber ho nečlení na kapitoly. Latinský a nemecký text plynú na každej strane knihy paralelne v dvoch stĺpcoch vedľa seba. V texte autor často odkazuje na Bibliu a na diela antických autorov, pričom vôbec neuvádza pramene, z ktorých čerpá, nanajvýš mená autorov.[7] Tento trend vykazuje už predslov príručky, v ktorom sa Weber odvoláva na Plutarcha či Galéna, spomína Filipa i Alexandra Macedónskeho, avšak bez bližšieho určenia pramenného materiálu, o ktorý sa opiera. Našou ambíciou nie je venovať sa všetkým explicitným odkazom či alúziám ukrytým v texte predslovu, sústredíme sa len na jednu časť už spomenutého daktylského hexametra. Weber sám v predslove píše, že nechce namáhavo vykladať, čo poskytuje poznanie Boha a ľudí a ako na ňom záleží, ale že sa chce aspoň niekoľkými slovami dotknúť výroku *Nosce te ipsum – Poznaj sám seba*, pretože je nadmieru užitočné a nevyhnutné vedomie, ako človek samého seba pozná alebo ako sa snaží svedomito dosiahnuť odpoveď na otázku: *Kto si*?[8] Táto sentencia mu slúži ako základné východisko, ako základ, na ktorom postupne stavia celú konštrukciu úvodného slova určeného mladým vladárom.

Gnóma *γνῶθι σεαυτόν* je ústrednou a všeobecne známou zásadou, výrokom jedného zo siedmich mudrcov, či už Thaléta alebo Chilóna, ktorý vraj nechala delfská veštiareň vyhotoviť zo zlata, bronzu a z dreva na steny Apolónovho chrámu

---

[3] BARTUNEK, Anton. *Život a dielo lekárnika Jána Webera [1612 – 1684]*. Bratislava: Osveta, 1984, s. 26.

[4] LICHNEROVÁ, Lucia. *Prínos prešovského lekára a lekárnika Jána Webera do tlačenej produkcie 17. storočia na Slovensku*. In Studia Bibliographica Posoniensia I/2008. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2008, s. 132, 133.

[5] BARTUNEK, ref. 3, s. 43.

[6] HARGITTAY, E. *Die Fürstenspiegel in Ungarn im 17. Jahrhundert*. In Berliner Beiträge zur Hungarologie, [online], [citované 6. 6. 2015], Band 6 (1993), s. 63. Dostupné na internete: http://www.epa.hu/02300/02398/00014/pdf/EPA02398_BerlinerBeitrageZurHung_06_057-074.pdf.

[7] HARGITTAY, ref. 6, s. 65.

[8] WEBER b1r: Quidnam Dei hominumque praestet cognitio, quantumve in ea momenti positum sit, data opera non edisseram; sed Nosce te ipsum duntaxat, qua potero verborum parsimonia perstringam. Haec notitia, uti seipsum cognoscat homo, aut ut illud, Qui es? diligenter studeat ac usu tandem exprimat, supra modum necessaria atque utilis est.

(Plutarchos, *De E* 385f). Jeho existenciu dokladá aj Platón v dialógu *Protagoras* (343a): „*K týmto patril Tales z Milétu, Pittakos z Mytilény, Bias z Prieny, náš Solon, Kleobulos z Lindu a Myson z Chen a ako siedmy medzi nimi Lacedemončan Chilon. Títo všetci boli horlivými stúpencami, milovníkmi a žiakmi lacedemonskej vzdelanosti. Že ich múdrosť bola takéhoto druhu, mohol by ktokoľvek poznať zo stručných a pamätných výrokov, ktoré každý z nich predniesol. Keď sa títo potom spoločne poschádzali, venovali Apolonovi do chrámu v Delfách prvotiny svojej múdrosti a napísali tie nápisy, ktoré majú všetci stále v ústach: Poznaj sám seba a Všetko s mierou*.“[9] Kým Platón naznačuje mienku o spartskom pôvode múdrosti, u Plutarcha nachádzame len vzťah výroku k delfskému kultu boha Apolóna (*De E* 392a): „*Tento boh totiž každého z nás, čo sem prichádzame, akoby vítal pozdravom Poznaj sám seba, ktorý nie je o nič menší než Vitaj*.“ Nad významom gnómy ako pozdravu sa zamýšľa aj Kritias v rozprave so Sókratom v Platónovom dialógu *Charmidés* (164 d, e) a chápe ho v zmysle želania „byť rozumný“.[10] Pokiaľ ide o pôvodcu výroku, Diogenés Laertský zaň považuje Thaléta, Antisthenés ho zas pripisuje Chilónovi (Diog. Laert., *Vitae philosophorum* I, 40).

Ján Weber v predslove generalizuje a konštatuje, že pohanskí vzdelanci považovali výrok za Božie slovo a usudzovali, že zostúpil z neba, že ho ľuďom daroval samotný Boh.[11] Nevyslovuje nijakú pochybnosť o obsahu tohto tvrdenia a priamy vzťah gnómy s delfskou veštiarňou bližšie vysvetľuje: *Kedysi totiž umní Rimania poslali k veľkému bohu Apolónovi význačné posolstvo. Chceli sa poradiť a dozvedieť, čo robiť, aby svojich poddaných spravovali v mieri a aby sami žili v neprestajnom šťastí. Na ťažkú otázku priniesli domov nasledujúcu odpoveď: Poznaj sám seba a Ničoho príliš*.[12] Hoci rovnakú zmienku o rímskych vyslancoch a odpovedi delfskej veštiarne nachádzame už v dedikácii Aegidia Albertina[13] k nemeckému vydaniu diela Antonia de Guevaru *Reloj de Príncipes*[14] pod názvom *Guldene*

---

[9] PLATON. *Dialógy I*. Preložil, úvodnú štúdiu, úvody a poznámky napísal Július Špaňár. Bratislava: Tatran, 1990, s. 163.

[10] *Zdá sa mi, že nápis je venovaný v zmysle akoby pozdrav boha vstupujúcim namiesto ‚buď zdravý'; usúdil totiž, že tento pozdrav ‚buď zdravý' nie je správny a že si ľudia nemajú navzájom želať toto, ale to, aby boli rozumní. Takto boh oslovuje prichádzajúcich do chrámu odlišne, ako to konajú ľudia, a to, myslím, bola mienka muža, ktorý venoval tento nápis. Tým chce povedať, že boh nehovorí každému vstupujúcemu nič iné ako, ‚buď rozumný'. Len sa vyjadruje trochu záhadne ako veštec, lebo ‚poznaj sám seba' a ‚buď rozumný' je to isté, ako vyplýva z textu a ako aj ja tvrdím*. In PLATON, ref. 9, s. 78.

[11] WEBER b1r

[12] WEBER b1v: Cum enim prudentes Romani, insignem quondam Legationem, ad magnum illum Gentilium Deum Apollinem misissent, consulturi eundem et sciscitaturi: Quid facere illos oporteat, ut eorum Subditi regantur in pace, ipsique universi in indesinenti conserventur felicitate? Hoc responsi ad gravem hanc quaestionem domum asportarunt. Nosce te ipsum, et, Ne quid nimis.

[13] Aegidius Albertinus (1560 – 1620) – nemecký katolícky spisovateľ. Jeho práce boli zväčša prekladmi, spracovaniami alebo kompilátmi latinského, talianskeho, francúzskeho a obzvlášť španielskeho písomníctva.

[14] *Reloj de Príncipes* (1529) sa nápadne podobá na vydanie, ktoré vyšlo o rok skôr v Seville (*Libro Aureo de Marco Aurelio*) a jeho autorom bol tiež A. de Guevara. Najdôležitejšia časť tohto diela z roku 1528 bola potom publikovaná aj v oficiálnej verzii v roku 1529, preto dochádzalo k omylom a k zamieňaniu (nebolo jasné, ktorá z nich je vlastne prvou verziou). *Libro Aureo* sa napriek odmietaniu autora stalo súčasťou ďalších vydaní. Obe knihy prispeli aj k alfabetizácii. Vytlačené

Sendtschreiben[15] z roku 1598 a Weber sa ňou pravdepodobne inšpiroval, predsa je evidentné, že zostúpenie gnómy z neba nechápe doslova, ale v zmysle inšpirácie zoslanej Bohom. Za jej autora označuje Thaléta a vyslovuje mienku, že spomedzi iných sa práve tento jeho výrok môže stať najužitočnejšou zo všetkých hodnôt.[16] Stojí za povšimnutie, že v súvislosti s upriamením pozornosti na cenu gnómy Weber nezabúda ani na Chilóna, tvrdiac, že mal vo svojich insígniách zrkadlo s nápisom *Te ipsum intuere et speculare. – Hľaď na seba samého a skúmaj*. Okrem toho tiež pripomína, podobne ako Plutarchos, že tí, ktorí boli v Delfách, mali sentenciu v takej úcte, že sa postarali o to, aby bola napísaná veľkými zlatými písmenami nad vchodom chrámu.[17]

Delfský nápis *Poznaj sám seba* bol v antike považovaný za imperatív a jeho nasledovanie tvorilo podstatnú časť dobrého života. Božský Apolón prikazoval človeku, aby si pripomínal vlastnú nedokonalosť a smrteľnosť. Poznať seba samého bolo nevyhnutnosťou pre kohokoľvek, kto chcel žiť naozaj cnostne a dobre.[18] Vôbec preto neprekvapuje, že sa tento výrok objavuje v mnohých dielach staroveku, pričom mu autori prisudzujú rôzne významy. Podľa Hermippa útočí na ľudí vystatujúcich sa nad pomery. Cicero hľadá v požiadavke sebapoznania potrebu nasledovať bohov. Thalés ho pokladá za odpoveď na otázku *Čo je ťažké?* a Chilón na otázku postavenú úplne inak: *Čo je najlepšie poznať pre človeka*? Osobitné miesto v tradícii sebapoznania zaujíma Sókratés a jeho nasledovníci.

Sebapoznanie patrilo ku kľúčovým témam sokratiky a potvrdzuje to aj V. Suvák, ktorý vidí jej ústrednú tému v prepojení sebapoznania a starosti o seba.[19] Pre Sókrata bola starosť o seba zásadnou činnosťou. Nebola len etickým princípom, ale sústavnou praxou, bez ktorej nie je možné poznanie seba samého ani poznanie iných ľudí. Tento fakt demonštruje napr. v rozhovore s Faidrom, kde nie je ochotný zamýšľať sa nad pravdivosťou starých povestí, pretože ešte

---

dielo neustále kolovalo a stal sa z neho kolosálny vydavateľský fenomén svojej doby. V priebehu 16. a 17. storočia bolo preložené do rôznych európskych jazykov (nemčina, angličtina, maďarčina, holandčina, francúzština, arménčina, latinčina). Viac pozri BUESCU, Ana Isabel. *Corte, Poder e Utopia: O Relox de Príncipes (1529) de Fr. Antonio de Guevara e a sua fortuna na Europa do século XVI*. In Estudios Humanísticos. Historia, 8, 2009, s. 69 – 101.

[15] GUEVARA, Antonio de: *Guldene Sendtschreiben. Weilandt deß Hochwürdigen unnd Wolgebornen Herrn Antonij de Guevara, Bischofens zu Mondonedo, Kaysers Caroli deß V. Raths, Hoffpredigers und Chronisten, darinn viel schöne Tractätl, subtile discursen, artliche Historien, herzliche antiquiteten, unnd lauter gute exemplarische Sachen begriffen, so allen und jeglichen, hohen und nidern, Geistlich unnd Weltlichen Standes Personen, vast kurtzweilig, annemblich und nützlich zulesen. Durch Der Fürstl. Durchl. in Bayern Hoffrahts Secretarium Egidium Albertinum, aus der Hispanischen in die Deutsche Sprach auffs fleissigist verwendt*. Hrsg. v. Aegidius Albertinus. München: Berg 1598 [online] [citované 6. 6. 2015]. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?id=SQtYAAAAcAAJ&pg=PP11&lpg=PP11&dq=Plinius*Molerda&source=bl&ots=T_iNbJx6pZ&sig=mhC7NBWa7A6oGshcbDLafzonuiw&hl=sk&sa=X&ei=suFAVfTzLYm8UbK-gIAN&ved=0CDwQ6AEwBQ#v=onepage&q=Plinius*Molerda&f=false.

[16] WEBER b2v

[17] WEBER b3v

[18] JIRSA, Jakub. *Platón – poznání sebe samého jakožto péče o sebe*. In SUVÁK, Vladislav (ed.) Sebapoznanie a/ko starosť o seba. Prešov : FF PU, 2010, s. 80.

[19] SUVÁK, Vladislav. *Predslov*. In SUVÁK, Vladislav (ed.) Sokratika: sebapoznanie a starosť o seba. Prešov: FF PU, 2009, s. 5.

nedokáže podľa delfského nápisu poznať seba samého, a pokiaľ nepozná toto, zdá sa mu smiešne skúmať veci, ktoré sa ho netýkajú.[20]

Starosť o seba, práca na vlastnom ja a úsilie o premenu vlastného života boli činnosti dôležité pre gréckych aj rímskych vzdelancov a vychádzali priamo zo snahy aplikovať gnómu do svojho života. Ján Weber ju nevzťahuje na seba, dáva ju do pozornosti všetkým, ktorí majú ambíciu riadiť mesto či štát. Na poznaní samého seba stavia blaho štátu: *Ak sa na beh minulých i terajších čias a na ľudí pozrieme všetkými zmyslami a z každej strany, akoby sme ich ohmatali rukami, zistíme, že spoločné blaho akéhokoľvek štátu je založené na tom, že jednotlivci poznajú samých seba, že sa neusilujú či už spupne alebo právom o viac* [...] *Ak by ktokoľvek posudzoval samého seba a spoznal by, kým je, choval by sa vo svojom postavení, povolaní a v úrade, vo svojom živote a záležitostiach primerane: z toho by povstal znamenitý stav a z neho blahobyt*.[21] Weber prízvukuje svojim mladým recipientom význam poznávania a poznania samého seba, pretože sú ešte tvárni – na rozdiel od mnohých, ktorí sú príliš vzdialení čo i len od snahy spoznávať sa. Bránia im v tom nadutosť, domýšľavosť a pýcha, teda vlastnosti, ktoré podľa Webera prinášajú len zlo a nesváry, sú príčinou rozbrojov a roztržiek. Tieto vlastnosti nevyčíta konkrétnej spoločenskej vrstve, práve naopak. Zdôrazňuje, že prekvitajú vo všetkých vyšších aj nižších stavoch, medzi kňazmi, vladármi i poddanými, a obáva sa, že sa stratia až so zánikom ľudstva.[22] V danej súvislosti si tiež kladie otázku, ako by asi na spoločnom zhromaždení vykreslili vyslanci zo všetkých kútov sveta povahy svojich miest, mravy, život a obyčaje ich obyvateľov. Nepochybuje, že by objavili viac skutkov hodných trestu než cností hodných chvály. Dôvod vidí v tom, že mnohí ľudia sa síce oddávajú vedám a siahajú až k najvyšším vrcholom poznania dobra a zla, nič však netvoria vlastnou námahou. Ostávajú stáť v obnaženej znalosti veci, prípadne ju využívajú na to, aby niekoho urazili či komusi uškodili. Nechcú vynakladať námahu ani na hlbšie poznávanie veci, ani na spoznávanie seba.[23] Napriek tomu, že na sebapoznaní tkvel už od antiky spôsob poctivého života a že na ňom je následne postavené šťastie, požehnanie, mier, radosť a pokoj v kráľovstve, ba nemenej aj želaná smrť, predsa, ako vraví Weber, málokto spomedzi mnohých desiatok tisícov ľudí sa oň stará.[24]

Nezáujem ľudí o preniknutie k sebe samému prisudzuje vyberanej obratnosti diabla (*exquisitum artificium diaboli*), ktorý sa horlivo snaží zatarasiť všetky cesty i cestičky, každý prístup k cnosti aj tým, ktorí úprimne slúžia Bohu, snažia sa pomáhať svojim blížnym, ale aj chrániť a podporovať spoločné blaho štátu.[25] Ján

[20] PLATON, Faidros 229 e – 230 a

[21] WEBER b1v: Quodsi enim curriculum praeteritorum modernorumque temporum ac hominum, omnibus sensibus ultro citroque circumspiciamus, veluti manibus palpando experiemur, communem alicujus Reipublicae salutem, in hoc fundatam esse, ut seipsos cognoscant singuli, nec arroganter quicquam aut justo plus moliantur: [...] Si enim seipsum perlustraret quivis, et quis sit: cognosceretur quilibet etiam suo in statu, vocatione atque officio, in sua vita ac negotiis, decenter sese gereret: inde ordo egregius, et hinc prosperitas succresceret.

[22] WEBER b1v

[23] WEBER b2v

[24] WEBER b3v

[25] WEBER b3v

Weber prepája poznanie samého seba v intenciách sokratovskej starosti o seba, ktorá si vyžaduje neustálu prácu na sebe samom, a tiež v intenciách Cicerónovho poznania seba samého ako potreby nasledovať bohov s kresťanským pohľadom na vec. Akcentuje, že sebapoznanie považovali za významné aj niektorí z učiteľov Cirkvi. Explicitne odkazuje na sv. Bernarda z Clairvaux a jeho dielo *De consideratione*.[26] Parafrázuje: [...] *hoci poznáš všetky tajomstvá, aká široká je zem, aké vysoké je nebo, aké hlboké je more, ak nepoznáš samého seba, staneš sa podobným stavbe bez základov. Tam majú svoj pôvod ruiny, nie stavba. Čokoľvek budeš stavať mimo seba, bude to ako kopec prachu navŕšený zametením, ktorý rozdúva vietor. Blažený je teda ten človek, ktorý môže spoznať seba samého a nedbať na to, že sa chválami vyvýši alebo urážkami poníži. Kto sa totiž nepáči sebe samému, ten sa páči Bohu; a kto sám seba považuje za bezvýznamného, pre Boha je veľmi významným*.[27]

Starovekú gnómu, delfské *γνῶθι σεαυτόν,* stavia Weber do priameho kontaktu s alúziami na dve biblické perikopy z Evanjelia podľa Matúša. Prvá z alúzií odkazuje na podobenstvo o dvoch staviteľoch, konkrétne na obraz domu postaveného na piesku (Mt 7, 26 – 27), druhá na Ježišovu kritiku pokrytectva farizejov a zákonníkov zhrnutú do slov: *Kto sa povyšuje, bude ponížený, a kto sa ponižuje, bude povýšený* (Mt 23, 12). Poznanie seba samého sa pre Webera ako vzdelanca nestalo iba predmetom teoretických filozofických úvah, ale mal snahu aplikovať ho aj do reálneho života. Chápal ho ako *condicio sine qua non*, ako nevyhnutný základ pre dobrý a cnostný život, podmienku pre osobný rast, ale i primerané vnímanie a posudzovanie rôznych životných okolností, ale tiež svojho okolia a jeho potrieb. V tomto bode dochádza k absolútnemu konsenzu medzi antickým profánnym a Weberovým kresťanským pohľadom na sebapoznanie. Nápis *Poznaj sám seba* v delfskej veštiarni upriamoval pozornosť návštevníkov na ich nedokonalosť a smrteľnosť, na istú závislosť od bohov, vystríhal ich pred domýšľavosťou a pýchou, nabádal k rozumnému životu. Nie inak videl poznanie seba samého sv. Bernard a následne aj Ján Weber. Bez sebapoznania nemá človek pevnú pôdu pod nohami, je len pokrytcom, ktorý sa síce tvári rozumne a zbožne, ale nežije tak.

---

[26] s. BERNARD: *De consideratione*, liber secundus, caput III [online] [citované 6. 6. 2015]. Dostupné na internete http://www.binetti.ru/bernardus/10.shtml: Noveris licet omnia mysteria, noveris lata terrae, alta coeli, profunda maris; si te nescieris, eris similis aedificanti sine fundamento, ruinam, non structuram faciens. Quidquid exstruxeris extra te, erit instar congesti pulveris, ventis obnoxium. Non ergo sapiens, qui sibi non est. Sapiens sibi sapiens erit: et bibet de fonte putei sui primus ipse. A te proinde incipiat tua consideratio; non solum autem, sed et in te finiatur. Quocunque evagetur, ad te revocaveris eam cum salutis fructu. Tu primus tibi, tu ultimus. Sume exemplum de summo omnium Patre, Verbum suum et emittente [al. ex se emittente], et retinente. Verbum tuum, consideratio tua: quae si procedit, non recedat. Sic progrediatur, ut non egrediatur; sic exeat, ut non deserat.

[27] WEBER b2v – b3r: Etiamsi omnia scias mysteria, quam lata sit terra, quam altum Coelum, quam profundum mare, si teipsum nescias, absque fundamento aedificanti similis futurus es; ide nim non aedificii, sed ruinae auctor est: quicquid extra te exstruxeris, idem erit, quod converrendo aggestus pulvis grumus, quem ventus dissipat. Beatus iccirco ille homo est, qui seipsum potest cognoscere, ut aut laudibus sese evehat, aut maledictis afficiat. Qui namque sibi ipsi displicet, is Deo placet et qui sibi ipsi vilis est, Deo est quam commendatissimus.

Na záver môžeme konštatovať, že Ján Weber sa v úvodnom slove politickej príručky *Lectio principum* nezdráhal načrieť do myšlienkového bohatstva antiky napriek tomu, že bolo určené kresťanskému publiku. Jeho príručka reflektuje polonáboženský, polosvetský charakter odbornej prózy baroka. Obracia sa na recipientov, u ktorých predpokladá istú elementárnu znalosť kultúrnych reálií antického sveta. Nepovažuje preto za potrebné vysvetliť, kto boli Apolón, Plutarchos či Thalés. Podrobne sa však venuje objasneniu významu delfskej gnómy, akcentuje jej hodnotu a poukazuje na jej funkčnosť aj v kresťanskom svete.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia projektu KEGA č. 011PU-4/2015 Dejiny etiky na Slovensku I (16. – 18. storočie).

LATINITÉ AS A BACKWARD-LOOKING NATIONALISM (LATIN AMERICA AND QUÉBEC)

Aleš VRBATA

Universidade Estadual de Feira de Santana, Feira de Santana, Brazília
Av. Transnordestina, s/n – Novo Horizonte
Feira de Santana – BA, 44036-900
alesvrbata@hotmail.com

VRBATA, Aleš. Latinité jako regresivní nacionalismus (Latinská Amerika a Québec). Koncept Latinité tak jak byl koncipován v jižni Evropě konce 19. století nalezl široké uplatnění jak v Evropě tak v americkém zámoří. Konzervativní elity evropského půdu se zase uchylovaly k obrazné matrici především protože ta představovala efektivní způsob jak ospravedlnit nejrůznější typy diktatur. Latinská Amerika, ale také Québec a frankofonní komunity v USA se uchylovaly k podobným konceptům jako účinné odpovědi na anglo-protestantskou dominanci na severozapadni polokouli. *Latinité* byla pojímána jako univerzální a konzervativní politicko-sociální koncept hierarchického, tradičního a korporativistického státu uctívajícího klasické hodnoty latinských národů. Tato vize v sobě nesla specifický náboženský a spirituální protože se často odvolávala na na katolický providencialismus jež byl tradičně spjat nejen s konzervativními diktaturami, ale také se zámořskými koloniálními projekty. Vize *Latinité* dosáhla významných úspěchů v podobě dlouhodobých či krátkodobých diktatur jak v Evropě tak v Latinské Americe nebo v projektu obnovy francouzské Ameriky.

Klíčová slova: Latinité; Francie; Maurras;, Latinská Amerika; Québec; katolicizmus;

Keywords: Latinité; France; Maurras; Latin America; Québec; Catholicism;

Introduction: Imaginal Regressive Leap into the Past

In some of my previously published papers[1]1 I focused on the notion and concept of *Latinité* as it was emerging in the late 19th-century southern Europe and

[1] Aleš Vrbata. „Groulx et l´autre: quelle identité franco-américaine", talk (August, 17, 2015, International Conference: XI Seminário Brasil-Canadá de Estudos Comparados, XI Seminário de Francofonia, III Colóquio Internacional de Estudos Comparados, O Indivíduo, O Coletivo, a Comunidade. State University of Feira de Santana, UEFS, Bahia, Brazil); Aleš Vrbata, Jackson and Plínio (2012) Prague; Aleš Vrbata, Latinité as Catholic Brasilidade (1915) Paris; Aleš Vrbata, Between Latinité and Alianca Peninsular (2013) Nitra; an article that is going to be published this year in Central European Journal of Canadian Studies under the title „Latinité as an Image:

as a concept that was not completely clear on the one hand and as a concept that overlapped other concepts (*Hispanismo*, *Romanità* etc.) on the other hand. Already at its very beginning *Latinité* was adopted by those political and cultural currents and movements that were striving for the return to religious and political traditions (conservative and frequently ultramontane Catholicism, absolute monarchy, corporativism). These conservative tendencies and trends cannot be confused with various currents of nazi-fascist cultural revolution even though these were trying, sometimes successfuly, to take advantage of *Latinité* imagery. On the contrary they should be understood as a third alternative to fascism and nazism, an alternative whose importance was declining after WW II but was still attractive for some segments of European population (extreme-right movements and conservative Catholicism) or even constituted leading political vision (in Spain and Portugal).

Such decline could not be observed in South Atlantic overseas. History took a different direction there. Especially in Latin America and Québec where conservative-Catholic tradition and linguistic and cultural proximity with roman languages speaking Europe continued playing a very significant role, concept of *Latinité* and its various derivations became very important.

In his Latin dictatorship classification[2] Miguel Rojas-Mix differentiates various regimes where *Latinité* – mainly of Maurrasian and Iberian provenience – was present. On the other hand in Québec conservative *Latinité* was expressed mainly in the form of doctrine or vision, especially in conservative-Catholic nationalistic current led by Lionel Groulx, but never took a solid form of regime. His name is sometimes but not always associated with s Quebecker separatism and mainly with the strive for some sort of Franco-American (and not exclusively Quebecker) solidarity or at least ideological and spiritual re-creation of already non-existent 18th-century *Nouvelle France*. All of above mentioned politico-ideological projects shared a similar conservative and utopian politico-ideological imagery rooted in some concept of *Latinité*. That is the aspect this paper is going to examine.

Contemporary historiography, at least in some countries, has been experimenting with broad inter-disciplinary approaches where imagination, subjective and imaginary aspect of events, theorizing, interpreting and subjectivity in individuals, groups and communities in general receives increasingly significant role. From such a perspective collective imaginary underlying political doctrines, theories, ideologies, religious and political ideas receives a great attention. It seems that the very beginning of such trend can be found in European romanticists, in some of Freud's and Jung's studies[3], in J. A. Toynbee[4]4 and in Erik Erikson[5] which

Backward-looking Imagination in Maurras and Groulx".

[2] ROJAS-MIX, Miguel, „La dictadura militar en Chile y en América latina". In: WASSERMAN, Claudia – GUAZZELLI, Cesar Augusto Barcelos (eds). Ditaduras militares na América latina. Porto Alegre: Editora UFRGS, 2004, pp. 11-27.

[3] FREUD, Sigmund. Civilization and Its Discontents, New York: Morton, 1961; Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood, New York: W.W. Norton, 1964.

[4] MEYER, Ruth. Clio' Circle. Entering the Imaginal World of Historians. New Orleans, Louisiana: Spring Journal Books, 2007.

[5] ERIKSON, Erik. Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History. New York: Norton,

even led to the institutionalization of psychohistory and a recognition of a significant contribution of depth psychology to historiography and its research.[6]

Even though *„depth psychology is generally considered a dangerous area for historians"*[7], institutionalization process of such connection took place especially in 1960s and 1970s. At that time two professional psychohistorical journals were founded and some university departments of history began accepting candidates for a doctoral degree in psychohistory as a field of specialization.[8] Even though there was a wave of criticism against it, there are prestigious historians that could be considered as belonging to this current. E.R.Dodds (1893-1979), Jacques Barzun (1907-2012), G. M. Trevelyan (1876-1976), A. L Rowse (1903-1997) or Simon Shama (1941-) are all historians who took subjectivity and depth psychological insight into very serious consideration when writing their works but there were also those who used depth psychology as an entrance to historiography (Hillman, Gambini aj.), literary history (Clifton Snider, Susan Rowland[9]9 etc.) cultural studies and other disciplines.

Similarly to my previous studies I am going to focus on imaginal matrix surrounding ideologies and thoughts linked with *Latinité* as it had been shaping since the end of 19th-century Latin America and Québec. This paper will examine the main figures of such a process: Jackson de Figueiredo, and Plinio Salgado[10] in Brazil and Lionel Groulx in Canada. At the same time it is necessary to remind that *maîtres* of these ideologues were first of all Europeans like Joseph de Maistre, Donoso Cortés or Charles Maurras.

In the first chapter I will focus on the export of Maurrasian *Latinité* as it was conceived by Charles Maurras in the end of 19th century and during the first decades of the 20th century.

In the second chapter I will pay attention to *Hispanismo* ideology which came into being in the 19th-century Spain as a barrier against growing feeling of decadence and was transferred to conservative hispano-american quarters that, under the increasing pressure of the USA, welcomed cultural approximation with *Madre España*. In this respect *Hispanismo* overlaped Maurrasian *Latinité.*

In the third chapter I am going to focus on Portuguese case where *Latinité* took shape in the form of integralism and Salazarism and survived till the mid-1970s. In the fourth chapter I will deal with the general question of counterrevolution whose principles underlied *Latinité* in all its forms both in Europe and Americas.

1958.

6 The idea of establishing a relationship between depth psychology and history received official endorsment from the history „establishment" in 1957 when William Langer, the President of the American Historical Association, urged That the „next assignment" for historians was to use the insights of depth psychology in their work. MEYER, ref. 4, p. 11.

7 MEYER, ref. 4, p. 11.

8 MEYER, ref. 4.

9 SNIDER, Clifton. The Stuff that Dreams Are Made On. A Jungian Interpretation of Literature (1991).

10 their inheritors were Catholic organization Centro Dom Vital and its periodical A Ordem, post--war group TFP and military leaders of a conservative coup d'etat (1964).

In the fifth chapter my attention will turn to Latinamerican (mainly Brazilian) counterrevolutionary spirit as it was clearly expressed from the late 19th century till 1970s and 1980s.

In the last, sixth chapter I am going to focus on Franco-Canadian and Franco-American *Latinité*, which found its best expression in authors like Jules Paul Tardivel (1851-1905) and Lionel Groulx (1878-1967) and which defended Quebecker isolationism, Catholicism, corporativism and values associated with the French counter-revolution. Myth of the providentialist mission of Franco--Americans/Canadians that versed about their hereditary claim on the north American territories and inheritors of Latin soul is very similar to what was taking place in Latin America. This powerful current climaxed in the figure of Groulx and declined during the 1960s with so-called *Révolution tranquille* and the emergence of new historiographic schools and social sciences.

In all of these cases it was politico-ideological imagery that played a central role. In the case of regressive Iberian utopias, *Hispanismo* or *Latinité* ideological concepts were underlied by the imagery of pure, immutable, idylic and secure reality defended against a dangerous modern „barbarism". Moreover, with the birth of international Communism and the Cold war, the imagery gained increasingly gnostic characteristics of the world divided between the forces of the Good and the Evil.[11] In such a context there is no surprise that it was just such imagery that underpinned almost paranoic search for „inner enemies" in the post-WW II Latinamerican dictatorships.

Maurrasian *Latinité* as a Pastoral Paradise

While a doctrine of *Iberismo*[12] was formed in Iberian peninsula already during 19th century and built its theories on the idea of affinity between Iberian nations, *Hispanismo*[13] found its basic arguments on the thesis of the decadence of the same nations with the pressuposition of their vital connection – if not political, then at least cultural – with Latinamerican relatives, *Latinité* was a concept that came into being among artist of Provenccal origin, members of *Félibrige de Paris*.[14] *Latinité* imagery included primarily classical Mediterranean and in the wider sense roman languages speaking nations of all the world, i.e. its authors it considered universal.

Iberismo, *Hispanismo* and *Latinité* envisioned an ideal of a pastoral paradise or golden age. It was an imaginative leap back in time. In this sense it was a regressive fantasy which was supposed to compensate real problems that southern Europe suffered from:

---

[11] ROSSBACH, Stefan. Gnostic Wars. The Cold War in the Context of a History of Western Spirituality, Edinburgh: Edinburgh University Press 1999.

[12] I described Iberismo phenomenon in one of my previous articles. Among integralists Iberismo was venerated by António Sardinha. Some even speak about Sardinha's Hispanismo. António Sardinha e o iberismo. Acusação contestada. Lisboa: QP 1974.

[13] PIKE, Frederick B. Hispanismo (1898-1936). Notre Dame Indiana: University of Notre Dame Press, 1971.

[14] MÈGE, Philippe. Charles Maurras et le germanisme. Paris: L'Æncre, 2003.

pastoral paradise [...] inhabited by shepherds and shepherdesses, and nymphs and Satyrs, who dwell in the atmosphere of romantic love [...] The idealized rural retreat, the place of escape from the reality and complexity of life in town and court, if fundamental to the idea of Arcadia.[15]

École romane (Maurras and Jean Moréas) turned toward the same direction:

L´École Romane Française appeals to Greek-latin principle, a fundamental principle of Lettres francaises that flowered in the 11th, 12th, 13th centuries with our troubadours; in the 16th century with Ronsard and his school; in the 17th century with Racine and La Fontaine. [...] L´école romane française restores Gallic chain broken by romanticism and its progeny of parnassianism, naturalism and symbolism [...].[16]

Philipe Mège reminds us that this Mediterranean vision is in a way a key to Maurras' thought that was present in his life already before foundation of *Action francaise*, e. g. in his university study years and his first professional activities during 1990s. This element was originally aesthetic and gradually connected aesthetics with politics. There are even those who are convinced that without Affaire Dreyfus there would be only Maurras-litterary critic and no Maurras-politician.[17] But Affaire Dreyfus led him to link tightly arts and policy. In Maurras renaissance of classical arts unites with counter-revolutionary thoughts and Maurras turns against all modern forms of art. Armed with his own argument apparatus Maurras defended classicism against cubism, surrealism, dadaism and other forms of modernity. At the base of this struggle there is an idea of classical Mediterranean. The same idea is at the basis of his struggle against all influences coming from Germany, e.g. struggle he labeled already in 1890s as an *„oeuvre de degermanisation"*[18]:

Approximately in 1895, Germanism was fully influencing our philosophical, literary and artistic youth. Young people who prepared themselves in Saint-Cyr, at marine or politecnical school had doubts about this pacific penetration of German intelligence and culture, but with the exception of Catholic seminaries, it dominated everywhere.[19]

Already in 1890s Maurras *oeuvre* synthetizes classicism, countre-revolution and anti-germanism. Such a synthesis is apparent in *Quand les Francais ne s´aiment pas* (collection of his articles published in 1898-1903) and *Devant l´Allemagne éternelle* (collection of articles published in 1915-1916). Here a polarity *Latinité – Germanisme* is constellated. Several years later very similar polarity started emerging his

[15] HALL, James. Dictionary of Subjects and Symbols in Art. New York: Harper and Row, 1979, p. 30.

[16] Moréas, Jean. Lettre au Figaro quoted by Ernest Raynaud in the preface of Choix de poèmes published in Mercure de France, 1939, 202 pages.

[17] MÈGE, ref. 14, p. 13.

[18] MÈGE, ref. 14, p. 16.

[19] MÈGE, ref. 14, p. 17.

Canadian colleague Lionel Groulx. As far as Iberian authors are concerned, they did not turned against Germany or Germanism[20], but against Enlightenment sort of politics, modernity, progress and individualism. In spite of local differences, both Latinamericans, Iberians and other took over various aspects and concepts of Maurrasian provenience.[21]

All these concepts found their frame of reference in history, in venerated ancestry. For Spaniards these were usually times of Philip II (union of kingdom of Spain and Portugal), for Portuguese it was an era of overseas discoveries (*Descobrimentos*, till 1580), for French medieval France of Philip II August or Louis XIVs times.[22] In the time when Maurrass concept of *Latinité* was tooking its form Portugal and Spain found themselves in serious crisis or even in apocalyptic times of their political evolution. It has nothing to do with *„apocalyptic consciousness"*[23], which is often mentioned in connection with atistic and philosophical currents of *fin-de-siècle*, but with the critical state of national consciousness caused by (inter)national catastrophes.[24] Answers to these crises were frequently looked for abroad. In 1914 Portuguese Integralists, inheritors of the counter-revolutionary 19th-century Miguelists, started adopting *Action française* doctrine and in 1920s the same can be observed in its Spanish *Ación Española*. Even though none of these organizations changed local politics according to its ideas and *Ación Española* existed just few years, they both managed to aculture and assimilate ideas of Action francaise and work as an ideological export mediator between France and Latin America.

Historiography noticed ideas of *Action française* first in the Eugene Weber's work where he emphasized presence of Maurrasian matrix in different European countries. His pioneering work was later followed by others. In late 1960s it was French Victor Nguyen whose aspiration to broader recognition of Maurrasian school was unsuccessful.[25] In spite of continuing existence of Maurrasian school in France, attempts to legitimize its discours were up to now condemned to fail.[26] French historiographic production during 1980s, 1990s and even after 2000, however, turns back to Maurras and today's international gamut of Maurrasian studies is impressive. Both French and foreign historians' research dedicated to

[20] on the contrary, majority of them sympathized with Germany of Wilhelm II because for them Germany epitomized idea of empire in contrast to the French republic and its modern concept of politics.

[21] pays réel-pays legal, quatre états confédérés, politique d'abord etc.

[22] medieval virtues and medieval concept of policy and society were frequently referred to by those who considered themselves fascists, especially in latin countries (Pierre Drieu La Rochelle).

[23] WAGAR, W. W (ed.). European Intellectual History Since Darwin and Marx. New York: Harper and Row Publishers, 1966.

[24] Portuguese crisis of Ultimatum (1890) and Spanish-American war (1898)

[25] in 1968 – in the occasion of centennial anniversary of Maurras' birth it was Victor Nguyen who founded Institut d´études politiques d´Aix-en-Provence where he organized four conferences of Maurrasian studies. It was the first serious attempt to legitimize Maurrasian discours but without any success. Resistance

[26] GOYET, Bruno. Charles Maurras. Paris: Presses de Sciences Po, 2000, pp. 114-115.

rayonnement maurrassien follows Weber's and N'Guyen's steps[27] and elaborates further and deeper studies in what Weber called „*maurrasisme diffus*".

Renovación española: Backward-Looking *Hispanismo*

According to contemporary comparative studies there was a worldwide crisis of „French influence" or „French model" in the turn of 19th and 20th century.[28] „French model" consisted in spreading of ideals/ideas of the Revolution and Enlightenment philosophy. But such a monopoly on French culture could not hide existing debates around so-called *anti-model*. Exponents of this current were usually Catholics, monarchists, traditionalists and their thought resorted to ideas later typical for European extreme right (sociology of elites – Pareto, Michels, psychology of masses – Le Bon, social Darwinism – Haeckel, Spencer and others). At the same time *Action française* came into being (1898) and its periodicals were provably read in Latin America. Its infuence in Latin America took place in two ways – directly (from France to Latin America) and indirectly (by means of Iberian countries). As it was mentioned Portuguese monarchist exiles brought to their homeland ideas and projects as early as in 1914. In Spain the same happened after 1920.

Already in the moment of its birth *Integralismo Lusitano* appropriated old legacy of Miguelismo, e. g. anti-modern and anti-Enlightenment policy. Like that IL became part of what João Medina labeled as „antiliberal right"[29] part of which was also international legitimism, ultramontanism, franquism, portuguese *Acção Realista* or *Causa Monárquica*.

In Spain, as a consequence of 1898 national catastrophy, a strong conservative reaction and a strong will to return to the traditional Catholic nationalism. As we will see, in Spain of that time, there was a very strong tradition of Hispanismo. It had a very conservative character and the right-wing currents of the early 20th century na ni navazovaly. Primo de Rivera's dictatorship was prefigured by three strong conservative currents: – tradicionalism, – social Catholicism, – Maurist conservatism.[30] Traditionalism of pre-dictatorship perior adopted a medievalist opposition towards all what constituted modernity, e.g. industrialization, secularization, urbanization etc. Military coup d'etat (1923) made this doctrine an official ideology. It was the time of ideologies elaborated by conservatives like Gil Robles, Aparis y Guijarro and Vázquez de Mella, e. g. theories later defended by Acción Española members Ramiro de Maeztu and Victor Pradera.[31]

---

[27] POMEYROLS, Catherine – HAUSER, Claude. L'Action française et l'étranger. Paris: L'Harmattan. 2001.

[28] POMEYROLS – HAUSER, ref. 27. ROLLAND, Denis. „La Crise exemplaire d'un modele européen en Amérique latine: Les Racines anciennes du retrait du modèle politique et culturel français", História, São Paulo, 27 (1): 2008, pp. 283-344.

[29] MEDINA, João. Salazar, Hitler e Franco. Lisboa: Livraria Horizonte, 2000.

[30] Antonio MAURA (1853-1925), five times prime minister under Alfonso XIII.

[31] shortly after coup d'etat Pradera was asked by Primo de Rivera to help him with an institutionalization of his newly established regime. In his four reports Pradera laid foundatins of a traditionalist, corporativist and authoritarian political conception.

AE came into being not until Primo de Rivera regime. Already at that time, AE was under the influence of AF, IL and Italian fascism. It is quite paradoxical that the first number of AE journal was released in December 1931, e.g. at time of the 2nd republic constitution promulgation. At that time the prominent protagonist of AE, Vegas Latapie, made intense contacts with Catholic integrist and traditionalist intellectuals as for example Marcial Solana, Rodezno, marquis de Quintanar. AF became one of the ideological buttresses of AE, but AE should not be understood as an simple extension of AF. Not all of its members (for example Ramiro de Maeztu) considered themselves disciples of AF and do not strive for corporative and traditional monarchy.

Nevertheless, nationalist and monarchic streak of AE made it look backward and look for inspiration in other Mediterranean countries with whom frequently shared similar political traditions. This aspect becomes very important when considering *Latinité* of AE. Another important aspect worth of considering is a close link with Latin American countries, especially with Argentina, where Ramiro de Maeztu exerted function of an ambassador of newly established dictatorship. At that time Maeztu proposed creation of a review „*de caráter hispanoamericano*".[32] Morodo proposed title *La Contrarrevolución*, with the subtitle „*revista política de lucha aunque eminentemente doctrinal, de acuerdo con el piensamiento de los grandes maestros del tradicionalismo español*" while evoking classics of the Spanish counterrevolution Donoso Cortés and Jaime Balmes.[33] The aim of AE was to found a new party that would unite all sectors of the traditional right. In 1934 Calvo Sotelo explicitly adhered French counterrevolutionary legacy and to its inheritors:

Acción Española is doing what majority of French intellectuals in 1870. After the Commune an enormous group of intellectuals, among whom were Renan, Taine, Anatole France and others, openly rebelled against the meaning of that revolutionary movement and adhered to monarchic principles ... Those men, cultivators of the intelligence, did not want to surrender to the masses (...)"[34]

It was not only Calvo Sotelo who adhered to the legacy of the French counterrevolution. *Action française* became a reference point of tne Spanish counterrevolutionary right. But in Spain there were also sympathies for those Maurrasians who sympathized with fascism.[35] Influence of AF on AE can be explained in various ways. Many promiment members of AE were already in their youth attracted by AF (Vegas Latapie), others found it inspirational especially because of other influences like Portugues Integralismo Lusitano (Sebastiñez del Rio, marquis del Quintanar). Another reason is that ideology and arguments presented by AF per-

[32] According to Marrero Maeztu got to know French counterrevolutionary tradition not until 1928 or 1929. MARRERO, Vicente. La guerra española y el trust de los cerebros, Madrid: Ed. Punta Europa, 1961, p. 8.

[33] ANSÓN, L. M. Acción Española. Zaragoza: Ed. Círculo, 1960, pp.43-48. VEGAS LATAPIE. Memórias políticas. El Suicídio de la monarquia y la segunda república. Ed. Planeta, Barcelona 1983, p. 88.

[34] SOTELO, Calvo. Discurso, In: Acción Española 54, 1934, p.609.

[35] MORODO, Raúl. Acción Española. Madrid: Alianza Editorial, 1985, p. 94.

fectly corresponded with the idea of political order as it was conceived in AE, with cultural mentality of conservative Spain when that felt threatened by the II Republic.[36] Another reason consisted in literary prestige of Action française members and sympathizers in Spain (Barrès, Lemaître, Maurras). Many of these authors were translated into Spanish.[37] The most intense cooperation AE initiated with Pierre Gaxotte.[38] Such repercussion produced quite significant acknowledgement in France and facilitated its approximation with approximation between two rights.

Gaxotte is exactly the author whose attitudes echoed one of the prominent ideas of *Latinité* and the counterrevolutionary substrate of right-wing thought. In fact, Gaxotte affirmed that the republicanism implied capitalism. Like that he confused socio-economical and the political system and concluded that it was necessary to return to those historical periods preceding capitalism, e.g. to medieval-corporative social organization and to monarchy. For Gaxotte there is anything like „good republic", in fact republic is just an entrance of the capitalism, bolshevism and denationalization. Gaxotte's theory underpinned Spanish conservative medievalist imagery and served as a point of departure of the critique of moderate Catholics who accepted republican regime.

It is notheworthy that major part of all these publications was published even before 1932 when general Sanjurjo intended to initiate a coup d'etat.

Another important influence constituted Italian fascism. Contrary to French *„laboratório intelectual"* an institutional installation of fascism in Italy became a referential act. It was on intellectual abstraction but something very tangible, something that could be imitated. For right-wing intellectuals Italian fascist state became a serious inspiration because it enabled an integration of typically Spanish cultural pecularities. One should not forget that the group of theorist around Primo de Rivera – Pemán, Pemartín, Aunós – was made up by AE members who, already in 1920s, intended to transform Primo de Rivera's regime into a new political system close to Mussolinian fascist state. Since the fruitless Sanjurjo's coup d'etat AE was in intese contact with Italian fascists. Italian model was supposed to work as an important buttress of Spanish Catholic fascism, a prototype of the Spanish *Estado Nuevo*. The problem AE members faced did not concern only a question of imitation and explanation of Italian fascism but especially overcoming of those contradictions provoked by the reception of fascism in Spain.
Garibaldian atheism of Mussolini and other leaders was apparently a great obstacle of an ideological incorporation of Italian fascism into Spanish context .In this respect intellectual reservations receded to political efficiency. As a consequence of an agreement between Catholic church and Mussolinian fascism

[36] Spain went through these two crises both in 1898 and in 1931. These two events were felt as tragedies. Whereas the first one was a tragedy for both the right and the left, the second was a tragedy especially for the right. The cure was seen in Action française's doctrine.

[37] Charles Benoist, Louis Bertrand, Paul Bourget, Georges Deherme, Pierre Gaxotte, Georges Larpent, Jules Lemaitre, Louis Madeleine, René Richard, André Tardieu, Thierry Maulnier, Robert Vallery-Radot, Joseph Desclausais. There were also many translations of Jacques Bainville and Maurras.

[38] GAXOTTE, Pierre. La Révolution française. Paris: Fayard, 1927.

AE accepted a Italian political practice. Seemingly contradictory tension between fascism and Catholicism Mussolini resolved by maintaining monarchy. Such a traditional institution seemed – in Spain – to be a great intermediary institution between fascism and the church. Eugenio Montes explained such an intermediary role in the following way:

Mussolini asked for the support of the most prominent ally: Monarchy. The mere act of the recognition of the King, that is something that adds a fervour to its nature ...recognition of the King, as a symbol of the national unity, Mussolini avoided imminent conflicts that (...) the fascism was supposed to have with the church.[39]

In Spain, assimilation of fascism took place by means of integration of Catholic peculiarities and cultureal specificity. In Pemartín it is quite visible. He identified fascism with Catholicism which means that conceived Spanish version of fascism as a Catholic fascism:

So there is a solution of Spanish problem. Fascism, absolutism can take place only in Spain because Spain is the only European nation where it has an absolute meaning, because our fascism (...) is based on transcendental truth. We have already said that we in Spain have the right to be more papist than the pope in the same way as we can be more fascist than the fascism. „Fascism is a religious conception", wrote Mussolini. Thus the Spanish fascism will be religion of the religion".[40]

In another place Pemartín identified absolutism with fascism and viewed fascism as a modernization of the absolutist traditionalism:

Spanish formula consists in the fusion of the nation with the State, with what is national – sustencionalidad religiosa-monárquica del tradicionalismo – with what is political, judicial totalitarianism of the fascism. As we wrote in our review already in 1933: Catholic fascism = modern traditionalism.[41]

A second problem was linked to the „revolutionary act" of the fascism was a clear contradiction between ideological concept defined as „revolutionary" and a „counterrevolutionary" thesis defended by AE. For example Eliseda viewed Italian fascism not as fascist but as counterrevolutionary and repeatedly affirmed that political practice of fascism was leading to traditional monarchy.[42]

As one can see, *renovación española* as strived for by AE, e. g. predecessors of Franquist Spain, put in fascism *sentido absoluto* (absolute meaning) and *verdad transcendental* (transcendetal truth), imagery whose origins could be found

[39] MONTES, E. „Discurso a la catolicidad española", In: Acción española 50, 1932, pp. 133-135.
[40] PERMARTÍN, José Sanjuán. „España como pensamiento", In: Antología de AE, Burgos, 1937, pp.401-402
[41] MORODO, ref. 35, p. 402.
[42] ELISEDA, Marqués de la. „Comentario al libro de Georges Roux – La Italia fascista", Acción española 30, 1933, pp.663-664.

in old European idea of universal monarchy, ideal of a heavenly state of eternal harmony. This is the sufficient reason why to consider Spanish Franquism and his different components as a counterrevolutionary and backward-looking. In spite of not accepting Maurras' agnosticism and positivism they considered themselves his disciples. But at the same time they were inheritors of Mussolini as well as those of great Spanish counterrevolutionary doctrinaires. Of course, Spanish example is syncretic because it really never overlapped completely either with Mussolini's fascism (which defined as modern) either with Maurrasian monarchism (that was, in spite of its counterrevolutionary ideology full of modern components and, moreover, suffered from papal condamnation). Nevertheless, similarly to France and Portugal the issue was not founding of a new social order, but on the contrary renewal of traditional virtudes of old time-honoured institutions like absolute monarchy and corporativism, social doctrine of the church, overcoming of the French revolution legacy, rejection of modernity, e.g. adopting the old traditionalist principle of *Omnis potestas a Deo*.

Salazarism: Another Version of Latinité

In this respect, Portuguese example is very similar. The only significant difference is that Portuguese monarchists drew from Maurrasian fountain already before the First world war, imported AF ideology to their fatherland already in 1914 and their ideology served as an inspiration of Salazarism till its last days in 1974.
Integralists believed in the restoration of monarchy by means of Sidonio Pais' regime (1917-1918) but after his unexpected violent death they joined a large alliance of portuguese right-wing groups. When the 1926 coup d'etat raised Salazer in the position of the leader, they believed he would lead their country to the monarchy restoration and became his supporters. Already in his youth Salazar was considered a monarchist but events of the year 1928 proved him to be rather eclectic ideologue. Even though he was inspired by both integralists and AF, he maintained a critical distance and instead he strived for promotion of what could be called a Salazarist myth. It is not without importance that this myth corresponded with ideology of AF and Portuguese integralists. That is why Salazarist myth did not challenged ideological theses of both groups. Already at the very beginning of his governmental career he joined a counterrevolutionary tradition similarly to AE in Spain when evoking „truths of the past":

Embrace with all determination disposable traditions of the past, present realities, (...) just aspirations of people longing for authority and discipline, the agitating generations of our times, and to build a new order of things that (...) correspond better to our temperament and to our necessities.[43]

In his speech of July 1930 Salazar rejected experimentation with new concepts, strategies and institutions. Similarly to Portuguese integralists, *Acción Española* or Maurrasian *Action française*, Salazar preferred looking backwards. For him mo-

[43] SALAZAR, Oliveira. Discursos I, p.76-77.

narchy was an obsolete institution without any footing in reality and thus the idea of restoration so dear to integralists was only empty idea:

(...) ideas do not always have either the power to make things happen or practical utility. (...) Except for rare exceptions steady European monarchies are situated in the North (...) These monarchies are (...) almost only hereditary republics. From the south to the center and the east (...) there is a conviction that certain social requirements were more easily feasible under republic than under monarchy (...).[44]

According to Salazar, Portuguese monarchists were supposed to join *Estado Novo* because the fundamental idea of tradition was guaranteed by his regime even though he had no intention to restore the monarchy:

What I beg monarchists for or what I recommend to them is to be ready to enter the life of Estado Novo without the false idea that to collaborate with the present-day situation is to take a step towards their honourable ideal.[45]

On several occasions Salazar manifested reserves to monarchists, Maurras or to fascism, but his imagery was imagery of of pre-modern and pre-industrial rural harmony. His foreign visitors (Christine Garnier and Henri Massis especially) were particularly impressed by Plontin's poem they found in Salazar's humble residence. Plontin's[46] verses reveal the same pre-modern fantasy or the peaceful rural world, pastoral paradise. This poem is the resumé of Portuguese (Salazarist) mentality present also in Salazarist triad *Deus, Pátria, Família* (God, Fatherland, Family).

Le Bonheur de ce monde

Avoir une maison commode, propre et belle,
Un jardin tapissé d'espaliers odorans,
Des fruits, d'excellent vin, peu de train, peu d'enfants,
Posséder seul sans bruit une femme fidèle.

N'avoir dettes, amour, ni procès, ni querelle,
Ni de partage à faire avecque ses parents,
Se contenter de peu, n'espérer rien des Grands,
Régler tous ses desseins sur un juste modèle.

Vivre avecque franchise et sans ambition,

[44] SALAZAR, ref. 43, p. 167-171

[45] FERRO, António. Salazar, homem e a sua obra. Lisboa: Empresa Nacional de Publicidade, 1939, p. 22.

[46] Antwerpian poet Christophe Plontin (1520-1589) in whose essay Salazar found his ideal of „casinha portuguesa" (small Portuguese house). In contrast to the Zeitgeist he found there antimodernist and Utopian ideal, a sort of perennial philosophy or medieval „pax ruris".

S'adonner sans scrupule à la dévotion,
Dompter ses passions, les rendre obéissantes.

Conserver l'esprit libre, et le jugement fort,
Dire son chapelet en cultivant ses entes,
C'est attendre chez soi bien doucement la mort.

This World's Good Fortune

To have a house convenient, clean and fair;
A walled garden lined with fragrant trees;
Fruit and fine wine, few servants and few children;
The only lover of a faithful wife;

No debts, no love-affairs, lawsuits nor feuds,
No wills no haggle out with relatives,
Simply content, dependent on no magnate,
And by a righteous rule to rule one's life;

To live in frankness, from ambition far;
With conscience clear devoted to devotion,
To tame one's passions until they obey,

To keep the spirit free and judgement strong,
Saying one's prayers while to one's pear-trees:
A kindly way at home to wait for Death.

The same ideal can be found in Martins Barata's serie of pictures with the title of *Lições de Salazar* (Salazar's lessons) from 1938 and the same ideal is the one of the French counterrevolutionaries and Quebecois nationalists. In Maurras it has a special streak of the classical *Méditerranée*. One should emphasize a universal character of such *Méditerrannée*:

My Mediterranean does not end in Gibraltar, it contains Guadalquivir and Tagus, it touches Cadiz and Lisbon and extends, blue and cold, till Rio de Janeiro. It reaches Cape Horn, greets Montevideo, Buenos-Aires and, lets not forget, Valparaiso and Callao, continues till Amazon River and Orinoco River, Indies and then Cuba and Haiti (...); it continues till Saint Lawrence river and (...) it leads to Hudson Bay where one can hear French (...).[47]

[47] MAURRAS, Charles. Soliloque du Prisonnier, Paris: La France Latine, 1963.

Principles of Counterrevolution

Spanish idea of *Hispanismo* found great repercussion in all Hispanic America. But the same reprecussion enjoyed Maurras' political theories that accomodated to local elites, that, in some places, survived till 1980s. What underlied both ideological currents were the counterrevolutionary principles. These principles were pregnantly enumerated by contemporary French social scientist Pierre-André Taguieff[48] who differentiates between the first and the second traditionalism where the second one results from the first one:

Thesis no. 1.: the world itself finds itself in the process of decadence

That is one of effectively broadcasted Maistrian theses identifiable hundred years later in Maurras, Evola or Salazar, in Europe but also in Latin America and in Québec. Revolution (or Reformation) constitutes the crucial and/or starting point of such a decadence. Maurras in his interpretation of the West follows some of those who are today considered fathers of consipirational theories (abbé Barruel): *„all the serious modern crises were of Orient nature (...) German reformation, English reformation, French reformation, then, in 18th and 19th centuries, three French revolutions between Reign of Terror and Commune and finally in 20th century in Moscow (....) all that was of the same nature (...) it expresses (...) an intellectual Hebraism (...). These instigators or ideologues (...) attest the same violent pressure of Semitic Orient on the Occident which they make denationalized and demoralized."*

Thesis no. 2.: the essence of decadence consists in the loss of the superior and most valuable (absolute) values which means that no authority and no hierarchy can either refer to them or be based on them.

In *Considérations sur la France* Maistre repeatedly reminds impossibility of substituting divine institutions by manmade ones (especially government and constitution): *„It would be curious to examine our European institutions one by one and to show how they are all Christianized, how religion mingles in everything, animates and sustains everything. Human passions may pollute and even pervert primitive creations, but if the principle is divine, this is enough to give them a prodigious permanence"*.[49]

Thesis no. 3.: Decadence gets accelerated via general progress, thanks to *discutabilité* of the principles and radical relativism of the modern world. Eternal truths are rejected and replaced by liberal metaphysics which concedes essential quality to discussion.

---

[48] TAGUIEFF, Pierre-André, „Le paradigme traditionaliste: horreur de la modernité et antilibéralisme. Nietzsche dans la rhétorique réactionnaire". Pourquoi nous ne sommes pas nietzschéens. Ed. Pierre-André Taguieff. Paris: Grasset, 1991, p. 228.

[49] MAISTRE, Joseph. Considerations on France. Trans. and Ed. Richard A. Lebrun. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p 42.

„Why so many laws ? Because there is no legislator. What have these so-called legislators done in six years ? Nothing, because to destroy is not to make. It is hard to imagine the unbelievable spectacle of a nation giving itself three constitutions in five years."[50] – infectivity of liberal ideas (taken as *destructrices* of all the order, authority and security) consists exactly in this. In Maurras attack on *discutabilité* equals attack on party system: „France is disrupted because those who govern it are not statesmen but partymen; if sincere they think just of well-being of their own party; if insincere they think just of how to fill their pockets"[51]; *„What is the government of the republic ? Government of parties or nothing. What is a party ? Division, parting*"[52] and further *„Ideas of parties, divisive ideas have their passionate adherents in the repulic; but an idea of unity, idea of fatherland does not possess either adherents or armed protectors.*"[53] In Portugal *discutabilité* is associated with modernity, and revolutionary abstract and general principles. As Salazar confessed to Massis in 1939: *„we lived in lies, in hyperboles*"[54] and rejected parliamentary form of government: *„Second part of the 19th century and first decades of the this one seem to reveal that parliamentary regime cannot offer satisfactory solution to the problem.*"[55] Even after the World War II, Salazar states, that „(...) today parliamentary system of the government have ran out its devices and finds itself in decadence."[56] Disputability of principles leads to lie and thus falls through to decadence: *„France is not made to live in democracy. Neither France nor any other country. Democracy is ‚mensonge universelle', expression which does not come from me but from Pius IX. Democracy is a political malady*".[57] Salazar defended the counter-revolutionary (and papal) principle of *indiscutabilité* in the occasion of 10th anniversary of „national revolution": *„(...) we strive to restore comfort of souls unbalanced by doubts and negativism of the century. We do not discuss the God and the virtue; we do not discuss our homeland and its history; we do not discuss the authority and its prestige; we do not discuss the family and its moral; we do not discuss a glory of the work and its duty.*"[58]

Thesis no. 4.: Process of decadence is conceived as *irréversible* and fatal and is „embellished" by what is viewed as abnormal, atypical or pathological.

Counter-revolutionary tradition interprets turning point of modernity in different ways: end of one world can be understood both as the end of the world as such and the creation of the new world. Interpretations extend from radical pessimism to the most serene optimism and faith in the new world coming. As Isaiah Berlin

---

[50] MAISTRE, Joseph. Considerations on France. Trans. and Ed. Richard A. Lebrun. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 55.
[51] MAURRAS, Charles. Mes idées politiques. Paris: Fayard, 1941, p. 189.
[52] MAURRAS, ref. 51, p. 188.
[53] MAURRAS, ref. 51, p. 190.
[54] MASSIS, H. Chefs. Paris: Plon, 1939, p. 99.
[55] OLIVEIRA SALAZAR, António de. Discursos IV (1943-1950). Coimbra: Coimbra Editora, 1961, p. 257.
[56] OLIVEIRA SALAZAR, António de. Entrevistas (1960-1966). Coimbra: Coimbra Editora, 1967, p. 6.
[57] MAURRAS, ref. 51, p. 266.
[58] OLIVEIRA SALAZAR, António de. Discursos II (1935-1937). Coimbra: Coimbra Editora, 1961, p. 130.

observed, Maistre's *„task, (...) was to destroy everything which the eighteenth century had built up."*[59] Even though Maistre believed in satanic essence of the Revolution, he was firmy convinced that the history itself will find its way back to the right order of things: *„All the monsters born of the Revolution have, apparently, laboured only for the monarchy. Thanks to them, the lustre of victories has won the admiration of the world and surrounded the French name with a glory that the crimes of the Revolution can never entirely eclipse; thanks to them, the king will reascend his throne with all his pomp and power, perhaps even with an increase of power."*[60] For Salazar (as for Maurras) the decadence is the consequence of imported „exotic" decadent doctrines he did not share and considered politically and morally pernicious because their destructive effect for both traditions and Catholicism. Such diagnosis led Salazar to conceive *„re-Portuguesing of our social and political institutions and the cult of good, healthy, productive national traditions"* and *„not to give way to lazy imitations of foreign origin."*[61] These measures were supposed to hedge Portugal against liberal parliamentary decadence. Salazar belongs – both theoretically and practically – to different school: *„these discourses do not approximate to whatever model of our present: they belong to other school"*[62], i.e. to that of Maistre and Maurras.

Spirit of the Counterrevolution in Latin America

Maurrasian influence touched all the Latin America but its strength was apparent only after the crisis of the French revolutionary model. Identification with France or Europe by means of ideas, political practice or clothing led a big part of Latinamerican elites to imitate early 20th-century Europe. As Lucien Léfebvre wrote in 1954: *„Remember to what aspirated very intelligent, cultivated man in America ? Not to be Brazilian, but to be a representative of the highest and the finest intellectual culture in Brazil."*[63]

According to Denis Rolland[64] Latinamerican nationalism and republicanism is closely linked with (French) Enlightenment. Hispanoamerican *afrancesamiento* or Brazilian *francesismo* are only extensions of Enlightenment ideas and revolutionary principles. Revolution put an end to all *Ancien Regime* and created an abstract and ideal model of the republic based on Enlightenment values. That is how modernity was imported to Latin America. There, theoretic modernity was even purer than in France because in France gravitational force of the past led to

[59] BERLIN, Isaiah. „Introduction". Joseph de Maistre: Considerations sur la France. Ed. Lebrun, R. A. Cambridge Texts in the History of Political Thought, Cambridge University Press, Cambridge 1974, p. xiii.

[60] MAISTRE, ref. 50, p. 16.

[61] OLIVEIRA SALAZAR, ref. 43, p. lv.

[62] OLIVEIRA SALAZAR, ref. 43, p. lvi.

[63] LEFEBVRE, Lucien. "Premier entretien public", In: Le Nouveau Monde et l´Europe en Amérique latine, Paris, L´Harmattan 1998, p. 62.

[64] ROLLAND, Denis. „La Crise exemplaire d'un modèle européen en Amérique latine: les racines anciennes du retrait du modèle européen en Amérique latine: les racines anciennes du retrait du modèle politique t culturel français" In: História, São Paulo, 27 (1), 2008, pp. 283-344.

constitutional monarchy and Empire. Thus formation of Latinamerican nations during the first half of the 19th century was closely linked to France and its revolutionary tradition. Such an influence continued during the second part of the 19th century with the spreading of universal voting right in all Latin America (Argentina 1853, Mexico 1856-1857, Chile 1849-1887).

The last phase of dispersion of French revolutionary influence corresponds with positivism. In Latin America this term has a quite different meaning from that of Auguste Comte, but it came only after two waves of utilitarism and liberalism. In Brazil such an influence is reflected in slogan *Ordem e Progresso* (Order and Progress).

After the First world war influence of France in Latin America saignificantly fell and started eroding. Reasons of such a trend are four: seemingly unificating character of the French model; influence of the lack of knowledge about Latin America in France and the gradual questioning of the superiority of European culture; an increase of difference between culture and policy; and finally spreading of idea about the decadence of the Occident or France.[65] Beside it, there was an influence of Catholic church that contributed to the persistence of the idea of *deux France* but to the import of Maurrasian ideas as well. In Catholic quarters the III republic was intensely diabolized and at the same time the critique of progressist rationalism started to prevail which spoke of European decadence. Reports about the decadence of the Occident from Albert Demangeon and Oswald Spengler were heard in Latin America with considerable attention. Already before 1914 the authors like Euclides da Cunha turn the attention to hitherto neglected interior of the country: *Reconciliation of the intellectuals with their country was symbolized by the publishing (in 1902) Os sertões* [Backlands] by *Euclides da Cunha (1866-1909). At that time intellectuals become aware of their alienation regarding problematic situations of their compatriots in the inland.*[66] At the same time there was a very strong demand on renewal of the church's power (disestablished from the state in 1991) already in 1890s and on recatholicization of Brazil. A strong influence of French intellectuals-converts and questioning of revolutionary model strenghtened Catholic thought (Farias Brito) and requirement of re-Catholicization of all the country. After Taine's and Renan's thought Brazil started absorbing Charles Maurras's ideas. Similar ideas entered Hispanic countries of Latin America as well but mainly through the Spanish interpretation (Ramiro de Maeztu and *Acción Española*). These anti-republican ideas of the founder of the journal Action française firstly contributed to the strenghtening of „*un certain préjugé anti-français*", especially among the most conservative quarters and in Catholic elites. Pastoral letter from 1900 reveals attitudes close to those of French counterrevolutionaries:

We Brazilians are almost exclusively Catholics; we do not want our religion to be put on the same level as the inventions of Luther and Calvin, the muddlings of Mohammed, the

[65] ROLLAND, ref. 64, p. 302.

[66] TRINDADE, Hélgio. La Tentation fasciste au Brésil dans les années. Paris: Éditions de la maison des sciences de l'homme, 1988, p. 25.

deliriums of Auguste Comte ...let us carry therefore respectful, albeit firm and decided, petitions to the holders of the supreme power that we may not be a Nation without religion and without God. We don't want to be governed by an atheist government. Let this be the first step of our social conversion, the first act of Brazil's public penitence after its apostasy, with eleven years experience shows us to be the cause of our misfortunes and which will become our complete ruination if we don't turn our country to God ...[67]

Twenty-five years after state – church disestablishment, consolidation of Brazilian church within international Catholicism took place. With the help of Papacy, the Brazilian hierarchy recruited foreign priests who stregtened its position and prestige. Shortly afterwards Brazilian Catholics started adopting 19th-century ultramontanism – Maistre's, Bonald's and Lamennais' Catholicism carried on to 20th century.

The main representative of such *renouveau catholique* was Jackson de Figueiredo. He epitomized the Brazilian crusade for a Catholic Brazil, attacked the official ideology of the young republic, e.g. positivism, adopted political philosophy of Joseph de Maistre and demanded close relations between Brazilian state and the papacy. Counterrevlutionary character of his thought is clearly visible in his demand of theocratic government:

This word – theocracy – which fills them with horror (what ignorance!) is the resumé of all civilizations. Take it away from and history will be in chaos because it was neither the sovereignty of emperors, nor the sovereignty of the people that saved the world from the immense shipwreck of barbarism, but the sovereignty of the Popes.[68]

The most important act in Figueiredo's public career was a foundation of *Centro Dom Vital* and the periodical *A Ordem* in early 1920s. Both organization and periodical promoted French and Iberian counter-revolutionary tradition including authors like Louis Veuillot, Louis de Bonald, Henri Massis, Auguste Viatte, Charles Maurras, António Sardinha. But, like Canadian priest and historian Lionel Groulx, his greatest inspiration was Joseph de Maistre. Figueiredo was not such a fervent promoter of Latinité as Maurras. But it is quite obvious that he conceived Brazil as a profoundly spiritual, Catholic, Latin and traditionalist country whose nature required Papal and traditional policy:

I am not sure to what point Catholic circles in Brazil realize the most intimate connections that exist between the nationalist, monarchist, integralist, in short reactionary, endeavours in all these countries, including ours, and the intense, Catholic intellectual production of the last twenty years, especially in the Latin culture countries.[69]

---

[67] Pastoral coletivo do episcopado brasileiro ao clero e aos fieis das Provincias Eclesiasticas do Brasil, São Paulo, 1900.

[68] TODARO, Margaret Patrice. Pastors, Prophets and Politicians: A study of the Brazilian catholic church (1916-1945), Michigan-USA: University Microfilmes International, 1983, p. 90.

[69] FIGUEIREDO, Jackson de. Literatura reacionaria. Rio de Janeiro: Centro Dom Vital. 1924, p. 21.

Imagery behind Figueiredo's reactionary ideology becomes much more clear when taking in consideration his monarchic preferences:

I am one of the last believers and devotees of the Russian autocracy and I cannot see a photograph of the Imperial family without being profoundly moved – what do these imperial families signify in God's plan – born, raised and always destroyed in the midst of power.[70]

After Figuereido's death in 1928, it was Alceu Amoroso Lima who assumed leadership of *Centro Dom Vital*. Even though much more moderate, Amoroso Lima identified his thought as an extension of Portuguese traditionalism:

He [Jackson de Figueiredo] *was the first who, in spite of participating in the nationalist movement which was accused of Lusophobia, entered into the most cordial of relations with the Lusitanian Integralism of Sardinha which prepared the modern Portuguese renaissance and the New State of Salazar*.[71]

Figueiredo's influence persisted at least until 1960s and was epitomized by integralism (AIB, *Ação Integralista Brasileira*) in 1930s and later, in the period of 1950s-1960s, by TFP (*Tradição, Família e Propriedade*). Later on there was a significant influence of his ideas during the military dictatorship (1964-1985) that appealed – together with other similar regimes in Latin America – to the old counterrevolutionary principle *Omnis potestas a Deo*, principle spread all around this continent already in 1930s.[72] Even in the 1980s issue of *occidentalisme maurrasien* was topical in all Latin America. In fact, it was just a simple continuation of what Júlio Meinvielle called „concepción católica de la política"[73] and that was present also in Europe.[74] Meinveille justified Uriburu's dictatorship in Argentina whose later inheritors were Ramírez (1943), Lonardi (1955), Onganía (1966-1970) and Videla (1976-1981). All these regimes followed the same principles and were based on the DSN war doctrine (doctrine of the national security) and constituted fusion of hispanismo, maurrasism and integrist Catholicism. The same principles

---

[70] Jackon de Figueiredo in his letter to Alceu Amoroso Lima (August, 12-13, 1928, p. 1). This letter is full of concern for and devotion to monarchy. Even though Brazilian neo-monarchist movement Patria Nova was founded and leader Arlindo Veiga dos Santos, considering Jackson his natural partner, invited Jackson to be a future leader of his movement.

[71] AMOROSO LIMA, Alceu. „Catholicismo e integralismo – I", In: A Ordem (December, 1934), p. 405.

[72] In 1931 translation of Léon Poncin's book Les forces secrètes de la révolution was published in Brazil and at the same time Drumond's book La France juive. Both works inspired antisemitism of integralist writer and activist Gustavo Barroso. In the period 1920-1930 prominent French counterrevolutionary authors Joseph de Maistre and Louis de Bonald became famous both directly and indirectly by means of Charles Maurras. At that time Maurrasian thought became a new ideological matrix of another new French model in Latin America.

[73] MEINVIELLE, R.P. Concepción católica de la política (1932). In this work Meinville attacked democracy with the affirmation that the power comes directly from God (medievalist concept known as Omnis potestas a Deo).

[74] especially critics of the Vatican II and traditionalists like abbé Georges de Nantes and his group Contre-Réforme Catholique. ALGAZY, Joseph. L'Extrême droite en France de 1965 á 1984. Paris: Éditions L´Harmattan, Paris 1989.

were defended by OAS (*Organisation d'Armée sécrete*) or *Contre-Réforme Catholique* in France, extreme right that desired so much to be differentiated from the *droite giscardienne*.

Groulx and his Franco-American Mythology

It was also Quebec or former French America that absorbed Maurras' Mediterranean imagery and his vision of *Latinité*. Partly it was because of persistent tension traditionalist and Catholic French-speaking communities and Anglo-protestant progressive and modernity-orientated English speaking North American English-speaking majority. Moreover, Québec could took a significant part of already mentioned project of *Union latine* because it was not burdened with all that stuff that Maurras' made responsible for the decadence of Europe – protestantism, individualism, the Revolution, modernity including secularization, urbanization and industrialization and in his lifetime enjoyed some sort of „splendid isolation". Here it was his disciple or ten years younger colleague Lionel Groulx with whom he shared almost everything excepting positivism, concept of history and conservative Catholicism (Maurras was „secularized Catholic"). None of that impeded Maurras to write following lines:

What a lucky country ! You have a faith, a language, a family spirit, ane foi, une langue, un esprit de famille, an agriculture, morals (...) Compare stability, fertility of your hearths to instability and sterility of American hearths. Compare your morals with those of others. Compare your loyalty, your religious unity to their dismembrement (...)! Compare your power and courageous ethnic and linguistic continuity to to the mosaic of immigrants from all possible places from all the country ! Compare your fields, even your forests to industry of what your neighbours are prisoners (...). The only element that seems to fight against you is their number. But the army of the king of kings counted hundreds of thousands men and Miltiades', Themistocles' and Leonidas' battalions were very small (...).[75]

This is another quotation that proves a rich imagery of French *maître* and his disciples who never made peace with the European process of modernization. Even though Maurras was not a believer, even though he considered himself a disciple of Auguste Comte (e.g. it is correct consider him a secularized Catholic), he identified himself with pre-modern imagery that was transferring not only to idealized image of classical Mediterranean but also to Latin American continent and Québec. In such quotations it is clearly visible importance of imagery as it was shared by the French and the Franco-American traditionalists.

But such imagery was strongly present in some of US regions, especially in New England. In this respect political border between French– and English-speaking regions was not so important:

Maurras' spirit was very present in Franco-American New England in the 1920s and 1930s. (...) That there could be a Franco-American elite in New England attracted to the

[75] MAURRAS, Charles."Dictionnaire politique et critique", In L´Action française, August 30, 1934.

French radical right was the result of the post-American Civil War tidal wave of immigration from Québec. By the 1920s, over one million descendants of French Canadians lived in the north-east. They constituted the regions major non-English-speaking immigrant group.[76]

The yankee establishment was aware of the large of Franco-Americans, especially due to the increase of its population during 1920s. It was said that the United States might be faced with *„plebiscites of the sort which have been held in Upper Silesia and Transylvania"* which could result *„in the transfer of a considerable portion of the territory of the United States to Canada"*.[77]

Moreover, spiritual and political leaders and the elite among Franco-Americans were educated in Francophone Québec and had studied in France. They considered themselves part of a single North American Francophone territory centered in Québec with its diasporas in other regions. In the 1940s the Franco-American elite was made up of well educated bilingual lawyers, priests, physicians or journalists enjoying good relations with Québec. This elite read – just as Figueiredo and his followers in Brazil – French counterrevolutionary authors and were inspired by them. Among them there were such favoured pillars of the French *„renouveau catholique"* and a Catholic right as Louis Veuillot, Jean-Baptiste Lacordaire and Louis de Bonald. The most representative among Franco-American counterrevolutionary activists was a cleric, poet and essayist Henri d'Arles (1870-1930), „the most recognized Franco-American man of letters of his time, and a major spokesperson for the Franco-American elite."[78] Henri d'Arles' career reveals that the Franco-American elite was attracted to Maurras, to his concept of Latinité and its specific right-wing colouring. D'Arles was a great reader of Charles Maurras but equally esteemed Maurice Barrès who, in his view, was together *„with Bourget and Maurras, the master who has exercised the deepest influence on today's generation"*. Likewise he became friend with Paul Claudel, French ambassador in the USA and right-wing thinker. They both shared sympathies to Action française and – perhaps thanks to reading Barrès' novels – believed that Franco-Americans and Franco-Canadians found themselves in the same situation as Lorrainers after 1870. The following quotation reveals to what an extent such opinion was widespread among Franco-American elite:

One must read René Bazin's Oberlé, Maurice Barrès' Colette Baudoche, and similar works on Alsace-Lorraine ...The Franco-American can be described the way Barrès characterized the Alsace-Lorrainer: ,His death created in his a kind of spiritual automatism [automatisme moral]. *Even if he left his grave behind, he will not necessarily be déraciné* [uprooted]. *Even if he were plunged into the most devouring of enviroments,*

[76] STEWART DOTY, C. „'Monsieur Maurras est ici': French fascism in Franco-American New England", Journal of Contemporary History, London 1997, pp. 527-538.

[77] CARPETER, Nile. Immigrants and their Children. Washington: United States Census Monographs VII, 1927, pp. 128-129.

[78] STEWART DOTY, ref. 75.

he would retain continuity with his ancestors and, for a long time, remain part of their national consciousness.[79]

Barrès' popularity among Franco-Americans and his description of Alsace--Lorrainers under the German government resonated both with Quebeckers and French New-Englanders beset by Yankee bureaucracy and Irish-American clerics. It is no wonder that Franco-American novels similar to Barrès' *Colette Baudoche* enjoyed success.[80] Barrès himself was aware of his influence and praised Franco-American/Canadian resistance in his article *Le Miracle Canadien*.[81]

In Québec Maurrasian quest for Latin, e.g. Catholic and French, identity took different forms. Even today there is number of issues discussed by local historians regarding import, transfer or inspiration and questions concerning ideology.[82] Unlike Brazil, where Jackson de Figueiredo and his followers are almost forgotten today[83], in Québec there is an ever-present discussion on Lionel Groulx, his *Action française de Montréal* and his link to *Action française de Paris*. Such differences indicate two fundamentally different paths toward the question of identity. Whereas in Brazil, the *Latinité* idea as the basis of a Catholic, Roman and Papal concept of national identity, disappeared from public space and even its protagonists (Jackson de Figueiredo, Alceu Amoroso Lima, Gustavo Corção or Plinio Salgado) are no longer studied in departments of history or philosophy, in Québec this has not at all been the case.[84]

Today there are still long-lasting disputes over the *„ancrage maurrassien du groulxisme"* that are present mainly in Québecois intellectual quarters. In contrast to Latin American intellectuals, those of Québec enjoyed personal ties with Parisian *Action française*.[85] In addition, a common language enabled vigorous intellectual exchange as well as dissonance and disputes. The question of *„influence"* or *„transfert culturel"* between French Maurrasism and its followers in Québec is raised quite frequently. There are inspiring reflexions of Michel Espagne for whom *„cultural transfer is not determined mainly by the interest to export"*, but it is a *conjoncture of the acceptance context that defines what can be imported or what is*

---

[79] BENOIT, Josaphat. L'Âme Franco-Américaine. Montréal: 1935, pp. 69-70.

[80] GASTONGUAY-SASSEVILLE, Alberte. La Jeune Franco-Américaine (1933), LESSARD, Camille. Cannuck (1936).

[81] published in French review Le Galois and later reprinted in La Revue Franco-Américaine, II, 4 (February, 1, 1909).

[82] In European historiography there are still fervent disputes over demarcation line between what what is called „fascism", „nazism" and traditional right. BLINKHORN, Martin. Fascists and Conservatives, the radical right and the establishment in the twentieth century Europe. London: Unwin Hyman, 1990.

[83] In Brazil Jackson is mentioned in different books about history of philosophy but chapters dedicated to him are very superficial and short and do not mention the whole movement of Brazilian Catholic revival. There are no references to his inspirator Farias Brito or his follower Plinio Salgado. See: PAIM, Antonio. A Filosofia brasileira. Lisboa: ICALP 1991; TIMM DE SOUZA, Ricardo. O Brasil filosófico. São Paulo: Perspectiva, 2003.

[84] Perhaps a good example of this is to be found in La Fondation Lionel-Groulx dedicated to the work of Lionel Groulx and his followers: www.fondationlionelgroulx.org.

[85] DARD, Olivier. „De la rue de Rome au Canada français: influences ou transfers", In: Mens, vol. 8, no. 1, 2007, pp. 7-66.

being already present in latent national memory that should be reactivated to serve in today's debates."[86] In Maurras – in spite of seemingly international aspect of his thought – there was almost no visible exportation activity. On the Canadian side, interest in Maurrasian ideology was frequently purely pragmatic, and it was expected to work as a *„défense de l'idée canadienne-française"*. It seems that Maurras knew about Franco-Canadian policy and supported it, even if only theoretically.

For Maurras French Canada was an extension of „his France": *„this magnificent branch of our race and of our language that does not cease producing its leaves and fruits overseas"* and views it as *„one of the highest places of the French nationalism* [...] *three times loyal to its language, blood and faith."*[87] Even after WW II Lionel Groulx maintained the same terminology as Maurras or Portuguese integralist Sardinha. References to *„race"*, *„sang"* or *„sain nationalisme canadien-français"*, *„substance profonde de notre être"*, *„race de dieu"*, *„fils de dieu"* and *„culture rangée parmi les cultures classiques du monde universel"* leave no doubt that behind Groulx's mythological and saintly vocabulary there is a holy war and crusade: *„Two words express the deep essence of our being: Catholic and French* [...] *Thus our rights extend really deep to inspire the respect [that] we have within us thanks to our spiritual birth, richer blood, more noble than the most noble bloods on the earth: we are of the divine race, the sons of God (...)."*[88]

Lionel Groulx, frequently considered as Maurrasian ambassador in Canada, capitalized on Maurras' doctrine because it could underpin his militant Latin Catholicism.[89] However, Groulx had to take into consideration Maurras' inherent contradictions. For Maurras Catholicism was rather tradition, and essential link to France's secular history, than religion, metaphysics or faith. Philosophically, he was pagan, Comtean positivist and agnostic. His foreign followers often resolved such contradiction in different ways. Some of them adopted Joseph de Maistre's thought, others adopted Barrèsian cult la terre et les morts and others became closer to Jacques Maritain (who followed Maurras – as Groulx did). Already before the Great War was Groulx aware of the ambiguity of Maurras' Catholicism and wrote about it. It can be argued that he found himself much closer to Maistre than to Maurras and ready to espouse Barrès. There are many scholars who are convinced that Groulx was much more a Maistrian than Maurrasian thinker or even a Quebecois heir of Maurice Barrès:

Maurice Barrès exterted a formidable influence, not only on the thought of abbé Groulx but also on his vocubulary, on his phrases. And that is really good. From Maurras he has received the reservoire of the French logique, of the French strictness.[90]

---

[86] ESPAGNE, Michel. Les Transferts culturels franco-allemands. Paris: PUF, 1999, p.23.

[87] MAURRAS, Charles."Dictionnaire politique et critique". In: L'Action française, August 30, 1934, p. 217.

[88] GROULX, Lionel. Le Nationalisme canadien-français. Ottawa, 1949.

[89] According to recent studies about Groulx, this Franco-Canadian intellectual owned eight books by Maurras.

[90] HAMEL, Marcel. „Maurras et Barrès". In: La Nation, September, 2, 1937, p. 3.

Numerous foreign followers of Maurras were rather attracted to the providentialism of Joseph de Maistre. That is quite paradoxical because – for example in Québec – they also embraced romantic visions (close to Maurrasian *Latinité* or Jacksonian *Brasilidade*) of their nation and its historical mission. In some respects Maurras' thought was really too far from Maistre's theology of history (as it was described in *Les Soirées de Saint-Pétersbourg*) and providentialist philosophy – thoughts that resounded both in Jackson de Figueiredo and Lionel Groulx. According to François Huguenin *„Maurras wrote about Maistre only a little and the first school of Action française seems to prefer Le Play (...)"*[91] but soon adds that there was a Maistrian Catholic section (led by Louis Dimier) within Action française: *„The youth from the Joseph de Maistre circle is attracted by what could be called ‚vitalism', by the thought where the faith in grace of heritage and expectation of the victory of the Good are linked with the Christian faith and hope."*[92]

The strength and dynamism of *Action française* was weakened by two crucial: 1) the Mussolini's fascism (1922), which led number of young AF members to leave Maurrasian ideological line, 2) papal condemnation of AF and Maurras personally (1926) which had the same effect among both French and foreign Catholics. In 1926 it was also Lionel Groulx (and his review *L'Action française*) who severed his relationship with Maurras. However, some have taken the view that there was never anything like a link between them so intense as had been previously thought:

Before 1916, it was impossible to find any of his books in the bookcase of French-Canadian priest, [...] *speak about ‚période maurrassienne' would be abusive (...) both are endogenous doctrines with their origin in distinctive spiritual, metaphysical, national and political traditions.*[93]

But one can find more than that:

Chez Maurras, ne retrouve nullement chez Groulx: la thèse monarchiste, l'antiromantisme, la détestation de Pascal et de l'idéalisme allemand, la mystique gréco-latine, la poétique et la métaphysique lucrétiennes, l'influence comtienne et l'agnosticisme [...]. *Surtout aux plans spirituel et eschatologique, où Maurras se situe aux antipodes de Groulx*.[94]

However, as mentioned above, there some predecessors of Charles Maurras (Joseph de Maistre) and some of his colleagues (Louis Dimier, Jacques Bainville) who were closer to Groulx's vision.[95]

---

[91] HUGUENIN, François. À L'École de l'Action française. Une siècle de vie intellectuelle. Paris: J.C.Lattès, 1998, p. 94.

[92] HUGUENIN, ref. 90, p. 95.

[93] DIONNE, Patrick. „Éclaircissement sur les prétendues mauvaises fréquentations littéraires de Lionel Groulx: le cas de Charles Maurras et de l'Action française de Paris". SHEC, Études d'histoire réligieuse, 74 (2008), p. 16.

[94] DIONNE, ref. 92, p. 15.

[95] After 1926, Groulx followed precepts of papacy and Action française de Montréal disavowed

Reading Maurras' letter to Salazar from 1952[96] , it can be inferred that it was Salazarist Portugal that came closest to Maurras' idea of Latinité. But, it was an editor of Maurras' *Le Soliloque du prisonier* revealed a mythic imagery behind his political thought: it was „*'latinité' or perhaps a certain idea of ,latinité' whereas at the same time there was Europe being constructed on the basis of commerce. What enlightened Apollo's sun was spiritual rather than geographic ,meridionalité' with vast contours but without imperial ambitions. That is something that has nothing to do with ,abominable utopie' of confederated Europe under the lead of Germany*".[97]

from Parisian Action française. Nevertheless, it seems that Maurrasian attitudes managed to seduce even younger generations. In 1930s and even later Maurrasian ideas were adopted by younger Canadian fascist sympathizers from the review La Nation.

[96] MAURRAS, Charles."Lettre à son excellence, M. Salazar, president du gouvernement portugais à Lisbonne, 31 mai 1952". In: Letter de prison, 8 septembre 1944 – 16 novembre 1952, Paris: Flammarion, 1958, pp. 261-263.

[97] MAURRAS, Charles. Le Soliloque du prisonier, Paris: L'Herne, 2010 (the back cover).

KRÍZA ČESKOSLOVENSKEJ MYŠLIENKY? (SLOVENSKÁ MLÁDEŽ V POLITICKÝCH STRANÁCH V PRVEJ POLOVICI 30. ROKOV MINULÉHO STOROČIA)*

Róbert ARPÁŠ

Slovenská akadémia vied
Historický ústav, Oddelenie novších dejín
P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
arpas@savbb.sk

ARPÁŠ, Róbert. Crisis of Czechoslovak thought? (Slovak Youth in Political Parties in the First Half of 1930s´). Economic crisis in the 1930s´ radicalised also the attitude of inhabitants of Czechoslovakia. Among the young Slovak generation this was manifested by reevaluation of their attitude to civil and legal status of Slovakia. This contribution is dedicated to three significant events in the years 1932 and 1933: The congress of the young Slovak generation in Trenčianske Teplice, the congress of young agrarian generation in Zvolen and Pribina´s festivities in Nitra. On this example is demonstrated the denial of the state-enforced ideology of Czechoslovakism by the whole young generation with no regards of party affiliation. Despite this consensus of opinions the representatives of the young generation still could not overcome the differences accruing from the party affiliation and agree on the common requirements which would lead to the solution of Slovak issue.

Kľúčová slová: Slovensko; reforma; samospráva; autonómia; mladá generácia;

Keywords: Slovakia; reform; self-government; autonomy; young generation;

Začiatok tridsiatych rokov dvadsiateho storočia bol vo všetkých sférach života nielen obyvateľov Československa ovplyvnený hospodárskou krízou. Rapídne zhoršenie životnej úrovne spôsobovalo radikalizáciu ich postojov. Prirodzene najviac náchylná na radikálne riešenia bola mladá generácia. Tá na rozdiel od svojich predchodcov študovala a dospievala už v zásadne iných štátoprávnych a politických podmienkach. Preto bola k pomerom podstatne kritickejšia. To sa prejavilo aj v postoji k tzv. slovenskej otázke, t. j. k otázke národnej svojbytnosti Slovákov a z toho vyplývajúcej požiadavke úpravy štátoprávneho postavenia Slovenska v spoločnom československom štáte.

V danom období začala byť slovenská otázka citlivejšie vnímaná celou mladou slovenskou generáciou, a to bez ohľadu na jej politickú orientáciu alebo

* Článok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0119/14 Formovanie zahraničnopolitického myslenia slovenských politických elít a spoločnosti v rokoch 1918 – 1939.

sociálne postavenie. Túto skutočnosť reflektovali aj redaktori nezávislého časopisu *Politika*, inak blízkeho najsilnejšej vládnej strane – agrárnikom. Preto sa rozhodli zorganizovať zjazd mladej slovenskej generácie, na ktorom sa (podľa ich zámeru) mali zúčastniť zástupcovia všetkých politických smerov. Podujatie im malo poskytnúť priestor na výmenu názorov a vypracovanie spoločného stanoviska slovenskej mládeže. Traja reprezentanti časopisu – Peter Zaťko, Ľudovít Ruman[1] a Andrej Kostolný – osobne informovali o zamýšľanom podujatí prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka. Na prezidenta urobili dobrý dojem, o čom svedčí aj jeho hodnotenie. Najvyšší československý ústavný činiteľ označil časopis za „objektívny hlas mládeže vychovanej už republikou" a jeho predstaviteľov za „stred slušných, pracujúcich a mysliacich ľudí"[2].

Miestom konania zjazdu sa stali Trenčianske Teplice. Sem sa v dňoch 25. a 26. júna 1932 skutočne dostavili zástupcovia celého slovenského politického spektra. Neprišla sem ale iba mládež. Medzi účastníkmi sa objavili aj starí politickí „harcovníci", čo bolo veľkou časťou zjazdového pléna vnímané s nevôľou. Kritický postoj k týmto „starým štruktúram" im dávali opakovane ostentatívne najavo. Hnev delegátov sa zniesol najmä na Ľudovíta Medvedského a Antona Štefánka, ktorí sa znovu a znovu pokúšali prezentovať vlastné názory. Boli však vykričaní s poukazom na to, že ako aktívni politici sú za daný stav spoluzodpovední.[3] Po tejto skúsenosti sa ďalší zo starších politikov vrátane lídra slovenského krídla agrárnej strany Milana Hodžu vzdali pokusov o vlastný prejav.

Zjazd za prítomnosti 380 účastníkov otvoril predseda prípravného výboru Peter Zaťko. Prítomných vyzval, aby dospeli k dohode na spoločnom slovenskom programe. Súčasne referentov a diskutérov požiadal, aby sa pokúsili byť maximálne vecní.[4]

Aby vznikol čo najširší priestor na diskusiu, podnikli organizátori zjazdu určité opatrenia ešte pred jeho začiatkom. Pripravené referáty boli publikované na stránkach časopisu *Politika*, aby sa s nimi mohli účastníci už vopred zoznámiť. Referenti tak mali prezentovať iba hlavné myšlienky svojich príspevkov, vďaka čomu mal byť umožnený väčší priestor na diskusiu.

Prvým bodom, ku ktorému zjazd plánoval zaujať stanovisko, bol platný spoločenský poriadok. Hlavné referáty predniesli Vladimír Clementis, Imrich Karvaš a Jozef Zvrškovec. V. Clementis, verný svojmu komunistickému presvedčeniu, označil aktuálny systém za nevyliečiteľne chorý. Za riešenie považoval jeho nahradenie systémom novým – komunistickým. Na rozdiel od V. Clementisa bol

---

1 V texte je uvedená podoba mena Ruhman. V niektorých zdrojoch je uvádzaný aj ako Rumann.

2 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna. U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka. Bratislava: Academic Electronic Press, Ústav T. G. Masaryka a Historický ústav SAV, 1995, s. 163.

3 Slovák, 28. 6. 1932, s. 1, Sjazd mladej slovenskej generácie jednohlasne: Proti centralizmu a za autonomiu Slovenska. Podľa úradnej správy okresného náčelníka bol prijatý návrh, aby z diskusie boli vylúčení príslušníci staršej generácie, s poukazom na to, že „je sjazd tento sjazdom mladej slovenskej generacie". Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR) Praha, fond (ďalej f.) Prezidium ministerstva vnitra – Archiv ministerstva vnitra (ďalej PMV-AMV) 225, kartón (ďalej k.) 911, signatúra (ďalej sig.) 225-911-3.

4 Slovák, ref. 3, s. 1. K problematike pozri tiež ZMÁTLO, Peter. Katolíci a evanjelici na Slovensku (1929 – 1932). Ružomberok: Verbum, 2011, s. 250 – 262.

I. Karvaš za evolučné riešenie na zásade solidarity. Vo svojom prejave odmietol viazané kandidačné listiny. Podľa jeho názoru sa totiž iba v slobodných demokratických voľbách mohli presadiť „statoční a rozumní" ľudia, ktorí „budú vstave postarať sa o nápravu terajšieho chorého systému". Práve evolučný vývoj považoval za cestu k novému spoločenskému poriadku. Tretí referent J. Zvrškovec presadzoval kresťanský spoločenský poriadok. Len ten podľa J. Zvrškovca mohol uzdraviť choré prejavy v spoločnosti. Vo svojej reči odsúdil nezdravé prvky marxizmu a individualizmu, čo ale nemalo znamenať neochotu akceptovať dobré prvky z oboch smerov.[5]

Po hlavných referátoch nasledovala diskusia, v ktorej vystúpilo približne tridsať rečníkov.[6] Aby bol poskytnutý priestor čo najväčšiemu počtu záujemcov o vystúpenie, rozhodlo sa o časovom limite, ktorý bol najskôr stanovený na osem minút.[7] Aj v dôsledku tohto rozhodnutia úroveň jednotlivých príspevkov utrpela. Na záver debaty predsedajúci urobil záverečné zhrnutie, keďže vydávanie rezolúcií organizátori odmietli. Stanovisko zjazdu k prvému bodu rokovania zhrnul Peter Zaťko. Vzhľadom na zameranie väčšiny vystúpení a diskusných príspevkov musel skonštatovať, že platný spoločenský poriadok odmietli všetci rečníci. Kým komunisti volali po odstránení aktuálneho zriadenia, ostatní by sa uspokojili s jeho nápravou, ktorá mala spočívať v eliminácii najzávažnejších chýb. Podľa Zaťkovho hodnotenia mládež navrhovala „odstraňovať chyby platného poriadku prenikaním prvkov kolektivistických, poťažne tlačením týchto prvkov do štruktúry platného poriadku. Záujem kolektíva je väčší ako záujem individua"[8].

Druhým bodom programu zjazdu bolo „stanovisko k postaveniu Slovenska v ČSR". Predsedajúci Imrich Karvaš skonštatoval, že išlo o najchúlostivejší problém, citovú otázku, a preto vyzval „prítomných, aby sa chovali vážne a aby sa hovorilo vecne". Prvý referent Anton Vašek dôrazne odmietol centralizmus a ako stúpenec Hlinkovej slovenskej ľudovej strany sa dožadoval inkorporovania autonómie Slovenska do československej ústavy. Zároveň vysvetlil vlastné ponímanie autonómie: „Autonomiou je zaradenie Slovenska do republiky ČSR na podklade federalistickom tak, aby prirodzený vývin slovenského národa bol zaistený."[9] Druhým referujúcim bol Peter Zaťko, ktorý odmietol obvinenia, podľa ktorých zástancovia regionalizmu[10] neriešili otázku existencie slovenského národa. Tú on považoval za samozrejmú. Pri volaní po autonomizme a federalizme však prorocky varoval: „Federalizmus znamená delenie zákonodarnej moci... to vieme. Ale kde by sa zastavil tento vývoj?" Za hlavnú chybu centralistického

[5] Slovák, ref. 3, s. 1.

[6] V úradnej správe okresný náčelník uviedol, že do debaty sa zapojilo 20 diskutujúcich, keďže staršej generácii nebolo umožnené vystúpiť. NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 911, sig. 225--911-3.

[7] Slovák, ref. 3, s. 2.

[8] Slovák, ref. 3, s. 2.

[9] Slovák, ref. 3, s. 2.

[10] O postoji Slovenskej národnej strany (ako druhej politickej strany presadzujúcej požiadavku slovenskej autonómie) k ideológii regionalizmu pozri ROGUĽOVÁ, Jaroslava. Slovenská národná strana 1918 – 1938. Bratislava: Kalligram, 2013, s. 122 – 123.

režimu pritom považoval aktivity jeho predstaviteľov – Slovákov, ktorí nedostatočne hájili slovenské záujmy. Preto podporil jednotu pri vymáhaní slovenských práv a potrieb, ale zároveň zdôrazňoval, že sa popritom nemá zabúdať na záujem štátu.

Postavenie Slovenska z kultúrnej stránky hodnotili referáty Matúša Černáka, Andreja Kostolného a Ladislava Novomeského.[11] Následná debata sa sústredila na odmietnutie centralizmu a podporu slovenskej samosprávy, či už vo forme autonomistickej, alebo regionalistickej. Početnosť záujemcov o diskusiu sa odrazila aj v ďalšom skrátení lehoty na vystúpenie, tentoraz už len na päť minút[12], čo mnohí oprávnene považovali za nedostatočné. Výsledok diskusie k druhému bodu zjazdu zhrnul Jozef Millo: „Centralizmus na Slovensku sa jednomyseľne odsúdil. Celá mladá slovenská generácia je autonomistická, názory sa líšia len čo do stupňa. Jedni považujú za nutný federalizmus, druhí sa predbežne uspokojujú s úplným regionalizmom, zabezpečeným zákonom.“[13]

Posledným bodom zjazdu bolo „stanovisko k vedeniu nášho verejného života“. S prvým referátom vystúpil predstaviteľ mladých agrárnikov Pavel Kordoš. Jeho kritika neodbornosti súdobých vedúcich činiteľov názorne dokazovala, že nespokojnosť s aktuálnymi pomermi sa neobmedzovala iba na prívržencov opozičných politických strán. Kordoš preto vyzýval na revíziu vedenia verejného života.[14] Druhý referent Jozef Millo poukázal na neúčinnosť aktuálnych metód pri riešení slovenských potrieb. Milla vystriedal na pódiu Daniel Okáli, ktorý skritizoval vplyv pozemkovej reformy na slovenský ľud. Ako posledný vystúpil František Paňák. Vo svojom prejave sa odvolal na ústavu, podľa ktorej má moc v rukách ľud. Zároveň však položil otázku, či vysťahovalectvo, nezamestnanosť a iné nezdravé javy sú tiež vôľou ľudu.[15] Po úvodných rečiach sa rozprúdila debata, ktorá bola naprieč politickým spektrom takmer unisono vedená na vlne kritiky vplyvných slovenských politikov – ministrov. Jeden z diskutérov – Emil Nový – dokonca skritizoval aj ministerské pôsobenie Jozefa Tisa, za čo však bol zahriaknutý. Tým dalo plénum jasne najavo, že cieľom kritiky sú predovšetkým vládni politici, teda prívrženci zjazdom odsudzovaného centralizmu. Naopak, búrlivý potlesk zožal diskutujúci Dr. Strelec s návrhom na likvidáciu filiálok československých strán na Slovensku.

Výsledok diskusie rezumoval predsedajúci Anton Vašek: „... mladá slovenská generácia nie je spokojná s vedením dnešného verejného života a žiada aplikovanie metod, vyplývajúcich zo zásad demokracie, žiada... aby záujem Slovenska a republiky kladený bol nad záujem osôb a strán a aby viazané kandidačné listiny boly odstránené.“[16] Zjazd ukončilo konštatovanie predsedu Petra Zaťka, že došlo

[11] Slovák, ref. 3, s. 2.
[12] Slovák, 29. 6. 1932, s. 3, Dokončenie referátu o sjazde mladej slovenskej generácie. Celá mladá slovenská generácia je autonomistická; názory sa líšia len čo do stupňa.
[13] Slovák, ref. 12, s. 3.
[14] Slovák, ref. 12, s. 3.
[15] Slovák, ref. 12, s. 3 – 4.
[16] Slovák, ref. 12, s. 4.

k dohode na spoločnej slovenskej línii. Zároveň bol odsúhlasený návrh na usporiadanie spoločného zjazdu mladej slovenskej a českej generácie.[17]

Tak priebeh zjazdu mladej slovenskej generácie, ako aj interpretácia jeho záverov sa stali predmetom ostrej polemiky medzi prívržencami požiadavky slovenskej samosprávy na jednej strane a stúpencami aktuálneho politického modelu, t. j. centralistického zriadenia, na strane druhej. Podľa politikov presadzujúcich nárok Slovenska na autonómny štatút mládež v Trenčianskych Tepliciach „povedala jasne, že je celá autonomistická. Jej veľká čiastka sa vyslovila za autonomiu na federatívnom podklade a len menšia čiastka bola za regionalizmus"[18]. S týmto hodnotením však nesúhlasili Slováci hlásiaci sa k vládnej majorite. Išlo najmä o predstaviteľov staršej generácie, ktorí sa prepracovali na vrcholné politické pozície, či už stranícke, alebo ministerské. Najráznejšou kritikou sa prezentoval sociálny demokrat Ivan Dérer, ktorý v tom čase zastával post ministra školstva a národnej osvety. Vo svojich vyjadreniach na adresu účastníkov trenčianskoteplického podujatia neváhal použiť pejoratívny slovník, keď ich nazval „trenčansko-tepličtí křiklouni", čo, prirodzene, nezostalo bez reakcie nielen zo strany samotných dotknutých delegátov zjazdu, ale aj z tábora obhajcov autonómie Slovenska.[19]

Ostentatívne prejavovaný nesúhlas československých politických špičiek so závermi, ktoré sformulovala väčšina zúčastnených na snemovaní slovenskej mládeže, nahrával fámam o možnom pokuse predstaviteľov režimu iniciovať akciu, ktorej cieľom by bola revízia výsledkov trenčianskoteplického zjazdu. Zrejme aj v dôsledku spomínaných aktivít I. Dérera opozičná tlač očakávala, že podujatie bude organizovať sociálna demokracia s podporou agrárnej strany a národnej demokracie.[20] Ale obavy stúpencov požiadavky autonómneho štatútu pre Slovensko sa nenaplnili. Snem, na ktorom by mladá generácia koaličných strán prezentovala svoj pohľad na tzv. slovenskú otázku, sa nakoniec neuskutočnil. To však neznamenalo, že by sa na žiadnej takto zameranej akcii nepracovalo.

Aj keď nedošlo k zorganizovaniu zjazdu mladej slovenskej generácie koaličných strán, časť provládne orientovanej mládeže sa nevzdala úmyslu zrealizovať takto zamerané podujatie. Ako najaktívnejší sa prejavili mladí agrárnici, ktorí sa už dlhší čas snažili nájsť priestor na diskusiu o aktuálnych politických, hospodárskych a spoločenských otázkach. Jej výsledkom malo byť sformulovanie vlastného stanoviska mladej slovenskej generácie agrárnej strany.

Snaženie mladých slovenských agrárnikov bolo úspešne zavŕšené dvojdňovým podujatím vo Zvolene počas jari 1933. Najskôr sa 30. apríla 1933 uskutočnil X. zjazd Združenia slovenských agrárnych akademikov. Počas nasledujúceho dňa (1. mája 1933) agrárne podujatie pokračovalo ako IX. zjazd Ústrednej jednoty slovenského roľníckeho dorastu.[21]

---

[17] Slovák, ref. 12, s. 4. Tiež NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 911, sig. 225-911-3.

[18] Slovák, 29. 6. 1932, s. 1, Po sjazde mladých.

[19] Politika, 1932, roč. 2., č. 13 – 14, s. 177, Dérerova „kritika" zjazdu. Tiež Slovák, 14. 7. 1932, s. 1, Hodža a Dérer (Babylon v radoch slovenských centralistov).

[20] Slovák, 20. 7. 1932, s. 3, Chystá sa útok na svornosť slovenskej mládeže.

[21] NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 871, sig. 225-871-3, por. Slovenský deník, 3. 5. 1933, s. 2, Mladá agrárna generácia prehovorila. K problematike pozri tiež HOLZER, Gejza. Zjazd mladej

Jeden z organizátorov agrárnej akcie Vladimír Moravčík prízvukoval jej primárne zameranie na potreby agrárnej strany, o čom mala svedčiť aj skutočnosť, že „účasť na sjazde bola podmienená príslušnosťou k niektorej agrárnej organizácii". Moravčík zároveň obhajoval právo vlastnej strany prispieť k hľadaniu riešení aktuálnych problémov, ktoré pútali pozornosť slovenskej verejnosti. Zdôrazňoval, že právo „hovoriť a jednať o slovenských veciach neni len výsadou autonomistickej frakcie"[22]. Preto odmietal hlasy, ktoré prezentovali zvolenský zjazd slovenskej agrárnej mládeže ako pokus o korektúru trenčianskoteplického zjazdu mladej slovenskej generácie.

Zjazd mladých slovenských agrárnikov prebiehal v troch sekciách: 1. ideovej a kultúrnej, 2. hospodárskej a sociálnej, 3. politickej a organizačnej. Ideovej a kultúrnej komisii predsedal Jozef Lettrich.[23] Vo svojom referáte „Problémy verejného života z hľadiska agrárnej ideológie" definoval ideologické postuláty agrarizmu, ktoré vychádzali z princípov individualistického právneho poriadku. Dominovali mu súkromné vlastníctvo, zmluvná sloboda a voľná súťaž.[24]

Okrem vymedzenia agrarizmu voči socializmu a liberalizmu sa venoval aj aktuálnej otázke individuality slovenského národa, keď sa postavil na stranu jeho obhajcov. Podľa J. Lettricha, „kultúrny a historický vývoj stvoril psychologické podmienky pre samostatné teleso národné". To sa týkalo aj slovenského jazyka, ktorý označil za „dejinný fakt a významný kultúrny fakt". Ďalej poukazoval, že „v záujme zdravého vývoja vnútorných pomerov na Slovensku má a musí byť zachovaný a podporovaný slovensko-národný kultúrny vývoj **nie k vôli nejakým politicko-separatistickým chúťkam, ale naopak, za účelom stvorenia prirodzených podmienok k československej kultúrnej syntéze**"[25]. Bol pritom presvedčený, že „vývoj smeruje k vzájomnému sbližovaniu, poznávaniu a budovaniu nového duchovného pojímania spoločnej budúcnosti Čechov a Slovákov". Vystríhal však, že nie je možné „súhlasiť s nejakým umelým alebo násilným zákrokom, či už na prospech československého sjednotenia alebo na prospech kultúrneho dualizmu". V záujme štátu a jeho občianstva odporúčal ignorovanie separatizmu. Pozornosť mala byť venovaná utuženiu „vnútroštátnych pomerov republiky, existencia ktorej musí byť mimo každej dišputy a politickej teorie, lebo by to značilo hazardovať s národnou slobodou"[26].

Členovia ideovej a kultúrnej komisie vyjadrili súhlas s obsahom Lettrichovho referátu, čo sa prejavilo aj v rezolúcii tohto orgánu. Jeho delegáti schválili text, v ktorom sa zastali existencie samobytného slovenského národa, keď konštatovali, že „je tu slovenský a český nacionalizmus, slovenský a český národ, ktorých ciele sa nevylučujú, ale tvoria cesty k najužšej spolupráci, podmienenej citom a duchovnou jednotou". Avšak podobne ako Lettrich aj oni kategoricky odmietli

agrárnej generácie roku 1933. In Historický časopis, 1992, roč. 40, č. 5, s. 556 – 564.

[22] MORAVČÍK, Vladimír. Po zvolenskom sjazde agrárnej mládeže. In Politika, 1933, roč. 3, č. 9, s. 107.

[23] Slovenský deník, ref. 21, s. 2.

[24] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej. Bratislava: Tlačou Slovenskej kníhtlačiarne, rok neuvedený, s. 5.

[25] Pasáž zvýraznená v origináli.

[26] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 8.

požiadavku autonómie: „Nebudeme však nikdy podporovať národný šovinizmus a separatizmus, tým menej politický autonomizmus. Budeme vždy proti akémukoľvek ukracovaniu Slovenska pri výkone štátnej moci. Pri tom staviame sa s najväčšou rozhodnosťou proti viklaniu základov nášho štátu.“[27]

Predsedom hospodárskej a sociálnej komisie bol Dr. Pavel Kordoš, ktorý predniesol referát „Hospodársky a sociálny stav zemedelstva a cesta k náprave“. V referáte vyzdvihol potrebu vytvorenia „zemedelského plánu hospodársko-sociálneho, ktorý... bol by náležite rešpektovaný zemedelsko-politickou praxou“. Súčasne vyzval na „uplatnenie regionálnych záujmov v rámci celoštátnej zemedelskej politiky“[28].

V podobnom duchu sa niesol aj príspevok Dr. Štefana Čačka „Zemedelská politika v Československej republike so stanoviska slovenského“. Poukázal na disproporcie medzi českými krajinami a Slovenskom, ale aj na chyby v poľnohospodárskej politike štátu, ktorými „priamo sme poškodzovaní“. Dal do pozornosti skutočnosť, že zo štátnych dotácií prichádzali na Slovensko „len omrvinky, zatiaľ v zemiach historických sa subvenciami plytvalo“. Preto vyzýval nielen na vytýčenie jasného programu hospodárskej politiky štátu, ale aj na splnenie najzákladnejších predpokladov, „bez ktorých náš roľník nemôže súťažiť s roľníkom českým“[29]. Požiadavka vyrovnania regionálnych rozdielov výrazne rezonovala medzi delegátmi, preto sa stala aj súčasťou rezolúcie hospodárskej a sociálnej komisie. Jej členovia sa v nej vyslovili za hospodárske vyrovnanie Slovenska s českými krajinami. Zároveň požadovali, aby boli vyrovnané rozdiely vo výrobných nákladoch a trhových cenách medzi oboma časťami republiky.[30]

Nespokojnosť s aktuálnymi pomermi v štáte rezonovala aj na zasadnutí politicko-organizačnej komisie, ktorej predsedal Dr. Ľudovít Ruman. V referáte „Reformy parlamentarizmu a koncentrácia politických strán“ sa dovolával zrušenia poslaneckých reverzov, ktoré „možno odstrániť zmenou názoru volebného súdu... alebo zmenou zákona o volebnom súde“. Zároveň položil otázku, či je volebný súd vôbec potrebný. Podľa jeho názoru bol zbytočný.[31] Skritizoval aj viazané kandidačné listiny, ktoré „slobodu voliča obmedzujú skoro na nulu“. Odmietavý postoj Ľ. Ruman zaujal aj k aktuálnej podobe senátu, ktorý považoval iba za „napodobeninu poslaneckej snemovne“, pričom „jeho význam rovná sa skoro nule“[32]. Ďalší rečník František Lednár vo svojom referáte „Republikánska strana a práca v jej intenciách“ navrhoval organizačné reformy agrárnej strany. Ako poznamenal, „organizačná výstavba republikánskej strany tak, ako ju

[27] Slovenský deník, 3. 5. 1933, s. 3, Slovenský nacionalizmus – v znamení čs. vlastenectva. Otázka autonómie Slovenska sa stala aj jedným z ústredných bodov v predvolebnom zápase medzi agrárnou stranou a ľudovou stranou pred parlamentnými voľbami v roku 1935. Pozri OSYKOVÁ, Linda. Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR. Bratislava: VEDA, 2012, s. 200.

[28] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 17.

[29] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 24.

[30] Slovenský deník, 6. 5. 1933, s. 2, Z politického programu agrárnej mládeže. Regionalizmus k vyrovnaniu Slovenska.

[31] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 27.

[32] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 29.

uvádza organizačný poriadok s hľadiska slovenského, zásadne vyhovuje", ale mladá slovenská agrárna generácia predsa len navrhla určité zmeny. Konkrétne malo ísť o to, aby strana zriadila „slovenský zemský sjazd, slovenský zemský výkonný výbor a slovenský zemský sekretariát". Zriadenie týchto regionálnych straníckych orgánov F. Lednár obhajoval snahou o posilnenie jednoty strany, ako aj potrebou riešiť špeciálne slovenské záležitosti, pričom v tomto ohľade považoval agrárnu stranu za „najpovolanejšiu z pomedzi politických strán"[33].

Návrhy referujúcich sa stali súčasťou rezolúcie politicko-organizačnej komisie. Delegáti v nej odmietli tak autonomizmus, ako aj centralizmus. Naopak, podporu vyslovili myšlienke regionalizmu, ktorý „dovŕšime úplným uplatnením slovenského živlu v správe Slovenska a dokonalým prestúpením ústrednej štátnej správy Slovákmi". Jeho uvedenie do praxe však malo byť podmienené vytvorením zemskej organizácie agrárnej strany. Rezolúcia reflektovala aj predložené návrhy reformy inštitúcií československej demokracie, keďže „ich správne fungovanie je zárukou spokojnej účasti občianstva na stavbe štátu". Zamerala sa najmä na Rumanom predostreté požiadavky reformy senátu, odstránenie alebo reformu volebného súdu, zrušenie viazaných kandidátok, zjednodušenie volieb a administratívy.[34]

Aj keď Vladimír Moravčík už pred začiatkom agrárnického podujatia odmietal poukazy na inšpiráciu trenčianskoteplickým zjazdom mladej slovenskej generácie, jeden z organizátorov trenčianskoteplickej akcie, slovenský národohospodár a prívrženec mladými agrárnikmi podporovanej ideológie regionalizmu Peter Zaťko, jeho argumentáciu vyvrátil. V časopise *Politika* urobil porovnanie oboch podujatí, ktorých závery označil za takmer identické. Išlo predovšetkým o požiadavky revízie aktuálneho spoločenského poriadku potlačením liberalizmu a hospodárskeho egoizmu a uplatňovaním kolektivistických prvkov, ako aj o návrhy na reformu niektorých inštitúcií československej demokracie, ako napr. viazaných kandidačných listín alebo volebného súdu. Taktiež poukázal na spoločne vyslovený nárok na zohľadňovanie slovenských potrieb.[35]

S ohľadom na blízkosť stanovísk P. Zaťko vyzýval na nutnosť spolupráce prostredníctvom „dohody Slovákov pod podmienkami prijateľnými pre obe strany". Za cestu k vyriešeniu tzv. slovenskej otázky totiž považoval zjednotenie Slovenska „na určitých minimálnych požiadavkách, ktorých splnenie so strany štátu bolo by možno objektívne považovať za predpoklad obratu vo vývine pomeru česko-slovenského". Preto vyzýval mladých agrárnikov k väčšej aktivite a odvahe pustiť sa aj do riešenia otázky politického postavenia Slovenska v Československu.[36]

Zatiaľ čo mladí agrárnici váhali zaujať jednoznačné stanovisko v otázke postavenia Slovenska v republike, ľudáci ako dlhoroční obhajcovia práva Slovenska na autonómiu pokračovali v aktivitách v prospech hlavného bodu svojho politického programu. Nová príležitosť na jeho dôrazné pripomenutie sa im naskytla

[33] Referáty k sjazdu mladej agrárnej generácie slovenskej, ref. 24, s. 32.
[34] Slovenský deník, ref. 30, s. 2.
[35] ZAŤKO, Peter. Ešte k zvolenskému sjazdu agrárnej mládeže. In Politika, 1933, roč. 3, č. 16, s. 176.
[36] ZAŤKO, Peter, ref. 35, s. 176.

počas leta 1933. Len pár mesiacov po zjazde mladých agrárnikov sa mali v Nitre konať Pribinove slávnosti.

Slávnosti, ktoré mali pripomenúť 1100. výročie posvätenia prvého kresťanského chrámu na našom území sa začali pripravovať už v roku 1930, keď bol ustanovený „Jubilárny výbor cirkevno-národných osláv v Nitre". Začiatkom roku 1933 prevzala nad ich konaním záštitu československá vláda, čo znamenalo aj výrazný finančný príspevok na ich organizáciu.[37]

Vláda ako garant podujatia mala, prirodzene, vlastnú predstavu o jeho zameraní. Oslavy v jej réžii mali podporiť štátom presadzovanú ideológiu československej jednoty. Dalo sa očakávať, že vládny zámer narazí na ambície obhajcov národnej svojbytnosti Slovákov, ktorí chystané oslavy považovali za výnimočnú príležitosť prezentovať vlastné národno-politické stanovisko aj pred zahraničným obecenstvom. Za hlavného obhajcu národných práv Slovákov sa považovala Hlinkova slovenská ľudová strana. A tá sa do priebehu podujatia skutočne silne zaangažovala.

Pribinove slávnosti spolu so sprievodnými akciami trvali viac dní – od 12. do 16. augusta 1933.[38] Záujem ľudákov sa koncentroval na 13. august. Na tento termín bol naplánovaný slávnostný sprievod, ktorý mal byť zakončený manifestačným zhromaždením na ploche nitrianskeho letiska. Účastníci sprievodu tu mali defilovať pred tribúnou s oficiálnymi hosťami – domácimi i zahraničnými. Prítomnosť zahraničných predstaviteľov a očakávaná masová účasť občanov[39] motivovala ľudákov k maximálnemu úsiliu, aby presadili medzi oficiálnych rečníkov svojho lídra Andreja Hlinku. Napriek apelom na slovenských členov vlády – Ivana Dérera a Milana Hodžu – sa to ľudáckym emisárom nepodarilo.[40]

---

[37] Vláda sa zaviazala prispieť sumou 400.000 Kč, Krajinský úrad v Bratislave mal poskytnúť 150.000 Kč a mesto Nitra 15.000 Kč. ZUBÁCKA, Ida. Nitra za prvej Československej republiky. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta humanitných vied, 1997, s. 51 – 52.

[38] Program 1100 ročných Jubilárnych osláv založenia prvého kresťanského chrámu kniežaťom Pribinom v Nitre. Bez miesta vydania: vydal Jubilárny výbor, 1933. Uvedené štyri dni boli vyvrcholením osláv. Výročie však bolo pripomínané priebežne počas celého roka 1933. Tému Pribinových slávností pre potreby vyučovacieho procesu spracovala Alena Mikulášová. Pozri MIKULÁŠOVÁ, Alena. Pribinove slávnosti v roku 1933. In Mesto pod mestom (Dejiny Nitry v školskej praxi). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra histórie, 2012, s. 71 – 73.

[39] Podľa odhadu okresného náčelníka Rudolfa Haláchyho sa na zhromaždení na ploche letiska zúčastnilo maximálne 25.000 ľudí, pričom až 15.000 z nich malo byť prívržencami Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Väčšmi navštívená bola poľná omša 15. augusta, o ktorej Haláchy skonštatoval, že sa na nej zúčastnilo „asi 35.000 veriacich, ku ktorým pribudlo... niekoľkotisíc katolíkov, ktorí boli na kalvárskom vrchu". Počet cezpoľných účastníkov na štvordňových sprievodných podujatiach odhadol na 100.000 – 120.000. NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2.

[40] ZMÁTLO, Peter. Pribinove slávnosti v Nitre v auguste 1933: skúška československého režimu a štátnosti. In Historica Olomucensia. Sv. 44. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 139 – 140; porov. MAGDOLENOVÁ, Anna. Pribinove slávnosti v Nitre roku 1933. In MARSINA, Richard et al. Nitra v slovenských dejinách. Nitra: Matica slovenská, 2002, s. 359. Pozri tiež ZUBÁCKA, Ida. Nitra – kolíska slovenskej štátnosti. Príspevok k 70. výročiu Pribinových slávností. In WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia historica nitriensia 11. Nitra: FF UKF, 2003, s. 259.

Keďže sa straníckym poverencom nepodarilo zaistiť účasť Hlinku medzi čestnými hosťami na tribúne, zvažovali alternatívny postup. Rozhodnutie údajne padlo až v predvečer konania manifestácie na porade v piaristickom kostole.[41] Organizačný výbor osláv totiž stanovil definitívne poradie jednotlivých skupín v sprievode a ich rozostavenie na ploche letiska až 11. augusta. Na schôdzi bolo rozhodnuté, že za čelom sprievodu, ktoré mali tvoriť štyria heroldi a vlajkonosič so štátnou zástavou, mali nasledovať krojované skupiny a až po nich skupiny nekrojované. Nekrojované skupiny mali byť zoradené podľa nahláseného počtu. Keďže tajomník HSĽS Vojtech Višňovský nahlásil účasť až 40.000 prívržencov strany, mali byť ľudáci na čele nekrojovaných skupín.[42]

Počas formovania slávnostného sprievodu však prívrženci ľudovej strany stanovené poradie nerešpektovali a včlenili sa medzi zoskupenie členov Sokolova, ktoré tým rozdelili na dve časti. Napriek tomu, že značnú časť členov ľudáckej družiny tvorila iniciatívna mladá generácia, réžiu držal v rukách politicky skúsený podpredseda strany Jozef Tiso. Na upozornenia hlavného usporiadateľa inšpektora Václava Vopálenského vyslaného policajným riaditeľstvom v Bratislave Tiso údajne reagoval „brisknými slovami": „Čo je to za poriadok, najprv idú hovädá, somári a potom len Slováci, ďalej čakať nebudeme, je to naša cirkevná slovenská slávnosť, tí ostatní sú Česi a preto tu nemajú čo robiť." Keďže dozorujúce orgány sa obávali možných dôsledkov použitia donucovacích prostriedkov[43], ľudáci mohli začať napĺňať svoj cieľ.

Po príchode na letisko sa mali krojované skupiny postaviť čelom k tribúne, okolo nich sa mali zoradiť nekrojované skupiny tak, aby miesto pod pódiom zostalo voľné na defilé nadväzujúcich častí sprievodu. Spočiatku bol stanovený rozvrh dodržiavaný, až kým sa na plochu letiska nedostavila časť sprievodu tvorená sympatizantmi ľudovej strany. Tí namiesto defilovania pred tribúnou a následného zaujatia miesta vedľa krojovaných skupín zostali v uličke pod tribúnou stáť. Miesto neopustili ani po opakovaných výzvach usporiadateľov. Naopak, prevzali iniciatívu. Za skandovania hesiel „Nech žije Hlinka. Chceme počuť Hlinku." na rukách vyniesli svojho lídra na pódium.

Z tribúny A. Hlinka prečítal tzv. Nitriansku rezolúciu. V jej texte sa odvolával na starobylosť slovenského národa, pre ktorý sa dožadoval práva na samosprávu: „My, národ slovenský, hrdý na svoju 1100-ročnú národnú i kresťanskú minulosť, Božou Prozreteľnosťou dnes znova oslobodení a do republiky Československej včlenení, osvedčujeme sa, že v republike tejto chceme žiť a štát tento považovať za svoj, tu chceme nájsť svoje národné blaho. Avšak, keď republiku československú považujeme pre nás za jedine možný štátny útvar, vyhlasujeme, že v štáte tomto chceme vidieť svoju budúcnosť nielen ako národ svojprávny a nielen ako národ rovnoprávny s národom českým, ale aj ako národ samobytný, samostatný, ktorý sám chce spravovať svoje veci a sám chce riadiť osud svoj!"

---

[41] Táto informácia sa objavila pri udaní voči Karolovi Sidorovi z 5. októbra 1933, ktoré spísal na četníckej stanici v Nitre vrchný strážmajster Kabelák. NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-1.

[42] NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2.

[43] NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2.

Nárok na „spravovanie vecí samobytného národa slovenského na oslobodenom Slovensku“ obhajoval Pittsburskou dohodou, pričom prízvukoval, že „národných práv svojich, v Pittsburghskej dohode zabezpečených, nikdy sa nezriekneme a že za lepšie blaho národa slovenského bojovať budeme“[44].

Po prečítaní rezolúcie A. Hlinka vyzval prítomných, aby si vypočuli krajinského prezidenta Jozefa Országha, keďže aj on je Slovák. J. Országh v prejave zdôraznil, že Pribina svojím rozhodnutím zabezpečil národu prijatie do európskej rodiny. Po reči krajinského prezidenta vystúpil ministerský predseda. Jan Malypetr prečítal posolstvo prezidenta T. G. Masaryka, ktorého krédom bolo: „Nesmie nikto, kto sa hlási ku kresťanstvu, hlásať nenávisť.“[45]

Po príhovore ministerského predsedu bola za delostreleckých sálv vztýčená štátna vlajka a následne hudba zahrala štátnu hymnu. Prívrženci ľudovej strany však ostentatívne spievali „Hej, Slováci“ a až na Hlinkov povel slová československej hymny. Nasledovali prejavy cirkevných predstaviteľov domácich i zahraničných. Ako posledný vystúpil nitriansky biskup Karol Kmeťko, ktorý poďakoval vláde za protektorstvo, ako i všetkým, ktorí sa podieľali na príprave osláv. Na záver prečítal telegramy adresované pápežovi a prezidentovi republiky. Oficiálny program bol ukončený opätovným spevom hymnickej piesne „Hej, Slováci“. Po jej doznení členovia vlády a cirkevní hodnostári opustili tribúnu, čím prenechali voľné pole ľudákom. Taktiež prívrženci vládnych strán z radov obecenstva odchádzali z plochy letiska.[46] Podujatie tak pokračovalo ako autonomistická manifestácia moderovaná Andrejom Hlinkom.[47]

Pribinove slávnosti teda nadobudli podstatne iný ráz, než bola ich pôvodná koncepcia. Záštita, ktorú nad nimi prevzala vláda a tiež početnosť jej delegácie jasne naznačovali záujem najvyšších československých politických kruhov, aby podujatie demonštrovalo česko-slovenskú, resp. skôr československú jednotu. V tomto duchu sa vyslovili aj niektorí vládni predstavitelia. Uvedený zámer ale úplne stroskotal. Agilnosť autonomistického tábora, dravosť jeho mladej generácie riadenej politickými vodcami HSĽS zmenili celkové vyznenie podujatia. Namiesto manifestácie československej jednoty tu došlo k jednoznačnému odmietnutiu teórie čechoslovakizmu. Veľká časť účastníkov podujatia[48] vyslovila podporu požiadavke slovenskej autonómie.

Uvedené príklady patria medzi najznámejšie vystúpenia mladej slovenskej generácie v prvej polovici tridsiatych rokov minulého storočia a najvýraznejšie

[44] Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Poslanecká sněmovna N. s. R. Č. 1934, III. volebné obdobie, 11. zasadanie. Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2799_01.htm [cit. 17. 2. 2016].

[45] NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2.

[46] Podľa odhadu Krajinského úradu ďalší priebeh podujatia sledovalo okolo 6.000 účastníkov. NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2. To by znamenalo, že aj väčšina ľudáckych prívržencov plochu opustila, keďže úrady odhadovali ich maximálny počet až na 15.000.

[47] Na tribúne vystúpili opoziční politici – predseda Slovenskej národnej strany Martin Rázus, poslanec Antonín Čuřík a poslanec Antonín Chmelík. NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1151, sig. 225-1151-2.

[48] Podľa úradných odhadov vlastne väčšina účastníkov manifestácie z 13. augusta. Ako už bolo uvedené, úrady odhadovali, že z maximálneho počtu 25.000 účastníkov mohlo byť až 15.000 prívržencov ľudovej strany.

dokumentujú, že slovenská mládež v tomto období už nebola spokojná s aktuálnou politickou, hospodárskou a sociálnou situáciou v Československu. Bez ohľadu na stranícku príslušnosť volala po zmenách vtedajšieho režimu vrátane revízie ideológie čechoslovakizmu. Rozsah a spôsob presadzovania požiadaviek však závisel od toho, či išlo o príslušníkov vládneho alebo opozičného tábora. Túto deliacu čiaru zatiaľ ešte nedokázali prekonať. Výzva Petra Zaťka na jednotnú slovenskú líniu tak zostávala len apelom do budúcnosti.

NOVÝ SVIATOK V KALENDÁRI KOMUNISTICKÉHO REŽIMU: K FORMOVANIU OSLÁV ČESKOSLOVENSKO-SOVIETSKEHO VZŤAHU NA KONCI 40. ROKOV 20. STOROČIA

Zuzana HASAROVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Hodžova 1, 94901 Nitra
zuzana.hasarova@ukf.sk

HASAROVÁ, Zuzana. New Holiday in the Calendar of the Communist Regime: The Formation of the Czechoslovak-Soviet Relationship Celebrations at the End of 1940s´. The paper deals with the preparations for the celebration of the Czechoslovak-Soviet friendship. Highlighted is particular the year 1949, beginning of the tradition. Discussed are the initial ideas about the content and form of celebration. Analysed are changes in comparism to the initial idea and offered are interpretations of possible causes. Explained is the ideological background of the festivities and its official interpretation by governmental representatives. Article referred also to the main organiser of the event, the Union of Czechoslovak-Soviet Friendship, and analyses it in the context of the political situation.

Kľúčové slová: Dni československo-sovietskeho priateľstva; Zväz československo-sovietskeho priateľstva; oslavy; národný príbeh; ideológia;

Keywords: Days of Czechoslovak-Soviet Friendship; Union of Czechoslovak-Soviet Friendship; Celebrations; Festivities; National narrative; Ideology;

Februárové udalosti z r. 1948 znamenali pre Československo výrazný obrat nielen na politickom poli, ale zasiahli i sféru ekonomického rozhodovania, hospodárskeho, kultúrneho, a spoločenského života. S nástupom komunistickej moci, ktorá si čoskoro získala monopolné postavenie v krajine a vyše 40 rokov rozhodovala o podobe štátu a jeho smerovaní, sa začal i postupný prerod v zmysle presadzovania novej ideológie[1] a pretvárania národného príbehu do tej po-

[1] Základom ideológie, vychádzajúcej z teórie marxizmu-leninizmu bolo „...vnesenie istoty, že sociálne nespravodlivý, nevypočítateľný a vykorisťovateľský liberálny kapitalizmus je odsúdený k dejinnému zániku. Podľa takzvaného historického poslania robotníckej triedy je robotnícka trieda na základe zvláštneho postavenia v spoločenskej výrobe povolaná revolučnou cestou zvrhnúť moc kapitálu a nastoliť vysoko humánnu spoločnosť – komunizmus." RATAJ, Jan. KSČ a Československo I. (1945-1960). Praha: Oeconomica, 2003, s. 91. V marxistickej tradícii sa dá samotná ideológia chápať ako súhrn ideí, využívaných vládnucou triedou, pričom ich hlavnou

doby, ktorá čo naviac vyhovovala aktuálnym zámerom strany a požiadavkám diktovaným z Moskvy. Výhradná orientácia Československa smerom na Východ v podmienkach bipolárneho delenia sveta a plán vybudovania socialistického zriadenia štátu – to všetko predpokladalo začiatok radikálnych zmien, pričom nepovšimnutou nezostala ani oblasť sviatkov a osláv.[2] Tie sa javili ako vhodné prostriedky na ovplyvňovanie širokých vrstiev spoločnosti, a to či už išlo o vnútorný – myšlienkový a emočný svet jednotlivca, alebo o budovanie vonkajšieho, režimom preferovaného obrazu spoločnosti.

Oslavy môžeme zaradiť k určitému druhu rituálov, ktoré si vytvára každá spoločnosť. Takéto ritualizovanie života je povinne sa opakujúcim vzorcom správania sa, ktorého funkciou je obnovovať a pravidelne potvrdzovať identitu členov skupiny ako aj celistvosť skupiny samotnej. S povahou režimu sa mení aj povaha sviatkov[3] – kým zriadenia založené na demokratických princípoch pristupujú k pripomínaniu udalostí, sláveniu výročí a významných dní s väčšou voľnosťou, pre totalitné režimy je typické, že zo sviatkov robia nástroje na manipuláciu s mienkou, vyžadujú aktívnu účasť občana na nich a okolo sviatku oveľa častejšie rozvíjajú vlastnú mytológiu. Navyše, pokiaľ sa oslavy prenesú do totalitného prostredia, zvyknú mať niekoľko veľmi podobných znakov – podobnú estetiku, inscenačné prvky, znakovú reč, mytológiu či rečnícke prvky.[4] Slávnosti tiež bývajú veľmi úzko späté s mocou, ktorú reprezentujú. Politickú moc v istom slova zmysle aj legitimizujú a poukazujú na jej hodnotový pôvod.[5]

---

funkciou nie je šírenie „pravdy" o svete, ale posilňovanie vnútornej integrity a sociálnej solidarity spoločnosti. Nejde teda o poznanie pravdy ako takej, skôr o jej „ovládnutie". Viac pozri: SELIGER, Martin. The Marxist Conception of Ideology: A Critical Essay. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 224 s.

2 Pojmy ako sviatok, slávnosť, oslava môžu zahŕňať viaceré charakteristiky a nie je celkom ľahké jednoznačne ich definovať, vymedziť. K variabilite terminológie spomenutých pojmov pozri: MANNOVÁ, Elena. Namiesto úvodu. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid et al. „Vyjdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet". Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 9-17.

3 Pri radikálnej zmene mocenskopolitických pomerov pritom vzniká aj určitá prirodzená potreba spoločnosti vytvárať si nové sviatky a tie staré zatracovať, zavrhovať. Touto témou sa na príklade diania vo Francúzsku v 18. storočí zaoberá práca: OZOUFOVÁ, Mona. Revoluční svátky 1789-1799. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, 351 s.

4 ŠEBEJ, František. Slávnostné symptómy totality. In Týždeň, 14.7. 2007, s. 78. Viac k funkciám sviatkov, k ich zhodným atribútom a rozdielnym prvkom pozri: KELLER, Jan. Nedomyšlená společnosť. 4. vydíní. Brno: Doplněk, 2003, s. 66-87. K integračnej, legitimizačnej a komunikačnej schopnosti sviatkov pozri viac: KUŠNIRÁKOVÁ, ref. 2, 246 s. Tiež: SUCHÁNEK, Radovan. Vývoj svátkového práva od vzniku ČSR po současnost. In Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. Příspěvky přednesené na vědecké konferenci konané ve dnech 4.-5. 6. 1998 v Zahrádkách. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1999, s. 113-114. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Oslavy piateho výročia vzniku slovenského štátu v nitrianskom regióne. In SNP – Slovensko a Európa v roku 1944: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2014, s. 558-568.

5 VÁLKA, Josef. Homo festivans. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.). Slavnosti a oslavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku. Opera historica 8. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2000, s. 8-9.

Potenciál, ktorý v sebe sviatky skrývajú si musel veľmi dobre uvedomovať aj komunistický režim. Svedčí o tom nápadný záujem vládnej moci o rýchle upravenie významu sviatkov, ich predefinovanie či úplné vymazanie z dovtedajšieho slávnostného života.[6] Potreba dostať do ústrania niektoré dovtedajšie slávnosti a minimalizovať ich význam sa dotkla najmä tých, ktoré odkazovali na ducha prvorepublikovej demokracie či mali výrazný náboženský podtext. Naopak, do popredia museli vystúpiť dátumy viažuce sa k novým hrdinom a udalostiam formujúceho sa národného príbehu a jeho tzv. uzlových bodov, okolo ktorých je každý takýto „všeobecne akceptovaný opis dejín národa" vystavaný.[7]

Okrem zvolenia si dní, ktoré sa neskôr stali pre československého občana dôvodom na oslavu – buď len čisto formálnu a povinnú, alebo aj s jeho hlbším

---

[6] K prvej úprave sviatkového práva komunistami došlo už o necelý mesiac a pol po ich chopení sa moci, konkrétne 7. apríla 1948, zákonom č. 78/1948 Zb. Zákon, ktorým sa mení a doplňuje zákon o úprave sviatkového práva. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1116_00.htm;
K odstraňovaniu niektorých výročí z kalendára ešte dochádzalo len veľmi nenápadne. Najprv len v presne stanovených prípadoch prestalo platiť ustanovenie o nedeliach, ktoré sa následne stali pracovnými dňami. Menilo sa tiež označenie sviatkov – zväčša išlo o sviatky s tradične kresťanským podtónom. Veľkonočné sviatky a všetko, čo sa spájalo s oslavami Kristovho zmŕtvychvstania, sa označovalo ako „sviatky jari." Do popredia sa dostával „ľudový" duch osláv: podporoval sa zvyk vynášania „Moreny", čo symbolizovalo lúčenie sa so zimou, so všetkým starým a so smrťou. Ako správny spôsob osláv bolo presadené slávene prácou – ľudia vyšli na polia a pred domy, a venovali sa jarným prácam. Symboliku príchodu Mikuláša, Vianoc – narodenia Ježiša Krista, zase mali prekryť verejne organizované sprievody príchodu Deda Mráza, ktorý do ČSR po novom zavítal z ďalekej Sibíri. Aby bolo jasné, čo sa vlastne oslavuje, tieto sviatky sa dostali pod kolónku „sviatky zimy". Viac: KOURA, Pert – KOUROVÁ, Pavlína. České vánoce od vzniku republiky po samotovou revoluci. Praha: Dokořán, 2010, 360 s.
Ďalšia zmena zákona bola prijatá už v nasledujúcom roku 1949, v praxi však znamenala len potvrdenie stavu vytýčeného zákonom z roku 1948. Zákon č. 154/1949 Zb. Zákon, ktorým sa mení a doplňuje zákon o úprave sviatkového práva. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0302_00.htm;
Zásadný obrat v tomto smere doniesol až Zákon č. 93/1951 o štátnom sviatku, dňoch pracovného pokoja a o pamätných a významných dňoch, z dňa 2. novembra 1951. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0587_00.htm;

[7] Takýto národný príbeh sa snaží vysvetliť hlavné vývojové línie príslušných dejín, na ktorých je príbeh stavaný a na ktoré sa má nadviazať pri jeho koncipovaní v zmysle predikcie budúcnosti. Aby sa stal všeobecne akceptovaným, je potrebné jeho dostatočné rozšírenie do spoločnosti, a to prostredníctvom ako médií, tak napríklad aj vzdelávacieho systému, literatúry, kultúry alebo aj už spomínaných sviatkov. Adekvátnu šíriteľnosť príbehu zabezpečujú okrem „príbehovosti" také kritériá, ako zjednodušovanie zložitých súvislostí na jednoduché, lineárne vzorce, ľahká zapamätateľnosť príbehu a dramatická zápletka. HUDEK, Adam. Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948-1968. Bratislava: Historický ústav SAV, Typoset print, 2010, s. 15. K vytváraniu národného príbehu v období po roku 1948 pozri tiež: HUDEK, Adam. Pokus o konštruovanie marxistického národného príbehu v rokoch 1948-1955. In Historický časopis, 2007, roč. 55, č. 4, s. 721-738. Práve pre prvé roky po chopení sa komunistov moci v ČSR platilo, že takýto národný príbeh vytváral samotný stranícky aparát, ktorý ho prispôsoboval základným ideologickým požiadavkám komunistickej strany. Ústrednou doktrínou bol historický a dialektický materializmus postavený na zásade triedneho boja a teórie striedania spoločenských formácií. HUDEK, Najpolitickejšia, ref. 6, s. 55-56. Mnohé z historických mýtov, ktoré si cieľavedome budoval komunistický režim pretrvali aj do súčasnosti. KOVÁČ, Dušan. O historiografii a spoločnosti. Bratislava: Prodama, 2010, s. 167.

citovým zaangažovaním a vnútorným stotožnením sa so slávenou skutočnosťou – bolo pre štátostranu žiadúcim vytvoriť tiež obraz, hoc i umelý a prikrášlený, ktorý by ponúkal ilúziu oddávneho prepojenia medzi ČSR a ZSSR. Podľa neho mal byť ich vzájomný vzťah pevne zakorenený v minulosti, prirodzene ústiaci do prítomnosti, s prísľubom prosperujúcej, šťastnej budúcnosti.[8] A práve atribúty vzťahu medzi oboma krajinami – jeho štátom predkladaný charakter, vplyv a význam – sa stali predmetom každoročných celoštátnych osláv, využívajúc tak benefity, ktoré v sebe zmocnenie sa slávnostného okamihu nieslo.

Prvýkrát sa s myšlienkou oslavovania akéhokoľvek vzťahu medzi oboma krajinami, režimom označovaného za priateľský, stretávame na konci roku 1948.[9] V tomto období sa začína na poradách Zväzu československo-sovietskeho priateľstva (ďalej ZČSP)[10] čoraz častejšie skloňovať otázka popularizácie ZSSR a prostriedkov, ktorými by ju bolo možné dosiahnuť.[11] Potreba zvýšenia povedomia československých obyvateľov o ZSSR ako o novonadobudnutom partnerovi

---

[8] Táto potreba zároveň vyplývala z marxistickej ideológie, podporujúcej predstavu tzv. zákonitosti historického vývoja, podľa ktorého malo ľudstvo smerovať cez jednotlivé spoločensko-ekonomické formácie až ku komunizmu ako k vrcholu spoločenského vývoja. BARNOVSKÝ, Michal. Sľuby a realita. Slovenská spoločnosť po februárovom prevrate 1948. In BYSTRICKÝ, Valerián – ROGUĽOVÁ, Jaroslava (eds.). Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií. Bratislava: AEPress, 2005, s. 163. Pozri tiež: HUDEK, Najpolitickejšia, ref. 6, s. 69.

[9] Národní archiv České republiky (ďalej NAČR), fond (ďalej f.) Ústřední výbor Komunistické strany Československa 1945-1989 (ďalej ÚV KSČ 1945-1989), Masové organizace, archívna jednotka (ďalej ar. j.) 250, zväzok (ďalej zv.) 1. Zpráva o činnosti Svazu ČSP v roce 1949, strana (ďalej s.) 2.

[10] ZČSP vznikol behom V. zjazdu Zväzu priateľov ZSSR, konaného v dňoch 22.-23. februára 1948, kedy došlo k jeho zlúčeniu so Spoločnosťou pre kultúrne a hospodárske styky so ZSSR. (KNAPÍK, Jiří. Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950. 1. vydanie. Praha: Libri, 2004, s. 166.) Akonáhle sa v máji 1949 spojil so slovenským Zväzom priateľov ZSSR, ZČSP nadobudol celoštátnu pôsobnosť. Základnou, a v podstate jedinou úlohou, ktorú mal Zväz plniť, bolo všestranne popularizovať ZSSR a jeho deklarovanú výnimočnosť vo všetkých sférach života. Takto vedená propaganda systematicky vytvárala ilúziu o ZSSR ako o najpokrokovejšej krajine, a sovietsky človek bol považovaný za vzor morálky a pracovných schopností. V období po februári 1948 bol vstup do zväzu chápaný ako dôkaz politicky správneho postoja, a aj keď členstvo v ZČSP malo byť dobrovoľné, zväz si každoročne robil rozsiahlu náborovú kampaň na rozšírenie svojich radov. Členstvo v ZČSP bolo uvádzané aj v osobných a kádrových dotazníkoch a životopisoch. Už v prvých mesiacoch po jeho založení bolo vytvorených 750 nových pobočiek a k členom sa radilo vyše 250.000 nových občanov. ZČSP mal pevnú organizačnú štruktúru – bol tvorený rozsiahlou sieťou pobočiek, ktoré vznikli v podnikoch, na školách, družstvách atď. Pobočky následne spadali pod okresnú, krajskú a celoštátnu úroveň. ZČSP si vydával aj vlastnú tlač – do konca 50. rokov 20.storočia to boli: Svět sovětů, na Slovensku bol jeho obdobou Svet socializmu, Praha – Moskva, Čtení o SSSR, Poznáváme Sovětský svaz, Kulturní besedy SČSP, vestník Přítel SSSR, Šestina světa SSSR v obrazech. Všetky spomínané vychádzali vo vydavateľstve Svazové nakladatelství (od r. 1969 tzv. Lidové nakladatelství). Popri kultúrno-osvetovej práci a vydávaní tlače, však hlavnou náplňou ŽČSP bolo organizovanie akcie, od roku 1951 známej pod názvom Mesiac československo-sovietskeho priateľstva. KNAPÍK, Jiří. Průvodce kulturním děním a životným stylem v českých zemích 1948-1967: svazek II. Praha: Academia, 2011, s. 886-888.

[11] NAČR, f. Ústřední akční výbor Národní fronty 1948-1955 (ďalej ÚAV NF 1948-1955), kartón (ďalej k.) 69. Z činnosti Svazu čs.-sov. přátelství (1948), s. 3. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69, Zpráva, s. 2. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 24. Svaz československo – sovětského přátelství. Ústřední sekretariát, s. 2. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 24. Zápis (ze dne 17. prosince), nečíslované.

na poli politickom, kultúrnom a hospodárskom sa oficiálne dávala do súvislosti so zostrujúcim sa bojom za mier, ale najmä so „správnym" pochopením tzv. budovateľských úloh, ktoré pred povojnovou ČSR stáli.[12]

Na prelome rokov 1948 a 1949 sa navyše zdvihla akási sebakritika v kruhoch samotného ZČSP, zhrnutá do hodnotiacich referátov jeho dovtedajšej, ešte ani nie ročnej činnosti, a správ vytyčujúcich ďalší vývoj a smerovanie Zväzu. Nespokojnosť obrátená do vlastných radov a hojne živená – či možno rovno priam vyvolaná – kritikou KSČ sa sústreďovala hlavne na otázky nedostatočného poznania historického zázemia ZSSR a z neho plynúceho aktuálneho mocensko-politického postavenia a ašpirácií.[13] Aktuálny stav akoby vyvolával obavy, či kroky, ktoré novo etablujúci sa režim zavádzal alebo sa len chystal zaviesť, budú verejnosťou správne pochopené, bez väčších problémov prijaté a najmä do budúcna podporované. Vznikla preto potreba nielen odôvodniť momentálne dianie v krajine s prepojením na svetové udalosti a interpretovať ho pre režim žiadúcim spôsobom, ale zároveň i objasniť rolu ZSSR v celom procese a postaviť ho – spolu s KSČ – do čo najpriaznivejšieho svetla. Vykreslenie ZSSR ako pokrokovej krajiny v každej sfére verejného života tak mohlo napomôcť k ľahšiemu prijímaniu i tých menej populárnych opatrení, pevnejšiemu ukotveniu novej moci na domácom politickom poli, ale aj k akémusi vnútornému stotožneniu sa s novo vytýčenými cieľmi pre spoločnosť a so smerovaním štátu.

Rovnako tak vzrástla i požiadavka na lepšie sebaprezentovanie sa Zväzu samotného.[14] V tomto prípade ale nešlo ani tak o snahu predstaviť zväzové aktivity a umožniť jednotlivcom a skupinám podieľať sa na ich organizácii a chode v prípade, že sa nadchnú ideami či spôsobom spolkovej práce. Prezentovanie tu skôr zahŕňalo súhrn určitých aktivít vykonaných medzi vopred vytipovanými skupinami obyvateľstva, ktorých cieľom mal byť prudký rast členskej základne v pravidelných časových intervaloch.[15]

Úvahy o tom, ako spojiť popularizáciu ZSSR v Československu s predstavením činnosti ZČSP a zároveň so ziskom nových členov, boli riešené na niekoľkých schôdzach ZČSP. V mesiacoch január až marec 1949 dochádza k uzneseniu, že popularizácia má prebehnúť prostredníctvom široko rozloženej, sústredenej kampane československo-sovietskeho priateľstva, ktorú bude organizovať ZČSP za pomoci a aktívnej spolupráce všetkých zložiek Národného frontu a pod patronátom KSČ. Ako príklad tejto akcie mali poslúžiť Týždne a Mesiace priateľstva v ostatných krajinách ľudovej demokracie.[16]

---

[12] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 1. Zpráva o činnosti Svazu ČSP v roce 1948, s 2-3.

[13] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ref. 11, s. 2-3. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 70. SČSP – Informační zprávy, nečíslované.

[14] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1989, k. 70, ref. 12, nečíslované. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Hodnocení. II. polletí revoluční činnosti SČSP, s. 1-2, s. 5.

[15] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 70. K aktuální situaci ve Svazu čsp, nečíslované; bod Členská základna.

[16] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 2. Zápis ze zasedání Ústředního výboru SČSP (18. ledna 1949), s. 2-3. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Zápis ze schůze dne 22. února 1949, s. 4.

Po prvý raz sa myšlienka osláv jasnejšie sformulovala na zasadaní Ústredného výboru (ďalej ÚV) Zväzu dňa 8. apríla 1949.[17] Od tohto obdobia sa začalo operovať s predstavou 10 dní (tzv. „Deset dnů československo-sovětského přátelství"; ďalej 10 dní), dátumovo ohraničenými 28. októbrom a 7. novembrom. Takýto model zrejme počítal s tým, že význam výročia vzniku 1. ČSR – ešte stále uvádzaného v kalendári medzi sviatkami ako pamätný deň republiky Československej – bude vhodné aspoň do istej miery prekryť novou tradíciou osláv.[18] Prvé kroky ZČSP v tomto smere boli dosť neisté. Návrhy z počiatočných schôdzí riešiace základnú líniu osláv, programový harmonogram a navrhované ideové ciele akcie boli po každom rokovaní odosielané na schválenie Ústrednému sekretariátu KSČ (ďalej ÚS KSČ).[19] Až do doručenia odpovede – v zmysle kladnom alebo zápornom – sa ZČSP za účelom prípravy Dní nestretával. Takáto vyčkávacia taktika, ukazujúca až prehnanú opatrnosť a snahu absolútne sa podriaďovať názoru strany vo veci akejkoľvek požiadavky či pripomienky, nemusí nutne poukazovať len na nepripravenosť alebo neschopnosť vo veci jednať samostatne. Obdobie príprav v mesiacoch apríl až koniec augusta skôr odostiera iný model fungovania Zväzu a jeho vzťahu voči štátnej moci než ten, ktorý bol prezentovaný navonok. Miestami sa až zdá, akoby samotná iniciatíva Dní ani nevychádzala z radov ZČSP, ale od KSČ. Túto možnosť podporuje aj fakt, že o ich konaní sa začína uvažovať až po tom, čo je Zväz kritizovaný stranou a taktiež skutočnosť, že to bola práve KSČ, ktorá v konečnom dôsledku rozhodovala o náplni a podobe 10 dní. Zväz v prvom polroku príprav akcie plnil len funkciu akéhosi „dizajnéra" osláv, vykonávateľa vôle štátnej moci, staral sa o prerozdeľovanie a plnenie úloh s nimi spojenými a poskytoval im osobnú záštitu. Sám však v žiadnej z otázok nerozhodoval, resp. nekonal bez súhlasu a odobrenia stranou, čo budí dojem značne obmedzenej suverenity danej inštitúcie.

Aj keď oslavy 10 dní mali začínať 28. októbra, v skutočnosti však bolo v daný rok pripomínanie si výročia vzniku 1. ČSR presunuté na nedeľu,[20] teda na 30. ok-

---

[17] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Svaz československo-sovětského přátelství. Zápis ze schůze, (datovaná 8. 4. 1949), s. 1-2.

[18] Zákon č. 78/1948 Zb., ref. 5. V čase osláv 28. októbra 1949 už podliehal novelizovanému zákonu z dňa 29. júna 1949. Zákon č. 154/1949 Zb., ref. 5.

[19] Svedčí o tom korešpondencia medzi subjektami, ktorá je rozsiahlejšieho charakteru. Z celku vyberám napr.: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Svaz československo-sovětského přátelství. Zápis ze schůze (datované: 8. 4. 1949). Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Svaz československo-sovětského přátelství. (adresované: B. Geminder, ústredný sekretariát KSČ; z dňa 10. 5. 1949). NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Informace z jednání o progamové náplni Deseti dnů (datované: 29. 4. 1949). NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 1. Svaz československo-sovětekého přátelství. Zápis z přerokování některých bodů akce „10 dnů", (adresované: Ústřední sekretariát KSČ, Praha – Na Příkopě I. datované 17. 6. 1949).

[20] Presúvanie sviatočných dní sa po februári 1948 stalo jedným z obľúbených nástrojov komunistickej moci na znižovanie významu niektorých sviatkov. Vychádzalo sa zo základného predpokladu, že je vlastne jedno, či sa daný sviatok pripomína o deň skôr alebo neskôr, cieľom bolo získať viac voľných dní za sebou. Preto sa bežne stávalo, že sviatok pripadajúci na štvrtok presunuli na piatok a vznikol „predĺžený víkend". Ministerstvo práce a sociálnych vecí dokonca prijímalo osobitné vyhlášky, ktorými upravovalo pracovný čas a presúvalo osobné voľná. Aj keď sa tak na prvý pohľad zdalo, že vláda sa snaží vyjsť občanom v ústrety, v pozadí existoval zámer nenápadne manipulovať so sviatkovým kalendárom a ukázať, že komunistická strana

tóbra.[21] V sobotu – v predvečer osláv, mal „niektorý z významnejších predstaviteľov štátu“[22] predniesť na slávnostnom zasadnutí reč o podobe a funkcii vzťahu medzi ČSR a ZSSR, čím by bolo 10 dní oficiálne otvorených. Nasledujúce obdobie sa malo niesť v znamení akcií, napĺňajúcich vopred vytýčený ideový program. Jeho hlavnými piliermi boli[23]:

1. ZSSR v čele boja za mier
2. Význam československého spojenectva
3. ZSSR – príklad výstavby socializmu
4. ZSSR na ceste ku komunizmu
5. J.V. Stalin

Jednotlivé body boli – zrejme pre správne pochopenie a ľahšiu interpretáciu čo všetko si bolo možné pod heslom predstaviť a čo všetko doň bolo možno zahrnúť – ďalej špecifikované. ZSSR mal byť v prvom rade predstavený ako „hlavná a nezlomná prekážka na ceste vojnových paličov“, ako víťaz v boji o mier a slobodu. Ďalej vystupoval ako zjednotiteľ slovanských národov a ten, ktorého „mierová politika“ bola interpretovaná ako záruka našej vlastnej – československej bezpečnosti.[24] Vsadenie na kartu slovanskosti pritom zohrávalo významnú rolu v hľadaní styčných bodov medzi ZSSR a ČSR naprieč históriou. Bod jeden sa teda upínal ešte k časom druhej svetovej vojny, využívajúc postavenie a renomé, ktoré si Zväz – najmä na jej konci – vybudoval. Vhodne tu poslúžil i stále prítomný pocit strachu a ohrozenia z prípadného narušenia mieru, čomu dopomáhala nielen nedávna skúsenosť s vojnovým stavom, ale aj aktuálne bipolárne rozdelený svet. Navyše, v československom prípade tomu nahrávala aj režimom často zdôrazňovaná „mníchovská zrada“ západných veľmocí, trauma, ktorá ešte stále nebola politickými elitami ani radovými občanmi spracovaná. Využívanie či priamo vyvolávanie pocitu strachu a ohrozenia je zároveň jedným z typických znakov totalitných režimov 20. storočia.[25]

---

môže rozhodovať aj o tom, čo a kedy sa bude sláviť. V tomto ohľade zohralo svoju rolu aj rušenie tzv. ustanovení o nedeliach. (Zákon č. 78/1948 Zb., ref. 5.) V praxi to znamenalo, že siedmy deň týždňa sa mohol stať pracovným, ako to pripadalo v prospech hospodárskych záujmov štátu. Túto záležitosť prvýkrát ošetril už zákon z roku 1948, jeho novelizácia o rok neskôr daný stav potvrdila. Vďaka tomuto systému tak nebolo ničím nezvyčajným, keď sa počas roka vyskytlo niekoľko pracovných sobôt a nedieľ. (MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In Historický časopis, 2005, roč. 53, č. 2, s. 346-347.) V prípade 28. októbra 1949 to znamenalo hneď dvojnásobný zásah – nielenže bol „odložený“, prenesený na neskorší dátum, ale bol presunutý práve spôsobom, ktorý zaručoval, že sa z inak dňa pracovného pokoja, ktorým výročie vzniku 1. ČSR inak bolo, stal deň všedný, s pracovnou povinnosťou.

[21] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 1. Svaz československo-sovětského přátelství. Usnesení, nečíslované, bod 2.

[22] Uvažovalo sa najmä nad K. Gottwaldom, ale v návrhu padli aj mená Z. Nejedlého a V. Širokého. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Předběžný návrh akce „10 dnů československo-sovětského přátelství“, s. 2-4. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 24, K akcím státně – politickým. Návrh, s. 2.

[23] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. ref. 21, s. 2-4.

[24] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1989, k. 23, ref. 21, s. 2-4.

[25] Pre diktatúry je živenie obáv svojich občanov z možných nepokojov a konfliktov typickým znakom. Ním sa pokúšajú nielen umelo si vytvoriť nepriateľa – čo napomáha budovaniu predstavy,

Tento moment využíva aj druhý bod ideologického programu. Hodnotu československo-sovietskeho vzťahu vidí hneď v niekoľkých dejinných udalostiach, významne dopadajúcich na podobu a existenciu samostatného štátu. Po prvýkrát už v roku 1918, kedy doslova hovorí, že „bez Sovietskeho zväzu by nebolo slobodnej ČSR." Režim celé dianie, ktoré vyústilo 28. októbrom 1918 rád spájal s iným, pre DČSP neskôr tak významným dátumom – 7. novembrom, teda výročím Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (ďalej VOSR). Preto sa objavujú aj snahy datovať prerod časti rakúsko-uhorskej monarchie do samostatného Československa nie ku koncu októbra 1918, ale už k dátumu vypuknutia VOSR, teda do roku 1917. Ovládnutie takéhoto kľúčového okamihu československých dejín a jeho prispôsobenie si vlastným interpretáciám by umožnilo nielen zvýšiť vplyv ruských udalostí a ich dopad aj na krajiny geograficky vzdialenejšie, ale zároveň i degradovať význam domácich okolností, ktoré sa pre momentálne zriadenie stávali z ideologického hľadiska nepohodlnými. Koniec-koncov, s 28. októbrom sa štátna moc usilovala vysporiadať dlhšiu dobu. Po februárových udalostiach roku 1948 musel nutne prejsť formálnou aj obsahovou premenou, pokiaľ malo byť jeho oslavovanie aspoň v istom rozsahu zachované.

Oslavy 28. októbra boli do komunistického prevratu jednými z najmohutnejších vôbec.[26] V časoch Prvej republiky boli do osláv zapojené všetky organizácie, spolky a celé československé obyvateľstvo bez rozdielu politickej príslušnosti. Väčšinou prebiehali podľa zaužívanej tradície, ktorú tvoril slávnostný sprievod mestom alebo obcou mieriaci do jej centra, prehliadka vojska a slávnostné príhovory, výročné valné zhromaždenia a schôdze, ale aj ľudová zábava či športové podujatia, filmové predstavenia i umelecké akcie. [27] Za zmienku stojí skutočnosť, že práve v tento deň sa po prvýkrát stretávame s lampiónovými sprievodmi, ktoré sa od roku 1953 stali pevnou súčasťou práve osláv v predvečer 7. novembra, a dodnes sú jedných z tradičných symbolov niekdajších osláv VOSR v Československu, ktorý pretrval až do pádu režimu.

Výročie vzniku Československa bolo až do zákonnej normy z roku 1951 stále zaradené medzi štátne sviatky, teda zastávalo akýsi najvyšší, najváženejší možný post medzi ostatnými výročiami a pamätnými dňami. Už v roku 1948 sa ho však dotklo spomínané ustanovenie o nedeliach, takže ak pripadol (alebo bol

---

že domáce obyvateľstvo musí byť stále v strehu a pripravené – ale aj efektívne odvracať pozornosť domáceho obyvateľstva od problémov týkajúcich sa napríklad vlastnej životnej úrovne, nefungujúcej ekonomiky krajiny a pod. Tým sa im darí usmerňovať masovú nespokojnosť a obracať ju z vnútra navonok. (ZAVACKÁ, Marína. A čo píšu, bude vojna? Propagandistické využívanie pocitu ohrozenia v studenej vojne. In ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (eds.). Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15.-16. októbra 2002. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003, s. 235.

[26] O ich podiele na formovaní ideológie v 1. ČSR pozri: OLEJNÍK, Milan. Podiel významných udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v predmníchovskej ČSR. In Forum Historiae, 2008, roč. 2, č. 1. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Olejnik.pdf; Tiež: MICHELA, Miroslav. Dve výročia „dňa slobody". K oficiálnemu pripomínaniu 28. októbra 1918 na Slovensku v rokoch 1918-1938. In Adepti moci a úspechu. Etablovanie elít v moderných dejinách: jubileum Valeriána Bystrického. Bratislava: Veda, 2016, s. 207-218.

[27] SOBOTKOVÁ, Jitka. Komunistické slavnosti v Československu v letech 1948–1989 [Disertační práce]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 34-36.

presunutý) na tento deň, stával sa z neho automaticky deň pracovný.[28] V roku 1948 sa zmenila aj jeho ideologická náplň. Vznik Československa bol interpretovaný ako výsledok boja ľudu za slobodu, pričom „impulzom k vzbure voči starým poriadkom" a k nadobudnutiu samostatnosti im bola práve VOSR. Pri tvorení takéhoto obrazu boli využité aj revolučné udalosti z roku 1918 – vedúcu úlohu v revolúcii prevzala podľa komunistov buržoázia, ktorá postupne odbúravala sociálne a demokratické vymoženosti. Potom do procesu vstúpil vznik KSČ, ktorá začala bojovať za pravé hodnoty a podporovať robotnícku triedu v jej boji, vďaka čomu nastalo úsilie o znovu vydobytie si demokratických a socialistických ideálov. Udalosti, ktoré potom priniesol rok 1938 mali byť jasným dôkazom zrady veľkoburžoázie.[29] Máj 1945 znamenal v tomto pojatí kvalitatívny prelom, kedy sa začal boj o definitívne víťazstvo ľudovej demokracie, v podstate podnietený činmi zo 7. novembra 1917 (podľa juliánskeho kalendára, ktorý platil v Rusku išlo o 25. október) a paradoxne prerušený udalosťami 28. októbra 1918, teda vznikom Československa. Boj bol víťazne dovŕšený až vo februári 1948.

Vzťah novej politickej moci k výročiu sa musel už čoskoro prejaviť aj v právnej podobe. Stalo sa tak v rok 1951, kedy bol v role štátneho sviatku nahradený Dňom oslobodenia Československa Sovietskou armádou, teda 9. májom, a sám prepadol na post dňa pracovného pokoja.[30] Pritom sa zmenilo aj jeho označenie – bol vyhlásený za Deň znárodnenia a mal tak pripomínať znárodnenie bánk, poisťovní, lomov, kľúčového a ťažkého priemyslu, ktoré bolo vyhlásené nie náhodou 28. októbra 1945. To sa následne odrazilo aj do spôsobu slávenia tohto dňa. Už v roku 1948 sa mala do popredia dostať bilancia 30-ročnej existencie ČSR s prízvukom na nové budovateľské úsilie republiky a pripravovaný päťročný plán. [31] Podobne aj hlavné heslo v danom roku bolo orientované viac prokomunisticky než prvorepublikovo: „30 rokov republiky v znamení víťazstva ľudovej demokracie a cesty k socializmu."[32]

Pokiaľ prvý bod ideologického programu hovoril o spojenectve oboch krajín, dalo by sa očakávať, že nemalý dôraz bude kladený aj na zmluvu podpísanú 12. decembra 1943.[33] To sa však nestalo a zmienka o nej sa nenachádza ani

---

[28] Zákon č. 78/1948 Zb., ref. 5.

[29] SOBOTKOVÁ, ref. 26, s. 37.

[30] Zákon č. 93/1951 Zb., ref. 5.

[31] SOBOTKOVÁ, ref. 26, s. 35.

[32] Ďalšie oslavy, napríklad už v roku 1950, prebiehali formou verejných manifestácií len v Bratislave a Prahe. V krajoch malo ísť o akcie menšieho rozsahu, v okresoch sa mali konať len slávnostné zasadnutia a kultúrne večery. Viac sa do osláv nemali zapájať ani školy a podniky, pre tie boli naplánované cykly prednášok, ktorých nosnou témou bolo 5. výročie znárodnenia priemyslu. Takisto aj v nasledujúcich rokoch došlo k útlmu osláv na regionálnej úrovni. Oslavy 28.10. boli pomyselne nahradené oslavami VOSR, teda 7. novembrom. Blízkosť týchto dvoch výročí v kalendári umožnila, že oslavy VOSR úplne zatienili význam výročia vzniku republiky a 28. október bol spomínaný len okrajovo. Ráz osláv už neskôr ostal zachovaný – verejné oslavy sa konali iba vo veľkých mestách, v malých mestách boli na programe prednášky a schôdze. Okrúhle výročia, teda v rokoch 1958, 1968, 1978, 1988 boli charakteristické bohatším slávnostným programom, kladené na piedestál na úkor skutočného významu 28. októbra v podobe, v akej ho poznáme dodnes. SOBOTKOVÁ, ref. 26, s. 38-39.

[33] Zmluva o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci z 12.12.1943 nadväzovala na zmluvu z roku 1935 uzatvorenú medzi Československom a ZSSR a zároveň znovu potvr-

v ďalšom rozpracovaní jednotlivých bodov. Popritom práve signovanie tohto kontraktu sa neskôr stalo kľúčovým bodom, ktorým od roku 1952 každoročne oslavy československo-sovietskeho vzťahu vrcholili a je nepopierateľné, že práce decembrová zmluva mala kľúčový význam aj pre ďalší vývoj československo-sovietskych vzťahov.[34] Spojenectvo so ZSSR bolo následne prepojené aj s víziou

dzovala dohody zjednané behom procesu uznania československej exilovej vlády Sovietskym zväzom a vyjadrené v zmluve júna 1941, podpísanej v Londýne.

[34] Znamenala výrazný obrat v zahraničnej politike československej exilovej reprezentácie, ktorá bola do tej doby silne orientovaná na západné vlády. Hlavným strojcom tejto koncepcie bol Edvard Beneš, ktorého predstava o povojnovom Československu spočívala v obraze štátu ako akéhosi mostu medzi Východom a Západom. Vyhádzala z udalostí 30. rokov 20. storočia, z následného vývoja v čase 2. svetovej vojny a tiež z geopolitického postavenia krajiny. Čelní predstavitelia československej politiky si už v priebehu vojny veľmi dobre uvedomovali, že osud štátu bude do výraznej miery závisieť práve od pomeru a rozloženia mocenských síl v Európe, a preto sa snažili jednak o spojenectvo so ZSSR, ale zároveň i o prehĺbenie spolupráce so západnými mocnosťami. Vzniklo presvedčenie, že práve Československo môže byť nápomocným pri prekonávaní vzájomnej nedôvery a nadväzovaní spolupráce medzi, doslova, že sa môže postarať o to, aby došlo k súčinnosti ostatného demokratického sveta so ZSSR. V tomto prípade už nešlo len o možnosť presadiť vlastné, československé záujmy – tie sa stali súčasťou všeobecnejších, celoeurópskych záležitostí, založených na princípoch trvalého mieru, rovnováhy a bezpečnosti. Realizáciu spomenutých cieľov sa malo zabezpečiť uzatváranie spojeneckých zmlúv ako so západnými štátmi, tak i so susediacimi krajinami na východe. Za hlavné sa považovalo dostatočne zabezpečiť predovšetkým stredoeurópsky priestor, ktorý sa ako v roku 1914, tak isto i v roku 1938 stal „výpadovým mostom nemeckého imperializmu". V záujme dosiahnutia stability Beneš navrhoval vznik niekoľkých väčších politických jednotiek – blokov štátov. (BENEŠ, Edvard. Demokracie dnes a zítra. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1999, s. 196-197.) Malo ísť o decentralizované Nemecko, samostatné Taliansko, západoeurópsky blok zastúpený Veľkou Britániou, Francúzskom, Holandskom a Belgickom, a oblasťou stredoeurópskych štátov, združených okolo pevného jadra československo-poľskej aliancie alebo konfederácie, opierajúcej sa o ZSSR. Osud Maďarska a Rakúska mal byť doriešený až po skončení vojny. Podobné bloky mali sa mali vytvoriť aj na Balkáne, Pyrenejskom polostrove a v Škandinávii. Do novej európskej štruktúry mal byť nutne vtiahnutý aj ZSSR, čo Beneš odôvodňoval bezpečnostným aspektom a zamedzením rozťahovania sa nemeckého vplyvu a agresie na východ od svojich hraníc. Viac: BROD, Toman. Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1948. Československá cesta do sovětského područí. Praha: Academia, 2002, 700 s. GONĚC, Vladimír. Edvard Beneš a středoevropská politika. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 129 s. PROKŠ, Petr (ed.). Československo a Západ 1945-1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945-1948. Praha: ISV nakladatelství, 2001, 327 s. VESELÝ, Zdeněk et al. Edvard Beneš – Československo – Evropa. Praha: Professional Publishing, 2005, 164 s.
V zmysle daných predstáv a snáh došlo 12. decembra 1943 k podpisu československo-sovietskej spojeneckej zmluvy. Obe signujúce krajiny sa zaviazali k vzájomnej vojenskej i inej pomoci v prebiehajúcom konflikte s nacistickým Nemeckom a jeho európskymi spojencami. Zároveň odmietli vyjednávať s týmito štátmi o prímerí alebo uzatvárať mierové zmluvy bez tomu predchádzajúcej vzájomnej dohody. V nadväznosti na spojeneckú zmluvu z roku 1935 si Československo a ZSSR prisľúbili pomoc v prípade, že by v povojnovom období pokračovala nemecká agresívna politika voči východu (tzv. Drang nach Osten). Zmluva ďalej vymedzovala tesnú a priateľskú spoluprácu oboch krajín, pričom musela byť rešpektovaná ich zvrchovanosť, nezávislosť a zásada nemiešania sa do vnútorných záležitostí druhého štátu. V medzinárodnom meradle sa Československo i ZSRR zriekali vstupu do koalícií, ktoré by boli namierené proti jednému z nich. (HAUNER, Milan. Československo v evropské politice – hledání východisek. Beneš, německý problém a Rusko. In NĚMEČEK, Jan (ed.). Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Díl 1., březen 1939–červen 1943. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1998, s. 67-69). Zmluva platila na 20 rokov, po uplynutí lehoty mala byť predĺžená vždy na 5 rokov.

hospodárskej prosperity, ktorú malo zabezpečiť nové, centrálne plánované hospodárstvo,[35] od roku 1949 predstavované prvou päťročnicou.[36]

Dôležitou, priam podmieňujúcou zložkou v naštartovaní a perspektívnom udržaní ekonomickej stability však z pohľadu predostieraného KSČ nebol len súhrn hospodárskych a novo prijímaných normatívnych opatrení. Rozhodujúcim

---

Bol k nej pripojený aj protokol, ktorý umožňoval prístup tretieho štátu k dohode, tento však musel mať s ČSR alebo so ZSSR spoločné hranice. Po februári 1948 bola zmluva aj naďalej súčasťou československej zahraničnej politiky a bola využitá aj ako jeden z argumentov pre československú neúčasť na Marshallovom pláne. ŠTEFANSKÝ, Michal. Studená vojna. Slovensko 1946-1954. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2008, s. 13. Viac pozri: HANAK, Harry. President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939-1945. In Historie a vojenství, 1995, roč. 44, č. 1, s. 11--37.

[35] Ide o hospodársky poriadok, ktorý sa vyznačuje centrálnym riadením a štátnym vlastníctvom. V tomto systéme stanoví plánovací úrad čo, v akom množstve, za akých výrobných podmienok, pre akých odberateľov a za koľko sa bude vyrábať a predávať. Podniky sa tak stávajú súčasťou plánovacej byrokracie, čo má za dôsledok výrazné obmedzenie samostatného rozhodovania sa v kľúčových otázkach a sú vtlačené do pozície plnenia nadiktovaných podmienok. Výrobné faktory ako pozemky, budovy a stroje spadajú do vlastníctva štátu, zisky spoločností sú „socializované", teda spájané so štátnym rozpočtom. Hlavnými nevýhodami centrálne plánovaného systému hospodárstva sú najmä ťažkopádnosť, chýbajúci podnet zamerať sa na zákazníka a absentujúce využitie efektívnejších spôsobov výroby. ŠULC, Zdislav. Stručné dějiny ekonomických reforem. Brno: Doplněk, 1998, s. 13.

[36] Spomínanej päťročnici predchádzal prvý dvojročný plán, tzv. „první dvouletka", ktorá bola prijatá formou zákona, a to konkrétne Zákonom č. 192/1946 Zb., ktorý pojednával o obnove vojnou zničenej ekonomiky. Štátny plán sa vzťahoval len na hospodárenie so strategickými surovinami. K centrálne plánovanému systému hospodárstva pristúpilo Československo až po roku 1948, kedy KSČ prikročila k dovŕšeniu procesu znárodnenia a tým k likvidácii tretieho sektora ekonomiky. V novembri toho istého roku dochádza k prijatiu tzv. tvrdého kurzu, oficiálne schváleného IX. zjazdom KSČ v máji 1949 ako generálna línia výstavby socializmu. Táto línia vylúčila dovtedajšiu koncepciu zvláštnej československej cesty k socializmu a na miesto nej prijala plán urýchleného preberania sovietskeho modelu regulácie ekonomických procesov a sovietizácie ďalších spoločenských oblastí. Takýto prístup bol považovaný za najvhodnejšiu cestu, ako možno v zostrujúcej sa medzinárodnej situácii urýchliť v ČSR vybudovanie socializmu. Pomerne skoro tak začala byť schvaľovaná séria zákonov, ktorých uskutočňovaním (popri znárodnení priemyslu) predstavovala hlavné body transformácie pofebruárovej ekonomiky – išlo o tretiu pozemkovú reformu, likvidáciu súkromného vlastníctva v malovýrobe a kolektivizáciu poľnohospodárstva. Nástrojom riadenia zoštátneného hospodárstva sa stalo už spomínané centrálne plánovanie. RÁKOSNÍK, Jakub. Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, 2010, s. 155, s. 158-160.

Päťročný plán bol ďalej vydávaný vo forme osobitného zákona, prostredníctvom ktorého bolo následne organizované a riadené celé hospodárstvo krajiny. Pôvodný návrh prvého päťročného plánu, spadajúceho do rokov 1949-1953, ešte vznikal zdola, kedy podniky vypracovávali svoje plány, ktoré koordinovala Ústredná plánovacia komisia, a rešpektoval možnosti a potreby československého hospodárstva. Prioritou bolo vytvorenie vhodných podmienok pre rast životnej úrovne, pričom rozhodujúcim zdrojom rastu sa mala stať vyššia produktivita práce. HEUMOS, Peter. „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!" Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějjiny AV ČR, 2006, 145 s.Viac: KALINOVÁ, Lenka. Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969. Praha: Academia, 2007, 364 s. KAPLAN, Karel. Proměny české společnosti (1948-1960). Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR , 2007, 232 s. PRŮCHA, Václav (ed.). Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl. Období 1945-1992. Brno: Doplněk, 2009, 1002 s.

predpokladom, ktorý mal zabezpečiť a garantovať rozmach krajiny bol predovšetkým dlhodobo kladný a všestranne prekvitajúci vzťah so ZSSR. Tento pomer bol založený na princípe nerovného vzťahu učiteľ – žiak, vyjadrujúceho základnú premisu prosperity: len vtedy sa môže Československo ekonomicky vzmáhať, pokiaľ bude zachovaný spomínaný vzájomný „priateľský" postoj oboch krajín. To pre ČSR znamenalo možnosť plne sa podriaďovať požiadavkám a predstavám ZSSR, alebo v opačnom prípade „priateľstvo" ohroziť.[37]

V nasledujúcich krátkych, heslovitých vetách ideologickej náplne 10 dní boli naznačené ďalšie z kontúr vzťahu ČSR – ZSSR, kde Sovietsky zväz jasne vystupoval ako záruka pokojného štátneho života, ako zjednotiteľ „pokrokových" národov a bojovník za svetový mier v čele s „úprimným priateľom Československa", Stalinom. A práve proklamovaný priateľský a ochranný pomer medzi ZSSR vzhľadom k ČSR mal v zmysle predikovania budúcnosti vyniesť Československo na cestu k prerodu starej spoločnosti na novú, čo malo vyústiť do podoby sľubovaného a ideológiou predpokladaného komunistickému raja. [38]

Ako je vidieť, jednotlivé časti ideologického programu nemusíme nutne vnímať len ako päťbodové vodidlo pre myšlienkový obsah plánovaných podujatí. Môžeme v nich objaviť i podávaný príbeh, ktorého samotné prerozprávanie a vyloženie prostredníctvom niekoľkých kultúrnych, športových a odborných podnikov bolo samo o sebe tým najdôležitejším posolstvom jesennej akcie. Bol to príbeh o prekrútenej minulosti Československa a potenciálnych hrozbách, ktoré sa pri nesprávnych (t.j. v tomto prípade protisovietskych) politických rozhodnutiach môžu zopakovať (Mníchov 1938, druhá svetová vojna....), ukazoval úlohy, ktoré pred spoločnosťou stoja a ktoré bolo vzhľadom k budúcnosti (rozmachu, prosperite a neskôr komunistickému raju) potrebné naplniť. Program mal prostredníctvom „sviatku" oboznamovať občanov s novo utváranou realitou ČSR, zadefinovať vodcu a hybnú silu politických a spoločenských zmien v krajine, isté javy zdôrazniť či vysvetliť a neželané možné interpretácie z príbehu vylúčiť či ich aspoň zatlačiť do úzadia.

Tiež je zrejmé, že z troch plánovaných cieľov – prezentácia ZSSR, predstavenie ZČSP a nábor nových členov do organizácie, stoja posledná dva zmienené v absolútnom úzadí. Samotná existencia ZČSP a jeho úlohy na ceste budovania nového režimu sa v žiadnom zo spomenutých bodov nenachádzajú. Tým pádom odpadá aj tretia časť, ktorú malo Desať dní podchytiť – nábor nových členov do Zväzu. Do popredia teda vystúpil príbeh, a jedine príbeh o dvoch krajinách, vysvetľujúci ich minulý vzťah, (často umelé) historické prepojenie, reinterpretáciu historických udalostí a súvislostí, sľubnú budúcnosť ako odmenu, no najmä aktuálne požiadavky kladené učiteľom – ZSSR na svojho československého žiaka. Tiež tu

[37] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 21, s. 3.

[38] Mýtus o raji, ktorého korene treba hľadať v ZSSR, bol systematicky budovaný už od 30. rokov 20. storočia. (MACURA, Vladimír. Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře). Praha: Academia, 2008, s. 17.). S rozšírením komunistickej moci do novej krajiny sa sem preniesla aj vízia šťastnej budúcnosti, ktorá sa nestala len „možnosťou", ale priamo povinnou súčasťou občianskeho uvažovania. Iná predstava o budúcnosti, prípadné obavy z nej, alebo rovno odvrátenie sa od nej – to všetko bolo neprijateľné a rovné zrade. Raj sa tak stal súčasťou budovateľského plánu, bol niečím, čo prísť muselo ako budúcnosť vopred určená a nevyhnutná. MACURA, ref. 37, s. 15.

nachádzame vysvetlenie ich novo vytváraného vzťahu a objasnenie, prečo je žiadúce a priam až nutné pestovať dobré vzťahy so ZSSR a ochotne sa podriaďovať hoc priateľskému, no nie rovnocennému vzťahu, na politickej, zahraničnopolitickej, hospodárskej, sociálnej, ideovej aj kultúrnej úrovni.

Po doriešení ideovej otázky 10 dní prišli na rad praktické záležitosti. Podoba vedenia príprav a zabezpečenia chodu osláv bola od začiatku viac-menej jasná ako pre ZČSP, tak aj pre KSČ. V prvom rade sa pristúpilo k zriaďovaniu zvláštnych sekretariátov, ktoré mali celú akciu riadiť. Tieto boli vytvárané najprv v samotnom ZČSP, ÚAV NF, v Slovanskom výbore a na ministerstve informácií a osvety.[39] So vznikom koordinačných výborov pri ostatných inštitúciách s celonárodným pôsobením sa v tomto období ešte nerátalo. Ich úloha spočívala v aktívnej (no nateraz bližšie nešpecifikovanej) pomoci v organizovaní celoštátnych podujatí a v príprave menších, vlastných akcií, ktoré mali dotvárať kolorit osláv najmä na regionálnej úrovni.

Už v máji bola vytvorená základná paleta akcií, ktoré mali počas 10 dní prebiehať. Rozdelené boli na celoštátne, kam patrila manifestácia k VOSR a pri jej príležitosti konaná štafeta Praha – sovietske hranice, ďalej rozvinutie masového vyučovania ruštiny, v rámci ktorého sa mali konať konferencie učiteľov ruského jazyka a mala byť vydaná nová, „masová" učebnica ruštiny. K celoštátnym podnikom tiež patril nábor do ZČSP a do Zväzu Sovietov a školenia už získaných členov ZČSP o ZSSR.[40] Zvlášť boli pripravené a prerokovávané akcie pre hlavné mesto republiky. Išlo najmä o výstavy sovietskej knihy a kultúry v Národnom múzeu, výstavu k obrane Leningradu a prezentovanie ukrajinského ľudového umenia, ďalej boli naplánované akcie v divadlách, koncerty a premiéry nových filmov. V športovej sekcii sa rátalo najmä s usporiadaním futbalového zápasu Sokola proti reprezentácii ZSSR, vedecká obec mala byť zapojená do konferencií vo viacerých sekciách: národno-hospodárska, kultúrnohistorická, agrobiológov a zvlášť sa mala konať veľká historická konferencia, na ktorej by sa podieľal Vojenský historický ústav, univerzitné pracoviská a Socialistická akadémia a hlavnou témou bola otázka Prvej republiky a jej vzťahu ku ZSSR.[41] Začal sa aj proces propagácie 10 dní, ktorý zahŕňal vydanie propagačných pásov s heslami, plagátov na tému „Gotttwald – Stalin", tri série poštových známok, inštalovanie textových plagátov na verejných miestach s presným programom, vyhotovenie špeciálneho nákladu cigariet a zápaliek s motívom 10 dní na baleniach, využiť rozhlasové vysielanie a filmové predstavenia v kinách ako propagačný prvok nových slávností[42] a zabezpečiť Štátny film na nakrúcanie dokumentu o období 28. október až 7. november roku 1949.[43]

---

[39] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. DČSSP: Rozhodnutí o konání akce, s. 4.

[40] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 38, s. 2.

[41] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 38, s. 3. Tiež: NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 1. Svaz československo-sovětského přátelství, (adresované: Ústřední sekretariát KSČ, Praha – Na Příkopě I; datované: 13. 5. 1949).

[42] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ar. j. 93, zv. 6. Pokyny k propagaci akce „10 dnů čs.-sov. přátelství", s. 1-2.

[43] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Směrnice a oběžníky. K předběžnému návrhu akce. Príloha, nečíslované.

Na májových poradách sa tiež začalo po prvýkrát operovať s myšlienkou, že súčasťou osláv 10 dní bude aj organizovanie podpisovej akcie k zdravici pre Stalina pri príležitosti jeho 70. narodenín.[44] V tomto období sa však stále počítalo s dvoma oddelenými udalosťami – akciou 10 dní ako popularizáciou ZSSR skrz aktivity ZČSP a regionálne zložky školstva, ROH a rôznych záujmových organizácií, a oslavou okrúhleho výročia vodcu ZSSR, ktoré prebehne po vyše mesiaci od skončenia Dní. V prvej polovici júna sa začalo rátať s istým prienikovým bodom oboch. Tento moment sa naplno rozvinul až o ďalšie dva mesiace neskôr, no už na porade z 13. 6. 1949 bola vyslovená myšlienka,[45] že DČSP majú byť len úvodom, predohrou k oslavám narodenín, a práve narodeniny „generalissima" budú po ideologickej stránke tou najväčšou oslavou československo-sovietskeho priateľstva.[46] Naďalej však platila téza vytyčujúca 10 dní, počas ktorých mali oslavy prebiehať a naďalej sa mali začínať 28. októbra.

V rozpätí mesiacov jún až koniec augusta sa dolaďovali ďalšie detaily osláv, týkajúce sa najmä zabezpečenia a chodu podujatí. ZČSP žiadal prostredníctvom predsedu ÚAV NF o posúrenie KSČ ohľadom žiadosti o zapožičania niektorých prvkov fotografickej výstavy zo ZSSR, s divadlami sa prerokovával užší program a nasadenie nových sovietskych hier, riešil sa podrobný časový harmonogram osvetových prednášok na dni 1.-7. novembra, zaisťoval sa zoznam „vhodných" hier pre ochotnícke spolky či umelecké prevedenie textových a obrazových plagátov. Počas stretnutí sa začali ukazovať aj prvé úskalia plánov. Od tých menších, akými bol napríklad nedostatok papiera na tlač pokynov pre jednotlivé prípravné komisie a výbory, čo znemožňovalo efektívnejšie šírenie direktív medzi jednotlivými zložkami NF, Zväzu a regionálnymi pobočkami a museli byť nahradené ďalšími, duplicitnými schôdzami, kde boli informácie a nové pokyny vydávané slovne, až po tie závažnejšieho charakteru. Tie vyplávali na povrch až koncom leta 1949, konkrétne počas schôdze zástupcov ÚAV NF, predstaviteľov spoločenských organizácií združenými pod NF a zástupcov ZČSP.[47]

Zasadnutie z 22. augusta začalo narážať na istý časový sklz, čo sa odzrkadlilo nielen následnom zhustení organizovaných stretnutí, ale aj v atmosfére, ktorou boli následné stretnutia sprevádzané. Archívne dokumenty v podobe zápisov z porád boli od tohto okamihu zbavené dlhých predhovorov na témy kladného vzťahu oboch krajín a významu československo-sovietskeho priateľstva a obsažnejšie po stránke konkrétnych návrhov na riešenie situácie a vzniknutých problémov. Počas diskusií vystupuje viacero prísediacich už nielen s otázkami, ale aj s poznámkami kritického charakteru voči nedoriešeným otázkam, oneskoreným

[44] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 42, nečíslované.

[45] Jej autor nie je známy, nakoľko sa zachovala len súhrnná správa zo zasadania Zväzu adresovaná ÚS KSČ, kde sa žiadne iné detaily k tomuto bodu nespomínajú.

[46] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ar. j. 250, zv. 1. Svaz československo-sovětského přátelství, s. 2. (adresované: Ústřední sekretariát KSČ, Praha – Na Příkopě I; datované: 13. 6. 1949).

[47] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Zpráva ze stranické porady, (nedatované; podľa časových údajov v texte sa dá odvodiť, že by malo ísť približne o druhý až tretí augustový týždeň), s. 2-3, s. 5.

dodávkam objednaného materiálu či problematickej komunikácie.[48] Takéto správanie sa dá veľmi ľahko pripísať na vrub nervozite, plynúcej z časového tlaku, najmä ak vezmeme do úvahy fakt, že dva mesiace pred otvorením osláv nemalo ústredie ZČSP ani ÚAV NF buď dostatočné alebo žiadne informácie o stave príprav osláv na regionálnej úrovni, pričom z vymenovaných organizácií a ich pobočiek je zrejmé, že nešlo o ojedinelé problémy, ale o záležitosť masovejšieho charakteru.[49]

S tým ale zároveň súvisí otázka, ako je možné, že v systéme, ktorý budí dojem prepracovaného byrokratického podniku, kde sa každý návrh či minimálna zmena v programe prerokovávala a schvaľovala na viacerých úrovniach, zlyhávala komunikácia medzi centrom a regionálnymi jednotkami, ale aj medzi organizáciami navzájom. Problémy je možné pripísať viacerým faktorom. Jednak to bola stále predsa len nová pozícia ZČSP, ktorú v krajine zastával, pričom nejde ani tak o jeho zatiaľ iba ročné pôsobenie v českých krajinách a fakticky len pár mesačnú existenciu s celoštátnou pôsobnosťou.[50] V tomto období však ešte stále len vznikajú nové pobočky Zväzu, formuje sa jeho územné pôsobenie a na mnohých miestach je úplným nováčikom medzi inými, už fungujúcimi spolkami. Takéto postavenie nemusí byť na škodu, no nová organizácia s priberaním veľkého množstva členov nie je ani zárukou efektívnej komunikácie a vzájomnej koordinácie, nehovoriac o skutočnosti, že pri rýchlom raste členskej základne sa zrejme nekládol dôraz na organizačné zručnosti potrebných rozmerov či predošlé skúsenosti s usporiadaním podobných akcií. Takisto sa dá predpokladať, že účasť na zväzových aktivitách bola pre mnohých z nich čisto len formálnou záležitosťou a preto sa od otázok príprav veľkej akcie jednoducho dištancovali, prípadne zasielané direktíva z ústredia zámerne prehliadali či neriešili s patričným nasadením. Veď už len plánované zaškolenie nových a preškolenie už aktívnych členov počas plánovaných náborových akcií naznačovalo, že ZČSP nebol spokojný s niektorými svojimi štruktúrami a ich prácou a považoval za potrebné – pod rúškom ideologického dovzdelania – vzniknuté problémy riešiť.[51]

S možným podcenením celej situácie ide ruka v ruke aj jav zachytený na porade z augusta toho roku, ktorý upozornil na slabú mieru informovanosti o chystaných oslavách nielen medzi širšou verejnosťou, ale aj medzi organizátormi

[48] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. O konání akce státně-politické, s. 1, (datované 22. 8. 1949). NAČR, f. ÚAV NF 1948-1989, k. 23. Koordinace, nečíslované (datované 17. 8. 1949). NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 46, s. 3-4, s. 5, 7.

[49] Toto množstvo nie je možné presnejšie kvantifikovať, nakoľko správy z okresov a krajov buď vôbec nie sú dochované a je otázne, či vôbec vznikli – čo je väčšinový problém, alebo sa stretávame nanajvýš so slovným vyjadrením informácií skrz zástupcov organizácií a výborov na poradách. Tie sú však vyjadrené spôsobom, ktorý nám v presnejšom určení nijako nepomáha – vo všeobecnosti sa hovorí len o väčších problémoch, menšom oneskorení, potrebnom istom zlepšení stavu, o pozdvihnutí slabšej úrovne, zaškolení viacerých inštruktorov, maximalizovaní úsilia atď.

[50] V máji 1949 k spojeniu so slovenským Zväzom priateľov ZSSR, čím ZČSP nadobudol celoštátnu pôsobnosť. KNAPÍK, ref. 9, s. 886.

[51] NAČR, f. . ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizácie, ar. j. 250, zv. 2. Nábor nových členů a stranické školení, nečíslované.

samotnými.[52] Na tomto mieste sa opäť dostávame k úvahe, nakoľko teda bolo 10 dní akciou iniciovanou „zdola" – z radov nadšencov ZČSP alebo či skutočne nešlo o podujatie nadiktované z vrchu, z radov samotnej KSČ.

Do celej záležitosti vstupuje ďalší významný prvok, ktorý sám o sebe vnáša do problému niekoľko podstatných otázok, zároveň však prináša aj isté riešenia, v tomto čase už mierne vyhrotenej situácie. Kým do dátumu 22. augusta 1949 sa stretávame s podobou 10 dní ako oficiálneho názvu akcie, ktorý zároveň prezrádza rozsah osláv vzťahu označovaného za priateľský, od 25. augusta 1949 sa z pôvodnej koncepcie 10 dní stávajú „len" Dni československo-sovietskeho priateľstva (ďalej DČSP).[53] Zmena názvu nevyjadrovala iba úpravu pomenovania sviatku v zmysle jeho skrátenia, ale znamenala dosť rázny prerod akcie po stránke časovej a do istej miery aj ideovej. Od tohto okamihu sa počíta s trvaním osláv od 28. októbra (od dátumu 28. septembra dochádza k zmene na 2. november), s hlavným akcentom na obdobie 1.-7. novembra.[54] Oslavy VOSR už však nemali byť vyvrcholením samotných dní, ale len jedným z ich hlavných oporných bodov. DČSP mali ďalej voľne pokračovať celý november a vyvrcholiť pompéznymi oslavami Stalinových 70. narodenín, pripadajúcich na dátum 21. december. Z ani nie dvojtýždňového podniku sa tak razom stala takmer dvojmesačná záležitosť.

Presný dátum zrodu tejto myšlienky, ani popud, prostredníctvom ktorého k nemu došlo nie je možné celkom exaktne zmapovať a podložiť. Informácie o dôvodoch tak výraznej zmeny nie sú prítomné v materiáloch z porád ZČSP a ÚAV NF, ani z korešpondencie zachovanej medzi KSČ a Zväzom. Takisto sa nenachádzajú ani v agende krajských a okresných zložiek ZČSP, prostredníctvom ktorých sa vysvetlenia niektorých krokov a zmien dajú v iných záležitostiach spätne vystopovať. Zmenu vieme dosť dobre dátumovo ohraničiť, nevieme však na koho pokyn alebo akým konsenzom k nej došlo. O dôvodoch teda môžeme len polemizovať a to najmä na základe predpokladu, že zmena, nech už vyšla od kohokoľvek, so sebou nutne musela priniesť určité výhody, pokiaľ sa k tak nemalému kroku pristúpilo prakticky na poslednú chvíľu.

Jedným z plusov bol bezpochyby časový náskok, ktorý týmto organizátori získali. V posledných týždňoch narastali hlásenia o ťažkostiach s prípravami, o chýbajúcich odozvách na výzvy Zväzu či už z jednotlivých regiónov alebo z celých inštitúcií, čo pre udalosť, ktorá mala mať celoštátny charakter nebolo vôbec dobré. Práca, ktorá tak pred prípravnými výbormi – na niektorých úrovniach ešte stále nezriadenými – stála, musela aj pri najväčšom nadhľade vyvolávať minimálne obavu, či je vôbec reálne pripraviť celú akciu v primeranej kvalite a do stanoveného termínu. Navyše, nový režim sa chcel len sotva prezentovať – či už smerom navonok k ZSSR, ale aj dovnútra k československému občanovi – podnikom zvládnutým len z polovice, sprevádzaným chaosom, slabou účasťou,

[52] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1989, k. 24. Záznam z porady o přípravách „10 dnů čsp" konané dne 22. srpna ve 14 hodin, s. 1. Pozri tiež: NAČR, ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 47, s. 1. NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ref. 8, s. 2-3.

[53] NAČR, ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Zápis z porady o „Dnech československo-sovětského přátelství", nečíslované, (datované: 25. 9. 1949).

[54] NAČR, ÚAV NF 1948-1955, k. 23, ref. 52, nečíslované.

regionálnou roztrieštenosťou. Veď snahou musel byť práve opačný efekt – vyvolať zdanie jednoty a pripravenosti, bezchybnosti, veľkoleposti a stability. Z tohto pohľadu by pri zachovaní pôvodného plánu išlo teda skôr o risk, ktorý by mohol mať na celú vec výrazne negatívny dopad.

Ďalej, už v lete sa začalo ukazovať, že rozsah naplánovaných akcií je príliš široký a niektoré svojou početnosťou, trvaním alebo charakterom časový rámec desiatich dní jednoducho budú musieť buď prekročiť, alebo – a to aj napriek už začatým prípravám – budú skrátka zrušené.[55] Pritom nešlo vôbec o okrajové, druhoradé akcie DČSP. Dotýkalo sa to napríklad ľudových kurzov ruštiny, považovaných za základ Dní, ktoré síce mali začať v rozmedzí prvých novembrových dní, ale základný model výučby bol rozplánovaný ešte na niekoľko ďalších týždňov.[56] V prípade chystaných filmových podujatí sa zase hovorilo o potrebe navodenia diskusií ku kľúčovým snímkam so „silným budovateľským odkazom", čo znemožňovalo ich vysielanie vo väčšom počte počas jedného dňa alebo v zhustenom slede za sebou, a vytváralo tak dopyt po istej časovej dotácii na rozpravu k ich námetom.[57]

V súvislosti so spomenutým časovým deficitom v prípade realizácie plánu 10 dní by sa zrejme ukázal ako problémový aj bod usporiadania ďalších primárnych akcií, tentokrát ale nie z hľadiska časovej rozvláčnosti. Hlavná výstava, ktorej exponáty mal tvoriť z väčšej miery zapožičaný materiál zo ZSSR bola ohrozená z dôvodu prisľúbenia kúskov, ktorých dodávka nebola ešte stále záväzne potvrdená a to aj napriek opakovaným prosbám zo strany ZČSP.[58] Otázny bol aj príchod ľudového súboru, ktorého vystúpenia boli naplánované na dva až tri dni hneď v prvom týždni osláv pre početné obecenstvo hlavného mesta.[59]

Za úvahu stojí aj fakt, nakoľko mohlo spojenie Dní s veľkou oslavou Stalinovho jubilea odpútať pozornosť od nie celkom zvládnutej propagácie osláv československo-sovietskeho vzťahu a jeho akcií, a preniesť tak hlavný záujem na podujatie konajúce sa až koncom decembra. Tu už ale treba vychádzať zo skutočností, ktoré sa objavia až počas samotného priebehu osláv – v čase, kedy prichádzajú prvé hodnotiace správy z už prebehnutých prednášok, vystúpení a kultúrnych večerov. Výsledné čísla obsadených diváckych kresiel a poslucháčskych miest na niektorých z nich boli veľmi nelichotivé – účasť sa buď blížila nule alebo bola nulová.[60] Na druhej strane, vopred sa zrejme dalo len dosť ťažko predvídať,

[55] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizace, ref. 45. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. Koordinace, nečíslované, (datované 17. 8. 1949).

[56] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 69. Lidové kursy ruštiny!, s. 1-2.

[57] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ar. j. 93, zv. 2. Organizační záležitosti Svazu k akci Dnů čsp 1949, s. 4.

[58] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ar. j. 93, zv. 2. Organizační záležitosti Svazu k akci Dnů čsp 1949, s. 4. K prvej žiadosti Zväzu o zapožičanie výstavy pozri: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. DČSSP: Rozhodnutí o konání akce, s. 2.

[59] NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ref. 57, s. 5.

[60] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 17. Přednášková kampaň Rady žen na Ostravsku, s. 2. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1954, k. 17. Hodnocení průběhu oslav „Dnů československo-sovětského přátelství", s. 2. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 17. Věc: K některým aspektem oslav na Královohradecku, s. 1, s. 3-4. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955. Zpráva SČSP k aktivitám II. půlletí roku 1949, nečíslované.

ako isté podujatia dopadnú a skôr sa dá predpokladať, že usporiadatelia s podobnými scenármi nerátali. Svedčia o tom zabraté priestory väčších rozmerov určené pre vyšší počet účastníkov (podniková jedáleň, kinosála, obradná miestnosť NV atď.) zívajúce prázdnotou. [61]

Postaviť do centra pozornosti decembrové narodeniny vodcu východného bloku na úkor DČSP ale rozhodne nemohlo byť na škodu. Pokiaľ tu nebola istota bezchybného prevedenia Dní, bolo rozhodne lepšie urobiť z plánovaných podujatí len akýsi predstupeň narodenín „generalissima" a hlavné slovo prenechať 21. decembru. Napojenie Dní na oslavy narodenín Stalina nepredstavovalo žiadne problémy ani z ideového hľadiska, práve naopak. Priame zahrnutie osláv jeho osoby pod DČSP umožnilo spojiť akciu budovania kultu osobnosti Stalina v Československu s budovaním kultu celého ZSSR v krajine. V prípade príprav Stalinových narodenín zohral pravdepodobne svoju rolu aj fakt, že sa ČSR plánovalo opierať o postupy ostatných krajín a „inšpirovať" sa ich krokmi pri organizovaní jednotlivých zložiek osláv, akými bolo rozposielanie zdravíc, darčeková akcia a ďalšie. Navyše, ZČSP sa so vznikom tzv. „vládnej komisie na prípravu osláv 70. narodenín J. V. Stalina" na konci septembra 1949 dostalo nemalej pomoci.[62] Od okamihu jej vzniku sa začínajú prelínať akcie vyhlásené k DČSP a akcie prislúchajúce k oslavám Stalinovej 70-tky. To zabezpečilo prerozdelenie časti kompetencií a úloh medzi obe organizačné jednotky a prinieslo tak akúsi recipročnú pomoc medzi oboma prípravnými subjektami osláv. A to až do tej miery, že v istých okamihoch je len ťažko rozlíšiteľné, kto je hlavným organizátorom a garantom toho ktorého podujatia.

Koncom augusta sa zmenila aj frekvencia stretnutí organizačného výboru ZČSP – schôdze sa konali každý týždeň.[63] Nie je celkom jasné, či sa periodicita porád zvýšila na základe pretransformovania sa sviatku z desiatich dní na takmer dva mesiace, čo si nutne vyžiadalo zmeny v časovom harmonograme pripravovaných podujatí, alebo to vyvolal blížiaci sa termín začiatku osláv, prípadne či a aký podiel v tom mali spomínané organizačné problémy. Jednoznačne však môžeme konštatovať, že sústredenie väčšieho počtu stretnutí do kratších časových intervalov muselo mať pozitívny vplyv na každú z vymenovaných možností.

Vyššie spomínané vyčkávanie na odobrujúcu alebo zamietavú odpoveď od ÚS KSČ ohľadom prípravy jednotlivých bodov osláv pretrvalo aj v tomto období. Tu by sa však dalo ešte skôr očakávať, že veci predtým dohodnuté a odsúhlasené nebudú podliehať opätovnému schváleniu stranou a to najmä v záležitostiach, ktoré sa zdajú . byť priam triviálne[64] a neboli tak zásadného charakteru, že by o nich nedokázal rozhodnúť Zväz sám. Nepredstavovali totiž žiaden vážnejší zásah ani do ideového programu, neznamenali výraznejšie navýšenie finančných nákladov na oslavy a nemohli ani predstavovať reálne ohrozenie programovej zložky

[61] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 17. Přednášková kampaň Rady žen na Ostravsku, s. 2. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, ref. 59, nečíslované.

[62] NA ČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 1.

[63] Za mesiac september to boli dátumy: 7., 12., 21. a 28. 9. 1949.

[64] Akékoľvek malé nuansy v heslách, doplnenie nápisu na sériu plagátov, zmena v poradí vystupujúcich v kultúrnej zložke programu atď.

Dní v zmysle vypustenia kľúčových akcií alebo prílišného nahustenia konaných podujatí. Opak bol však pravdou. Častejšie stretnutia prípravnej komisie nemenili nič na zaužívanom postupe potvrdzovania či zamietania návrhov, zvyšuje sa akurát frekvencia komunikácie so straníckymi orgánmi, vyjadrujúcimi sa buď k jednotlivým bodom alebo k návrhu ako celku.

V nasledujúcich týždňoch došlo k zmenám v časovom harmonograme osláv, upravený bol ideologický rámec a niektoré body hlavného i doplnkového programu. V tomto období bol vyvíjaný aj väčší nátlak na efektívnejšiu kooperáciu medzi jednotlivými zložkami NF, čo sa následne odrazilo i do narastajúceho počtu korešpondencie vymieňanej medzi jednotlivými subjektami. Okolo príprav osláv sa aktivizuje inštitúcia tzv. inštruktorov[65] – medzičlánku zdokonaľujúceho komunikáciu medzi ústredím a regiónmi a plniaceho funkciu školiacich pracovníkov v otázkach prípravy, zabezpečenia a správneho vykonanie konkrétnych úloh týkajúcich sa DČSP.[66] Zriaďované boli ďalšie prípravné komisie osláv na úrovni podnikov, škôl a kultúrnych ustanovizní, čo prinieslo istú zmenu voči plánom z jari 1949, kedy sa rátalo len s niekoľkými komisiami hlavných orgánov podieľajúcich sa na príprave DČSP a ich regionálnymi jednotkami. Obrat je opäť možné pripísať najmä snahe zefektívniť proces príprav a rozdeliť povinnosti medzi viaceré menšie organizačné tímy, ktoré budú po preškolení schopné prevádzať nariadenia a ustanovenia týkajúce sa osláv aj na regionálnej úrovni, kde až doteraz príprava nového „sviatku" pokrivkávala. A i keď režim inklinoval skôr k centralistickým modelom v riadení akýchkoľvek záležitostí, v tomto prípade sa dali skĺbiť oba záujmy dohromady. Prenesenie časti povinností spojených so zabezpečením osláv totiž neznamenalo reálne posilnenie kompetencií vzdelávacích inštitúcií, výrobných podnikov či osvetových rád. Tie ostávali len vykonávateľmi

[65] Tento názov nie je počas celého obdobia príprav osláv v r. 1949 jednotný – nikde sa nazývajú prípravnými komisiami, inde organizačnými odbormi, prípadne výbormi. Nakoľko ale mali tie isté kompetencie a povinnosti, predpokladám, že išlo stále o tie isté orgány, len vždy s iným, zatiaľ nezjednoteným názvom.

[66] Pozícia inštruktorov existovala v rámci KSČ už od roku 1948. V straníckom aparáte boli radení pod jednotlivé oddelenia, kde pôsobili ako radoví pracovníci, referenti. Mali na starosti jednu alebo viac inštitúcií, priamo spravovaných alebo spadajúcich do zodpovednosti daného oddelenia. Pôsobili na nižších úrovniach straníckej hierarchie – na krajoch a okresoch, kde inštruovali platených pracovníkov strany (teda nie volených funkcionárov), ako pracovať s uzneseniami a smernicami ÚV, sekretariátu alebo predsedníctva. Zameriavali sa tiež na dohľad na prácu straníckych funkcionárov a na náležitú činnosť straníckych orgánov a organizácií, čím sa mali výrazne podieľať na udržiavaní vnútrostraníckej disciplíny. V jednom oddelení pôsobilo aj niekoľko referentov – inštruktorov. Do inštruktorského systému, vytvoreného podľa sovietskeho vzoru, boli zároveň na prelome 40. a 50. rokov vkladané nemalé nádeje, ako do mechanizmu posilňujúceho a zefektívňujúceho priamy dohľad z hora. Základná myšlienka inštruktáže, prezentovaná ako „informačná a kontrolná chrbtica strany" bola jednoduchá, centralistická – z centra, cez kraje a okresy, až do základných organizácií strany sa mali prenášať príkazy nielen administratívnou formou, ale tiež prostredníctvom osobného jednania – inštruktáží. Viac: KAŠKA, Václav. Sítě vazeb a způsoby vyjednávání uvnitř KSČ po únoru 1948. Rekonstrukce osobních kontaktů mezi funkcionáři KV KSČ Brno a OV KSČ Brno I. v letech 1948 – 1952. In KOCIAN, Jiří et al. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus VI. Praha: Dokořán, 2009, s. 138-173.

nariadení prichádzajúcich „z hora“ a aj naďalej plne podliehali záverom smerníc, v prípade potreby doplnených výkladom špeciálne zaškolených inštruktorov.[67]

Ako výstup z predošlých porád vznikajú tzv. „Smernice ku akcii DČSP“ – vôbec prvý záväzný materiál pre celé územie ČSR k oslavám, obsahujúci základné pokyny, program a priebeh Dní, ktorý zo stretnutí organizačného výboru osláv, začatých ešte v apríli 1949, vzišiel.[68] Ich distribúcia do okresov a následné preposielanie do obcí bolo prísne kontrolované, čo malo zrejme zamedziť už zmieneným problémom predchádzajúceho obdobia, kedy ich zaslanie na nižší územný celok bolo častokrát posledným známym, vystopovateľným krokom.[69] Po vydaní Smerníc sa zvýšila aj frekvencia zasadaní krajských a okresných prípravných výborov, ktorá svojou intenzitou kopírovala stretnutia ÚAV NF a ZČSP. Porady, konajúce sa jedenkrát týždenne za prítomnosti predsedu prípravného výboru mali na starosti najmä kontrolu plnenia uznesení a revíziu výsledkov inštruktáží na obciach.[70]

Na sklonku septembra bola myšlienka prepojenia osláv Dní s oslavami Stalinovej 70-tky podporená vznikom tzv. „vládnej komisie na prípravu osláv 70. narodenín J. V. Stalina“ (ďalej vládna komisia). Ustanovená bola uznesením vlády z dňa 27. septembra 1949 a to za účelom koordinácie akcií, usporiadaných pri príležitosti DČSP a narodenín „generalissima Stalina“.[71] V oficiálnych správach však nachádzame istý časový nepomer. Podľa správy sekretariátu vládnej komisie sa prvá schôdza konala už 25. septembra, teda ešte dva dni pred jeho oficiálnym vznikom. Je preto celkom možné, že komisia skutočne vznikla skôr a to práve vďaka činnosti niektorej z mimovládnych inštitúcií, pričom neskoršie uznesenie vlády predstavovalo len oficiálne odobrenie jej činnosti.[72] Nakoľko aj ďalšie dokumenty z dielne ZČSP pojednávajúce o spolupráci s vládnou komi-

---

[67] Potreba bližšieho objasnenia materiálov a pokynov bola zaznamenaná smerom zhora aj zdola. V prvom prípade išlo o snahu organizátorov detailne pretlmočiť niektoré zámery a vysvetliť určité body, a to najmä vtedy, ak sa jednalo o ideologické otázky jednotlivých akcií. K druhému prípadu dochádzalo z dôvodu nejasností organizátorov na úrovni obcí, škôl, podnikov atď., alebo vtedy, pokiaľ bola poskytnutá istá miera voľnosti pre tieto jednotky – napr. v zmysle výberu, ktoré sprievodné akcie budú popri hlavnej ponuke podujatí usporiadané. Vtedy sa inštruktori stávali akýmsi odobrujúcim orgánom. Navrhovali, ktorá z alternatív bude vhodnejšia či v akom duchu ju prezentovať. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 110. Z porady instruktorů ke Dnům ČSP, s. 2. Tiež: NAČR, f. ÚV KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Ideologické odd., zv. 15, ar. j. 88. K státně-politické akcii DČSSP, s. 3. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 110. Záznam z porady instruktorů ze dne 3. září 1949. Důvěrné, nečíslované. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 110. Instruktorům v 2.-3. týdnu října 1949, s. 1-2.

[68] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 24. Všem přípravním výborům Dnů československo-sovětského přátelství akčním výborům Národné fronty, národním výborům, orgánům Svazu československo-sovětského přátelství. Směrnice pro Dny československo-sovětského přátelství.

[69] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 110. Záznam z porady instruktorů konané dne 17. září 1949 v 9. hod., (nečíslované).

[70] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 70. K některým otázkám „Dnů čs.-sovětského přátelství“, s. 1, s. 3-4. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 24. Všem krajům! Z porady složek sjednocené NF ke Dnům československo – sovětského práťelství, s. 7.

[71] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 19, ref. 61, s. 1.

[72] NA ČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinace oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 1-2. Pozri tiež: KOURA – KOUROVÁ, ref. 5, s. 186.

siou o konkrétnom dátume jej vzniku mlčia,[73] je potrebné sa uspokojiť s kladením jej počiatkov na koniec septembra, teda niekedy k dátumom okolo 25.-27. septembra.

Zatiaľ čo pri snahe o presnejšie datovanie vzniku si pramene protirečia, v oblasti jej členov panuje zhoda. Počet členov ani personálne obsadenie komisie sa počas jej existencie nijako nemenilo. V jej čele stál minister informácií a osvety, Václav Kopecký, ďalšími členmi boli Alexej Čepička a Zdeněk Nejedlý. V koordinačnom výbore zasadali námestník predsedu vlády Viliam Široký, minister dopravy Alois Petr (počas neprítomnosti zastúpený svojim námestníkom Karolom Bezkom), minister techniky Emanuel Šlechta, minister sociálnej starostlivosti Evžen Erban, námestník ministra vnútra E. Polák či námestník ministra národnej obrany Jaroslav Procházka. Za mimovládne organizácie boli prítomní Václav Cipro (Ústredná rada odborov), tajomník ÚAV NF Jan Felcman, generálny tajomník ZČSP Jan Sládek, Václav David (poslanec Národného zhromaždenia), Štefan Rais (kancelária prezidenta republiky) a Josef Krosnář ako námestník primátora hlavného mesta Prahy.[74] Vo vládnej komisii teda KSČ oficiálne zastúpenie ako vedúca strana štátu nemala. Jej vplyv je ale možné odvodiť od personálnej účasti v podobe jednotlivých členov, ktorí uplatňovali stranícku vôľu prostredníctvom pôsobenia na ministerských postoch a v príslušných masových organizáciách. Dosah KSČ na vládnu komisiu je teda viac než zrejmý. No podobne, ako v prípade prípravy DČSP budila dojem, že stojí v úzadí a všetku moc a rozhodovanie prenecháva v rukách zástupcov „ľudu", organizovaných v NF. Takýto postoj mohol vyvolávať ilúziu plurality, ale aj proklamovanej ľudovosti osláv.

Archívne materiály z tohto obdobia svedčia o tom, že oba organizátorské celky sa po celú dobu príprav schádzali oddelene a každý z nich prerokovával veci v rámci svojich kompetencií a záujmov.[75] Na počiatku ich koexistencie to však nebolo úplne jasné. Už veľmi skoro sa začalo ukazovať, že ak má byť docielená ideová prepojenosť a organizačná nadväznosť oboch podujatí, bude potrebná určitá miera vzájomnej kooperácie. Tá bola v istom rozsahu zabezpečovaná prostredníctvom korešpondencie, ale najmä skrz vydávané obežníky, zápisy z porád a informačné správy oboch jednotiek. Nie je celkom možné vylúčiť ani osobné stretnutia medzi niektorými ich členmi za účelom poskytnutia si informácií o stave príprav a ďalších postupoch, ale ak takéto schôdzky aj prebehli, archívne pramene sa o nich nezmieňujú. Z preskúmaných dokumentov sa nedá jednoznačne potvrdiť – ale ani vyvrátiť – že existoval aj iný spôsob ich komunikácie. Vrcholné

[73] Prvýkrát jej existenciu reflektujú až na svojom októbrovom zasadaní. NAČR, f. ÚAV NF 1948--1955, k. 69. Ze zasedání přípravních výborů ke Dnům čs.-sov. ořátelství, s. 1. Tiež: NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ar. j. 93, zv. 2. Organizační záležitosti Svazu k akci Dnů čsp 1949, s. 1-2.

[74] NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 19., ref. 61, s. 1-4. Tiež: NA ČR, ÚAV NF 1948-1955, k. 19, ref. 71, s. 1, s. 3-4.

[75] Kým pri schôdzach prípravných výborov DČSP je problematickejšie zistiť, koľko stretnutí sa presne uskutočnilo, v prípade vládnej komisie sú všetky z nich doložené správami 4-členného sekretariátu (zloženého zo zástupcov Úradu predsedníctva vlády, generálneho sekretariátu ÚAV NF, sekretariátu Ústrednej rady odborov a ministra informácií a osvety) a tak je číslo záverečnej správy o činnosti vládnej komisie – 13 schôdzí v období od 25. septembra do 21. decembra – dobre verifikovateľné. NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 19, ref. 71, s. 1.

prepojenie medzi oboma – KSČ, taktiež priamo nevytvorilo priestor pre diskusiu o záležitostiach DČSP alebo Stalinovej 70-tky. Na žiadnej z celoštátnych porád sa fenoménu osláv nevenovala hlbšia pozornosť.[76] Prípady konzultovania jednotlivých krokov ohľadom realizácie slávností pretrvali aj naďalej, pripomienky k úmyslom a záverom vládnej komisie však nie sú také zreteľné ako v prípade aktivít ZČSP. To sa dá jednoducho pripísať skutočnosti, že kým nad Zväzom a jeho pobočkami strana len držala patronát, komisia ňou bola priamo infiltrovaná. Priania a názory vládnej garnitúry tak boli predkladané priamo jej členmi a preto zaniká potreba kontrolovať návrhy a plány písomnou formou.

Okrem organizačných záležitostí prípravných tímov prišlo aj k silnému ideovému spojeniu DČSP s osobou Stalina. To bolo už od začiatku myšlienky dať obe slávnosti dohromady akési automatické a prirodzené. Dni už nemali byť len oslavou údajne oddávna budovaného a – podľa sovietmi preferovaného chápania svetových dejín – históriou predurčeného vzťahu medzi oboma krajinami. Do popredia sa dostala osoba „generalissima" Stalina ako hýbateľa udalostí či priam dejín, ako človeka, ktorému sa podarilo zavŕšiť spojenecký akt medzi ČSR a ZSSR a priviesť tak ďalšiu z krajín na tú „správnu" cestu – cestu budovania socializmu.[77] Takáto interpretácia bola zároveň plne v zhode s vtedy budovaným kultom osobnosti Stalina.[78]

---

[76] NAČR, f. KSČ – Celostátní porady 1945-1990, ar. j. 41-44, zv. 4.

[77] K životu a kariére J. V. Stalina napríklad: BABEROWSKI, Jörg. Rudý tero: dějiny stalinismu. Praha: Brána, 2004, 221 s. BALÁZS, Apor et al. The leader cult in Communist Dictatorship: Stalin and the Eastern Block. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, 309 s. BOOBBYER, Philip. The Stalin Era. London: Routledge, 2012, 272 s. BULLOCK, Alan – NOVÁK, Vlastimil. Hitler a Stalin: paralelní životopisy. Plzeň: Mustang, 1995, 1029 s. GOTTFRIED, Tod. The Stalinist Empire. Brookfield: Twenty-First Century Books, 2002, 127 s. KERR, Walter B. „Obyčejný" Stalin. Praha: BVD, 2006, 212 s. LITERA, Bohuslav. Formování stalinského mocenského systému: k problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928-1939. Praha: Historický ústav AV ČR, 2003, 342 s. MALIA, Martin E. Sovětská tragédie :dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991. Praha: Argo, 2004. 566 s. MEDVEDEV, Žores Alexandro. Neznámý Stalin. Bratislava: Slovart, 2006, 340. PRIESTLAND, David. Stalinism and the Politics of Mobilisation: Ideas, Power and Terror in Interwar Russia. Oxford: Oxford University Press, 2007, 487 s. RADZINSKIJ, Edvard Stanislavovič. Stalin: zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archivů. Praha: Mladá fronta, 1998, 525 s. REIMAN, Michal. Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991, 213 s. SERVICE, Robert. Stalin: A Biography. London: Pan, 2005, 736 s. TUCKER, Robert C. Stalin jako revolucionář: 1879-1929: studie dějin a osobnosti. Praha: BB Art, 2003, 462 s. TUCKER, Robert C. Stalin: revoluce shora 1928--1941. Liberec: Dialog, 1995, 498 s. VALACH, Milan. Svět na předělu: o politické a morální krizi kapitalismu. Všeň: Grimmus, 2009, 406 s. VEBER, Václav. Stalinovo imperium: Rusko 1924-1953. Praha: Triton, 2003, 167 s.

[78] Slovník sociologických pojmov charakterizuje kult ako formu ritualizovaného správania, objavujúcu sa v náboženskom i svetskom živote, zahŕňajúcu tri roviny: objekt uctievania, jedincov, ktorí daný objekt uctievajú a sériu rituálne prevádzaných úkonov, prostredníctvom ktorých je pieta vyjadrovaná. Medzi ne môžu patriť modlitby, obete, divadlo, tanec, spev a hudba. Kultové správanie je vždy spojené s využívaním symbolov – či už ide o určité prírodné a geografické pozoruhodnosti ako vodné toky, kopce a posvätné stromy, alebo o symbolické predmety, obrazy atď. Rituál uctievania máva presne vymedzený čas – sviatok, v ktorom pravidelne a cyklicky prebieha. Má jasne stanovené pravidlá a zväčša je vedený vopred vybranými osobami. (JANDOUREK, Jan (ed.). Slovník sociologických pojmů. Praha: Grada Publishing a. s., 2012, s. 136).
Vo všeobecnosti ho teda môžeme považovať za zbožstvenie určitej osoby, ktoré je sprevádzané

Systematické budovanie kultu osobnosti bolo jednou z metód totalitných režimov využívanou na mobilizovanie podpory širokých más spoločnosti voči politickému zriadeniu a jeho autoritami prevádzaných rozhodnutí v širokej škále verejného života, neraz zasahujúceho i do privátnej sféry jednotlivca.[79] Rozvíjanie kultu osobnosti v ZSSR sa v 20. storočí viazalo k dvom osobám. Po smrti Lenina v roku 1924 jeho popularita prudko vzrástla. Jeho účelové vykresľovanie ako hrdinu revolúcie našlo podobu v rôznych prostriedkoch a formách vtedajšej doby: či už išlo o články v novinách, skladané básne, písané knihy, projektované sochy. Postava Lenina opradená skrášľujúcimi historkami o jeho činoch a zámeroch priam predkladala ľudu záväzok pokračovať v jeho „revolučnom diele", prehlbovať a uchovávať jeho odbojný odkaz. Pre Stalina, označujúceho seba samého za Leninovho pokračovateľa, bol tento kult v podstate nesmierne prospešným. Stačilo naň vhodne nadviazať a strhnúť na seba želanú pozornosť ako na nasledovníka pokrokového myslenia a konania. Už v roku 1924 vznikol a bol šírený slogan „Stalin je Leninom dneška", v 30. rokoch podporovaný obrazom záchrancu socialistických myšlienok navzdory nepriateľským činom kapitalistických elementov. Popularita, stavaná propagandou a prezentujúca nehynúci portrét hrdinu zobrazovaného v kruhu jednoduchých ľudí, mu vtláčala charakteristiky Stalina – robotníka, Stalina – roľníka, Stalina – priateľa sovietskych detí a mládeže atď. Ešte stále bol vykresľovaný ako obyčajný človek neobyčajného ducha, odetý v civilnom oblečení a fajčiaci neodmysliteľnú fajku. Túto tradíciu sčasti narušil koniec 30. rokov a najmä koniec druhej svetovej vojny, kedy sa jeho podobizeň mení na rozhodného „generalissima", ešte stále však cítiaceho s bežným, radovým občanom.[80] Domáce, no najmä svetové dianie ale čoraz viac nahrávali vsa-

nadmernou oslavou jej charakterových čŕt a vykonaných činov. Daná osoba spravidla nepodlieha kritike, pretože je považovaná za neomylnú, priam ideálnu. Vďaka tejto charakteristike požíva množstvo výsad a na pomyselnej pyramíde spoločenskej hierarchie stojí na jej samotnom vrchole. Ako absolútny ideál je zároveň pre bežného človeka nedosiahnuteľná, nadprirodzene schopná, inteligentná až predvídavá. Je prototypom neobmedzenej moci a sily, vďaka čomu jej prináleží vodcovská pozícia. Z tohto postavenia má právo urobiť čokoľvek, pretože sa verí, že je to tak správne. Aj zásluhou takejto charakteristiky je možné preniesť definíciu kultu uctievania persony od kmeňových spoločenstiev cez autokratov ríš až do totalitných režimov 20. storočia. Takto chápaný kult osobnosti sa po druhej svetovej vojne rozšíril do tzv. ľudovodemokratických a socialistických štátov východnej a strednej Európy, kde dochádzalo k riadenému preberaniu kultu osobnosti Stalina, ale tiež k tvorbe rôznych miestnych kultov. Okrem európskych krajín boli výraznými príkladmi kulty osobností aj v komunistických režimoch Ázie. RANDÁK, Jan. Kult osobnosti. Úvaha nad jeho vymezením a místem v politických vyprávěních a mýtech. In: Kult osobnosti. Praha: ČVUT, 2007, s. 5.
Tie sa neraz odzrkadlili v bohatom slávnostnom živote krajiny, uctievajúcom dátumy narodení (prípadne úmrtia) alebo zisk dôležitých štátnych funkcií popredných politických činiteľov alebo vládcov. OLŠÁKOVÁ, Doubravka. Pohyblivé svátky – Kalendáře a významná výročí let 1945--1960. In Dějiny a současnost, 2008, ročník 4, č. 8. Dostupné na internete: <http://dejiny.nln.cz/archiv/2008/8/pohyblive-svatky-;

[79] Viac ku kultu osobnosti: BONES, Christopher. The Cult of the Leader: A Manifesto for More Authentic Business. 2012, 296 s. DAVIES, Sarah. Popular Opinion in Stalin´s Russia: Terror, Propaganda and Dissent. Cambridge University Press, 1997, 236 s. VLČEK, Eduard. Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty. Právnické sešity 88. Brno: Masarykova univerzita, 1994, 48 s.

[80] PHILLIPS, Steve. Stalinist Russia. Heinemann, 2000 s. 122-123.

deniu na jednu jedinú osobu ako na stelesnenie samotného štátu.[81] Preferovaný postoj, šíriaci sa po roku 1945 aj do ostatných krajín pod vplyvom ZSSR, mal na domácej pôde dobrú východiskovú pozíciu. Ruský ľud, naučený stáročia prejavovať lojalitu krajine skrz bohom vyvoleného panovníka len prešiel na glorifikáciu trochu iného lídra a v pozmenenej mocensko-spoločenskej situácii.[82]

Československu nebol fenomén preukazovania úcty výnimočným osobám nijako cudzí, a to či už išlo o historickú tradíciu uctievania si tzv. národných hrdinov, prirodzene spojenú s posilňovaním národnej identity a štátnosti,[83] alebo o skladanie honoru politickým vodcom v blondelovskom zmysle.[84] V prípade ČSR a Stalina však išlo o akéhosi „dovozového" hrdinu. Osobne nebol s územím republiky spätý ani nacionálne, ani ako osobnosť priamo pôsobiaca na jej politickej scéne, prípadne v iných oblastiach verejného života. A hoci jeho sláva – a s tým spojená aj určitá obľuba – na konci druhej svetovej vojny prudko vzrástla, dialo sa tak naprieč nemalou časti Európy a pod vplyvom výnimočných udalostí, ktoré so sebou vojnový konflikt svetového rozmeru priniesol. Obraz generalissima sa stal všeobecne uznávaným a vo väčšej či menšej miere sa tešil vážnosti a úcte, no k zavedeniu kultového správania v krajinách sovietskeho vplyvu to malo ešte stále ďaleko. Jeho vytvorenie však bolo priam nevyhnutné najmä v prípade, keď sa mala stať práve táto osobnosť ústrednou postavou politického mýtu.[85]

---

[81] BONES, ref. 78, s. 17.

[82] PHILLIPS, ref. 79, s. 123.

[83] O potrebe vytvárania vlastných hrdinov ako jedného zo symbolov národa pozri: ŠKVARNA, Dušan. Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 2004, 130 s.

[84] Za politického vodcu je považovaný najmä charizmatický typ politika, ktorý vystupuje do popredia v kľúčových dejinných okamihoch konkrétnej spoločnosti, alebo ho takéto okamihy priamo „vytvoria". Jeho pôsobenie môže byť spájané s vyššou silou – božím zámerom, zákonitosťou dejín, historickou spravodlivosťou atď., a nezriedka môže pretrvať aj v mierových, pokojných časoch. BLONDEL, Jean. Political leadership – Towards a General Analysis. London: Sage, 1987, s. 116. K fenoménu vodcovstva, jeho rovinám, charakteristikám a podobám pozri viac: FRIČ, Pavol et al. Vůdcovství českých elit. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008, 296 s.

[85] Politický mýtus tak môže byť definovaný aj ako spoločnosťou všeobecne prijímaný ideologický príbeh, zameraný na minulé, súčasné alebo vopred predpovedané politické udalosti, ktorý je zároveň prijímaný spoločnosťou ako všeobecne platný. FLOOD, Christopher G. Political Myth: A Theoretical Introduction. London: Garland, 1996, s. 44.
Pre mýty v politickom prostredí je jednotiacim prvkom snaha o vytváranie istých zovšeobecnení, ktoré skutočnosť buď zjednodušujú, alebo si zámerne vyberajú a zaostrujú len na takú časť reality, ktorá je schopná posilniť budovanú pozíciu politického lídra. Tvorba a následná reprodukcia takýchto mýtických príbehov sa postupne stáva pevnou súčasťou daného politického prostredia, pričom niektoré z vytvorených mýtov pretrvávajú dlhodobejšie, iné zanikajú v zhode s aktuálnymi potrebami režimu. SVILIČIĆ, Nikša – MALDINI, Pero. Political Myths and Totalitarianism: An Anthropological Analysis of Their Causal Interrealitonship. In Coll. Antropol. 2014, ročník 38, č. 2, s. 729.
Politické mýty pritom bývajú vystavané na emotívnom základe a ich nositeľom sú vybrané jazykové prostriedky, najmä metafory. Charteris-Black vo svojej práci uvádza tzv. Edelmanovu typológiu politických mýtov. 1. Mýtus konšpiratívneho nepriateľa – je typický najmä pre pravicové politické strany a spočíva v predstave existencie nepriateľskej skupiny, ktorá je značne negatívne naladená voči „domácej, našej" spoločnosti a svojím počínaním sa jej chystá škodiť. 2. Mýtus chrabrého lídra – predstavuje statočného vodcu, láskavo sa správajúceho k domácemu obyvateľstvu, má ochranárske sklony a je odvážny. Ako príklad uvádza napr. postavu J.

Prostredníctvom politického mýtu je možné vysvetľovať rozmanité dejinné i súčasné spoločensko-politické javy a udalosti, a interpretovať i nepopulárne alebo už na prvý pohľad pochybné opatrenia ako rozhodnutia neomylného vodcu. Politický mýtus tiež umožňuje jednoduchšiu manipuláciu so spoločnosťou a za týmto účelom býva konštruovaný tak, aby slúžil skupine ovládajúcich na úkor ovládaných.[86] Tvorcovia mýtu sú zväčša v nejakom spojení so zbožstvenou postavou – pokrvnom, stranícko alebo národnom – alebo sa aspoň pohybujú v jej blízkosti a môžu z uctievania profitovať. Obraz vodcu – „Boha"[87] je vďaka splynutiu s nastavenou ideológiou všadeprítomný, čo v praxi vidieť na jeho častom vyobrazovaní na plagátoch, fotografiách, v učebniciach, v písaných textoch beletrie a vedeckých dielach. Jeho meno zaznieva z premenovaných ulíc či závodov, jeho podobizeň sa usádza na umeleckých predmetoch výtvarného či sochárskeho umenia. Zdobí poštové známky a špeciálne edície zápalkových škatuliek[88] – je skrátka prítomný v každodennom svete človeka – či už na pracovisku, na ulici alebo priamo v domácnosti. A práve prenesenie Stalina do všedného dňa každého československého občana, jeho glorifikácia a zastrešenie širokého diapazónu rozhodnutí ešte stále relatívne novej politickej moci pod meno neomylného vodcu, bolo aj naďalej jednou z priorít ideológov režimu.[89] Sviatok, spájajúci sa s kľúčovým hrdinom východného bloku, na to poskytoval viac než vhodný priestor.

Oddelenie osláv DČSP od Stalinových okrúhlych narodenín postupne strácalo jasné línie a to až do tej miery, že čoskoro prestalo byť zrejmé, ktoré z plánovaných akcií majú oslavovať československo-sovietske priateľstvo, a ktoré sa mali konať na počesť sedemdesiatin vodcu východného bloku. V tomto prípade je však možné držať sa základnej „trojky" DČSP z roku 1949, podľa ktorej mali primárnu oporu osláv DČSP tvoriť akcie: Ľudové kurzy ruštiny, Štafeta československo-sovietskeho priateľstva a návšteva sovietskej delegácie ČSR.[90] Tieto, na rozdiel od ostatných, boli jasne charakterizované ako podujatia usporiadané k DČSP a zároveň sa v ich príprave vládna komisia nijako neangažovala. Dá sa teda povedať, že až so vznikom vládnej komisie a zhrnutím osláv Stalinovej 70-tky do DČSP, dostali tieto svoju definitívnu podobu a jasné temporálne vymedzenie.

Pre oslavy „československo-sovietskeho" priateľstva roku 1949 sa v danom okamihu definitívne skončilo obdobie početných zmien a korekcií, ktoré prípravy na vôbec prvý sviatok vzťahu oboch krajín sprevádzali. Po nejasnostiach

F. Kennedyho. 3. Mýtus jednoty – charakteristický je pre politickú ľavicu. Ide o presvedčenie, že skupina musí bezhranične poslúchať svojho vodcu a obetovať sa preňho, a to celé v záujme vyššej veci – napríklad víťazstva nad spoločným nepriateľom. CHARTERIS – BLACK, Jonathan. Politicians and rhetoric: the persuasive power of metaphor. Palgrave, 2011, s. 24-26.

86 RANDÁK, ref. 77, s. 13.

87 Viac o prvkoch náboženstva v kultovom správaní politických štruktúr: MAIER, Hans. Politická náboženství. Totalitární režimy a křesťanství. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 134 s.

88 NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23, Dny československo-sovětského přátelství!, nečíslované, (bod Propagace).

89 NAČR, ÚV KSČ, Ústřední výbor 1945-1989, Praha – Ideologické odd., sv. 49, ar. j. 414. Státně politické akce, s. 11.

90 NAČR, f. ÚV KSČ 1945-1989, Masové organizácie, ref. 8, s. 2. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948-1955, k. 23. DČSSP: Rozhodnutí o konání akce, s. 2-4.

organizačných, ale najmä časových došlo k ustáleniu predstavy o podobe, dĺžke a náplni slávností. Dostali svoju pevnú štruktúru a charakter, na ktoré nadväzovali aj nasledujúce roky, vtedy už len s malými obmenami. Tie sa týkali najmä časového rámca. Od roku 1950 sa celé podujatie tradične začínalo 7. novembra, teda na výročie VOSR. Jeho zakončenie bolo prenesené na 5. december – deň upomínajúci na vyhlásenie stalinskej sovietskej ústavy z roku 1936. Od roku 1952 sa záver akcie odohrával vždy 12. decembra, teda na výročný dátum podpísania Zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci z roku 1943. Z „Dní" priateľstva sa dva roky po ich premiére stali oslavy s názvom Mesiac československo-sovietskeho priateľstva a vytvorili tak tradíciu, ktorá pretrvala až do pádu komunistického režimu.

Materiály

ŽIVOT BLAHOSLAVENEJ PAMIATKY DOKTORA MARTINA LUTHERA NAJHODNOVERNEJŠÍMI HISTORIKMI ZAZNAMENANÝ ROKU PÁNA 1791. V BANSKEJ BYSTRICI: JA. JOZEF TUMLER, 1791, 40S.[1]

Ján JAKUBEJ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Hodžova 1, 949 01 Nitra
jjakubej@ukf.sk

JAKUBEJ, Ján. Life of Beatific Memory of Doctor Martin Luther Recorded by the Trustworthiest Historians Year of our Lord 1791. In Banská Bystrica: Ja. Jozef Tumler, 1791, 40pp. Translated biography of Martin Luther was written in 1791 by anonymous author. In those time in Slovak or Bohemian language similar opus did not exist. Opus was markedly apologetical, but on the other side negated some legends, so it may be understood as valuable historical document. Moreover, it was dedicated for people, who didn´t understand any foreign languages. Author was closely acquainted with Luther´s curriculum vitae and what is interesting, likened him to Ján Hus. Opus was complemented by Luther´s predications.

Kľúčové slová: Martin Luther; Katolícka cirkev; reformácia; vieroučné spory;

Keywords: Martin Luther; Catholic Church; reformation; theological controversies;

[1] Prekladám z biblickej češtiny. Význam textu sa usilujem zachovávať čo najvernejšie, menším len nezrozumiteľné slovné zvraty a kvôli ľahšiemu porozumeniu upravujem slovosled. Latinskú podobu priezvisk píšem jednotne, teda s koncovkou –us. Predostieram úplný preklad diela, v ktorom sa ako s. 1 vníma titulný list, vynechávam len latinské citáty, pretože autor poskytuje ich český preklad. V prípade hlbšieho záujmu o reformáciu odporúčam obzvlášť tieto tituly: JOHNSON, Paul. Dějiny křesťanství. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury – Barrister & Principal, 1999, 541 s. (najmä s. 252 – 309); MACEK, Petr. Huldrych Zwingli, Karl Barth a odkaz původního reformačního radikalismu. Mezigenerační teologicko-ekumenický rozhovor. Praha: Kalich, 2011, 242 s. a WERNISCH, Martin. Politické myšlení evropské reformace. Praha: Vyšehrad, 2011, 448 s.

„Kniha múdrosti, kap. 5, 1 – 8

Vtedy sa s veľkou nádejou postavia spravodliví pred tvárou tých, ktorí ho sužovali a dielom jeho opovrhovali. Keď to uzrú tamtí, náramná hrôza ich skruší, a tŕpnuc nad jeho nečakaným spasením, povedia sami sebe žiaľne: to je ten, ktorému sme sa kedysi posmievali a pre hlúpe reči považovali sme my blázni jeho učenie za nerozumné a jeho konanie za nepoctivé, a ako je poctený medzi synmi Božími a medzi svätými sa nachádza jeho lós. Istotne sme sa odklonili od cesty pravdy a svetlo spravodlivosti nám nesvietilo a slnko spravodlivosti nám nevyšlo; sme presýtení cestami neprávosti a zatratení, schodili sme len nedostupné cesty, no tie Pánove sme nespoznali. Načo nám bola pýcha? A ako nám pomohlo bohatstvo a pochvala?

Ak pamiatka mužov vážnych a vznešených podľa svedectva múdreho Siracha (kap. 44) medzi všetkými pobožnými kresťanmi a rozumnými ľuďmi od národa k pronárodu v požehnaní má zostávať, zaiste pokiaľ bude skutočné poznanie Božie na zemi panovať a smrť tak mnohé cnosti ľudské uvrhávať do zabudnutia, áno, pokiaľ je cieľ náboženstva kresťanského i cieľom Božím, k jedného i druhého života ľudského šťastiu smerujúcim, ako aj s nádejou človeka a pokojom svedomia bude porovnávať, za to mám, že aj preslávne meno tohto muža blahoslavenej pamäti by malo nájsť verných milovníkov a ctiteľov až do konca ľudskej smrteľnosti.

História jeho života je tak kresťanskému svetu známa, že by jej spisovanie nebolo potrebné, keby sa sem prináležiace historické knihy tak hojne, ako sa sluší, nachádzali v rukách našej verejnosti. Nedá sa ani pomyslieť na neslušnejšiu záležitosť, ako keď mnohý augsburského vyznania kresťan, obzvlášť ten, ktorý okrem slovenskej v žiadnej inej reči čítať nedokáže, vie o tomto mužovi Božom len o málo viac než to, že napísal Veľký a Malý katechizmus.[2]

Narodil sa Dr. Martin Luther milostivého roku Pána 1483., dňa desiateho novembra, práve v tú noc pred svätým Martinom, medzi jedenástou a dvanástou hodinou v mestečku Eisleben[3] v hornom Sasku v grófstve Mansfeld v nemeckej

---

[2] Isté je, že sa doktor Martin Luther narodil pred tromi storočiami v nemeckej krajine, žil šesťdesiattri rokov a začiatkom šestnásteho storočia začal dielo reformačné; aj to je isté, že tento nad všetku ľudskú spravodlivosť vyvýšený Boží muž hneď po smrti našiel takých ctiteľov, ktorí jeho život pre budúcnosť hodnoverne zaznamenali a o ktorých hodnovernosti sa nesluší pochybovať, ako ani o tom, či tento učiteľ ľudu Božieho vôbec žil. Sem patrí Philip Melanchton, ktorého Život Lutherov bol naposledy vydaný roku 1741, o ktorom sa zmieňuje Michal Svoréni, katolícky profesor, vo svojich Dejinách cirkvi, vydaných roku 1789 v Prešporku, konkrétne v II. zväzku na s. 196. Sem patrí Sleidanus Sekendorf, kritický historik Peter Bayle a iní. Aj keď bol život Lutherov napísaný roku 1682 Tobiášom Masníkom, toho času kaplánom ilavskej cirkvi, a prehliadnutý dvojctihodným Martinom Panom, kazateľom slova Božieho v cirkvi pravňanskej v Turci, a poslúžil mi, použil som ho ako základ tohto vydania, no len natoľko som sa ho držal, nakoľko sa s hodnovernými historikmi zhoduje. Toto len preto spomínam, aby v tomto rozprávaní ani očitý svedok žiadne výmysly nehľadal, lebo sa aj v tejto reči, ako sa domnievam, pravda historická úprimne môže vyjadriť! (Poznámka autorova.)
K ďalším spisom Lutherovým náleží napr. O slobode kresťana, O babylonskom zajatí cirkvi, Šľachte kresťanskej nemeckého národa o zlepšení stavu cirkvi kresťanskej (všetky tri 1520), O svetskej vrchnosti (1523), Otvorený list o tlmočení (1530) či Zobrazenie pápežstva (1545, poznámka JJ).

[3] V origináli „w městečku Islébu“ (poznámka JJ).

krajine. Hneď na druhý deň, totiž sv. Martina, biskupa turínskeho, bol v Chráme sv. Petra pokrstený a dostal meno biskupovo, ktoré, ako hovorí príslovie, so sebou priniesol. Je pamätihodné, že sa narodil v čase, keď sa jeho matka zastavila na ceste z dediny zvanej Méza k svojmu mužovi do Eislebenu, kde hľadal obživu a kam sa aj ona presťahovala. Jeho rodičia boli síce chudobní – takých sa na svete nachádza najviac –, no bohabojní a pilní v práci. Otec sa volal Ján Luther, z osady zvanej Móra pri meste Schmalkalde, ležiacej v oblasti franskej, matka Margaréta Lindemannová. Otec Martina Luthera bol najprv baníkom v eislebenských baniach.[4] Odtiaľ odišiel so svojou manželkou do mestečka Mansfeld, kde vďaka svojej usilovnosti získal prácu pri magistráte mesta, pričom sa mnohým pozdávala jeho zbožnosť a pravdovravnosť. Jeho manželka svojou nábožnosťou a šľachetnosťou slúžila všetkým ctihodným mestským paniam za vzor. Ak sa to teda tak skutočne stalo, ktorému rozumnému človeku by mohlo prísť na rozum, že sa Martin Luther narodil odlišným spôsobom, ako sa iní ľudia rodia? A predsa sa v minulom[5] storočí aj takí spisovatelia nachádzali, ktorí sa nehanbili dosvedčiť to, že ho jeho matka z diabla počala, ktorý sa podľa tejto povesti často premieňal na jej manžela.[6] Taktiež niektorí zaslepení astronómovia, aby mohli natiahnuť narodenie tohto Božieho muža na najhorší a podľa kalendárov tých dôb najnebezpečnejší čas, a tvrdiť, že sa práve vtedy narodil, keď sa stretli Venuša, Mars, Saturn a Merkúr, usúdili, že svetlo sveta uzrel 22. októbra, teda o devätnásť dní skôr. Sem patria tí pamätní muži, ktorí sú nám len na smiech, ako napr. Caietanus[7], Remundus[8], Luctinus[9] a iní. Oni sami neverili tomu, čo hovorili a písali, ale mnohým nevzdelanejším dávali podnet k podobnej poverčivosti a uvaľovali nenávisť na nevinných, čo bol ich jediný cieľ. Dobre to vedeli už vtedy katolícki historici ako napr. Mainburgus[10], Spondanus[11] a iní, preto týmto babským rečiam rozumne odporovali a zahnali ich tam, odkiaľ vyšli.

Martin Luther dokázal hneď v ranom detstve zvláštnu náklonnosť k literárnemu umeniu. Jeho rodičia, vidiac to, hľadali aj napriek svojej chudobe spôsob, aby tieto dary Božie nevyšli nazmar. Dali ho teda najprv v mestečku Eisleben do školy: doma nechali a inej práci priúčali staršieho syna Jakuba, ktorý sa už naučil čítať a písať, no nevideli u neho snahu a túžbu po vzdelaní. Prvým učiteľom

---

4 Pokiaľ mi je známe, ťažila sa tu meď, ložisko bolo výdatné a významné z hľadiska celej Svätej rímskej ríše (poznámka JJ).

5 Autor myslí na 17. storočie (poznámka JJ).

6 Pozri o všetkých týchto poverčivostiach Slovník, napísaný vo francúzskej reči Petrom Baylem, zväzok III., s. 222 a nasledujúce. Tento spisovateľ patrí pred očami učeného sveta k najhodnovernejším (poznámka autorova).

7 Ide o kardinála Tomasa de Vio (1469 – 1534), horlivého obrancu katolíckej cirkvi, poradcu pápeža Leva X. a autora viacerých komentárov k Biblii – tú chápal doslovne (poznámka JJ).

8 Ide o Remunda (či Raymonda) Freguiera (16. storočie), významného znalca cirkevného práva (poznámka JJ) .

9 Franciscus Luctinus (?– po 1676) – katolícky teológ, ostro vystupujúci proti reformácii (poznámka JJ).

10 Louis Mainburgus (1610 – 1686) – francúzsky historik a člen jezuitského rádu (poznámka JJ).

11 Henricus Spondanus (1568 – 1643) – francúzsky právnik, historik a biskup v Pamiers (poznámka JJ).

Lutherovým bol Georgius Aemilius[12], ktorý toto dieťa pre jeho ostrovtip a poslušnosť miloval priam ako vlastný otec a pri každej príležitosti aj v nezvyklom čase ho často nosil do školy na rukách. Keď mal trinásť rokov, zaviedol ho jeho verný otec do latinskej školy, nachádzajúcej sa v meste Magdeburg. Odtiaľto však pre chudobu svojich rodičov hneď po roku musel odísť, ale našiel lepší spôsob, ako sa uživiť. Otec ho však nemohol podporovať natoľko, ako si prial. Nedostatok doma to nedovoľoval. Ale Luther svoju chuť do učenia nestratil. Privyrábal si spievaním a modlením od domu k domu a napriek tejto núdzi ostával pilný v učení a dobrým správaním vždy prevyšoval svojich spolužiakov. Každý ho miloval a svojimi cnosťami získal mnohých dobrodincov, ktorí mu v každom ohľade pomáhali: patrí sa vedieť, že neštudoval teológiu, ale svetské právo.[13] Naisto sa mu, ako sám priznáva, už v mladučkom veku obzvlášť mníšsky stav sprotivil, totiž keď videl, ako títo ľudia odetí v kutni, opásaní povrazom a bosí chodili po uliciach z domu do domu žobrať. Tieto a im podobné záležitosti sa mu už ako mládenčekovi nepozdávali, a preto sa nie duchovnému, ale svetskému stavu posvätil. Z toho prirodzene vyplýva, že ak by zostal stály v tomto svojom presvedčení až do roku 1517., nebol by mohol začať reformáciu! Ako by vynikal v umení politiky, možno vidieť z toho, že už roku 1505. v 22 rokoch svojho veku na slávnej akadémii erfurtskej, kam prišiel roku 1502. z Eislebenu, bol poctený hodnosťou akademickou a vyhlásený za majstra. Nikomu, a ani jemu samému, by vtedy nenapadlo, že by sa vzdal politickej kariéry. Ale stalo sa, že jeden z jeho dobrých priateľov a akademických kamarátov náhle a násilne umrel, súc prebodnutý nemeckým mečom[14], a prihodilo sa tiež, že do príbytku, v ktorom mládež akademická svojho profesora počúvala, udrel desivý hrom a v okamihu pripravil o život jedného z akademikov, sediaceho po jeho boku. Nad týmito prípadmi sa Luther tak zhrozil, že všetky svoje názory, zastávané od najranejšej mladosti, rýchlo zmenil a k iným myšlienkam dospel (smrť zaiste je všeobecný prostriedok, vďaka ktorému ľudia menia svoje názory) a začal uvažovať o nečakanej smrti, súdnom dni a iných dôležitých otázkach ľudských. Po zrelej úvahe dospel k presvedčeniu, že mimo kláštora nedosiahne pravú zbožnosť. Na čo tu myslím, na papier nepoložím, hoci by som smel a mohol. Dosť na tom, že Luther si z akéhosi mravného násilia naposledy obľúbil ten stav, ktorý predtým držal v nenávisti, totiž stav mníšsky. Kto by v tom hľadal zázrak, ten by sa musel domnievať, že začiatkom šestnásteho storočia viera v zázraky v ľudskej mysli ešte pretrvávala. Aj v tomto čase je však viditeľné riadenie Božie: len ten nemôže veriť, kto sa domnieva, že Boh skrze Luthera ako nádoby svojej svetu nič dobrého neprinies. Slovom: náš politik a právnik Luther dňa 17. júla 1505 stal sa mníchom, čiže vstúpil do augustiniánskeho kláštora v Erfurte. Za nepotrebné uznávam poznamenať, že tak rodičia Lutherovi, ako aj on sám bol náboženstva katolíckeho a že toho času ešte v svätej cirkvi kresťanskej a vo viere, ktorá je jedna (k Efez. 4, 5)

---

[12] Jeho syn (1480 – ?) sa stal podnikateľom v baníctve a vnuk, obaja rovnakého mena, inokedy tiež zapísaný ako Georg Oemler (1517 – 1569), taktiež patril k náboženským reformátorom, venoval sa však takisto botanike a pedagogike (poznámka JJ).

[13] V origináli čítam „iusprudentiu, teda svetské právo".

[14] V origináli nasleduje „aneb kocprdem" (poznámka JJ).

ešte nebolo rozdielu, ktorý sa potom udial vďaka reformácii, ktorú sám Luther začal. Aby sme všetci boli zhromaždení v jednote viery a spoločne žili v láske a svornosti kresťanskej, kým sa tak stane.

Všetci sa čudovali tejto premene Lutherovej mysle, totiž že sa – utekajúc pred márnosťou sveta a hľadajúc útechu v Bohu – utiahol do kláštora, najviac však čudoval sa jeho otec. Ten prišiel za ním a všakovakým spôsobom sa usiloval ho pre prvé predsavzatie získať a od duchovného stavu odlákať, no nemohol. Určite mu predostrel svoje zdesenie zo súčasného stavu. Nato mu otec odpovedal: „Hľaď, milý synu, aby tento Tvoj strach nebol daromným mámením (diabolským!), pretože známa a istá je vôľa Božia, aby deti ctili rodičov, neopovrhovali ich radou[15], ale dosvedčovali pokoru a poslušnosť k nim." Tieto otcove slová tak ranili poslušné srdce synovské Martina Luthera, že pokým zostával v kláštore, od tej chvíle nikdy nemal pokojnú myseľ. Otca svojho čo najpokornejšie odprosoval a prosil, aby mu odpustil takto učinenú neprávosť. Vidno to jasne z listu, ktorý mu písal a ktorý sa číta v jeho predhovore k spisu O sľuboch a záväzkoch mníšskych. Tak on, súc nespokojný v mysli, keď si všelijakým spôsobom predstavoval márnosť tohto sveta, smrť a večnosť, ktoré ho prinútili vstúpiť do kláštora, zasa hneď, keď si spomenul na slová otcove, ktorý ho považoval za neposlušné dieťa, čo ho znovu z kláštora vyháňalo, tak hovorím Luther v týchto poryvoch svojho srdca len tam uspokojenie hľadal, kde ho človek jedine môže nájsť, totiž v úteche Božej a úprimnom premýšľaní o záležitostiach nebeských. Tým sa mu naskytla príležitosť na starostlivé a nábožné čítanie svätej Biblie, ktorú on predtým – ako človek svetského stavu – sotva videl, tým menej čítal. Vtedy sa s ňou z časti oboznámil a tu i tam niektoré kapitoly prečítal: táto drahá kniha sa hodila na upokojenie jeho srdca a tak si ju obľúbil, že keď ju od prvej kapitoly začal čítať, prosil Boha o predĺženie života, aby ju smel prečítať celú, pripravený potom zomrieť. S týmto horlivým čítaním Písma svätého spájal i svoju horlivosť v modlitbách a v týchto kresťanských cnostiach prevyšoval všetkých svojich spolubratov v kláštore pobývajúcich, pričom pomaly opúšťal filozofiu a učenie ako ľudskému životu neprospešné. V danom kláštore zotrval štyri roky, a ako sa sťažuje, napriek všetkej usilovnosti v konaní dobrého musel zakúsiť mnoho súženia. Zaiste jeho druhovia, aby sa nezabudlo na ich vlastné cnosti kvôli nemu, omdlievajúci závisťou, vidiac, ako ich prevyšuje svojou pilnosťou v čítaní Písem svätých a ich komentárov, spísaných cirkevnými Otcami, tak aj úspechmi v tomto Božom učení, ho všelijakým, aj neslušným spôsobom zaneprázdňovali, aby mu hatili jeho predsavzatie. Množstvo práce, ktorou ho zaneprázdňovali, nemožno vymenovať! Okrem toho musel podľa augustiniánskych zvykov a zvykov iných mníšskych rádov čo najčastejšie po filozofickom žobraní chodiť, izby kláštora zametať, hodiny viesť a opravovať a iné záležitosti len preto sám musel vykonávať, aby sa mu týmto spôsobom vytvorila prekážka v jeho usilovnosti a čítaní Písem. Ale on svoje teologické umenie neprestal rozširovať. Profesori erfurtskej akadémie mu v jeho biednom údele v mnohom uľavili. Vo svojom poľutovaniahodnom položení natoľko dokázal trpezlivosť, že si ho naposledy aj jeho nepriatelia zamilovali. A preto roku Pána 1507. presbyterom alebo starejším zostal a nasledujúceho roku

[15] V origináli „radou jejich od sebe nestrkali" (poznámka JJ).

za lektora, to značí za čitateľa Písma svätého, bol zvolený a to aj svojím príkladom potvrdil, že cnosť síce môže byť zmietaná a prenasledovaná, ale nie potlačená, pretože aj v prítomnom čase postupne prevláda, keď necnosť aj uprostred dobrých záležitostí sama seba potláča.

Keď potom jeho milosť knieža Fridrich, toho mena tretí, kurfirst saský[16], ako veľký milovník učených ľudí a literárneho umenia pozdvihol akadémiu, totižto roku Pána 1502. a o to sa usiloval, aby bola obsadená váženými a učenými profesormi, Ján Stupicius[17], doktor teológie a inšpektor augustiniánskych kláštorov nášho mnícha Martina Luthera najväčšmi chválil ako hodného učiteľského miesta a predstavil ho kurfirstovi. Ním bol roku Pána 1508. vo veku 26 rokov do wittenberskej akadémie povolaný za profesora logiky a fyziky. Bolo mu umožnené slobodne učiť tiež teológiu: túto slobodu využil na prehĺbenie svojho literárneho umenia. Obzvlášť začal učiť o ospravedlnení človeka z milosti Božej, o zásluhe Kristovej, nám spasiteľnej skrze vieru a iné články, tu spoznal, čomu by bola poslúžila zmena jeho stavu, a to pobyt v kláštore. Na tohto mladého mnícha upriamili svoj pohľad všetci profesori. Menovite Martinus Polichius Mellerstadius, toho času hlavný profesor a najvyšší správca akadémie[18], svojim poslucháčom neraz vravel: „Pamätajte, že tento mních doktorom, reformátorom a správcom nás všetkých bude, zakúsite, že uskutoční premenu celej rímskej cirkvi, lebo kráča cestou vymeranou slovom Božím a jedine na pravde stavia, pred ktorou ani brány pekelné neodolajú!“

Roku 1511., vo veku dvadsaťdeväť rokov, cestoval Martin Luther na náklady jeho milosti kurfirsta do Ríma, aby tam s pomocou dôstojnosti a vážnosti pápežovej[19] urovnal niektoré rozpory v augustiniánskom ráde. Ale nenašiel tam nič, čo by sa mu mohlo pozdávať. Po návrate s veľkou žalosťou hovoril, čo videl, počul a skúsil v tom Meste, a potvrdzoval, že by sám nechcel veriť tomu, čo skutočne uzrel. Najväčšmi znenávidel mravy tohto Mesta a neporiadnosť duchovného stavu pri vykonávaní jeho povinností. Napriek tomuto všetkému náboženstvo katolícke verne miloval, áno, toho času slúžil v Ríme aj sväté omše za niektorých svojich najmilších mŕtvych. Ale nezmyselnosť mníšskych rádov videl aj pri vykonávaní týchto svätých povinností. Lebo ako sám priznáva, kým on jednu omšu vykonal, mnísi okolo neho aj sedem odbavili a volali na neho posmešne: „Čo si ešte jednu nevykonal? Ponáhľaj sa, ponáhľaj sa! Prečo ale tak dlho Krista na omši zdržiavaš? Je čas, aby si Ho už Panne Márii vrátil.“ Táto nakazenosť duchovného stavu v tom čase platila všeobecne a to je aj príčina, ako dosvedčujú sami osvietení spisovatelia katolícki[20], že sa potom reformácia Lutherova stretla s takým veľkým

---

[16] Fridrich III., zvaný Múdry (1463 – 1525) – známy mecén umenia, podporoval napr. Lucasa Cranacha staršieho (1472 – 1553) a zanechal zbierku asi 19 000 ks mincí, skonal však bezdetný (poznámka JJ).

[17] Johannes Stupitius sa okrem iného neskôr stal aj Lutherovým mecenášom (poznámka JJ).

[18] A okrem toho významný lekár a astronóm (1455 – 1513, poznámka JJ).

[19] Na stolci Petrovom v tom čase sedel jeden z najvýznamnejších pontifikov vôbec a veľký podporovateľ umenia – Július II. (1503 – 1513, poznámka JJ).

[20] Sem patrí o. i. Florian Dalham, dozorca školy, zbožný doktor svätej teológie, radca salzburského episkopátu v náboženských otázkach a knihovník, ktorý v I. knihe Kánonu kresťanských dogiem, vydaného vo Viedni roku 1784, na s. 595 a nasledujúcich takto píše: „Lebo vtedy (totiž v pät-

ohlasom. Ľudia zvyčajne hľadia na život svojho učiteľa, jeho správanie, pravdu jeho vyučovania a vysluhovanie sviatostí. Keď sa vrátil Martin Luther z Ríma, všetky povinnosti náležite splniac, tu mu ihneď kurfirst skrze Jána Stupicia ponúkol doktorskú hodnosť, on však za ňu ďakoval, prijať ju odmietal, vyhovárajúc sa na neduživosť svojho tela, krátkosť života a nepripravenosť na prevzatie takejto hodnosti. Medzitým mu Stupicius hovoril: „Brat môj Martin, neodporuj tejto pocte, aj keď Ti bude bremenom, lebo skrze Teba Boh na nebi i na zemi veľké dielo započne a len Jemu sa budeš zodpovedať." Skutočne sa naplnili proroctvá, prirodzene vyplývajúce z okolností tých čias. Tak teda roku 1512. na sviatok sv. Františka[21] bol vyhlásený za licenciáta, potom na deň sv. Lukáša[22] zvolený za doktora Písem svätých: túto hodnosť nasledujúceho dňa verejne prijal a prísahou sa zaviazal, že sa chce až do smrti pravdy Božej pridržať a ju zastávať. Pri výklade Žalmu 82 o tom píše: „Ja, doktor Martin Luther, som odporoval svojmu vymenovaniu a proti svojej vlastnej vôli prijal doktorský titul, no napriek tomu všetkému prísahou som sa zaviazal, že chcem pravdu a vieru kresťanskú starostlivo chrániť, jej sa pridržať, hájiť ju a z Písem svätých prorockých a apoštolských učiť. Keď som potom podľa vlastnej prísahy začal skutočne postupovať, tu sa hneď moji

nástom a šestnástom storočí v nemeckej krajine) kňazi a klerici, keďže nemali hlbších poznatkov teologických a ani literárnych, boli natoľko hlúpi, že sami nepoznali ani najzákladnejšie články kresťanskej viery, tým menej boli spôsobilí predkladať správne učenie ľudu Božiemu, zmenili vysluhovanie sviatostí v najohavnejší zvyk, a žiadali, aby pokoj bol predávaný, a to za tým väčšiu cenu, čím väčšieho bremena sa človek mienil striasť, tento zvyk pozmenili na všelijaké ohavnosti, čo by iní nevykonali, ale oni to všetko vynaložili na prepych, opilstvo a obzvlášť na nehanebné smilstvo a cudzoložstvo, od ktorého sa nedali odhovoriť ani zákonmi, ani trestami. Aj mnísi sa odklonili od reguly rádu, a upadnúc do rozmarnosti, nestarali sa o dokonalosť, hlásanú v evanjeliu, a šľachetnosť života tak ako o páchanie hriechov a rozširovanie zlých mravov, takže ich nedokázalo napraviť ani napomínanie a moc biskupov, ktorí inak zmýšľali a konali. No aj ich konanie mnohokrát bolo príčinou pohoršenia, keď si priali dosiahnuť hodnosti vďaka priazni a podpore zlých ľudí. Členovia spoločenstva biskupov často závideli sami sebe, ba stávalo sa, že sa aj túlali a zo zbraňou v ruke jeden na druhého útočili. Podobne i pápežský dvor sužoval nemecký národ mnohými a rozličnými spôsobmi, na čo sa aj sám cisár Karol na sneme márne sťažoval, o čom sa zmieňujem v druhej časti tejto knihy. Pomlčím o mrzutom kupovaní odpustkov, vykonávanom v mene rímskom, pričom títo pobláznenci náramne oklamali členov cirkvi pod tou zámienkou, že sa človek môže vykúpiť z hriechov. Väčší zisk než spomínaným predajom (odpustkov) nemohli získať ani kupci, ani rímsky (pápežský) dvor. Čo iné mohlo povstať z tejto zvrátenosti než nenávisť klerikov a potupa, ľahký prístup ku všetkým stavom pre Luthera, ktorý sa postavil proti tejto skazenosti a ukázal prstom na hlúposť neverných duší pastierov a márnu nádej ľudí, pretože tá spočíva vo vnútornej zbožnosti.

Teda skazené mravy väčšej časti klerikov a tým zmenšená ich autorita či moc a dôvera k nim umožnili Lutherovi bezpečne napredovať – akokoľvek títo klerici kládli odpor jeho predsavzatiu. Ľud istotne odmieta počúvať takých svojich pánov alebo sa im zdôveriť, ktorých trápi ich vlastná malátnosť a hriešnosť. V prospech lutherovskej konfesie niektoré mestské rady či vrchnosti zlepšili stav svetských záležitostí, pritom ony naďalej pozerajú na mravy klerikov cez prsty a nútia ich pokutami a silou dodržiavať prísnu cirkevnú disciplínu: tak, aby títo klerici, súc poškvrnení zjavným a verejnými pokleskami, neboli v očiach ľudu silnejší ako svetské vrchnosti, ak by azda niekedy medzi kňazstvom a svetským stavom nastala hádka o tých právach, na ktorých sa nedokážu dohodnúť, ako sa teraz (kniha pochádza z roku 1791; poznámka JJ) vo francúzskej krajine deje" (poznámka autorova).

[21] Pripadá na 4. 10. (poznámka JJ).

[22] Slávi sa 18. 10. (poznámka JJ).

nepriatelia proti mne sprisahali a môjmu učeniu odporovali, ja som si potom sám vravel: skúsime šťastie a potom padne kocka, čoskoro uvidíme." Preto sa neoneskoril podľa svojej prísahy učiť pravdu, a to tak, ako ju nachádzal v Písme svätom: vždy ešte v lone cirkvi katolíckej zostával, rímskeho pápeža uznával za najvyššieho duchovného správcu kresťanského ľudu v otázkach náboženských a nič menšieho nezamýšľal ako reformovať celú katolícku cirkev. Ale stalo sa – žiaľbohu, práve v čase, keď Luther vo Wittenbergu s veľkým úspechom učil teológiu a vykonával kazateľský úrad. Rímsky pápež Lev X.[23] podľa zvyku toho storočia roku 1517. arcibiskupovi mohučskému menom Albertovi z Brandenburgu dovolil, aby skrze svojich vyslancov predával v nemeckej krajine odpustky. Na tento účel si vybral mnícha z rádu dominikánov Jána Tetzela.[24] Išlo síce o muža učeného, no vo vykonávaní svojich povinností nepredvídavého, ktorý nielenže sa neusiloval o vykorenenie povery, podľa ktorej človek mohol za peniaze získať odpustenie hriechov alebo, čo je jedno a to isté, svoje srdce a svedomie uspokojiť, ale naopak, aj najväčším priestupcom Božích prikázaní zvestoval za peniaze odpustenie hriechov. Nemožno vypovedať, ako veľmi táto záležitosť mrzela všetkých rozumných učiteľov katolíckej cirkvi, no najväčšmi Luthera. Obzvlášť keď sa najväčší hriešnici síce zo svojich hriechov Lutherovi spovedali, no hovorili mu pri tom: „Veď sme my už odpustenie od muža Božieho Tetzela dostali." Každý osvietenejší nad takou biednou poverou vzdychal, ale žiaden sa neopovážil prehovoriť ani slovo. Luther však, ktorému sa zdalo, že má povinnosť tento ľad prelomiť, tým spovedajúcim sa ktorí sa odpustkami Tetzelovými honosili, neposkytol žiadne odpustenie. Keď sa to dozvedel Tetzel, začal pred všetkým ľudom proti Lutherovi kázať a hromžiť. Luther mu taktiež neostal nič dlžný, aj on horlil a vymetal z hláv pospolitého ľudu Tetzelovo svätokupectvo. Srdečne pri tom prosil mnohých biskupov i samého arcibiskupa Alberta, aby tieto výstupky Tetzelove zakázali a aby biedny ľud nebol takým pošliapaním mena Božieho zvádzaný a mámený. Ale jeho skrúšené prosby nič neosožili a Tetzel jemu naprotiveň rozdával odpustky o to horlivejšie. Preto Luther, plne dôverujúc Bohu, roku 1517. dňa 31. októbra predložil na diskusiu 95 článkov a tieto na kostolné dvere vo Wittenbergu pribil, ktoré požadovali najmä: že človek dosahuje milosť Božiu skrze vieru, že sa odpustky Tetzelove ani so šťastím ľudským, ani so slovom Božím nezhodujú a tak ďalej. Každý si môže pomyslieť, ako prenáramne by toto

---

[23] Taktiež šlo o typicky renesančného pápeža, milujúceho umenie a prepychový život, neprejavujúceho priveľký záujem o zverený úrad, ktorý zastával takmer osem rokov (1513 – 1521, poznámka JJ).

[24] O týchto otázkach vyššie spomenutý Jozef Michal Svoréni v Dejinách náboženstva a cirkvi kresťanskej v Uhorsku (II. zväzku) na s. 193 píše, že Luther žiadne kacírstvo neučil, ale pravdu. Čo by sme teda o takom učenom mužovi a jeho filozofii na konci osemnásteho storočia (autor omylom napísal deväťnásteho, poznámka JJ) mali usudzovať, ktorý súc vypudený apoštolskou mocou, osloviť Boha ani kráľa sa nebál a ako rozumný človek nehanbil sa ani pred svetom, ani pred sebou samým (poznámka autorova).
Johannes Tetzel (1465 – 1519) sa okrem iného stal známym aj ako inkvizítor v Poľskom kráľovstve a obhajca tzv. milostivého roku, vyhlasovaného pápežmi s tým, že každý, kto za daných 12 mesiacov doputuje do Ríma, získa mimoriadne odpustky, ktorými sa na celý život zmyjú všetky hriechy (pôvodne sa konal len raz za storočie – 1300 a 1400, neskôr raz za polstoročie – 1450, potom raz za štvrťstoročie i menej – 1475, 1500, 1524...; poznámka JJ).

počínanie bolo mrzelo Tetzela, jeho predstaveného arcibiskupa Alberta a iných, mysľou im podobných. Luther na to však nedbal, v začatom diele odvážne pokračoval a tak na akademickej, ako aj na chrámovej katedre zjavne, podľa svojho presvedčenia učil a písal. Roku 1518. písal na zhromaždení augustiniánskych mníchov v Heidelbergu proti moci rímskeho pápeža a získal mnohých znamenitých mužov ako Brenza[25], Schnepfa[26], Bucera[27] a iných. Práve toho roku dostavil sa do Augsburgu pred vyslanca pápežovho kardinála Caietana, aby vyložil svoje učenie. Aj keď Caietanus čo najhorlivejšie na neho útočil, on ani o vlások od raz spoznanej pravdy neustúpil. Prv, ako sa do Augsburgu vybral, bol povolaný do Ríma, ale wittenberská akadémia ho od cesty odhovorila. Z toho vyplýva, že samotná akadémia sa bála, aby sa mu niečo nestalo v tom odpornom Meste alebo cestou. Ale keď ho Caietanus nemohol získať, bol vyslaný pápežov komorník Karol Miltitz[28] ku kurfirstovi Fridrichovi a prosil, nech mu vydá mnícha Martina Luthera. No Boh tak riadil srdce tohto pána, že Miltitzovej žiadosti odmietol vyhovieť: aj on sa zrejme obával, aby sa mu niečo nečakané nestalo. Luther za údivu celej Európy s nebojácnou mysľou pokračoval vo svojom predsavzatí a na nikoho nedbajúc, reformoval všetko, čo sa mu nepozdávalo v kresťanskej cirkvi. V 1519. roku sa horlivo sváril a diskutoval s doktorom Eckom[29] v Lipsku o sviatosti večere Pánovej a od toho významu, ktorý jej v augsburskom vyznaní dodnes pripisujeme, nijako nemohol byť odhovorený.

Roku 1521. bola o reformácii držaná diéta alebo inými slovami snem, na ktorý sa musel dostaviť aj Luther a predostrieť vyznanie viery. A veru bolo sa čoho obávať – aby sa mu nestalo to, čo pred sto rokmi nevinnému Janovi Husovi na Kostnickom koncile: on ale rady svojich priateľov nepočúval, len mužne hovoril: „Ja do Wormsu pôjdem, čo by sa tam toľko diablov zišlo, koľko je šindľov na strechách domov.“ Šiel teda a v tom čase zložil pieseň Hrad prepevný je Pán Boh náš, zbroj výborná i sila, z moci diabla vytrhne nás, ak by nás zachvátila. Keď vošiel do hlavného zhromaždenia celej Rímskej ríše, uzrel ho jeden významný gróf z Fronsbergu a prehovoril: „Mníchu, mníchu, Ty teraz taký krok činíš, aký

[25] Johannes Brenz (1499 – 1570) – usiloval sa o spojenie kalvínskej a luteránskej konfesie, podľa tradície sa priam zázračne zachránil z Urachu, obliehaného katolíkmi (1549), neskôr sa vyslovil proti názorom Andreasa Osiandera (1498 – 1552), že ľudská a božská prirodzenosť Krista sú zmiešané; podľa Brenza sú jasne oddelené a práve jeho názor sa napokon presadil (poznámka JJ).

[26] Erhard Schnepf (1495 – 1558) – náboženský reformátor, kazateľ a pastor, pôsobiaci napr. na univerzitách v Jene, Speyeri a Tübingene, vzdal sa všetkých funkcií pre nesúhlas s augsburským náboženským mierom (1548, poznámka JJ).

[27] Martin Bucer (1491 – 1551) – náboženský reformátor, ktorý sa pokúsil preklenúť teologické rozpory medzi Lutherom a Zwinglim, neuspel však, navyše po Lutherovom skone s jeho náhľadmi najmä na večeru Pánovu nesúhlasil ani Melanchton, hoci dlhodobo spolupracovali, a nepriateľsky sa voči nemu správali aj katolíci, nuž (roku 1549) odišiel do anglického exilu, kde aj skonal (poznámka JJ).

[28] Karl von Miltiz (asi 1490 – 1529) – neskôr sekretár a pápežský nuncius, sprostredkovateľ medzi kúriou a saským vojvodom Fridrichom III., keď sa ukázalo, že dohoda s Lutherom nie je možná, prijal hodnosť kanonika v Mainzi (1523 – 1529; poznámka JJ).

[29] Johannes Eck (1486 – 1543) – teológ, horlivý obranca katolicizmu tak proti Lutherovým, ako aj Melanchtonovým či Zwingliho náhľadom, neskôr pápežský vyslanec a inkvizítor, známy antisemita (poznámka JJ).

sme ani ja, ani nikto z otcov vojenských ani v tej najnebezpečnejšej vojne neučinili." Na tieto slová odpovedal Luther dôstojne a ostal pokojný. Keď následne v tom hroznom zhromaždení na neho útočili, áno, ako kedysi na Jana Husa, keď sa všetko proti nemu vzbúrilo, keď aj jeho priatelia už strácali nádej, aby si zachoval život, áno, keď mu okrem mučeníckej koruny nič iného neostávalo, vtedy Luther svoje odpovede týmito slovami ukončil: „Tu stojím. Inak učiť nemôžem. Bože, pomáhaj mi. Amen." O tom, v akom nebezpečenstve sa muž tento na danom sneme nachádzal, svedčí to, že bol vypovedaný cisárom Karolom V.[30], panujúcim z vôle pápeža celej Rímskej ríši. Odtiaľ ho podľa tajnej zmluvy s ním uzavretej odprevadil v sprievode drábov ako väzňa na zámok vo Wartburgu neďaleko Eisenachu jeho zemský pán a najvyšší patrón – saský kurfirst Fridrich III. Tu bol už v bezpečí pred úkladmi nepriateľov a našiel vhodné miesto na čítanie a písanie. Tu preložil z originálu Nový zákon do nemeckej reči a ešte toho roku ho na svetlo vydal, toto miesto nazvúc pre seba Patmos (Zjav. 1, 9), čím naznačil, že sa nachádza na najbezpečnejšom mieste. Nepriatelia mu neustále strojili úklady, ako sám vyznáva, hovoriac: „Pre Boha a slová jeho skutočne ťažké, ustavičné prenasledovanie, nebezpečenstvo, utŕhanie a potupovanie a čokoľvek najhoršie môže byť vymyslené od nepriateľov mojich a pravdy znášal som, a ešte dodnes neunikol som súženiu." V obzvlášť nebezpečnej situácii sa nachádzal, keď roku 1520. bol pápežskou bulou vyobcovaný z cirkvi a vyhlásený za odpadlíka.[31] Tým bolo každému (kresťanovi) umožnené, aby sa k nemu správal nepriateľsky. Boli pálené jeho spisy a išlo mu o život. A istotne Marinus[32], Carocolus a Hieronymus Alexander[33] nech dostali akékoľvek knihy písané Lutherom, všetky v okolí Vestfálska na námestí spálili a za to boli odmenení kardinálskymi hodnosťami! Cochleus[34] sa mu pokúsil následne siahnuť na život, keď sa ho na Wormskom sneme pokúsil obrať o cisársky pas. Jeden jazdec však prišiel k nemu, keď už bol vo Wittenbergu, a hovoril, že je cisárovým kancelárom a má oznámiť Lutherovi čosi tajné. Ale Luther, poznajúc falošnosť tohto kancelára, zvolal na domácich a onen bez otáľania zutekal a uskočil! Aj lekári mu strojili úklady a čím skôr ho

---

[30] Karol ako jeden z najmocnejších panovníkov Svätej ríše rímskej a Európy vôbec (1519 – 1556), muž, nad ktorého „rísou slnko nezapadalo", sníval stále svoj sen o opätovnom zjednotení katolíckej a protestantskej viery, no napriek tomu, že šlo o skvelého štátnika, myslím, že v tomto prípade nepreukázal včas dostatok tolerancie (poznámka JJ).

[31] V origináli nasleduje „a apostatu".

[32] Kardinál Marino Grimani (1488 – 1546) – už ako dvadsaťročný (1508) sa stal biskupom, neskôr tiež patriarchom Aquileie (1517), správcom piatich biskupstiev a napokon titulárnym patriarchom konštantínopolským (1545, poznámka JJ).

[33] Girolamo Alesandro (1480 – 1542) – jeden z najvzdelanejších mužov svojich čias, skvelý znalec gréčtiny, istý čas knihovník vatikánskej bibliotéky, najvýznamnejšia osobnosť katolíckej strany na sneme vo Wormse; radil zakročiť proti reformácii s najväčšou možnou tvrdosťou, nechal v Bruseli upáliť dvoch mníchov, stúpencov novej konfesie; pápežský nuncius vo Svätej rímskej ríši a vo Francúzskom kráľovstve, inak prvý kardinál vôbec vymenovaný „in pectore", čiže tajne – teda jeho vymenovanie nebolo nikdy oznámené kolégiu kardinálov (poznámka JJ).

[34] Johannes Cochleus (vlastným menom Johann Dobneck, 1479 – 1552) – popredný nemecký humanista, doktor teológie a katolícky kňaz, nezhodol sa s Lutherom predovšetkým v otázke, akú autoritu má veriaci kresťan pripisovať Biblii. Zúčastnil sa na snemoch vo Wormse (1521), Speyeri (1526 a 1529), Augsburgu (1530) a Regensburgu (1541). Zaujímavé je, že sám si uvedomoval potrebu reformy cirkvi (poznámka JJ).

chceli odviesť z časnosti do večnosti. Raz, keď ochorel, predstavil sa mu poľský Žid bez nadania ako znamenitý lekár. Podobne ho aj jeden český lekár chcel liečiť, no Luther jednému i druhému za starostlivosť i lieky vľúdne poďakoval a namiesto pokútnych liečiv užíval domáce. Áno, aj pri škole biskupa trevírskeho vo Wormse, sediac s doktorom Eckom, taký pohár s nápojom dostal, ktorý by ho bol pripravil o život. Ale držiac ho už, keď podľa zvyku tých čias vinšoval a pripíjal, nečakane a náhle mu vypadol z ruky. Luther potom povedal: „Nápoj tento nemal poslúžiť na moje zdravie" – čo nezistil vďaka tomu, že mu z ruky vypadol, lež z iných okolností: čo je najpravdepodobnejšie, aj tam našiel priateľa, ktorý mu vopred túto zradu vyjavil, on potom svojvoľne tak pohár vypustil, že sa to potom náhode pripisovalo. Vyššie spomenutý Tobiáš Masník hľadá v tejto záležitosti zázrak a dosvedčuje, že sa kalich už pri ústach Lutherových rozpadol sám od seba na kusy. Aj keď bol Luther v tak veľkom nebezpečenstve, kamkoľvek sa len obrátil, na Wartburgu bol najväčšmi v bezpečí: no predsa len hneď roku 1522. túto pevnosť opustil, nevrátil sa viac a pokračoval vo svojom predsavzatí. Jeho učenie sa zo dňa na deň viac rozširovalo po nemeckej krajine, ale aj do okolitých krajín a menovite preniklo aj do našej uhorskej vlasti. Najväčšmi napomáhalo preloženie svätej Biblie do nemeckej reči. Luther sám, ako sme povedali, preložil najprv Nový zákon a vydal ho. Potom roku 1524. Päť kníh Mojžišových, knihy historické a Jóba, ako aj iné knihy Starého zákona, takže už roku 1534. celá svätá Biblia v nemeckej reči ľudu bola zverená do rúk. V tejto veľkej práci pomáhali Lutherovi najmä Melanchton[35], Creuziger[36], Bugenhagen[37], Agricola[38] a iní.

Pri príležitosti reformácie aj sviatosť manželská bola natoľko reformovaná, že ju priznali podľa príkladu apoštolov aj osobám duchovného stavu. Preto sa stalo,

[35] Philip Melanchton (1497 – 1560) – ako je známe, Lutherov najbližší spolupracovník a priateľ, humanista i pedagóg; podľa jeho predstáv boli zreformované viaceré nemecké univerzity, za čo získal čestný titul „učiteľ Nemecka"; zúčastnil sa na Lutherovej diskusii s Eckom (1519), na sneme vo Wormse (1529) a predovšetkým v Augsburgu (1530) – tu prednesené články sú predovšetkým jeho dielom; po skone Lutherovom sa ako najvýznamnejšia osobnosť tzv. filipistov zaslúžil o udržanie jeho predstavy smerovania reformácie, aj keď urobil drobné ústupky radikálnym kazateľom a ich stúpencom (napr. odsúdil flaciánov, pomenovaných podľa Mathiasa Flacia (1520 – 1575) – tvrdili, že oblátka a víno sa na oltári premieňajú na skutočnú krv a telo Kristovo, či osianderiánov, nazvaných podľa Andreasa Osiandera (1498 – 1552) – k nemu pozri poznámku 25, poznámka JJ).

[36] Caspar Creuziger starší (1504 – 1548) – teológ a humanista, zúčastnil sa na snemoch v Hagenau, Wormse (1541) a Regensburgu (1541), prednášal teológiu a filozofiu na univerzite vo Wittenbergu, no po schmalkaldskej vojne sa miesta zriekol (1547) a čoskoro sklamaný skonal. Aj jeho syn rovnakého mena patril k známym teológom (poznámka JJ).

[37] Johannes Bugenhagen (1485 – 1558, zvaný aj doktor Pomoranus alebo „druhý apoštol severu" – po sv. Olafovi) – významný humanista a historik Pomoranska, pre reformáciu ho nadchlo čítanie Lutherovho spisu O babylonskom zajatí cirkvi, prijal teda miesto na wittenberskej univerzite a ako znamenitý komentátor Biblie sa čoskoro stal Lutherovým priateľom; spolu s Iustom Ionasom a Casparom Creuzigerom tvoril prvú trojicu vzdelancov, ktorí vo Wittenbergu dosiahli doktorát z teológie (1533), má veľký podiel na rozšírení reformácie v severonemeckých štátikoch a v Škandinávii (pôsobil tu v období 1528 – 1544), po Lutherovom skone vzal pod ochranu jeho manželku a deti (poznámka JJ).

[38] Georgius Agricola (alebo Georgius Power, 1494 – 1555) – významný humanista, vyštudoval teológiu, filozofiu, prírodné vedy a medicínu, jeho životným dielom sa stalo Dvanásť kníh o baníctve (vydané až r. 1556), ktoré mu vynieslo prídomok „otec mineralógie" (poznámka JJ).

že sa kňazi začali ženiť, mnísi a mníšky opúšťali kláštory a rozhodli sa vďaka zväzku manželskému stať prirodzenou súčasťou ľudského spoločenstva. Luther v snahe potvrdiť svoje učenie aj príkladným životom i v tejto oblasti oženil sa roku 1525. ako 42-ročný. Vzal si za manželku urodzenú a všetkými kresťanskými cnosťami ozdobenú pannu Katarínu Boraovú, s ktorou ho na sviatok Sv. Trojice v chráme Božom zosobášil doktor teológie Pomoranus, pričom hostina sa konala 13. júna. Samozrejme, prv, než zložil manželský sľub, zriekol sa mníšskeho života a podľa zvyku tých čias sa odel do kňazského rúcha. Urobil tak roku 1524. Ale nebol v tejto záležitosti prvý – mnohí mnísi sa zriekli habitu už roku 1522. a vstúpili do manželstva. Pokiaľ ide o Lutherovu manželku, išlo o dcéru chudobného zemana, ktorá si zvolila pobyt v niembschenskom kláštore, niekoľko rokov tam zotrvávajúc; opustila ho spolu s ďalšími ôsmimi mníškami za pomoci senátora mesta Torgau Leonarda Koppeho a usadila sa vo Wittenbergu. Za Luthera sa vydala ako 26-ročná.[39] Nemusím sa zmieňovať, koľkí posmievači sa smiali tomuto manželstvu. Ani najučenejší muži neprestávali Luthera ohovárať; len slová jedného ho zarmútili až k slzám: odložil filozofický plášť, vzal si ženu z cnostnej rodiny, ale bez mena, ktorá už dávno nebola pannou. Aby si vedel, že daná svadba patrila k vydareným, o niekoľko dní nevesta porodila! Tak sa v písaní opovážil pomýliť onen učený Erazmus Rotterdamský, ktorý sa neustále s Lutherom hádal[40], no tieto babské reči a klebety ihneď za nepravdivé uznal a vyvrátil.[41]

Luther na rozkaz kurfirsta v rokoch 1527 – 1528 v Sasku navštevoval reformované cirkvi a učil tak mladých, ako i starých ľudí a kazateľov i poslucháčov. Samozrejme, nachádzal veľkú nevedomosť a hlúposť, čo priznáva v predhovore k svojmu Malému katechizmu, vydanému na svetlo Božie hneď roku 1529. Roku 1530. sprevádzal kurfirsta do Augsburgu na snem, vyhlásený cisárom Karolom V., až po Koburg, kde tajne zostal: šiel kurfirst, Melanchton, Jonas[42] a Pomoranus

---

[39] Katharina von Bora (1499 – 1552) – žiada sa doplniť, že ju rodičia poslali na výchovu do kláštora v Brehne (1504), v dospelosti sama cítila potrebu reformácie cirkvi a priala si vydať sa a mať deti, váhala však medzi Lutherom a jeho priateľom, taktiež náboženským reformátorom Nicolasom von Amsdorfom (1483 – 1565); niekedy ju nazývali „zornička Wittenbergu," pretože si o štvrtej ráno obliekla nový habit, čím dala najavo, že sa chce rozísť s mníšskym životom, Lutherovi povila šesť detí (pozri, prosím, poznámku č. 44), po jeho smrti sa dostala do veľkých finančných problémov, istý čas putovala z miesta na miesto, až sa jej ujal saský kurfirst Ján Fridrich I., krátko pred zosnutím sa vracia do Wittenbergu (poznámka JJ).

[40] Erasmus Rotterdamský (Desiderius, vlastným menom Gerhard Gerhards, asi 1466 – 1536) – jeden z najvýznamnejších európskych humanistov, kritizoval pomery v cirkvi nesmrteľným dielom Chvála bláznivosti a volal po náprave pomerov v nej, no s Lutherom ani s Zwinglim sa nedokázal zhodnúť – ich postup sa mu javil ako príliš radikálny, a tak sa sklamane utiahol do ústrania a márne sa usiloval o ich zmierenie (poznámka JJ).

[41] Ako píše sám Erazmus, pozri list XXII., kniha XVIII: „V otázke manželstva Lutherovho je jasno, no ohľadne skorého pôrodu nevesty sa rozšíril nepravdivý chýr, teraz sa však hovorí, že je tehotná. Ak je pravdivá povesť pospolitého ľudu, že sa Antikrist z mnícha a mníšky narodí, hovorím, ak toto tvrdia, koľko Antikristov už dosiaľ muselo prísť na svet? Domnieval som sa, že by Luthera jeho žena mala učiniť krotším, ale on, napriek očakávaniu, vydal proti mne knihu, napísanú síce s najväčšou pilnosťou, no natoľko jedovatú, že dodnes proti nikomu s väčším nepriateľstvom nepísal."

[42] Iustus Jonas starší (1493 – 1555) – študoval právo a humanitné vedy, neskôr gréčtinu a hebrejčinu, písal komentáre k Biblii, podieľal sa na Lutherovom preklade Starého i Nového zákona,

a dostavili sa pred ríšske zhromaždenie. Luther totiž od kurfirsta a iných mocnárov nedostal povolenie tam cestovať, pretože už bol vyobcovaný tak cisárom, ako i pápežom[43], obzvlášť však preto, že sa všetci verní priatelia obávali o jeho život. Ale hoci tam nebol (osobne prítomný), predsa sa všetko dialo podľa jeho rady. Aj toto miesto sa nazýva jeho Patmos a Eremus.

Roku 1537. šiel Luther na rozkaz kurfirstov a kniežat do mesta Schmalkald, náležiaceho k franskej krajine, kde články evanjelickej viery zaznamenal, ktoré sa potom čítali pred snemom. Ale tu poľutovaniahodný muž stonal jedenásť dní pre chorobu, nazvanú kamene. V tej chorobe úpiaceho navštevovali kurfirsti, kniežatá, slávni a vznešení muži ako svojho radcu, správcu a učiteľa a svojou prítomnosťou sa snažili uľaviť mu v hrozných bolestiach. Zdá sa, že Luther vtedy očakával poslednú hodinu svojho biedneho života. Preto sa aj takto modlil: „Pán Ježiš Kristus, Tvoja všemohúcnosť mnohých uzdravila, vysloboď aj mňa z ťažkostí mojich, Pane môj. Ty vieš, že ja, súc vykúpený Tebou, Tvoje slovo úprimne milujem a že som Tvojmu ľudu verne kázal. Ak môžem podľa Tvojej vôle, na Tvoju slávu a na vzdelanie Tvojho ľudu ešte žiť, ráč ma uzdraviť; ak nie, v pokoji zavri oči moje a daj mi blahoslavené zosnutie. Ak umriem teraz, umriem ako nepriateľ Tvojich nepriateľov. Ale Tebe, Pán Ježiš, za to pokorne ďakujem, že, poznajúc Teba a Tvoje slovo, umieram. Nech sa mi stane, ako sa Tebe zaľúbi, Pane môj."

Potom sa mu zrazu uľavilo, hneď sa vrátil do svojho domu, k svojim milým a k svojej práci, verne vyučoval ľud zverený mu na starosť a oboje tak ústne, ako i písomne vykonával. Medzitým však pozoroval zo dňa na deň ochabovanie svojho tela po toľkých namáhavých dielach a prenasledovaniach. Obzvlášť cítil slabosť v hrudi. Preto odmietol povolanie mansfeldských grófov na objasnenie akýchsi roztržiek. Hoci sa domnieval, že sa už sotva vráti domov, vybral sa so svojimi tromi synmi[44] 23. januára 1546 na cestu do Eislebenu. Druhého dňa prišiel do Halle, kde zostal až do štvrtého dňa v dome doktora Jonasa Iusta pre rozvodnenie rieky Saale, a na sviatok obrátenia sv. Pavla[45] kázal v Chráme Matky Božej. Z Halle odišiel zo svojimi synmi 28. januára, pričom ho sprevádzal aj doktor Jonas. Na tejto ceste sa pre rozbúrenú vodu aj so svojimi druhmi ocitol v ohrození života a svojou zmužilosťou dokázal, ako sa má kresťan správať aj v tom najväčšom nebezpečenstve. Do Eislebenu prišiel 29. januára a až do 18. februára sa venoval pojednaniu vyššie spomenutých grófov a uprostred tohto politického zaneprázdnenia štyrikrát kázal v chráme a s ľudom Božím požíval velebnú sviatosť. Medzitým zo dňa na deň väčšmi omdlieval. A obyčajne pri stole, v prítomnosti pána doktora Iusta Jonasa, majstra Celia, kňaza mesta Eisleben, vykla-

diskutoval na sneme v Marburgu (1529) a Augsburgu (1530), neskôr (1542) sa stáva superintendentom v Halle, aj jeho syn rovnakého mena sa preslávil ako právnik i diplomat (poznámka JJ).

[43] Pápež Lev X. Luthera exkomunikoval – teda vydal proti nemu interdikt už roku 1521, Karol V. na neho uvalil ríšsku kliatbu – tzv. acht – roku 1520 (poznámka JJ).

[44] Pokiaľ je mi známe, splodil Martin Luther týchto potomkov: Jána (7. 6. 1526 – 1575), Alžbetku (10. 12. 1527 – september 1528), Magdalénu (4. 5. 1529 – 1541), Martina (9. 11. 1531 – 1555, študoval teológiu), Pavla (28. 1. 1533 – 1593 – stal sa rovnako ako otec náboženským reformátorom) a napokon Margarétu (17. 11. 1534 – 1570 poznámka JJ).

[45] Ide o 25. 1. (poznámka JJ).

dal kázanie zo Svätých písem. Po obede do svojej izbietky odchádzal, kľačiac na kolenách k Bohu sa modlil, zase k priateľom svojim sa vracal a s nimi chvíľku hovoriac, odobral sa na odpočinok. Dňa 17. februára sa natoľko rozmohla bolesť v prsiach, až bolo jasné, že sa jeho život kráti. Na prosbu grófov a ostatných toho dňa ešte naposledy sedel pri stole, dôstojne a pádne o krátkosti a biednosti života rozprával a na otázku, či sa tí, ktorí sa poznali na tomto svete, budú poznať aj na onom, odpovedal: „Samozrejme." Potvrdil to i príkladom: veď aj Adam, keď zostával v stave nevinnosti, spoznal svoju družku Evu hovoriac: „Toto je kosť z mojich kostí a telo z môjho tela." Keďže bolesť nepoľavovala, uchýlil sa do svojej izbičky. A keď užil nejaké lieky, zdriemol až do desiatej hodiny večer. Keď vychádzal z izbietky, povedal: „Do Tvojich rúk porúčam svojho ducha, vykúpil si ma, Bože pravdivý." Potom všetkým podal ruku, dobrorečil a prehovoril: Majster Jonas, majster Celius aj vy ostatní, modlite sa k Pánu Bohu, aby zachoval pravdu svojho evanjelia." To povediac, zasa do svojej izbičky sa odobral, na lôžko klesol a zaspal. Zostali pri ňom: doktor Jonas, majster Celius, zlatník Ján, diakon Ambróz a traja jeho synovia. O jednej hodine po polnoci precitol a sťažoval sa na bolesť v hrudi. Prítomní boli lekári Wilhelm Šimon, doktor Ľudovít, ako aj Ján Albrecht, mestský notár alebo pisár. Hneď nato prišiel zo svojou paňou gróf Albrecht a priniesli mu na posilnenie rôzne lieky. Omdlievajúceho muža potešovali Jonas a Celius. „Vzývaj a pros Pána Ježiša, vysoko vznešený Otče, pretože hojný pot dáva znamenie skorého uzdravenia, najmilostivejší Boh to všetko v dobré a ešte lepšie obráti." Na to doktor Luther odpovedal: „Tento studený pot je posol a predchodca smrti, ja hneď usnem v Pánu, lebo choroba sa vzmáha." Vtom sa posilnil v duchu a prehovoril: „Otče môj nebeský, Bože a Otče Pána nášho Ježiša Krista, Bože najvyššieho potešenia, že si ma ráčil obdariť poznaním svojho jediného Syna, v ktorého som uveril, Jeho vyznával, miloval a oslavoval. Pokorne Ťa žiadam, Pane Ježiši Kriste, prijmi moju dušu! Môj Bože! Aj keď stánok svojho tela mám odložiť a už sa s terajším životom lúčim, viem naisto, že s Tebou budem naveky a nikto ma nebude môcť vytrhnúť z Tvojich rúk." Po chvíli dodal: „Tak Boh miloval svet, že svojho jednorodeného Syna dal, aby ten, kto uverí v neho, nezahynul, ale mal život večný." A opäť: „Boh silný spasenia nášho, Boh mocný pre naše spasenie, Hospodin Pán vyvedie zo smrti." Potom riekol: „Už odtiaľto pôjdem, aby som svoju dušu odovzdal tomu, kto mi ju dal"; a po trikrát k Bohu vzdychol, hovoriac: „Otče môj, do Tvojich rúk porúčam svojho ducha, lebo si ma vykúpil, Hospodine, Bože silný a verný" (Ján 3, 16, Žalm 68, 21, 31, 6). Okolo neho stojacim viac neodpovedal, len ticho ležal. No doktor Iustus Jonas k nemu takto nahlas prehovoril: „Mnohovážený otec, či chceš až do konca zotrvať vo viere Kristovej a náuke, v ktorej si až dosiaľ učil?" Na tieto slová mu už umierajúci doktor Luther ešte toľko dokázal odpovedať: „Samozrejme, samozrejme."

V tej chvíli prišiel urodzený pán gróf zo Schwarzenbergu aj so svojou paňou. Vtedy začalo telo Lutherovo chladnúť, údy sa viac nehýbali, no ešte dýchal. Tak k Bohu sa modliac, podobne ako Simeon, pokojne zaspal a beh svojho drahého života dokonal, roku Pána 1546., dňa 18. februára, na deň svornosti o štvrtej hodine po polnoci, pričom prežil šesťdesiattri rokov Bohu i ľuďom milého, no biedneho života.

Keď blahoslavenej pamiatky Luther boj výborný dobojoval, beh dokončil a vieru si zachoval, bola mu daná tá koruna spravodlivosti, ktorá mu vopred bola odložená a ktorú mu Najvyšší Sudca verejne pred všetkými svojimi vyvolenými udelí; a nielen jemu, ale aj ostatným, ktorí milujú slávny príchod Pána Ježiša.

Z tohto v stručnosti zaznačeného životopisu takého muža, ktorého pamiatka azda zostane požehnaná v cirkvi kresťanskej do súdneho dňa, v duši máš zachovávať, nábožný čitateľ, premeniac tak seba a svoj život, podriadený mnohým zmenám a nebezpečenstvám, aj vo svojej poslednej hodine, ktorá prv, ako si pomyslíš, určite príde. A popraj Ti Boh tej milosti, aby si spolu so mnou šťastne žil, blahoslavene zomrel a mohol prísť do onoho mesta živého Boha, nebeského Jeruzalema, k nesčíselnému zástupu anjelov, k verejnému zhromaždeniu a cirkvi prvorodených, ktorí sú zapísaní na nebesiach, k Bohu, sudcovi všetkých, k duchom dokonalých spravodlivých, áno, k sprostredkovateľovi Nového zákona Ježišovi, tam, kde je doktor Martin Luther, sprevádzaný apoštolmi a evanjelistami, kde nie je žiadneho rozdielu v náboženstve, kde skončí viera a nádej, no láska ako večná cnosť nie. Amen.

Telo Martina Luthera bolo poctené slávnym pohrebom. Oblečené v bielom rúchu a uložené v cínovej rakve ho za spevu v Chráme sv. Ondreja v Eislebene sprevádzali do hrobu prítomné kniežatá a hojne zhromaždený ľud. Tu predniesol Iustus Jonas dojímavú reč o daroch doktora Martina Luthera. Keď sa chýr o jeho smrti rozniesol, spôsobil veľký smútok medzi jeho priateľmi. Philip Melanchton to započul pri výklade Listu Rimanom, hlasno plakal pred svojimi poslucháčmi a učeníkmi, aj ich dojal k slzám a pripomenul im, že po smrti takého veľkého a vznešeného muža dôjde k veľkým zmenám. Hoci Lutherovo telo túžili pochovať mansfeldskí grófi, nezískajúc povolenie, na žiadosť kurfirsta ho za hojnej účasti ľudu a s ozbrojeným sprievodom odniesli do Wittenbergu. Dňa 20. februára kázal doktor Celius z knihy prorokovej: „Spravodlivý hynie, no nik na to v srdci nedbá“ (Kaz. 57, 1). Napoludnie kniežatá, grófi a pospolitý ľud vyniesli odtiaľ telo Lutherovo a sprevádzali ho nie ako zvyčajne spevom pohrebných piesní, lež žalostným nárekom. Aj ľud žijúci v dedinkách a vieskach šiel naproti jeho mŕtvemu telu, z veľkého smútku nad smrťou takého verného učiteľa svojho bijúc sa do pŕs. Toho dňa prišli okolo piatej popoludní k mestu Halle a ešte ďaleko pred ním sa stretli s húfom mešťanov, ako i starých a mladých ľudí, ktorí vyšli pohrebnému sprievodu naproti. Už od školskej brány majstri so svojimi žiakmi a kňazmi kráčali pred telom, za nimi šiel zástup ľudí rôzneho stavu, že všetky cesty a ulice boli preplnené a telo Lutherovo len o pol siedmej večer mohlo byť prinesené do Chrámu Matky Božej pre neľahký pohyb v dave. Keď ho niesli, s veľkým trúchlením a žiaľom spievali pieseň Z hlbín volám k Tebe, počuj, Bože, krik smutného, ktorú on sám zložil podľa Žalmu 129. a potom ju Juraj Tranovský do tejto reči preložil. Nasledujúci deň, 21. februára – práve svitla nedeľa – o šiestej hodine ráno, obyvatelia Halle vyprevádzali jeho telo. Toho istého dňa prišiel za hojného prelievania sĺz pohrebný zástup do Wittesfeldu, kde sa k tomuto smutnému sprievodu so všetkou úctou pridali správca a vojvodca, vyslaný jeho milosťou kurfirstom, a sprevádzali ho do nasledujúceho dňa, teda 22. februára, na ceste do Wittenbergu. Nemožno ani opísať, s akým zármutkom

bolo v tomto meste Lutherovo telo očakávané jeho manželkou, všetkými príbuznými, priateľmi a stúpencami. Už pri bráne ho očakávali všetci členovia akadémie a mestskej rady a spoločne ho odprevadili do zámockého chrámu. Vpredu šli žiaci s kňazmi, potom rytieri, vojvodcovia a poprední kurfirstovi úradníci a za nimi grófi so svojimi sprievodcami na koňoch. Nasledoval voz s Lutherovým telom a za ním ďalší, na ktorom sedela pozostalá vdova so svojou dcérou a niekoľkými cnostnými dámami, za nimi nasledovali ďalej traja Lutherovi synovia, Ján, Pavol a Martin, ako aj brat zosnulého Jakub Luther, mansfeldský mešťan, a Juraj i Cyriakus Kaufmann z tohože mesta, Lutherovi bratranci z matkinej strany. Za nimi šiel rektor akadémie, synovia kniežat, grófov a iných slávnych pánov tamže študujúcich. Okrem nich: doktor Georgius Pontanus, Philip Melanchton, Iustus Jonas, doktor Pomoranus, doktor Kaspar Creuziger. K nim sa pripojili všetci študenti a ľud, zbiehajúci sa zo všetkých strán. Všetci prítomní ako verné ovečky svojho dobrého pastiera telo čo najžalostivejšie a najpočestnejšie odprevadili. Uložili ho v zámockom chráme napravo od kazateľnice. Keď dozneli spevy, vystúpil na kazateľnicu doktor Pomoranus a kázal zhromaždenému davu v nemeckej a po ňom Philip Melanchton v latinskej reči tak dojímavo, že pohli srdcom každého. Po ukončení služieb Božích a dodržiac všetky cirkevné pohrebné zvyklosti, bolo telo Lutherovo dňa 22. februára, teda na štvrtý deň od skonu, spustené do podzemnej izbietky. Je uložené v zámockom kostole priamo pod kazateľnicou, z ktorej takmer tridsať rokov kázal sväté evanjelium. Na medenej tabuli na náhrobku nájdeme nasledujúci nápis: „Martini Lutheri S. THEOLOGIAE D. CORPUS H.L.S.E. QUI. AN CHRISTI MDXLVI. XII. CAL. MARTII EYSLEBII IN PATRIA S.M.O.C.V. AM LXIII. M. II. D. X.," čo znamená: „Tu je pochované telo Martina Luthera, doktora teológie, ktorý všetkým drahý a milý sväto skonal v meste Eisleben roku Pána 1546. osemnásteho februára[46] vo veku šesťdesiattri rokov, dva mesiace a desať dní." Aj keď v tej hroznej vojne, ktorá sa rozhorela hneď po Lutherovej smrti a trvala šesť rokov[47], cisár Karol V. získal mesto Wittenberg a roku 1547. dňa 26. mája vstúpil do chrámu, kde bolo uložené Lutherovo telo, hoci ho biskup Antonius Perenottus[48] a iní Španieli nabádali, aby ostatky Lutherove ako arcikacíra vyzdvihol a spálil, cisár odpovedal: „Ja som proti mŕtvym nevytiahol, aby som s nimi bojoval, nech spočíva až do dňa vzkrie-

---

[46] Doslovne by mal preklad znieť „dvanásť dní pred marcovými kalendami", čiže dvanásť dní pred prvým marcom, pričom sa zarátava aj deň, od ktorého začínam počítať, aj ten, na ktorý odkazujem – čiže aj 18. 2., aj 1. 3. Ide o počítanie dní prevzaté zo starovekého Ríma; kalendy – prvý deň v mesiaci, nóny – deviaty deň v mesiaci a ídy – 15. (január, marec, júl a október) alebo 13. (ostatné) deň v mesiaci (poznámka JJ).

[47] Autor zjavne myslí schmalkaldskú vojnu, v ktorej boli evanjelické stavy porazené, bojovalo sa však len dva roky, 1546 – 1547, následne spomínaný cisár Karol V. uzavrel s nimi náboženský zmier v Augsburgu (1548) – ním vyhnal radikálnych kazateľov zo slobodných ríšskych miest, no povolil protestantom prijímať telo i krv a ženiť sa; následne – po zrade saského kurfirsta Mórica a útoku francúzskeho kráľa Henricha II., ktorý dobyl biskupstvá Toul, Méty a Verdun (1552) – bol donútený s nimi vyjednávať. Panovník pochopil, že sa jeho celoživotné úsilie o obnovu univerzalizmu rímskej cirkvi definitívne zrútilo, o štyri roky neskôr (1556) rezignoval a utiahol sa do kláštora, kde aj skonal (1558, poznámka JJ).

[48] Známy tiež ako Antoine Perrenot de Granvelle (1517 – 1586) – neskorší kardinál a jeden z najhorlivejších stúpencov protireformácie (poznámka JJ).

senia a súdu nás všetkých!“ Keďže však naliehali naďalej, zakázal im vykonať tento hrozný skutok pod hrozbou trestu smrti.

Aké všelijaké výmysly nepriatelia o tomto mužovi blahej pamäti po smrti rozširovali, vidieť z toho, že niektorí pomätenci uvádzali tieto príklady: že ho vzal diabol, iní, že sa obesil, zase iní, že pred smrťou rozkázal, aby ho evanjelickí nasledovníci považovali za svätého a klaňali sa mu. Pozri o týchto nezmysloch hrubú knihu Jakuba Augusta Thuana[49], vyššie spomenutého Petra Bayleho[50] v článku o Lutherovi a iných hodnoverných (NB)[51] katolíckych historikov, ktorí tieto poverčivé klebety a ničomné výmysly zavrhli ako rozumní a osvietení muži. Maj sa dobre, milý čitateľ, a pravdu i pokoj miluj! Písané v Svätom Martine v Turci 3. júna 1791.“

[49] Častejšie uvádzaný francúzskym tvarom mena ako Jacques August de Thou (1553 – 1617) – francúzsky historik, bibliofil a predseda parížskeho parlamentu.

[50] Pierre Bayle (1647 – 1706) – francúzsky filozof, skúmajúci napr. otázky pravdy, zla či poznania, jeden z predchodcov osvietenstva, pred náboženským prenasledovaním utiekol, súc hugenotom, teda stúpencom kalvinizmu, do Rotterdamu (poznámka JJ).

[51] Nota bene – dobrá novina (poznámka JJ).

NÁZVY ULÍC A NÁMESTÍ V ZAJATÍ POLITIKY. ZOZNAM SLOVENSKÝCH DEJATEĽOV SCHVÁLENÝCH NA POMENOVANIE VEREJNÝCH PRIESTRANSTIEV V ROKOCH 1939 – 1945

Alena MIKULÁŠOVÁ – Miroslav PALÁRIK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Hodžova 1, 949 01 Nitra
amikulasova@ukf.sk, mpalarik@ukf.sk

MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Names of Streets and Squares Seized by Politics. List of Slovak Personalities Approved for Naming of Public Spaces in the Period 1939 – 1945. During the 20th century streets and squares on the Slovak territory were repeatedly renamed. Representatives of political regimes were aware the symbolical and ideological importance of public spaces. During WWII the political regime was openly seeking patterns in Nazi Germany. Ruling Hlinka´s Slovak Peoples Party was interested in the purifying of public spaces. Representatives of previous democratic regime of Czechoslovak republic and exponents of democratic ideas became unwanted. Preferred were different historical figures. The result was list of approved personalities whose names were allowed to use while renaming streets and squares.

Kľúčové slová: ulice; Slovenská republika 1939 – 1945; verejné priestranstvá; druhá svetová vojna;

Keywords: streets; Slovak republic 1939 – 1945; public spaces; World War II.;

Proces pomenovania a premenovania verejných priestranstiev dostáva v historiografii čoraz väčší priestor. Ide o integrálnu súčasť dejín miest a obcí, regionálnych dejín, ale pre opakované násilné zmeny názvov možno sledovať aj to, aký význam pripisovali politické režimy týmto označeniam a akými spôsobmi a metodikou s nimi pracovali. Verejné priestranstvá umožnili prezentovať ideológiu a podieľali sa na legitimizovaní moci. Zvyčajným sprievodným znakom takého terminologického zabratia verejného priestoru bola masovosť a nárazovosť. Označenia verejných priestranstiev prenikajú do bežného života, do rozhovorov, na poštové adresy, do máp, teda do každodenného života obyvateľov, čo zvyšuje ich dosah. „Oficiálna" verzia minulosti sa tak „nenásilnou" formou stáva viditeľnou na každodennej báze a neprehliadnuteľnou v bežnom diskurze, hoci istý čas trvá, kým sa nový názov vžije a začne sa používať. V slovenskej historiografii je dispozícii niekoľko príspevkov, ktoré analyzujú problematiku na úrovni

konkrétnych miest a v rôznych časových obdobiach.[1] Inšpiratívne môžu byť výskumy zo zahraničia, ktoré porovnávajú rozsah zmien v jednotlivých časových úsekoch s využitím kvantitatívnych metód alebo porovnávajú viaceré mestá v istom časovom bode.[2]

Slovenskými mestami a obcami prešlo v dvadsiatom storočí niekoľko masívnych vĺn zmien v označovaní verejných priestranstiev. Časovo sa kryli so zásadnými politickými zmenami a výmenami politických režimov. Predstavitelia vládnej moci využívali a zneužívali ich označenia na prezentovanie postojov k osobnostiam a udalostiam. Išlo o jeden zo spôsobov formovania kolektívnej pamäti. Prvá masová zmena bola spojená so vznikom československého štátu v roku 1918. Búranie a rúcanie pomníkov a tabúľ označujúcich ulice bolo neraz spojené aj s použitím sily a malo v sebe skrývať istú symboliku. V niektorých mestách bolo odstraňovanie pripomienok minulosti živelné, inde nová vládna moc kontrolovala situáciu. Ľubomír Lipták výstižne označuje spôsob, akým sa s predchádzajúcim režimom vyrovnal československý štát, za precedens[3] a v nasledujúcich desaťročiach sa podobný scenár zopakoval niekoľkokrát. Legislatívny rámec predstavoval zákon č. 266/*1920 o názvech měst, obcí, osad a ulic, jakož i označování obcí místními tabulkami a číslování domů*, prijatý 14. apríla 1920. Zákon zakazoval také pomenovanie ulíc a námestí, *„ktoré pripomínajú osoby, ktoré prejavili nepriateľské zmýšľanie voči československému národu alebo národom spojeneckým.“*[4] Ďalšie

---

[1] LIPTÁK, Ľubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds.). Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 117 – 131. MACHO, Peter. Poznámky k procesu premenovávania ulíc a námestí v Trnave (1918 – 1924). In Acta Historica Neosoliensia. 2008, roč. 11, s. 395 – 404, tu s. 395. KURHAJCOVÁ, Alica. Kossuth, Alžbeta, Belo IV., Tompa...: Pomenovanie verejných priestranstiev v mestách Zvolenskej, Novohradskej a Gemersko–malohontskej župy (1867 – 1918). In BOJKOVÁ, Alžbeta (ed.). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae 27: Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska. Košice: UPJŠ Košice, 2012, s. 112 – 120. MRAČKA, Michala. Osobnosti srbského spoločensko-politického života v názvoch bratislavských ulíc. In DANIŠ, Miroslav (ed.). Z dejín slovensko-srbských vzťahov. Bratislava: Stimul, 2012, s. 47 – 56. SLAUKOVÁ, Dália. Ulice a námestia Topoľčian v 19. a 20. storočí. In MAJTÁN, Milan – ODALOŠ, Pavol (eds.). Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Brno: UMB v Banskej Bystrici – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1996, s. 137 – 152. ROHÁRIK, Juraj. Premeny názvov ulíc a námestí v Banskej Bystrici. In Etnologické rozpravy. 1995, roč. 2, č. 2, s. 60 – 70.

[2] Ako príklady možno uviesť AZARYAHU, Maoz. The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming. In ACME: An International E-Journal for Critical Geographies [online]. 2011, roč. 10, č. 1, s. 28 – 33. Dostupné na internete: <http://www.acme – journal.org/vol10/Azaryahu2011.pdf>. Autor zdôrazňuje, že väčšina príkladových štúdií sa viaže k veľkým mestám, hlavným mestám, ale bolo by potrebné venovať sa aj menším a stredným mestám v záujme získania plastického obrazu. AZARYAHU, Maoz. The power of commemorative street names. In Society and Space: Environment and Planning, 1996, roč. 14, č. 3, s. 311 – 330. STIPERSKI, Zoran et al. Identity through Urban Nomenclature: Eight Central European Cities. In Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography, 2011, roč. 111, č. 2, s. 181 – 194.

[3] LIPTÁK, ref. 1, s. 129.

[4] „§ 7 Dosavadní pojmenování ulic a veřejných míst, jež nelze uvésti v soulad s historií a vnějšími vztahy národa československého, zejména taková, jež připomínají osoby, které projevily nepřátelské smýšlení proti československému národu nebo národům sdruženým, nebo připomínají události rázu protistátního, nejsou dovolena. Obce jsou povinny do jednoho měsíce ode dne, kdy tento zákon nabude účinnosti, odstraniti závadné pojmenování, zevní označení beze stopy

kompetencie boli prenechané miestnej samospráve.[5] Z verejných priestranstiev zmizli názvy spojené s Rakúsko-Uhorskom a osobnosťami monarchie. V mestách a obciach na území Slovenska boli na úradoch vytvorené komisie, ktoré posudzovali alebo iniciovali návrhy na nové označenia či zmenu pôvodných označení.[6] Posledné slovo v rozhodovacom procese malo miestne zastupiteľstvo. Návrhy na označenia mohli pochádzať od katastrálneho úradu, mestského architekta, rôznych spolkov, politických strán, členov zastupiteľstva, prípadne bežných občanov. Týmto spôsobom sa uplatňovali demokratické princípy vládnutia v regionálnych podmienkach a bol to jeden z prejavov občianskej spoločnosti.[7]

Legislatíva vzťahujúca sa na názvy verejných priestranstiev zostala v platnosti aj v období autonómie a počas existencie slovenského štátu. Aplikácia do praxe bola prispôsobená zmeneným pomerom. Výrazné zmeny sa diali už krátko po vyhlásení autonómie. V slovenských mestách pribudli ulice pomenované po Andrejovi Hlinkovi[8] a názvy odvolávajúce sa na 6. október, deň vyhlásenia autonómie. Významné osobnosti spojené s vyhlásením Československa ustupovali bojovníkom za slovenskú autonómiu.[9] Často išlo o zmeny názvov v centrách miest alebo v ich blízkosti.

Po vyhlásení slovenského štátu v marci roku 1939 nasledoval úplný rozchod s predchádzajúcim demokratickým politickým systémom a ideami spoločného československého štátu a národa. Mená ako Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, mená významných židovských mecenášov, medzivojnových starostov, názvov spolkov a telovýchovných jednôt mali upadnúť do zabudnutia. Z verejných priestranstiev mali byť preto odstránené akékoľvek zmienky o nich, menili sa názvy ulíc, námestí, parkov, strhávali sa sochy, busty, lustrovali sa znaky a vlajky Československej republiky. Do popredia sa mali dostať osoby politicky a národne „spoľahlivé", spojené s bojom za samostatnosť slovenského národa, spomínať sa malo na nové historicky prelomové dátumy – 6. október 1938 a 14. marec 1939. Menil sa aj diapazón navrhovateľov zmeny názvov ulíc a námestí. Najčastejšie prichádzali návrhy od štátnych úradov – župana, horlivých členov zastupiteľstva, ďalej od predstaviteľov miestneho veliteľstva Hlinkovej

---

zahladit a oznámiti nový název nadřízenému národnímu výboru." Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. 1920, s. 595 – 596.

5 „ § 10 Pokud jde o pojmenování ulic v budoucnosti, usnáší se o něm zastupitelstvo obecní."

6 Štátny archív v Nitre – pobočka Krškany (ďalej len ŠAN – Krškany), fond Mestský úrad Nitra (ďalej len f. MÚN), kartón (ďalej len kr.) 116, inventárne číslo (ďalej len i. č.) 231. Zápisnica spísaná dňa 26. septembra 1932 v úradovni starostu, predmet rokovania: Pomenovanie nových ulíc.

7 MACHO, Peter. Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 60.

8 Postrehy k mytologizácii činov Andreja Hlinku. KOVÁČ, Dušan. Andrej Hlinka – bojovník za slovenský štát? In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). Mýty naše slovenské. Bratislava: AEPress, 2005, s. 174 – 180.

9 Wilsonova ulica a časť Masarykovej ulice v Nitre boli premenované na Hlinkovu ulicu, Benešovo námestie nieslo od decembra 1938 tiež meno Andreja Hlinku a Kupecká ulica získala pomenovanie po Martinovi Rázusovi. Kľúčový dátum predchádzajúcich dvoch desaťročí bol nahradený novým dátumom, podľa dobovej interpretácie míľnikom v dejinách slovenského národa. Ulica 28. října bola premenovaná na Ulicu 6. októbra. ŠAN – Krškany, f. MÚN, kr. 116, i. č. 231. Uznesenie obecného zastupiteľstva mesta Nitry zo dňa 1. decembra 1938.

gardy a nemeckej strany na Slovensku. Tradičným navrhovateľom zostal mestský architekt. Návrhy od bežných obyvateľov boli zriedkavejšie.

Napriek kontrole zo strany štátneho aparátu mnohé verejné priestranstvá v slovenských mestách zostávali pomenované po osobách, ktoré boli pre predstaviteľov režimu neprijateľné. V niektorých prípadoch sa stávalo, že kompetentní regionálni úradníci nevedeli posúdiť „vhodnosť" či nevhodnosť osoby, po ktorej bola ulica pomenovaná. Aj z toho dôvodu bol v októbri roku 1940 ministerstvom vnútra vydaný výnos, podľa ktorého mali byť nové označenia ulíc predbežne schvaľované ministerstvom a až po jeho súhlasnom stanovisku mohlo dôjsť k definitívnej úprave názvu.[10] Dovtedajšia voľnosť, ktorou disponovali mestské zastupiteľstvá, tým bola okliešťená a aj v takej (na prvý pohľad) marginálnej záležitosti dochádzalo k centralizácii. Problém s nedostatkom vhodných kandidátov na pomenovanie ulíc, námestí a ďalších priestranstiev bol riešený v súčinnosti s Maticou slovenskou. Tá mala pripraviť zoznam slovenských dejateľov, ktorí by spĺňali požiadavky vládnucej garnitúry, čím by sa uľahčil výber nových pomenovaní ulíc a námestí v slovenských mestách a predišlo sa prípadným komplikáciám. Publikovaný zoznam naznačuje, ktoré osobnosti boli vnímané ako bezproblémové. Pracovníci Matice slovenskej do konca roku 1940 spísali dovedna 265 mien slovenských osobností vyhovujúcich podmienkam (dokumenty 1 a 2 publikované v prílohe).[11] Zoznamy boli expedované do jednotlivých žúp. Objavovali sa aj iné zoznamy vhodných osôb, napríklad Prešovskí martýri.[12]

Hlavným kritériom pre osoby zaradené do zoznamu bola národnosť, resp. pre osobnosti z obdobia baroka, keď etnická či jazyková príslušnosť nemuseli byť jednoznačné, to boli zrejme výrazné zásluhy, záujem o Slovákov, mecenášstvo či pôvod na území Slovenska. Opakovali sa aj osobnosti, ktorých zásluhy boli vyzdvihované počas Československej republiky. Napríklad M. R. Štefánik bol prijateľný pre oba režimy, demokratický aj nastupujúcu totalitu. Interpretácia jeho úlohy sa však zmenila, z bojovníka za štát Čechov a Slovákov a Masarykovho priateľa sa stal zástanca práv Slovákov. Osobnosti navrhované Maticou slovenskou boli rôznorodé. S výnimkou Eleny Maróthy-Šoltésovej išlo o mužov venujúcich sa rôznorodým činnostiam. Ich aktivity mali zvyčajne celoslovenský, resp. celonárodný dosah, ale objavilo sa aj niekoľko osobností, ktoré sa zaslúžili o rozvoj konkrétnych regiónov. Z časového hľadiska boli aktívni predovšetkým v 18. – 20. storočí, len zriedka skôr. Nechýbali osvietenskí učenci (napr. Matej Bel, Alexander Rudnay, Juraj Ribay), početné zastúpenie mali bernolákovci (napr. Anton Bernolák, Juraj Fándly, Šimon Fába, Martin Hamuljak) a štúrovci (napr. Janko Kráľ, Ján Francisci, Michal M. Hodža). Zastúpení boli aj spisovatelia rôznych období a žánrov (Ján Botto, Ján Palárik, Jozef Ignác Bajza, Martin Kukučín

[10] ŠAN – pobočka Ivanka pri Nitre, f. Župa Nitrianska III. (ďalej ŽN III), 1942, kr. 21, i. č. 64. List prezídia ministerstva vnútra adresovaný všetkým župným, okresným úradom a Mestskému notárskemu úradu v Bratislave dňa 10. októbra 1940.

[11] ŠAN – pobočka Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1942, kr. 21, i. č. 64. List ministerstva vnútra adresovaný všetkým županom dňa 8. januára 1941.

[12] PEKÁR, Martin. K niektorým aspektom vzťahu politiky a verejného priestoru na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In Historica Carpatica. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2012, s. 12.

či Jozef Gregor Tajovský) a historici (Pavol Križko, František Sasinek, Mikuláš Dohnány, Ján Kvačala, Ľudovít Rizner). Z oblasti umenia napr. sochár Vavrinec Dunajský či hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý, nechýbali významné osobnosti vedeckého života ako napr. Dionýz Štúr a Jozef Murgaš. V zozname sa nachádza množstvo cirkevných hodnostárov, mnohí z uvedených boli rímskokatolícki či evanjelickí kňazi. Zastúpenie mali aj predstavitelia Slovenskej ligy v Amerike (napr. Štefan Furdek, Anton Bielek, Jozef Murgaš). V uliciach slovenských miest sa vyskytovali aj pomenovania po žijúcich osobách. Dokazujú to priestranstvá pomenované po Jozefovi Tisovi[13] a Adolfovi Hitlerovi[14]. V prostredí Nitrianskej župy sa v názvoch verejných priestorov často vracalo aj k veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradícii[15], ktoré boli využívané na budovanie a posilňovanie novej identity.

Publikovaný dokument je prepisom pôvodného materiálu, v pôvodnom pravopise aj s prípadnými preklepmi, preto sa mená niektorých známych a menej známych osobností môžu líšiť. V komentári sú uvedené najpravdepodobnejšie osoby, o ktoré mohlo ísť, prípadne niekoľko možných osôb s rovnakým menom.

---

[13] V decembri 1939 predsedníctvo vlády Slovenskej republiky vydalo výnos, ktorý zohľadňoval názor prezidenta Jozefa Tisa o pestovaní kultu osobnosti. Prezident ho odmietal, a preto navrhoval pomenovávať ulice a námestia menami už nebohých slovenských dejateľov, prípadne využívať prelomové dátumy v dejinách Slovákov. V slovenských mestách však pomenovania spojené s prezidentom Tisom neboli raritné. ŠAN – pobočka Ivanka pri Nitre, f. ŽN III., 1942, kr. 21, i. č. 64. Odpis listu ministerstva vnútra adresovaný krajinskému úradu, všetkým notárskym úradom v Bratislave a všetkým okresným úradom v Slovenskej republike dňa 13. januára 1940. Išlo o výnos, ktorý nemal legislatívnu silu. Kult osobnosti Jozefa Tisa bol v štáte cieľavedome budovaný. KAMENEC, Ivan. Jozef Tiso – tvorca štátu a martýr? In Mýty naše slovenské, ref. 8, s. 194.

[14] Do slovenských miest prišla vlna premenovávania námestí na počesť Adolfa Hitlera. Neprekvapí, že išlo o centrá miest. V Bratislave bolo pri príležitosti führerových narodenín premenované Hlavné námestie na Námestie Adolfa Hitlera. KOVÁČ, Dušan. Bratislava 1939 – 1945. Mier a vojna v meste. Bratislava: Albert Marenčin – vydavateľstvo PT, 2006, s. 69.

[15] HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Reflexia cyrilo-metodskej tradície v slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí. In Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení. Praha: Univerzita Karlova, 2013, s. 47 – 67.

PRÍLOHA:

DOKUMENT 1

Prezídium ministerstva vnútra.

Číslo: 32.519/Ia-1940. Bratislava, dňa 18. októbra 1940
Zmena názvov ulíc a námestí – schválenie.

Všetkým župným, okresným úradom
a mestskému notárskemu úradu
v Bratislave.

Nariaďujem, aby zmeny názvov ulíc a námestí boli povoľované len po predbežnom schválení Ministerstva vnútra.
O čom Vás cieľom ďalšieho opatrenia upovedomujem.

Na stráž!
Za ministra:
Dr. Koso v. r.

DOKUMENT 2

Ministerstvo vnútra.

Číslo: 86.525/IIIB/1940. V Bratislave, dňa 8. januára 1941

Predmet: Obce – označenie ulíc menami slovenských dejateľov.
Príloha: 1.

Všetkým pp. županom

Nitra.

Vzhľadom na vyslovenú zásadu, že obce majú pomenovať svoje ulice, námestie, verejné priestory menami nebohých slovenských dejateľov, zosielam soznam týchto, ktorý dodala Matica Slovenská, aby ste ho mali pre prípad potreby po ruke a mohli obciam svojho obvodu poskytovať rady a užitočné návrhy pri výbere mena, ktorým sa majú ulice a verejné priestory označiť.

Na stráž!
Za ministra:
Patzko v. r.

Soznam nebohých slovenských dejateľov.
– –

1. Abrahámffy Ján[16]
2. Alagovič Alexander[17]
3. Alster Móric[18]
4. Andraščík Ján[19]
5. Bachát Daniel[20]
6. Bajza Jozef Ignác[21]
7. Banšell Koloman[22]
8. Bartholomaeides Ladislav[23]

---

[16] **ABRAHÁMFFY, Ján** (1662 Nové Mesto nad Váhom – 1728 Skalica): kazateľ, spisovateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I. zväzok, A – D. Štefan Valentovič (vedúci redaktor). Martin: Matica slovenská, 1986, s. 26.

[17] **ALAGOVIČ, Alexander** (1760 Malženice – 1837 Záhreb): kňaz, profesor bohoslovia, bernolákovec, jeden zo zakladajúcich členov Slovenského učeného tovarišstva. Istý čas pôsobil ako správca kňazského seminára v Nitre. Pozri: Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 38.

[18] **ALSTER, Móric** (1827 Modra – 1894 Bratislava) katolícky kňaz, zakladajúci člen Matice slovenskej, od roku 1885 podpredseda Spolku sv. Vojtecha. Podporovateľ slovenských kníh, autor publicistických článkov. Pozri: Biografický lexikón Slovenska. Augustín Maťovčík – Pavol Parenička, vedúci kolektívu. I. zväzok, A – B. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002, s. 56 – 57.

[19] **ANDRAŠČÍK, Ján** (1799 Lipovec – 1853 Bardejov): spisovateľ. Aktivizoval sa v spolkoch miernosti, ktoré bojovali proti alkoholizmu. Známa je jeho činohra Šenk palenčení. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 58.

[20] **BACHÁT Daniel** (1840 Ratková – 1906 Budapešť): evanjelický kňaz, spisovateľ a prekladateľ. Istý čas pôsobil ako podpredseda Lutherovej spoločnosti a predseda Uhorskej protestantskej literárnej spoločnosti. Aktivizoval sa aj v oblasti ochotníckeho divadelníctva. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 102.

[21] **BAJZA, Jozef Ignác** (1755 Predmier – 1836 Bratislava): rímsko-katolícky kňaz, spisovateľ, autor prvého románu v slovenčine. Pozri: ŽEŇUCHOVÁ, Katarína (ed). Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte. Bratislava: Slavistický ústav SAV, 2013. 147 s.

[22] **BANŠEL, Koloman** (1850 Točnica – 1887 Lučenec): rímsko-katolícky kňaz, spisovateľ, žurnalista. Pôsobil v Slovenských novinách vydávaných v Budapešti na pozícii redaktora. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 138.

[23] **BARTOLOMEIDAS, Ladislav** (1754 Klenovec – 1825 Ochtiná): evanjelický farár, národovec, osvietenec. Vo svojich dielach sa kriticky vyjadril na úkor legendy o božskom pôvode koruny sv. Štefana. Je autorom diel Rozmlouvaní Jozefa Druhého s Matějem Prvým Korvinus rečeným;

9. Bel Matej[24]
10. Belánsky Jozef[25]
11. Bella Ján Levoslav[26]
12. Bella Horal Peter[27]
13. Belopotocký Gašpar[28]
14. Bencúr-Kukučín Martin[29]
15. Benčič Anton[30]
16. Benedikti Vavrinec[31]
17. Benický Peter[32]
18. Bernolák Anton[33]
19. Bielek Anton[34]

Summa krestanského evanjelického náboženství. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 156 – 157.

[24] **BEL, Matej** (1684 Očová – 1749 Bratislava): polyhistor, vlastivedný pracovník. Pozri: RÁCOVÁ, Katarína – CHRASTINA, Peter. Myjava and Chvojnica in the Notitia of the Nitra County (Historical Geographical Analysis and Interpretation). In Revista Transilvania, 2014, roč. 8, č. 5 – 6, s. 41 – 50; RÁCOVÁ, Katarína. Trenčín pohľadom Mateja Bela. Nitra: FF UKF, 2012, s. 11 – 15.

[25] **BELÁNSKY, Jozef** (1769 Kysucké Nové Mesto – 1843 Žiar nad Hronom): katolícky kňaz, spisovateľ, odborník na cirkevné právo. Venoval sa cirkevným dejinám, avšak jeho dielo z tejto oblasti nebolo vydané. Zakladateľ niekoľkých cirkevných škôl. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 187.

[26] **BELLA, Ján Levoslav** (1843 Liptovský Mikuláš – 1936 Bratislava): hudobný skladateľ, básnik, pedagóg. V roku 1928 mu bol na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave udelený čestný doktorát. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 191.

[27] **BELLA, Horal Peter** (1842 Liptovský Mikuláš – 1919 Budapešť): básnik a prekladateľ. Istý čas pôsobil na Ministerstve dopravy v Uhorsku ako pisár. Niektoré jeho básne, ako napríklad Aká si mi krásna... alebo Návrat, boli zhudobnené. Prekladal z poľštiny, ruštiny, nemčiny a južnoslovanských jazykov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 194.

[28] **BELOPOTOCKÝ, Gašpar** (1794 Paludza – 1874 Liptovský Svätý Mikuláš): vydavateľ, knihár a osvetový pracovník. V roku 1829 založil Slovenskú požičovaciu bibliotéku a o rok neskôr sa stal spoluzakladateľom prvého slovenského ochotníckeho divadla v Liptovskom Svätom Mikuláši. Pôsobil vo funkcii tajomníka spolku Tatrín. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 201.

[29] **BENCÚR-KUKUČÍN, Martin** (1860 Jasenová – 1928 Pakrac, Chorvátsko): popredný slovenský spisovateľ, lekár a žurnalista. Pozri: NOGE, Július. Martin Kukučín, tradicionalista a novátor (Život a dielo 1860 – 1907). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962, 343 s.

[30] **BENČIČ, Anton** (1745 Vištuk – 1808 Rožňava): mních, kňaz, bernolákovec a prekladateľ. Preložil do bernolákovčiny dielo Manna Spasitelná od nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho a tiež prácu Jeana Gonteryho Kameň probugicí rozepre wíri. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 205.

[31] **BENEDIKTI, Vavrinec** (1555 Nedožery-Brezany – 1615 Praha): jazykovedec, pedagóg, humanistický vzdelanec, gramatik, matematik, básnik a hudobník. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 209.

[32] **BENICKÝ, Peter** (1606 Trnava – 1664 Trnava): vojak a básnik. Tvoril v slovenčine a maďarčine. Dielo Slovenské verše, dokončené v roku 1652, bolo vydané až dve storočia po jeho smrti v roku 1873. Zbierka s názvom Maďarské verše vyšla už v roku 1664. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 215.

[33] **BERNOLÁK, Anton** (1762 Slanica – 1813 Nové Zámky) osvietenský vzdelanec, jazykovedec, prvý kodifikátor slovenčiny, vedúca osobnosť Slovenského učeného tovarišstva. Pozri: HORVÁTH, Pavel. Anton Bernolák. Martin: Matica slovenská, 1998. 261 s.

[34] **BIELEK, Anton** (1857 Žilina – 1911 Viedeň): spisovateľ, žurnalista, učiteľ, redaktor a vydavateľ.

20. Blaho Pavol[35]
21. Bobok Arnold[36]
22. Bobula Ján Nep.[37]
23. Bodnár Július[38]
24. Bohúň Peter[39]
25. Botto Ján[40]
26. Botto Július[41]
27. Braxatoris-Sládkovič Andrej[42]

Pôsobil ako redaktor v Katolíckych novinách a v Slovákovi v Amerike (vychádzal v New Yorku). Bol tiež členom dozorného výboru Slovenskej ligy v Amerike. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 15, s. 246 – 247.

[35] **BLAHO, Pavol** (1867 Skalica – 1927 Bratislava): politik, kultúrny činiteľ, redaktor, žurnalista a lekár v Skalici. Spoluzakladal časopis Hlas a v roku 1906 položil základy pre múzeum v Skalici. Bol zvolený za poslanca uhorského snemu, organizoval známe stretnutia v Luhačoviciach, jeden zo signatárov Martinskej deklarácie, po roku 1918 zastával viaceré funkcie, niekoľkoročný poslanec Národného zhromaždenia za agrárnu stranu. Pozri: KOVÁČ, Dušan. Pavel Blaho. Človek, ktorý miloval život. In Do pamäti národa. Michálek, Slavomír – Krajčovičová, Natália (eds.). Bratislava: Veda, 2003, s. 59 – 62. JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Dr. Pavol Blaho – prívrženec česko-slovenskej spolupráce. In Annales Historici Presoviensis, 2011, roč. 11, č. 1, s. 73 – 88.

[36] **BOBOK, Arnold** (1876 Slovenská Ľupča – 1924 Banská Bystrica): kňaz, teológ, učiteľ a redaktor. Pred rozpadom Rakúsko-Uhorska patril do hungarofilnej skupiny slovenského katolíckeho kňazstva. Po vzniku československého štátu pôsobil v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a istú dobu bol aj predsedom Matice slovenskej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 267 – 268.

[37] **BOBULA, Ján Nep.** (1844 Dovalovo – 1903 Budapešť): politik, redaktor, žurnalista a projektant. Po roku 1867 sa postavil na čelo Novej školy slovenskej. Aktivizoval sa v Slovenskom národnom spolku v Pešti. Činorodý bol aj v projektovej činnosti, podľa jeho návrhov bola postavená pôvodná budova Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. Istú dobu vykonával funkciu hlavného inšpektora výstavby budovy uhorského parlamentu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 268 – 269.

[38] **BODNÁR, Július** (1870 Uderiná – 1935 Nové Mesto nad Váhom): folklorista, historik, spisovateľ a evanjelický farár. Venoval sa prevažne cirkevným dejinám. Pôsobil ako dekan Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty na Univerzite Komenského v Bratislave. Publikačne bol činný najmä na stránkach Slovenských pohľadov, Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti alebo Slovenských listov. Bol členom a podporovateľom agrárnej strany. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 273 – 274.

[39] **BOHÚŇ, Peter** (1822 Veličná – 1879 Bielsko-Biała): evanjelik, maliar, litograf, výtvarný pedagóg. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 283.

[40] **BOTTO, Ján** (1829 Vyšný Skálnik – 1881 Banská Bystrica): známy slovenský štúrovský básnik, evanjelik. Pozri: KRAUS, Cyril. Ján Botto. Život a dielo v dokumentoch. Život s piesňou, pieseň života. Martin: Osveta, 1994. 207s.

[41] **BOTTO, Július** (1848 Rozložná – 1926 Revúca): evanjelik, historik, kultúrny činiteľ. Ako historik sa venoval dejinám Uhorska v 16. – 17. storočí. V dielach podporoval národnooslobodzovacie boje Slovákov. Patril medzi zakladateľov Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Svätom Martine. Počas prvej svetovej vojny bol súdne stíhaný za dielo Krátka história Slovákov. Náklad knihy bol maďarskou vládou zhabaný. Bol členom Slovenskej národnej strany. Pozri: LÁBAJ, Ľubomír. Július Botto, život historika. In Acta historica Neosoliensia, roč. 9, 2006, s. 252 – 270.

[42] **BRAXATORIS-SLÁDKOVIČ, Andrej** (1820, Krupina – 1872, Radvaň nad Hronom): národovec, básnik, evanjelický kňaz. Pozri: Andrej Sládkovič. [Online.] Dostupné na internete: http://zlaty-fond.sme.sk/autor/64/Andrej-Sladkovic/.

28. Budaváry Jozef[43]
29. Buday Jozef[44]
30. Buday Ondrej[45]
31. Burian Ján[46]
32. Caban Ondrej[47]
33. Cebecauer Anton[48]
34. Czambel Samuel[49]
35. Čajda Juraj[50]
36. Čaplovič Ján[51]
37. Čaplovič Vavrinec[52]

---

[43] **BUDAVÁRY, Jozef** (1844 Ružomberok – 1905 Trenčín): spisovateľ, učiteľ, rímskokatolícky kňaz, národovec. Jeho dielo tvoria väčšinou oslavné básne venované pedagógom, školám, cirkevným hodnostárom alebo štátnikom. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 337.

[44] **BUDAY, Jozef** (1877 Trenčín – 1939 Leopoldov): rímskokatolícky kňaz, politik, spisovateľ, žurnalista. Počas života pôsobil ako predseda Spolku svätého Vojtecha, redaktor časopisov Svätý Vojtech a Duchovný pastier. Člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Zastával tiež významné funkcie v rámci Národného zhromaždenia a Senátu Československej republiky. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 338.

[45] Pravdepodobne **BUDAY, Andrej** (? Tajov – 1907 Békeš-Guyla): úradník mincovne v Kremnici, národovec. Venoval sa aj literárnej činnosti, prispieval do Slovenských pohľadov a Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Tej poručil aj svoju knižnicu. Pozri: TAJOVSKÝ, Jozef Gregor. Prekrásny Tajov. In Jozef Gregor Tajovský. Dielo VI: Dielo v šiestich zväzkoch. Bratislava: SVKL, 1958. RIZNER, Ľudovít (ed.). Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. 1. diel, A – F. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1929, s. 215.

[46] **BURIAN, Ján** (1856 Oravská Poruba – 1915 Martin-Vrútky): učiteľ, redaktor a osvetový pracovník. Založil a viedol časopis Rodina a škola. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 352.

[47] **CABAN, Ondrej** (1813 Selce – 1860 Komjatice): rímskokatolícky kňaz, národovec. Aktívne vystupoval v spolku Tatrín, bol členom komisií pre jazykovedný výskum a vydávanie učebníc. Zakladal spolky miernosti. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 360.

[48] **CEBECAUER, Anton** (1830 Kráľova Lehota-Svarín – 1910 Rudno nad Hronom): rímskokatolícky kňaz. Venoval sa najmä cirkevným dejinám, v tejto oblasti aj vydával učebnice pre školy. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 366.

[49] **CZAMBEL, Samuel** (1856 Slovenská Ľupča – 1909 Budapešť): jazykovedec, zberateľ slovenských rozprávok a kodifikátor pravopisnej normy spisovnej slovenčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 362.

CZAMBEL, Samuel (1883 Slovenská Ľupča – 1935 Martin): známy spisovateľ a prekladateľ. Je zaraďovaný do skupiny básnikov tvoriacich slovenskú modernu. Jeho blízkym spolupracovníkom bol Martin Rázus. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 362 – 363.

[50] **ČAJDA, Juraj** (1844 Dlhé Pole – 1913 Martin): žurnalista, redaktor, herec a režisér. Pôsobil ako redaktor Slovenských novín, Národných novín a časopisu Černokňažník (bol autorom viacerých antisemitských karikatúr). Za kritiku pomerov v Rakúsko-Uhorsku bol úradmi prenasledovaný. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 396.

[51] **ČAPLOVIČ, Ján** (1780 Príbelce/Horné Príbelce – 1847 Veľký Krtíš): národopisec, apologét slovenského národa a žurnalista. Jeho práce o národoch v Uhorsku zostali iba v rukopise, vydaná bola iba štúdia o Slovákoch v Uhorsku. Podieľal sa na vytvorení Slovenského prestolného prosbopisu. Veľmi aktívne sa zapájal do slovenského národného hnutia, agitoval v prospech Slovákov vo Viedni. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 404.

[52] **ČAPLOVIČ, Vavrinec** (1778 Jasenová – 1853 Bratislava): známy slovenský zberateľ kníh a šíriteľ osvety. Knižnicu, ktorá obsahovala vyše 40 000 knižných zväzkov, daroval Oravskej stolici. Zbierka sa neskôr stala základom pre Bibliothecu Čaplovičianu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 405 – 406.

38. Čeleš Martin[53]
39. Černý Emil[54]
40. Červeň Tomáš[55]
41. Čulen Martin[56]
42. Daxner Štefan[57]
43. Derčík Ján[58]
44. Dobšinský Pavol[59]
45. Dohnányi Mikuláš[60]
46. Doležal Augustín[61]

---

[53] **ČELEŠ, Martin** (1641 Ružindol – 1709 Sárospatak): jezuita a cirkevný historik. Pôsobil na Univerzite v Trnave, kde prednášal filozofiu. Zhromažďoval pramenný materiál na napísanie uhorských cirkevných dejín, avšak dielo počas jeho života nevyšlo tlačou. Vydané boli jeho práce o sedmohradskom biskupstve a osobe arcibiskupa Séčeniho. Prezývaný bol aj „maďarský Cicero". Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 414.

[54] **ČERNÝ, Emil** (1840 Banská Bystrica – 1913 Iskra, Rusko): profesor klasickej filológie, básnik, národovec a žurnalista. Popísal stav slovenského školstva v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia a žiadal preň väčšiu finančnú podporu. Autorsky sa podpísal pod množstvo učebníc klasických jazykov. Bol ocenený Cenou Petra Veľkého za Rusko-grécky slovník. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 420.

[55] **ČERVEŇ, Tomáš** (1793 Chyzne, Poľsko – 1876 Banská Bystrica): rímskokatolícky kňaz, podporovateľ aktivít národovcov. Vyše desať rokov pôsobil vo funkcii pokladníka Matice slovenskej, ktorej odkázal v testamente značnú finančnú sumu. Tú však už zrušená Matica slovenská nedostala. Bol tiež zakladateľom Spolku sv. Vojtecha. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 423.

[56] **ČULEN, Martin** (1823 Brodské – 1894 Čaka): rímskokatolícky kňaz, učiteľ a žurnalista. Počas štúdia na Pazmáneu vo Viedni tu založil slovanskú knižnicu. Aktívne sa zapojil do udalostí v monarchii v rokoch 1848 – 1849, za čo bol na neho vydaný zatykač. Počas života pôsobil na niekoľkých gymnáziách ako profesor matematiky alebo ako riaditeľ. Je autorom učebníc matematiky a množstva článkov v rôznych dobových periodikách. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 435.

[57] **DAXNER, Štefan Marko** (1822 Tisovec – 1892 Tisovec): národovec, žurnalista, úradník. V mladosti bol aktívny v národnokultúrnej oblasti – zakladal spolky triezvosti, knižnice, nedeľné školy, viedol spolok slovenskej mládeže. V roku 1848 bol súdený a odsúdený na smrť, nakoniec bol jeho trest pozmenený na tri mesiace väzenia. Po skončení revolúcie sa ho maďarskej vláde podarilo na dlhšiu dobu úplne spacifikovať preložením do čisto maďarského prostredia. Od 60. rokov 19. storočia bol opäť aktívny na národnom poli, čoho výsledkom bolo zvolanie národného zhromaždenia do Turčianskeho Svätého Martina a následné prijatie Memoranda národa slovenského, ako aj jeho podiel na založení Matice slovenskej. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní upadol do politickej pasivity. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 452 – 453.

[58] **DERČÍK, Ján Nepomuk** (1785 Čadca – 1842 Budapešť-Buda): rímskokatolícky kňaz a orientalista. Študoval semitské jazyky a svoje znalosti v tejto oblasti pretavil do učebníc arabčiny a aramejčiny. Istý čas pôsobil ako rektor Univerzity v Pešti a cirkevný cenzor kníh. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 462.

[59] **DOBŠINSKÝ, Pavol** (1828 Slavošovce – 1885 Driečany): zberateľ slovenských rozprávok, folklorista, redaktor, básnik, evanjelický farár a prekladateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 482.

[60] **DOHNÁNY, Mikuláš** (1824 Dolné Držkovce – 1852 Trnava): básnik, dramatik, historik a prekladateľ. Po skončení revolúcie popísal aktivity Slovákov v nej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 486. MARSINA, Richard. Historik Mikuláš Dohnány (1824 – 1852). In Historický zborník, roč. 14, č. 2, 2004, s. 207 – 209.

[61] **DOLEŽAL, Augustín** (1737 Skalica – 1802 Sučany): básnik a kazateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 488.

47. Donoval – Tichomír Milkin Ján[62]
48. Dula Matúš[63]
49. Dubniczay Štefan[64]
50. Dunajský Vavrinec[65]
51. Ďatel Ján[66]
52. Ďurian Jozef[67]
53. Emanuel Jozef[68]
54. Fajnor Štefan[69]
55. Fába Šimon[70]
56. Fádli Juraj[71]

---

[62] **DONOVAL, Ján** (pseud. Tichomír Milkin) (1864 Donovaly – 1920 Smolinsko): katolícky kňaz, predstaviteľ slovenského realizmu, publikoval v dobových časopisoch, venoval sa literárnej teórii a kritike. Pozri: RIZNER, ref. 45, s. 338 – 340. MIKULOVÁ, Marcela. Tichomír Milkin: Mentor i teoretik. In Kapitoly zo slovenského realizmu. Valér Mikula – Marcela Mikulová (eds.). Bratislava: UK, 2010, s. 145 – 155.

[63] **DULA, Matúš** (1846, Blatnica – 1926 Ružomberok): politik a publicista. Patril medzi aktívnych predstaviteľov národného hnutia už od školských čias. Zúčastnil sa na založení Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine a neskôr sa stal jedným z iniciátorov založenia Slovenskej omladiny, spolku, ktorý mal šíriť osvetu a vzdelanie. Spolupracoval s Novou školou slovenskou, avšak nakoniec zakotvil v Starej škole slovenskej, ktorá sa pretransformovala na Slovenskú národnú stranu. Krátko pred prvou svetovou vojnou sa stal predsedom strany, bol kľúčovou postavou pri prijatí Martinskej deklarácie. Po vzniku Československa pôsobil ako poslanec Národného zhromaždenia. Pozri: PODRIMAVSKÝ, Milan. Matúš Dula (1846 – 1926). In KOVÁČ, Dušan et al. Muži deklarácie. Martin: Osveta, 1991, s. 22 – 39.

[64] **DUBNICKÝ, Štefan** (1675 Dubnica nad Váhom – 1725 Trenčianska Teplá): rímskokatolícky kňaz a spisovateľ. Jeho polemiky mali protireformačný charakter. Dielo s názvom Metamorphosis fidei orthodoxae, ktoré vyšlo v roku 1737, je opisom priebehu rekatolizácie v Trenčianskej stolici. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 511.

[65] **DUNAJSKÝ, Vavrinec** (1784 Ľubietová – 1833 Budapešť-Pešť): sochár. Umelecká tvorba Dunajského zobrazovala najmä náboženskú tematiku. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 524.

[66] **ĎATEĽ, Ján** (1847 Liptovský Michal – 1928 Žiar nad Hronom): rímskokatolícky kňaz a spisovateľ. V dielach sa venoval výhradne náboženskej tematike. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 449.

[67] Pravdepodobne: **ĎURJAN, Jozef Branislav** (1849 Stránske – 1895 Stránske): pedagóg a básnik. Príležitostne publikoval na stránkach slovenských periodík, pričom články mali osvetový a vzdelávací charakter. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 16, s. 529.

[68] **EMANUEL, Jozef** (1803 Vrbové – 1890 Košeca): rímskokatolícky kňaz a básnik. Bol jedným zo zakladajúcich členov Matice slovenskej. Pozri: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zväzok. E – J. Štefan Valentovič (výkonný a zodpovedný red.). Martin: Matica slovenská, 1987, s. 15.

[69] **FAJNOR, Štefan** (1844 Brezová pod Bradlom – 1909 Viedeň): hudobný skladateľ, evanjelik. Amatérsky sa venoval aj folkloristike. Ako vyštudovaný advokát a národovec obhajoval súdených príslušníkov národného hnutia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 49.

[70] **FÁBA, Šimon** (1731 Slopná – 1801 Trnava): rímskokatolícky kňaz a básnik. Prednášal na Trnavskej univerzite cirkevné právo, neskôr pôsobil aj vo funkcii dekana právnickej fakulty. Podporoval Slovenské učené tovarišstvo, ktorého bol aj členom. Rovnako bol zástancom bernolákovského hnutia. Založil verejnú knižnicu v Trnave. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 35.

[71] **FÁNDLY, Juraj** (1750 Častá – 1811 Doľany): rímskokatolícky kňaz, spisovateľ, šíriteľ osvety a vzdelanosti, entomológ. Písal v bernolákovskej slovenčine. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 53 – 54.

57. Ferienčík Mikuláš[72]
58. Figusch-Bystrý Viliam[73]
59. Fischer Ján[74]
60. Francisci Ján[75]
61. Furdek Štefan[76]
62. Galbavý Ján[77]
63. Gašparík Jozef[78]
64. Gavlovič Hugolín[79]
65. Gazda Anton[80]
66. Gerametta Eugen[81]

---

[72] **FERIENČÍK, Mikuláš Štefan** (1825 Zvolen – 1881 Martin): národovec, spisovateľ, prekladateľ a žurnalista, evanjelik. Od mladosti bol činný v umeleckých a kultúrnych kruhoch. Písal básne, divadelné hry, poviedky, novely. Pôsobil aj vo funkciách redaktora v Pešťbudínskych vedomostiach, Národných novinách, Národnom hlásniku a Orlovi, pričom posledné dva menované tituly aj vydával. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 78 – 79.

[73] **FIGUŠ-BYSTRÝ, Viliam** (1875 Banská Bystrica – 1937 Banská Bystrica): hudobný skladateľ, dirigent a pedagóg. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 84 – 85.

[74] **FISCHER, Ján** (? – 1614 Košice): tlačiar, ktorý vydával najmä náboženskú literatúru, ale i diela Jána Bocatia, Eliáša Lániho, Leonarda Stockela. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 92.

FISCHER, Ján (1672 Žilina alebo Zvolen – 1720 Kremnica): spisovateľ a jazykovedec. V diele De origene jure ac utilitate linguae Slavonica sa zaoberal pôvodom slovanského jazyka a postavil sa na jeho obranu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 92.

[75] **FRANCISCI, Ján** (1822 Hnúšťa – 1905 Martin): politik, spisovateľ, redaktor a prekladateľ, evanjelik. Významná osobnosť štúrovskej generácie a revolúcie v rokoch 1848 – 1849, aktívny aj v nasledujúcom období. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 115 – 116.

[76] **FURDEK, Štefan** (1855 Trstená – 1915 Cleveland): rímskokatolícky kňaz, redaktor, spisovateľ a krajan pôsobiaci v USA. Finančne podporoval národný život Slovákov, aktívne vystupoval za ich práva. Jeho pričinením došlo k rozvoju slovenského školstva v USA. Pôsobil vo funkcii predsedu Matice slovenskej v Spojených štátoch amerických. Bol zakladateľom a prvým predsedom Slovenskej ligy v USA. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 142

[77] **GALBAVÝ, Ján** (1800 Partizánske-Brodzany – 1884 Jablonové): rímskokatolícky kňaz, učiteľ a publicista. Keď bol na Ľudovíta Štúra vydaný zatykač, istú dobu ho skrýval na fare v Jablonove a odtiaľ ho previedol na Moravu. Šíril osvetu a vzdelanie. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 156.

[78] **GAŠPARÍK, Jozef** (1861 Leštiny – 1931 Martin): nakladateľ, kníhkupec a žurnalista. Krátke texty publikoval na stránkach časopisu Černokňažník a v ďalších novinách a časopisoch (Slovenské hlásnik, Národné noviny, Slovenský denník a iné). Ako nakladateľ vydal takmer 150 titulov, medzi inými aj diela Škultétyho, Tajovského a Krčméryho. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 168.

[79] **GAVLOVIČ, Hugolín** (1712 Czarny Dunajec – 1787 Horovce): rímskokatolícky kňaz a básnik. Jeho tvorba čerpala najmä z náboženských hodnôt a motívov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 170 – 171.

[80] **GAZDA, Anton Vojtech** (1741 Horný Kubín – 1817 Žilina): katolícky kňaz, príslušník františkánskeho rádu. Nadviazal na tvorbu Hugolína Gavloviča, neskôr sa stal členom Slovenského učeného tovarišstva a stúpencom bernolákovskej slovenčiny. Pozri: RIZNER, Ľudovít (ed.). Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. 2. diel, G – K. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1931, s. 11 – 13. KOTVAN, Imrich. Bibliografia bernolákovcov. Martin: Matica slovenská, 1957, s. 117 – 123.

[81] Pravdepodobne: **GEROMETTA, Eugen** (1819 Žilina – 1887 Nitrianska Streda): rímskokatolícky kňaz a publicista. Aktívne sa zapojil do štúrovského hnutia. Stal sa členom jazykovedného odboru Tatrína. Patril medzi zakladajúcich členov Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine.

67. Gerametta Ján[82]
68. Gočár Ján[83]
69. Godra Michal[84]
70. Gogolák-Irievič Juraj[85]
71. Grajchman Jakub[86]
72. Gregor-Tajovský Jozef[87]
73. Habel František[88]
74. Halaša Ondrej[89]
75. Hamuljak Martin[90]
76. Haško Jakub[91]

Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 184.

82 Pravdepodobne: **GEROMETTA, Ján Miloslav** (1823 Žilina – 1900 Kremnica): rímskokatolícky kňaz, publicista. Brat Eugena Geromettu. Podporovateľ kultúrnych podujatí Slovákov. Bol jedným zo zakladajúcich členov Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 184 – 185.

83 **GOČÁR, Ján** (1823 Makov – 1883 Bratislava): katolícky kňaz, publicista, učiteľ, účastník memorandového zhromaždenia v Martine, spoluzakladateľ Matice slovenskej, aktívne sa venoval publicistickej práci. Pozri: Biografický lexikón Slovenska. Augustín Maťovčík – Pavol Parenička (vedúci kolektívu). III. diel, G – H. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007, s. 147.

84 **GODRA, Michal** (1801 Pukanec/Bohunice – 1874 Báčsky Petrovec): básnik, jazykovedec a pedagóg, evanjelik. Istú dobu pôsobil ako spoluredaktor almanachu Zora. Publikačne bol činný v rôznych slovenských novinách a časopisoch. Šíriteľ vzdelanosti medzi dolnozemskými Slovákmi. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 196 – 197.

85 **GOGOLÁK-IRIEVIČ, Juraj** (1849 Slanica – 1901 Budapešť): rímskokatolícky kňaz, učiteľ a publicista. Zastával myšlienky národnej výchovy slovenskej mládeže. Staťami prispieval najmä do Katolíckych novín, pričom reagoval na aktuálne spoločenské problémy v kresťanskom konzervatívnom duchu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 494.

86 **GRAJCHMAN, Jakub** (1822 Hybe – 1897 Hybe): evanjelický teológ, dramatik, básnik a pedagóg. Básne a drámy uverejňoval v rôznych slovenských časopisoch a almanachoch. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 214 – 215.

87 **GREGOR-TAJOVSKÝ, Jozef** (1875 Tajov – 1940 Bratislava): spisovateľ, učiteľ a úradník. Pozri: ŠUCHOVÁ, Xénia. Jozef Gregor-Tajovský. Život musí mať cveng. MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália et al. Do pamäti národa. Bratislava: Veda, 2003, s. 187 – 190. WEISSOVÁ, Ivana. Jozef Gregor Tajovský. In Knižnica, 2005, roč. 6, č. 11, s. 42 – 47.

88 **HABEL, František Xaver** (1760 Trenčín – 1846 Nitra) rímskokatolícky kňaz, bernolákovec a prekladateľ. Pôsobil ako rektor seminára v Nitre, neskôr ako nitriansky titulárny biskup. Bol zakladajúcim členom Slovenského učeného tovarišstva. Prekladal z nemčiny do bernolákovčiny. Spolupracoval aj s Ľudovítom Štúrom, podporil ho v snahe vydávať noviny v slovenčine. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 255.

89 Zrejme **HALAŠA, Andrej** (1852 Dolný Kubín – 1913 Martin): organizátor ochotníckeho divadla, prekladateľ, redaktor, múzejník. Vykonával funkciu pokladníka Slovenskej národnej strany a Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Aktívne sa zapájal do múzejníckej práce na pôde Múzea v Turčianskom Svätom Martine (dnešné Slovenské národné múzeum). Prekladal z nemčiny, češtiny, maďarčiny, poľštiny, ruštiny a chorvátskeho jazyka. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 270 – 271.

90 **HAMULJAK, Martin** (1789 Jasenica – 1859 Námestovo): redaktor, nakladateľ a organizátor kultúrnych podujatí. Patril medzi hlavné postavy mladej bernolákovskej generácie. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 278.

91 **HAŠKO, Jakub** (1622 Lovčica-Trubín – 1695 Nové Mesto nad Váhom): rímskokatolícky kňaz a podporovateľ osvety. Istý čas pôsobil vo funkcii vikára v Nitrianskej diecéze a neskôr ako nitriansky biskup. Aktívny v rekatolizačnom hnutí. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 292.

77. Hattala Martin[92]
78. Haulík Juraj[93]
79. Hečko Pavol[94]
80. Herkeľ Ján[95]
81. Hlavatý Štefan[96]
82. Hlinka Andrej[97]
83. Hodža Michal Miloslav[98]
84. Hojč Samuel[99]
85. Holček Juraj[100]

---

[92] **HATTALA, Martin** (1821 Trstená – 1903 Praha): katolícky teológ, jazykovedec a pedagóg. Odborné štúdie z oblasti slovanskej filológie publikoval na stránkach rôznych vedeckých periodík. Istú dobu prednášal aj na Karlovej univerzite v Prahe. Bol autorom učebníc a tzv. hodžovsko-hattalovskej reformy štúrovskej slovenčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 294 – 295.

[93] **HAULÍK, Juraj** (1788 Trnava – 1869 Záhreb): rímskokatolícky kňaz a podporovateľ chorvátskeho národného hnutia. Počas života pôsobil vo viacerých významných cirkevných funkciách, okrem iného bol prvým záhrebským arcibiskupom a prvým chorvátskym kardinálom. Podporoval rozvoj katedier chorvátskeho jazyka na školách. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 296 – 297.

[94] Zrejme **HEČKO, Pavel** (1825 Dolné Srnie – 1895 Hodruša-Hámre): evanjelik, učiteľ a filozof. Tvorca koncepcie slovenskej národnej výchovy. Primárnym cieľom výchovy a vzdelania bola podľa jeho predstáv výchova k ľudskosti, pričom jedinec by mal byť rozumný, mravný a sebavedomý. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 306.

[95] **HERKEĽ, Ján Nepomuk** (1786 Vavrečka – pred 1853 Budapešť?): jazykovedec a advokát. Tvorca gramatiky všeobecného slovanského jazyka. Spoluzakladal Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej a neskôr sa stal jeho predsedom. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 321.

[96] **HLAVATÝ, Štefan** (1876 Sološnica – 1923 Bratislava): rímskokatolícky kňaz, jazykovedec a učiteľ. Venoval sa morfológii, hľadal súvislosti medzi staroslovienčinou a slovenčinou. Bol odporcom čechoslovakizmu. Slovenčinu začleňoval do skupiny juhovýchodných slovanských jazykov. Pôsobil ako člen Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 396 – 397.

[97] **HLINKA, Andrej** (1864 Černová – 1938 Ružomberok): katolícky kňaz, dlhoročný politik, vedúca osobnosť slovenského národného hnutia, kľúčová postava autonomistického hnutia v období prvej Československej republiky, signatár Martinskej deklarácie. Pozri: BARTLOVÁ, Alena. Andrej Hlinka. Bratislava: Obzor, 1991. 116 s. LIPTÁK, Ľubomír. Andrej Hlinka (1864 – 1938). KOVÁČ, Dušan et al. Muži deklarácie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 58 – 79. LETZ, Róbert – MULÍK, Peter et al. Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku. Martin: Matica slovenská. 277 s.

[98] **HODŽA, Michal Miloslav** (1811 Rakša – 1870 Tešín, Poľsko): slovenský národný buditeľ, evanjelický kňaz, básnik, jazykovedec, literát. Popredná osobnosť revolúcie v rokoch 1848 – 1849, neskôr bol zakladajúcim členom Matice slovenskej. Pozri: RAPOŠOVÁ, Mária. Vzkriesený Michal Miloslav Hodža, ktorý „Tatrám nemým ústa rozviazal a žulám tvrdým hýbať sa kázal". In Knižnica, 2011, roč. 12, č. 10, s. 76 – 84. VONGREJ, Pavol. Vyhnanec. Prípad Michala Miloslava Hodžu. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2000. 123 s.

[99] **HOJČ, Samuel** (1806 Brezno – 1868 pustatina Vatya): evanjelický kaplán, hospodár, apologét. Vydal dve obrany slovenského národa písané v nemčine – Sollen wir Magyaren werden? (1833) a Appologie des ungarischen Slawismus (1843) –, v ktorých varoval pred maďarizáciou. Diela vyšli anonymne. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 356.

[100] **HOLČEK, Juraj** (1811 Budmerice – 1869 Jasová): rímskokatolícky kňaz, príslušník slovenského národného hnutia, včelár, publicista. Zakladal knižnice, spolky triezvosti. Pôsobil vo funkcii podpredsedu Ústredia spolkov triezvosti. Šíril osvetu v oblasti poľnohospodárstva, najmä ovocinárstva a včelárstva. Finančne podporoval slovenských študentov. Pozri: Slovenský biografic-

86. Holko Matej[101]
87. Hollý Ján[102]
88. Hollý Juraj[103]
89. Holuby Jozef[104]
90. Hrebenda Matej[105]
91. Hrdlička Ján[106]
92. Hroboň Samuel[107]
93. Hromada Tomáš[108]
94. Hurban Jozef Miloslav[109]
95. Hurban Vajanský Svetozár[110]

---

ký slovník, ref. 68, s. 357.

[101] **HOLKO, Matej** (1719 Tisovec – 1785 Veľké Teriakovce/Nižný Skálnik): evanjelický farár a cirkevný historik. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 362.

HOLKO, Matej (1757 Veľké Teriakovce/Nižný Skálnik – 1832 Rimavská Baňa): syn Mateja Holka, evanjelický kňaz a spoluzakladateľ Učenej spoločnosti malohontskej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 362 – 363.

HOLKO, Matej (1809 Rimavská Baňa – 1881 Rimavská Baňa): syn Mateja Holka, evanjelický farár a spoluzakladateľ knižnice a Spoločnosti česko-slovanskej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 363.

[102] **HOLLÝ, Ján** (1785 Borský Mikuláš – 1849 Dobrá Voda): rímskokatolícky kňaz, básnik a prekladateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 364 – 365. MIKULÍKOVÁ, Cecília – ŠIMČÍKOVÁ, Iveta. Ján Hollý 1785 – 1849. Osobnosť trnavského regiónu. Výberová personálna bibliografia. Trnava: Knižnica Juraja Fándlyho, 2009.

[103] **HOLLÝ, Juraj** (1760 Púchov – 1818 Nitra): rímskokatolícky kňaz a spisovateľ. Spoluzakladal Slovenské učené tovarišstvo. Zachovali sa najmä jeho kázne, väčšina z nich v rukopise. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 366.

[104] **HOLUBY, Jozef Ľudovít** (1836 Lubina – 1923 Pezinok): evanjelický kaplán, národopisec, prírodovedec a predstaviteľ slovenského národného hnutia v druhej polovici 19. storočia. V oblasti národopisu sa venoval najmä hmotnej a duchovnej kultúre Slovákov. Z prírodných vied sa presadil v oblasti botaniky. Počas života napísal niekoľko prác o kvetenstve na území dnešného Slovenska. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 370.

[105] **HREBENDA, Matej** (1796 Rimavská Píla – 1880 Hnúšťa-Hačava): zberateľ ľudových piesní, knižný kolportér, autor príležitostných oslavných básní. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 405.

[106] **HRDLIČKA, Ján** (1741 Modra – 1810 Maglód): evanjelický kaplán, autor modlitieb a náboženských piesní. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 404.

[107] **HROBOŇ, Samuel Bohdan** (1820 Liptovský Mikuláš – 1894 Liptovský Mikuláš): evanjelický kňaz, zberateľ slovenských ľudových rozprávok, príslovní a porekadiel, básnik. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 410.

[108] **HROMADA, Tomáš** (1793 Nedožery-Brezany – 1870 Žarnovica): rímskokatolícky kňaz, zakladateľ spolku triezvosti v Hronci, podporovateľ osvety. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 413.

[109] **HURBAN, Jozef Miloslav** (1817 Beckov – 1888 Hlboké): organizátor slovenského národného hnutia, spisovateľ, redaktor, historik. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 435 – 437. ROLKOVÁ, Natália (zost.). Jozef Miloslav Hurban, prvý predseda Slovenskej národnej rady (Príspevky k 190. výročiu narodenia). Bratislava: Kancelária Národnej rady SR, 2007. 264 s.

[110] **HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár** (1847 Hlboké – 1916 Martin): slovenský publicista, spisovateľ, politik, syn Jozefa Miloslava Hurbana. Vyštudoval právo, obnovil vydávanie časopisu Slovenské pohľady, pôsobil aj ako redaktor Národných novín. Dlhé roky bol tajomníkom spolku Živena. Pozri: PODRIMAVSKÝ, Milan. Svetozár Hurban-Vajanský. Pokračovateľ štúrovcov. In MICHÁLEK, Slavomír – KRAJČOVIČOVÁ, Natália et al. Do pamäti národa. Bratislava: Veda, 2003, s. 227 – 230. KUSÝ, Ivan. Zrelý Vajanský. Bratislava: Tatran, 1992. 224 s.

96. Hyroš Štefan[111]
97. Chalupka Adam[112]
98. Chalupka Ján[113]
99. Chalupka Samuel[114]
100. Chrástek Michal[115]
101. Inštitoris-Mošovský Michal[116]
102. Jakobej Jakub[117]
103. Janoška Jur[118]
104. Jančo Jozef[119]
105. Jesenský Daniel[120]

---

[111] Pravdepodobne **HÝROŠ, Štefan Nikolaj** (1813 Ružomberok – 1888 Liptovský Michal): rímskokatolícky kňaz, cirkevný historik, publicista a pedagóg. Bol členom memorandového zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine v roku 1861. Spoluzakladateľ Matice slovenskej a Spolku svätého Vojtecha. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 454 – 455.

[112] **CHALUPKA, Adam** (1767 Partizánska Ľupča – 1840 Horná Lehota): evanjelický farár a cirkevný spisovateľ. Väčšina jeho diel zostala v rukopise. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 457.

[113] **CHALUPKA, Ján** (1791 Horná Mičiná – 1871 Brezno): syn Adama Chalupku, evanjelický kňaz, pedagóg a spisovateľ. Preslávil sa najmä dramatickou tvorbou (veselohrami). Napríklad Kocúrkovo, anebo: Jen abychom v hanbě nezústali; Všecko naopak, aneb: Tesnošilova Anička se žení a Honzík se vydáva; Trasořitka, anebo: Stará láska se předce dočekala a iné. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 457 – 458.

[114] **CHALUPKA, Samuel** (1812 Horná Lehota – 1883 Horná Lehota): evanjelický kaplán, pedagóg a básnik, aktívny člen rôznych spolkov a predstaviteľ národného hnutia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 458 – 459.

[115] **CHRÁSTEK, Michal** (1825 Nové Mesto nad Váhom – 1900 Žiar nad Hronom): rímskokatolícky kňaz, príležitostný publicista a bibliograf. Spoločne s M. Rešetkom pracovali na Dejinách reči a literatúry slovenskej, tvoriacich základ jeho bibliografickej práce. Neskôr napísal Slovenský knihopis, kde spísal diela od roku 1600. Aktivizoval sa najmä v memorandovom a matičnom období. Ako redaktor pôsobil v Cyrillovi a Methodovi a Letopise Matice slovenskej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 474.

[116] **INŠTITORIS-MOŠOVSKÝ, Michal** (1732, Bystrička – 1803 Bratislava): evanjelický farár, pedagóg a spisovateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 492 – 493.

[117] **JAKOBEJ, Jakub** (1591 Kutná Hora – 1645 Prešov): evanjelický farár a básnik. Ja autorom básne Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 507.

[118] **JANOŠKA, Jur** (1856 Dolný Kubín – 1930 Liptovský Mikuláš): evanjelický kaplán, účastník slovenského národného hnutia. Aktivizoval sa v prospech slovenského národa prostredníctvom textov v cirkevných časopisoch. Po vzniku Československa sa stal prívržencom Slovenskej národnej strany. Založil a viedol niekoľko cirkevných časopisov, ako napríklad Cirkevné listy, Časopis pre evanjelické bohoslovie, Evanjelický kazateľ, Tranovského evanjelický kalendár. Po roku 1918 aktívne vystupoval aj v politickej oblasti ako poslanec Národného zhromaždenia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 529.

[119] **JANČO, Jozef** (1823 Liptovský Mikuláš-Vrbica – 1893 Bratislava): evanjelik, publicista, básnik a prekladateľ. Autorské texty a poéziu publikoval v rôznych slovenských periodikách. Prekladal z ruštiny, nemčiny, maďarčiny a francúzštiny diela Turgeneva, Schillera, Czucora a Moreaua. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 521.

[120] **JESENSKÝ, Daniel** (1679 Turčianske Jaseno – ?): básnik. Bol autorom najmä príležitostnej a oslavnej poézie. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 552.
JESENSKÝ, Daniel (1824 Lučenec – 1906 Budapešť): básnik. Stal sa členom Petőfiho spoločnosti. Je autorom básnickej zbierky Költemenyek, ktorá vyšla v roku 1888. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 552.

106. Jesenský Ján[121]
107. Jozefy Ján[122]
108. Juriga Ján[123]
109. Kabina František[124]
110. Kadavý Ján[125]
111. Kalinčák Ján[126]
112. Kalinka Joachim[127]
113. Kaviak Ignác[128]
114. Kellner-Hostinský Peter[129]
115. Klemens Jozef[130]

---

[121] **JESENSKÝ, Ján Baltazár** (1825 Turčianske Jaseno/Horné Jaseno – 1889 Turčiansky Svätý Martin) člen Starej školy slovenskej, neskôr Slovenskej národnej strany. Iniciátor a organizátor memorandového zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine v roku 1861. Spoluzakladateľ Matice slovenskej, v ktorej aj aktívne pôsobil. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 553 – 554.

[122] Pravdepodobne **JOZEFY, Pavol** (1775 Vrbovce – 1848 Tisovec): evanjelický kaplán, podporovateľ osvety v oblasti poľnohospodárstva. V Tisovci nechal postaviť nový kostol a školu. Aktívny aj v slovenskom národnom obrodení. Štúrovcov síce podporoval, ale nepridal sa k nim. Nesúhlasil ani so Štúrovou kodifikáciou stredoslovenského nárečia ako spisovného jazyka. Bol členom spolku Tatrín. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 572.

[123] **JURIGA, Ján Krstiteľ** (1806 Gbely – 1888 Ostrihom): rímskokatolícky kňaz, podporovateľ slovenských študentov teológie a príležitostný publicista. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 68, s. 579.

[124] **KABINA, František** (pseud. Pohronský) (1844 Bzenica – 1931 Budapešť-Csillaghegy): právnik, publicista pomatičného obdobia, orientoval sa na Novú školu slovenskú, propagoval však aj slovanskú spolupatričnosť, od roku 1870 prvý predseda akademického spolku Tatran vo Viedni. Biografický lexikón Slovenska. Augustín Maťovčík – Pavol Parenička (vedúci kolektívu). IV. zväzok, CH – K. Martin: Slovenská národná knižnica, 2010, s. 344 – 345.

[125] **KADAVÝ, Ján** (1810 Jestřebí, Česko – 1883 Martin): publicista, osvetový pracovník, hudobný skladateľ. Angažoval sa za štúrovskú spisovnú slovenčinu, bol účastníkom porady o jej uzákonení v Hlbokom v roku 1843, vydával viacero periodík, zbieral slovenské ľudové piesne, člen Tatrína a výboru Matice slovenskej. Pozri: Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 351.

[126] **KALINČIAK, Ján** (pseud. Janko Kalinčák) (1822 Martin-Záturčie – 1871 Martin): spisovateľ, literárny kritik, pedagóg, popredný štúrovec, rozvíjal rozsiahlu literárnu činnosť, bol autorom poézie aj prózy, v r. 1870 – 1871 redaktor mesačníka Orol v Martine. Pozri: Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 375 – 377.

[127] **KALINKA, Joachim** (1601 Ružomberok – 1678 Zittau, Nemecko): evanjelický kňaz, autor náboženskej literatúry, popredná osobnosť evanjelickej cirkvi, po odhalení Veseléniho sprisahania súdený a väznený, v roku 1673 odišiel do exilu do Saska. Pozri: Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 377.

[128] **KAVIAK, Ignác** (pseud. Kvetoslav, Slaničan) (1861 Námestovo – 1886 Bratislava): katolícky kňaz, literárny historik, napísal monografiu o J. Hollom, viaceré texty zostali v rukopise. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 459.

[129] **KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter** (pseud. Peter Dobroslav Kellner) (1823 Gemerská Poloma – 1873 Rimavská Sobota): spisovateľ, filozof, spolupracovník Ľudovíta Štúra, známy národovec. Príležitostný autor básní, ale aj dramatik. Písal historické, biografické, filozofické a prírodovedné state. Publikoval v časopisoch a almanachoch Nitra, Orol Tatranský, Slovenské pohľady, Tábor atď. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 479.

[130] **KLEMENS, Jozef Božetech** (1817 Liptovský Mikuláš – 1883 Viedeň): maliar – portrétista, sochár, prírodovedec, priekopník dagerotypie. Patril k ústredným postavám výtvarného života vrcholnej fázy slovenského národného obrodenia. Zhotovené dagerotypy používal ako pred-

116. Klempa Jozef[131]
117. Klempa Šimon[132]
118. Klimo Juraj[133]
119. Klimko Michal[134]
120. Kluch Jozef[135]
121. Kmeť Ondrej[136]
122. Knapp Anton[137]
123. Kohúth Jozef[138]
124. Kollár Adam[139]
125. Kollár Ján[140]

---

lohu na maľovanie portrétov napr. Ľ. Štúra, A. Sládkoviča, Š. Moyzesa. Okrem iného bol aj vlastníkom jednej z najväčších zbierok minerálov na Slovensku. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 548 – 549.

131 Bližšie informácie nezistené.

132 **KLEMPA, Šimon** (1811 Lakšárska Nová Ves – 1903 Trnava): autor náboženskej literatúry, katolícky kňaz a hodnostár, osvetový pracovník, člen tretej generácie bernolákovcov, bojovník proti alkoholizmu. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 552.

133 **KLIMO, Juraj** (1710 Dolný Lopašov – 1777 Pécs, Maďarsko): katolícky kňaz a hodnostár. Zaslúžil sa o obnovenie diecézy a biskupského sídla v Pécsi. Majiteľ rozsiahlej numizmatickej a knižnej zbierky, položil základy biskupskej knižnice, ktorá sa neskôr stala súčasťou univerzitnej knižnice v Pécsi. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 567 – 568.

134 **KLIMKO, Michal** (1750 Smolník – 1818 Bratislava): farár v Čachticiach, neskôr kanonik v Bratislave. Bol jedným z prvých členov Učeného slovenského tovarišstva, prekladal z nemčiny, príležitostne písal. Pozri: RIZNER, ref. 80, s. 365 – 366.

135 **KLUCH, Jozef** (1748 Kláštor pod Znievom – 1826 Močenok): katolícky kňaz a hodnostár, univerzitný profesor, od r. 1808 nitriansky biskup, podporovateľ národnokultúrnych snáh bernolákovcov, finančne zabezpečil vydanie viacerých slovenských náboženských kníh. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 124, s. 584.

136 Pravdepodobne **KMEŤ, Andrej** (1841 Bzenica – 1908 Turčiansky Sv. Martin): katolícky kňaz, archeológ, botanik, etnograf, náboženský spisovateľ. Všestranná osobnosť, jeden z prvých vzdelancov, ktorí sa venovali archeológii, zostavil herbár, ktorý sa stal základom pre ďalší rozvoj slovenskej botaniky, venoval sa aj ďalším prírodným vedám, autor náboženských textov a článkov v novinách a zborníkoch, zakladajúci člen Matice slovenskej. Biografický lexikón Slovenska. Augustín Maťovčík – Pavol Parenička (vedúci kolektívu). V. diel, Km – L. Martin: Slovenská národná knižnica, 2013, s. 11 – 13.

137 **KNAPP, Anton** (1786 Gbely – 1848 Dolná Krupá): katolícky kňaz, náboženský spisovateľ, prekladateľ. Predstaviteľ druhej generácie bernolákovcov, prekladal z nemčiny a maďarčiny. Písal náboženské spisy, kázne, spevníky. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 22.

138 Pravdepodobne: **KOHUTH, Jozef** (1828 Ústie nad Oravou, okr. Tvrdošín – 1900 Dolný Kubín): katolícky kňaz, biograf, literárny historik. Zaoberal sa vlastivedným výskumom v oblasti Oravy, venoval sa aj literárnohistorickému výskumu bernolákovského hnutia, od roku 1863 člen výboru Matice slovenskej, funkcionár Spolku sv. Vojtecha. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 64.

139 **KOLLÁR, Adam František** (1718 Terchová – 1783 Viedeň): vzdelanec, polyhistor, pedagóg, od roku 1774 dvorský radca Márie Terézie, riaditeľ Dvorskej knižnice. Popredný vzdelanec osvietenského obdobia. Veľkú pozornosť venoval najmä knihovníctvu. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 91 – 93.

140 **KOLLÁR, Ján** (1793 Mošovce, okr. Turčianske Teplice – 1852 Viedeň): evanjelický kňaz, ideológ slovenskej vzájomnosti, univerzitný profesor, významný básnik, etnograf, archeológ. Stúpenec česko-slovenskej jazykovej jednoty, odmietal bernolákovčinu i Štúrovu kodifikáciu slovenčiny. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 95 – 97.

126. Kollár Martin[141]
127. Kordoš Gustáv[142]
128. Kosáček Jozef[143]
129. Krajňák Eduard[144]
130. Král Janko[145]
131. Krčméry August Horislav[146]
132. Križko Pavol[147]
133. Krman Daniel[148]
134. Kubáni Ľudovít[149]
135. Kubina Ondrej[150]

---

[141] **KOLLÁR, Martin** (pseud. Čarda, Čáran, Bielohorský) (1853 Čáry, okr. Senica – 1919 Trstín): katolícky kňaz, prekladateľ, dlhoročný redaktor a neskôr vydavateľ Katolíckych novín. Prekladateľ náboženskej literatúry z viacerých jazykov, v r. 1901 a 1906 poslanec uhorského snemu, člen Zičiho uhorskej Katolíckej ľudovej strany, potom Slovenskej ľudovej strany. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 99.

[142] **KORDOŠ, Gustáv** (1836 Partizánska Ľupča, okr. Liptovský Mikuláš – 1908 Levoča): publicista, organizátor národných podujatí, obhajca slovenských škôl a memorandových požiadaviek, autor učebníc, príručiek a kníh z matematiky a prírodných vied, zaoberal sa metodikou vyučovania predmetov. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 162 – 163.

[143] Pravdepodobne **KOZÁČEK, Jozef** (1807 Zvolen – 1877 Oradea, Rumunsko): cirkevný hodnostár, kultúrny pracovník. Bol pri založení Matice slovenskej, Spolku sv. Vojtecha, Gymnázia v Kláštore pod Znievom. Pozri: MATISKOVÁ, Elena (ed.). Jozef Kozáček. Výberová personálna bibliografia. Zvolen: Krajská knižnica Ľudovíta Štúra, 2007. 43 s.

[144] **KRAJŇÁK, Eduard** (1848 Spišský Hrušov – 1924 Bratislava): učiteľ, etnograf, historik. V historických textoch sa venoval dejinám Bratislavy, obdobiu slovenského národného hnutia a jeho reprezentantom, ranofeudálnym štátom. Vytvoril aj etnografickú zbierku krojov a výšiviek, bol vlastníkom rozsiahlej knižnice, autorom viacerých príručiek. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 305 – 306.

[145] **KRÁĽ, Janko** (1822 Liptovský Mikuláš – 1876 Zlaté Moravce): básnik, jeden z najvýznamnejších reprezentantov slovenského romantizmu, príslušník štúrovského hnutia. Okrem poézie sa venoval aj publicistike, prispieval do Slovenských národných novín, neskôr pracoval ako úradník vo viacerých mestách. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 312 – 314.

[146] **KRČMÉRY, August Horislav** (1822 Horná Mičiná, okr. Banská Bystrica – 1891 Badín): evanjelický kňaz a publicista, hudobný skladateľ. Zapájal sa do aktivít v období slovenského národného obrodenia, zberal a upravoval ľudové piesne, člen spolku Tatrín, spoluautor Memoranda národa slovenského, r. 1863 spoluzakladateľ Matice slovenskej. Autor desiatok publicistických príspevkov. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 354 – 355.

[147] **KRIŽKO, Pavol** (1841 Banská Bystrica – 1902 Kremnica): historik, archivár. Popredný predstaviteľ pozitivistickej historiografie, zakladateľská osobnosť archivistiky, pôsobil ako archivár v Banskej Bystrici a Kremnici. Ťažisko jeho výskumu predstavovali dejiny Kremnice, ako aj baníctvo a školstvo. Snažil sa o organizáciu vlastivedného a historického bádania na Slovensku. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 404 – 405.

[148] **KRMAN, Daniel** (1663 Omšenie, okr. Trenčín – 1740 Bratislava): evanjelický kňaz a hodnostár, spisovateľ, prekladateľ. Významný slovenský cirkevný a kultúrny predstaviteľ barokovej literatúry, odporca rekatolizácie, aktívne sa zapojil do povstania Františka II. Rákociho, opakovane prenasledovaný cirkevnými aj vládnymi úradmi. V tvorbe sa inšpiroval dielami J. A. Komenského, gro jeho tvorby bolo nábožensky orientované, ale venoval sa aj náboženskej a cestopisnej tvorbe. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 405 – 408.

[149] **KUBÁNI, Ľudovít** (1830 Horné Zahorany – 1869 Rimavské Brezovo): literárny kritik, básnik, dramatik. V básnickej tvorbe vychádzal zo štúrovskej poézie, rozsiahla je jeho prozaická tvorba. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 454 – 455.

[150] Pravdepodobne **KUBINA, Andrej** (1844 Moravský Svätý Ján – 1900 Trnava): katolícky kňaz, spi-

136. Kuzmány Karol[151]
137. Kvačala Ján[152]
138. Kyrmezer Pavol[153]
139. Ladiver Eliáš[154]
140. Lajčiak Ján[155]
141. Lauček Daniel[156]
142. Láni Eliáš[157]
143. Leška Štefan[158]
144. Lichard Daniel[159]

---

sovateľ, prekladateľ, organizátor cirkevného a národného života, prekladal z viacerých jazykov, pokúsil sa o preklad Danteho Božskej komédie. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 466.

[151] **KUZMÁNY, Karol** (1806 Brezno – 1866 Turčianske Teplice): básnik, prozaik, univerzitný profesor, evanjelický kňaz a hodnostár. Okrem aktívnej literárnej činnosti sa zapájal aj do národnobuditeľských aktivít, spolupracovník štúrovcov a memorandistov i Starej školy slovenskej, od r. 1845 člen výboru Tatrína, r. 1863 prvý podpredseda Matice slovenskej, zaslúžil sa o založenie martinského gymnázia. Autor náboženskej literatúry. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 553 – 555.

[152] **KVAČALA, Ján Radomil** (1862 Báčsky Petrovec – 1934 Viedeň): historik, pedagóg, evanjelický kňaz. K jeho vrcholným dielam patrí kniha o živote a diele J. A. Komenského, ktorá vzbudila veľký záujem vo vedeckých kruhoch. Je aj autorom ďalších historických prác, napr. o renesančnom filozofovi T. Campanellovi, ako i práce Dejiny reformácie na Slovensku. Venoval sa tiež literárnej kritike a publicistike. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 559 – 561.

[153] Pravdepodobne **KYRMEZER, Pavel** (1. pol. 16. stor. Banská Štiavnica – 1589 Uherský Brod): evanjelický kňaz a cirkevný hodnostár, dramatik. Námety pre svoju dramatickú tvorbu čerpal z Biblie. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 567 – 568.

[154] **LADIVER, Eliáš** (1633 Žilina – 1686 Prešov): filozof, pedagóg, evanjelický kňaz, profesor evanjelického kolégia v Prešove. Bol jedným z vedúcich predstaviteľov tzv. prešovskej filozofickej školy. Viacero jeho prác bolo určených na vzdelávacie a pedagogické účely. V teológii predstaviteľ luteránskej ortodoxie. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 598 – 599.

[155] **LAJČIAK, Ján** (1875 Pribylina – 1918 Vyšná Boca): filológ, orientalista, evanjelický kňaz. Považovaný za zakladateľa modernej kulturológie na Slovensku, zaoberal sa aj orientálnou filológiou, ovládal viacero európskych i orientálnych jazykov. Autor diela Slovensko a kultúra (1921), kde sa venoval spoločenským, morálnym a kultúrno-historickým súvislostiam vývoja na Slovensku. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 607 – 608.

[156] **LAUČEK, Daniel Jonatán Záboj** (1846 Tisovec, okr. Rimavská Sobota – 1911 Nanticoke, PA, USA): básnik, prozaik, publicista, evanjelický kňaz. Jeho tvorba bola prechodom medzi romantizmom a realizmom, je autorom veršovaných hier, svoje politické názory uverejňoval v Národných novinách, prekladal z nemčiny a latinčiny. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 649 – 650.

[157] **LÁNI, Eliáš** (1575 Slovenské Pravno – 1618 Bytča): cirkevný hodnostár a evanjelický kňaz, teológ, básnik, spisovateľ. Významná osobnosť evanjelickej cirkvi obdobia reformácie, autor duchovných piesní a básní. Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 629 – 630.

[158] **LEŠKA, Štefan** (1757 Vrbovce – 1818 Kiskőrös, Maďarsko): spisovateľ, jazykovedec, novinár, evanjelický kňaz. Osvietenský vzdelanec, literát. Výsledky jeho jazykovedného výskumu sa stali podkladom pre prácu J. Dobrovského či J. Jungmanna (pre ich slovníky), prekladal poéziu a prózu, a to najmä z nemčiny Pozri: Bibliografický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 719.

[159] **LICHARD, Daniel Gabriel** (1812 Slovenská Ľupča – 1882 Skalica): evanjelický kňaz, učiteľ, redaktor, publicista. Propagátor a organizátor ľudovýchovy, šíriteľ osvety, významná osobnosť novinárstva. Ideovo sa najviac prikláňal k J. Kollárovi, v jazykových otázkach oponoval štúrovcom. Podporovateľ a organizátor družstevného hnutia na Slovensku. V sporoch medzi Starou a Novou školou slovenskou podporoval Starú školu, neskôr martinské hnutie. Pozri: Bibliogra-

145. Lojko-Tisovský Gustáv[160]
146. Lombardini Alexander[161]
147. Loos Jozef[162]
148. Madva František[163]
149. Magin Ján Baltazár[164]
150. Majer-Dlhomír Poľský Ondrej[165]
151. Majoch František[166]
152. Mallý-Dusarov Ján[167]
153. Maršall Petrovský Gustáv[168]

---

fický lexikón Slovenska, ref. 136, s. 744 – 755.

[160] **LOJKO, Gustáv** (pseud. Hostivít Tisovský) (1843 Tisovec – 1871 Tisovec): pedagóg, spisovateľ. Pôsobil ako profesor na gymnáziu v Revúcej. Zostavovateľ Tatrana, autor príležitostnej poézie, fejtónov. Pozri: SEDLÁK, Imrich et al. Dejiny slovenskej literatúry I. Martin: Matica slovenská, 2009, s. 409.

[161] **LOMBARDINI, Alexander** (1851 Bytča – 1897 Žilina): národovec, právnik, archivár, amatérsky historik, vlastivedný pracovník. Je autorom knihy Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny. Finančne podporoval slovenskú tlač. Pozri: RIZNER, Ľudovít (ed.). Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. III. diel, L – O. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1932, s. 106 – 107.

[162] **LOOS, Jozef** (1839 Necpaly – 1878 Budapešť): jazykovedec, pedagóg, lexikograf. Pôsobil ako profesor na Gymnáziu v Banskej Bystrici, neskôr ako profesor v Budapešti. Pozri: KLIMOVÁ, Anna – LAUKOVÁ, Oľga. Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002. 289 s.

[163] **MADVA, František** (1786 Skalica – 1852 Nitrianske Sučany): ľudový lekár, bylinkár, katolícky kňaz. Založil si herbár, skúmal liečivé rastliny. Zaujímal sa o hygienu a životosprávu. Úspešne liečil kožné choroby, prejavy reumatizmu, vredy a kŕče. Udržiaval aktívne kontakty s predstaviteľmi národnoobrodeneckého hnutia. Pozri: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do 1990). IV. zväzok, M – Q. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 18 – 19.

[164] **MAGIN, Ján Baltazár** (1681 Vrbové – 1734 Dubnica nad Váhom): katolícky kňaz, básnik, znalec práva, autor prvej národnej obrany Slovákov. Rozvinul úvahy o starobylosti Slovákov a kritizoval národnostný útlak. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 19 – 20.

[165] **MAJER, Andrej** (pseud. Dlhomír, Poľský) (1864 Kysucké Nové Mesto – 1935 Kysucké Nové Mesto): básnik, katolícky kňaz. Svoje literárne a publicistické príspevky uverejňoval vo viacerých novinách a časopisoch, gro jeho tvorby predstavovala poézia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 27.

[166] **MAJOCH, František** (1890 Bardejov – 1919 Bertotovce): katolícky kňaz, stúpenec Československa. Po obsadení Prešova vojskami Maďarskej republiky rád musel utiecť. V auguste 1919 bol zastrelený. Pozri: PETRAŠKO, Ľudovít. Na prahu slobody: zabudnutý mučeník František Majoch. In Prešovský denník korzár, 2003, roč. 5, č. 84, s. 9.

[167] **MALLÝ, Ján** (pseud. Dusarov, Ľudomil Slanický) (1829 Skalica – 1902 Ostrihom): katolícky kňaz a hodnostár, novinár, vydavateľ. Pôsobil ako vychovávateľ v rodine Koburgovcov, jeho zverencom bol neskorší bulharský cár Ferdinand Koburg. Aktívne sa zapájal do národného diania v 50 a 60. rokoch 19. storočia, svoje názory publikoval v novinách a časopisoch, r. 1865 sa s martinským centrom rozišiel a prispel k sformovaniu Novej školy slovenskej; bol jej aktívnym protagonistom. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 51 – 52.

[168] **MARŠALL-PETROVSKÝ, Gustáv** (1862 Báčsky Petrovec – 1916 Chicago, USA): redaktor, spisovateľ. Študoval na právnickej akadémii v Prešove, aktívne sa zapájal do študentských spolkov, vystupoval proti maďarizácii. V roku 1892 emigroval do USA, spolupodieľal sa na založení krajanských spolkov v USA a aktivizoval sa v organizovaní krajanského hnutia. Prispieval do novín, ale venoval sa aj písaniu beletrie, napr. z prostredia slovenských vysťahovalcov v USA. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 86 – 87.

154. Masník Tobiáš[169]
155. Matunák Michal[170]
156. Matuška Janko[171]
157. Matzenauer František[172]
158. Máčaj Alexander[173]
159. Medniansky Martin[174]
160. Medvecký Karol[175]
161. Mészáros Ondrej[176]
162. Mičátek Ľudovít[177]
163. Missuth Anton[178]
164. Mišík Štefan[179]

---

[169] **MASNÍK, Tobiáš** (1640 Zemianske Kostoľany – 1697 Uhrovec): evanjelický kňaz, spisovateľ, pedagóg. Svoje prenasledovanie a životné osudy z obdobia rekatolizácie zachytil v próze, gro jeho prác predstavujú texty s náboženskou problematikou. Vyzdvihoval starobylosť a vznešenosť slovenského jazyka. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 100 – 101.

[170] **MATUNÁK, Michal** (1866 Šurany – 1932 Kremnica): katolícky kňaz, historik, zberateľ ľudových piesní. V Kremnici sa zoznámil s P. Križkom a zanietil sa za archivársku prácu, v Krupine usporiadal mestský archív, založil múzeum a tlačiareň. Bol autorom viacerých významných historických štúdií i monografie o dejinách Kremnice. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 114 – 115.

[171] **MATUŠKA, Janko** (1821 Dolný Kubín – 1877 Dolný Kubín): študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave, aktívny účastník povstania v r. 1848 – 1849, popredný štúrovec, literárne činný, tvoril balady na motívy ľudových piesní, autor textu hymnickej piesne Nad Tatrou sa blýska. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 117 – 118.

[172] **MATZENAUER, František Oto** (1845 Beňov – 1901 Trnava): spisovateľ, hudobný skladateľ, venoval sa osvete, autor viacerých učebníc pre slovenské školy, dirigent a autor viacerých prekladov z nemčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 119 – 120.

[173] **MÁČAJ, Alexander** (1660 ? – 1722 Marianka, Bratislava): venoval sa náboženskej tvorbe, písal v slovakizovanej češtine, mních a neskôr predstavený v kláštore v Marianke. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 11.

[174] **MEDŇANSKÝ, Martin** (1840 Divinka – 1899 Závažie-Istebník): katolícky kňaz, spisovateľ, prispievateľ do novín a časopisov vrátane slovenskej krajanskej tlače v Amerike, prekladal z maďarčiny, poľštiny, nemčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 135.

[175] **MEDVECKÝ, Karol Anton** (1875 Oravský Podzámok – 1937 Bojnice): katolícky kňaz a hodnostár, historik, etnograf. Aktívne sa zúčastňoval na politickom živote, signatár Martinskej deklarácie z r. 1918, autor knihy Slovenský prevrat. Orientoval sa na biografické portréty osobností, zhodnotil život a dielo Andreja Kmeťa a i. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 137 – 138.

[176] **MÉSAROŠ, Ondrej (Mészáros)** (1741 Varín – 1812 Nitra): katolícky kňaz a hodnostár, spisovateľ, bernolákovec, predstaviteľ Slovenského učeného tovarišstva, vo vlastnej tvorbe využíval a šíril bernolákovčinu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 154 – 155.

[177] Pravdepodobne **MIČÁTEK, Ľudovít Alexander** (1874 Kisač – 1928 Viedeň): právnik, organizátor politického a kultúrneho života dolnozemských Slovákov, aktívny aj v politickom živote Slovákov v rámci Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov – presadzoval zavedenie slovenčiny na stredné školy v tejto krajine. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 160 – 161.

[178] **MISSUTH, Anton (Mišúth)** (1866 Donovaly – 1935 Prievidza): katolícky kňaz, organizoval národný, kultúrny a cirkevný život, šíriteľ ľudovej osvety, príležitostne písal náboženské básne. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 200.

[179] **MIŠÍK, Štefan** (1843 Liptovský Mikuláš-Ondrašová – 1919 Spišské Podhradie): katolícky kňaz a hodnostár, venoval sa etnológii, histórii a folkloristike Spiša. Udržiaval písomný styk s viacerými poprednými osobnosťami slovenského politického života na prelome 19. a 20. storočia.

165. Mocko Ján[180]
166. Mošovský/Mossoczy Zachariás[181]
167. Moyzes Štefan[182]
168. Mráz František[183]
169. Mudroň Pavel[184]
170. Murgaš Jozef[185]
171. Najmar Ján[186]
172. Nosák-Nezabudov Ignác[187]
173. Ormis Samuel[188]
174. Országh-Hviezdoslav Pavol[189]
175. Osvald František Richard[190]

Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 196 – 197.

[180] **MOCKO, Ján** (1843 Senica – 1911 Senica): evanjelický kňaz a hodnostár, venoval sa literárnohistorickému výskumu, spracoval biografie viacerých predstaviteľov slovenskej literatúry, zbieral aj historické náboženské piesne. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 205 – 206.

[181] **MOŠOVSKÝ, Zachariáš** (1542 Považany–Mošovce – 1587 Viedeň): katolícky kňaz a hodnostár, humanistický vzdelanec, od r. 1582 nitriansky biskup a župan Nitrianskej stolice. Zaoberal sa cirkevným právom, venoval sa aj histórii a básnickej tvorbe. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 225.

[182] **MOYZES, Štefan** (1797 Veselé – 1869 Žiar nad Hronom): katolícky kňaz, aktívny organizátor slovenského národného života, v roku 1861 bol na čele delegácie, ktorá odovzdala panovníkovi Memorandum slovenského národa, prvý predseda Matice slovenskej, prispel i k založeniu Spolku sv. Vojtecha. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 229 – 231.

[183] **MRÁZ, František** (1835 Žilina – 1884 Užhorod): učiteľ, jazykovedec, zaslúžil sa o poslovenčenie banskobystrického gymnázia, r. 1864 vydal učebnicu slovenčiny; spoluzakladateľ Matice slovenskej, po obvinení z panslavizmu bol preložený do Užhorodu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 233.

[184] Pravdepodobne **MUDROŇ, Pavol** (1835 Čabradský Vrbovok – 1914 Těšín): právnik, pomáhal pripravovať memorandové zhromaždenie, zakladajúci člen Matice slovenskej, organizátor a herec ochotníckych predstavení. Stál na čele Slovenskej národnej strany, kde spolutvoril ideové zameranie slovenskej politiky, patril ku kľúčovým politickým osobnostiam druhej polovice 19. storočia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 238 – 239.

[185] **MURGAŠ, Jozef** (1864 Tajov – 1929 Wilkes-Barre, USA): katolícky kňaz, vynálezca, priekopník rádiotelegrafie, angažoval sa v krajanskom živote vo Wilkes-Barre, signatár Pittsburskej dohody. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 247 – 248.

[186] **NAJMAR, Ján Krstiteľ** (1696 Trnava – 1766 Pezinok): katolícky kňaz, spisovateľ, venoval sa historicko-geografickej práci, barokový spisovateľ využívajúci slovakizovanú češtinu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 260.

[187] **NOSÁK, Timotej Ignác Bohuslav** (pseud. Nezabudov) (1818 Tisovec – 1877 Sabinov): spisovateľ, prekladateľ. Udržiaval početné kontakty so štúrovcami, účastník Slovanského zjazdu v Prahe, povstania v r. 1848 – 1849, básnik, publicista, redigoval Slovenské národné noviny a Orla tatranského. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 295 – 296.

[188] **ORMIS, Samuel** (1824 Revúca – 1875 Revúca): evanjelický kňaz, učiteľ, v r. 1863 – 1874 profesor na Gymnáziu v Revúcej, aktívne sa zapájal do politického života, organizátor slovenského školstva, aktívny publicista, zbieral povesti a rozprávky, pokúsil sa aj o vlastnú dramatickú tvorbu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 347 – 348.

[189] **ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV, Pavol** (1849 Vyšný Kubín – 1921 Dolný Kubín): kľúčová osobnosť slovenskej kultúry a literatúry poslednej tretiny 19. storočia a začiatku 20. storočia. Vyštudoval právo, mal vlastnú advokátsku prax. Jeho literárne dielo je veľmi rozsiahle. Pozri: SEDLÁK, ref. 160, s. 461 – 466.

[190] **OSVALD, František Richard** (1845 Hodruša-Hámre – 1926 Trnava): katolícky kňaz a hod-

176. Ottmayer Anton[191]
177. Palárik Ján[192]
178. Paleš Juraj[193]
179. Palkovič Juraj[194]
180. Palšovič Anton[195]
181. Popánek Juraj[196]
182. Pauliny Ladislav[197]
183. Pauliny-Tóth Viliam[198]
184. Penzel Anton[199]

---

nostár, vydavateľ, organizátor literárnych podujatí, autor náboženských učebníc a príručiek, v r. 1919 – 1926 predseda Matice slovenskej, redigoval desiatky kníh. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 357 – 358.

[191] **OTTMAYER, Anton** (1796 Žilina – ?): právnik, profesor na Právnickej fakulte Peštianskej univerzity, aktívny člen pešťbudínskeho kruhu slovenských vzdelancov, znalec práva, usiloval sa aj o vlastnú tvorbu, ktorú publikoval v novinách a almanachoch. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 360.

[192] **PALÁRIK, Ján** (1822 Raková – 1870 Majcichov): dramatik, novinár, katolícky kňaz, aktívne sa zapájal do politického diania, v r. 1848 – 1849 bol pod policajným dozorom, obhajoval štúrovský jazyk, podporoval federalistickú koncepciu spojenia slovanských národov v monarchii, spoluzakladateľ Matice slovenskej, podporovateľ slovenských gymnázií. Zakladal a redigoval časopis Cyrill a Method, v jeho literárnej tvorbe dominovala dramatická tvorba. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 372 – 373.

[193] **PALEŠ, Juraj** (1753 Kľačno – 1833 Spišské Podhradie): katolícky kňaz a hodnostár, od roku 1819 riaditeľ prvého slovenského učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule, zakladal školy a fondy na podporu študentov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 374.

[194] **PALKOVIČ, Juraj** (1763 Veľké Chlievany – 1835 Ostrihom): katolícky kňaz a hodnostár, člen Slovenského učeného tovarišstva, popularizátor bernolákovčiny, vydavateľ, redigoval Bernolákov Slovár, prekladateľ z latinčiny a gréčtiny, vlastnil bohatú knižnicu a numizmatickú zbierku. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 385.

PALKOVIČ, Juraj (1769 Rimavská Baňa – 1850 Bratislava): spisovateľ, vydavateľ, pedagóg, profesor na Katedre reči a literatúry slovenskej na lýceu v Bratislave, v r. 1828 – 1829 predseda Spoločnosti československej, vydavateľ, redaktor, publicista. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 385 – 386.

[195] **PALŠOVIČ, Anton** (1771 Trnava – 1864 Bratislava): katolícky kňaz, spolupracovník bernolákovcov, zakladajúci člen Slovenského učeného tovarišstva, autor literatúry s náboženskými motívmi. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 386.

[196] Pravdepodobne **PAPÁNEK, Juraj** (1738 Kuklov – 1802 Olasz, Maďarsko): katolícky kňaz, autor viacerých prác venovaných histórii, je autorom prvých slovenských národných dejín Historia gentis Slavae (1780). Pozri: MARSINA, Richard. Historik Juraj Papánek (1738 – 1802): k 200. výročiu smrti. In Historický zborník, 2002, roč. 12, č. 1 – 2, s. 266 – 268.

[197] **PAULINY, Ladislav** (1815 Bošáca – 1906 Senica): evanjelický kňaz, blízky spolupracovník Ľ. Štúra, aktívne sa zúčastnil na všetkých dobrovoľníckych výpravách v r. 1848 – 1849, venoval sa vlastnej literárnej tvorbe, ale je aj autorom historických prác a niekoľkých biografických portrétov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 409 – 410.

[198] **PAULINY-TÓTH, Viliam (**1826 Senica – 1877 Martin): spisovateľ, novinár, redaktor, podpredseda Matice slovenskej, zaoberal sa aj literárnou kritikou, aktívne sa podieľal na memorandových udalostiach, bol členom delegácie na uhorskom sneme, člen rôznych spolkov, redigoval viaceré časopisy a významne sa podieľal na organizácii politického života na Slovensku. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 411 – 412.

[199] **PENZEL, Anton** (1810 Kráľova Lehota – 1886 Banská Bystrica): evanjelický kňaz, priekopník ovocinárstva, zakladateľ ovocných sadov, autor odbornej literatúry na túto tému. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 432.

185. Petian Daniel[200]
186. Petrovič Jozef[201]
187. Piator Ambro[202]
188. Pilárik Štefan[203]
189. Plachý Ondrej[204]
190. Plošic Július[205]
191. Podhradský Jozef[206]
192. Pozdech Jozef[207]
193. Pribiš Daniel[208]
194. Príhoda Pavol[209]
195. Rabček Ondrej[210]

---

[200] **PETIAN, Daniel** (1772 Polichno – 1828 Príbelce): evanjelický kňaz, autor prác o dejinách evanjelickej cirkvi v Uhorsku, podporoval slovenskú literatúru. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 442.

[201] **PETROVIČ, Jozef** (1814 Turá Lúka – 1843 Turá Lúka): katolícky kňaz, spolupracovník Jána Hollého, pripravil aj jeho životopis. Prekladal z nemčiny, sám bol literárne činný. Pozri: RIZNER, Ľudovít (ed.). Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. IV. diel, P – R. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1932, s. 53 – 54.

[202] Pravdepodobne: **PIETOR, Ambro** (1843 Bobrovec – 1906 Martin): právnik, redaktor Pešťbudínskych vedomostí, v r. 1874 – 1898 zodpovedný redaktor Národných novín, redaktor a vydavateľ časopisu Národný hlásnik. Organizátor a funkcionár spolkov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 459 – 460.

[203] **PILÁRIK, Štefan** (1615 Očová – 1693 Neusalza-Spremberg): evanjelický kňaz, prekladateľ náboženskej literatúry, autor autobiografických prác z tureckého zajatia, používal slovakizovanú češtinu. Jeho syn Štefan (1644 Dolná Strehová – 1720 Röhrdorf) sa rovnako venoval písaniu náboženskej literatúry. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 465 – 466.

[204] **PLACHÝ, Ondrej** (pseud. Honoribus) (1755 Zemiansky Vrbovok – 1810 Nové Mesto nad Váhom): evanjelický kňaz, autor oslavných básní, spresnil Lutherovu biografiu, autor viacerých historických prác, osvietenský učenec. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 477 – 478.

[205] **PLOŠIC, Július** (1819 Budča – 1899 Kremnica): publicista, venoval sa osvete, katolícky kňaz, aktívny účastník memorandového zhromaždenia, spoluzakladateľ Matice slovenskej a Gymnázia v Kláštore pod Znievom. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 488 – 489.

[206] **PODHRADSKÝ, Jozef** (1823 Skalica – 1915 Svetozarevo): spisovateľ, pedagóg, evanjelický kňaz, neskôr prestúpil k pravoslávnej cirkvi, literárne činný, ťažisko jeho pôsobenia bolo v dramatickej tvorbe, realizoval sa aj na publicistickom poli. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 493 – 494.

[207] **POZDECH, Jozef** (1811 Trnava – 1878 Budapešť): vynálezca, podnikateľ, vlastník kováčskej dielne, v ktorej aplikoval nové postupy, skúšal vlastné vynálezy, člen Matice slovenskej, jeden z popredných predstaviteľov Novej školy slovenskej, jeho vynálezy boli opakovane oceňované na rôznych výstavách. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 530 – 531.

[208] **PRIBIŠ, Daniel** (1580 Liptovská Teplá – 1645 Spišský Hrhov): zostavovateľ prvej zbierky duchovnej lyriky na Slovensku, do spevníka zaradil piesne prevažne slovenského pôvodu, zvyšok tvorili preklady z latinčiny a nemčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 538.

[209] **PRÍHODA, Pavol** (1840 Skalica – 1908 Borský Mikuláš): katolícky kňaz, spisovateľ. V literárnej tvorbe sa venoval najmä náboženským motívom, spoluorganizoval ochotnícke divadlo, aktívne sa zaujímal o včelárstvo. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 163, s. 542.

[210] Pravdepodobne **RABČEK, Andrej** (1712 Považská Bystrica – 1792 Malý Cetín): katolícky kňaz a cirkevný hodnostár, náboženský spisovateľ, venoval sa aj histórii, dejinám napr. Spišskej kapituly a prepoštstva. Pozri: Slovenský biografický slovník, V. zväzok, R – Š. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 12.

196. Radlinský Ondrej[211]
197. Rázus Martin[212]
198. Rehák Rupert[213]
199. Rešetka Michal[214]
200. Reuss Gustáv[215]
201. Ribay Juraj[216]
202. Rizner Ľudovít[217]
203. Robík Ján[218]
204. Rohoň Juraj[219]
205. Rovnianek Peter[220]

---

[211] Pravdepodobne **RADLINSKÝ, Andrej Ľudovít** (1817 Dolný Kubín – 1879 Kúty) jazykovedec, redaktor, organizátor národno-kultúrneho života, spisovateľ, katolícky kňaz, propagátor česko-slovenskej vzájomnosti, v revolúcii v r. 1848 – 1849 organizoval dobrovoľníkov, spoluzakladateľ Matice slovenskej, spoluzakladateľ Spolku sv. Vojtecha, jeho doživotný čestný predseda, aktívnou literárnou činnosťou popularizoval používanie slovenčiny, redaktor vo viacerých novinách. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 16 – 18.

[212] **RÁZUS, Martin** (1888 Liptovský Mikuláš – 1937 Brezno): básnik, publicista, politik, evanjelický farár, v rokoch 1929 – 1937 predseda Slovenskej národnej strany, stúpenec autonomizmu, v rokoch 1929 – 1937 poslanec Národného zhromaždenia. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 49 – 51.

[213] **REHÁK, Rupert** (1863 Smolinské – 1929 Mariazell, Rakúsko): po emigrovaní do USA pracoval medzi krajanmi v Binghamtone, podporoval národné podujatia, neskôr sa vrátil do Rakúska, písal náboženské verše i politické úvahy. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 56.

[214] **REŠETKA, Michal** (1794 Bobot – 1854 Horná Súča): katolícky kňaz, bernolákovec, zberateľ slovenských kníh, zhromaždil rozsiahlu zbierku slovenských tlačí, zhromažďoval údaje o slovenských autoroch, šíriteľ a editor slovenskej literatúry. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 69 – 70.

[215] **REUSS, Gustáv** (1818 Revúca – 1861 Revúca): lekár, vedec, zaujímal sa o botaniku, položil základ botanickej terminológie v slovenčine, písal vlastivedné práce o Gemeri (vrátane historických, jazykových a archeologických súvislostí), zaujímal sa o etnológiu, zbieral folkloristický materiál, písal slovakizovanou češtinou. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 71 – 72.

[216] **RIBAY, Juraj** (1754 Bánovce nad Bebravou – 1812 Savino Selo, Srbsko): popredný predstaviteľ osvietenstva, slavista, venoval sa zberateľskej práci, zostavil rozsiahlu knižnicu slovacík a bohemík, propagátor používania slovenského jazyka, zaoberal sa aj štúdiom dialektov, venoval sa ľudovýchove, osvete a redaktorskej činnosti. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 83 – 84.

[217] **RIZNER, Ľudovít Vladimír** (1849 Bošáca – 1913 Bošáca): bibliograf, historik, spisovateľ, jazykovedec, pedagóg, propagátor pedagogiky založenej na princípoch J. A. Komenského, prízvukoval význam knižníc pre vzdelanosť, jeho celoživotným dielom bola Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roka 1900. Pôsobil tiež ako redaktor a venoval sa zhromažďovaniu etnologického materiálu. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 97 – 99.

[218] **ROBÍK, Ján Alojz** (1648 Stupava – 1701 Trnava): katolícky kňaz a spisovateľ, prekladateľ z latinčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 99.

[219] **ROHOŇ, Juraj** (1773 Horný Kalník – 1831 Hložany, Srbsko): predstaviteľ dolnozemských Slovákov, organizátor tamojšieho kultúrneho života, šíriteľ osvety, spisovateľ. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 103 – 104.

[220] **ROVNIANEK, Peter Víťazoslav** (1867 Dolný Hričov – 1933 Hornitos, USA). V roku 1888 sa vysťahoval do USA. Hoci vyštudoval teológiu, kňazskej práci sa nevenoval. Organizátor spolkového a kultúrneho života Slovákov v USA, spoluzakladateľ Slovenskej ligy v Amerike, podnikateľ, venoval sa aj literárnej činnosti a publicistke. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 126.

206. Roy Vladimír[221]
207. Rožňay Samuel[222]
208. Rudnay Alexander[223]
209. Rúčka Štefan[224]
210. Salva Karol[225]
211. Sambucus-Boza[226]
212. Sasinek Franko Víťazoslav[227]
213. Semian Michal[228]
214. Severini Ján[229]
215. Simonides Ján[230]

---

[221] **ROY, Vladimír** (1885 Adamovské Kochanovce – 1936 Starý Smokovec): básnik, prekladateľ, evanjelický kňaz, účastník porád Československej jednoty v Luhačoviciach, básnik druhej vlny slovenskej moderny, prekladal z viacerých európskych jazykov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 128 – 129.

[222] **ROŽŇAY, Samuel** (1787 Zvolen – 1815 Banská Bystrica): básnik, prekladateľ, pedagóg, evanjelický kňaz, jeden z prvých umeleckých prekladateľov v slovenskej literatúre, venoval sa aj publicistike. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 134.

[223] **RUDNAY, Alexander** (1760 Považany-Svätý Kríž – 1831 Ostrihom, Maďarsko): katolícky kňaz a cirkevný hodnostár, spisovateľ, od roku 1819 ostrihomský arcibiskup, od r. 1828 kardinál. Patril medzi osvietenských vzdelancov, podporoval cirkevné školstvo a jeho rozvoj, hlásil sa k slovenskej národnej príslušnosti, podporovateľ A. Bernoláka, mecén Slovenského učeného tovarišstva. Pozri: KÄFER, István (ed.) Alexander Rudnay a jeho doba/Rudnay Sándor és kora. Ostrihom – Trnava: Rudnay Sándor Kulturális és Városvédö Egyesület – Spolok svätého Vojtecha, 1998. 188 s.

[224] **RÚČKA, Štefan** (1825 Trnava – 1904 Veľké Kostoľany): historik, publicista, katolícky kňaz, autor monografie o Trnave a Hlohovci, istý čas redaktor Cyrilla a Methoda, člen Matice slovenskej, prispievateľ do slovenských novín. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 136.

[225] **SALVA, Karol** (1849 Liptovská Sielnica – 1913 Cleveland, USA): pedagóg, organizátor krajanského života v USA, evanjelický kňaz. Veľa energie venoval vydavateľskej a redaktorskej činnosti, kníhtlačiar v Ružomberku. Značnú časť jeho prác tvorili ľudovýchovné, osvetové a pedagogické príručky. R. 1909 emigroval do USA, aktivizoval sa v krajanskom hnutí a prispieval do slovenských novín. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 171 – 172.

[226] **SAMBUCUS, Ján** (pseud. Boza) (1531 Trnava – 1584 Viedeň): univerzitný profesor, numizmatik, básnik, zberateľ rukopisov, udržiaval kontakty s poprednými humanistami svojej doby, znalec a prekladateľ antickej literatúry, majiteľ rozsiahlej knižnice tlačených a rukopisných diel, od r. 1558 dvorný radca Ferdinanda I. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 174 – 175.

[227] **SASINEK, František Víťazoslav** (1839 Skalica – 1914 Graz, Rakúsko): historik, archivár, profesor, od roku 1865 opatrovateľ zbierok Matice slovenskej, archivár, redaktor Letopisu Matice slovenskej. Jeho celoživotnou záľubou bola história, patril k najaktívnejším slovenským historikom druhej polovice 19. storočia, zaujímali ho najmä najstaršie dejiny Slovenska a Slovákov, usiloval sa dokázať starobylosť Slovákov, ako učiteľ napísal aj niekoľko učebníc. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 179 – 181.

[228] **SEMIAN, Michal** (1741 Vrádište – 1812 Pezinok): evanjelický farár, básnik, prekladateľ, vydal aj prácu venujúcu sa dejinám Uhorska, prekladal z maďarčiny. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 202.

[229] **SEVERINI, Ján** (1716 Dolná Strehová – 1789 Banská Štiavnica): v r. 1755 – 1789 rektor Gymnázia v Banskej Štiavnici, učiteľ, venoval sa prírodným vedám, ale aj filozofii. Jeho knižná tvorba bola zameraná na potreby gymnázia, ktoré viedol, bol autorom niekoľkých učebníc. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 212.

[230] **SIMONIDES, Ján** (1639 Bijacovce – 1674 Myjava-Turá Lúka): jezuita, misionár, viedol asketický život. V roku 1950 bol vyhlásený za blahoslaveného. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 260.

216. Sinapius-Horčička Daniel[231]
217. Sklenár Juraj[232]
218. Slotta Juraj[233]
219. Slušný Ignác[234]
220. Smrtník Benigmus[235]
221. Sőlősi Benedikt[236]
222. Straka Jozef[237]
223. Šafarik Pavol Jozef[238]
224. Ščasný Jozef[239]
225. Šimko Adalbert[240]

SIMONIDES, Ján (1648 Spišské Vlachy – 1708 Banská Bystrica): študoval na evanjelickom kolégiu v Prešove. Autor prác memoárového a cestopisného charakteru, kde si značil svoje zážitky zo súdu, väzenia a následných galejí, na ktoré sa dostal po odhalení Vešeléniho sprisahania. Preferoval používanie národných jazykov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 260.

[231] **SINAPIUS-HORČIČKA, Daniel** (1640 Sučany – 1688 Levoča): evanjelický kňaz, spisovateľ. Pôsobil ako kazateľ na rôznych miestach. R. 1673 musel spolu s rodinou odísť na 10 rokov do vyhnanstva. Bol literárne činný, venoval sa poézii, písal v latinčine, slovenčine aj češtine, odporúčal používanie domáceho jazyka. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 261 – 262.

[232] **SKLENÁR, Juraj** (1744 Spišské Tomášovce – 1790 Bratislava): pedagóg, historik, jezuita. Najvýznamnejšie je jeho dielo Najstaršia poloha Veľkej Moravy a prvý vpád a nájazd Maďarov na ňu, v ktorom bránil rovnoprávnosť Slovákov v Uhorsku. Vydal aj ďalšie diela, v ktorých sa venoval Veľkej Morave. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 272.

[233] **SLOTA, Juraj** (Slotta) (1819 Rajec – 1882 Leopoldov): pedagóg, publicista, katolícky kňaz, prvý správca Spolku sv. Vojtecha, redaktor katolíckych periodík, účastník memorandového zhromaždenia, spoluzakladateľ Matice slovenskej. Venoval sa aj osvete a publicistike. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 294 – 295.

[234] **SLUŠNÝ, Ignác V**. (1828 Liptovský Trnovec – 1882 Liptovský Trnovec:) spisovateľ, prekladateľ. Vedúca osobnosť peštianskej slovenskej akademickej mládeže, blízky spolupracovník A. Radlinského, publicisticky prispieval do viacerých slovenských periodík, zaoberal sa aj filológiou. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 296 – 297.

[235] Pravdepodobne: **SMRTNÍK, Benignus Juraj** (1650 Žiar nad Hronom – 1710 Naháč): františkán, náboženský spisovateľ, autor náboženských próz s typickými črtami baroka. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 305.

[236] **SŐLŐŠI, Benedikt** (1609 Rybník okr. Levice – 1656 Kláštor pod Znievom): jezuita, zostavovateľ zborníka Cantus catholici, prvého slovenského katolíckeho tlačeného spevníka. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 313.

[237] **STRAKA, Jozef** (? – ?): katolícky kňaz, pôsobil v Borovciach, autor náboženských textov. Pozri: RIZNER, Ľudovít (ed.). Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. V. diel, S – Š. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1933, s. 177.

[238] **ŠAFÁRIK, Pavol Jozef** (1795 Kobeliarovo – 1861 Praha): básnik, historik, etnograf, slavista. Svojím dielom hlboko ovplyvnil štúrovcov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 424 – 425. SEDLÁK, Imrich (ed.). Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Zborník z vedeckej konferencie. Martin: Matica slovenská, 1989. 411 s. Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Prešov – Martin: UPJŠ – Matica slovenská, 1996. 547 s.

[239] **ŠČASNÝ, Jozef** (1813 Borský Mikuláš – 1889 Bratislava): katolícky kňaz, príslušník mladej generácie bernolákovcov. Značný majetok venoval na podporu chudobných študentov, prispieval na vydávanie periodík a rôznych tlačovín, zakladajúci člen Matice českej a Matice slovenskej, podporovateľ národno-kultúrnych aktivít. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 436.

[240] **ŠIMKO, Vojtech** (Adalbert) (1759 Kňažice – 1827 Trnava): bernolákovec, františkánsky mních, neskôr kňaz, zakladajúci člen Slovenského učeného tovarišstva, diela zväčša písal v bernolákovčine. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 455 – 456. RIZNER, ref. 237, s. 217 – 218.

226. Škultéty August Horislav[241]
227. Šoltésová-Maróthy Elena[242]
228. Štefanovič Samuel[243]
229. Štefánik Milan Rastislav[244]
230. Štúr Dionýz[245]
231. Štúr Ľudovít[246]
232. Šuhajda Ľudovít[247]
233. Šujánsky František[248]
234. Šulek Bohuslav[249]
235. Tablic Bohuslav[250]

---

[241] **ŠKULTÉTY, August Horislav** (1819 Veľký Krtíš – 1892 Kraskovo): pedagóg, spisovateľ, evanjelický farár, príslušník štúrovskej generácie, žiak Ľudovíta Štúra, popredný člen Tatrína, venoval sa aj literárnej tvorbe, osvetovej činnosti, bol prvý pedagóg a riaditeľ Gymnázia v Revúcej, venoval sa tiež zberu slovenskej ľudovej literatúry. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 471 – 472.

[242] **ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy** (1855 Krupina – 1939 Martin): spisovateľka, zakladateľka ženského hnutia a dievčenského školstva, popredná predstaviteľka spolku Živena. Venovala sa aj redaktorskej a publicistickej práci. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 487 – 488.

[243] **ŠTEFANOVIČ, Samuel Dobroslav** (1822 Banská Bystrica – 1910 Kremnica): publicista, redaktor, kapitán slovenských dobrovoľníkov v revolúcii v r. 1848 – 1849, spoluiniciátor memorandového zhromaždenia. Venoval sa aj publicistike a literárnej kritike. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 514 – 515.

[244] **ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav** (1880 Košariská – 1919 Ivanka pri Dunaji): vedec, astronóm, letec, politik, generál. Pozri napríklad: ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.). Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, 288 s. KŠIŇAN, Michal. Milan Rastislav Štefánik. Brno: Computer press, SNA, 2012, 64 s.

[245] **ŠTÚR, Dionýz** (1827 Beckov – 1893 Viedeň): prírodovedec, geológ, v r. 1885 – 1892 riaditeľ Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni, geológ svetového mena, autor viacerých priekopníckych prác a výskumov. Patril medzi zakladajúcich členov Matice slovenskej. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 529 – 530.

[246] **ŠTÚR, Ľudovít** (1815 Uhrovec – 1856 Modra): kodifikátor spisovnej slovenčiny, politik, jazykovedec, pedagóg, básnik, publicista. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 532 – 535.

[247] **ŠUHAJDA, Ľudovít Matej** (1806 Banská Štiavnica – 1872 Banská Štiavnica): publicista, učiteľ, evanjelický kňaz, v r. 1840 – 1854 profesor na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, autor národnej obrany Slovákov, podporovateľ slovenských kultúrnych podujatí a vzdelávacích ústavov. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 539 – 540.

[248] Pravdepodobne: **ŠUJANSKÝ, František** (1832 Rajec – 1907 Český Těšín): jazykovedec, etnograf, katolícky kňaz. Osobne sa poznal s mnohými národovcami, zakladajúci člen a stály podporovateľ programu Slovenskej národnej strany. Venoval sa jazykovede, štúdiu nárečí, ale zbieral aj slovenské rozprávky, piesne a porekadlá, pozornosť venoval i onomastike, šíril knihy a venoval sa osvete. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 541 – 542.

[249] **ŠULEK, Bohuslav Karol** (1816 Sobotište – 1895 Záhreb): prírodovedec, redaktor, väčšinu života prežil v Chorvátsku, písal učebnice, venoval sa prírodným vedám, ale aj jazykovede. Istý čas pôsobil ako tajomník akadémie vied v Záhrebe. Pozri: Slovenský biografický slovník, ref. 210, s. 544.

[250] **TABLIC, Bohuslav** (1769 České Brezovo – 1832 Hontianske Moravce): evanjelický kňaz, básnik, prekladateľ. Popri básnickej tvorbe sa venoval zhromažďovaniu, štúdiu a vydávaniu diel starších slovenských básnikov, pripravil aj niekoľko literárnovedných profilov starších slovenských básnikov. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, VI. zväzok, T – Ž. MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). Martin: Matica slovenská, 1994, s. 13 – 14.

236. Tamaškovič Martin[251]
237. Tamáši Mikuláš[252]
238. Timko Anton[253]
239. Timko Samuel[254]
240. Tomášik Samuel[255]
241. Tomkuliak Peter[256]
242. Truchlý-Sytniansky Ondrej[257]
243. Tvrdý Peter[258]
244. Tvrdý Štefan[259]
245. Uram-Podtatranský Gregor[260]

---

[251] **TAMAŠKOVIČ, Martin Branislav** (1803 Dechtice – 1872 Trnava): národnokultúrny pracovník v Trnave. Stúpenec bernolákovčiny, neskôr prívrženec štúrovcov. Člen Tatrína, dôstojník Slovenského dobrovoľníckeho zboru v revolúcii v r. 1848 – 1849, zakladajúci člen Matice slovenskej a Spolu sv. Vojtecha, príležitostne písal básne. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 25 – 26.

[252] **TAMÁŠI, Mikuláš** (17. – 18. stor.): žilinský mešťan, v r. 1687 – 1717 notár mesta Žilina, podporovateľ a šíriteľ rekatolizačného úsilia. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 25.

[253] **TIMKO, Anton Emanuel** (1843 Selce – 1903 Podkriváň): písal cestopisne a humoristicky ladenú prózu, beletrizoval náboženské poučenia i hospodárske rady. Vo viacerých časopisoch publikoval preklady a venoval sa aj rôznorodým kratším literárnym žánrom. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 69 – 71.

[254] **TIMKO, Samuel** (1675 Trenčianska Turná – 1736 Košice): zakladateľská osobnosť modernej kritickej historiografie, vysokoškolský profesor. Venoval sa historicko-geografickému výskumu, vydal aj zbierku biografií kardinálov, venoval sa spracovaniu uhorských dejín. Voči tzv. podmaniteľskej teórii postavil tzv. pohostinnú teóriu o prijatí Maďarov. Pozornosť venoval aj Veľkej Morave a jej predstaviteľom. Výrazne ovplyvnil ďalších slovenských historikov. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 70 – 71.

[255] **TOMÁŠIK, Samuel** (1813 Gemerské Teplice – 1887 Chyžné): evanjelický kňaz, spisovateľ. Popredný predstaviteľ slovenského emancipačného hnutia, pozornosť venoval školstvu, zaujímal sa o prípravu kodifikácie štúrovskej slovenčiny. Venoval sa literárnej tvorbe, písal básne, beletriu, drámu aj publicistiku, poslovenčená verzia hymnickej piesne Hej, Slované, ešte naše slovenská reč žije sprevádzala rôzne podujatia štúrovcov a aj neskôr bola mimoriadne populárna. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 91 – 93.

[256] **TOMKULIAK, Peter** (1838 Krivá – 1894 Zvolen): katolícky kňaz, publicista, angažoval sa ako kultúrny a osvetový pracovník, venoval sa hospodárskej a náboženskej osvete. Svoje príspevky publikoval vo viacerých periodikách. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 98.

[257] **TRUCHLÝ, Andrej** (pseud. Sytniansky) (1841 Antol – 1916 Sása): katolícky kňaz, prekladateľ, spisovateľ, niekoľko rokov viedol časopis Orol, organizátor ochotníckeho divadla a spevokolu v Banskej Štiavnici, vo vyššom veku sa venoval botanike. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 131 – 133.

[258] **TVRDÝ, Peter** (1850 Žilina – 1935 Myjava): lexikograf, prekladateľ, jazykovedec, ovládal niekoľko jazykov, venoval sa tvorbe praktických slovníkov, zaslúžil sa o ustálenie normy spisovnej slovenčiny, bojoval proti prenikaniu bohemizmov do jazyka. Vytvoril Slovenský frazeologický slovník (1931), prekladal do slovenčiny diela klasikov ruskej literatúry. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 158 – 159.

[259] **TVRDÝ, Štefan** (1788 Žilina – 1862 Bytča): katolícky kňaz a hodnostár, stúpenec štúrovskej slovenčiny, finančne podporoval slovenských študentov z chudobných pomerov. Venoval sa napríklad aj osvete, organizoval spolky miernosti. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 160.

[260] **URAM-PODTATRANSKÝ, Rehor** (Gregor) (1846 Liptovský Mikuláš – 1924 Košice): spisovateľ, pedagóg, venoval sa aj publicistike. Neobišiel ani tvorbu pre deti, krátko redigoval časopis Priateľ dietok. Autor viacerých učebníc, šlabikárov a čítaniek, aktívne sa zaujímal o stav škol-

246. Urbánek František[261]
247. Valaský Pavol[262]
248. Valášik Ján[263]
249. Vanoch Adam[264]
250. Veselovský František[265]
251. Viktorín Jozef[266]
252. Wagner Ján[267]
253. Wagner Karol[268]
254. Zachej Samuel[269]

---

stva a aktivizoval sa aj v učiteľských stavovských organizáciách. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 179 – 180.

[261] **URBÁNEK, František** (1790 Banská Štiavnica – 1880 Bratislava): katolícky cirkevný hodnostár, ovocinár, praktický pestovateľ, autor práce o šľachtení ovocných druhov. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 185 – 186.

[262] **VALASKÝ, Pavol** (1742 Baďan – 1824 Jelšava): evanjelický kňaz, historik. Zameriaval sa najmä na dejiny literatúry, kultúry a cirkvi. Ovládal niekoľko jazykov. Jeho historické práce ocenili aj nasledovníci. Okrem politických aspektov sa venoval aj dejinám kultúry. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 208 – 209.

[263] Pravdepodobne: **VALAŠÍK, Ján** (1719 Kolačno – 1768 Bôrka) katolícky kňaz, prekladateľ, z maďarčiny do slovenčiny preložil životopisy svätých, využil kultúrnu západoslovenčinu. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 210 – 211.

[264] **VANOCH, Adam** (1776 Svederník – 1849 Svederník): písal výlučne po latinsky, prevažne sa zameriaval na poéziu, publikoval v dobových časopisoch. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 228.

[265] **VESELOVSKÝ, František** (1845 Liptovská Lužná – 1917 Trnava): pôsobil ako advokát v Trnave, v r. 1901 – 1905 poslanec v uhorskom sneme za senický volebný okres, aktívny národný a osvetový pracovník, venoval sa publicistike a publikoval v dobovej tlači. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 266.

[266] **VIKTORIN, Jozef Karol** (1822 Zavar – 1874 Budapešť) katolícky kňaz, vydavateľ, publicista, spolupracoval so štúrovcami, sám bol literárne činný, zaujímal sa o ruskú literatúru, organizátor a finančný podporovateľ národných podujatí. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 280 – 281.

[267] **WAGNER, Ján Alojz** (1864 Slovenské Pravno – 1930 Bratislava): publicista, popularizátor prírodných vied, zaujímal sa najmä o meteorológiu a astronómiu, v novinách a časopisoch publikoval články, patril k priekopníkom dejín vedy a techniky na Slovensku. Bol aj odborníkom v poisťovníctve i členom viacerých spolkov. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 333.

[268] **WAGNER, Karol** (1732 Zborov – 1790 Sibiu, Rumunsko): historik, učiteľ, príslušník jezuitskej rehole, misionár na viacerých miestach, od roku 1777 kustód univerzitnej knižnice a učiteľ pomocných vied historických na Univerzite v Budíne. Ako historik sa zameriaval na výskum dejín Uhorska a genealógiu. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 334.

WAGNER, Karol (1830 Ocna Sugatag, Rumunsko – 1879 Budapešť): lesnícky odborník, učiteľ. Študoval na lesníckom odbore Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici, v rokoch 1867 – 1871 na rovnakej škole pôsobil ako profesor lesníctva, nasledujúce roky strávil ako vedúci lesníckeho odboru na ministerstve financií v Budapešti. V tejto pozícii pripravil prvý súborný lesný zákon z roku 1879. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 334 – 335.

[269] **ZACHEJ, Samuel** (1841 Mýto pod Ďumbierom – 1918 Sofia): popredná osobnosť národnopolitického hnutia, publicista, osvetový pracovník, pôsobil ako učiteľ v Kláštore pod Znievom. Od roku 1880 žil trvalo v Sofii, kde sa stal zakladateľom krajanského spolku v Bulharsku – Slovanskej besedy. Venoval sa novinárskej a osvetovej činnosti. Patril k významným publicistom v čase narastajúceho maďarizačného tlaku. Neskôr mu v Bulharsku vyšla práca o minulosti a prítomnosti Slovákov, z bulharčiny aj prekladal. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref.

255. Zaymus Gabriel[270]
256. Zaymus Romuald[271]
257. Záborský Jonáš[272]
258. Záturecký Adolf[273]
259. Závodník Štefan[274]
260. Zechcenter-Laskomerský Gustáv[275]
261. Zoch Ctiboh[276]
262. Zoch Ivan[277]

250, s. 396 – 397.

[270] **ZAYMUS, Cyril Gabriel** (1843 Rajec – 1894 Levoča): študoval teológiu, filológiu, filozofiu, neskôr pôsobil ako katolícky kaplán, profesor na Gymnáziu v Kláštore pod Znievom. Už počas stredoškolských štúdií prejavil záujem o literárnu tvorbu, angažoval sa v študentských spolkoch. Patril k významným pedagógom poslednej tretiny 19. storočia, venoval sa tvorbe a úprave učebníc a metodických príručiek pre učiteľov. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 420.

[271] **ZAYMUS, Romuald** (1828 Rajec – 1902 Žilina-Bytčica): v roku 1850 bol vysvätený za katolíckeho kňaza, spoluzakladateľ Matice slovenskej, za svoju podporu národnopolitického hnutia bol opakovane perzekvovaný uhorskými orgánmi. Patril k popredným ľudovýchovným pracovníkom na Slovensku. Publicista, komentátor politických a spoločenských pomerov na Slovensku. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 420 – 421.

[272] **ZÁBORSKÝ, Jonáš** (1812 Záborie – 1876 Župčany): významný slovenský spisovateľ, historik, publicista, evanjelický, neskôr katolícky kňaz. Venoval sa písaniu poviedok aj dramatickej tvorbe, neobišiel ani literárnokritické práce. Je autorom syntetického diela Dejiny kráľovstva uhorského od počiatkov do časov Žigmundových. Medzi ním a štúrovcami existovali početné rozdiely, bol prívržencom kollárovskej slovanskej koncepcie. Spoluzakladateľ Matice slovenskej, účastník memorandového zhromaždenia. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 384 – 386.

[273] **ZÁTURECKÝ, Adolf Vladimír** (1884 Slovenská Ľupča – 1958 Bratislava): popredný právnik, advokát, od roku 1936 prezident Najvyššieho súdu v Brne. Spolu s Emilom Stodolom spoluzakladateľ slovenskej právnickej terminológie. Venoval sa aj publicistke. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 414 – 415.

[274] **ZÁVODNÍK, Štefan** (1813 Horná Poruba – 1885 Pružina): osvetový pracovník, katolícky kňaz. V r. 1848 – 1849 ušiel pred prenasledovaním z územia Slovenska, činný v spolku Tatrín, zástanca štúrovskej slovenčiny, účastník memorandového zhromaždenia, zakladajúci člen Spolku sv. Vojtecha. V oblasti ľudovýchovnej činnosti za zameriaval predovšetkým na včelárstvo a ovocinárstvo. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 417 – 418.

[275] **ZECHENTER, Gustáv Kazimír** (pseud. Laskomerský) (1824 Banská Bystrica – 1908 Kremnica): študoval filozofiu, neskôr medicínu, aktívny predstaviteľ v memorandovom a matičnom období, účastník revolúcie v r. 1848 – 1849. Neskôr spoluzakladateľ Matice slovenskej. Venoval sa publicistickej a spisovateľskej činnosti, niektoré svoje diela sám ilustroval. Zaujímal sa aj o geologický a mineralogický výskum. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 425 – 427.

[276] **ZOCH, Ctiboh** (1815 Veličná – 1865 Jasenová): aktívny činiteľ slovenského národného hnutia 19. storočia, evanjelický kňaz. Podporovateľ štúrovcov, aktívny člen spolku Tatrín, obranca štúrovskej slovenčiny, aktívny účastník revolúcie v r. 1848 – 1849, významne sa angažoval aj v memorandovom období. Venoval sa i historickému výskumu, najmä dejinám evanjelickej cirkvi. Významne sa zapísal do dejín knihovníctva. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 458 – 461.

[277] **ZOCH, Ivan Branislav** (1843 Jasenová – 1921 Modra): pôsobil ako profesor na Gymnáziu v Revúcej, venoval sa viacerým vedným disciplínam, ale aj písaniu učebníc. Okrem prírodných vied sa zaujímal tiež o literárnu činnosť, prekladal z chorvátčiny. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 463.

263. Žaškovský František[278]
264. Žello Ľudovít[279]
265. Žiak-Solický Izidor[280]

Štúdia je jedným z výstupov projektu VEGA č. 1/0615/15: Medzi politikou a každodennosťou. Zo života v Nitre v rokoch 1939-1945.

[278] **ŽAŠKOVSKÝ, František** (1819 Dolný Kubín – 1887 Eger, Maďarsko): hudobný skladateľ, učiteľ, pôsobil ako profesor hudby na učiteľskom ústave v Jágri. Venoval sa chrámovej hudbe, publikoval aj niekoľko zborníkov piesní. Za svoje aktivity získal niekoľko ocenení. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 488 – 489.

[279] **ŽELLO, Ľudovít** (1809 Banská Bystrica – 1873 Kiskőrős, Maďarsko): študoval na evanjelickom lýceu v Bratislave, takmer celý život zotrval v pozícii učiteľa v zmiešanom slovensko-maďarsko-nemeckom prostredí. Bol autorom niekoľkých básnických zbierok a vlastenecky ladených básní, bol i majiteľom cennej numizmatickej zbierky. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 493.

[280] **ŽIAK, Izidor** (pseud. Izidor Žiak Somolický) (1863 Turčianske Teplice – 1918 Banská Bystrica): počas stredoškolských štúdií písal rôznorodé texty, za ktoré bol perzekvovaný zo strany uhorských orgánov. Aj neskôr sa venoval písaniu a bol považovaný za popredného literáta svojej doby. Pozri: Slovenský bibliografický slovník, ref. 250, s. 495.

SPOLUPRÁCA MÚZEÍ SO ŠKOLAMI V OBDOBÍ ROKOV 1970 – 1975 NA STRÁNKACH VÝROČNÝCH SPRÁV SLOVENSKÝCH MÚZEÍ

Daniela PRELOVSKÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra muzeológie
Hodžova 1, 949 01 Nitra
dprelovska@ukf.sk

PRELOVSKÁ, Daniela. Cooperation between Museums and Schools during 1970 – 1975 Based on Annual Reports of Slovak Museums. Following article is as a contribution to the history of Slovak museology during the first half of 1970s´. It is based on archival records, which were published as Annual Reports of Slovak Museums. It is focused on the cooperation of Slovak Museums with all types of schools in Slovakia between 1970 – 1975.

Kľúčové slová: múzeum; škola; expozície; výstavy; prednášky; besedy; súťaže; krúžky; vyučovanie; exkurzie; zberateľstvo; 1970 – 1975;

Keywords: museum; school; expositions; exhibitions; lectures; discussions; competitions; clubs; education; trips; collecting; 1970 – 1975;

Výročné správy slovenských múzeí začali vychádzať v roku 1966. Ich vydávanie podnietil Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea. Umožňovali sledovať všetky múzeá, podmienky, v ktorých pracovali, a výsledky ich práce. Ich činnosť bolo (a aj v súčasnosti je) možné systematicky sledovať vertikálne a horizontálne, kvantitatívne aj kvalitatívne. Správy boli spracovávané na základe jednotných kritérií a ukazovateľov, ktoré zahŕňali všetky základné zložky muzeálnej práce. Na rozdiel od súčasných správ, v ktorých prevažuje tabuľkové vyjadrenie požadovaných skutočností, boli v predmetnom období informácie vyjadrené slovne. Práve táto skutočnosť umožňuje bádateľom pracovať s fenoménmi, ktoré majú významný dokumentačný prínos k dejinám slovenského múzejníctva.[1]

[1] K predchádzajúcim obdobiam vývoja múzejného fenoménu na Slovensku pozri napríklad: PALÁRIK, Miroslav. Múzejníctvo v období ČSR. In Pamiatky a múzeá : Revue pre kultúrne dedičstvo, 2009, roč. 58, č. 4, s. 49 – 54; PALÁRIK, Miroslav. Múzejníctvo v slovenskom štáte. In WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 14. Nitra: UKF, 2008, s. 295 – 311; PALÁRIK, Miroslav. Zväz slovenských múzeí v období slovenského štátu 1939 – 1945. Nitra: UKF, 2011. 198 s; ELIAŠOVÁ, Silvia. Premeny slovenského múzejníctva v rokoch 1945 – 1970. Nitra:

Na úseku kultúrno-výchovnej činnosti mali a majú múzeá závažnú úlohu – spoluprácu so školami všetkých stupňov. Prax potvrdzovala a potvrdzuje, že hlavné jadro škôl, ktoré prichádzajú do múzeí, tvoria žiaci prvého cyklu, t. j. základných deväťročných škôl. V predmetnom období prichádzali do múzeí štyrikrát viac žiaci I. cyklu ako študenti II. cyklu. Stredné školy nevyužívali a nevyužívajú múzeum v dostatočnej miere, a to napriek skutočnosti, že študenti týchto škôl majú určité základy vedomostí a lepšie predpoklady na to, aby z muzeálnej expozície/výstavy vyťažili pre seba viac ako žiaci škôl nižšieho stupňa. Podmienkou dobrej spolupráce múzea a školy na všetkých stupňoch je zoznámenie sa so základnou problematikou pôsobenia a možnosťami druhej strany. Učiteľ by mal dobre poznať expozíciu, oboznámiť sa s depozitármi a ďalšími službami, ktoré múzeá poskytujú. Mal by aspoň informatívne poznať vnútornú prácu múzea, oboznámiť sa s dokumentáciou tak, aby videl, že prezentácia zbierok je iba súčasťou rozsiahlej muzeálnej práce.[2] Týmto spôsobom učitelia získavajú odborné poznatky a môžu prebudiť v žiakoch záujem o múzeum ako kultúrnu inštitúciu.

Začiatkom 70. rokov 20. storočia nebola venovaná dostatočná pozornosť budúcim učiteľom ani učiteľom z praxe v zmysle poznania didaktických a výchovných možností expozície/výstavy a iných kultúrnych podujatí, ktoré múzeá pripravovali. Na druhej strane ani múzejníci často nepoznali problémy škôl, učebné osnovy, výchovné ciele, potreby a možnosti škôl.[3] Z tohto dôvodu múzeá spolupracovali s okresnými pedagogickými strediskami (ďalej OPS) alebo organizovali aktívy učiteľov v priestoroch múzea alebo mimo neho. Výsledkom takejto činnosti bolo, že sa učitelia naučili cielene využívať expozície/výstavy pri vyučovaní, čím sa odstraňovala určitá živelnosť v návštevnosti múzeí.

Kultúrno-výchovné pôsobenie múzeí na školskú mládež mohlo prebiehať v dvoch rovinách. V prvom prípade išlo o klasickú prehliadku expozícií/výstav, pri ktorých bolo realizované lektorské slovo. Výklad mal vhodne a zaujímavo dopĺňať preberané učivo v škole. V tomto prípade preberal úlohu učiteľa lektor, na ktorého kompetencie bol kladený veľký dôraz. Pre výchovno-vzdelávacích pracovníkov malo byť samozrejmosťou poznať obsah tých spoločenskovedných a prírodovedných predmetov, s ktorými pri modifikovanom výklade prichádzali do styku.[4] Výklad mal byť názorný, primeraný veku, logický, porovnávací a problémový. To malo žiakom umožniť rekonštrukciu materiálnej a duchovnej

UKF, 2011. 132 s; ELIAŠOVÁ, Silvia. Poštátnenie múzeí ako predpoklad rozvoja slovenského múzejníctva po roku 1945. In BÚTOROVÁ, Eva – KOVÁČOVÁ, Erika (eds.). Veda v praxi – prax vo vede : Zborník konferenčných príspevkov z vedeckej konferencie interných a externých doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. Nitra: UKF, 2009, s. 189 – 194. K problematike pozri tiež: BENEŠ, Josef. Sprevádzanie v múzeu ako muzeologický problém. In Múzeum, 1970, roč. 15, č. 4, s. 245 – 252; HALAJ, Dušan. Na pomoc školám. In Múzeum, 1971, roč. 16, č. 1, s. 14 – 16; MARCINKOVÁ, Anna. Kultúrnovýchovná činnosť slovenských múzeí. In Múzeum, 1970, roč. 15, č. 3, s. 149 – 159; ŠÁŠKY, Ladislav. Kultúrnovýchovná práca slovenských múzeí v oblasti starších dejín. In Múzeum, 1974, roč. 19, č. 1, s. 8 – 14.

[2] TÓTHOVÁ, Terézia. Spolupráca osvetového oddelenia Prírodovedného ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave so školami. In Múzeum, 1971, roč. 17, č. 1, s. 14.

[3] TÓTHOVÁ, ref. 2, s. 15.

[4] VALACHOVÁ, Anna. Pedagogicko-psychologické aspekty kultúrnovýchovnej práce slovenských múzeí. In Múzeum, 1972, roč. 17, č. 1, s. 13.

kultúry toho-ktorého civilizačného stupňa vo vývoji spoločnosti. Druhú rovinu spolupráce múzeí so školou tvorilo priame vyučovanie v múzeu. Išlo o náročnú odbornú a pedagogickú činnosť. Táto si však vyžadovala moderne vybavenú učebňu. S touto požiadavkou sa však väčšina múzeí nedokázala (vzhľadom na materiálne a priestorové podmienky) vyrovnať. Pokiaľ k takýmto vyučovacím hodinám prichádzalo, mali byť v kompetencii učiteľa. To si, samozrejme, vyžadovalo pedagogickú erudovanosť a dobrú znalosť muzeálneho materiálu, s ktorým mal učiteľ pracovať. V horšom prípade sa za vyučovaciu hodinu považovalo postávanie pred panelmi a vitrínami, pri ktorých si žiaci robili poznámky z preberaného učiva. Ak malo ísť o skutočné vyučovanie, táto forma sa javila ako neefektívna. Jedným z faktorov, ktoré vyučovanie v múzeu ovplyvňovali, bolo prehusťovanie vyučovacích hodín v školách. To malo za následok, že učiteľom často nezostával čas na aktivity v múzeu.[5]

Okrem expozícií/výstav spolupracovali múzeá so školami aj na iných kultúrnych programoch. Pre žiakov pripravovali prednášky, besedy, vlastivedné vychádzky a exkurzie či spoločenskovedné a prírodovedné súťaže.

Pri organizovaní mimoškolskej činnosti mládeže zohrávali významnú úlohu vlastivedné krúžky, ktoré pôsobili pri múzeách. Ich členmi boli spravidla žiaci základných a študenti stredných škôl. Obsahovou náplňou krúžkov mohla byť zberateľská činnosť alebo prehlbovanie vedomostí prostredníctvom názorného materiálu, ktorý malo múzeum k dispozícii.[6]

Lesnícke a drevárske múzeum Antol spolupracovalo v roku 1970 s II. ZDŠ v Krupine. Pre žiakov usporiadalo besedu a prednášku.[7] V roku 1972 v múzeu pracovali krúžky botanikov a zoológov v počte desať žiakov zo ZDŠ Antol. Svoje úsilie preukázali na okresnej súťaži.[8] V nasledujúcom roku múzeum spolupracovalo so ZDŠ pri príprave Izby revolučných tradícií v Antole. Pri tejto škole viedli pracovníci múzea prírodovedný krúžok so zameraním na ornitológiu. So školami I. cyklu múzeum spolupracovalo pri súťažiach v zoológii. Pre žiakov ZDŠ v Antole bola pripravená prednáška o funkcii lesov a ich význame pre našu spoločnosť v rámci Mesiaca lesov.[9] V roku 1974 múzeum pokračovalo v metodickej a materiálnej pomoci pri tvorbe Izby revolučných tradícií v ZDŠ Antol. Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici so školami spolupracovalo i v roku 1970. V rámci družby so žiakmi vojenského gymnázia mú-

---

[5] TÓTHOVÁ, ref. 2, s. 16.

[6] HALAJ, Dušan. Práca múzejníka – najmä lektora – pri výchovnom využití novších a najnovších dejín. In Múzeum, 1974, roč. 19, č. 1, s. 24.

[7] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1970. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1971, s. 26.

[8] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1972. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1973, s. 69.

[9] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1973. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1974, s. 45.

zeum pripravilo jednu besedu.[10] Pri múzeu v roku 1971 pracoval filmový klub mládeže. Jeho členmi boli žiaci a pionieri ZDŠ.[11] V múzeu sa pravidelne konalo prijímanie detí do pionierskej organizácie a porady i semináre pre učiteľov dejepisu k dejinám odboja a SNP. Inštitúcia spolupracovala s krúžkom vojenských tradícií pri Vojenskom gymnáziu SNP. V roku 1972 sa po prvý raz uskutočnil Beh vďaky študentov Pedagogickej fakulty z Prešova do múzea.[12] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

*V **Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici*** bol rok 1970 v znamení prednášok pre školy na rôzne témy podľa požiadania učiteľa. Najviac sa prednášalo o histórii baníctva, mineráloch na Slovensku, ložiskách nerastných surovín, geologickej stavbe a rudných ložiskách v Kremnicko-štiavnickom pohorí.[13] Múzeum pomáhalo školám aj pri novom určení školských zbierok a poskytovalo im mineralogické a petrografické vzorky formou predaja alebo daru.[14] V roku 1972 pracovníci múzea viedli odborné krúžky pri DPaM: mineralogický, modelársky, fotografický. Pri múzeu sa rozvinula činnosť klubu zberateľov nerastov, ktorý registroval tridsaťdva zberateľov z celej republiky.[15] V roku 1973 sa zvýšil záujem o besedy na školách z baníckej problematiky, ako aj o ideovo zamerané cykly prednášok a besied pri príležitosti rôznych výročí a jubileí. Celkovo sa uskutočnilo trinásť akcií. Spolupráca so školami sa z odbornej stránky prejavovala aj v organizovaní geologických exkurzií. Pracovníci múzea sa podieľali na zabezpečení fungovania ITR na školách.[16] V roku 1974 sa uskutočnili dve exkurzie pre učiteľov prírodopisu z okresu Prievidza. Na pomerne vysokom počte týchto exkurzií (pätnásť) sa mohli zúčastniť žiaci ZDŠ a študenti gymnázií. Cieľom bolo určovanie hornín a následný predaj a darovanie ich vzoriek.[17] V roku 1975 odznelo pre študentov banskoštiavnických škôl osem prednášok o histórii mesta, stavebných pamiatkach a slohových obdobiach. Múzeum sa zameriavalo aj na učňovské školstvo prednáškami o histórii baníctva a baníckom školstve. Samozrejme, nebolo možné vynechať problematiku SNP, revolučného hnutia a svetonázorovej výchovy. Tak ako v predchádzajúcich rokoch aj v tomto roku múzeum nadviazalo na geologické exkurzie, ich počet sa zvýšil na dvadsaťštyri. Pri geologickom oddelení pracovali dva mineralogické krúžky. Jeden pre študentov gymnázia a strednej priemyselnej školy baníckej a druhý pre žiakov ZDŠ v Banskej Štiavnici. Druhý krúžok sa pripravoval na súťaže v odbore geológia – mineralógia

[10] Výročné správy..., ref. 7, s. 31.
[11] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1971. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1972, s. 51.
[12] Výročné správy..., ref. 8, s. 77.
[13] Výročné správy..., ref. 7, s. 35.
[14] Výročné správy..., ref. 11, s. 67.
[15] Výročné správy..., ref. 8, s. 93.
[16] Výročné správy..., ref. 9, s. 64.
[17] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1974. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1975, s. 64.

a na získanie odznaku odbornosti.[18] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Technické múzeum Košice. V roku 1970 sa spolupráca so školami zaktivizovala najmä vďaka záujmu Odboru školstva MsNV a ONV, ako aj učiteľov prírodovedných predmetov. Časté boli návštevy školských skupín. Zo strany učiteľov sa zvyšoval záujem o vyučovacie hodiny v expozíciách po prebratí určitého tematického celku učebných osnov. V rámci vyučovacích hodín múzeum na šesťdesiatich dvoch akciách premietalo populárno-náučné filmy. V laboratóriách múzea sa robili pokusy z fyziky a chémie. Na oddelení fyziky to bolo tridsaťšesť demonštrácií, na oddelení chémie sedemdesiatpäť. Pre nadaných žiakov fungovali pri múzeu tri chemické krúžky. V nich žiaci robili náročnejšie pokusy, ktoré súviseli s učebnými osnovami. Múzeum urobilo na základe požiadaviek škôl vyhodnotenie práce jednotlivých členov krúžkov ako súčasť celoročnej klasifikácie.[19] V roku 1971 múzeum nadväzovalo na tradičné a osvedčené akcie. Zaznamenalo zvýšený záujem o vyučovacie hodiny, zvýšili sa aj požiadavky na odborné lektorské výklady na jednotlivých oddeleniach. Súčasťou týchto hodín bolo aj premietanie náučných filmov s požadovanou problematikou, ktorých bolo dvestopäťdesiatdeväť. K tradičným akciám patrili aj pokusy z fyziky (päťdesiatjeden akcií a 505 pokusov). V chémii to bolo štyridsaťtri akcií so 133 demonštráciami. Z nových foriem práce sa mimoriadnemu záujmu mladých tešili krúžky chemikov. Múzeum ich malo šesť, v rámci ktorých sa uskutočnilo šesťdesiatdeväť akcií s 218 pokusmi. Obnovila sa činnosť troch astronomických krúžkov. Skôr propagačný charakter mali nedeľné filmové predstavenia pre mládež v počte dvadsaťdva akcií. Premietlo sa stoosemnásť filmov. Pri príležitosti osláv 50. výročia založenia KSČ sa pre školskú mládež premietali krátke dokumentárne filmy o zrode, bojoch a víťazstvách KSČ. K tomu istému výročiu sa v DPaM uskutočnil zábavno-súťažný seriál „Technika v službách človeka“. Jeho cieľom bolo upozorniť pätnásťročnú mládež na možnosti uplatniť sa v rôznych odvetviach vedy a techniky a zároveň propagovať činnosť a pôsobenie múzea na verejnosti.[20] V roku 1973 nadobudla spolupráca so školami systematický charakter. Chemické oddelenie zaradilo do svojho programu námety, ktoré boli obsahom chemickej olympiády. Múzeum pracovalo podľa časovo-tematických plánov. Pre učiteľov okresu Stará Ľubovňa sa uskutočnila akcia spojená s prednáškou „Možnosti využitia chemickej expozície vo výchovno-vyučovacom procese školy“. Súčasťou prednášky bola aj praktická ukážka práce v expozícii. Pre pedagógov sa uskutočnili prednášky „Vývin chémie a chemických metód“ a „História Chemka Strážske a Chemlonu Humenné“.[21] V roku 1974 múzeum spolupracovalo s DPaM v Košiciach. V rámci cyklu „Technika v službách človeka“ sa uskutočnili kvízové popoludnia z dejín chémie, fyziky, techniky. Pracovník astronomického oddelenia viedol klub mla-

[18] Výročné správy o činnosti slovenských múzeí za rok 1975. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1976, s. 61.
[19] Výročné správy..., ref. 7, s. 40.
[20] Výročné správy..., ref. 11, s. 78.
[21] Výročné správy..., ref. 9, s. 106.

dých astronómov a chemické oddelenie pripravilo mestské kolo chemickej olympiády.[22] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum Slovenského krasu v Liptovskom Mikuláši v roku 1970 pripravilo pre školy prednášky a besedy v expozíciách a školách. Pracovníci múzea navštevovali pionierske tábory.[23] V nasledujúcom roku boli prehliadky expozícií doplnkom vyučovacích hodín, múzeum kládlo dôraz na ochranu prírody.[24] V roku 1972 múzeum spolupracovalo s jaskyniarskymi krúžkami pri DPaM.[25] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Pamätník slovenskej literatúry v Martine. V roku 1970 sa spolupráca so školami premietla do organizovania pravidelných besied.[26] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre spolupracovalo najmä s Vysokou školou poľnohospodárskou (ďalej VŠP) pri vybraných prednáškach z dejín poľnohospodárstva. Študenti absolvovali semináre v expozíciách múzea.[27] V roku 1973 múzeum pokračovalo v spolupráci s VŠP. Bola realizovaná výstava z pôdohospodárskej problematiky.[28] V nasledujúcom roku múzeum pracovalo so všetkými základnými školami na Slovensku. S ich pomocou vytváralo fond detských kresieb s poľnohospodárskou tematikou.[29] V roku 1975 mohli študenti VŠP praktizovať semináre v expozíciách múzea.[30] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici v roku 1972 umožnilo žiakom a učiteľom ZDŠ Podbrezová besedovať a Jánom Poničanom.[31] V nasledujúcom roku sa spolupráca so školami a učňovským dorastom rozvíjala formou umeleckých akcií, besied a prednášok.[32] V roku 1975 mladí odborní pracovníci, členovia Socialistického zväzu mládeže, aktívne spolupracovali s PO pri ZDŠ v Banskej Bystrici. Poskytovali odbornú a metodickú pomoc pri rôznych celoškolských akciách, v kútikoch revolučných tradícií a v štúdiu. Pionieri pomáhali pod odborným vedením pracovníkov múzea upravovať hroby národných dejateľov a významných spisovateľov i skladateľov.[33] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

---

[22] Výročné správy..., ref. 17, s. 72.
[23] Výročné správy..., ref. 7, s. 43.
[24] Výročné správy..., ref. 11, s. 85.
[25] Výročné správy..., ref. 8, s. 118.
[26] Výročné správy..., ref. 7, s. 47.
[27] Výročné správy..., ref. 8, s. 131.
[28] Výročné správy..., ref. 9, s. 81.
[29] Výročné správy..., ref. 17, s. 94.
[30] Výročné správy..., ref. 18, s.101.
[31] Výročné správy..., ref. 8, s. 136.
[32] Výročné správy..., ref. 9, s. 99.
[33] Výročné správy..., ref. 18, s. 11.

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici v roku 1970 poskytovalo školám materiály na doplňovanie učiva a umožnilo návštevu časti expozícií v rámci vyučovania zadarmo.[34] Počas osláv 50. výročia založenia KSČ zapožičiavalo múzeum školám materiály na súťaže venované tejto udalosti.[35] V roku 1972 sa spolupráca so ZDŠ na Ulici Červenej armády sústredila na výstavky z histórie a geológie. Zoológ múzea spolupracoval s DPaM. Múzeum usporiadalo exkurziu pre žiakov z Banskej Bystrice.[36] V nasledujúcom roku bola v rámci DPaM realizovaná spolupráca s banskobystrickými školami v oblasti zoológie.[37] Aj v roku 1974 sa realizovala tá istá spolupráca.[38] V roku 1975 múzeum vytvorilo osvetové oddelenie, ktoré malo umožniť rozšírenie spolupráce so školami. Prejavilo sa to vo vyučovacích hodinách v historickej expozícii a v realizácii geologickej výstavky pre učiteľov ZDŠ Stredoslovenského kraja.[39] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Šarišské múzeum v Bardejove. V roku 1971, po sprístupnení historickej časti expozície, prebiehala v múzeu výučba najstarších dejín, archeológie a bojov KSČ v okrese. Študenti Pedagogickej a Filozofickej fakulty v Prešove mali možnosť vidieť v rámci prednášok kultúrnych dejín exponáty umeleckého charakteru. V Dome mladých v Bardejove sa uskutočnili besedy so školskou mládežou na témy „Život a dielo V. I. Lenina", „V krajine priateľov", „Putujeme po ZSSR", „Jirásek a Bardejov". Prírodovedné oddelenie spolupracovalo pri súťaži „Poznaj rastliny a vtáky". Pedagógovia škôl sa zúčastňovali na vydávaní zborníkov múzea a iných propagačných materiálov.[40] V roku 1972 bol pre učiteľov dejepisárov zorganizovaný cyklus prednášok z dejín Bardejova od praveku po súčasnosť. Na každej prednáške sa zúčastnilo päťdesiat učiteľov. Svoje miesto si múzeum v spolupráci so školami našlo aj na besedách pri príležitosti výročí vzniku ZSSR a začiatku VOSR. Vývoj Bardejova po roku 1945 i jeho kultúrno-historické pamiatky boli tiež obsahom besied so školskou mládežou. Múzeum sa naďalej zúčastňovalo na prírodovedných súťažiach.[41] V roku 1974 pracovníci múzea aktívne spolupracovali so školami, ktoré zakladali IRT. Okrem toho sa spolupráca premietala do práce predmetových komisií a okresného pedagogického strediska (ďalej OPS).[42] V nasledujúcom roku 1975 múzeum prehlbovalo spoluprácu s OPS, čo sa prejavilo v tom, že učitelia dejepisu, občianskej výchovy a prírodopisu sústavne využívali jednotlivé expozície múzea na vyučovanie, ale najmä pri opakovaní jednotlivých tematických celkov. Múzeum naďalej venovalo pozornosť budovaniu IRT na školách vo forme materiálnej a metodickej pomoci. Takto pomohlo I. ZDŠ v Bardejove, potravinárskemu odbornému učilišťu, V.

---

[34] Výročné správy..., ref. 7, s. 56.
[35] Výročné správy..., ref. 11, s. 115.
[36] Výročné správy..., ref. 8, s. 148.
[37] Výročné správy..., ref. 9, s. 107.
[38] Výročné správy..., ref. 17, s. 107.
[39] Výročné správy..., ref. 18, s. 120.
[40] Výročné správy..., ref. 11, s. 121.
[41] Výročné správy..., ref. 8, s. 157.
[42] Výročné správy..., ref. 17, s. 117.

ZDŠ v Kračúnovciach, ZDŠ v Zborove a strednej priemyselnej škole stavebnej.[43] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum v Bojniciach v roku 1970 úzko spolupracovalo s OPZ, a to so zameraním na pomoc vyučujúcim prírodných vied a histórie. V tomto smere využívali školy možnosť bližšieho tematického školenia priamo v zbierkach múzea so zameraním na dejiny robotníckeho hnutia. Z radov učiteľov malo múzeum dobrovoľných spolupracovníkov, ktorí zbierali cenné informácie. Pracovníci múzea sa formou prednášok zúčastnili na aktíve učiteľov k otázkam socialistickej výstavby na Hornej Nitre.[44] Aj v roku 1971 múzeum spolupracovalo so školskými pedagogickými pracovníkmi, čo sa prejavilo v návšteve výstavy „50. rokov KSČ".[45] V nasledujúcom roku pracovník múzea v nedeľu dopoludnia viedol vlastivedný krúžok pre žiakov a učiteľov.[46] V rámci metodickej a výchovnej činnosti pri ZDŠ v Bojniciach boli založené tri odborné krúžky – vlastivedný, geologický a zoologický –, ktoré mali spolu šesťdesiatpäť členov, žiakov 6. – 9. ročníka. Pri tejto záujmovej činnosti spolupracovali príslušní učitelia a odborní pracovníci múzea. Žiaci získavali konkrétne poznatky z regiónu Hornej Nitry. [47] O rok neskôr múzeum prispievalo k výchove mládeže formou seminárov pre učiteľov dejepisu, občianskej náuky, geológie, biológie a estetickej výchovy. Viacerí pracovníci múzea pomáhali pri PO v jednotlivých školách ako vedúci jednotlivých záujmových krúžkov. Žiaci škôl pravidelne študovali zbierky múzea a získané vedomosti využívali na prehĺbenie poznatkov o prírode a spoločenskom vývoji Hornej Nitry.[48] V roku 1975 sa spolupráca orientovala na odborné doplňovanie učiva a doškoľovanie učiteľov v odbore prírodných, spoločenskovedných a umeleckohistorických vied so zameraním na región Hornej Nitry.[49] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Mestské múzeum v Bratislave sa v roku 1971 snažilo prispieť k politickej výchove bratislavských žiakov premietaním filmov s tematikou revolučných bojov a KSČ.[50] O rok neskôr múzeum kultúrno-výchovnú činnosť dopĺňalo premietaním filmov o Bratislave a regionálnych dejinách.[51] V roku 1973 pre učiteľov a profesorov gymnázií otvorilo vzdelávací cyklus. Práca s mládežou sa orientovala na vlasteneckú výchovu detí predškolského veku, na ktorej sa zúčastnili štyri škôlky. Pre žiakov ZDŠ múzeum usporadúvalo nedeľné predpoludnia. Politicko-výchovná akcia pripravovala maturantov z problematiky robotníckeho hnutia. Vysokoškoláci sa zúčastňovali na exkurziách a žiaci bratislavských škôl mali voľ-

[43] Výročné správy..., ref. 18, s. 127.
[44] Výročné správy..., ref. 7, s. 62.
[45] Výročné správy..., ref. 11, s. 135.
[46] Výročné správy..., ref. 8, s. 175.
[47] Výročné správy..., ref. 9, s. 122.
[48] Výročné správy..., ref. 17, s. 129.
[49] Výročné správy..., ref. 18, s. 143.
[50] Výročné správy..., ref. 11, s. 145.
[51] Výročné správy..., ref. 8, s. 187.

ný vstup do expozícií múzea.[52] O rok neskôr mala práca s mládežou podobný charakter.[53] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Horehronské múzeum v Brezne nad Hronom pracovalo so školami pomerne aktívne. Prejavovalo sa to v názornom vyučovaní v expozíciách a na výstavách. Záujemcovia sa mohli realizovať v numizmatickom krúžku. V roku 1971 bola pre školy sprístupnená výstava „Moskva očami detí".[54] Súčasťou výstavy obrazov Martina Benku bola beseda s jeho priateľom, učiteľom Adolfom Schusterom, na ktorej sa zúčastnilo stodvadsaťjeden žiakov a učiteľov. Aurel Kellner, člen poľovníckeho združenia, viedol pre žiakov besedu „Chráň les a jeho zvieratká".[55] V roku 1974 organizovalo múzeum názorné vyučovanie na výstavách a v expozíciách.[56] V roku 1975 pripravilo večer otázok a odpovedí pod názvom „Čo vieš o oslobodení mesta Brezna a jeho okolia slávnou Sovietskou armádou". K tejto téme múzeum pripravilo aj šesť besied. Z výstavy o oslobodení Brezna pripravilo materiál, z ktorého boli vyhotovené fotokópie pre jednotlivé školy. Bol použitý pri realizácii revolučných kútikov. Pri príležitosti 25. výročia úmrtia Františka Švantnera múzeum pre ZDŠ a stredné školy zorganizovalo spomienkové oslavy.[57] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum v Červenom Kameni. V roku 1975 pracovníci múzea pomáhali pri tvorbe etnografickej výstavy na ZDŠ v Častej. Pre potreby výučby regionálnych dejín na tej istej ZDŠ bola vybudovaná IRT venovaná dejinám robotníckeho hnutia.[58] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Okresné vlastivedné múzeum Veľký Krtíš so sídlom v Dolnej Strehovej. V roku 1970 spolupráca so školou spočívala v účasti žiakov na výučbe určitých literárnych tematických celkov priamo v múzeu, kde dostávali odborný výklad od pracovníčky múzea.[59] V roku 1975 pre učiteľov pripravilo dve besedy k problematike revolučných tradícií ľudu v okrese Veľký Krtíš.[60] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Literárne múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne. Každá návšteva školskej mládeže sa končila stretnutím s E. Hegerovou, ktorá bola krstnou dcérou Hviezdoslava.[61] V múzeu bol v roku 1971 uvedený do činnosti klub mladých autorov, v ktorom sa združili začínajúci autori zo stredných škôl. Pod vedením bás-

---

[52] Výročné správy..., ref. 9, s. 129.
[53] Výročné správy..., ref. 17, s. 138.
[54] Výročné správy..., ref. 11, s. 150.
[55] Výročné správy..., ref. 8, s. 194.
[56] Výročné správy..., ref. 17, s. 144.
[57] Výročné správy..., ref. 18, s. 149.
[58] Výročné správy..., ref. 18, s. 68.
[59] Výročné správy..., ref. 7, s. 73.
[60] Výročné správy..., ref. 18, s. 158.
[61] Výročné správy..., ref. 7, s. 75.

nika H. Florina diskutovali o literárnej tvorbe, čítali a posudzovali svoje práce.[62] V spolupráci so ZDŠ pracoval pri múzeu recitačný krúžok. Súbor vystúpil na 25. výročie založenia pionierskej organizácie s hudobno-recitačným programom „Poďakovanie a sľub" na slávnostnom zhromaždení pionierskych pracovníkov okresu.[63] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Žitnoostrovské múzeum v Dunajskej Strede. V roku 1972 pripravovali pracovníci múzea pre školy prednášky.[64] V nasledujúcom roku múzeum participovalo na súťaži ZDŠ k 150. výročiu narodenia Sándora Petőfiho. Pre žiakov ZDŠ na Leninovej ulici sa v budove múzea uskutočnila prednáška k výročiu Víťazného februára.[65] Rok 1975 bol v znamení pokračujúceho cyklu prednášok o histórii Žitného ostrova. Múzeum usporiadalo pohovory s pionierskymi vedúcimi z Lehníc a Hornej Potône o formách zbierania múzejného materiálu s cieľom priviesť žiakov k tejto činnosti.[66] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Mestské múzeum vo Fiľakove spolupracovalo so školami v rámci vyučovania.[67] Pri múzeu pracoval krúžok ochrany prírody a v roku 1973 múzeum získalo mládež do záujmových krúžkov, ktorých práca priamo súvisela s prácou múzejníkov. Išlo o prírodovedné krúžky v rámci DPaM a miestnych škôl. Na fiľakovskom gymnáziu bol založený krúžok mladých muzeológov. Navštevovalo ho dvadsať študentov, ktorí mali záujem študovať prírodné vedy, etnografiu, muzeológiu. Pri múzeu tiež pôsobil krúžok ochrancov prírody a umenia. Pre žiakov bola usporiadaná exkurzia „Po stopách SNP".[68] V roku 1974 aj naďalej pracoval krúžok mladých muzeológov. Žiaci pomáhali pri čistení, konzervovaní a nákupe predmetov.[69] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Okresné vlastivedné múzeum vo Fiľakove/Novohradské múzeum vo Fiľakove pracovalo v roku 1970 so žiakmi a učiteľmi v rámci vyučovania.[70] Žiaci navštevovali hrad, kde sa realizoval archeologicko-historický výskum. Tu sa oboznamovali s jeho históriou.[71] V rokoch 1971 – 1975 pracoval pri múzeu vlastivedný krúžok, pričom pracovníci múzea mali tematické prednášky.[72] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

---

[62] Výročné správy..., ref. 11, s. 169.
[63] Výročné správy..., ref. 17, s. 165.
[64] Výročné správy..., ref. 8, s. 216.
[65] Výročné správy..., ref. 9, s. 153.
[66] Výročné správy..., ref. 18, s. 167
[67] Výročné správy..., ref. 7, s. 77.
[68] Výročné správy..., ref. 9, s. 158.
[69] Výročné správy..., ref. 17, s. 174.
[70] Výročné správy..., ref. 7, s. 79.
[71] Výročné správy..., ref. 11, s. 182.
[72] Výročné správy..., ref.18, s. 178.

Okresné vlastivedné múzeum v Galante v spolupráci s odborom školstva ONV začiatkom roka 1971 poslalo do všetkých škôl v okrese obežník s výzvou, aby pomáhali zachraňovať národopisné predmety nachádzajúce sa v jednotlivých obciach a darovali ich múzeu. Dotazníkovou akciou múzeum zisťovalo mená zakladateľov komunistickej strany a účastníkov VOSR. K okresnej výstave „Dejiny KSČ" múzeum rozposlalo plagáty a vytvorilo poradovník s plánom, kedy má ktorá škola prísť na výstavu.[73] Na riaditeľských poradách nabádali školskí inšpektori riaditeľov a učiteľov k úzkej spolupráci s múzeom.[74] V roku 1973 múzeum zorganizovalo súťaž o najlepšieho prírodovedca zo základných škôl a gymnázií.[75] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Banícke múzeum v Gelnici. V roku 1971 sa činnosť múzea v rámci spolupráce so školami zamerala na besedy k výstavám „Leningrad v kresbách", „Všeslovanská mytológia" a „50 rokov bojov a víťazstiev na Spiši".[76] V roku 1972 sa pre študentov základných a stredných škôl uskutočnila prednáška k revolučnému robotníckemu hnutiu na Dolnom Spiši. Súčasťou výstavy „Tapisérie" bola beseda s návštevníkmi zo škôl.[77] Pre múzeum mali veľký význam prednášky a besedy pre pionierov a žiakov školy v prírode. Uskutočnilo sa sedem besied tematicky zameraných na históriu baníctva v Gelnici a okolí. Múzeum spolupracovalo so školami v okolí pri inštalovaní IRT, poskytovalo im fotografický a iný materiál. V roku 1975 začal pracovať vlastivedný krúžok, ktorý navštevovali žiaci zo ZDŠ Gelnica a okolia.[78] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Okresné vlastivedné múzeum v Hanušovciach. V roku 1975 sa spolupráca so školami prejavovala hlavne v rámci základného prieskumu okresu a v rámci obsahovej náplne izieb revolučných tradícií.[79]

Okresné múzeum Trnava so sídlom v Hlohovci v roku 1971 zaktivizovalo krúžok mladých národopiscov pri ZDŠ v Hlohovci. Na tému „VOSR" pripravilo múzeum pre miestne školy päť prednášok.[80] Prednáškovú činnosť pre mládež v miestnych školách zameralo na 50. výročie vzniku ZSSR. Pripravilo celkovo dvadsaťdva prednášok.[81] V nasledujúcom roku to bolo päť prednášok k februáru 1948.[82] Historické pamiatky Hlohovca a oslobodenie mesta boli v roku 1975 predmetom prednášok pre miestne gymnázium. Žiaci ZDŠ sa v rámci prednášok dozvedeli o starších dejinách a robotníckom hnutí v meste a okolí. Celkovo pre školskú

---

[73] Výročné správy..., ref. 11, s. 187.
[74] Výročné správy..., ref. 8, s. 235.
[75] Výročné správy..., ref. 9, s. 171.
[76] Výročné správy..., ref. 11, s. 192.
[77] Výročné správy..., ref. 8, s. 243.
[78] Výročné správy..., ref. 18, s. 191.
[79] Výročné správy..., ref. 18, s. 193.
[80] Výročné správy..., ref. 11, s. 198.
[81] Výročné správy..., ref. 8, s. 249.
[82] Výročné správy..., ref. 9, s. 180.

mládež odznelo desať prednášok v rámci 30. výročia oslobodenia.[83] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Okresné vlastivedné múzeum v Humennom. V rámci kultúrno-výchovnej činnosti pracovníci múzea pripravili v roku 1970 prednášky a osem besied pri príležitosti 25. výročia oslobodenia. Regionálne dejiny KSČ a boj proti fašizmu boli predmetom štyroch seminárov. Pri DPaM pracoval numizmatický krúžok s počtom 18 žiakov. Viedla ho pracovníčka múzea.[84] Na školách v okrese múzeum uskutočnilo dvadsaťsedem besied.[85] V roku 1972 múzeum založilo historický krúžok.[86] V roku 1973 spolupracovalo so školami tak, že im pomáhalo pri zakladaní izieb revolučných tradícií. Pracovníci múzea pripravovali scenáre a fotokópie zo zbierok múzea. Touto činnosťou pomohli deviatim ZDŠ a stredným školám.[87] V roku 1974 pracoval pri múzeu numizmatický krúžok. Žiaci a študenti pomáhali pri zbieraní a ochrane muzeálnych predmetov.[88] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum Petra Jilemnického v Jure pri Bratislave v roku 1970 spolupracovalo s miestnymi školami a železničným odborným učilišťom. Boli aktivované vlastivedné krúžky pri ZDŠ Jur pri Bratislave.[89] V nasledujúcom roku múzeum pripravilo slávnostné vyhlásenie výsledkov literárnej súťaže pre žiakov a študentov, ktorú pri príležitosti 70. výročia narodenia Petra Jilemnického vyhlásila Matica slovenská.[90] V roku 1972 zorganizovalo okresnú súťaž študentov stredných a učňovských škôl o živote diele Petra Jilemnického.[91] V roku 1973 spolupracovalo so študentmi Pedagogickej školy v Leviciach. Pripravilo pre nich besedu o význame SNP, na ktorej prehovorila aj priama účastníčka SNP Anna Halajová. Aj naďalej svoju prácu realizovali vlastivedné krúžky.[92] V nasledujúcom období múzeum rozvíjalo spoluprácu so školami formou prednášok a výkladov o histórii Jura pri Bratislave.[93] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Múzeum v Kežmarku v roku 1970 pripravilo pre žiakov ZDŠ štyri vlastivedné vychádzky. Múzeum s pioniermi škôl I. cyklu participovalo na súťaži „Za červenou hviezdou".[94] V rámci výstavnej činnosti bola na II. ZDŠ inštalovaná výstava k Mesiacu československo-sovietskeho priateľstva a k voľbám pod názvom „Z krajiny priateľov". Boli na nej o. i. inštalované aj materiály o družbe žiakov

[83] Výročné správy..., ref. 18, s. 200.
[84] Výročné správy..., ref. 7, s. 84.
[85] Výročné správy..., ref. 11, s. 201.
[86] Výročné správy..., ref. 8, s. 256.
[87] Výročné správy..., ref. 9, s. 184.
[88] Výročné správy..., ref. 17, s. 202.
[89] Výročné správy..., ref. 7, s. 86.
[90] Výročné správy..., ref. 11, s. 206.
[91] Výročné správy..., ref. 8, s. 241.
[92] Výročné správy..., ref. 9, s. 189.
[93] Výročné správy..., ref. 18, s. 206.
[94] Výročné správy..., ref. 7, s. 88.

so sovietskymi deťmi. Školská mládež bola zainteresovaná aj na výstave „50 rokov KSČ". Múzeum pripravilo tri vlastivedné vychádzky po pamiatkach mesta. S pomocou žiakov II. a III. ZDŠ múzeum udržiavalo pomník zastreleným partizánom v SNP, ktorý sa nachádzal na nádvorí hradu.[95] V roku 1972 múzeum zainteresovalo žiakov II. ZDŠ na výstave „Úspechy lyžiarskej školy".[96] Päť ZDŠ sa pripravovalo na inštaláciu izieb revolučných tradícií.[97] V roku 1975 bola v budove lýcea inštalovaná výstava venovaná životu a dielu Martina Kukučína, bývalého študenta tejto inštitúcie. Prezrela si ju prevažne školská mládež. Na nádvorí hradu (pri pomníku) sa uskutočnilo šesť prednášok o histórii mesta a hradu. Žiaci mali možnosť zúčastniť sa na vlastivedných vychádzkach po pamätihodnostiach Kežmarku a po pamiatkach revolučného robotníckeho hnutia. V expozíciách múzea sa uskutočnilo deväť vyučovacích hodín.[98] Počas celého obdobia školské skupiny navštevovali expozície a výstavy.

Záver

Začiatkom 70. rokov 20. storočia sa kultúrny front opätovne prihlásil k leninskému kultúrnemu odkazu. XIV. zjazd KSČ predstavil v ideologickej oblasti hlavný cieľ – výchovu socialisticky mysliaceho a konajúceho človeka. Socialistická orientácia našej kultúry sa navonok prejavovala predovšetkým v súvislosti s významnými politickými výročiami.

V období rokov 1970 – 1975 sa aj slovenské múzeá celou svojou činnosťou museli zapojiť do okázalých osláv 100. výročia narodenia V. I. Lenina, 50. výročia založenia Komunistickej strany Československa, 50. výročia vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík, 55. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, 25. výročia Víťazného februára, 30. výročia Slovenského národného povstania a 30. výročia oslobodenia Československa. V kultúrno-výchovnej práci sa popri výročiach dostávali do popredia oslavy jubileí historických osobností a dejateľov. Na ich významné výročia sa uskutočňovali oslavy v mieste rodiska alebo pôsobiska, a to spravidla s kultúrnym programom. K takýmto výročiam patrili 75. výročie narodenia Petra Jilemnického, 100. výročie narodenia Ivana Kraska, 100. výročie smrti Janka Kráľa a Janka Matušku, 75. výročie narodenia Vladimíra Clementisa a Ladislava Novomeského či 150. výročie narodenia Pavla Dobšinského. Výročia a jubileá sa mali stať prostriedkom vlasteneckej a internacionálnej výchovy. V konečnom dôsledku sa prejavili aj na práci slovenských múzeí všeobecne a špecificky na ich spolupráci so školami.

Materiály o spolupráci múzeí so školami jasne ukazujú, že táto činnosť bola bohatá a širokospektrálna. Zapájali sa do nej odbory školstva mestských alebo okresných národných výborov ako zriaďovateľov múzeí, ale aj okresné pedagogické strediská, predmetové komisie na školách a domy pionierov a mládeže.

Základom spolupráce bola, samozrejme, prehliadka expozícií a výstav. V súvislosti s touto prezentáciou zohrávalo mimoriadne dôležitú úlohu vyučovanie

---

[95] Výročné správy..., ref. 11, s. 214.
[96] Výročné správy..., ref. 8, s. 272.
[97] Výročné správy..., ref. 9, s. 195.
[98] Výročné správy..., ref. 18, s. 212.

v expozíciách. Často sa ho dožadovali samotní učitelia a zvyčajne ním doplňovali určitý preberaný tematický celok. Výnimkou neboli návštevy školských skupín v zbierkach. V prírodovednej oblasti išlo o pokusy v laboratóriách múzea. Múzeá pomáhali žiakom a študentom dopĺňať si vzdelanie formou organizovania krúžkov z rôznych vedných disciplín. Jednoznačne však prevažovali prírodné vedy. V tomto smere múzeá pomáhali školám pri určovaní nerastov a minerálov a exkurziami i vychádzkami. Jedným z veľkých pozitív spolupráce múzeí so školami bola aj snaha prilákať mládež k muzeológii a k múzejnej práci. Prejavovalo sa to zberateľskými aktivitami žiakov a študentov. Opäť sa to týkalo prírodných vied, etnografie a materiálov k izbám revolučných tradícií. Múzeá sa podieľali na súťažných podujatiach a cykloch na všetkých úrovniach. Ani problematika kooperácie múzeí a škôl sa nevyhla politike. Premietala sa predovšetkým do prednášok a besied k aktuálnym politickým výročiam. Na školách boli budované izby revolučných tradícií a revolučné kútiky. Múzeá sa na nich podieľali metodickou a technickou pomocou.

Povinnosťou slovenských múzeí bolo politicky sa podieľať na výchove „novej" socialistickej generácie. V kultúrno-výchovnej činnosti slovenských múzeí v období rokov 1970 – 1975 sa politikum v múzeách prejavilo v 30 % miere. Pokladáme za pozitívum, že slovenské múzeá dopĺňali vzdelanie slovenskej mládeže predovšetkým v odborných oblastiach, ktoré sa dotýkali prírodných vied, histórie miest, regiónov, výtvarného umenia a etnografie.

ĽUDOVÝ TANEC V OBCIACH VÝCHODNÉHO HOREHRONIA V KONTEXTE HISTORICKÝCH A SPOLOČENSKÝCH ZMIEN 19. A 20. STOROČIA A JEHO PODOBY V SÚČASNOSTI

Peter HRABOVSKÝ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky
Hodžova 1, 949 74 Nitra
peter.hrabovsky@ukf.sk

HRABOVSKÝ, Peter. Folk Dance in Eastern Horehronie Region in the Context of Historical and Social Changes of the 19th and 20th Century and its Contemporary Forms. Following article discusses historical development of folk dance in particular villages in Eastern Horehronie region (Šumiac, Telgárt, Vernár) in the context of historical and social changes of the 19th and the 20th century. At the turn of the centuries, in the interwar period and in the period after World War II, may be observed the most extensive changes affecting the folk dance. Described are the forms and the status of folk dance during the period and given are information about the changes, the shaping factors and the development of folk dance from these periods to the present.

Kľúčové slová: ľudový tanec; východné Horehronie; historický vývin;

Keywords: folk dance; Eastern Horehronie region; historical development;

Ľudový tanec síce nikdy nebol záležitosťou každodenného života, no v každom vidieckom či urbánnom spoločenstve zohrával veľmi dôležitú úlohu. Neslúžil len ako forma zábavy, ba práve naopak, často bola práve zábavná funkcia druhoradá a tanec plnil oveľa dôležitejšie funkcie, najmä obradovú či spoločenskú. Tanec je po tisícročia dôležitou zložkou ľudskej existencie, ba zdá sa, že na nižších štádiách kultúrneho rozvoja mával oveľa väčší význam, než sa mu pripisuje dnes. Počas celého obdobia svojho vývoja prešiel mnohými štádiami, obmenami a odrazil sa v ňom každodenný život[1] každého spoločenstva. To ho robí ešte cennejším a pre štúdium nepísaných dejín ľudovej kultúry hodnotnejším, nezanedbateľným.[2]

[1] Na ľudový tanec vplývalo viacero faktorov – spôsob života a zamestnanie obyvateľov, odev, náboženská príslušnosť, migrácie, kolonizácie, vplyv miest, celkový vývoj regiónu a pod.

[2] ONDREJKA, Kliment. Tance a hry. In FILOVÁ, Božena et al. Slovensko. Ľud – 2. časť. Bratislava: Obzor, 1975, s. 1099.

Pri tanečných príležitostiach sa predovšetkým mladí ľudia zoznamovali, spoznávali a mnoho ráz bol tanec jedinou aktivitou, keď mohli chlapec a dievča udržovať pomerne dlhú dobu fyzický kontakt. Počas tanečných zábav, svadieb, prípadne iných tanečných príležitostí platili miernejšie kolektívne normy, veď tancovať chceli predovšetkým mladí. Niekdajšie zábavy boli nielen príležitosťou tanečne sa realizovať, ale aj dôležitou spoločenskou udalosťou. Viacnásobné opakované tancovanie jedného páru pred očami celej dediny malo často „polozásnubný" charakter. Na tanečnej zábave sa preverovali kvality jednotlivcov: kto vie ako zaspievať, tancovať, kto sa ako správa, kto má akú povahu. Dobrý tanečník mal v dedine „honor" už aj preto, že ako fyzicky zdatný mohol byť súčasne aj dobrým robotníkom. Odvážnejší tanečníci demonštrovali svoju odvahu sólovými výstupmi, tí majetnejší si mohli pred muzikou viac rozkazovať, keďže za zahratie rozkázanej piesne sa často platilo.[3]

Ľudovému tancu sa každý člen daného spoločenstva priúčal prirodzenou cestou – pozorovaním, skúšaním či učením sa od rodičov, súrodencov, priateľov, známych. Tancovať musel vedieť, aspoň v základoch, jednoducho každý. Patrilo to k základnému spoločenskému vzdelaniu. Tanec bol rovnako akousi pomyselnou bránou do spoločenského života, veď zatancovať si na zábave mohli len dievčatá a chlapci, ktorí dosiahli istú mentálnu zrelosť. Aj vďaka tancu ich spoločenstvo prijímalo medzi dospelých.

Akousi prípravkou na tance boli detské hry. Tie vo svojej podstate nemali len zábavný charakter, no zlepšovali tiež vnímanie, reflexy, kondíciu, fyzickú zdatnosť, ale i rytmiku či samotné tanečné schopnosti detí. Náročnejšie hry v sebe zahŕňali základné tanečné pohyby a motívy (napr. krútenie, behanie, vrtenie). Ďalším pomyselným stupňom fyzickej aktivity po hre bol práve tanec. Keď sa stal z chlapca mládenec a z dievčaťa dievka, museli už poznať základný tanečný repertoár daného spoločenstva, lebo v opačnom prípade by ich spoločenská „hodnota" v radoch kolektívu slobodných značne klesla.[4] Tanec tak plnil veľmi dôležitú úlohu v živote každého spoločenstva a bol jeho neoddeliteľnou súčasťou.

Ľudový tanec na našom území však podobne ako iné prvky a fenomény ľudovej kultúry nie je javom nemenným a statickým, ale javom ovplyvňovaným spoločenskými a kultúrnymi zmenami počas celého obdobia jeho existencie. Od najstarších obradových foriem tanca, najmä kruhových a reťazových tancov, cez staré párové tance[5], neskôr verbunk, čardáš až po vývinovo najmladšiu vrstvu folklorizovaných spoločenských tancov ako polka, valčík, tango a podobne prešiel ľudový tanec počas obdobia svojho kreovania mnohými zmenami a vývinovými štádiami. Na našom území tak po stáročia vznikali a zároveň zanikali rôzne typy tancov. Niektoré zanikli úplne, iné len zmenili svoju podobu, resp. funkciu, ďalšie splynuli s iným typom tanca a vytvorili tak nový tanečný typ. Tanec sa vždy prispôsoboval dobe a podmienkam, v ktorých existoval.

---

[3] ONDREJKA, Kliment. Tanečný folklór Slovenska. In MÁZOROVÁ, Mária – ONDREJKA, Kliment et al. Slovenské ľudové tance. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991, s. 25.

[4] ONDREJKA, ref. 2, s. 1105.

[5] V príspevku vychádzam z medzinárodnej typológie ľudového tanca International Council for Traditional Music.

Na každú tanečnú oblasť[6] Slovenska však faktory, ktoré vplývali na vývin tanca, pôsobili inak a v iných obdobiach. Je prirodzené, že módne tanečné a hudobné vplyvy zo západnej Európy ovplyvňovali najskôr oblasť západného Slovenska a regióny východného Slovenska ovplyvnili neskôr, prípadne v menších rozmeroch. Rovnako sa vplyv novouhorského hudobného a tanečného štýlu šíriaceho sa z oblasti dnešného Maďarska odrazil najviac na južnom Slovensku a v severnejších oblastiach Slovenska sa prejavil len minimálne, prípadne vôbec. Všetky vplyvy či módne vlny prichádzajúce z ktorejkoľvek svetovej strany sa prejavovali postupne a v rôznych častiach nášho územia inak, špecificky.

Práve preto je potrebné pristupovať ku každej tanečnej oblasti jednotlivo a neuspokojiť sa so všeobecnými tvrdeniami a faktmi. Tento príspevok je zameraný na oblasť síce územne malú, no do dnešných dní z hľadiska etnochoreologickej vedy veľmi pôsobivú – oblasť východného Horehronia.

Príspevky či publikácie, ktoré by sa venovali historickému vývoju ľudových tancov v jednotlivých tanečných oblastiach Slovenska, v slovenskej etnochoreologickej vede absentujú. Nachádzame predovšetkým informácie o tom, aké typy tancov sa v týchto oblastiach vyskytovali, či veľmi všeobecný a často stručný opis vybraných oblastí. Na dôslednejšie poznanie jednotlivých tanečných oblastí však tieto informácie nepostačujú. Obdobie od druhej polovice 19. storočia až po súčasnosť, teda rok 2015, predstavuje obrovský časový úsek vo vývoji nielen ľudového tanca, ale i celej spoločnosti. Tento časový úsek môžeme rozdeliť do niekoľkých – z hľadiska slovenských i európskych dejín – špecifických období, z ktorých každé by si zaslúžilo samostatnú vedeckú štúdiu, podrobne a analyticky sa venujúcu vývoju ľudového tanca. Cieľom príspevku preto nie je hĺbková analýza týchto období, ale skôr zámer byť akýmsi úvodom do vybranej, zatiaľ bližšie nespracovanej problematiky. Príspevok rovnako nemá za cieľ zaoberať sa štrukturálnou, motivickou, pohybovou ani hudobnou analýzou jednotlivých tancov v konkrétnych obdobiach. Tá by bola možná jedine v prípade, ak by audiovizuálne archívne záznamy z obdobia 50. – 70. rokov 20. storočia boli sprístupnené na vedecké účely.[7] Analýza tancov na týchto záznamoch by umožnila komparáciu tancov zaznamenaných v poslednom období.

Základné informácie čerpá príspevok zo slovenskej etnochoreologickej literatúry a dôležitý zdroj poznatkov tvorí fotografický materiál v týchto publikáciách a článkoch. Sú to predovšetkým publikácie *Slovenské ľudové tance*[8], *Horehronie.*

---

[6] Oblasť, pre ktorú je typický výskyt a zastúpenie jednotlivých typov ľudových tancov s rovnakými štrukturálnymi znakmi.

[7] Materiály z výskumu ÚHV SAV v r. 1960 (katalóg s názvami 550 tancov), NÚ SAV v r. 1970 – 1975 i ÚHV SAV v r. 1991 – 1992 (záznamy 443 tancov) sú uložené v archíve ÚHV SAV. „Ich digitalizácia, odborné spracovanie a následné sprístupnenie odbornej verejnosti, v lepšom prípade i pre praktické využitie pre študijné účely, metodickú činnosť, vo folklórnych kolektívoch je už roky jednou z najdiskutovanejších tém folkloristov, etnochoreológov, etnomuzikológov i tanečných pedagógov, choreografov a interpretov v rámci folklórneho hnutia". DÚŽEK, Stanislav. K súčasnému repertoáru ženských a mužských tancov na Slovensku. In Slovenský národopis, 1995, roč. 43, č. 3, s. 317, citované z: BABČÁKOVÁ, Katarína. K symbolickej analýze jarných obradových chorovodov. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 1, s. 60, poznámka pod čiarou č. 3.

[8] KOVALČÍKOVÁ, Jana – POLOCZEK, František. Slovenské ľudové tance. Bratislava: SAV, 1955, 176 s.

Folklórne prejavy v živote ľudu[9], *Slovenské ľudové tance*[10] a *Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. storočia*[11] (Pri slovnom opise motívov a pohybov v tanci využívam tanečnú terminológiu použitú práve v týchto publikáciách, prípadne používam vlastný jednoduchý spôsob opisu.[12]

Príspevok rovnako vychádza z verejne dostupných audiovizuálnych archívnych záznamov, na ktorých sú zaznamenané tance východného Horehronia. Ide o edíciu *Slovenské ľudové tance (záznam vedeckej dokumentácie) – diel 4.* (F. Poloczek, 1951), cyklus *Zem spieva, Horehronie* (1972) a zatiaľ najnovšiu dokumentáciu ľudových tancov realizovanú Múzeom SNP v Banskej Bystrici (2014).

Veľmi dôležité a cenné informácie poskytol terénny výskum realizovaný v obciach Vernár, Telgárt a Šumiac v priebehu roka 2015, no v neposlednom rade i niekoľkoročné zúčastnené pozorovanie. Práve niekoľkoročná účasť na veľkom počte rôznych tanečných príležitostí v týchto obciach – kultúrne podujatia, vystúpenia folklórnych skupín, diskotéky, ľudové zábavy, rodinné oslavy, svadby a pod. – bola cenným zdrojom informácií, a to predovšetkým o období posledných 20 rokov.

Horehronie, východné Horehronie, horehronská tanečná oblasť

Východným Horehroním rozumieme horehronské obce Šumiac, Telgárt a Vernár, ktoré spolu s ďalšími piatimi obcami tvoria mikroregión severného Gemera – Horehronie. Mikroregión Horehronie sa rozprestiera východne od mesta Brezno, a to v hornom povodí rieky Hron. Táto oblasť sa nachádza medzi horskými masívmi Nízkych Tatier a Slovenského rudohoria a susedí s etnografickými oblasťami Spiš, Gemer, Liptov, Podpoľanie. Už v dávnej minulosti boli kreovanie a vývoj Horehronia značne poznačené križovaním obyvateľstva z rôznych končín. Súvislejšie správy o Horehroní pochádzajú až z prvej polovice 16. storočia, keď sa obce Polomka, Vernár, Šumiac a Telgárt spomínajú ako osady s valašským právom. Obec Vernár bola tiež vždy spätá s Horehroním, hoci neleží v údolí Hrona a nachádza sa na druhej strane hôr smerom k Spišu. V roku 1549 sa už spomína aj obec Heľpa. Obec Závadka vznikla v roku 1611 a obec Pohorelá vznikla po nej.[13]

V rámci Gemerskej, neskôr Gemersko-malohontskej župy sa na bývalom panstve Muráň, na jeho najsevernejšom území, vytvoril dištrikt „Hron“[14] nazývaný

[9] GAŠPARÍKOVÁ, Viera (ed.). Horehronie: Folklórne prejavy v živote ľudu. Bratislava: Veda, 1988, 376 s.

[10] MÁZOROVÁ, Mária. – ONDREJKA, Kliment. st. a kol. Slovenské ľudové tance. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991, 383 s.

[11] DÚŽEK, Stanislav. – GARAJ, Bernard. Slovenské ľudové tance a hudba na sklonku 20. storočia. Bratislava: SAV, 2001, 474 s.

[12] „Na Slovensku je používanie tanečnej terminológie, tak v teórii, ako aj v praxi, ešte stále nejednotné. Jednotná ľudová taxonómia taktiež neexistuje. Tanečné motívy buď samostatné pomenovanie nemajú, alebo majú, no sú viazané na konkrétnu lokalitu alebo rozšírené medzi niektorými tanečníkmi.“ MÁZOROVÁ, Mária – ONDREJKA, Kliment. Slovenské ľudové tance. Bratislava: SPN, 1991, s. 13, citované z: KRAUSOVÁ, Agáta. Analýza ľudového tanca. In AMBRÓZOVÁ, Jana (ed.). Hudobno-tanečný folklorizmus: problémy a ich riešenia. Zborník z vedeckej konferencie. Nitra: UKF v Nitre, 2014, s. 110.

[13] BURLASOVÁ, Soňa. Ľudová pieseň na Horehroní. Bratislava: OPUS, 1987, s. 5–6.

[14] HLODÁK, Pavol – ŽILÁK, Ján. Panstvo Muráň. Kalinovo: Kermat, 2006, s. 69.

tiež gemerským Horehroním. Do gemerského Horehronia patrili obce: Polomka, Závadka nad Hronom, Heľpa, Pohorelá, Šumiac, Telgárt a Vernár. Z etnografického hľadiska môžeme za horehronské obce považovať týchto osem obcí: Bacúch, Polomka, Závadka nad Hronom, Heľpa, Pohorelá, Šumiac, Telgárt, Vernár.[15]

Celkový charakter a profil Horehronia sa výrazne menil počas obdobia valašskej kolonizácie. Prvá vlna tejto kolonizácie prešla Horehroním v prvej polovici 15. storočia a druhá vlna prichádzala v druhej polovici 15. storočia.[16] Pôvodné valašské obyvateľstvo, ktoré prichádzalo s ovcami a dobytkom z územia dnešného Rumunska, obsadzovalo najskôr slovensko-poľské pohraničné oblasti a premiešalo sa tu s Ukrajincami – Rusínmi. Postupne sa k nemu pridalo aj poľské obyvateľstvo a pri dosídľovaní hornatých oblastí Slovenska v 14. až 17. storočí splynuli všetky tieto etniká s miestnym obyvateľstvom. Usadili sa a okrem tradičného chovu dobytka a oviec prešli aj na roľnícky spôsob života[17]. Tento kolonizačný pohyb zanechal značné stopy v celkovom národnostnom zložení. Slovenské obyvateľstvo stredného a východného Slovenska postupne asimilovalo poľských a ukrajinských prisťahovalcov – s výnimkou Pohorelej, v ktorej bola prevaha poľsko-goralského obyvateľstva. V obciach a osadách na ľavom brehu Hrona bol aj nepatrný počet osadníkov maďarského a nemeckého pôvodu. Postupné prenikanie obyvateľov z rôznych krajov prispelo k vytvoreniu svojráznej materiálnej a duchovnej horehronskej kultúry.[18]

V kultúrnom vývoji Horehronia zohralo veľmi dôležitú úlohu aj náboženstvo. V 16. storočí chcelo feudálne panstvo vplývať na poddaných, a tak založilo na Horehroní evanjelickú cirkev. Väčšina obyvateľstva však bola prívržencami „starej viery", teda pravoslávia. Formálne síce prijali evanjelické náboženstvo, no v praxi ho nedodržiavali. Odmietali bohoslužby aj ceremónie pri svadbách, krstoch či pohreboch, pochovávali mŕtvych mimo cintorína a nedodržiavali ani reformovaný kalendár. Na konci 17. storočia sa obce Vernár, Telgárt a Šumiac stali gréckokatolíckymi. V ostatných obciach sa upevnila katolícka viera.[19]

Niektoré prvky kultúry, životného štýlu či náboženstva si jednotlivé (už pomiešané) etniká zachovali aj po splynutí so slovenským etnikom. Odlišnosti tohto charakteru sú zjavné aj dnes. Je zrejmé, že obyvatelia obcí Vernár, Telgárt a Šumiac svojimi zvykmi, tancom, piesňami, tradičným odevom, dialektom či vierovyznaním reprezentujú spoločné korene s rusínskym etnikom. Tieto tri obce sú geograficky prepojené Kráľovou hoľou, v okolí ktorej sú rozložené. Obyvateľom týchto obcí pre ich historickú príbuznosť s Rusínmi a pre ich hlásenie sa k pravoslávnemu či gréckokatolíckemu náboženstvu ostalo dodnes pomenovanie „staroverci" či „Rusnáci", ako ich nazývajú obyvatelia susedných obcí. Predkovia súčasných obyvateľov obce Pohorelá patrili prevažne k poľským valachom, zatiaľ čo

[15] MARGETOVÁ, Denisa. Rusíni na Horehroní. Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, 2009, s. 9.

[16] LACKO, Richard. História a vývoj obce. In MEKELOVÁ, Danka et al. Telgárt. Prešov: PETRA, 2006, s. 19.

[17] RYBÁR, Mikuláš. História. In RYBÁR, Mikuláš et al. Šumiac, Šumiac, dedinôčka naša. Bratislava: Raviso, 2008, s. 63.

[18] BURLASOVÁ, ref. 13, s. 7.

[19] BURLASOVÁ, ref. 13, s. 7.

u občanov Polomky, Heľpy a Závadky nad Hronom bolo dominantné slovenské etnikum. Dôkazom toho je aj nárečie týchto obcí, rímskokatolícke náboženstvo, ich ľudový odev a podobne.[20]

Obce Šumiac, Telgárt a Vernár sú síce spolu s ďalšími obcami súčasťou horehronského mikroregiónu, no vďaka špecifickým prejavom tradičnej ľudovej kultúry, spôsobeným do značnej miery predovšetkým dlhodobým hlásením sa väčšiny obyvateľov k pravoslávnej či gréckokatolíckej viere, na Horehroní, ale aj v celom regióne Gemera vytvárajú akýsi samostatný „ostrov" troch vyhranených obcí.

Z hľadiska tanečného folklóru zaraďujeme tieto obce do gemerskej tanečnej oblasti, ktorá zahŕňa územie bývalej Gemersko-malohontskej župy. Územie Gemera a Malohontu sa rozprestiera na južných svahoch Slovenského rudohoria, v poriečí Slanej (Gemer) a Rimavy (Malohont), ale severnou časťou siaha až po Kráľovu hoľu a horný tok rieky Hron (Horehronie). Gemerská tanečná oblasť sa však dá rozdeliť na menšie podoblasti, medzi ktoré zaraďujeme aj horehronskú tanečnú oblasť tvorenú obcami Polomka, Závadka nad Hronom, Heľpa, Pohorelá, Šumiac, Telgárt a Vernár.[21] Medzi najcharakteristickejšie tance tejto oblasti patria okrem iných predovšetkým tance starého štýlu *šorovi, koleso, do kolesa, do visoka, do hora, vo trojo* a tanec nového štýlu *čardaš.* Všetky tance prechádzali istým historickým vývinom a niektoré z nich prežívajú v jednoduchších či zložitejších formách do súčasnosti.

Devätnáste storočie

Keďže z tohto obdobia neexistujú (z pochopiteľných dôvodov) žiadne seriózne vedecké výskumy, pri výskume ľudového tanca sa dá opierať len o dobové texty, zborníky či strohé informácie, opisy a nákresy v starých knihách, kronikách a podobne. Serióznejšie správy či výpovede pochádzajú až z konca 19. storočia. Keďže bol ľudový tanec v tomto období obligátnou záležitosťou, nekládol sa dôraz na jeho detailný zápis či „výskum". Na základe historického vývinu tanca v Európe a predovšetkým v strednej Európe však vieme určiť aspoň základný tanečný repertoár jednotlivých tanečných oblastí a vývoj tanca v nich. Oblasť východného Horehronia pod vplyvom rôznych faktorov[22] patrí medzi tie oblasti Slovenska, kde aj archaické prejavy ľudovej kultúry pretrvávali do prvej polovice 20. storočia, prípadne niektoré z nich pretrvávajú dodnes. Medzi ne patrili aj prejavy ľudového tanca, vďaka čomu zreteľne vidieť paralely s tancami 19. storočia. Toto obdobie je z hľadiska rozmanitosti tanečného repertoáru o čosi chudobnejšie ako neskoršie obdobia (najmä obdobie od začiatku do prvej polovice 20. storočia). Charakterizujú ho tance tzv. starého štýlu.

Tradičným hudobným tanečným nástrojom tohto obdobia boli gajdy. Nejde však o špecifikum východného Horehronia. Gajdy boli v tomto období rozšírené

[20] RYBÁR, ref. 17, s. 63.

[21] ONDREJKA, Kliment. Gemerská tanečná oblasť. In MÁZOROVÁ, Mária – ONDREJKA, Kliment et al. Slovenské ľudové tance. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991, s. 82.

[22] Predovšetkým vysokohorská poloha obcí, ich obkolesenie Nízkymi Tatrami a Slovenským rudohorím a pomerne veľká vzdialenosť od väčších kultúrnych centier.

po celom území dnešného Slovenska. Inak to nebolo ani v týchto troch obciach. Najčastejšie sa za sprievodu gájd tancoval *hajduk* a tanec *do hora*. Miestom, kde gajdoši hrávali, bola chyža alebo dvor. Pretože gajdošmi boli takmer výlučne pastieri alebo bačovia, ich činnosť sa viazala na dedinu len počas dlhej zimy, pretože od prvého až druhého májového týždňa až do konca septembra pôsobili mimo obce – na salaši. V 60. rokoch 19. storočia obstarávali v Šumiaci zábavy, svadby, krstiny, obradné chodenie na Vianoce, na fašiangy a ďalšie príležitosti dvaja gajdoši. Na prelome 19. a 20. storočia vytlačili gajdy z dedinskej hudobno-tanečnej praxe sláčikové hudby a ich pôsobenie zostalo obmedzené len na letnú salašnícku sezónu. V obci ich cez zimu čoraz zriedkavejšie volali na zábavu alebo svadbu[23].

Medzi najstaršie tanečné prejavy pretrvávajúce počas obdobia celého 19. storočia patria chorovody. V tomto období mali veľký význam. Sú to naše najarchaickejšie a značne rôznotvaré ženské spevno-choreografické kolektívne prejavy. V ľudovom prostredí sa zvyčajne nepovažujú jednoznačne za „tanec". Často sa totiž konali v termínoch a na miestach pre zábavné tance neobvyklých. Pre ne je charakteristická choreografická jednoduchosť a hudobná odlišnosť od bežných tancov. Typickým znakom chorovodov je len vokálny sprievod účastníčok, teda a cappella. Ich choreograficko-pohybovým základom sú rytmická chôdza, resp. poklus, často zobrazovacie pantomimické gestá, dejové prvky a vcelku neobyčajné bohatstvo a variabilnosť pôdorysných útvarov, v ktorých dominujú: kruh, rôzne krivky, línie, skupinové formácie atď. Interpretkami boli hlavne dospievajúce dievčatá a mladé ženy. Reťazovite pospájané účastníčky postupovali po cestách, dedinou, hrali sa na pažitiach, križovatkách, za dedinou a podobne. Obradovosť chorovodov podčiarkuje pôvodná väzba s termínmi pôstneho, jarného, turíčneho obdobia a svadby.[24] Dôležitosť chorovodov však netkvela len v ich obradovej funkcii. Zapájali sa do nich len dievčatá, ktoré dovŕšili vek pohlavnej zrelosti a rovnako tak dovŕšili hranicu, odkedy sa mohli začať zapájať do verejného spoločenského života. Keďže sa chorovody tancovali predovšetkým priamo v obci, kde účastníčky videlo celé spoločenstvo, demonštrovali tým svoju pripravenosť na vydaj. Bola to akási „prehliadka" mladých dievčat.

Z obce Šumiac je z tohto obdobia známy chorovod s názvom *kačierina*.[25] Tento jarný dievocký chorovod má jasné filiácie s gemerským *kačorom*.[26] *Kačierina* sa tancovala buď v období Turíc[27], alebo na Veľkonočný pondelok. Účastníčkami chorovodu boli dievčatá alebo mladé nevesty, ktoré takto „chodili s kačierinou". Tie sa postavili do dvoch oproti sebe stojacich radov a každá dvojica sa chytila za ruku alebo sa chytili cez šatku (obe držali jednu stranu šatky). V takomto dvojrade postupovali dopredu po dedine a vytvárali bráničky tým, že ruky, za ktoré

[23] ELSCHEK, Oskár. Ľudové hudobné nástroje a ľudová nástrojová hudba. In GAŠPARÍKOVÁ, Viera et al. Horehronie. Folklórne prejavy v živote ľudu. Bratislava: VEDA, 1988, s. 275.

[24] DÚŽEK, Stanislav – GARAJ, Bernard. Slovenské ľudové tance na sklonku 20. storočia. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2001, s. 44.

[25] Je možné, že sa chorovod kačierina v tomto období tancoval aj v Telgárte, pretože v prvej polovici 20. storočia sa tu spomína ako detská hra.

[26] Chorovod známy v oblasti Gemera.

[27] V obciach východného Horehronia nazývané rusadľa, rusadla.

sa držali, zdvihli nad úroveň hlavy. Popod bráničky prechádzala vždy posledná dvojica, ktorá sa potom zaradila na začiatok a vytvorila bráničku. Dvojrad takýmto spôsobom neustále postupoval dopredu. Počas *kačierini* dievčatá stále spievali, a to predovšetkým piesne viazané k tomuto tancu. Známe sú piesne *Choďi (iďe) kačer po šašiňe, Zasjav som žitko, Sviňe moro, Kobi ma maťi* .[28]

Kačierinu začínali tancovať vždy na dolnom konci dediny a postupovali do jej vrchnej časti, až postupne vyšli nad dedinu (na vyvýšené miesto, svah či kopec). Malo to jednak praktický význam – ukázať sa pred celou dedinou –, ale predovšetkým toto postupovanie vychádza z princípu slovanských jarných rituálov. Keďže tie sú späté najmä s „prinášaním" leta, tepla, oslavou a vítaním nového života, úkony spojené s jeho vykonávaním symbolizovali pohyb vpred, príchod niečoho nového, napredovanie. Podľa princípu imitatívnej mágie mal pohyb a smer „hore dedinou" zabezpečiť vzrast a prosperitu.[29]

Z obce Telgárt je známy jarný chorovod s názvom *svjaťeňa pola*, ktorý sa realizoval v období Turíc. V turíčnu nedeľu chodili obyvatelia Telgártu spolu s farárom za dedinu svätiť pole. Po skončení svätenia a odchode farára nasledoval dievčenský chorovod. Tancovať ho mohli len mladé panny poobliekané vo sviatočnom odeve s partami na hlavách (takto oblečené boli aj na svätej liturgii). Dievčatá obchádzali pole a klaňali sa do troch svetových strán – na východ, západ a juh. Na sever sa neklaňali: „*... to mi ešte moja mať tag vravela, že choďili svjaťiť pole a aj jej mať, no moja starka. Tagže to uš davno sa toto musi robiť, veť to je aj take starosvecke, ňekresťanske. Uš keť bolo po fšetkom, farara uš ňebolo, tag choďili po polu a sa klaňali na tri strani. Na vichot, zapat a juch. Na sever ňeviem prečo sa ňeklaňali, možno preto, že to staďe zima iďe*" (M. Knižková, nar. 1949, Telgárt 2015). V tomto prípade je veľmi zaujímavé pretrvávanie pohanských obradov. Aj keď farár posvätil polia v chotári a poprosil Boha a všetky živly o hojnú úrodu, v danom spoločenstve tento kresťanský obrad akoby nebol postačujúci a bolo potrebné jeho „utvrdenie" praktikou dlhodobo zaužívanou spoločenstvom.

Ďalší chorovod z tohto obdobia má názov *ližečki*.[30] Tento chorovod hravého charakteru sa viaže k veľkonočnému obdobiu. Tancovali ho rovnako len dievčatá, panny, a tancoval sa na konci dediny, prípadne za dedinou. K chorovodu sa viaže pieseň *Do raju, ľižečki, do raju*.[31] Forma a princíp chorovodu sú veľmi jednoduché. Dievčatá utvoria kruh, v ktorom sa pochytajú za voľne upažené ruky, a takto kráčajú po kruhu v smere pohybu slnka[32] na každú dobu piesne, ktorú neustále spievajú. Jedno dievča, nachádzajúce sa v kruhu, chodí v protismere pohybu slnka a pri opakovaní refrénu piesne si vyberie spomedzi ostatných do stredu partnerku. Na opakovanie strofy v rýchlom tempe spolu dievčatá tancujú a ostatné dievčatá v kruhu tlieskajú. Pri následnom spomalení tempa sa hra znova

[28] ONDREJKA, ref. 2, s. 275.

[29] BABČÁKOVÁ, Katarína. K symbolickej analýze jarných obradových chorovodov. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 1, s. 58 – 75.

[30] Ližečka, liži kvet – podbeľ v telgártskom nárečí.

[31] Variant tohto chorovodu s veľmi podobným textom ústrednej piesne nachádzame aj v oblasti stredného Zemplína.

[32] Podľa tanečnej terminológie Stanislava Dúžeka.

opakuje. Dievča, ktoré začínalo v strede kruhu, sa zapojí do kruhu a naposledy vybratá si na pokračovanie textu vyberá partnerku.[33]

Správy o chorovodoch v obci Vernár sa v literatúre ani iných prameňoch neobjavujú a rovnako si žiadny z informátorov na ich existenciu nespomenul. To však, prirodzene, nemusí znamenať, že v tejto obci chorovody neexistovali. Takáto skutočnosť by bola viac než nepravdepodobná. Je možné, že tu existovali rovnaké, respektíve podobné chorovody ako v obciach Telgárt či Šumiac, no keďže to nevieme s určitosťou potvrdiť, môžeme sa len domnievať.

Ďalším ľudovým tancom tohto obdobia bol tanec *koleso, koľeso, do kolesa, do koľesa*. Kolesá sú naše najvýznamnejšie spevno-zábavné tance dievok a žien v kruhu a od neho odvodených útvarov. Vo folklórnom prostredí sa kombinovali a premiešavali s chorovodmi, ale hojne sa tancovali aj samostatne: cez prestávky na tanečných zábavách, vo sviatočné, resp. nepracovné podvečery, a to na zaužívaných miestach na dedine, ale aj na svadbách a priadkach.[34]

Typickým znakom, rovnako ako pri chorovodoch, bol len vokálny sprievod tanečníc. Priestor na tancovanie kolies bol predovšetkým na svadbách, menej na zábavách. Ak sa tancovalo koleso na zábave, tak väčšinou len cez prestávku, keď hudba nehrala. Ďalšou príležitosťou na tancovanie kolies boli krstiny, príležitostne aj priadky. Koleso mohlo tancovať len dievča, ktoré dovŕšilo vek pohlavnej zrelosti a mohlo sa začať zapájať do spoločenského života. Do kolies sa spájali dievčatá rovnakého veku – rovesníčky. V tomto období nebolo akceptovateľné, aby mladé nevydaté dievča tancovalo v jednom kolese spoločne so ženami. Tie ju prijali do kolesa medzi seba až po začepčení na svadobnom obrade, čím tanec plnil obradovú funkciu: „*... tag zme tancovaľi, jaka zme buľi parťija, jak zme sa poznaľi kamaratki. To zme aňi ňekseľi s ťetkami tancovať starima. A nač? Ta mi mladie zme sa kseľi pokruťiť a ňie s ťetkami. Aľe aňi oňi sa ňepchaľi ku nam do koľesa, nebuľi tag zviknutie našo maťere. Ňebuľi takje maňjere*“ (M. Ševčáková, nar. 1943, Šumiac 2015). Počet tanečníc v kolese nemohol byť veľký, pretože priestor drevených domov či krčmy neponúkal veľa miesta. V jednom kolese tak mohlo tancovať maximálne 5 až 8 žien či dievčat. Ak chcelo tancovať viac tanečníc, vytvorili sústredné kruhy. Z hľadiska štruktúry tanca sa tanec skladal z dvoch stále sa opakujúcich častí. Z pomalej, kročnej, oddychovej časti a rýchlej skočnej časti. Keďže sa kolesá netancovali za hudobného sprievodu, veľmi dominantnou zložkou bol spev. Typickým znakom kolies v tejto oblasti, a to už od začiatku 20. storočia, bolo príležitostné zapájanie sa chlapcov do tohto tanca a vytváranie menších kolies so štyrmi alebo tromi tancujúcimi. Do akej miery sa však takýto spôsob tancovania uplatňoval v 19. storočí, je opäť len domnienkou. Je možné, že ide o novší tanečný prejav, objavujúci sa práve začiatkom 20. storočia.

Medzi vyslovene mužské tanečné prejavy patril jeden z najrozšírenejších tancov na našom území – odzemok. Odzemky patria svojou charakteristickou drepovo-skočnou motivikou medzi telesne značne náročné tance. Preto ich príležitostne tancovali vynikajúci tanečníci ako sólo, vo dvojiciach, zriedkavo

[33] DÚŽEK, Stanislav – GARAJ, Bernard. Slovenské ľudové tance na sklonku 20. storočia. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2001, s. 261.

[34] Tamže, s. 44 – 45.

v neveľkých skupinách a v nezreťazenom kruhu.[35] Na východnom Horehroní nazývali tento tanec (okrem známeho pomenovania *odzemok*) aj *hajduch, čuškovi*[36] či *Janošikov taňec*. Obvyklé piesne k nemu boli *Bou bi Doučik doucovau* a *Poza bučki, poza peň.* Viacerí informátori sa zhodli na tom, že odzemky v týchto obciach boli populárnymi tancami najmä v radoch bačov a valachov. Bližšie informácie však o tomto tanci nevedeli poskytnúť, pretože o ňom počuli len z rozprávania svojich rodičov, prípadne starých rodičov a prarodičov.

Tanec typický len pre horehronskú tanečnú oblasť je *šorovi, do šoru* či *paropski*. V obciach východného Horehronia mal formu dvoch oproti sebe stojacich radov mužov.[37] Išlo o prvý, „otvárací" tanec na každej zábave. Muži boli v tomto období tými, ktorí mali právo na prvý tanec[38]. *Šorovi* sa tancoval aj na svadbách, no tu neplnil úlohu prvého tanca. Tancovať ho mohli, rovnako ako to bolo pri ženskom *kolese* a chorovodoch, iba chlapci, ktorý dovŕšili vek, v ktorom sa mohli začať zúčastňovať na spoločenskom živote. Rozkázať si pred muzikou a postaviť sa do „šoru" bolo vstupnou bránou do dospelosti.

Po *šorovom* tanci nasledoval tanec s partnerkami. Ten mal viacero názvov, ktoré veľmi jasne vyplývajú z charakteru tanca. Známe sú pomenovania *do skoku, do visoka, do hora, popod ruku, šatkovi*[39], *vo trojo*. Tancoval ho muž s dvoma ženami (ako vyplýva aj z príznačného názvu *vo trojo* používaného v Telgárte). Tancovanie s jednou partnerkou nebolo vtedajšími kolektívnymi normami tolerované. Rovnako tento spôsob vychádzal z dobovej tanečnej módy. Tanec sa skladal z dvoch častí – pomalej a rýchlej. V pomalej časti tancovali tanečník a tanečnice od seba a v rýchlej časti sa chytili. Typické bolo držanie v rôznych výškových úrovniach rúk, vytáčanie partneriek „pod rukou" a tancovanie individuálne – bez držania.

Tieto tance tvorili v 19. storočí s najväčšou pravdepodobnosťou základný tanečný repertoár obcí východného Horehronia. Je možné, že v tomto období existovali aj iné tance typické pre túto oblasť, no neexistujú o tom žiadne svedectvá.

Tanečný repertoár tohto obdobia bol z hľadiska kvantity tancov pomerne málopočetný, no začiatkom 20. storočia sa najmä pod vplyvom nových módnych tanečných trendov prichádzajúcich zo západnej Európy a novouhorského štýlu šíriaceho sa z územia dnešného Maďarska značne rozšíril. Zo západnej Európy sa šírila módna vlna folklorizovaných spoločenských tancov (polka, valčík, mazúrka a pod.) a z územia dnešného Maďarska tanec čardáš. Hovoríme už o tancoch tzv. nového štýlu.

---

[35] DÚŽEK, Stanislav – GARAJ, Bernard. Slovenské ľudové tance na sklonku 20. storočia. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV, 2001, s. 48.

[36] Čuha – dlhý zimný kabát/kabanica.

[37] V obciach západného Horehronia, napríklad v Pohorelej a Heľpe, ide o zmiešaný tanec. V jednom rade stoja muži a oproti nim ženy. Z Pohorelej sú aj zmienky o dievockom šorovom tanci.

[38] Dievčatá ani ženy sa do tanca nezapájali. Zo začiatku 20. storočia však existujú zmienky z Telgártu o tom, že zatiaľ čo muži tancovali šorovi, dievčatá tancovali naboku v kolese, no nespievali. V skoršom období sa takýto jav neopisuje, čo však nemusí vylučovať jeho existenciu.

[39] ONDREJKA, ref. 2, s. 269.

Obdobie od začiatku 20. storočia po koniec 2. svetovej vojny

Prelom 19. a 20. storočia bol veľmi významným medzníkom v období historického vývinu a zmien hudobno-tanečnej kultúry na našom území. V období od začiatku 20. storočia môžeme hovoriť o novej tanečnej móde, ktorá sa postupom času stávala viac a viac populárnou a ktorá ovplyvnila mnohé prejavy ľudovej hudby, spevu a tanca. Jedným z veľmi zásadných faktorov je vznik sláčikových hudieb a postupné vytláčanie gájd ako „hlavného" nástroja zabezpečujúceho hudobný sprievod k tancu a spevu.

Sláčikové hudobné združenia znamenajú vo vývoji horehronskej nástrojovej hudby nástup novej hudby s osobitými funkciami, novými technickými a štylistickými problémami a aj s celkovou novou vrstvou nositeľov ľudového hudobného umenia. Prvé sláčikové združenia sa začali formovať koncom 90. rokov 19. storočia. V období, počas ktorého neboli v obciach východného Horehronia domorodé kapely, chodili do týchto obcí hrávať hudobníci z Kokavy nad Rimavicou, Muráňa, Revúcej, Rejdovej, Lehoty, ale aj z Heľpy. Postupne sa však vyprofilovali ľudové hudby aj v týchto troch obciach. Išlo predovšetkým o ľudové hudby a rody Maťuchovcov, Pokošovcov a Harvanovcov.[40] Hudobníci často chodili hrávať aj mimo svojej obce, prípadne hrávali v mestách, najviac v Brezne či Zvolene. To zohralo úlohu pri získavaní ďalších skúseností a osvojovaní si nového hudobného a tanečného repertoáru. Takisto sa zúčastňovali na zábavách a svadbách v spišských a gemerských obciach. Ich repertoár sa tým značne rozširoval a svoju hru prispôsobovali „publiku", ktorému hrali. Muzikanti boli výrazným činiteľom formovania nového repertoáru, ktorý priniesli z miest, kde hrávali (polky, valčíky, fox, tango, charleston, ale najmä čardáš).[41]

Čardaš sa tancoval predovšetkým v blízkych robotníckych osadách (Zlatno, Vaľkovna, Pohorelská Maša, Nová Maša, Červená Skala, Hámor). Tesne pred rozpadom Rakúsko-Uhorska ho volali *maďar ketoš.* Prostredníctvom úradníctva a predákov sa dostal do Vaľkovne a blízkych osád nielen ako tanečná novinka, ale aj ako maďarizačný činiteľ.[42] Postupne sa *čardaš* udomácňoval aj na východnom Horehroní. Typickým znakom *čardaša* bola tzv. jedno– a dvojkročka, ktorá sa veľmi rýchlo ujala v pomalej časti tanca a postupne tak nahradzovala individuálne tancovanie tanečníka a tanečníc, ktoré bolo typické pre tance *do hora*, *do visoka* a pod. Rýchla časť tanca však asimilovala niektoré prvky čardáša a niektoré si zachovala, preto v tejto oblasti môžeme hovoriť o fúzii tanca starého a nového štýlu. Pomenovanie *čardaš* však postupne nahrádzalo pôvodné názvy tancov. Tie sa už používali len veľmi sporadicky, najmä staršími obyvateľmi. Ďalšou dôležitou zmenou, ktorou sa vyznačoval čardáš, bolo tancovanie muža s jednou partnerkou: *„... hlavne čardáš, slovenskí čardáš, lebo maďarskí je inakší. Pri slovenskom čardáši s jednou, dvoma a dakedy i tri-štiri zobral, v kolese tancovali. Dievki nestáli nikdi, zobrala ju kamarátka, keď po ňu mláďeňec ňeprišiel.[....]po šorovom si mláďenci brali ďieuki do običajného čardášu – to bol slovenskí.*[43] *Ale neskuor i maďarskí začínal. Pri ňom*

[40] Posledné dva spomenuté rody sú rómskeho pôvodu.

[41] ELSCHEK, ref. 23, s. 204 – 207.

[42] ONDREJKA, ref. 2, s. 269.

[43] Predpokladám, že slovenským čardášom nazývali tanec do hora či do vysoka.

sa viac v pároch tancovalo a po pätách sa bili.[44] *Priniesli ho sluhovia, robotníci...*" (M. Bomba, nar. 1896, Šumiac 1965).[45] Tento spôsob sa veľmi rýchlo stal populárny, pretože tanec s jednou partnerkou ponúkal nové tanečné možnosti a stával sa „intímnejším". Tancovalo sa však naďalej aj s dvoma ženami, prípadne v menších kolieskach – dvaja muži s dvoma ženami, jeden muž s troma ženami. Nikdy však netancovali dvaja muži s jednou ženou. Typickým znakom čardáša bolo aj tancovanie v neustálom držaní. Individuálne tancovanie bolo skôr výnimočné: *„... mláďenci si tancovali v šoroch a na konci zatlieskali na dievčatá: každý s doma potom tancoval; aj sa pustili a tak cifrovali alebo sa dievki popot ruki vikrútili a zase sa chitili. Teras je inakšie: stále sa držia, dievka sa vispí parobkovi na pleci. Ftedy šli parobci dušu vitriasť a dupkali...*" (A. Handulová, nar. 1885, Telgárt 1961).[46]

Ďalším významným faktorom, ktorý prispel k rozšíreniu čardáša a folklorizovaných spoločenských tancov na východnom Horehroní, bola výstavba železničnej trate zo smeru Červená Skala – Dobšiná – Margecany. Táto trať mala prechádzať v blízkosti obce Šumiac a obcou Telgárt. Práce okolo trasovania železničnej trate sa začali v roku 1921 a so samotnou výstavbou sa začalo v roku 1931. Na železnici pracovali inžinieri z Ostravy, Prahy, Brna, Košíc či Dobšinej. Okrem nich tu pracovali aj robotníci z okolia i rôznych častí Slovenska. V roku 1930 bola zriadená stavebná správa pre pracovníkov výstavby v Telgárte, upravené byty a postavené baraky pre kancelárie a sociálne zariadenia. Keďže tu pracoval veľký počet robotníkov, obyvatelia Telgártu ich za poplatok ubytovávali aj vo svojich príbytkoch. V roku 1932 na trati pracovalo až 3280 pracovníkov a v tomto období žilo v Telgárte okolo 5000 obyvateľov.[47]

Robotníkov pracujúcich na výstavbe trate nazývali miestni obyvatelia *barabi*. Keďže tu prakticky bývali, zúčastňovali sa aj na verejnom živote v obci. Rovnako sa zúčastňovali na miestnych zábavách, ktoré aj sami organizovali: *„... barabi viviedli muziku, tag sa tomu hovorilo*" (M. Knižková, nar. 1949, Telgárt 2015). Na týchto zábavách sa objavovali nové módne tance, ktoré *barabi* „prinášali" z oblastí, z ktorých pochádzali. Populárna bola *polka, valčík, tango, charleston, bugi, drobna polka*[48], ale aj *čardaš.*

Typickým držaním partnerov počas krútenia v tanci *čardaš* bolo tzv. protistojné čardášové držanie.[49] Na týchto zábavách sa však začalo objavovať aj krútenie v protistojnom valčíkovom držaní, pre túto oblasť veľmi netypickom. Ďalšou zaujímavosť a inovatívnym prvkom bolo dvíhanie partneriek pri vrcholení tanca.[50] Tieto tanečné prejavy sa v Telgárte prestali objavovať v priebehu 70. rokov 20. Storočia.[51]

---

[44] Bližšie nešpecifikované.
[45] ONDREJKA, ref. 2, s. 285.
[46] ONDREJKA, ref. 2, s. 286.
[47] LACKO, ref. 16, s. 59 – 62.
[48] Možná paralela s tancom dribna, známym z oblasti Spiša.
[49] Podľa tanečnej terminológie Klimenta Ondrejku.
[50] Informátori však opisujú tento prejav ako výnimočný, objavujúci sa pri výborných tanečníkoch.
[51] Opísané prejavy sa pravdepodobne objavovali len na tanečných príležitostiach v Telgárte. Informátori z obcí Šumiac a Vernár podobné prejavy vo svojich výpovediach neuvádzajú.

Vlna „nových" módnych tancov však nespôsobila zmeny len v tanečnom repertoári obcí, ale aj v samotnom tanečnom poriadku zábav. Keďže išlo o tance motivicky aj štrukturálne jednoduché, stali sa veľmi rýchlo populárne a žiadané, predovšetkým technicky menej zdatnými tanečníkmi a tanečnicami. Typickým pre toto obdobie bol vznik tzv. tanečných kôl. Bol to zaužívaný sled tancov (akási tanečná suita), ktoré muzikanti hrávali stále v rovnakom poradí. Prvým tancom býval zvyčajne valčík, nasledovala polka, tango, charleston, boogie[52] a posledným tancom bol vždy čardáš, ako najdynamickejší tanec v tanečnom repertoári.[53] Tanečné kolá tak poskytli priestor pre všetkých, technicky menej či viac zdatných, a veľmi rýchlo si získali v obciach popularitu.

Hoci bol vplyv tancov nového štýlu skutočne markantný a v pomerne krátkom období sa stali veľmi populárnymi, tance starého štýlu tvorili stále pevnú súčasť tanečného repertoáru. Predovšetkým tance *koleso* a *šorovi* sa do konca 2. svetovej vojny tešili stále veľkej obľube a nestratili ani svoju funkciu a formu. Odzemky sa objavovali stále sporadickejšie, tancovali sa predovšetkým na salašoch, príležitostne na zábavách, avšak už v 40. rokoch 20. storočia sa objavovali len veľmi výnimočne. Toto tvrdenie platí aj o chorovodoch, ktoré sa prestávali tancovať asi v 50. rokoch 20. storočia, vo Vernári však pravdepodobne oveľa skôr, pretože ani najstarší obyvatelia obce si ich nepamätajú. Chorovod *ližečki* z Telgártu si informátori pamätajú od začiatku 20. storočia len ako detskú hru.

Obdobie od konca 2. svetovej vojny po rok 1989

Obdobie po skončení 2. svetovej vojny prinieslo (rovnako ako na celom Slovensku) aj v obciach východného Horehronia veľké spoločenské a kultúrne zmeny, ako aj zmeny v spôsobe života. Tie sa, prirodzene, odzrkadlili i v ľudovom tanci. Od tohto obdobia môžeme hovoriť o postupnom, v prípade niektorých tanečných typov relatívne pomalom zanikaní ľudového tanca a strate jeho vtedajších funkcií. To však nemôžeme skonštatovať o tancoch *polka* a *valčik*. Tie sa stále tešili veľkej popularite.

Obdobie 50. a 60. rokov 20. storočia je však úzko späté so vznikom folklórnych skupín v tejto oblasti. V roku 1957 vznikajú folklórne skupiny Šumiačan a Telgárt a v roku 1964 folklórna skupina Vernár. Rovnako vznikol v roku 1957 aj detský folklórny súbor Šumiačanik a neskôr, v roku 1981, vzniká detský folklórny súbor Telgártčok. Neoficiálne však vznikol v roku 1964, odkedy veľmi príležitostne nacvičovali s deťmi jednoduché tanečné čísla pre potreby obecných osláv či iných podujatí. V obci Vernár detský súbor nevznikol. Činnosť folklórnych skupín a uvedomelé uchovávanie tanečných, hudobných a spevných tradícií zaiste prispeli k dlhšiemu zachovaniu ľudových tancov, minimálne v povedomí obyvateľov týchto obcí. Do akej miery to tak bolo, je však len veľmi ťažko tvrdiť. Folklórna skupina Vernár, na rozdiel od skupín Šumiačan a Telgárt, sa však zameriavala predovšetkým na prezentáciu spevného folklóru obce a práve Vernár je spomedzi týchto troch obcí práve tou, v ktorej tance *šorovi* a *čardaš* prestali byť

[52] Poradie tancov záviselo od tanečného poriadku konkrétnej obce.

[53] Túto skutočnosť uviedli informátori zo všetkých troch obcí.

populárne už v 60. rokoch 20. storočia. Tanec *koleso* pretrvával v celej druhej polovici 20. storočia len vo veľmi jednoduchej forme. V obciach Šumiac a Telgárt boli v 60. rokoch 20. storočia tieto tance stále veľmi populárne. Jedným z faktorov tak môže byť činnosť týchto folklórnych skupín a ich zameriavanie sa na prezentáciu spevného, hudobného a tanečného folklóru.

Keďže v Šumiaci a Telgárte pracovali aj detské folklórne súbory, mnoho detí sa s ľudovým tancom stretávalo na pravidelných nácvikoch. Viacero z nich po dovŕšení istého veku pokračovalo vo folklórnej skupine. V tomto období tak môžeme hovoriť o akejsi „inštitucionalizovanosti" ľudového tanca a jeho uvedomelom uchovávaní: *„Každvo ďiťa prešlo ftodi ďeckim suborom. Keť aj ňje nadluho, ta aspoň rok, dva. Ta to zme sa hrďili, že zme v subore, zme choďili vistupovať kaďi-taďi. To buv aj honor koť si tam tancovav, bo to ďeťi bula povna ďeďina, ta to koť si ťa nahav Moľent*[54] *f subore, to si musev biť dobri. A uš koť ťa zjav do dospeloho suboru, ta to bulo!"* (P. Hrabovský, nar. 1954, Šumiac 2015). Absencia cieľavedomého vedenia detí k tanečnému, spevnému a hudobnému folklóru v obci Vernár môže byť jedným z faktorov, ktoré spôsobili rýchly pokles popularity najmä tancov starého štýlu. V prirodzenom prostredí obce sa začali vytrácať a k ich uvedomelej výučbe v detskom veku nedochádzalo. Rovnako však rýchlejší zánik niektorých ľudových tancov mohol ovplyvniť aj fakt, že už od 50. rokov 20. storočia nebola vo Vernári aktívna ľudová hudba, ktorá by hrávala na tanečných príležitostiach. Ľudové hudby museli pozývať z okolitých dedín: *„Choďiľi hravať z Ťeľgartu a pametam si aj tich z Balogu, čo Oči, oči, čierne oči... Šuko. Aľe ta paradňe hraľi, husľe dal za chrbat a tak hral, tak robil"* (M. Alexová nar. 1933, Vernár 2015).

Typickým pre toto obdobie bol presun tanečných zábav z drevených domov a krčiem do kín a kultúrnych domov, ktoré sa začali budovať v období 60. – 70. rokov 20. storočia. To prinieslo nové možnosti v tanci. Vo veľkom priestore mohlo tancovať oveľa viac tanečných párov či kolies. Do veľkej miery to ovplyvnilo predovšetkým tanec *koleso,* ktorý bol aj v tomto období stále veľmi populárnym tancom, predovšetkým na svadbách. V jednom kolese mohlo spoločne tancovať aj 20, prípadne viac tanečníc. Rovnako sa v tomto období spájali do jedného kolesa ženy a dievčatá rôzneho veku a veková stratifikácia sa prestala uplatňovať. Kolesá taktiež prestali plniť obradovú funkciu na zábavách (prijatie medzi dievky) aj svadbách (prijatie medzi vydaté ženy) a do popredia sa dostala zábavná funkcia.

Tanec *šorovi* prestával mať funkciu prvého tanca a rovnako tanca, ktorý mohol tancovať len chlapec, ktorý dovŕšil mentálnu a pohlavnú zrelosť. Práve naopak. Zo zábav a svadieb sa začal postupne vytrácať. Od 70. rokov sa objavoval len veľmi výnimočne na svadbách a väčšinou ho tancovali iba členovia folklórnej skupiny, ktorí tento tanec ovládali.

Čardaš bol stále populárnym tancom a tancoval sa rovnako predovšetkým na svadbách, avšak podoba, ktorú mal pred 2. svetovou vojnou, bola v tomto období jednoduchšia. V oveľa menšej miere sa uplatňovalo vytáčanie žien a držanie sa za ruky v rôznych výškových úrovniach, znak typický pre tanec starého štýlu.

[54] Prvý vedúci a zakladateľ folklórnej skupiny Šumiačan a detského folklórneho súboru Šumiačanik.

Rovnako sa prestali používať aj jeho pomenovania. Tanec muža so ženou/ženami sa nazýval len *čardaš*: „*Ňevolaľi zme ňijak, ľen čardaš, ja ňeznam o druhom. Tag ľen zme volaľi*“ (A. Berčeniová, nar. 1925, Vernár 2015). K individuálnemu tancovaniu tanečníka a tanečníčky v čardáši nedochádzalo, tancovalo sa v neustálom protistojnom čardášovom držaní.

Tance odzemok, *hajduch, Janošikov tanec* a *čuškovi* sa z prirodzeného prostredia v tomto období úplne vytratili a prezentovali ich len vynikajúci tanečníci folklórnych skupín Šumiačan a Telgárt.

Folklorizované spoločenské tance *polka* a *valčík* boli stále veľmi populárne, avšak *charleston, boogie, tango* či *drobna polka* sa začali v 70. rokoch vytrácať.

Podľa výskumov Ústavu hudobnej vedy SAV zo 60. rokov 20. storočia bol v tomto období známy na východnom Horehroní aj tanec s názvom *harmatanec*. Išlo o tanečnú hru realizovanú v posledný deň svadby. Po vyhlásení tanca museli všetci muži poslúchať príkazy toho, kto tanec rozkázal. Ak bozkal Róma či niektorú zo žien, museli to po ňom zopakovať. Ak úlohu, ktorú vymyslel, nesplnil niektorý z mužov podľa jeho predstáv, bil ich zemiakom zakrúteným v šatke alebo opaskom. V Šumiaci mal tento tanec formu zástupu, teda všetci muži sa museli pochytať a vytvoriť zástup, ktorý sa pohyboval. Vedúci zástupu bil nečakane opaskom ostatných mužov.[55] Tanec pravdepodobne existoval len do obdobia, počas ktorého svadby trvali tri dni. V posledný deň bolo bežné vymýšľanie rôznych zábavných, erotických hier, chodenie masiek (*strašiek*) a podobne. V období 70. rokov 20. storočia ani v neskorších rokoch sa už tanec nespomína.

Pre obdobie po ukončení 2. svetovej vojny až po rok 1989 bol typický aj postupný pokles tanečných príležitostí so živou ľudovou hudbou, a to najmä v období od 70. rokov, keď začínala byť populárna elektronická hudba. „Živú“ ľudovú hudbu postupne nahrádzali kapely s elektrofonickými nástrojmi, neskôr diskdžokeji. Populárne u mladých ľudí sa stávali najmä diskotéky. Ľudové hudby však stále aktívne hrávali najmä na svadbách, ktoré boli vždy najlepším „konzervantom“ ľudového tanca.

Obdobie po roku 1989 do roku 2015

Politické, spoločenské a kultúrne zmeny po roku 1989 znamenali ešte výraznejší úpadok a urýchlili zníženie popularity ľudového tanca. Tanečných príležitostí, ktorých bežnou súčasťou bol ľudový tanec, značne ubúdalo, no predovšetkým sa rapídne znižoval počet svadieb počas roka. Rovnako poklesla aktivita „vychýrených“ ľudových hudieb, ktorých členovia boli v pokročilom veku, resp. viacerí z nich už nežili, a preto sa na svadby, prípadne príležitostné zábavy pozývali ľudové hudby, ktoré však kvalitou svojho hrania nemohli už neaktívnym hudbám konkurovať. Ľudový tanec naďalej „prežíval“ predovšetkým vo folklórnych skupinách a detských folklórnych súboroch, ktorých aktivita však v tomto období tiež poklesla. Zo strany mladých nebol o ľudový tanec veľký záujem, tí inklinovali najmä k hudobno-tanečnej kultúre šíriacej sa predovšetkým zo zámoria.

[55] ONDREJKA, ref. 2, s. 279.

Zaujímavým fenoménom, hlavne v období 90. rokov, v Šumiaci a Telgárte boli „ľudové kolá" či „kolá ľudoviek", ktoré boli súčasťou každej diskotéky a tešili sa veľkej popularite. Začínali sa okolo polnoci, keď bolo na diskotéke veľa návštevníkov a aj ich nálada bola v tomto čase už mierne „pozdvihnutá". Na diskotéke, prirodzene, nehrala sláčiková ľudová hudba, ale diskdžokej. Išlo o štúdiové nahrávky miestnych folklórnych skupín, prípadne nahrávky horehronských piesní v podaní známeho speváka Jána Ambróza a FS Partizán. Keďže išlo o piesne v týchto obciach známe, vyvolávali v návštevníkoch eufóriu, ktorá sa odrazila v následnom speve a tanci. Tancoval sa najmä tanec *koleso,* prípadne *čardaš* vo veľmi jednoduchej, niekedy až primitívnej podobe.[56] Tieto „kolá" trvali 10 až 15 minút, no patrili k najočakávanejším častiam diskoték. Návštevníci diskotéky si ich dokonca sami vyžadovali.

Na príležitostných zábavách a svadbách boli stále populárne tance *polka*, *valčík, koleso* a v jednoduchej podobe *čardaš*. Tance ovládala hlavne stredná a najstaršia generácia obyvateľov. Členovia mladšej generácie ovládali tieto tance len výnimočne.

V období posledných 10 rokov však záujem o poznanie ľudového tanca začal narastať, najmä v radoch mladej generácie, ba dokonca detí (v obciach Šumiac a Telgárt). Spôsobili to predovšetkým štyri hlavné faktory:

1. zvýšená aktivita folklórnych skupín a následný rast ich popularity v oblasti amatérskeho folklórneho hnutia;
2. obnovenie a zvýšená aktivita detských folklórnych súborov, systematická práca s deťmi;
3. aktivizácia miestnych mladých nadšencov v oblasti kultúrneho života v obci a organizovanie nových typov kultúrnych podujatí – *Šumenie* (Šumiac), *Krojovaný tanečný dom na Šumiaci* (Šumiac);
4. obnovená aktivita muzikantského rodu Pokošovcov jeho mladou generáciou.

Tieto faktory spôsobili zvýšený záujem mladých ľudí a detí o ľudový tanec a o členstvo vo folklórnych skupinách a detských folklórnych súboroch, no predovšetkým pozdvihli ľudový tanec v povedomí obyvateľov týchto obcí. Veľký vplyv na popularizáciu a akúsi revitalizáciu ľudového tanca má ľudová hudba bratov Pokošovcov, ktorá sa za posledných 10 rokov vyprofilovala na jednu z najlepších a najpopulárnejších ľudových hudieb na Slovensku a „najvychytenejšiu" ľudovú hudbu na Horehroní. Aj vďaka nim sa tak zvýšil počet tanečných príležitostí, na ktorých sa začal objavovať ľudový tanec. Ich väzba na slávny muzikantský rod, technická vyspelosť hrania, široký repertoár, špecifický herný a spevný prejav či mladý vek predurčujú túto ľudovú hudbu na to, aby bola aj v ďalšom období veľmi obľúbenou a vyhľadávanou.

Stále populárnymi tancami sú *polka* a *valčík*, začala však narastať popularita tanca *čardaš*. Učenie sa tohto tanca v detských folklórnych súboroch a folklórnych skupinách sa prejavilo aj na zábavách a svadbách, na ktorých sa tento tanec začína stále častejšie objavovať, pričom do tanca sa pridáva aj mladá generácia a deti.

[56] Návštevníkmi diskoték boli predovšetkým mladí ľudia vo veku od 16 do 30 rokov, ktorých väčšina tieto tance neovládala, prípadne ich poznala len z videnia.

Tanec *šorovi* sa tancuje výnimočne v Telgárte, kde si ho pri zvláštnej príležitosti (rodinná oslava a pod.) zvyknú zatancovať členovia folklórnej skupiny.

Tancom, ktorý sa však stále teší najväčšej obľube a popularite, je *koleso*. Objavuje sa na všetkých ľudových zábavách, svadbách, rodinných oslavách či iných príležitostiach, na ktorých je prítomná sláčiková ľudová hudba. Tancujú ho predovšetkým ženy, muži sa pridávajú len príležitostne. Pozoruhodný je fakt, že kruhové tance patria k najstarším formám ľudového tanca vôbec, a tak pretrvávanie kruhových foriem v súčasnosti je viac než obdivuhodné. Dôvodov a vysvetlení tejto skutočnosti je niekoľko.

Jedným z nich môže byť nenáročnosť tohto tanca a možnosť jeho rýchleho osvojenia. Aj technicky menej zdatná tanečnica, ktorá sa pridá do kolesa tancujúcich žien, sa princíp tancovania dokáže naučiť za niekoľko minút. V tanci nemusí byť vedúcou osobnosťou ani vyvíjať veľkú iniciatívu, stačí, ak sa nechá ostatnými tanečnicami viesť a prispôsobí sa zmenám, ktoré nastanú. Tie väčšinou vychádzajú z iniciatívy skúsenej tanečnice, ktorá vie, ako vykonať zmenu bez prerušenia plynulosti tanca. V párovom tanci sa, naopak, dôraz kladie na individuálny prejav a improvizáciu, ktorá vyžaduje istú tanečnú vyzretosť a znalosť. V kruhu či kolese to však neplatí. Ak je teda tanečnica z tanečnej stránky technicky menej zdatná, kruhová forma poskytuje istú anonymitu a aj nedostatočné tanečné nadanie môže vďaka kruhu či kolesu zaniknúť, resp. splynúť.

Samotná kruhová forma (a kruh ako taký) bude pravdepodobne jedným zo závažných faktorov pretrvávania tohto tanca. Ide o symbol slnka, kolobehu života, večnosti, celistvosti, súdržnosti. V kruhu je každý rovnocenný, každý má rovnaké miesto, postavenie, každý tvorí rovnako dôležitý článok celku. Kruh patrí medzi vynikajúce socializačné elementy. Ak sa tanečnica postaví do kruhu (kolesa), stáva sa rovnako dôležitou súčasťou ako všetky ostatné tanečnice a rovnako sa podieľa na „tvorbe" tanca. Je jedno, aké má v spoločenstve postavenie, je jedno, ako je finančne situovaná, nezáleží na tom, aké má zamestnanie, vierovyznanie, vek. Kruh vytvára pocit spolupatričnosti a vyvoláva bezpečný pocit, že človek niekam patrí, zapadá a niečo pomáha vytvárať.

Záver

Aká bude budúcnosť ľudového tanca na východnom Horehroní v ďalších rokoch, to záleží predovšetkým od aktivít detských folklórnych súborov, folklórnych skupín, kultúrnych pracovníkov či nadšencov ľudového tanca v týchto obciach. Keďže nositeľov ľudového tanca, ktorí sa tancom učili v prirodzenom prostredí, žije už len veľmi málo, pre udržanie, prípadne nárast jeho popularity bude potrebné systematické a vedomé udržovanie tohto javu.

SLUŽOBNÍCTVO V RETROSPEKTÍVE HISTORICKÝCH A SOCIÁLNYCH KONTEXTOV 19. A 20. STOROČIA Z POHĽADU ETNOLÓGIE

Magdaléna PARÍKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky
Hodžova 1, 949 74 Nitra
mparikova@ukf.sk

PARÍKOVÁ, Magdaléna. Servants in Retrospect of Historic and Social Contexts of the 19th and 20th Century from the Ethnological Point of View. Servants represented a stable social and professional structure of the urban and rural society. The article is focused at the servant institution in a context of factors that caused the persistence of this social phenomenon in Slovakia until the beginning of the second half of the 20th century. It also points at the creation and development of servants as a social reality in the condition of an obvious status and wealth difference among the society. According to the examples of the current times, the author points at the actuality, that labour for hire in social history presents an important part of the economic strategy in society.

Kľúčové slová: služobníctvo; mestské a vidiecke prostredie; sociálna a profesionálna stratifikácia;

Keywords: servants; urban and rural environment; social and professional stratification;

Hoci záujem o problematiku služobníctva nie je v slovenskej etnografii nový – máme na mysli jej sledovanie v kontexte rodinného a spoločenského života, pracovnej migrácie, sociálnych vzťahov a sčasti aj obyčajových tradícií vidieckeho spoločenstva –, jednako sa tejto socioprofesijnej skupine v mestskom prostredí dlhšie obdobie nevenovala osobitná pozornosť. V porovnaní s rurálnym prostredím[1] je počet publikovaných prác opierajúcich sa o výskum v urbánnom spoločenstve a v rámci toho aj o problematiku služobníctva oveľa skromnejší.[2]

[1] ŠKOVIEROVÁ, Zita. Život v obci a výročné obyčaje. In PODOLÁK, Ján (ed.). Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia. Bratislava: Obzor, 1986, s. 154-162; ŠKOVIEROVÁ, Zita. Spoločenský život. In PODOLÁK, Ján. (ed.). Rača. Bratislava: Obzor, 1989, s. 184-185. Sociálnej skupine služobníctva sa venovala pozornosť aj pri výskume tradičného poľnohospodárstva, chovu dobytka, vinohradníctva a remeselnej výroby.

[2] PARÍKOVÁ, Magdaléna. Služobníctvo v Bratislave v prvej polovici 20. storočia. In Slovenský národopis, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 331-340; PARÍKOVÁ, Magdaléna. Tradičné formy vzájomných kontaktov roľníckeho spoločenstva s malým mestom. In FROLEC, Václav – ŠEPLÁKOVÁ, Věra. (eds.). Venkovské město. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti; Ústav li-

Súviselo to so skutočnosťou, že prioritou bádania etnológov (etnografov a folkloristov) po konštituovaní prvého príslušného vedeckého pracoviska na pôde SAV (Ústavu etnológie začiatkom druhej polovice 20. storočia) bol výskum tradičnej kultúry a spôsobu života v prostredí vidieka, len zriedkavo malého mestského sídla alebo mesta a jeho spoločenstva. Pozornosť na kultúru mesta upriamili v 70. rokoch štúdie a práce P. Salnera súvisiace so štúdiom mestskej rodiny a najmä publikácia Taká bola Bratislava.[3] Tento smer etnologického štúdia si získal skoro pozornosť aj ďalších bádateľov a stal sa témou viacerých vedeckých kolektívnych podujatíl.[4] Na pôde muzeálnych inštitúcií v zbierkach a depozitároch síce postupne pribúdali artefakty dokumentujúce urbánnu kultúru, avšak formou samostatnej výstavnej príležitosti bola kultúra mesta zastúpená len sporadicky. Problematika mesta a v rámci nej aj téma nášho príspevku nemala dlhé obdobie osobitne vyčlenený priestor v študijných plánoch a sylabách prednášok ani na jedinej katedre zameranej na štúdium a bádanie tradičnej kultúry Slovenska Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Preferenciu záujmu vedeckých inštitúcií o výskum ľudovej kultúry a spôsobu života v rurálnom prostredí tiež podnietila politicko-spoločenská zmena v dôsledku rýchlym tempom postupujúcej industrializácie a kolektivizácie poľnohospodárstva v 50. a ešte intenzívnejšie v 60. rokoch 20. storočia. Zaiste túto orientáciu etnológie (v tom období ešte známej pod názvom etnografia a folkloristika) do veľkej miery ovplyvňovala aj realita historicky dlho pretrvávajúceho hlavného profesijného zamerania a spôsobu získavania zdrojov obživy obyvateľov Slovenska (prevažne agrárne odvetvia), čo dokumentuje aj kvantitatívny údaj z obdobia bezprostredne po 2. svetovej vojne, keď pre vyše 66 % obyvateľstva predstavovala agrárna produkcia (poľnohospodárstvo, zeleninárstvo, ovocinárstvo a chov dobytka) hlavný zdroj obživy. Podiel obyvateľstva zamestnaného v priemysle vo viac ako skromnej sieti priemyselných podnikov na Slovensku bol v prvej polovici 20. storočia veľmi nízky. K neagrárnym odvetviam umožňujúcim získať zdroje obživy patrili aj rôzne odvetvia remeselnej výroby.

Bádanie na poli etnológie (etnografie a folkloristiky) reagovalo na prudké zmeny vo viacerých oblastiach, predovšetkým v oblasti materiálnej kultúry (napr. agrárne odvetvia, staviteľstvo, bývanie, odev, výrobné odvetia domáckej a remeselnej výroby a ďalšie), ktoré nastali po 2. svetovej vojne. Tento vývoj bol vo veľkej miere dôsledkom zmien, ktoré spôsobila likvidácia súkromného vlastníctva po roku 1948 a s tým súvisiaci nový režim vlastníctva a spôsobu

dového umění ve Strážnici, 1986, s. 71-76. PARÍKOVÁ, Magdaléna. Podiel služobníctva na transmisii kultúrnych tradícií. In FROLEC, V. – ŠEPLÁKOVÁ, V. (eds.). Mešto, prostor, lidé, slavnosti. Uherské Hradiště, 1990, s. 269-275.

[3] SALNER, Peter. Štruktúra bratislavskej rodiny v prvej polovici 20.storočia a jej vývinové tendencie. In Slovenský národopis, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 321-330; SALNER, Peter a kol. Taká bola Bratislava. Bratislava: Veda, 1991, 199 s.

[4] LEŠČÁK, Milan. Poznámky k zameraniu etnografického výskumu Bratislavy. In Slovenský národopis, 1987, roč. 35, č. 2-3, s. 481-485; Samostatné číslo časopisu Slovenský národopis, 1987, roč. 35, č. 2-3, ako aj zborníky štúdií: Ethnoculturelle Prozesse in Grosstädten Mitteleuropas, 1992; MANNOVÁ, Elena (ed.). Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989. Bratislava: AEP Press, 1998, 250 s. Okrem Bratislavy sa venovala pozornosť aj ďalším mestám na Slovensku, napríklad: Banská Bystrica, Trenčín, Pezinok a ďalším.

hospodárenia – známy ako socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a chovu dobytka.[5] Okrem uvedených skutočností stál výskum mesta dlhé obdobie „bokom" od vtedy preferovaných úloh vedeckého bádania aj v dôsledku politicky a ideologicky motivovaného a v praxi uplatňovaného nazerania na mesto a spoločenstvo mesta. Tento prístup v smerovaní terénnych výskumov a výsledkov ich bádania – so zameraním na roľnícke a až neskôr na novo sa formujúce priemyselné robotnícke vrstvy obyvateľstva – nedovolil plne rozšíriť komplexnejšie bádanie na povojnové kultúrne, sociálne, profesionálne a konfesionálne diferencované spoločenstvo, a teda ani na jednotlivé témy takto orientovaného terénneho výskumu. Medzi ne patril aj záujem o socioprofesijnú stratifikáciu mestského spoločenstva, v ktorom historicky patrilo miesto aj služobníctvu prijímajúcemu prácu/„zamestnanie" v mestských rodinách majetnejšej, sociálne vyššej a strednej vrstvy obyvateľstva, ako aj v majetnejších sociálnych vrstvách takmer napospol agrárneho vidieka, remeselníkov, vidieckej inteligencie (notár, farár, lekár, starosta).

Služobníctvo[6] (pojem súhrnne označujúci sluhov a slúžky, teda jednotlivcov hľadajúcich zdroj obživy v „službe") je sociálny jav, ktorý na základe historických údajov svojou genézou siaha do starších spoločensko-ekonomických formácií. Inštitúcia služobníctva historicky vznikla a vyvíjala sa v podmienkach zreteľnej stavovskej a majetkovej diferenciácie obyvateľstva, ktorá charakterizovala nielen územie Slovenska, ale aj okolitý región Európy. Služobníctvo, slúženie, práca v službe za „odmenu" (naturálnu alebo peňažnú) tak po stáročia až do počiatku druhej polovice 20. storočia patrili k zaužívanej sociálnej praxi na Slovensku, a to bez ohľadu na vidiecke či mestské prostredie (v rodine, domácnosti, na hospodárstve, ako aj vo výrobnej remeselnej a inej činnosti). Zhromaždené poznatky z terénnych výskumov a štúdium archívnych prameňov dovoľujú vysloviť konštatovanie, že služobníctvo predstavovalo po stáročia stabilnú súčasť socioprofesijnej štruktúry mestskej a vidieckej society, a to napriek tomu, že z hľadiska dĺžky trvania malo zamestnanie v službe často len prechodný, resp. príležitostný charakter zdroja obživy. Po ukončení dohodou určeného trvania „služby" pracovali niektorí sluhovia a slúžky nezriedka naďalej v rovnakej rodine alebo sa po uplynutí dohovoreného času o prácu uchádzali u inej rodiny. Obvyklý cyklus dĺžky pracovnej dohody trval jeden kalendárny rok, ktorý sa začínal 1. januára, keď sa služobníctvo najímalo – *„zjednávalo"*. Služobný rok sa končil na Štefana (26. decembra), keď sluhov a slúžky vyplácali, čím sa dohoda ukončila. Tento čas znamenal pre sluhov niekoľkodňový oddych pred začiatkom prípadnej ďalšej pracovnej príležitosti. V prípade vzájomnej spokojnosti s prácou sa ich služba často obnovila u jedného zamestnávateľa aj na ďalšie obdobie.

V pamäti respondentov sa uchovali spomienky na spôsob najímania sluhov, ktoré sa konalo 1. januára v krčme, kde sa schádzali gazdovia hľadajúci sluhov a slúžky. Informácie o pracovných príležitostiach odovzdávali záujemcom o slúženie bývalí sluhovia alebo aj gazdovia navzájom. V mestskom prostredí

[5] SLAVKOVSKÝ, Peter. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a jej odraz v spôsobe života slovenskej dediny. In Slovenský národopis, 1985, roč. 33, s. 323-336.

[6] PARÍKOVÁ, ref. 2.

existovala širšia sociálna sieť sprostredkujúca prácu: inzercie v novinách, inštitucionálna sieť charitatívneho a cirkevného charakteru, ktorá do veľkej miery preberala aj ochranu a starostlivosť osobitne nad dievčatami prichádzajúcimi z vidieka zaujímajúcimi sa o prácu v službe. Možnosti voľných miest v rodinách hľadajúcich služobníctvo ponúkali aj osobné kontakty medzi rodinami zamestnávajúcimi služobníctvo, ako aj súkromné osoby, ktoré sa sprostredkovaním zaoberali – *„dohadzovačky"*. V Bratislave, ale aj iných mestách Slovenska sa uchovali v hovorovom jazyku aj staršie pomenovania sprostredkovateliek práce – *„zubringerky"*, *„šikérky"*. Dokladom o svedomite vykonávanej práci v službe bol „pracovný preukaz"[7], predtým „pracovná knižka", ľudovo *„slúžkovská knižka"*, kde sa zapisovalo hodnotenie zamestnávateľa.

Ako sme už uviedli, vlastný služobný rok trval v praxi do Štefana (26. decembra), keď sa zúčtovala dohovorom stanovená odmena za prácu. Okrem mzdy (finančnej) tvorilo odmenu častejšie aj ošatenie a obvykle aj pozornosti darované zamestnávateľom – koláče, sviatočná šatka, zástera, neskôr i látka na šaty, obuv – *„parádne čižmy"*. V medzivojnovom období výskumy v mestskom prostredí dokladajú skutočnosť, že v prípade dlhodobejšieho zotrvania slúžky v jednej domácnosti patrilo k odmene aj ocenenie spokojnosti s prácou formou súčasti výbavy – *„štafírungu"* (látka na posteľnú bielizeň, obrus, uteráky). Pozornosť zamestnávateľa pri odmeňovaní vyjadrovala aj určitú osobnú spätosť s rodinou, domácnosťou, v prípade remeselníkov rodinnou výrobou pána, gazdu, zamestnávateľa.

Vo svojom vývoji prešla inštitúcia služobníctva viacerými štádiami a formami vo svojej vnútornej štruktúre, ako aj vo vzťahu k okolitému spoločenstvu. V období, ktoré dovoľujú postihnúť výsledky priameho etnografického výskumu, čo znamená predovšetkým získavanie údajov od respondentov (v období dokumentujúcom koniec 19. a začiatok 20. storočia až do súčasnosti), chápeme pod pojmom služobníctvo tých príslušníkov spoločenstva, ktorí prijímali zamestnanie „v službe", kde za vopred stanovených podmienok a odmeny (nezriedka i v naturálnej, ale aj peňažnej forme) vykonávali rozličné činnosti – práce v domácnosti, servis pre rodinu a jej členov, práce spojené s vedením a pomocou v hospodárstve – s cieľom zabezpečenia potrieb zamestnávajúceho organizmu. Najímanie sluhov bolo bežné aj v remeselníckych vrstvách a u obchodníkov na vidieku a v meste.

V mestskom prostredí bolo služobníctvo z viacerých pohľadov diferencované. Ako uvádzajú štatistické údaje[8] o sčítaní obyvateľstva z r. 1921 a 1930, služobníctvo figurovalo ako domáce služobníctvo alebo služobníctvo k osobným službám rodiny; ďalej sa diferencovalo na služobníctvo žijúce v spoločnej domácnosti svojho zamestnávateľa a služobníctvo bývajúce mimo rodiny. Služobníctvo

---

[7] Tieto preukazy vystavoval „Úrad na ochranu práce" ešte v roku 1949. V druhej polovici 20.storočia boli tzv. slúžkovské knižky, kde zamestnávateľ vyjadroval spokojnosť, či kritiku práce najímaného služobníctva.

[8] Sčítaní lidu v Republice Československé ze dne 15. 11. 1921, Československá statistika, zv. 37, řada VI. (Sčítání lidu, sešit 6). Praha 1925. Volkszählung in der Tschechoslowakischen Republik vom 15. Februar 1921. III. Teil, (Beruf und Bevölkerung). Prag 1925; Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV. Část 2, (Domácnosti a rodiny), Praha 1938.

(*"čeľaď"*) sa zoskupovalo v sledovanom období prevažne z mladých slobodných osôb ženského pohlavia – *„slúžka"*, *„služnyca"*, *„chůva"*, *„dínstmédchen"*, *„dincmádl"*, *„čelédláň"*. Náplň práce bola rôznorodá. V roľníckych rodinách to boli práce spojené nielen s vedením domácnosti (varenie, servírovanie jedál, pranie a hladenie bielizne), ale aj pravidelnými alebo nárazovými prácami v poľnohospodárstve (dojenie kráv, pomoc pri kosbe sena, zbere úrody – zemiakov, kapusty, cukrovej repy a pod.).

O vykonávaní jednotlivých činností služobníctva rozhodovali gazda a gazdiná podľa toho, ktorá práca vyžadovala pomoc slúžky a prípadne aj sluhu (*„čeľadník"*, *„paholok"*, *„pachouek"*, *„knecht"*). Zamestnávanie viacerých sluhov a slúžok bolo obvyklé len u majetnejších gazdov, kde mali rozdelené pracovné povinnosti a diferencovali sa na starších (skúsenejších) a mladších.

Slúžky v mestských rodinách strednej a majetnejšej vrstvy vykonávali práce pri vedení domácnosti, spolu s domácou paňou sa zúčastňovali na nákupoch pre domácnosť, starali sa o deti v rodine a o jednotlivých členov rodiny. Nezriedka na jednotlivé činnosti zamestnávali slúžky osobitne, čo potvrdzuje aj terminológia, ktorú sme pri výskume zaznamenali. Dievčatá, opatrovateľky, dojky bez učiteľskej kvalifikácie starajúce sa len o deti sa v mestskom prostredí nazývali *„norses"*. Ak im pripadla starostlivosť o jednotlivých členov rodiny, boli *„komorné"*, *„frajcimerky"*. Nezriedka dievčatá nastupovali do služby už po ukončení ľudovej školy. V tomto prípade bolo však podmienkou pracovať dva až tri roky popri staršej slúžke, až potom postúpili a boli im zverené práce v kuchyni – alebo aj *„pokojské"* (starali sa o čistotu v priestoroch jednotlivých členov rodiny). Stávalo sa, že niektoré slúžky ostali v pôvodnej domácnosti aj po uzatvorení manželstva (vtedy bývali osobitne mimo domácnosti rodiny). Pokiaľ nemali deti, ďalej dochádzali do služby. V mestských rodinách zamestnávali a krajčírky, ktoré sa starali o údržbu bielizne a šatstva. Nebývali však v rodine zamestnávateľa, pracovali doma. V priestorovom členení bytov stredných a vyšších vrstiev mestských rodín sa vopred počítalo s osobitnou malou miestnosťou, tzv. *„slúžkovskou izbou"*, situovanou mimo obývacích priestorov rodiny, obyčajne vedľa kuchyne, ktorá bola určená pre slúžky. Táto miestnosť sa v období po zániku inštitúcie služobníctva využívala na ubytovanie príbuzných alebo na prenájom študentom či slobodným osobám pracujúcim v meste prichádzajúcim z vidieka. Podľa rozprávania respondentov to bol pre mnohé rodiny vítaný zdroj príjmu.

Sluhovia zamestnaní v mestských rodinách zabezpečovali údržbu a obsluhu bytu, domu (záhradníci, správcovia domu, kočiši, šoféri a pod.). Podobne ako slúžkam im boli pridelené povinnosti spojené s osobnými službami pre jednotlivých členov rodiny (lokaji, komorníci). V remeselníckych rodinách, menších priemyselných prevádzkach – dielňach, ako aj u obchodníkov vykonávali pomocné práce. Postupujúci rozvoj priemyselného podnikania v prvých desaťročiach 20. storočia (ako aj v drevospracujúcom priemysle a na rozvíjajúcej sa železničnej sieti) sa prejavil v klesajúcom záujme o prácu v službe. Mnohí sa sústredili na zamestnanie, od ktorého očakávali pravidelnejší príjem. V niektorých mestských rodinách – na rozdiel od slúžok – zotrvali sluhovia dlhšie, niekde aj do pomerne vysokého veku. Bývali s rodinou zamestnávateľa.

Výpočet jednotlivých pracovných aktivít, ktoré služobníctvo v sledovanom období vykonávalo, dokumentuje aj socioprofesijnú stratifikáciu zamestnávateľov služobníctva na príklade Bratislavy. Najväčšia časť služobníctva – 1220 osôb (z toho 1210 žien) – pracovala v službe u obchodníkov a obyvateľov pracujúcich v peňažníctve, potom v štátnej a verejnej službe, slobodných povolaniach – 752 osôb (z toho 744 žien) –, menej služobníctva prijímali živnostníci – 166 osôb (z toho 155 žien) – a najmenej – 58 osôb (z toho 58 žien) – pracovalo u majetnejších zamestnancov vojska a dopravy.[9]

Inými slovami, išlo o skupinu obyvateľstva (slúžok a sluhov, ako aj ich rodín), pre ktorú slúženie znamenalo na určité obdobie zdroj pokrytia životných potrieb – v určitom časovom období aj základný zdroj obživy. Táto skutočnosť predstavuje najdôležitejší determinant spolupôsobiaci na formovanie služobníctva v mestskej a vidieckej societe, na odchod „do služby", resp. prijatie zamestnania sluhu a slúžky, vyplývajúce z existenčnej nevyhnutnosti z dôvodov nepriaznivej sociálnej/materiálnej situácie často početných rodín nižších alebo bezmajetných vrstiev obyvateľstva (bezzemkov, maloroľníkov, kovoroľníkov).[10] Etnológia pod týmto pojmom rozumela vidiecke obyvateľstvo, ktoré si čiastočne pokrývalo zdroje obživy z dvoch rozdielnych druhov zamestnania. Jeden sa zameriaval na obrábanie vlastnej či prenajatej pôdy, druhý zdroj predstavoval príležitostné sezónne zamestnanie neroľníckeho charakteru. Po kolektivizácii sa výrazne zmenilo postavenie kovoroľníkov, ktorým sa ponúkla práca v prvých priemyselných závodoch, keď sa naturálne hospodárstvo zmenilo na vedľajší zdroj príjmu. Týmto čiastočne nastal pokles záujmu odchodu do služby (ďalej aj poľnohospodárskych robotníkov, ale i drobnejších remeselníkov).

Odchod jedného alebo i viacerých detí do služby na určité obdobie riešil v tom čase ich základné životné potreby – predovšetkým stravovanie a ošatenie –, čo bolo nezriedka istou úľavou pre rodičov. V rukopisných archívoch sú uložené pamäti bývalej slúžky z medzivojnového obdobia, kde sa viackrát uvádza, že rodina nezriedka slúžením zarobené peniaze použila napr. na splácanie dlhu v rodine, na nákup lodného lístka („*šifkarta*") otca rodiny, ktorý odchádzal za prácou do Ameriky.[11] Pri terénnych výskumoch sme zaznamenali aj odchod viacerých detí do rovnakej rodiny, a to v poradí, ako dospievali. Veľmi často riešil nástup do služby aj pokrytie sociálnych potrieb osirelých detí a dospievajúcich mládencov a dievok. Častým javom bola aj vekovo nižšia skupina tzv. detského služobníctva – detskí sluhovia (chlapec, zriedkavejšie aj dievčatko, najímaní spravidla na sezónne pasenie dobytka alebo husí na gazdovstvá majetnejších roľníkov). Vykonávali spravidla ľahšie práce spojené s vedením hospodárstva. Do tejto služby odchádzali zväčša malí chlapci, ktorí vykonávali sezónne pomocné práce

---

[9] Sčítaní lidu v Republice Československé ze dne 15. 11. 1921, Československá statistika, zv. 37, řada VI. (Sčítání lidu, sešit 6). Praha 1925. Volkszählung in der Tschechoslowakischen Republik vom 15. Februar 1921. III. Teil, (Beruf und Bevölkerung). Prag 1925, s. 68-72.

[10] PRANDOVÁ, Elena. Kovoroľníctvo. In BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter. (eds.). Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. Bratislava: Veda, 1995, s. 256. SLAVKOVSKÝ, Peter. Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Bratislava: Veda, 2002, s. 144-158.

[11] Rukopisné spomienky Anny Halgašovej. Ústav etnológie SAV. Archív Národopisnej spoločnosti Slovenska, inv. č. 831.

spojené s pasením dobytka, husí, zbieraním zeleného krmiva pre hydinu u príbuzných alebo na gazdovstve majetnejších roľníkov v obci.[12] Charakter týchto prác sa odráža aj v názve maloletého sluhu – *„pasáček“*, *„pasák“*, *„pastierik“*. Rozšírené bolo odchádzanie maloletých z mnohodetných rodín za „detských sluhov“ k príbuzným, ktorí im poskytovali za prácu len stravovanie, prípadne niektoré – medzi rodičmi a príbuznými – dohodnuté odevné súčasti. V tejto súvislosti bola za vzácnu odmenu považovaná obuv (čižmičky, topánky). Nezriedka slúžili aj dve deti z jednej rodiny, každé u inej rodiny, zriedka v inej obci. Tento spôsob prijímania detí ako pomoci pri pracovnom procese sa chápal ako dôležitá forma sociálnej kooperácie a vzájomnej výpomoci na vidieku alebo v agrárne orientovaných rodinách na okraji miest, keďže išlo o výpomoc príbuzným. Tým, že chlapci odchádzali do služby v pomerne mladom veku, a to hneď po ukončení školy, mnohým z nich – najmä z chudobnejších rodín – sa stávalo, že do mládeneckých spolkov vstupovali až v devätnástich alebo dvadsiatich rokoch, pričom členstvo v spolku dospievajúcich chlapcov bolo obvyklé už v pätnástich až šestnástich rokoch.[13]

Všeobecne platnou daňou za odchod do služby boli nedostačujúce alebo takmer úplne absentujúce možnosti ďalšieho vzdelávania detí po dosiahnutí veku povinnej základnej školskej dochádzky. V prevažnej časti populácie odchod do služby vyplýval z nedostatku finančných možností uhradiť určité ďalšie vzdelanie detí. V tých prípadoch inštitút „služobníctva“ pomohol preklenúť či materiálne čiastočne „saturovať“ obdobie do dosiahnutia dospelosti, u mládencov do nástupu na vojenskú službu a u dievok do prípadného vydaja (o čom svedčí napríklad aj nízky sobášny vek mladomanželov). Manželstvo po ukončení slúženia bolo zriedkavejšie u vidieckych slúžok ostávajúcich v meste, ktoré už v prvých desaťročiach 20. storočia po odpracovaní služby v rodinách uprednostňovali skôr prácu v drobných priemyselných podnikoch. Podľa analýzy údajov získaných pri terénnych výskumoch v prímestských obciach Bratislavy uprednostňovanie tejto práce vyplývalo zo skúseností bývalých slúžok, a to najmä v otázke prílišnej viazanosti na rodinu zamestnávateľa, nepravidelného pracovného a voľného času.

Na druhej strane však odchod do služby podnietila aj jestvujúca štruktúra a forma meštianskej rodiny a jej spôsobu života, prevládajúce do polovice 20. storočia, keď najímanie služobníctva bolo považované za prejav spoločenskej prestíže u majetnejších vrstiev spoločenstva mesta, v roľníckom prostredí sociálne vyšších vrstiev gazdovských rodín zasa za akúsi „nevyhnutnosť“, keďže prítomnosť služobníctva zabezpečovala chod hospodárstva. Analogickú motiváciu malo aj najímanie služobníctva v remeselníckych rodinách.

Oproti uvedeným prípadom boli odlišné dôvody dochádzania detí do služby z gazdovských roľníckych rodín, a to do mesta či blízkeho malého mesta.

[12] PARÍKOVÁ, Magdaléna. Detský sluha. In BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (eds.). Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. Bratislava: Veda, 1995, s. 91.

[13] Údaje z terénnych výskumov z regiónu Hontu uvádzajú, že: *„...Sluhovia a paholci sa toho času ani nedočkali, najmä ak slúžili v inej dedine, kde bol ich prístup do podobných inštitúcií takmer nemožný.“* BOTÍK, Ján. K problematike rodinného života v oblasti Krupinskej vrchoviny. In Slovenský národopis, 1967, roč. 15, s. 386-416.

Primárnym dôvodom neboli len „existenčné problémy" rodičov, ale ich snaha, aby sa deti naučili „mestským mravom" – okrem vedenia domácnosti a osvojenia si zvyklostí „mestského stravovacieho repertoáru". Časté boli dôvody odchodu do mestskej rodiny s cieľom osvojenia si cudzieho jazyka – *„na tauš", „na reč", na frajmak", „ajntauš", „na výmenu",* najmä „na maďarskú a na nemeckú reč". V niektorých prípadoch takto posielali deti cielene do obcí, s ktorými mali obchodné styky. Na strane rodín v mestskom prostredí pri hľadaní služobníctva zohrávala úlohu niekedy aj jazyková výbava budúcich vychovávateliek, pestúnok ich detí prichádzajúcich z vidieckeho alebo mestského prostredia, regiónov osídlených obyvateľstvom maďarskej a nemeckej etnickej príslušnosti (napr. Žitný ostrov, Spiš, trojjazyčná Bratislava). Hľadané boli i slobodné dievčatá ovládajúce francúzsky jazyk. Týkalo sa to najmä slobodných dievčat, ktoré si jazyk osvojili prostredníctvom rodinných kontaktov u príbuzných alebo od detí s vyšším vzdelaním.

Ako ukázali údaje z výskumu, mnohé vidiecke dievčatá prichádzajúce do služby do mesta by vo svojom pôvodnom prostredí nerady nastúpili do služby. Veľká časť považovala slúženie v mestskej rodine za určitý „odrazový mostík" s možnou perspektívou trvalejšieho usídlenia v novom prostredí, v ktorom po určitom čase – ak im to ekonomická situácia dovolí – súčasné očakávali aj postupné osamostatnenie sa. Významným dôvodom pocitu prestížneho postavenia slúžok v novom prostredí bola aj „výmena" odevu vidieckych dievčat za „mestské šaty". V majetnejších rodinách to bol obvykle tradičný odev slúžok – tmavé šaty, topánky, biela zásterka a úprava účesu s bielou ozdobou vo vlasoch. Po určitom čase nastala výmena tradičného odevu obce, z ktorej pochádzali, za konfekčné odevy.

Neskôr sa mnohé slúžky zamestnávali v prvých novovznikajúcich priemyselných podnikoch, obchodoch a pod., a to napriek tomu, že pôvodne znamenal post slúžky väčšiu sociálnu prestíž než práca v továrni. Záujem o slúženie a počet slúžok prichádzajúcich do miest sa v dôsledku ponuky iných prác postupne znižoval. Tento trend sa prejavoval napríklad už v prvých desaťročiach 20. storočia aj v súvislosti s migráciou slobodných žien a mužov, ktoré prichádzali z robotníckych prímestských obcí v okolí Bratislavy.[14]

Na druhej strane bolo pre vidiecke dievčatá jednoduchšie odísť za slúžku do mesta než svoje sociálne postavenie a neskôr prípadne aj istú profesionálnu kvalifikáciu za oveľa zložitejších podmienok dosiahnuť na vidieku. Slúženie v meste sa nezriedka v rozhovoroch s respondentmi kvalifikovalo ako „prestížna otázka", pretože zotrvanie v mestských rodinách sa považovalo za „vzdelanie či vyškolenie", išlo o vítanú prípravu na manželstvo a budúcu úlohu v domácnosti.

V neposlednom rade odchod do mesta sa spájal s predstavou lepších možností vydaja za partnera, ktorý nemal roľnícke zamestnanie (napr. za sluhu, učňa u remeselníka, úradníka, vojaka). Tieto vzťahy a prípadné možnosti nadviazať „užšie kontakty" s „možnými partnermi" na uzatvorenie manželstva umožňovalo trávenie voľného času služobníctva v spoločnosti sociálne „primeraných" obyvateľov žijúcich v meste. Známe boli tanečné zábavy, prechádzanie sa na „korze" v meste

[14] ŠKOVIEROVÁ, Zita. Život v obci a výročné obyčaje. In SALNER, Peter (ed.). Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia. Bratislava, 1986, s. 154-162; ŠKOVIEROVÁ, Zita. Spoločenský život. In PODOLÁK, Ján (ed.). Rača. Bratislava, 1989, s. 184-185.

(v Bratislave sa stretávali na dnešnej Poštovej ulici – *„baka korzo"*, *„slúžkovské korzo"*). K týmto príležitostiam patrili aj stretnutia na trhu či jarmoku pri nákupoch.[15]

Ako sme uviedli, už od 20. – 30. rokov sa počet slúžok a sluhov v jednotlivých vidieckych a mestských rodinách znižoval, po druhej svetovej vojne toto zamestnanie takmer úplne zaniklo. Spôsobovali to viaceré faktory: politické zmeny, vyrovnávanie sociálnych podmienok obyvateľstva, vytváranie pracovných možností v rozvíjajúcich sa priemyselných odvetviach a poľnohospodárstve. Výrazný podiel na tomto procese mala aj všeobecná pracovná povinnosť, dôchodkový systém, povinná školská dochádzka či ponúkajúce sa možnosti ďalšieho vzdelávania (na strednom a vysokoškolskom stupni).

Ako to dokladá prehľad o služobníctve na Slovensku v retrospektíve historických a sociálnych kontextov 19. a 20. storočia, inštitúcia služobníctva je dávny sociálny fenomén, ktorý v našich podmienkach vo svojej pôvodnej podobe zanikol. Súčasné výskumy etnológie a kultúrnej antropológie zamerané na pracovnú migráciu – a to nielen v rámci Slovenska, ale aj do zahraničia – ukazujú, že s historickým modelom služobníctva – hľadania zdrojov obživy – sa v súčasnom období črtajú určité paralely ekonomickej stratégie mladých dievčat, ale i vydatých žien, ktoré po roku 1990 (najmä v posledných dvoch desaťročiach) nachádzajú v opatrovateľských aktivitách v zahraničí zdroje obživy. Máme tu na mysli au-pair, mladé dievčatá, ktoré pracovali/pracujú vo Veľkej Británii ako opatrovateľky[16], ako aj odchádzanie migrantiek/opatrovateliek do Rakúska – väčšinou vydatých žien zanechávajúcich na dva či tri týždne manžela a deti na Slovensku[17]. V prvom prípade cieľom odchodu nie je len ekonomická motivácia, ale aj snaha naučiť sa cudzí jazyk a spoznať kultúru danej krajiny, nadobudnúť určité zručnosti, prispieť k rozvoju vlastnej osobnosti a v neposlednom rade zabezpečiť si na určitý čas aj finančnú nezávislosť.

Hlavnou motiváciou opatrovateliek starších ľudí je udržanie ekonomickej situácie vlastnej rodiny v dôsledku absentujúcich alebo nízko honorovaných pracovných možností na Slovensku, pričom ich cieľom nie je vybudovať si domov v zahraničí, naopak, usilujú sa zlepšiť situáciu vlastnej rodiny. Nie celkom absentujú aj v prípade tejto skupiny žien určité ambície súvisiace s nadobudnutím istých zručností (ešte pred odchodom musia absolvovať opatrovateľský kurz), osvojením si cudzieho jazyka.

Uvedené príklady dokumentujú skutočnosť, že nedostatok pracovných príležitostí a ťaživá ekonomická situácia v rodinách nútili a nútia časť obyvateľov hľadať lepšie platené zamestnanie často i mimo domova a vlastnej rodiny. Mnohé črty prezentovanej problematiky služobníctva so zameraním na koniec 19. a začiatok 20. storočia ponúkajú paralely ekonomickej stratégie v oblasti nájomnej práce aj v súčasnosti.

---

[15] SALNER, Peter. Na korze ste stretli každého. In SALNER, Peter a kol. Taká bola Bratislava. Bratislava, 1991, s. 164-166.

[16] BÚRIKOVÁ, Zuzana. Motivácie au-pair k migrácii zo Slovenska. In Slovenský národopis, 2007, roč. 56, s. 442-456.

[17] ZVÁČOVÁ, D. Slovenské opatrovateľky v Rakúsku. [Diplomová práca]. Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, Bratislava, 2013, 136 s.

ZÁHRADKÁRSKE OSADY, CHATÁRI A CHALUPÁRI AKO FENOMÉNY URBANIZÁCIE

Zuzana BEŇUŠKOVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky
Hodžova 1, 949 74 Nitra
zbenuskova@ukf.sk

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Gardening Settlements and Cottage Owners as a Phenomenon of the Urbanization. The importance of countryside as recreation area has risen according to the urbanization process which led to rising number of city population and worsening the quality of environment in the cities. In the countryside area there are many objects of individual recreation – cottages, recreation cottages, gardening houses. The primary goal of owning and making use of objects of individual recreation is the regeneration of physical and mental forces in a more suitable environment.

Kľúčové slová: urbanizácia; chata; záhradkárska osada; individuálna rekreácia;

Keywords: urbanisation; cottages; gardening settlement; individual recreation;

Industrializácia a urbanizácia v 19. a 20. storočí vyvolali nielen prílev obyvateľstva z vidieka do miest, ale následne aj špecifické formy sídel a využitia pôdy podmienené spätnou expanziou mestského obyvateľstva na vidiek, do prírody, resp. návratom k pôde. Oddelenie pracovného a voľného času vytvorilo možnosti systematického využívania voľného času, rekreácie a relaxačného uplatňovania kreativity v kontraste k mestskému spôsobu života.

Na Slovensku bola najmä druhá polovica 20. storočia poznamenaná rozvojom záhradkárskych osád pri mestách, chalupárenia a vznikom chatových oblastí. Korene týchto foriem únikov z mestského prostredia však v Európe siahajú do 19. storočia.

Objekty určené na individuálnu rekreáciu sú často označované aj ako „druhé bývanie". Ide o chaty, chatky a chalupy, ktoré sú prechodným miestom pobytu užívateľa a sú využívané najmä na rekreačné účely.[1]

[1] FIALOVÁ, Dana. Druhé bydlení v zázemí Prahy. In OUŘEDNÍČEK, M. – TEMELOVÁ, J. (eds.). Sociální proměny pražských čtvrtí. Praha: Academia, 2012, s. 229–249.

Na Slovensku bola tejto problematike dosiaľ v rámci spoločenskovedných disciplín venovaná len minimálna pozornosť. Viac pozornosti objektom druhého bývania venovali architekti a sociálni geografi. V etnológii je chalupárstvo skôr reflektované ako súčasť lokálnej komunity v niektorých publikáciách lokálnomonografického charakteru.[2] Oveľa podrobnejšie je táto problematika vyskúmaná v Českej republike.[3] Aj keď sa záhradkárstvo, chatárstvo a chalupárstvo vyvíjali v rámci Československa v rovnakých legislatívnych a spoločenských podmienkach, na Slovensku boli predsa odlišné východiská návratov mestských ľudí k prírode súvisiace najmä s nižšou a neskoršou urbanizáciou. V Českej republike existujú dosť podrobné štatistiky o vlastníctve rekreačných objektov. Petra Schindler-Wisten spracovala rebríček krajín podľa vlastnenia rekreačných objektov obyvateľmi. Slovensko na tomto zozname ne je zastúpené. Ako uvádza P. Schindler-Wisten, počet domácností (12 %) vlastniacich objekt druhého bývania v Českej republike je v rámci Európy jeden z najvyšších (v rebríčku uvádza ČR na 4. mieste).[4] Podobné výsledky uvádza aj D. Repová.[5] Objekty individuálnej rekreácie boli v roku 1991 zastúpené (na 1000 obyvateľov) vo vybraných krajinách s nasledujúcimi percentami:

Španielsko	50,8
Švédsko	71,5
Nórsko	58,1
Francúzsko	47,4
ČR	38,4
Švajčiarsko	36,8
Slovensko*	**17,6**
Veľká Británia	3,5

* Podľa Otrubová, 1996[6], prebrané z: Bičík a kol., 2001[7].

[2] Napr. KANDERT, Josef. Každodenní život vesničanu středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století. Praha: Karolinum, 2004, 258 s.; BOTÍK, Ján. Vyšná Boca. Nižná Boca. Vlastivedná monografia. Bratislava: Lúč, 2004, 203 s.; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Medzigeneračné ekonomické transfery na súčasnom vidieku. (Na príklade dvoch malých podhorských obcí na Slovensku a v Maďarsku.) In Folia ethnographica. Supplementum ad Acta musei Moraviae, 2000/2001, s. 27–33; KURPAŠ, Michal. Perspektívy využívania tradičnej architektúry v cestovnom ruchu. In Liptovská Teplička od druhej polovice 20. Storočia. Nitra: UKF v Nitre, 2013, s. 276–291.

[3] Na Katedre sociálnej a kultúrnej ekológie Fakulty humanitných štúdií Karlovej univerzity vznikol v roku 2010 projekt, ktorý hľadal odpovede na otázku: „Do akej miery môžu záhradkárske osady prispieť k udržateľnému rozvoju spoločnosti?“ Výstupom projektu boli štyri diplomové práce a zborník Zahrádkové osady – stíny minulosti nebo záblesky budoucnosti?

[4] SCHINDLER-WISTEN, Petra. Společenské aspekty chalupářské subkultury v období tzv. normalizace. [Dizertačná práca]. Praha: FHS Univerzity Karlovy Praha, 2010, s. 49.

[5] REPOVÁ, Denisa. Objekty individuálnej rekreácie na Slovensku so zameraním na chalupárenie v obci Brestovec. Diplomová práca. Bratislava: Katedra humánnej geografie a demogeografie, Prírodovedecká fakulta UK, 2009, s. 55.

[6] OTRUBOVÁ, Erika. Objekty individuálnej rekreácie na Slovensku v roku 1991. In Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitastis Comenianae. Geographica, 1996, roč. 39, s. 105-124.

[7] BIČÍK a kol. Druhé bydlení v Česku. Praha: Přírodovědecká fakulta katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja UK, 2001, s. 37.

Na Slovensku bol v roku 2001 pomer počtu obyvateľov a počtu obyvateľov v domácnostiach vlastniacich rekreačný domček cca 6 %, čo tiež zodpovedá pomerom vo vyššie uvedenej tabuľke. V porovnaní s rokom 1991 rekreačnú chatu, domček, alebo chalupu vlastnilo o 15,55 % bytov viac (v roku 1991 to bolo 96 514 a v roku 2001 už 111 520).[8]

Vývoj výstavby individuálnej rekreácie na Slovensku v rokoch 1955, 1971, 1980, 1991 na základe sčítania obyvateľov, domov a bytov:

Rok	Počet objektov
1955	1 500
1971	10 505
1980	42 700
1991	21 419
SPOLU	88 076

* Podľa Otrubová, 1996[9], prebrané z Repová, 2009[10].

Záhradkárske osady

Vznik záhradkárskych osád súvisí s rozmachom kapitalistickej industriálnej výroby, ktorá v polovici 19. storočia pritiahla v hospodársky vyspelejšej časti Európy veľkú časť obyvateľov vidieka do miest. Tradícia záhradkárskych osád je najmä vo Veľkej Británii, Nemecku, Francúzsku, Poľsku, Dánsku či Švédsku. Naopak, takéto útvary sa nebudovali napr. v Bulharsku. Jednotlivé krajiny sa líšia z hľadiska dôvodov, pre ktoré v nich záhradkárske osady vznikali, ako aj súčasným prístupom jednotlivých spoločností k mestskému záhradkárčeniu.[11]

V anglickom Birminghame už v roku 1720 existovali záhradky na prenájom. Na prelome 18. a 19. storočia začali budovať vo Francúzsku a Holandsku tzv. záhradky chudoby, ktoré mali pre chudobných robotníkov vytvoriť príležitosť vlastnou prácou si zadovážiť zdravé plodiny. Pôdu poskytovali sami továrnici, čím sa snažili tlmiť potenciálnu nespokojnosť a povstania robotníkov. V roku 1896 vznikol francúzsky záhradkársky zväz. V roku 1901 vznikla aj v Británii prvá záhradkárska spoločnosť a v roku 1908 bol vydaný zákon podporujúci zriaďovanie záhradiek v mestách.[12]

Aj v Nemecku vznikali záhradkárske osady pre chudobných. Prvá vznikla v roku 1820 v meste Kiel. Dokladom sú informácie z roku 1832 o jednej z prvých nemeckých tzv. Armengärten v Lipsku. Plán osady obsahoval aj návrhy na cestičky, oplotenie, záhradné domčeky a výsadbu ovocných stromov a zeleniny.

---

[8] KOPRLA, Miroslav. Zmeny v demografickom správaní obyvateľov Slovenskej republiky – analýza výsledkov sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 1991 a 2001. In Slovenská politologická revue, 2010, roč. 10, č. 2, s. 2–35.

[9] OTRUBOVÁ, ref. 6.

[10] REPOVÁ, ref. 5.

[11] GIBAS, Petr – NOVÁK, Arnošt a kol. Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti? Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2014, s. 29.

[12] GIBAS – NOVÁK, ref. 11, s. 30.

Náklady na zriadenie osady pozostávajúcej z 86 záhradiek hradilo mesto. Čoskoro vznikla požiadavka odkúpiť tieto parcely veľké 328 m^2 na výstavbu rodinných domov. Richtár Lipska však tento návrh zamietol a táto časť mesta si zachovala štatút záhradkárskej osady.[13]

Iným podnetom na vznik záhradkárskych osád v Nemecku bola myšlienka lipského lekára Daniela Schrebera (1808 – 1861), ktorý propagoval zriaďovanie ihrísk a športovísk pre deti a dospelých. Po jeho smrti tieto myšlienky realizovali členovia spolku nazvaného po D. Schreberovi a roku 1965 vytvorili prvý Schreberplatz. Aj keď údajne D. Schreber o záhradkárčení nemal ani potuchy, v záujme toho, aby dostali deti na čerstvý vzduch, vyčlenili pre ne hriadky, z ktorých neskôr vznikli rodinné hriadky a následne záhradky.[14] Dosiaľ sú v Nemecku záhradkárske osady nazývané Schrebergarten. Pod názvom Šreberove záhradky sa vyskytovali na prelome storočí aj v Čechách a na Morave.

Význam samozásobiteľstva z mestských záhradiek sa prechodne zvýšil počas prvej aj druhej svetovej vojny. V medzivojnovom období už väčšina z vyššie uvedených krajín mala založené svoje záhradkárske zväzy a v roku 1926 vznikla Európska únia záhradkárov, ktorá existuje dosiaľ.

Vznik záhradkárskych osád na Slovensku iniciovali mestá v 20. storočí, čo súvisí s neskorším nástupom industrializácie. Už v medzivojnovom období existovali v Bratislave nevyužité opustené alebo skonfiškované parcely, ktoré mesto dočasne prenajímalo záujemcom. Tí si na nich mohli perspektívne vybudovať dom, odkúpiť ich do vlastníctva, ale mohli im byť aj odňaté a pridelené iným občanom mesta.[15]

Záhradkárske osady dnešného typu však vznikali až v období socializmu. V Bratislave sa začali budovať od 50. rokov 20. storočia. Vznikali na nevyužitej alebo znehodnotenej pôde (na smetiskách, pri železniciach a pod.), nevhodnej na výstavbu alebo poľnohospodársku veľkovýrobu. Pozemkami disponovali národné výbory alebo štátne podniky, ktoré zriaďovali osady pre svojich zamestnancov. V roku 1964 bolo v Bratislave 15 záhradkárskych osád zriadených národnými výbormi a 11 podnikových. Strešnou organizáciou, ktorá tieto osady a ich členov evidovala, bol Československý ovocinársky a záhradkársky zväz, v roku 1979 premenovaný na Slovenský zväz záhradkárov (SZZ). Záhradkárske osady nazývané aj záhradkárske kolónie dávala táto organizácia svojim členom do užívania minimálne na 10 rokov. V prípade úmrtia užívateľa prechádzalo užívateľské právo na jeho dediča. Užívatelia museli podpísať vyhlásenie, že neužívajú inú záhradku ani nevlastnia žiadnu pôdu. Informovali tiež o počte členov domácnosti a veku detí, pretože prednosť pri prideľovaní mali uchádzači s deťmi a funkcionári, ktorí sa na vzniku osady podieľali. Vzhľad záhradkárskych osád určovali predpisy, čím vznikol uniformný charakter, ktorým sa odlišovali osady od iných zoskupení záhrad. Každá záhradka musela byť v súlade so vzhľadom celej osady. Oplotenie pôvodne bolo len okolo celej osady, medzi jednotlivými

[13] GIBAS – NOVÁK, ref. 11, s. 31.

[14] KNÖDLER, Gernot. Zuhause im Schrebergarten: Kein Platz fürs Wohnen. In Wohnen in Grünen, 1985, č. 1, s. 38-39.

[15] Napríklad po vojne dosídlencom.

záhradkami len nízke alebo žiadne. Typ chatky musel schváliť výbor organizácie SZZ. Odchýlky od schváleného typu neboli povolené, štandardne mali chatky 16m^2 a záhradky cca 4 áre. Záhradkárske osady mali spoločné zariadenia – chodníčky, studne, námestíčka s oznamovacími tabuľami SZZ, neskôr parkoviská a pod. –, ktoré sa budovali v rámci spoločných brigád a udržiavali sa z účelových príspevkov užívateľov. Do osady nemali povolené vstupovať cudzí ľudia bez sprievodu užívateľov a ich rodín. Na iné než záhradkársko-rekreačné aktivity sa pozemok nesmel využívať. Chov hospodárskych zvierat bol povolený len so súhlasom členov osady a s povolením národného výboru. V 80. rokoch 20. storočia bolo v Bratislave 140 záhradkárskych osád. Na jedného Bratislavčana pripadalo 27 m^2 záhradky, čo bol v porovnaní s inými stredoeurópskymi mestami až trojnásobok priemeru.[16] Napriek tomu bol dopyt po záhradkách taký veľký, že radový čakateľ – člen SZZ – ju nemal šancu získať. Preto sa užívanie záhradky stalo predmetom predaja a kúpy, aj keď samotné záhradky neboli súkromným vlastníctvom. Okrem záhradkárskych osád, kde boli záhradky v prenájme, už aj v tomto období existovali aj osady so záhradkami v súkromnom vlastníctve alebo miešané. (Napr. v Malej osade v bratislavskej Trnávke bola časť pozemku niektorých záhrad v prenájme a časť v súkromnom vlastníctve, čo súviselo s pôvodom pozemkov, na ktorých sa parcely vytvorili. Takáto záhradka s chatkou sa koncom 80. rokov predávala za cca 100 000 Kčs.)

Pre užívateľov plní záhradka viacero funkcií, ktorých hierarchia je rôzna. Dominantnou je funkcia relaxačná. Práca v záhrade je formou aktívneho odpočinku a zároveň tvorivou záujmovou činnosťou. Jej výsledky sú príspevkom k samozásobovaniu rodín užívateľov, pričom hodnotu takejto formy zásobovania záhradkári nevidia primárne v podobe finančnej, ale v chemicky vyhovujúcich plodinách. Záhradka zároveň poskytuje priestor, kde sa stretáva rodina, príbuzenstvo a priatelia, čo malé priestory v bytoch neumožňujú. Konajú sa tu oslavy menín, narodenín. Zvlášť vhodné sú záhradky pre dôchodcov, malé deti a skupiny obyvateľstva, ktoré z rozličných dôvodov menej využívajú verejné rekreačné priestory. Osobitné vzťahy vznikajú medzi susedmi. Ide najmä o vzájomnú výpomoc, porovnávanie výsledkov práce, ale i o priateľské kontakty. Ľudia sa v osade zdravia, aj keď sa navzájom nepoznajú. Užívatelia sú zoskupení do organizovaných celkov, volia si zastupujúci výbor a spoločne rozhodujú o aktivitách v osade.

Záhradkárske osady vytvárajú v meste špecifické urbanistické celky. Tie, ktoré sa nachádzajú v extraviláne, dávajú tušiť blízkosť mesta. Pri stavbe a výzdobe záhradných prístreškov sa uplatňuje ľudová tvorivosť a vkus. Užívatelia sa majú možnosť neustále osvetovo dovzdelávať, čo zabezpečujú aj výbory organizácie SZZ v záhradkárskych osadách formou prednášok, ukážok či predaja odbornej literatúry.

Po roku 1989 sa začali záhradky v záhradkárskych osadách odkupovať do osobného vlastníctva, niektoré zanikli v dôsledku reštitúcií pozemkov,

[16] BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Záhradkárske osady v Bratislave. In Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 153-157.

na ktorých stáli, alebo výstavby. V roku 1997 bol prijatý zákon o záhradkárskych osadách, ktorý stanovoval postup pri odkupovaní pozemkov.[17]

Niektoré chatky boli upravené na trvalé bývanie, resp. na odkúpených pozemkoch sa budovali rodinné domy. V súlade s plánmi výstavby sú však stavebné povolenia regulované v zhode s miestnymi predpismi a na stavbu takýchto objektov nie je oficiálne možné použiť výhody stavebného sporenia, keďže nejde o individuálnu bytovú výstavbu.

Sociológ J. Keller chápe záhradkárčenie ako určitú formu „odporu" proti všetko prestupujúcej generalizácii trhu, konzumerizmu a ekonomickej globalizácii.[18] Navyše záhradkárčenie v rámci záhradkárskych osád prebieha ako určitá komunitná činnosť, takže má okrem ekologických pozitív i pozitíva sociálne, podporuje vzájomné sociálne vzťahy, komunikáciu a spolupreživanie. Mnohým ľuďom tiež poskytuje prostriedok na vyrovnanie sa s tlakmi neskorej modernity.[19]

Chalupárstvo a chatárstvo

K vytváraniu rekreačných rezidencií v podobe chát a chalúp došlo na Slovensku najmä v 70. rokoch 20. storočia. Keďže išlo o úniky z mesta, rozvoj týchto fenoménov podmienili dva dôležité časopriestorové faktory:

- rozvoj osobnej dopravy,
- voľné soboty, ktoré boli uzákonené od roku 1968 (v rokoch 1966 – 1967 bola voľná každá druhá sobota).

Kúpu chaty či chalupy umožnila aj stabilizácia socialistického hospodárstva v 70. rokoch sprevádzaná celkovou hospodárskou konjunktúrou vo svete. V ekonomike, kde nebolo možné kumulovať kapitál, bola kúpa nehnuteľnosti jednou z mála možností, ako zmysluplne investovať. V tomto období sa rekreácia stala súčasťou

[17] Záhradkársky zákon č. 64/1997 Z. z.

[18] Keller charakterizuje záhradkárčenie takto: „Zahrádky představují malé a docela útulné oázy v širé pustině sociálně tržní ekonomiky. Zatímco z jedné strany neúprosný diktát trhu a ze strany druhé úřední tlaky státní péče lidi navzájem dokonale izolují, na zahrádkách mohou být, pokud si to sami přejí – spolu a pohromadě.
Zatímco trh neustále staví jedny proti druhým a po všech žádá, aby se do krve servali o kost pracovních příležitostí, na zahrádkách se mohou lidé dohodnout po dobrém jako rovný s rovným.
Zatímco státní péče je často pokořuje tím, že jim dává najevo prekérnost jejich situace a nahlíží jim v kuchyni pod pokličky, aby se ujistila, kdo patří skutečně mezi sociálně potřebné, v zahrádkářské kolonii platí: má zahrádka – můj hrad. Vlastní parcela v rámci zahrádkářské kolonie umožňuje všem hledat a udržovat onu křehkou rovnováhu mezi autonomií – samostatností – a naprosto dobrovolnou kooperací.
Na humusu tržní konkurence ani v pařeništi státní byrokracie se této ušlechtilé zahradní směsce příliš nedaří. Každá zahrádkářská osada tak představuje malý zárodek modelu, který je tak žádoucí pro vznik skutečně zdravé společnosti. Úrodná a vlídná půda zahrádek chrání jak před nepřehlednou džunglí trhu, tak před podezřelou bažinou státní byrokracie". Porovnaj: KELLER, Jan: Chvála zahrádkářům. Právo. Příloha Salon, 2000. [Online.] Dostupné na internete: http://www.darius.cz/jankeller/cl27.html.

[19] GIBAS – NOVÁK, ref. 11, s. 6, (podľa LIBROVÁ, Hana. „Ekologický luxus na zahradě". In Sociální studia, 2002, roč. 8, s. 163-173.; BHATTI, Mark – CHURCH, Andrew. Home, the culture of nature and the meanings of gardens in late modernity. In Housing Studies, 2004, roč. 19, č. 1, s. 37-51.).

moderného životného štýlu, možnosti vycestovať do zahraničia boli obmedzené, preto chatárstvo a chalupárstvo bolo vyhľadávaným spôsobom víkendovania i dovolenkovania, úniku z mesta i z kontrolovaného verejného priestoru do súkromia.

Chalupárstvo

Dovolenkovanie vo vidieckych chalupách sa na Slovensku vyskytovalo už v prvej polovici 20. storočia. Týkalo sa najmä horských oblastí, kúpeľných miest, ale aj okolia riek a vodných plôch. (Napr. na brehu Dunaja boli obľúbeným miestom dovolenkovania viedenských rodín Rusovce, ktoré však patrili v tomto období do Maďarska.) Agrárny charakter Slovenska spôsobil, že oproti Čechám sa chalupárenie oneskorilo. V českom pohraničí bol významným impulzom pre chalupárstvo odsun Nemcov, po ktorých zostalo množstvo voľných domov. Od 50. rokov podmienky pre chalupárstvo pripravila kolektivizácia poľnohospodárstva a rozvoj urbanizácie, keď sa v dôsledku presídľovania obyvateľov vidieka do miest začali uvoľňovať staršie vidiecke domy. Pre časť obyvateľov mesta znamenala chalupa návrat do rodiska, k príbuzným. K dovolenkovaniu vo vlastných rekreačných objektoch na Slovensku viedla ľudí aj obmedzená možnosť cestovať do zahraničia. Ako príčina obľuby individuálnej rekreácie v súkromnom prostredí sa často v publikáciách uvádza aj snaha o únik z politicky kontrolovaného verejného prostredia najmä v období normalizácie. Aj keď takúto motiváciu ku kúpe chalupy či výstavbe chaty nemožno vylúčiť, nepredpokladá sa, že by bola hrala pri rozvoji chatárstva či chalupárstva významnú rolu.[20]

Väčšiu orientáciu na kúpu chalupy oproti chate spôsobilo aj vládne uznesenie č. 130/1971, podľa ktorého sa pristúpilo k obmedzeniu chatovej výstavby, ako aj uznesenie vlády č. 283/1971, ktoré začalo podporovať rekreačné využitie existujúceho bytového fondu nestrediskových obcí, ktorých rozvoj mal byť utlmený.[21] Ako uvádza P. Schindler-Wisten, „jeden ze zásadních (problémov – pozn. autorky) spočíval v tom, že občanský zákoník[22] a bytový zákon[23] ještě neznaly kategorii „rekreační chalupa". V osobním vlastnictví mohly být jen stavby, které byly svým uspořádáním určeny k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanu, tj. rodinné domky, rekreační chaty a garáže. Ovšem většina vesnických chalup byla svým uspořádáním vlastně rodinný domek a podle ustanovení bytového zákona o dvojím bytu se majitel musel rozhodnout, který z objektů si ponechá, protože podle práva nebylo možné vlastnit dva byty. Tuto výsadu měli jen významní vědečtí a umělečtí pracovníci nebo veřejní činitelé. Podle platných právních předpisů se situace dala řešit tak, že se vesnické objekty považovaly za druh rekreační chaty.[24] Až v roce 1976, tedy v době, kdy chalupářský boom v podstatě vrcholil,

[20] Konštatuje to aj P. Schindler-Wisten na základe terénneho výskumu v ČR.

[21] Nestrediskové obce boli často odsúdené na zánik, vyľudňovali sa, uvoľňoval sa priestor na chalupárenie.

[22] Zákon č. 40/1964 Sb.; Občiansky zákonník.

[23] Zákon o hospodárení s bytmi č. 41/1964 Sb.

[24] KADLEC, Alex – KADLECOVÁ, Anna. Rekreační chalupy. Praha: SNTL, 1968 (podľa Schindler-Wisten, 2010, s. 48).

vešla v platnost vyhláška, podle níž se ´… na rekreační chalupy mohou upravit, popřípadě využít stavby bytové nebo hospodářské venkovského rázu, které jsou součástí venkovského osídlení a byla u nich povolena změna účelu užívání´"[25].

K zvýšeniu záujmu o chalupy prispelo aj obmedzovanie výstavby chát s cieľom ochrany poľnohospodárskej pôdy.[26] Chalupári na rozdiel od chatárov boli vnímaní ako tí, ktorí neustále niečo opravujú, snažia sa zžiť s miestnym obyvateľstvom. Aj keď si chalupári vybavovali svoje chalupy aktuálnym hygienickým štandardom, často zachraňovali objekty ľudovej architektúry aj vidiecke artefakty, ktorým v 70. rokoch najstaršia generácia nepripisovala hodnotu. Známe sú chalupy na Liptove prerobené z usadlostí v osade Podšíp, ktoré boli jedným z prvých objektov záujmu slovenských ochranárov.[27] Od roku 1969 vychádzal v Čechách časopis Cahatař, od 70. rokov boli vydávané publikácie s návodmi na to, ako si upraviť chalupu.[28] V roku 1975 chalupárstvo spropagoval obľúbený český 11-dielny seriál *Chalupáři* a od roku 1987 úspešný český televízny magazín určený domácim majstrom, a teda aj chalupárom *Receptář nejen na nedeli*, vysielaný v celej ČSSR. Po určitom zdanlivom útlme chalupárenia a chatárenia v roku 2002 vysielala Slovenská televízia talk-show *Chalupárium alebo Keď v meste padla* moderovanú Michalom Dočolomanským, jedným zo známych reprezentantov umelcov – chalupárov.

Medzi chalupármi a autochtónnymi obyvateľmi obcí často existovala kooperácia. Spočívala najmä v starostlivosti a dohliadaní na chalupu vybranými miestnymi obyvateľmi počas neprítomnosti chalupára, vo využívaní miestneho potenciálu remeselníckych majstrov na úpravu a údržbu chalupy či využívaní miestnych pestovateľských a chovateľských produktov zo strany chalupárov. Chalupári zase niekedy pomôžu vybaviť v meste prospešné záležitosti pre obec. Iný rytmus užívania chalupy než trvalého bývania však môže spôsobiť aj konfliktné situácie medzi chalupármi a obyvateľmi obce – napr. hlučné kosenie počas víkendu, neplatenie miestnych daní zo strany chalupárov, čo obce, kde je chalupárov veľa, považujú za znevýhodnenie pri údržbe ciest, odvoze odpadov a pod.

Chatárstvo

Fenomén chatárstva na Slovensko priniesli po vzniku ČSR Česi. V Čechách bol mimoriadne obľúbený tramping, s ktorým súvisela aj výstavba chát v lesnom

[25] SCHINDLER-WISTEN, ref. 4, s. 48.

[26] Zákon č. 53/1966 o ochrane poľnohospodárskeho pôdneho fondu.

[27] Mikuláš Huba spomína: „O rok neskôr som spolu s kamarátmi začal „osídľovať" opustené osady takpovediac po celom Slovensku, ale najmä v jeho strede a na severe, lebo tam sa ako materiál na stavbu domov používalo najmä drevo. Tak sa zachránili známe lokality ako Federovo, Bryzgalky, Michalcovci, Biele Vody, Kokávka a neskôr aj Vlkolínec, časť Osturne a iných rezervácií ľudovej architektúry spolu s desiatkami senníkov, salašov, sypární a pod." (http://www.biospotrebitel.sk).

[28] JANALÍK, Oldřich (ed.). Stavíme chatu. Praha: Merkur, 1970; KADLEC, Alex – KADLECOVÁ, Anna. Rekreační chalupy. Praha: SNTL, 1968; MEŠTAN, Rudolf. Stavba a úpravy chalupy. Polytechnická knižnice. Praha: SNTL, 1985; NEPIL, František. Jak se dělá chalupa. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1984; JEDLIČKA, Róbert a kol. Víkend na chate, v chalupe, pod stanom. Bratislava: Obzor, n. p., 1985; LIPTAY, Jaroslav – LIPTAYOVÁ, Zuzana. Máme chalupu. Bratislava: Obzor, n. p., 1986.

prostredí. Bohatšie vrstvy mestských obyvateľov na Slovensku si stavali rekreačné vily v horskom prostredí alebo v kúpeľoch, avšak českí milovníci hôr a pešej turistiky sa zaslúžili o výstavbu horských chát pre širšiu verejnosť vo vyššie položených horských oblastiach. Výstavba súkromných chát sa na Slovensku rozšírila tiež až od 60. rokov 20. storočia, keď sa začali v atraktívnych lokalitách pri vode, lesoch a na horách vyčleňovať z extravilánu priestory na chatové osady. Ako už bolo spomenuté vyššie, v druhej polovici sa vyčleňovanie takýchto priestorov výrazne obmedzilo. Keďže ponuka vždy zaostávala za dopytom, získanie miesta na výstavbu chaty bolo za socializmu sprevádzané klientelizmom a protekciou. Stavba chaty znamenala určitú investíciu, ktorú si každý občan nemohol dovoliť. V 70. rokoch 20. storočia, ktoré boli priaznivé pre rozvoj družstevného roľníctva, nebolo zriedkavé, že aj vidiečania si stavali chaty v extraviláne vlastnej alebo inej obce, keďže sa mohli dostať prednostne k pozemkom. Družstevné výnosy im umožňovali mimoriadne zainvestovať a vzájomná výpomoc či možnosť získať lacné stavebné materiály zlacňovali výstavbu chaty.

Vlastniť chatu sa v určitých spoločenských vrstvách (umelci, stranícki funkcionári) stalo aj otázkou prestíže. Na rozdiel od chalúp chatové osady boli užívané výlučne ako rekreačné zóny, kde aj náplň činnosti bola predovšetkým rekreačná či zábavná. V chatových osadách sa skôr než v chalupách v intraviláne obcí rešpektovali hlučné spoločnosti, oslavy jednotlivcov či príchodu Nového roka. V niektorých oblastiach si chatári záhradkami pretvárali aj okolie chát, avšak tam, kde vlastnili len pozemok pod chatou (najmä v lesoch či pri vode), bola skôr tendencia rešpektovať prírodné prostredie.

Transformácia záhradkárskych osád, chát a chalúp od 90. rokov 20. storočia

Po roku 1989 sa predpokladal útlm chatárstva, chalupárstva, ten sa však potvrdil len prechodne. Opojenie z možnosti cestovať do zahraničia čoskoro pominulo a domáca dovolenka vo vlastnom rekreačnom objekte opäť naberala na popularite. Záhradkárske osady v tomto období už nevznikali a niektoré z tých, čo jestvovali, bojovali o prežitie, keďže došlo k reštitúcii pozemkov. V roku 2009 sa konštatovalo, že len 40 % záhradkárskych osád bolo transformovaných na osobné vlastníctvo.[29] Hodnota pôdy stúpla a v záhradkárskych osadách sa začali chatky prestavovať na trvalo obývateľné domy, aj keď nešlo o stavebné pozemky. Do roku 2009 nebolo stanovené, aké veľké domy sa môžu v záhradkárskej osade postaviť, a vznikali aj čierne stavby. Následne sa opäť obnovila regulácia veľkosti rekreačných chatiek. Podobne aj chaty a chalupy v blízkosti miest vlastníkov sa začali častejšie využívať na trvalé bývanie, čo využívajú nielen dôchodcovia, ale aj ekonomicky aktívni ľudia, ktorí môžu pracovať na diaľku pomocou informačných technológií.

Od 70. rokov 20. storočia začali v Spojených štátoch a neskôr aj vo veľkých mestách sveta vznikať tzv. komunitné záhrady ako nezisková komunitná činnosť. Ich korene súvisia s kritikou trhovej ekonomiky a sociálnej nespravodlivosti. Na Slovensku sa stali predmetom dobrovoľníckej činnosti až v posledných

[29] http://aktualne.atlas.sk/print.xml?path[article]=zahradkarske-osady-uz-dnes-nevznikaju

rokoch (cca od r. 2012). Ide zväčša o susedské komunitné aktivity, ktoré nie sú centrálne riadené a organizované, ich funkcie však do istej miery pripomínajú počiatky záhradkárskych osád. Ich cieľom je využitie pôdy pre zdravú stravu, oboznámenie detí s prírodou a vzájomná komunikácia vytvárajúca medzi členmi komunitnej záhrady priateľské vzťahy. Neznamenajú únik do súkromia, ale naopak, ide im o revitalizáciu lokálnej komunity a občiansku kultúru a identitu.[30]

Od počiatku 90. rokov sa začali chaty a chalupy prostredníctvom prenájmu využívať aj na zlepšenie mesačných príjmov. Vznikli cestovné kancelárie špecializujúce sa na prenájom súkromných chát a chalúp (napr. Limba). Osobitou formou chatárstva sú hausbóty, ktoré na Slovensku existovali aj za socializmu, avšak skôr v podobe rarity. Napr. v Jaroveckej zátoke pri Bratislave sa budovanie hausbótov vymklo z rúk mestskej časti a luxusné aj skromné hausbóty vznikali ako huby po daždi. Novodobou alternatívou chatárenia sú apartmánové byty, kde majú vlastníci zabezpečenú určitú údržbu a môžu sa bezstarostnejšie venovať rekreačným aktivitám. Budujú sa aj komplexy rekreačných chalúp na predaj či na prenájom. Napr. v obci Liptovská Štiavnica vznikli rekreačné objekty *Chalúpkovo, Dedinka pod Salatínom*[31], kde je možné celoročne si prenajať alebo kúpiť drevenicu. V Terchovej sa nachádza celá osada drevenïc slúžiacich turistom, stierajú sa rozdiely medzi chatou a chalupou. Pri Liptovskej Osade vzniká komplex, ktorého súčasťou je aj ubytovanie v chatkách imitujúcich tradičnú architektúru. Rekreačné domy či byty si môžu po vstupe do EÚ kupovať aj zahraniční záujemcovia a naopak, Slováci si môžu rekreačné nehnuteľnosti kupovať aj v zahraničí. Individuálne rekreačné objekty teda nestratili ani pri v súčasnom spôsobe života na atraktivite, naopak, získať ich je podobne ako v minulosti túžbou mnohých obyvateľov miest, avšak pre mnohých cenovo nedostupnou.[32]

---

[30] GIBAS – NOVÁK, ref. 11, s. 7.

[31] Ako uvádza webová stránka: „Drevenice sú postavené so **zreteľom na tradičné prvky** liptovskej architektúry. Zároveň poskytujú **luxusné ubytovanie**, ktoré vyhovie aj náročnejším zákazníkom. Výsledkom je ubytovanie v chatách ktoré v sebe snúbi **romantiku** tradičnej slovenskej dediny **s pohodlím**, ktoré k dovolenke neodmysliteľne patrí." (www.chalupkovo.sk)

[32] K problematike pozri aj: DRÁBIKOVÁ, Ema. Záhradkárstvo ako súčasná záujmová forma tradícií poľnohospodárskeho zamestnania ľudu. In Slovenský národopis, 1982, roč. 30, s. 473-475.; FATKOVÁ Gabriela – WATSON Peter. Live the garden: Post socialist transformation of Gaarden Cooperatives in tje Czech Republic. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 2, s. 27-44.; LIBROVÁ, Hana. „Ekologický luxus na zahradě". In Sociální studia – Sborník prací sociálních studiíBrněnské univerzity, 2002, roč. 8, s. 163-173.; TURNIČOVÁ, Zuzana. Fenomén komunitných záhrad v urbánnom prostredí. In Etnologické rozpravy, 2014, roč. 21, č. 2, s. 45-59.; SCHINDLER-WISTEN, Petra. Chalupářská subkultura v období tzv. normalizace a po roce 1989. In PROFANTOVÁ, Zuzana a kol. Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Národopisná spoločnosť Slovenska, 2009, s. 230-231.; HUBA, Mikuláš: O zmenu sveta pozitívnym smerom by sa mal snažiť každý z nás. [Online]. Dostupné na internete: http://www.biospotrebitel.sk/clanok/1895-mikulas-huba-o-zmenu-sveta-pozitivnym-smerom-by-sa-mal-snazit-kazdy-z-nas-1.htm

KAŽDODENNOSŤ VIDIECKEJ ŠKOLY – NA PRÍKLADE LOKALITY LIPTOVSKÁ TEPLIČKA V ROKOCH 1945 – 1956

Margita JÁGEROVÁ

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra etnológie a folkloristiky
Hodžova 1, 949 74 Nitra
mjagerova@ukf.sk

JÁGEROVÁ, Margita. Everyday Life at Rural School on Example of Liptovská Teplička in the Period 1945 – 1956. Following paper presents the ethnological aspects concerning the everyday life and functioning of rural schools on example of Liptovská Teplička (distr. Poprad). The school is perceived not only as an important institution providing educational functions, but also as a significant factor intervening in everyday life and culture of pupils, their families and the whole rural community. Author focuses on reflection of some selected moments from everyday school life during a post-war period in Czechoslovakia when the new socio-political system was established (1945 – 1956). The main sources of the article are local school chronicles, partly supplemented by qualitative data obtained through ethnological field research in this village.

Kľúčové slová: každodennosť školy; vidiecke prostredie; Liptovská Teplička; povojnové obdobie;

Keywords: everyday life of school; rural environment; Liptovská Teplička; post-war period;

Obrazy o dejinách akéhokoľvek spoločenstva sú okrem oficiálnych interpretácií historikov konštruované aj ich reflektovaním zo strany súčasníkov danej doby, ktorí sú zdrojom špecifického spôsobu subjektívneho, ako i kolektívneho prežívania, reflektovania okolitého spoločensko-politického diania a jednotlivých historických udalostí.[1] Ide o prezentovanie žitej reality v širokom spektre rôznych typov diferencovaných spoločenstiev, obyvateľov predstavujúcich rôzne statusové skupiny (deti, ženy, muži, veriaci, robotníci, roľníci...), ako i jednotlivcov. Štúdium týchto javov poskytuje bádateľom osobité modely predstáv o realite, dokladá tzv. „malé dejiny", tvorené a kreované jedincami žijúcimi v konkrétnom

[1] Pozri bližšie PROFANTOVÁ, Zuzana. Žili sme v socializme. Slová na úvod. In PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) et al. Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2012.

čase a kultúrnom priestore. Spoznávanie mikrohistórie je nevyhnutné na to, aby sme mohli sledovať dynamiku a kontinuitu spoločenskej zmeny.[2]

Škola je nepochybne inštitúciou, ktorá mala a podnes má prostredníctvom žiakov vplyv nielen na ich najbližších rodinných príslušníkov, ale i na širšie spektrum spoločnosti, obyvateľov lokality, v ktorej pôsobí. Intenzita tohto vplyvu je evidentnejšia najmä vo vidieckom prostredí, kde ešte zhruba do polovice 20. storočia učiteľ spolu s miestnym duchovným a predstaviteľom samosprávy (richtárom) patrili k najvýznamnejším autoritám v rámci lokálneho spoločenstva, pričom rozhodujúcou mierou vplývali na formovanie hodnotových postojov, konania a názorov jeho členov. Vplyv a význam školskej inštitúcie v tomto smere sa zosilňovali s dôležitosťou pripisovanou vzdelaniu, s čím bezprostredne súviselo dôslednejšie plnenie povinnej školskej dochádzky. Tá sa výrazne zlepšovala na vidieku najmä od druhej polovice 20. storočia. Išlo o obdobie ústupu súkromného domáceho hospodárenia, ktorého nevyhnutnou súčasťou bola aj detská práca, a to neraz na úkor školskej dochádzky.[3]

Cieľom príspevku je poukázať na niektoré vybrané oblasti zo života vidieckej školy v povojnovom období, zaznamenané v prvej dekáde po II. sv. vojne (1945 – 1956). Ide o obdobie budovania základov socializmu, keď sa formoval komunistický politický systém a mechanizmus moci, akési „prechodné obdobie od kapitalizmu k socializmu".[4] Prezentovaním problematiky každodennosti tejto inštitúcie v konkrétnej lokalite chceme poukázať na jedinečné a osobité spôsoby reflektovania a prežívania týchto udalostí, novej spoločensko-politickej situácie, ktorá sa odrážala nielen v charaktere a nastavení výchovno-vzdelávacieho procesu, ale i tzv. skrytého kurikula[5] a mnohých ďalších oblastí – poslania a charakteru

---

[2] Pozri bližšie PROFANTOVÁ, Zuzana. Iba málo slov na úvod. In PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007.

[3] Návšteva školy bola v agrárnom vidieckom prostredí prispôsobovaná cyklu domácich poľnohospodárskych prác. Dokladajú to nielen vlastné etnologické výskumy vo viacerých vidieckych lokalitách, ale i staršie práce, napr. k obdobiu 40. rokov 20. storočia pozri LEŠČÁK, Milan – FEGLOVÁ, Viera. Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska. Bratislava: Prebudená pieseň, 1995, ale i mnoho ďalších zdrojov. Priamo zo skúmanej lokality máme viaceré informácie o nedodržiavaní školskej dochádzky, množstve vymeškaných hodín, ktoré neraz spôsobili, že žiakov pre absencie nebolo možné klasifikovať. Pozri bližšie napr. životopisný materiál o J. Nahálkovi, významnej osobnosti tejto obce, kde autor na viacerých miestach uvádza dané informácie: MISÁL, Stanislav. Život a dielo Mons. ThDr. Štefana Nahálku. Levoča: MTM, 2004. Taktiež záznamy v miestnej školskej kronike informujú, že ešte v 60. rokoch 20. storočia pre veľké množstvo vymeškaných hodín, najmä z dôvodu účasti detí na prácach v gazdovstve, usporadúvali v škole „týždne vzornej dochádzky". Počas nich jednotlivé triedy súťažili, kto bude mať najlepšiu dochádzku. Pozri zápisy v školskej kronike z rokov 1960/1961, 1961/1962.

[4] Pozri bližšie BARNOVSKÝ, Michal – PEŠEK, Jan. Medzníky „éry komunizmu" v Československu. In PROFANTOVÁ, Zuzana (eds.) Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007, s. 11 – 19.

[5] Chápeme po ním oblasť života a fungovania školy, ktorá nie je explicitne zahrnutá v učebných plánoch a vzdelávacích zámeroch. Ide o celkovú klímu a charakter prostredia školy, vzájomné vzťahy medzi učiteľmi a žiakmi, medzi školou a rodičmi, pravidlá správania sa vyplývajúce z typu školy, ale i sociálnych prostredí, z ktorých deti pochádzajú, a pod.

školy, sviatkovania, výzdoby interiérov, materiálneho vybavenia, voľnočasových aktivít žiakov, nástupu osobitých detských organizácií.

Išlo o školu, ktorá síce bola súčasťou v tom čase sa kreujúceho jednotného školského vzdelávacieho systému, ale na druhej strane život v nej a jej fungovanie v konkrétnej obci prinášali špecifické spôsoby reagovania na novú situáciu. Príspevok prezentuje, čím „žila" táto škola, aké každodenné problémy a situácie riešila. Sledované obdobie bolo dôležité, zlomové, prinášalo so sebou významné zmeny vo vtedajšej spoločnosti, aj v školskom prostredí.

Základným zdrojom informácií sú archívne rukopisné pramene – školské kroniky miestnej školy.[6] Viaceré prezentované údaje boli aj súčasťou kvalitatívneho terénneho výskumu, realizovaného vo viacerých fázach, najmä v r. 2013 – 2015. Hoci udalosti z tohto obdobia zažila ešte dnes žijúca najstaršia generácia obyvateľov, výskum v tomto smere nepriniesol adekvátne výsledky[7], a tak hlavným zdrojom pre zostavenie príspevku boli spomínané kroniky. Absentuje, a výskum ukázal, že je už nedosiahnuteľný, pohľad vtedajších žiakov a obyvateľov obce na dané dianie.

Jednotliví kronikári pochádzali z učiteľského prostredia, ide teda o pohľad jedincov, ktorí prišli do sledovanej lokality ako „cudzí". Máme tak k dispozícii osobitý typ interpretácie, vnímania vtedajšej reality a miestnych pomerov, diania v škole a obci. Na druhej strane však treba poznamenať, že jednotlivé fakty sú miestami duplicitne uvádzané rozdielnymi kronikármi v dvoch rozličných zdrojoch, čo posilňuje ich vierohodnosť. Uvedomujeme si limitovanosť, „oficiálnosť" kronikárskych informácií, skutočnosť, že podliehali cenzúre, ale na druhej strane prezentujú fakty, ktoré sú nespochybniteľnými dobovými javmi. Jedinečnosťou tohto materiálu je skutočnosť, že ide o údaje bezprostredne späté s konkrétnym prostredím vybranej obce.

---

[6] Išlo o nasledujúce archívne zdroje: najstaršia existujúca kronika školy zaznamenáva obdobie po roku 1918. Okrem školských záležitostí mapuje celkové dianie v obci, nielen slávnostné a mimoriadne udalosti, ale aj situácie z každodennej reality jej obyvateľov. Kronika je bez evidenčného čísla, bez číslovania strán, preto v texte neodkazujeme na konkrétne strany, ale len roky, pod ktorými je údaj uvedený. Zápisy v nej sa končia 30. júna 1952. Ako sa v nej uvádza, v tomto roku sa uzatvára kronika národnej školy (v texte označovaná ako kronika), keďže sa národná a stredná škola zlučujú pod jednu správu, a pokračuje sa len v zapisovaní do kroniky strednej školy. Kronika strednej školy v Liptovskej Tepličke (vedená v r. 1948 – 1963), inv. číslo: IV – 3 15/1949, taktiež bez číslovania strán, je druhým zdrojom informácií (v texte používame skratku – kronika SŠ). Oba materiály sú uložené v miestnej základnej škole. Okrem mapovania diania v škole obsahujú množstvo archívnych dobových fotografií. Kroniky po roku 1963 sa v obci stratili, dostupné sú až záznamy od osemdesiatych rokov. Škola aj v súčasnosti detailne zaznamenáva svoje aktivity v kontexte celkového diania v obci touto formou. Doslovné pasáže a rôzne vyjadrenia z archívnych zápisov v texte graficky vyčleňujeme (kurzívou v úvodzovkách), aby sme priblížili nielen používané pomenovanie jednotlivých javov, ale aj spôsob vyjadrovania, dobové lexikálne a štylistické prostriedky. V obci je taktiež na obecnom úrade k dispozícii obecná kronika, ktorá sa začína zápismi od roku 1954. Nedotýkajú sa však diania v škole, ani túto inštitúciu za sledované obdobie nespomínajú, preto sa v texte na ňu neodvolávame.

[7] V rámci výskumu bolo zahrnutých 12 informátorov, narodení v rozmedzí rokov 1932 – 1942, čiže v sledovanom období boli žiakmi školy. Nevedeli sa však vyjadriť k väčšine tém a udalostí prezentovaných v tomto materiáli (nepamätali si ich), takže ťažiskom informácií sa stali uvádzané kroniky. Ak uvádzame informácie získané terénnym výskumom, v texte je to uvedené.

Charakteristika obce Liptovská Teplička a miestnej školy

Obec L. Teplička (okr. Poprad) leží vo výške 920 m. n. m., ide o koncovú lokalitu pod úpätím Kráľovej hole, izolovanú od okolitých obcí a miest, so značnou vzdialenosťou k najbližším mestským centrám (Svit – 22 km, Poprad – 30 km). K hlavným zdrojom obživy v sledovanom období patrilo domáce hospodárenie (pestovanie plodín, chov oviec a dobytka) a práca v lesoch. Až sprevádzkovanie pravidelného autobusového spojenia v roku 1961 umožnilo zamestnanie v mestských centrách, od 90. rokov 20. storočia v menšej miere aj v turizme. Kolektivizácia tu nastala pomerne neskoro, až v r. 1975, čo malo výrazný vplyv na spôsob života a pretrvávanie archaických prvkov v každodennej kultúre prakticky podnes. Za posledné zhruba dve desaťročia je lokalita poznačená značnou pracovnou migráciou produktívneho obyvateľstva mimo obec, okres aj republiku.

Podľa údajov školských kroník tu v roku 1948 žilo 1752 obyvateľov, hlásiacich sa k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. Škola mala 250 žiakov v siedmich triedach. V roku 1950 tu žilo 1688 obyvateľov.[8] Bližšie sa celkovej situácii v obci v sledovanom období venuje E. Kufčák (1963, s. 29).[9] V súčasnosti má L. Teplička cca 2400 obyvateľov hlásiacich sa k rímskokatolíkom (93 %), z čoho je viac ako 600 Rómov (neoficiálne údaje miestnej samosprávy). Miestna ZŠ má za posledné roky cca 300 žiakov.[10]

O škole nachádzame stručné informácie v úvode etnografickej monografie *Liptovská Teplička*, venovanej historickým dátam o obci.[11] Podľa nich prvé záznamy o škole pochádzajú už z roku 1766, pričom mala cirkevný charakter a poskytovala najzákladnejšie vzdelávanie (čítanie, písanie a počítanie, výučba náboženstva).[12] Ďalšie historické pramene dokladajú existenciu murovanej školy[13], postavenej v roku 1782 (tzv. *stará škola*[14]). Táto budova dodnes slúži ako školský priestor. Počet školopovinných detí v medzivojnovom období 20. storočia však bol väčší ako priestorová kapacita a výučba musela prebiehať aj v súkromných

---

[8] BEŇUŠKOVÁ, Zuzana et al. *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia*. Nitra: UKF 2013, s. 11.

[9] Autor sa vyjadruje celkovo k politicko-spoločenskej situácii v obci v povojnovom období, ale i k detailom v oblasti poľnohospodárskej produkcie, k celkovej občianskej vybavenosti, kultúrno-spoločenským podmienkam, zlým pomerom z hľadiska prístupu do obce a prepojenia cestnými komunikáciami s okolitými lokalitami.

[10] Bližšie a detailnejšie údaje k obci, ako i k vybraným javom zo spôsobu života v súčasnosti pozri publikáciu BEŇUŠKOVÁ et al., ref. 8, s. 11 – 21.

[11] KUFČÁK, Emil: Z dejín Liptovskej Tepličky. In MICHÁLEK, Ján et al. Liptovská Teplička. Poprad 1973, s. 14 – 30.

[12] KUFČÁK, ref. 11, s. 14 – 15.

[13] Pozri bližšie materiály v publikácii ČERNOHORSKÁ, Valéria – BARDY, František (ed.). ZŠ a MŠ – 75. výročie otvorenia hlavnej školskej budovy. Poprad: Popradská tlačiareň a vydavateľstvo, 2008, kde uvádzajú tento údaj, pričom miestna školská kronika informuje v súvislosti s rokom 1782 len o zriadení drevenej školy. Ide o údaje zo školskej kroniky, ktorá bola vedená v r. 1918 – 1952, a to bez názvu, bez číslovania strán, pričom je uložená v miestnej základnej škole. Pri použití tohto konkrétneho údaju sa zápis odvoláva na ústne podanie najstarších obyvateľov.

[14] Tento názov funguje naďalej medzi miestnymi obyvateľmi, slúži na pomenovanie najstaršej budovy v rámci komplexu budov miestnej ZŠ.

priestoroch miestnych obyvateľov. Podobne ako iné školy, aj táto zápasila s rôznymi problematickými oblasťami. Okrem nedostatku priestoru to bola aj slabá školská dochádzka, nevyhovujúce materiálno-technické vybavenie, značná fluktuácia zamestnancov. Tí vo väčšine prípadov prichádzali do obce z iných lokalít, pričom obec pre svoju izolovanosť a ťažkú dostupnosť nebola pre mladých učiteľov atraktívnou. Škola bola po celé desaťročia konfrontovaná s vysokou fluktuáciou pedagogických pracovníkov, ktorú dokladajú aj miestne školské kroniky.

Nevyhnutnou sa stala otázka výstavby novej budovy. Dokončili ju v roku 1933 (tzv. *nová škola*)[15], pričom funguje dodnes. Poskytla miestnym žiakom moderné priestory so spoločenskou sálou. Samotné otvorenie budovy bolo významným medzníkom v živote obce a farnosti, čo dokazuje aj spojenie tejto udalosti s birmovnou slávnosťou. Jej sprevádzkovaním boli na výučbu do obce prizvané rehoľné sestry Rádu svätého Františka[16], nakoľko išlo o cirkevnú školu.[17] Pôsobili tu až do roku 1950, keď bol cirkevný personál nahradený „civilnými" učiteľmi.

Od 1. septembra 1948 nadobudol účinnosť nový školský zákon, ktorý predpisoval zriadenie strednej školy všade tam, kde je 100 žiakov. Túto podmienku obec spĺňala, no mala problém s jej umiestnením. Slávnostné otvorenie strednej školy prebehlo 27. februára 1949[18], fungovala do r. 1963. Vďaka tejto skutočnosti boli v sledovanom období vedené dve kroniky, jedna pre „národnú", druhá pre strednú školu.[19]

Premena charakteru školy – z cirkevnej na štátnu

Závažný vplyv na charakter tejto inštitúcie mali povojnové udalosti týkajúce sa poštátnenia školského sektora a postupných krokov vtedajšieho režimu nasmerovaných na ateizáciu celej spoločnosti, školského prostredia nevynímajúc. Došlo k tomu na základe obežníka rezortného ministerstva z marca r. 1945 a všetci zamestnanci sa stali štátnymi zamestnancami.[20] Na konci apríla boli rodičia zvolaní do školy, aby sa dozvedeli, že predmet náboženstvo podľa nových nariadení už nie je povinný[21], no napriek tomu vyjadrili súhlas s jeho výučbou. Išlo o postupné

---

[15] Podobne ako v prípade *starej školy*, označenie tejto budovy (*nová škola*) sa podnes používa v bežnej komunikácii miestnych obyvateľov.

[16] Rádové sestry pozval do obce vyučovať vtedajší miestny farár Ján Kočiš. Podľa MISÁL, Stanislav. Sedemnásťročná misia v novej škole. Levoča: MTM, 2008, s. 14.

[17] Nová školská budova, postavená v r. 1933, bola financovaná hlavne prostriedkami cirkvi a dobrovoľnou prácou rodičov detí a ostatných obyvateľov obce. Nová budova bola slávnostne vysvätená r. 1933 biskupom J. Vojtaššákom. Podľa údajov z kroniky ju navštívil aj A. Hlinka, ktorý sa taktiež zaslúžil o jej dostavanie zháňaním finančných prostriedkov.

[18] Stredná škola (SŠ) sa zriadila až v priebehu októbra, pričom boli vykonané aj prijímacie skúšky do druhého ročníka SŠ. Úplnú strednú školu zriaďuje povereníctvo školstva osobitným výmerom zo dňa 20. januára 1949. Bola vytvorená z ročníkov 6. – 9., pretože podľa nového zákona sa stala povinnou 9-ročná školská dochádzka. Od septembra 1948 boli žiaci týchto troch ročníkov zadelení do dvoch tried strednej školy.

[19] Pozri pozn. č. 6, kde sú uverejnené presné časové obdobia, ktoré kroniky mapujú.

[20] Uvádza to školská kronika v údajoch za rok 1944. Došlo tak na základe uznesenia Slovenskej národnej rady v B. Bystrici zo dňa 6. septembra 1944.

[21] Pre zaujímavosť od školského roku 1945/1946 pribudli nové vyučovacie predmety – ruština, ale i náuka o hospodárení a náuka o domácnosti.

kroky k premene školy z cirkevnej na štátnu, necirkevnú, zasahujúce aj do personálneho obsadenia. V auguste r. 1945 odišli z obce do Čiech niektoré dlhoročné učiteľky/rehoľné sestry a nové neboli schválené, takže namiesto nich nastúpili civilní zamestnanci. V školskom roku 1945/1946 tu pôsobili tri rehoľné učiteľky a traja „civilní" učitelia.

Ešte v roku 1947 sa v školskej kronike nachádza informácia o realizácii sviatosti birmovania v obci, v r. 1948 rehoľné sestry usporiadali v sále školy výstavu katolíckej tlače. Potom sa už aj v zápisoch na viacerých miestach evidentnejšie prejavuje ateizácia spoločnosti a snaha eliminovať akékoľvek náboženské prejavy, kriticky voči nim vystupovať.

V roku 1950 sa v škole riešil dôležitý problém, ktorý predznamenal smerovanie tejto inštitúcie a celej spoločnosti v nasledujúcom „ateistickom období". Podľa nariadenia ONV[22] mala byť odstránená akákoľvek výzdoba, ktorá „*nepatrí do národnej školy*". Ako uvádza kronika, rehoľné sestry toto nariadenie neuposlúchli a odmietli zo steny odstrániť obraz pápeža, čím vyvolali konflikt s ostatnými učiteľmi, „*potom samozrejme medzi žiactvom s rodičmi a civilnými učiteľmi*". Akceptovanie tohto nariadenia bolo pre vtedajšiu vidiecku spoločnosť problematické. Kronika SŠ dokonca uvádzala, že „*rehoľné sestry nebrali toto úradné opatrenie v úvahu a nechali na stenách rôzne náboženské atrapy*". Aj tento prameň konštatuje vznik konfliktu medzi rehoľníčkami a ostatnými učiteľmi, ktorý mal ohlas aj v obci.

Ďalšie záznamy v kronike SŠ z tohto roku uvádzajú, že sa rehoľné sestry odmietli zúčastniť na štátnopolitickom školení usporiadanom KNV[23]. 26. augusta dostali 1950 dekrét z tohto úradu, ktorý zrušil ich pracovný pomer. Na konci septembra odišli z obce, pričom kronika uvádza, že dostali „*výmer*", aby sa vysťahovali. K „*mašinke*"[24] ich podľa záznamov vyprevádzalo veľa ľudí, lúčili sa s nimi plačom, ale – paradoxne – aj napriek tomu kronika uvádza, že odchádzajúcim rehoľníčkam zmizli dva kufre. Príslušníci najstaršej generácie si na pôsobenie rehoľných sestier stále pamätajú, taktiež na ich odchod z obce. Poniektorí sa vyjadrovali, že ich odchodom „*odišla z obce kultúra*". Informáciu o zmiznutých kufroch sa v rámci terénneho výskumu nepodarilo verifikovať, informátori o tejto udalosti nevedeli, jej zdrojom je len písomný záznam kronikára.

Do školy nastúpili noví učitelia, čo zásadne zmenilo nielen charakter, no najmä celkovú klímu v tejto inštitúcii. Boli nútení usídliť sa v obci, nakoľko denné dochádzanie v tom čase nebolo možné. Obe kroniky dokladajú neustálu fluktuáciu pracovníkov, čo malo, pochopiteľne, aj vplyv na samotný vyučovací proces, budovanie vzájomných vzťahov medzi učiteľmi a žiakmi. Na druhej strane neustála prítomnosť učiteľov v obci poskytovala väčšie možnosti na zžívanie sa s obyvateľmi, rovnako i účasť učiteľov na mimovyučovacích aktivitách školy či kultúrno-spoločenských podujatiach.

[22] Okresný národný výbor.
[23] Krajský národný výbor.
[24] *Mašinka* je nárečový výraz dodnes používaný v obci na označenie vlaku, ktorý bol určený na prepravu dreva aj osôb.

Po odchode rehoľných sestier bol opätovne nastolený problém náboženských symbolov. Vedenie sa pokúsilo odstrániť výzdobu, *„ktorá nesúhlasila s povolenou výzdobou školy“*. Učitelia sňali kríže zo stien, čo vyvolalo konflikty so žiakmi. Kronika uvádza, že údajne nechceli chodiť do školy bez krížov. Rodičia si prišli *„vydobýjať“*, aby ich vrátili na pôvodné miesta. Učitelia svoje konanie odôvodňovali tým, že ide o štátnu školu, v priestoroch ktorej takáto výzdoba nie je žiaduca. Informátori uvádzali, že na fasáde školy bol kedysi veľký nápis „Rímskokatolícka škola“, ktorý taktiež *„zbili“* dole.

Represálie zamerané voči cirkvi pokračovali ďalej. Začiatkom roku 1951 bol miestny kňaz pozbavený funkcie katechéta a možnosti učiť v škole. Toho istého roku ho zaistila národná bezpečnosť, ktorá ho odviezla z obce, pretože *„už 4x neuposlúchol výzvu dostaviť sa na vyšetrenie na štátny súd“*. Táto udalosť vyvolala v obci značný rozruch, čo dodnes dokladajú výpovede generácie najstarších obyvateľov.[25] Kronika popisuje ženy, ktoré ešte aj po jeho odchode postávali na ulici, nariekali a zároveň nadávali na niektorých ľudí i na učiteľov, pričom zápis upozorňuje, že ešte pred príchodom učiteľov (rozumej civilných) bol kňaz obvinený z velezrady. V kronike SŠ rok 1951 úplne absentuje, venuje sa na jednej strane niektorým zápisom k roku 1952, potom prechádza priamo na r. 1953 – chýba tu mnoho záznamov o udalostiach prítomných v prvej kronike. Na druhej strane sa objavuje viacero údajov namierených voči náboženstvu.[26]

V r. 1951 je v čase prázdnin uverejnená informácia, že ešte minulý rok (nie je jasné, či pisateľ myslí uplynulý školský rok 1950/1951, alebo minulý kalendárny rok, teda r. 1950) bola v škole zrušená kaplnka, umiestnená v *novej* budove.[27] Miestnosť bola vyprázdnená *„len po dlhom boji s miestnym obyvateľstvom“*. Od roku 1951/1952, hoci sa to nezaobišlo bez protestov obyvateľov, začala slúžiť ako nová učebňa školy.

Od r. 1953 bolo v škole zriadené kino, pretože obec ešte stále nemala kultúrny dom ani iné adekvátne kultúrno-spoločenské priestory. Bolo umiestnené v sále školy, slúžiacej ako divadelná a „kultúrna“ miestnosť, určená na rôzne podujatia, zhromaždenia. Školské priestory v sledovanom období suplovali chýbajúcu

---

[25] Na základe terénneho výskumu boli získané informácie o tom, že miestni obyvatelia v tom čase dlhodobejšie strážili kňaza. Vedeli o tom, že je nepohodlný pre vtedajší režim a báli sa, že ho z obce odvedú. Ženy sa po nociach modlievali v kostole, muži so sekerami a s rôznym náradím strážili farára v noci na fare. Údajne v deň, keď prišla do obce národná bezpečnosť, bolo veľmi zlé počasie, silný dážď, obyvatelia sa zdržiavali vo svojich domoch. *„Mašinkou“* dorazil do obce oddiel vojakov, pričom jednotliví vojaci sa rozostavili do dvorov domov tak, aby zabránili ľuďom vyjsť na ulicu. Zatiaľ auto prišlo k fare, naložilo farára, taktiež jeho matku a viac ich v obci nevideli a nemali o nich žiadne informácie.

[26] Na viacerých miestach sa kronika vyjadruje negatívne k náboženstvu. Napr. v roku 1953 je uvedený dlhší text s názvom *„Náboženské predsudky – brzda vývoja.“* Zmieňuje sa o problémoch, ktoré nastanú, keď si dievča na telesnej výchove oblečie cvičebný úbor a *„staršie ženy v nej vidia hriešnicu, ktorá pohoršuje celé svoje okolie“*. Kronikár hovorí o tom, že táto dedina, odrezaná od okolitého sveta, v mnohom zaostala. Opätovne sa tu nachádzajú negatívne hodnotenia správania sa občanov, *„ktorí síce sú nábožensky založení, chodia do kostola, ale robia si zle“*.

[27] Viacerí informátori si danú kaplnku pamätali – slúžila pre rádové sestry, pričom niekedy do nej mali prístup aj vybraní žiaci. Podľa vyjadrení jednej z informátoriek – *„keď sme poslúchali, takí dobrí žiaci, tak nás tam zobrali“*.

spoločensko-kultúrnu miestnosť, pričom kronika uvádza negatívne hodnotenie tohto stavu.[28] Na druhej strane boli udalosti v škole oveľa viac prepojené s celkovým dianím v obci.

Vylúčenie náboženských prejavov z každodenného diania v škole a zrušenie prepojenia týchto dvoch „svetov" sa podarilo definitívne zavŕšiť v roku 1953, keď mala táto inštitúcia po prvý raz riaditeľa bez vierovyznania (aj s manželkou a dcérou). Išlo vôbec o prvého riaditeľa, ktorý nebol zároveň organistom v miestnom kostole, čo patrične zdôrazňuje aj školská kronika. Tento stav bol nepochybne významným pokrokom v ateizácii a sekularizácii školského prostredia, hoci, paradoxne, priestory školy prestali byť majetkom cirkvi až v r. 2008.[29]

Školské slávnosti a oslavy v záznamoch školských kroník

Zaujímavou oblasťou, ktorej sa v slovenskej etnológii venovala zatiaľ minimálna pozornosť[30], je sviatkovanie a realizácia slávností, spomienkových aktivít rôzneho druhu v školskom prostredí. Išlo jednak o štátom predpísané termíny (od štátnych sviatkov cez dni pracovného pokoja až po pamätné a významné dni[31]), ale i rôzne spomienkové príležitosti venované významným osobnostiam (narodenie a úmrtie), historickým udalostiam, dňom spojeným s profesiami, sociálnymi skupinami (napr. vojaci, matky, ženy), ďalej príležitosti nadväzujúce na tradičný kalendárny obyčajový cyklus (fašiangy, vianočné besiedky, *akcie Deda Mráza* a pod.), prípadne slávnostné otvorenie a ukončenie školského roku.

Nielen v súvislosti s ukončením druhej svetovej vojny, obnovením ČSR, ale hlavne na základe situácie po roku 1948 nastala zmena aj v oblasti školských udalostí a slávností. Vtedajšie nadriadené orgány „predpisovali" školám povinné aktivity, ktoré sa mali postupne etablovať na stabilný, každoročne realizovaný cyklus podujatí. V sledovanom období bola škola podstatnou inštitúciou, prostredníctvom ktorej sa dostávala do agrárneho vidieckeho prostredia myšlienka

---

[28] Miestna škola podľa kroniky SŠ „*trpí prítomnosťou kina v škole*", a to hlavne preto, že miestni občania sa často opíjajú (hlavne „*parobci*" – rozumej slobodní mládenci), spôsobujú v miestnosti i v okolí značné škody. Kronika popisuje krádež zeleniny u riaditeľa školy, taktiež krádež stĺpu z volejbalového ihriska. Pisateľ poznamenáva, že hoci sú občania *silne* nábožensky založení a často chodia do kostola, „*nikde sa nepácha toľko krádeží ako práve v L. Tepličke*". Samozrejme, ide o informácie subjektívneho charakteru, ktoré nemožno dokladovať žiadnymi relevantnými údajmi. Kronika ďalej upozorňuje aj na množstvo bitiek a nedorozumení v manželstvách. Sú tu záznamy dotýkajúce sa nadmernej konzumácie alkoholu, ktorý sa podľa kronikára v tejto obci „*nepije, ale priamo je*". Dokonca vyčísľuje, koľko alkoholu sa v r. 1953 predalo v jednom z hostincov (za 330 000 Kčs), pričom v obci bol v tom čase ešte ďalší hostinec a dva obchody.

[29] Škola bola až do tohto roku majetkom cirkvi. Až v r. 2008 došlo k majetkovému prevodu objektu do vlastníctva obce, čo umožnilo čerpanie dotačných prostriedkov na rekonštrukciu a zlepšenie jej vybavenia.

[30] Pozri napr. BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Oslavy pamätných dní, výročných a štátnych sviatkov v Bratislave vo svetle školských a pionierskych kroník. In Etnologické rozpravy roč. 1, 1994/2, s. 17 – 22. Dostupné aj online na http://www.zuzanabenuskova.sk/wp-content/uploads/2013/08/03--ER2-94.pdf (25. 8. 2015). Ďalej pozri SEGĽOVÁ, Lucia. Školské slávnosti jedného socialistického gymnázia (prípadová štúdia). In Etnologické rozpravy, 2006/2, s. 28 – 61.

[31] V roku 1951 ich presne vymedzil zákon č. 93/1951.

„budovania socializmu", presadzovania novej ideológie, pričom práve slávnostné príležitosti vytvorili na to vhodný priestor.

Učiteľský kolektív sa pri plnení diktátu „zhora" stretal s rôznymi konfliktnými situáciami, neporozumeniami zo strany obyvateľov. Vďaka údajom v kronikách máme k dispozícii informácie o osobitých spôsoboch konfrontácie s novou spoločensko-politickou realitou, ktorá v mnohých aspektoch výrazne narúšala dovtedy platné normy, obyčaje, hodnotový systém obyvateľov vidieckeho prostredia. V zápisoch sa objavujú zmienky o slávení rôznych príležitostí a spôsoboch ich (ne)akceptácie zo strany rodičov, žiakov či ostatných obyvateľov obce. Zaujímavé je sledovať aj spôsoby iniciovania týchto aktivít formou rôznych pokynov, inštruktáží, ktoré vedenie školy dostávalo neraz aj s presnejšie zadefinovaným priebehom.

V povojnovej realite do popredia v tejto oblasti vystupujú termíny, ktoré súviseli s pripomínaním výročia narodenia a úmrtia štátnikov, ako i niektorých novodobých udalostí, napr. boj s fašizmom a víťazstvo nad ním. Oslavy **Slovenského národného povstania** sa prvý raz v kronike spomínajú 29. augusta 1945. Oslavovalo sa v škole a obci, pričom počas ostatných sledovaných rokov sa táto príležitosť už neuvádza.

Po roku 1951 bol ako štátny sviatok zavedený 9. máj, výročie **oslobodenia Československa.** V kronike sa jeho slávenie spomína už v roku 1948 (spomienka na M. R. Štefánika a táto udalosť sa spojili do jedného termínu), potom až v r. 1952, keď sa 10. mája uskutočnil „*beh víťazstva*" na počesť 7. výročia oslobodenia vlasti a víťazstva Červenej armády nad fašizmom. V roku 1956 sa konali oslavy 9. mája, na ktoré si žiaci pripravovali program. Kronika konštatuje, že prebehli za slabej účasti funkcionárov MNV a zložiek NF.[32]

Dôležitý bol aj termín oslobodenia samotnej obce, pričom pripomínanie si tohto historického medzníka je v kronike uvádzané až v roku 1955. „*Mohutné*" oslavy sa konali 23. januára (táto obec bola oslobodená ako prvá vo vtedajšom Žilinskom kraji).[33] Kronika SŠ uvádza, že prípravy si vyžiadali celý mesiac. V rámci nich sa zrealizovali rôzne úpravy, skrášľovanie domov, ulíc. Obec navštívilo mnoho novinárov, ktorí zbierali materiál o jej histórii. Do príprav boli zapojené všetky zložky a organizácie, samozrejme, aj škola. Kronika SŠ popisuje dvojdňové oslavy, ktoré svojou prítomnosťou podporili aj príslušníci armády, školskej mládeže. Bola vyrobená „*slávobrána*" s nápisom „*Vítame účastníkov osláv 10. výročia oslobodenia*", konal sa veľký sprievod obcou, potom zasadnutie v miestnej škole (rád MNV, ONV, KNV), vysielané miestnym rozhlasom. Súčasťou bolo i kladenie vencov, slávnostný obed účastníkov, ale i program na tribúne pred *starou* školou. Nasledovala „*ľudová veselica*". Priebeh osláv bol filmovaný a premietaný na „*žurnálnych predstaveniach*". Ako vidieť z detailného popisu tejto príležitosti, išlo o udalosť, ktorej sa venovala značná pozornosť zo strany obyvateľov, ale i učiteľov a žiakov, čo dokladá aj mesačná príprava.

[32] Národný front.

[33] V tom čase bola obec súčasťou Žilinského kraja (najskôr okres L. Mikuláš, potom L. Hrádok). Do okresu Poprad, a teda do Prešovského kraja, patrila od r. 1960.

Po vojne sa opätovne začal sláviť **vznik ČSR** 28. októbra (záznam z r. 1945), ale škola dostala informáciu o tejto skutočnosti neskoro (obežníkom), preto sa slávil „*súkromne*" v jednotlivých triedach osobitnými príhovormi učiteľov o význame tohto dňa, básňami a spevom. Záznam z r. 1947 už uvádza „*náležitú*" oslavu sviatku. V roku 1948 bolo 30. výročie vzniku ČSR „*pečlivo*" oslávené. Oslavy sa odohrali počas vyučovania, ich súčasťou bolo aj vypočutie si príhovoru PŠO[34] na „*požičanom prijímači*". Začali sa štátnou hymnou, súčasťou boli aj nacvičené básne a piesne žiakov. Po nich sa slávnosť končila hymnickou piesňou *Kto za pravdu horí*...[35] V roku 1949 kronika opätovne uvádza pripomínanie si tohto výročia veľkým programom, ktorý usporiadali spoločne *stredná* aj *národná* škola. Nachádza sa tu podrobný popis celého kultúrneho programu. Podobne sa dialo aj v r. 1950, keď bol tento deň „*patrične*" oslávený učiteľstvom aj žiactvom. Z vývoja ideovej náplne tohto sviatku možno badať značnú dynamiku práve v tomto období. Do roku 1948 bol pokladaný za najvýznamnejší československý sviatok, po r. 1950 bol tento termín spojený s oslavou znárodnenia priemyslu, zákon z r. 1951 ho vymedzil už len ako Deň znárodnenia.[36] Pôvodná podstata tohto termínu – oslava vzniku ČSR – ustúpila do úzadia, pričom zápisy o tomto dni v nasledujúcich rokoch absentujú.

Po druhej svetovej vojne sa v školskom prostredí pripomínala osobnosť **M. R. Štefánika**. Ešte v r. 1945 (v máji) a r. 1946 prebehla akcia spojená s touto príležitosťou.[37] 8. mája v roku 1948 bola podľa „*úpravy školského inšpektorátu*" odbavená spomienka na tragické úmrtie M. R. Štefánika a zároveň spomienka na Deň víťazstva, pripadajúca na 9. máj. Na slávnosť si každá trieda pripravila program, začali ju hymnou a skončili piesňou *Kto za pravdu horí*... Aj v roku 1949 (4. mája) bola oslávená pamiatka na tragicky zosnulého M. R. Štefánika, pričom „*riaditeľ vyzdvihol jeho obetavú prácu a dával ju za vzor žiactvu*"[38]. Ako vidieť zo záznamov, ešte v prvých povojnových rokoch rezonovala táto osobnosť v školskom prostredí, dokonca školský inšpektorát vydával pokyny na realizáciu týchto aktivít, pričom neraz bola oslava spájaná do jedného termínu s oslavou víťazstva nad fašizmom. V ďalších rokoch o tejto osobnosti už nie sú v kronikách žiadne zmienky.

Podobná situácia nastala aj v súvislosti s osobnosťou **T. G. Masaryka**. 7. marca 1947 prebehla oslava narodenín „*prezidenta – Osloboditeľa*", taktiež v r. 1950 si pripomínali 100. výročie narodenia. Ako však uvádza kronika, z dôvodu neprítomnosti riaditeľa (po dlhej PN bol na liečení v K. Varoch) sa oslavy vo forme slávnosti nekonali a význam jeho osoby bol žiakom len pripomenutý na poslednej hodine. T. G. Masaryk sa už v ďalších rokoch v kronikách neuvádza. Do systému školských sviatkov však nastúpili noví štátnici. Už v r. 1948 „*dľa úpravy*"[39] PŠO boli v škole usporiadané oslavy 52. narodenín vtedajšieho prezidenta **K.**

[34] Pravdepodobne ide o skratku Povereníka školstva a osvety.

[35] Čo sa týka tejto piesne, sprevádzala viaceré slávnosti v škole. Ako uvádza SEGĽOVÁ, ref. 31, fungovala ako súčasť školských slávností v tomto období. Neskôr bola nahradená *Internacionálou*, *Piesňou práce* a i.

[36] Pozri bližšie SEGĽOVÁ, ref. 31.

[37] Podľa údajov školskej kroniky (1918 – 1952).

[38] Duplicitne sa tieto záznamy vyskytujú v obidvoch sledovaných kronikách.

[39] Kronika uvádza prípis č. 8639/48 zo dňa 12. 11. 1948.

Gottwalda (23. novembra). Po roku 1948 sa objavuje v rámci školského cyklu slávností pripomínanie si **Víťazného februára** (25. februára).

Ďalšou osobnosťou, ktorá v povojnovom období pribudla do zoznamu „pripomínaných", bol sovietsky štátnik **J. V. Stalin**. Kroniky mu venujú pomerne značný priestor. V r. 1949 sa odohrávali veľké prípravy na oslavu jeho 70. narodenín, a to nielen v tejto škole, ale v celej republike.[40] Aby „*vyzneli mohutnejšie*", medzi žiakmi, ako i obyvateľmi sa podpisovala zdravica.[41] Podpísali ju asi ¾ žiakov, za čo ich podľa údajov kroniky „*matky zbili a niektorých aj pozatvárali do maštalí*". Po podpisovej akcii sa niektoré ženy prišli do školy za učiteľmi aj riaditeľom „*vadiť*", aby mená ich detí boli zo zdravice zmazané. To isté žiadali aj na miestnom ONV, kde tiež zazneli vyhrážky. Podľa údajov kroniky sa dané udalosti nezaobišli ani bez súdneho konania, dokonca bol udelený aj podmienečný trest za vyhrážanie.

Podobne aj druhý písomný zdroj (kronika SŠ) potvrdzuje túto aktivitu. Žiaci vyzdobili triedy, pričom zo školy podpísalo zdravicu len pár žiakov, „*ostatní pod vplyvom rodičov a rehoľných sestier zostali stranou*". Kronika ďalej konštatuje, že „*akcia nedosiahla svojho úspechu*". Je tu uvedený aj incident s rodičmi, ktorí údajne vtrhli do zborovne a nástojili na tom, aby bola zdravica spálená alebo mená ich detí vyčiarknuté. Riaditeľ to odmietol, tak ho rodičia označili za „*komunistu*" a „*neznajboha*". Nakoniec vyriešil spor tak, že ku zdravici pripojil zoznam tých rodičov, ktorí žiadajú zrušenie podpisov svojich detí.[42] ONV v L. Mikuláši dokonca podľa údajov kroniky SŠ podal trestné oznámenie na rodičov z dôvodu vyhrážania sa učiteľom a štátnym predstaviteľom a podobne ako prvá kronika dokladá aj podmienečné tresty za túto činnosť. Vyššie uvedené informácie sa v rámci terénneho výskumu nepodarilo dokladovať.

V roku 1951 prebehla oslava 72. narodenín J. V. Stalina, na ktorú si žiaci pripravili program (básne, piesne a scénku); príhovor mal riaditeľ. V ďalších rokoch sa už oslava spojená s týmto štátnikom nespomína, pričom zaujímavá je skutočnosť, že kronika SŠ[43] vôbec neuvádza udalosti spojené s úmrtím J. V. Stalina ani K. Gottwalda v roku 1953, hoci počas tohto roku sa v kronike nachádza množstvo zápisov z rôznorodých aktivít v škole.

V školskom prostredí sa v povojnovom období etablovali aj oslavy **Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie** (VOSR – 7. novembra). Záznam z roku 1949 uvádza, že žiakom len pripomenuli význam tohto dňa. „*Oslavu*" tejto príležitosti kronika prvý raz spomína až v r. 1950, keď sa v záujme „*mohutnejšieho*" vyznenia spojila školská aj obecná slávnosť. Uskutočnila sa 12. októbra, pričom máme k dispozícii detailný popis jednotlivých bodov programu.[44] Zúčastnilo sa na nej

---

[40] Pozri napr. aj materiál SEGĽOVEJ, ref. 31, na príklade martinského gymnázia, kde oslavy prebiehali celý týždeň.

[41] K podpisovaniu zdravice sa na základe školských kroník vyjadruje aj BEŇUŠKOVÁ, ref. 31, s. 20.

[42] Ani jeden z opýtaných informátorov si na oslavy nespomínal, rovnako ani na uvádzané incidenty.

[43] Od roku 1952 funguje už len jedna kronika, keďže sa stredná a národná škola zlúčili.

[44] Sú tu uvedené presné popisy predvádzaného programu, názvy konkrétnych básní, ale aj iných častí programu, napr. *Slovanské tance*, resp. obligatórne súčasti takýchto osláv ako štátne hymny, Pieseň práce, ale i dobové agitačné básne. Aj v ostatných mestách vtedajšieho Československa

330 ľudí a 120 účinkujúcich. Hneď po slávnosti sa konalo zakladajúce stretnutie *SRPŠ*[45] (podľa kroniky išlo už o tretí pokus o jeho založenie), prebehli aj voľby. Po nich sa rozpútala „*živá debata zo strany rodičov*" na tému navrátenia krížov do školy. Hoci sa škola niekoľkokrát pokúsila založiť združenie rodičov ako pomocný školský orgán, rodičia na jednotlivých stretnutiach chceli riešiť predovšetkým náboženskú otázku.

Oslavy VOSR sú uvádzané aj v ďalších rokoch, pričom každoročne boli spojené s kultúrnym programom a lampiónovými sprievodmi obcou, ktoré sa konávali v predvečer aj iných významných sviatkov. Zúčastňovali sa na nich žiaci i učitelia školy a tieto sprievody patrili k atraktívnym zložkám osláv, čo potvrdili aj samotní informátori.

V roku 1947 kronika spomína oslavu 30. výročia vzniku ZSSR: „*Dľa úpravy PŠO bola dňa 7. novembra na škole zadržaná spomienka 30. výročia vzniku SSSR ako najväčšieho štátu Slovanov*." To isté sa opakovalo aj nasledujúci rok 1948. Hoci kronika uvádza spomienku na výročie založenia ZSSR, išlo o pripomenutie si VOSR. Od roku 1949 bol zaradený do sledu osláv nový moment – **Mesiac československo-sovietskeho priateľstva**, ktorý zahŕňal viaceré udalosti spojené s históriou ZSSR a spravidla začínal oslavou VOSR a končil začiatkom decembra, v kronike sa po prvý raz spomína až v r. 1951. „*V mesiaci novembri 1951 žila škola v znamení priateľstva so SSSR*." Podľa kroniky denne na vyučovaní „*hodnotil sa význam priateľstva so SSSR, aby sa toto stále viac a viac upevňovalo*". Žiaci pripravili program, zúčastnili sa na ňom aj ostatní občania obce. Aj v roku 1956 sa systematicky pripravovali na túto príležitosť, učiteľom zadali úlohy, čo majú zabezpečiť, pripravovala sa slávnostná akadémia.

V povojnovej školskej realite sa objavila ďalšia povinnosť – pripomínať si výročie narodenia i úmrtia **V. I. Lenina**. Na základe obežníka KNV z r. 1950 „*bolo potrebné*" žiakov oboznamovať s dôležitosťou tejto osoby pri príležitosti osláv 80. výročia jeho narodenia, ktoré škola realizovala počas 21. – 25. apríla 1950 v rámci „*všetkých vyučovacích predmetov*"[46]. V roku 1951 si pripomínali 26. výročie Leninovej smrti, keď bola „*zadržaná*" krátka slávnosť na poslednej vyučovacej hodine, o čom sa zmieňujú zhodne obe kroniky. Ako uvádzajú záznamy, žiakom mal byť neustále zdôrazňovaný význam tejto osoby.

Jedným zo zaujímavých momentov pri presadzovaní nového modelu sviatkovania v povojnovom období bolo etablovanie postavy ***Deda Mráza*** – starca pochádzajúceho pôvodne zo slovanskej mytológie, neskôr čiastočne „modifikovaného" a „pripraveného" pre potreby režimu a jeho propagandy. Podľa vtedajších interpretácií prichádzal medzi deti z územia bývalého Sovietskeho zväzu, „krajiny večného ľadu a zimy", aby ich obdaroval. Snaha zavádzať túto postavu do vtedajšieho detského prostredia bola súčasťou komplexu ateizácie spoločnosti a potlačenia vplyvu cirkví, konkrétne kultu svätých. Mal nahradiť sv. Mikuláša alebo *Ježiška*. Išlo o interpretáciu, ktorú režim šíril prostredníctvom detí a učiteľov

prebiehali podobné akcie, oslavy 33. Výročia VOSR boli napr. aj na Stalinovom námestí v Bratislave.

[45] *Združenie rodičov a priateľov školy*.

[46] Duplicitný záznam obsahujú obe školské kroniky.

postupne na širší okruh rodinných príslušníkov a ďalších členov vtedajšej spoločnosti.[47] V decembri 1951 sa po prvý raz v ČSSR rozbehla „*akcia Deda Mráza*“, ktorá sa podľa kroniky mala realizovať aj v obci, ale pre nepochopenie akcie zo strany rodičov i MNV k tomu nedošlo. Zásluhu na etablovaní tejto postavy v Československu mal aj vtedajší československý prezident A. Zápotocký, ktorý vo vianočnom rozhlasovom prejave v r. 1952 predstavil túto postavu deťom.[48]

Zápisy o realizácii „*večierka Deda Mráza*“, o jeho „*návšteve*“ v obci pochádzajú po prvý raz z roku 1954. Kronika SŠ uvádza, že v nedeľu pred touto akciou boli rodičia zvolaní do školy v rámci rodičovského združenia, kde boli oboznámení s akciou, pričom sa dohodli, že prinesú pre deti pripravené balíčky. Kronika uvádza, že slávnosť bola „*pekná*“, prišiel aj dostatok rodičov a bolo to po prvý raz, čo sa v tejto obci nepripomínal sv. Mikuláš, „*ale zosobnený zimný mesiac december – mesiac detských radostí*“[49]. Akcia úspešne prebehla aj v r. 1955, keď kronika konštatuje „*pochopenie u rodičov, pretože všetky deti dostali balíčky*“. Na oslave s „*bohatým programom*“ sa zúčastnilo toľko žiakov a rodičov, že sála bola úplne plná a mnohí sa „*uspokojili len s posluchom, lebo nemali vizuálneho dojmu*“ z akcie. Napriek tomu v obci naďalej fungovali tradičné (obyvateľmi realizované) obchôdzky so sv. Mikulášom, anjelom a čertom po jednotlivých domácnostiach, spojené s obdarovávaním detí, čo potvrdil aj realizovaný terénny výskum.[50]

V rámci celoročných aktivít školy sa v sledovanom období slávili aj sviatky, ktoré patria k tradičnému obyčajovému cyklu, napr. **fašiangy.** Ich súčasťou boli i divadelné predstavenia, ktoré škola pripravovala v spolupráci s obecnou samosprávou, miestnymi organizáciami. Napr. počas fašiangov v r. 1946 pripravila „*miestna inteligencia*“ divadelné predstavenie. Fašiangy sa spomínajú v kronike aj v r. 1947, pri tejto príležitosti miestna cirkevná organizácia Mariánska kongregácia pripravila fašiangový večierok s programom a zábavou. Nové divadelné predstavenia boli v obci realizované takmer každý rok, tešili sa veľkej obľube a značnej návštevnosti. Tak to bolo napr. aj s predstavením *Surovô drevo*, ktoré museli pre záujem obyvateľov niekoľkokrát reprízovať, dokonca z dôvodu vysokého počtu účinkujúcich museli zväčšovať pódium, keďže 23 účinkujúcich sa na staré pódium nezmestilo. Zmienky o predstaveniach sú aj z ďalších rokov.[51]

---

[47] Bližšie k tejto problematike pozri publikáciu KOURA, Petr – KOUROVÁ, Pavlína. České Vánoce od vzniku republiky po sametovou revoluci. Praha: Máj – Dokořán, 2010. 364 s.

[48] A. Zápotocký prezentoval Deda Mráza ako Ježiška, ktorý „...vyrostl a zestárl, narostly mu vousy a stává se z něho Děda Mráz. Nechodí již nahý a otrhaný, je pěkně oblečený v beranici a v kožichu“. Z vianočného prejavu prezidenta dňa 24. 12. 1952. Pozri viac na http://www.youtube.com/all_comments?v=tB3EkcR65kg (dostupné dňa 12. 6. 2014).

[49] V kronikách sú aj záznamy z neskorších rokov o organizovaní tejto akcie (napr. kronika SŠ z r. 1957). Opätovne je o konaní udalosti záznam z r. 1958 (20. decembra). Aj na základe termínu situovania stretnutia s Dedom Mrázom možno usudzovať, že mal byť skôr náhradou *Ježiška* než sv. Mikuláša. Záznam z kroniky uvádza, že prišiel „*zo združených polesí*“ na saniach do školskej budovy, kde ho očakávali rodičia aj deti. Každá trieda si pripravila kultúrny program, Dedo Mráz rozdával darčeky.

[50] Pozri LENOVSKÝ, Ladislav: Kalendárne obyčaje v kontexte folklorizmu. In BEŇUŠKOVÁ et al., ref. 8, s. 213 – 214.

[51] Tak napr. v r. 1950 bolo nacvičené a uvedené predstavenie Snehulienka a 7 trpaslíkov, v r. 1956 výbor žien pripravil predstavenie Podpaľačova dcéra, v ktorom hrali aj učitelia, pričom s touto

V r. 1956 „*výbor žien*“ usporiadal maškarný ples v školskej sále s kabaretným programom žiakov a učiteľov. Celkovo sa na ňom zúčastnilo 12 masiek, pričom kronika dodáva, že zo strany občanov bol o túto akciu veľký záujem.

Osobitnými termínmi v rámci celoročných aktivít školy boli aj sviatky venované ženám, matkám. **Deň matiek**, slávenie ktorého sa u nás objavovalo už počas prvej ČSR, sa spomína v kronike SŠ v roku 1949 (nedeľa 22. mája). Učiteľský zbor strednej školy usporiadal slávnosť, ktorú kronika hodnotí ako veľmi peknú a dojímavú. „*Rodičia pocítili, že škola vedie a vychováva ich dietky k úcte a láske k nim*.“ Táto príležitosť je spomenutá počas sledovaného obdobia len tento jediný raz, čo pravdepodobne súviselo so snahou vtedajšieho režimu etablovať **Medzinárodný deň žien** (MDŽ) ako „univerzálnejší“ sviatok všetkých žien, nielen matiek. MDŽ sa po prvý raz uvádza 11. marca 1951, keď bola pripravená slávnosť s účasťou 185 ľudí.

Neraz boli takéto príležitosti využívané na stretnutia rodičov s vedením školy, kde sa prediskutovávali niektoré dôležité otázky fungovania tejto inštitúcie. Napr. pri vyššie uvádzanej príležitosti malo byť predmetom stretnutia prerokovanie nového školského poriadku. Po jeho predstavení sa však rozprúdila diskusia na tému výučby náboženskej výchovy, podobne ako už bolo uvedené vyššie. Rodičia žiadali, aby bolo náboženstvo opätovne vyučované miestnym kňazom, taktiež požadovali zavesenie krížov do tried, pričom, ako uvádza kronika, vedenie im vysvetľovalo, čo patrí do štátnej školy a čo nie. I tento záznam dokladá priority vtedajšieho lokálneho spoločenstva, ktorého život bol tesne prepojený s náboženstvom, fungovaním cirkvi, pričom tento stav chceli rodičia čo najdlhšie udržať aj v škole.

Záznamy o MDŽ sa objavujú aj v ďalších rokoch, kronikár už pozitívnejšie hodnotí slávnosť – „*ženy z L. Tepličky sa už lepšie zapojili ako po minulé roky*“ (r. 1952). Pripravili program, na ktorom sa podieľali aj žiaci. Oslava tohto dňa sa potom spomína až v r. 1957.

Novinkou pre obyvateľov obce boli aj prvomájové oslavy **Sviatku práce**. Hoci sviatok má starší pôvod a slávil sa už skôr, nedotkol sa reality bežných obyvateľov a školskej inštitúcie tejto lokality. Intenzívne vstupuje do života obyvateľov L. Tepličky práve v roku 1948, a to nielen v podobe školských osláv, ale najmä masových manifestácií v mestách. V zápisoch kroník sa nachádzajú prvé zmienky o oslavách v r. 1948. Predstavitelia školy mali v pláne zúčastniť sa na oslave v okresnom meste v L. Mikuláši, pričom im poskytli vlak zdarma. Keďže však bolo zlé počasie, do mesta odišlo len málo obyvateľov. Tento sviatok však oslávili v škole podľa „*úpravy školského inšpektorátu*“.

Prvý máj v r. 1949 oslavovali v škole 30. apríla, pre veľkú vzdialenosť sa žiaci nezúčastnili na oslave v okresnom meste. V roku 1950 sa oslavy realizovali duplicitne – aj v obci, aj v okresnom meste. Podľa kroniky na manifestáciu do okresného mesta robili učitelia nábory medzi obyvateľstvom, „*v čom boli úspešní*“ – z obce sa zúčastnilo vyše 400 obyvateľov. Pisateľ kroniky pochvalne komentoval tento

hrou dokonca usporiadali aj zájazdy do okolitých dedín (Šuňava, Štrba).

stav ako najvyšší počet účastníkov, na ktorý sa v obci pamätajú. V podobnom duchu sa vyjadruje aj druhá kronika (SŠ).

I v roku 1951 sa žiaci a učitelia zúčastnili na manifestácii, tentoraz v L. Hrádku. Kronika uvádza, že po návrate prišli do školy mládenci a na učiteľov vyhadzovali kamenie – vraj namiesto toho, aby žiaci išli na spoveď, ktorá v ten deň bola, naverbovali žiakov na manifestáciu. Preto sa na druhý deň neučilo, jeden z učiteľov sa išiel sťažovať na ONV. Hneď na druhý deň prišiel inšpektor a predseda ONV riešiť vzniknutú situáciu. Zvolali stretnutie „*SRPŠ*“, kde bola „*živá debata*“, cieľom ktorej bolo urovnať situáciu a rozpory medzi učiteľmi a občanmi. Viac informácií o tejto udalosti v kronikách niet, nevedeli sa k nej vyjadriť ani informátori zahrnutí do výskumu.

Pozitívne sa však zápisy vyjadrujú o 1. máji 1952. Tento deň vyznel „*priaznivo*“ zásluhou učiteľov, ktorí si neváhali obliecť kroj a tak sa zaradiť do sprievodu na okresnej manifestácii v L. Hrádku. „*L. Teplička tvorila tohto roku najmasovejší a najorganizovanejší celok celého okresu*.“ V predvečer sa konala ešte aj osobitná obecná slávnosť, bola zapálená „*vatra mieru*“, žiaci predviedli program, ktorým „*privábili veľkú časť občianstva*“. Kronikár konštatuje, že slávnosť sa veľmi vydarila. Ako vyplýva z týchto záznamov, učitelia mali rozhodujúcu rolu v presadzovaní slávenia tohto sviatku v obci a využívali na to rôzne prostriedky.

V roku 1953 sa na 1. máji v L. Hrádku predstavila „*fokloristická skupina*“ SŠ z L. Tepličky, ktorá sa na oslavách umiestnila na 2. mieste v okrese. Veľkému úspechu sa údajne tešil aj súbor Jánošík, ktorý sa skladal zo žiakov národnej školy. Aj v roku 1955 sa žiaci a občania zúčastnili na oslavách v L. Hrádku, kde bol opäť úspešný súbor Jánošík, „*tešil sa z druhého miesta v okrese*“[52]. V ďalších rokoch sa už prvomájové manifestácie stali stabilnou súčasťou každoročného cyklu slávností a sviatkovania tejto obce.

Ďalšie aktivity a „*akcie*“ v škole

Deti boli v sledovanom období v porovnaní so súčasnosťou oveľa viac zapájané do rôznych pracovných aktivít, a to aj počas školského roka v čase vyučovania, najmä v jarných mesiacoch, keď už zmizol sneh. Zaujímavé sú údaje nielen o značnom počte odpracovaných hodín, ale tiež o konkrétnych aktivitách žiakov. Keďže išlo o obec v horskom prostredí, významným zdrojom obživy tu bola a dodnes je práca v lesoch, na ktorej participovali prostredníctvom školy aj deti. Napr. v roku 1949 (na prelome mája a začiatku júna) žiaci odpracovali spolu 2976 pracovných hodín. Kronika ešte poznamenáva, že zásluhou brigády žiakov boli vykonané práce na miestach, kde lesný podnik „*nemohol dostať pracovné sily, a tým mu žiaci umožnili splniť stanovený plán*“.

Aj v ďalších rokoch nachádzame údaje o týchto aktivitách (najmä starších ročníkov) pričom zarobené peniaze skončili na konte *SRPŠ* a škola nimi financovala aj školské výlety (napr. v r. 1950 v Prahe). V roku 1951 žiaci 5. ročníka (32 detí) odpracovali za tri dni v lese 520 hodín.[53] V r. 1953 kronika SŠ opätovne píše

[52] K jednotlivým rokom sú v kronikách pripojené aj dobové fotografie z osláv 1. mája a z vystúpení folklórnych skupín.

[53] Po jednoduchom prepočítaní možno zistiť, že deti odpracovali denne približne 6 hodín.

o „*zalesňovacej brigáde*“, získané peniaze boli použité ako príjem *SRPŠ*. V roku 1955 sa uvádza zalesňovacia akcia, „*na ktorej žiaci podávali veľmi dobré pracovné výkony, aby tak pomohli lesnému hospodárstvu pri splnení plánu*“. V roku 1956, v rámci patronátnej zmluvy, sa žiaci vyšších ročníkov zapojili do ošetrovania patronátneho lesa. Aj na základe týchto záznamov je možné sledovať, že v tom čase išlo o každoročnú aktivitu, pričom žiaci plnili podľa záznamov dôležitú úlohu pomoci národnému hospodárstvu. Samotní informátori hodnotili túto pracovnú skúsenosť veľmi pozitívne, rovnako i skutočnosť, že mohli za získané peniaze ísť na výlety, ktoré by inak nemohli absolvovať. Deti boli zvyknuté na pracovnú záťaž v domácich gazdovstvách, považovali takéto aktivity za úplne prirodzené.

Už z r. 1946 sú však záznamy o dodávke potravín prostredníctvom organizácie *UNRA*.[54] V školskom roku 1949/1950 v škole prebehla aj tzv. „***stravovacia akcia***“, keď bola počas celého roka zriadená stravovacia stanica s počtom stravníkov 295, ktorí dostávali chlieb, maslo, konzervy, mlieko, kakao, rybí tuk. V roku 1949 škola dostala prídel niekoľkých kilogramov čokolády od ČSČK[55], ktorá „*spôsobila veľa radosti*“.

Z roku 1949 je aj zmienka o „***ošacovacej akcii***“, v rámci ktorej boli pridelené škole šaty i spodná bielizeň. Rovnomerne ich rozdelili do tried, ako i písací stroj pre pedagógov, ktorý im uľahčoval prácu. Táto akcia prebehla aj v roku 1950, počas nej vybraní žiaci dostali finančný príspevok na ošatenie, podobne aj v r. 1951. Aj táto akcia bola zameraná na zlepšenie materiálnych podmienok života v povojnovom období, hoci záznamy o *ošacovacích* akciách nachádzame aj počas vojny. Pri týchto akciách nebol v kronike uvedený zdroj ani organizácia, ktorá pomoc poskytla.

V mimovyučovacom čase sa žiaci školy zúčastnili na tzv. „***okrášľovacej akcii***“ (1955), v rámci ktorej upravili okolie školy (vysadili 120 ks stromčekov, upravili školský dvor navozením piesku, ohradili školskú záhradu, obielili kmene stromov, nasadili 30 ks ríbezľových odrezkov). Z apríla roku 1951 je v kronike záznam o „***týždni čistoty“***, ktorý prebehol súťažnou formou medzi jednotlivými triedami, ale i o „***týždni otvorených dverí***“, na ktorom sa podľa kroniky zúčastnilo niekoľko matiek. Kronikár poznamenáva, že by sa od rodičov žiadal väčší záujem o túto akciu. V roku 1949 dostala škola „*po trojročnom prosení*“ od *Školfilmu* premietací prístroj.

Kronika uvádza aj participáciu detí na rôznych politických akciách. V roku 1952 sa spomína protestná rezolúcia proti použitiu bakteriologických zbraní americkými vojakmi v Kórei. Rezolúciu podpisovali žiaci 4. a 5. ročníka a poslali ju údajne OSN. V podobnom duchu sa niesla akcia týkajúca sa protestnej rezolúcie proti krutému potrestaniu Nikosa Belojanisa a jeho druhov, ktorú podpísali takmer všetci žiaci školy a zaslali prostredníctvom ONV gréckemu predsedovi vlády. Na základe obežníka ONV boli v škole na jeseň r. 1950 zavedené

[54] Ide o organizáciu United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), súčasť OSN, ktorá administrovala a zabezpečovala v povojnovom období do krajín zasiahnutých vojnou dodávky najnutnejších komodít na prežitie (potraviny, lieky, oblečenie a pod.). V kronike je uvedená nepresná skratka tejto organizácie (*UNRA*).

[55] Československý Červený kríž.

tzv. „***desaťminútovky***“, ktoré sa realizovali denne v sále školy pre všetkých žiakov. Ich cieľom bolo oboznámiť ich s najnovšími udalosťami („*novosti*“) vo svete, obci a škole. Táto, ale i vyššie uvádzané aktivity korešpondovali so snahou vtedajšieho režimu podnecovať k angažovanosti, aktívnemu vystupovaniu všetkých skupín obyvateľstva, a teda i detí, proti „buržoáznym“ zriadeniam a na podporu komunistickej ideológie.

V septembri 1951 zavítali do obce a do školy dvaja predstavitelia Československej ľudovodemokratickej armády, ktorí mali oboznamovať občanov a žiakov s úlohami a poslaním armády. Usporiadaná bola prednáška pre žiakov (dopoludnia) a vo večerných hodinách pre ostatných obyvateľov. Žiakom nechali vojaci na pamiatku darček – drevený model lietadla.

Združenie rodičov a priateľov školy

Už pri predstavovaní sviatku MDŽ sme uvádzali, že niektoré príležitosti a spoločensko-kultúrne podujatia organizované školou a obcou boli učiteľmi neraz využívané na vytvorenie štátnymi orgánmi nariadených organizácií. Desiateho októbra 1949 riaditeľ školy zvolal *Združenie rodičov a priateľov školy*, na ktoré prišlo podľa údajov kroniky mnoho rodičov, hlavne však matky. V rámci neho malo dôjsť k voľbe predsedu združenia, ale namiesto volieb jedna zo žien vykríkla, prečo dali *„do čisto katolíckej obce učiteľov evanjelikov a ona by sa hanbila medzi takých učiteľov chodiť...*“. Záznamy hovoria o tom, že niektoré ženy sa ju snažili podporovať. Nakoniec ani nikoho nenavrhovali na pozíciu predsedu s odôvodnením, že je medzi prítomnými málo mužov. Tak sa voľba presunula na iný termín, na ktorý však nikto neprišiel, a preto škola požiadala školský inšpektorát v L. Mikuláši, aby v L. Tepličke upustil od založenia *SRPŠ*. Toto je exemplárny príklad reakcie na niečo, čo bolo nariadené a na čo neboli obyvatelia pripravení, pričom využili zhromaždenie opätovne na riešenie pre nich oveľa dôležitejších problémov (náboženská otázka). Podobne sa tak dialo aj pri príležitosti osláv MDŽ v roku 1951, čo uvádzame vyššie.

V školskom roku 1951/1952 už kronika uvádza, že *Združenie* sa schádzalo po celý rok, schôdzky boli oveľa „*hodnotnejšie*“ ako v predchádzajúcich rokoch a rodičia sa s dôverou obracali na učiteľov. „*Radili sa s nimi o výchove svojich dietok...*“ Na schôdzkach sa premietali filmy a diskutovalo sa o učebniciach.

Založenie mládežníckych organizácií

Jedným z dôležitých nástrojov na presadzovanie štátnej ideológie bolo organizovanie nielen pracujúcich, ale i detí a mládeže do rôznych typov organizácií. 6. a 9. mája 1948 boli zrealizované zakladajúce schôdze „*Sväzu slovenskej mládeže*“, organizácie, ktorá dosiaľ nemala v obci zastúpenie, keďže „*nebol o ňu záujem*“. V roku 1952 kronika uvádza, že už dávno sa učitelia pokúšali založiť na škole pionierskú organizáciu, „*no žiakov presvedčiť bolo veľmi ťažko*“. Preto robili „*schôdzky s hodnotným programom*“, na ktoré sa prišlo pozrieť hodne žiakov a z nich sa učiteľom podarilo získať prvých 15 pionierov, ktorí patrili podľa kroniky medzi najlepších žiakov.

Kronika SŠ zas uvádza, že 9. mája 1953 pristúpilo 16 žiakov k slávnostnému sľubu pionierov. Najskôr zazneli príhovory predstaviteľov viacerých organizácií (MNV, OV ČSM, ONV). Po referátoch nasledovalo slávnostné odovzdávanie červených šatiek. Vtom jedna žena vykríkla, „*či chcú mať z detí socialistov, nových ľudí*". Nato aj ostatní prítomní začali okrikovať deti na javisku a zaháňať ich preč. Ako píše kronika, „*vzdor tejto veľkej búrke dospelých 9 detí vydržalo a s pýchou si odnieslo na krku rudú pioniersku šatku*". Kronika dodáva, že žena, ktorá vykríkla tieto slová, je vdovou, ktorá od „*kapitalistického*" zriadenia nedostávala ani korunu a dnes „*naše ľudovodemokratické zriadenie jej poskytuje podporu, z ktorej môže slušne žiť a vyžiť. Takí sú niektorí ľudia, nevidia pre oči!*". Deviateho mája 1954 zložili noví pionieri slávnostný sľub. Ako uvádza kronika SŠ, u rodičov je ešte stále pomerne málo porozumenia pre pioniera a mnohí svojim *dietkam* zakazujú vstup do organizácie, čo potvrdil aj kvalitatívny výskum.[56]

Koniec školského roka

Koniec školského roka, podobne ako i dnes, patril aj v sledovanom období k významným dňom v živote školy. Bol spojený s viacerými typmi aktivít. V roku 1946 bol 17. júna usporiadaný *juniáles* – veľká školská slávnosť. Kronika uvádza hojnú účasť na ňom, keďže „*už niekoľko rokov nebolo majálesu*". Všetci žiaci dostali guľáš a konzervy s cukrovinkami z dodávky z UNRRA, pričom súčasťou slávnosti boli a podnes sú aj tanečné zábavy.

V zápisoch staršieho dáta sa pravidelne spomína pri zakončení školského roka cirkevná slávnosť *Te Deum*...[57] Ešte školský rok 1948/1949 bol zakončený slávnosťou v kostole a následným zhromaždením v sále školy. Ďalší školský rok sa už nespomína slávnosť v kostole, z čoho možno dedukovať ateistické smerovanie školstva a ukončenie prepojenia školských aktivít s cirkevnými. Slávnosť v kostole sa nespomína ani na začiatku školského roka 1951/1952, iba skutočnosť, že žiakom pri nástupe do posledného dňa v škole od rána vyhrával obecný rozhlas, na slávnosti mali žiaci program a odzneli prejavy riaditeľov národnej aj strednej školy. Možno usudzovať, že v tomto období mali tieto školské slávnosti už ateistický ráz, akékoľvek cirkevné aktivity boli zo života školy vylúčené.

V roku 1952 kronika uvádza usporiadanie juniálesu „*kvôli radostnému zakončeniu školského roka*". Na juniálese bol školský program, hrala dychová hudba z L. Hrádku. Podľa kroniky sa juniáles veľmi vydaril, zabavila sa na ňom školská mládež aj rodičia. Školský rok bol zakončený školskou slávnosťou, opäť sa nespomína cirkevná slávnosť.

Súčasťou konca školského roku boli už v tomto období výlety, a to aj napriek absencii pravidelnej dopravy. Napr. na konci roku 1948/1949 žiaci absolvovali trojdňový výlet do Dobšinskej ľadovej jaskyne, Rožňavy a Krásnohorského

[56] Viacerí informátori počas výskumu uvádzali, že v obci „*nechceli pionierov*", ako aj skutočnosť, že rodičia deťom zakazovali vstup do tejto organizácie.

[57] Sú to začiatočné slová latinskej hymnickej piesne spievanej v rímskokatolíckom prostredí pri bohoslužbách, keď veriaci vyjadrujú vďaku Bohu (v tomto prípade vďaku za to, že im Boh dal silu zvládnuť a ukončiť školský rok). V kronike sa pod názvom *Te Deum* myslí ďakovná slávnostná bohoslužba s účasťou žiakov a učiteľov, ktorá sa koná v mnohých farnostiach aj v súčasnosti.

Podhradia, v r. 1950 do Prahy, v r. 1951 do Oravského Podzámku a na Štrbské pleso. V r. 1956 to bol výlet na Kráľovu hoľu, ktorý trval od 7.00 do 18. 30. Ako sme už uviedli, na výlety sa využívali finančné prostriedky získané prostredníctvom účasti žiakov na brigádach v lese. Škola tak umožnila deťom spoznávať rôzne oblasti vtedajšieho Československa, ktoré by za iných okolností boli pre žiakov nedostupné, a to nielen pre nedostatok financií. Potreba participácie rodičov a detí na chode gazdovstva a hospodárstva im neumožňoval vycestovať z obce. Školské výlety sú v kronike dokladované aj fotografickým materiálom.

Záver

Okrem uvedených záznamov školské kroniky poskytujú i mnoho ďalších informácií dotýkajúcich sa rôznych oblastí tejto inštitúcie aj samotného života obce. Napr. škola mala už v roku 1952 vlastný školský časopis „Hoľa", už na začiatku 50. rokov organizovala zber druhotných surovín.[58] Ďalej sú tu záznamy o pracovných aktivitách učiteľov cez prázdniny[59], o politických školeniach, každoročne sú tu údaje o odchode a príchode nových pedagógov, pomeroch v učiteľskom zbore, vzťahoch a konfliktoch, ale i ochoreniach. Mnoho záznamov sa týka života v obci (živelné pohromy, požiare, tragédie...), zavádzania technických noviniek (napr. čiastočná elektrifikácia v r. 1945, rozhlas v roku 1951, stavba turbíny, osvetlenie obce...)[60], nových udalostí v štáte (voľby, menová reforma, sčítanie ľudu...), správ o športových podujatiach, branných cvičeniach, ale napr. aj o kurze pre negramotných, ktorý bol vedený na národnej aj strednej škole a na ktorý postupne „*cigáni*" prestali chodiť, takže ho zrušili. Je tu aj viacero zápisov týkajúcich sa lekárskej starostlivosti, zdravotných prehliadok, očkovaní žiakov a pod., návštev školských inšpekcií či iných predstaviteľov rôznych orgánov v škole (zo školského úradu, z ONV, KNV...). Kuriózne pre súčasníka môže vyznievať typ akcií ako napr. „*akcia PN* (*boj proti pohlavným nemociam*)", ktorá prebiehala v auguste 1951 a v záznamoch nie sú o nej bližšie údaje.

Viaceré informácie by si vyžadovali detailnejšiu pozornosť v samostatných príspevkoch, pričom v rámci predkladaného materiálu, ako už bolo avizované v úvode, sme sa zamerali len na vybrané témy dotýkajúce sa života tejto školy. V prezentovanom materiáli sme sa snažili predostrieť obraz fungovania vidieckej školy s poukázaním na vybrané momenty zo života tejto inštitúcie v presne vymedzenom časovom období, kedy sa výraznou mierou podieľala na presadzovaní nových spoločensko-politických pomerov. Prostredníctvom učiteľov uvádzala do života (v rôznej miere, s rôznou účinnosťou a ohlasom) mnohé z nových myšlienok a prvkov vtedajšej štátnej ideológie. Príspevok prezentoval spôsoby

---

[58] V roku 1951 prebehol zber starého textilu, pričom škole sa podarilo vyzbierať 750 kg, v r. 1956 zber papiera – žiaci nazbierali 150 kg, za čo dostala škola od zberných surovín lósy.

[59] Na viacerých miestach je popisovaná aj ich činnosť počas školských prázdnin, aktivity, ktoré museli počas neprítomnosti žiakov v škole vykonávať, napr. rekonštrukcie školy, úpravy interiérov, ale i účasť niektorých z nich na celoštátnych podujatiach, ako napr. výstavbe Trate mládeže.

[60] Podľa údajov kroniky nemal od začiatku mikrofón, ale „*do tých čias, kým začal plniť svoje riadne poslanie, obveseľoval obyvateľov aspoň hudbou, ktorú púšťali z gramofónových platní*".

prijímania, reagovania a vyrovnávania sa žiakov, ich rodinných príslušníkov a ostatných obyvateľov s novou situáciou. Vďaka niektorým špecifikám spôsobu života v tejto lokalite je predkladaný materiál ukážkou originálnej fúzie nástupu a presadzovania novej spoločensko-politickej situácie a sociálnej reality vyplývajúcej z miestnych pomerov.

Prípadné ďalšie bádanie v tejto oblasti by si vyžadovalo detailnú sústredenosť na písomné archívne materiály aj iných škôl, či už z obcí podobného charakteru, alebo, naopak, zo škôl z odlišného geografického a sociokultúrneho prostredia. Takto nasmerované štúdium by mohlo poukázať na zhodné, všeobecne sa vyskytujúce javy, na druhej strane na osobitosti vyplývajúce z rôznorodých prostredí, v ktorých školy fungovali.

PREHĽAD VYUŽITIA PROGRESÍVNYCH METÓD V HISTORICKEJ ANTROPOLÓGII V PODMIENKACH SLOVENSKA

Mária TONKOVÁ

Slovenská akadémia vied
Archeologický ústav
Akademická 2, 94901 Nitra
tonkova.maria@gmail.com

TONKOVÁ, Mária. Overview of the Use of Progressive Methods in Historical Anthropology in Slovakia. In archaeological context, anthropologists focus on determination of main characteristics of human population, for example age, sex and ethnic origin. Overall, historical skeletal remains preserved as complete intact skeleton is very rarely. Main factors which modify state of human bones in post-mortem interval are context and method of inhumation, environmental and ecological factors, biological aspects of an individual (age, dietary) and taphonomical changes affecting the organism after its death. Therefore, it is essential to approach to the evaluation of the historical skeletal material with available anatomic-microscopic methods, histological and molecular-biological methods.

Kľúčové slová: ľudské kostrové pozostatky; analýza; metódy; historická antropológia; Slovensko;

Keywords: human skeletal remains; analysis; methods; historical anthropology; Slovakia;

Antropológiu je možné považovať za modernú a rýchlo sa rozvíjajúcu vednú disciplínu. V poslednom desaťročí (v záujme dosiahnutia exaktnejších výsledkov) môžeme pozorovať implementáciu modernejších technológií do antropologickej praxe. Rovnako fakt, že v minulosti pracovalo v oblasti historickej antropológie na území Slovenska relatívne málo odborníkov a v súčasnosti je badateľný rozmach v radoch antropológov, môže byť dôsledkom modernizácie antropologických pracovísk a popularizácie tejto vednej disciplíny prostredníctvom televízie a iných masmédií.

Cieľom predkladanej štúdie je poskytnúť prehľad o vývoji a smerovaní osteoantropologickej vedeckej obce s intenciou deskripcie progresívnych metód využívaných historickými antropológmi v praxi v podmienkach Slovenskej republiky.

Práca je teoreticko-kompilačná, predstavuje literárnu rešerš, prinášajúcu poznatky o využití relatívne nových metodík vo výskumnej činnosti historických antropológov v podmienkach Slovenska. Príspevok je zostavený na základe

štúdia domácej a zahraničnej literatúry, v ktorej boli tieto metodiky prezentované vo forme odborných príspevkov.

Problematika

V minulosti sa pri posudzovaní antropologických nálezov v historickej antropológii štandardne využívali metódy morfologické (založené na slovnej deskripcii či grafickej komparácii) a metrické, udávajúce jednotlivé hodnoty daných rozmerov. Získané dáta na základe osteoantropologickej analýzy takto vytvorili obraz o sledovanom jedincovi alebo skúmanej populácii, pričom sumarizovali informácie o veku a pohlaví, traumatickom náleze, ochorení alebo biologickej abnormalite, ktorou sledovaný subjekt disponoval.

V poslednom období sa už aj na našom území v antropologických laboratóriách využívajú metódy, ktorých úmysel je založený na čo najkomplexnejšom antropologickom zhodnotení kostrových pozostatkov. Tieto techniky zároveň eliminujú výrazný nedostatok, s ktorým sa historická antropológia stretáva, a to absenciu mäkkých tkanív, deštrukciu osteologických častí v dôsledku diagenézy, tafonomických procesov. Thurzo a Beňuš[1] uvádzajú, že na stupeň zachovania kostrových pozostatkov vplývajú jednak vnútorné faktory ako pohlavie, vek a hustota kostí jedinca, ale i vonkajšie faktory – geografické či geologické podmienky prostredia.

Staššíková-Štukovská a kol.[2] realizovali v našich podmienkach novátorský tafonomický výskum, keď sa na základe terénneho experimentu snažili poukázať na vplyv drevokaznej huby *Serpula lacrimans* na dekompozíciu kostí, podobne ako Staššíková-Štukovská[3] o tri roky neskôr. Tento terénny pokus stále prebieha a jeho výsledky pomôžu pochopiť niektoré okolnosti sprevádzajúce dekompozíciu kostry.

Progresívne metodiky nachádzajú využitie aj pri diferenciálnej diagnostike v paleopatológii, kde pomáhajú objasniť etiológiu niektorých ochorení a paleopatologických stavov či zrekonštruovať dietetické špecifiká populácií, prípadne posledné dni života niektorých jedincov. Medzi takéto metódy patria hlavne rekonštrukcie tváre, metódy využívajúce počítačovú tomografiu, histologické analýzy mikroštruktúry kostného tkaniva, analýzy stopových prvkov, stabilných izotopov i sledovanie dentálnych mikroabrázií na predikciu potravných zvyklostí a v neposlednom rade aj molekulárno-genetické metódy.

Metódy rekonštrukcie tváre, využívajúce lokalizáciu antropometrických bodov na lebke, majú dôležitú úlohu tak v historickej, ako i forenznej antropológii. Keďže z historických dejinných období neexistujú priame grafické pramene o výzore našich predkov, predstavujú tieto metódy významný prostriedok pri rekonštrukcii biologického habitu starých populácií. V súčasnosti možno techniky

[1] THURZO, Milan – BEŇUŠ, Radoslav. Základy tafonómie hominidov a iných stavovcov. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2005, s. 116.

[2] STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica – FABIŠ, Marián – THURZO, Milan – KORYTÁROVÁ, Oľga – REINPRECHT, Ladislav. Absolútna dekompozícia na pohrebiskách. Prvé výsledky experimentov v Borovciach. In Slovenská antropológia, 1994, roč. 42, č. 1, s. 187 – 205.

[3] STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica. Drevokazné huby a perspektívy výskumu v archeológii. TU vo Zvolene, 1. sympózium Drevoznehodnocujúce huby ´97, 1997.

rekonštrukcie realizovať manuálne alebo s použitím softvérového programu. Na našom území sa metódami rekonštrukcie tváre zaoberajú Masnicová a Beňuš[4], Martvoňová a Kolena[5], Galambošová a Kolena[6], Tušimová a Kolena[7]. Autori vo svojich prácach využívajú dvojdimenzionálnu (2D) a trojdimenzionálnu (3D) rekonštrukciu tváre, ale i metódu superprojekcie. Vedecký tím Masnicová, Beňuš a Luptáková[8] ako prvý na našom území vo svojej práci poukázal na spoľahlivosť metód rekonštrukcie nosa z kostného podkladu. Panenková, Beňuš a Masnicová[9] zrealizovali priekopnícku prácu, v ktorej sa zamerali na získanie markerov mäkkých tkanív tváre slovenskej populácie pomocou CT vyšetrení 160 recentných jedincov. Prezentovali tak informácie o hrúbke markerov mäkkých tkanív, ktoré po aplikácii poskytujú hodnovernejší obraz o výzore našich predkov v porovnaní s donedávna používanými hodnotami markerov preberanými z americkej literatúry pre nesúveké populácie.

V historickej antropológii sa rovnako často stretávame s nálezmi, kde štandardné popisné morfoskopické metódy nie sú postačujúce pre exaktné výsledky a nespĺňajú kritériá validity. Z tohto dôvodu, ako aj z hľadiska diferenciálnej diagnostiky niektorých ochorení je nevyhnutné zavádzanie moderných rádiodiagnostických metód pri analýzach tráum a paleopatológií. Pomocou počítačovej tomografie (CT skenov) a príslušných softvérových programov je možné podrobne a presne posúdiť sledované nálezy, objasniť etiológiu ich vzniku, priebehu a v závere ich exaktne diagnostikovať. Vo svojich výskumoch ich využívajú mnohí antropológovia, ako napr. Kolena a kol.[10] či Kolena, Vondráková a Halaj[11].

---

[4] MASNICOVÁ, Soňa – BEŇUŠ, Radoslav. Možnosť identifikácie kostrových pozostatkov využitím metódy rekonštrukcie tváre. In Policajná teória a prax, 2002, roč. 10, č. 4, s. 81 – 89. MASNICOVÁ, Soňa – BEŇUŠ, Radoslav. Craniofacial Identification: Reconstruction of Face from the Skull. 6th International Symposium on Forensic Sciences, Bratislava, 2003, s. 1 – 4. MASNICOVÁ, Soňa – BEŇUŠ, Radoslav. Vybrané problémy kriminalistickej rekonštrukcie tváre z lebky. Kriminalistika ako teória, praktická veda a učebná disciplína. Bratislava 2004, s. 69 – 77.

[5] MARTVOŇOVÁ, Michaela – KOLENA, Branislav. Metódy rekonštrukcie tváre vo forenznej antropológii. In Mladí vedci 2009, Nitra 2009, s. 179 – 186.

[6] GALAMBOŠOVÁ, Michaela – KOLENA, Branislav. 2D rekonštrukcia tváre jedinca zo staro-bronzového pohrebiska v Jelšovciach. In Progres v biológii 2009. Nitra 2009, s. 141 – 147. GALAMBOŠOVÁ, Michaela – KOLENA, Branislav. Tvár jedincov zo starobronzového pohrebiska v Ludaniciach (1800 − 1600 p. n. l.). In Věda má budoucnost. Ostrava 2010, s. 27 – 30.

[7] TUŠIMOVÁ, Eva – KOLENA, Branislav. 2D rekonštrukcia tváre jedinca z hrobu č. 8 v Komárne (časť Hadovce) z 8. storočia n. l. In Věda má budoucnost, Ostrava 2010, s. 82 – 85.

[8] MASNICOVÁ, Soňa – BEŇUŠ, Radoslav – LUPTÁKOVÁ, Lenka. Overenie spoľahlivosti metód rekonštrukcie nosa z kostného podkladu. Verifikation der Zuverlässigkeit der Methoden der Nasenrekonstruktion aus der Knochengrundlage [Verifikation of thereliability of methods of nose reconstruction from the underlying bone]. In Kriminalistika, 2005, roč. 38, č. 2, s. 159 – 165.

[9] PANENKOVÁ, Petra – BEŇUŠ, Radoslav – MASNICOVÁ, Soňa. Analýza hodnôt hrúbok mäkkých tkanív tváre a ich využitie pri rekonštrukcii podoby tváre podľa lebky. In Slovenská antropológia, 2007, roč. 10, č. 2, s. 62 – 68.

[10] KOLENA, Branislav – HALAJ, Martin – LUPTÁKOVÁ, Lenka – VONDRÁKOVÁ, Mária. Identification of cranial trauma in the way of computed tomography from burial ground at Drazovce, Slovakia. In 13 th. Annual Meeting of the European association of Archeologists. Zadar: MEDIA, 2007, s. 339 – 340.

[11] KOLENA, Branislav – VONDRÁKOVÁ, Mária – HALAJ, Martin. Využitie rádiodiagnostických metód a metódy počítačovej tomografie pri antropologickej analýze traumatického nálezu

Spomínané využite týchto metód možno popísať na prípade, keď prispeli k objasneniu vzniku rany na lebke jedinca z lokality Nitra-Dražovce. Autori na základe analýzy CT snímok usúdili, že pozorovaná *fissura directae transverzae* je dôsledkom vyhojenej rany na mozgovni, ktorá vznikla ako dôsledok pôsobenia väčšej sily, pravdepodobne tlaku. Vzhľadom na fakt, že traumatické fisury plochých kostí nezanikajú rýchlo a vek dožitia jedinca bol nad 60 rokov, autori nepriamo poukázali na fakt, že aj v historicky dávno minulých obdobiach dokázali ľudia poskytnúť adekvátnu zdravotnú starostlivosť, o čom svedčí miera vyhojenia, vyžadujúca si dlhodobú rekonvalescenciu. V ďalších prácach[12] sa stretávame s atypickým nálezom traumy na lebke, ktorej čas vzniku bol nejasný. Pomerne veľká apertúra na parietálnych kostiach bola na základe diferenciálnej diagnostiky podporenej CT vyšetreniami detegovaná ako postmortálne náhodné poškodenie pravdepodobne pri exhumácii jedinca, čím vylúčila úmyselné zavinenie smrti jedinca (pravdepodobne príslušníka cirkevného spoločenstva). Dôležitosť identifikácie perimortálnej a postmortálnej traumy vo svojej práci popisuje tiež Jakab[13]. V kontexte archeológie majú takéto poznatky o perimortálnych zlomeninách významnú hodnotu, keďže môžu výrazne ovplyvniť interpretáciu nálezovej situácie.

CT vyšetrenie nachádza uplatnenie nielen pri hodnotení traumatických nálezov. V prípade, ktorý popisuje Tonková a kol.[14], bola táto metóda použitá pri diferenciálnej diagnostike patologického nálezu. Výsledky z tejto analýzy poukazujú na prítomnosť zápalu v dôsledku reumatoidnej artritídy ako pôvodcu ankylózy chodidiel sledovaného jedinca, čím bolo možné tento proces odlíšiť od podobných patologických stavov spôsobených v dôsledku spondyloartropatií, psoriatickej artritídy, erozívnych alebo neuropatických artropatií.

Histologická analýza kostrového materiálu patrí taktiež medzi metódy, ktoré prinášajú exaktné výsledky na poli historickej antropológie. Mikroštruktúra kostného tkaniva vykazuje výrazné diferencie z hľadiska afinity jedinca k jednotlivým obdobiam jeho života, resp. dĺžke dožitia tohto jedinca. Zároveň sú odlišnosti v mikroarchitektúre kostného tkaniva výborným vodiacim znakom pri diferenciálnej diagnostike niektorých patologických, chronických ochorení. Pri analýze kostrového materiálu pochádzajúceho z archeologických lokalít treba

na lebke. In VIII. vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. Nitra 2007, s. 60 – 65.

[12] TONKOVÁ, Mária – VONDRÁKOVÁ, Mária – HALAJ, Martin – KOLENA, Branislav. Case report: atypical cranial finding of individual from St. Emmeram Cathedral, Nitra, Slovakia (14th – 18th century AD). In New Trends in the Biological and Ecological Research. Prešov: PU, 2013, s. 128 – 134.

[13] JAKAB, Július. Brüche an menschliche Knochen aus urgeschichtlichen Siedlungsgruben der Südwestslowakei. Kolloquien zur Vor– und Frühgeschichte, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a. M., 213, roč. 19, s. 75 – 86. JAKAB, Július. Zlomeniny ľudských kostí v archeologických nálezoch na Slovensku. In Slovenská antropológia, 2014, roč. 17, č. 2, s. 50 – 55.

[14] TONKOVÁ, Mária – KOLENA, Branislav – VONDRÁKOVÁ, Mária – LUPTÁKOVÁ, Lenka – HALAJ, Martin. Inflammatory joint disease of an individual from St. Emmeram Cathedral, Nitra, Slovakia (14th – 18th century AD). In Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 2013, roč. 2, č. 6, s. 795 – 798.

brať ohľad aj na procesy diagenézy, ktoré môžu značne poškodiť či modifikovať mikroštruktúru kostného tkaniva a mohli by mylne ovplyvniť diagnostiku. V neposlednom rade treba spomenúť fakt, že pomocou histologickej analýzy fragmentárneho osteologického materiálu je tiež možné identifikovať zvieracie kosti a odlíšiť ich od ľudských, čo prináša nesporné poznatky z hľadiska osteoarcheologických kontextov. Histologickými analýzami sa vo svojich prácach zaoberá Martiniaková, Omelka a Vondráková[15], Martiniaková[16], Martiniaková a kol.[17]

Dôležitou súčasťou analýz historických populácií je, samozrejme, i hodnotenie stavu a zmien pozorovateľných na zubnom tkanive. Veľmi dôležité sú práce, kde autori hodnotia početnosti zubných kazov, periapikálnych zápalových procesov ako indikátory stravovacích návykov historických populácií.[18] Popri makroskopických hodnoteniach zubného tkaniva sa analýzou stopových prvkov

---

[15] MARTINIAKOVÁ, Monika – OMELKA, Radoslav – VONDRÁKOVÁ, Mária. Určenie veku jedinca v čase smrti pomocou histologického vyšetrenia kostrového materiálu. In Česká antropologie, 2005, roč. 55, s. 83 – 85.

[16] MARTINIAKOVÁ, Monika. Differences in Bone Microstructure of Mammalian Skeletons. Nitra: FPV UKF, 2006, s. 115.

[17] MARTINIAKOVÁ, Monika – GROSSKOPF, Birgit – OMELKA, Radoslav – FABIŠ, Marián. Identifikácia ľudských a zvieracích kostí na základe histologického vyšetrenia ich mikroskopickej stavby. In Ve službách archeologie VI. Brno: GeoDrill, 2005, s. 299 – 302. MARTINIAKOVÁ, Monika – KOPRDOVÁ, Lenka – GROSSKOPF, Birgit – OMELKA, Radoslav. Analýza mikroskopickej stavby osteoporotického skeletového materiálu z včasnostredovekých pohrebísk na území Slovenska. In Slovenská antropológia, 2005, roč. 8, č. 1, s. 115 – 118. MARTINIAKOVÁ, Monika – OMELKA, Radoslav – GROSSKOPF, Birgit – VONDRÁKOVÁ, Mária – BAUEROVÁ, Mária. Prevalence of femoral osteoporosis in medieval humans from Dubovany cemetery (western Slovakia): macroscopic and microscopic examination. In Osteoporosis International, 2006, roč. 17, č. 2, s. 55 – 56.

[18] BEŇUŠ, Radoslav. Zdravotný stav chrupu obyvateľstva ranostredovekého Devína (11. – 12. stor. n. l.). In Bulletin Slovenskej antropologickej spoločnosti pri SAV, 1999, roč. 2, s. 1 – 5. BEŇUŠ, Radoslav – POSPÍŠIL, Milan František – HOLEC, Peter. Telesný vzhľad a stravovanie obyvateľstva na Devíne v 11. a 12. storočí. Bratislava: Zbor. NM, 1999, roč. 11, s. 33 – 40. BEŇUŠ, Radoslav – THURZO, Milan. Porovnanie zdravotného stavu chrupu veľkomoravskej a ranostredovekej populácie z Bratislavy-Devína. In Bulletin Slovenskej antropologickej spoločnosti pri SAV, 2001, roč. 4, s. 15 – 20. BEŇUŠ, Radoslav – THURZO, Milan – BODORIKOVÁ, Silvia. Hodnotenie zubného kazu trvalej dentície včasnostredovekej populácie Boroviec (okr. Piešťany). In Slovenská Antropológia, 2005, roč. 8, č. 2, s. 6 – 19. BODORIKOVÁ, Silvia – THURZO, Milan – BEŇUŠ, Radoslav – SELECKÁ, Petra. (2006). Zápalové zmeny alveol u jedincov z vybraných stredovekých pohrebísk z územia západného Slovenska. In Slovenská antropológia, 2006, roč. 9, č. 2, s. 4 – 11. THURZO, Milan – ŠEFČÁKOVÁ, Alena – KATINA, Stanislav – JAKAB, Július – BEŇUŠ, Radoslav – BODORIKOVÁ, Silvia. Dental Disease as an Indicator of Ecological Factors in Medieval Skeletal Populations from Slovakia. In Ecological Aspects of Past Human Settlements in Europe. Budapest: Eötvös University Press, 2002, s. 233 – 248. SELECKÁ, Petra. Zdravotný stav chrupu dospelých jedincov zo slovanského pohrebiska v Tvrdošovciach (okr. Nové Zámky). In Slovenská antropológia, 2006, roč. 9, č. 2, s. 67 – 75. SELECKÁ, Petra – BODORIKOVÁ, Silvia – BEŇUŠ, Radoslav. Odontologická analýza adolescentných a dospelých jedincov zo slovanského pohrebiska v Pobedim-Na Laze (10. – 11. stor. n. l.). Konfrontácia s hodnotením z roku 1972. In Slovenská antropológia, 2008, roč. 11, č. 1, s. 80 – 88. SELECKÁ, Petra – BODORIKOVÁ, Silvia – BEŇUŠ, Radoslav. Odontologická analýza adolescentných a dospelých jedincov z neskoroavarského pohrebiska Komárno-Lodenica (7./8. – 9. stor. n. l.). In Slovenská antropológia, 2009, roč. 12, č. 1, s. 28 – 38.

v zubnom tkanive zaoberá niekoľko antropológov, ako napr. Bodoriková a kol.[19], problematikou mikroabráznych defektov Domonkošová a kol.[20]. Spomínané štúdie pomáhajú pri objasnení dôležitých informácií o potravných a habituálnych zvyklostiach našich predkov. Veľkým prínosom je z tohto pohľadu práca Kolenu a kol.[21], v ktorej atypická zubná abrázia jedinca prináša informácie o používaní zubov ako nástroja, resp. tretej ruky. Nález je jedinečný datovaním do obdobia neolitu, ako aj pre habituálne zvyklosti ojedinelé na našom území a v strednej Európe vôbec.

Vývoj v oblasti výskumu aDNA (ancient DNA – starodávna DNA) vytvoril priestor pre vznik nových vedných disciplín – molekulárnej antropológie a paleontológie. Historické kostrové pozostatky a zuby predstavujú vhodný materiál na analýzu aDNA, vyskytujú sa na náleziskách častejšie ako mäkké tkanivá a sú v lepšom stave uchovania s nižším stupňom degradácie. O kvalite a kvantite aDNA v kostrových pozostatkoch rozhodujú faktory vonkajšieho prostredia – neporušenosť povrchu pozostatkov, kontaminácia cudzorodou DNA, stupeň mikrobiálnej degradácie, hĺbka uloženia v zemi, druh a pH okolitej zeminy. Zachovanie kostrových pozostatkov môže zohrávať z histologického hľadiska významnú úlohu pri získaní kvalitnej aDNA[22]. Analýza aDNA pomocou metód molekulárnej genetiky umožňuje skúmať genetickú diverzitu a evolúciu človeka, identifikovať jedincov, determinovať príbuzenské vzťahy, detegovať

---

[19] BODORIKOVÁ, Silvia – DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, Kristína – KATINA, Stanislav – UHROVÁ, Petra – DÖRNHÖFEROVÁ, Michaela – TAKÁCS, Michal – URMINSKÝ, Jozef. Dietary reconstruction from trace element analysis and dental microwear in an Early Medieval population from Gán (Galanta district, Slovakia). In Anthropologischer Anzeiger, 2013, roč. 70, č. 2, s. 229 – 248. BODORIKOVÁ, Silvia – KATINA, Stanislav – KOVÁČOVÁ, Veronika – KVETÁNOVÁ, Ivana – URMINSKÝ, Jozef – KUBOVÁ, Jana – DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, Kristína. Analysis of trace elements in teeth of individuals from the former crypt in ST. Catherine monastery in Dechtice (district Trnava, Slovakia), In Scripta Medica, 2010, roč. 83, č. 1, s. 49-58. BODORIKOVÁ, Silvia – KOVÁCSOVÁ, Veronika – DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, Kristína – KATINA, Stanislav – KUBOVÁ, Jana – TAKÁCS, Michal – URMINSKÝ, Jozef. Stroncium a zinok ako indikátory potravných zvyklostí v populácii z obdobia sťahovania národov z lokality Gáň (okr. Galanta). In Slovenská antropológia, 2009, roč. 12, č. 2, s. 1 – 8.

[20] DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, Kristína – BODORIKOVÁ, Silvia – KATINA, Stanislav – KOVÁCSOVÁ, Veronika – KUBOVÁ, Jana – TAKÁCS, Michal. Reconstruction of dietary habits on the basis of dental microwear and trace elements analysis of individuals from Gán cemetery (district Galanta, Slovakia). In Anthropologischer Anzeiger, 2010, roč. 68, č. 1, s. 67 – 84.
DOMONKOŠOVÁ-TIBENSKÁ, Kristína – KATINA, Stanislav – BODORIKOVÁ, Silvia – BEŇUŠ, Radoslav – KOVÁCSOVÁ, Veronika. Intra-individuálne porovnanie mikroabráznych vzorov u jedincov z pohrebiska Gáň (okr. Galanta, Slovensko, 5. – 6. stor. n. l.). In Slovenská Antropológia, 2009, roč. 12, č. 2, 25 – 31.

[21] KOLENA, Branislav – TONKOVÁ, Mária – VONDRÁKOVÁ, Mária – LUPTÁKOVÁ, Lenka – KRAJČOVIČOVÁ, Vladimíra – KRÚPA, Vladimír – KOVÁČ, Ján – KOVÁČ, Daniel – HANULIAK, Milan. Unusual Finding on Teeth of One Neolithic Individual from Slovakia. In 44. Ogólnopolska Konferencja Naukowa Polskiego Towarzystwa Antropologicznego. Warszawa: Polskie Towarzystwo Antropologiczne, 2013, s. 49 – 50.

[22] LUPTÁKOVÁ, Lenka – BÁBELOVÁ, Andrea – MARTINIAKOVÁ, Monika – OMELKA, Radoslav – VONDRÁKOVÁ, Mária – BAUEROVÁ, Mária. Effect of historical preservation on ancient DNA amplification from medieval bone samples. In Slovenská antropológia, 2006, roč. 9, č. 2, s. 51 – 54.

choroby vymretých populácií. Široké uplatnenie nachádza pri determinácii pohlavia stredovekých populácií.[23] Genetické určenie pohlavia pomáha riešiť otázky súvisiace s antropologickým rozborom skeletov juvenilných jedincov alebo nekompletných a fragmentovaných kostier. V týchto prípadoch je morfologická determinácia pohlavia často nejednoznačná, prípadne ju nemožno vôbec uskutočniť. Uvedený problém bol zaznamenaný v štúdii Kolenu a Luptákovej[24], keď fragmentárnosť lebky a poškodenie sexuálne významných znakov skúmaného jedinca neumožňovali prostredníctvom osteoantropologických metód s istotou determinovať príslušnosť k pohlaviu. V záujme exaktného stanovenia pohlavia bol jedinec podrobený molekulárno-genetickej expertíze, ktorá potvrdila ženské pohlavie. Rovnako genetické určenie pohlavia u jedinca z pohrebiska Mužla-Čenkov[25] vnieslo nové svetlo do interpretácie tohto nálezu. Išlo pravdepodobne o úmrtie v dôsledku bojového alebo obranného zranenia ženského jedinca pri vojenskej intervencii.

Záver

Je potrebné poukázať na fakt, že antropologické pracoviská na našom území majú vysoký potenciál na dosahovanie vedeckých úspechov, no veľakrát nemajú všetky potrebné prístroje a finančnú podporu, ktorá by umožňovala využitie najmodernejších technologických postupov pri analýzach a formovaní vedeckých záverov. Z toho dôvodu je nutná spolupráca s fakultnými nemocnicami, kriminalistickými ústavmi, geologickými ústavmi, geneticko-molekulárnymi laboratóriami a ďalšími príbuznými vedeckými inštitúciami. Antropológia je nevyhnutnou súčasťou prírodovedných alebo spoločenskovedných disciplín v prípade, že prejavujeme záujem o nás i našich predkov.

Cieľom tejto práce bolo zosumarizovať progresívne osteologické metódy a ich využitie v súčasnej praxi historickej antropológie na Slovensku. Moderné progresívne metódy umožňujú vo väčšine prípadov neinvazívne a hlavne veľmi exaktne pracovať s kostrovým materiálom. Aj napriek diagenetickým vplyvom pôsobiacim na krehký kostrový materiál dokážeme vybranými anatomicko-mikroskopickými, histologickými a molekulárno-biologickými metódami kostrové pozostatky spracovať, identifikovať a zdokumentovať s príslušnou úctou, prináležiacou ľudským kostrovým ostatkom. Progresívne metódy týmto

[23] LUPTÁKOVÁ, Lenka – BÁBELOVÁ, Andrea – OMELKA, Radoslav – KOLENA, Branislav – VONDRÁKOVÁ, Mária – BAUEROVÁ, Mária. Sex determination of early medieval individuals through nested PCR using a new primer set in the SRY gene. In Forensic Science International, 2011, roč. 207, č. 1 – 3, s. 1 – 5. LUPTÁKOVÁ, Lenka – KOLENA, Branislav – STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica – BÁBELOVÁ, Andrea – OMELKA, Radoslav – VONDRÁKOVÁ, Mária – BAUEROVÁ, Mária. Využitie metódy PCR pri stanovení pohlavia z historického kostrového materiálu z pohrebiska Dubovany (8. – 9. storočie). In Ve službách archeologie, 2007, roč. 2, s. 103 – 109.

[24] KOLENA, Branislav – LUPTÁKOVÁ, Lenka. Antropologická analýza jedinca 78/06 z archeologickej lokality Kostoľany pod Tribečom. In Monumentorum tutela, 2009, roč. 21, s. 91 – 96.

[25] KOLENA, Branislav – LUPTÁKOVÁ, Lenka – RENDEKOVÁ Michaela – TONKOVÁ, Mária – VONDRÁKOVÁ, Mária – HANULIAK, Milan. Penetrating Arrow Injury – Causing the Death of an Early Medieval Woman from the Muzla-Cenkov Locality in Slovakia (9th – 10th Century CE). In Collegium Antropologicum, 2015, roč. 39, č. 2, s. 501 – 505.

spôsobom značne posunuli poznanie antropológov a nadobudnuté poznatky následne v historickom a archeologickom kontexte pomohli lepšiemu pochopeniu vývoja konkrétnych populácií v čase a priestore. Ich implementácia do antropologickej praxe v budúcnosti prispeje ku komplexnejšiemu objasneniu niektorých sporných historicko-archeologických otázok.

*Príspevok vznikol v rámci grantového projektu č. 2/0156/14 agentúry VEGA.

KULTÚRA PREKLADU – REÁLIE Z ANTICKEJ KULTÚRY AKO PREKLADATEĽSKÝ PROBLÉM

Adriána KOŽELOVÁ

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta, Inštitút romanistiky
17. novembra 1, 080 01 Prešov
adriana.kozelova@unipo.sk

KOŽELOVÁ, Adriána. The Culture of Translation – Ancient Culture Realia as Translation Problem. Language skills are not enough to understand a text correctly when translating. The Greeks and Romans left a legacy that is present in the languages of all cultural nations. To understand it properly and then interpret it, it is important to know a broader context. The term realia is Latin for „real things" and in translation studies, is used to refer to concepts which are found in a given source culture but not in a given target culture. That's why the translators need and have to consult with an expert in Classical Philology.

Kľúčové slová: antická civilizácia; preklad reálií; prepis;

Keywords: ancient civilization; translation of realia; transcription;

Kultúra prekladu je celková inherencia textu výsledného translátu, ktorý spĺňa kritériá a zásady korektne koncipovaného textového celku. Má byť kohézny, koherentný a kongruentný a má dodržiavať zásady platné pre konkrétny textový útvar. Pre každý textový útvar jestvuje súbor pravidiel a princípov, ktoré je pri jeho redakcii potrebné dodržiavať. Ich dodržiavaním docielime želaný obsahovo aj formálne celistvý, uzavretý, spojitý útvar znakovej povahy ako výsledok zámernej komunikačnej aktivity autora v určitej situácii a s určitým komunikačným cieľom, stelesňujúci v sebe zároveň kreatívny proces jeho tvorby. Samozrejmosťou je normatívne používanie jazyka.

Kultivovať jazyk a dosahovať želanú úroveň, pracovať na celkovej kultúre prekladu je dlhodobá záležitosť. Dosiahnuť ideál je nemožné už len v dôsledku posunov, ktoré vyplývajú z prirodzenej povahy jednotlivých jazykov. Jestvujú prekážky, ktoré proces translácie komplikujú. Sú to prekážky, ktoré možno rozdeliť do troch skupín: 1. objektívne prekážky pri prekladaní, 2. subjektívno-objektívne prekážky pri prekladaní a 3. subjektívne prekážky pri prekladaní. V našej štúdii sa sústredíme na prvú kategóriu prekážok pri preklade, pričom pozornosť zameriame na preklad reálií z antickej civilizácie a kultúry.

Exaktnosť informácie je nevyhnutná predovšetkým v odborných textoch, ale týka sa aj textov umeleckých, zvlášť v prípade transferu kultúrnych reálií. Ich deformácia môže viesť k rôznym typom posunov, k ochudobneniu textu, ba dokonca k jeho nezrozumiteľnosti následkom diskontinuity výpovede či narušenia jej logickej kompaktnosti. Prekážky sa vyskytujú najmä pri prekladaní z menej frekventovaných jazykov alebo pri prekladaní menej rozšírených tém. Prekážky sa netýkajú len absencie prekladových slovníkov, ale aj ďalších príručiek encyklopedického charakteru, ktoré by slúžili ako zdrojové kompendium k príslušnému tematickému okruhu. V obdobných prípadoch možno prekážky považovať za objektívne, vyplývajúce zo stavu a okolností.

Súčasťou kultúrnych reálií, v našom prípade kultúrnych reálií z antickej civilizácie, sú aj antroponymá, zoonymá alebo toponymá. V slovenčine nenájdeme úplne všetky pomenovania pre celý komplex daných kultúrnych reálií. Každý prekladateľ sa pri prekladaní textov priamo zameraných na antickú civilizáciu (alebo s odkazmi na ňu) stretne s problémom nulovej ekvivalencie a následne s problematikou transkripcie vlastných mien.

Nekorektne zaužívané tvary sú medzi používateľmi jazyka často natoľko rozšírené, že nepostrehnú porušovanie normy. Prekladateľ je zároveň používateľom jazyka, preto sa môže stať, že si chybný alebo nesprávne použitý tvar neuvedomí. To je dôvod, prečo treba siahnuť po odborných zdrojoch vo všeobecnosti, a to nielen v záujme overovania správnosti obsahu, ale aj kvôli kontrole ortografie alebo kontrole ktorejkoľvek z jazykových rovín.

Dlhodobým problémom v slovenčine, ktorý sa priamo dotýka kultúrnych reálií z antickej civilizácie a kultúry, je správnosť písania vlastných mien pôvodom z gréčtiny a z latinčiny. Kodifikačné jazykové príručky slovenského jazyka zväčša uvádzajú len vlastné mená najznámejších historických alebo mytologických postáv. Ak potrebujeme zistiť mená menej známych hrdinov, príp. ďalších reálií, nemusíme hľadaný tvar nájsť, pretože neexistuje. Prekladateľ má niekoľko ďalších možností, ako postupovať pri zisťovaní potrebných údajov. Môže si potrebný tvar odvodiť sám na základe všeobecne opísaných pravidiel, ďalej môže získať informáciu z odbornej literatúry alebo, v rámci strategickej kompetencie, môže osloviť odborníka a poradiť sa s ním o konkrétnom probléme. Všetky tri uvedené možnosti majú svoje limity. V prvom prípade prekladateľ, hoci by bol polyglotom, nemusí dostatočne dobre ovládať klasické jazyky a s istotou vedieť, či pri aplikovaní pravidiel a na základe paradigiem postupuje správne. *Pravidlá slovenského pravopisu* venujú transkripcii a adaptácii starogréckych a latinských mien stručnú 3. kapitolu na str. 43 – 44, kde je v štyroch hlavných zásadách zhrnutá problematika prepisu gréckych a latinských mien do slovenčiny. Už prvá zásada svedčí o kolísavosti, napr. pri prepise dlhých hlások: „Napríklad meno slávneho gréckeho rečníka má v gréčtine podobu Δημοσθένης, prepísaná podoba je Démosthenés, ale v platných kodifikačných príručkách sa zaznamenáva podoba Demostenes.“ Ďalej sa vysvetľuje, že prax poukazuje na odôvodnenosť modifikácie hlavných zásad prepisu pre potreby bežnej praxe a potrebu vysvetlenia

modifikácie, t. j. nenaznačovania „kvantity a aspirovaných hlások podľa stavu v gréčtine“[1].

Ani ak si prekladateľ zvolí druhý postup a rozhodne sa zisťovať potrebný údaj v odbornej literatúre, nemá garanciu, že požadovaný tvar je korektný. Nezriedka sa stáva, že viaceré zdroje uvádzajú rozličné tvary vlastných mien. Autormi odborných publikácií zameraných na tematiku antickej kultúry nie sú len klasickí filológovia, ale aj odborníci z iných špecializovaných oblastí výskumnej činnosti, ktorí sa rovnako ako prekladatelia môžu ocitnúť v situácii, keď materinský jazyk nedisponuje želanými tvarmi, resp. samotní autori nepripisujú jazykovej korektnosti náležitý význam. Tretia možnosť – konzultácia s odborníkom – je takisto možnosťou s obmedzením, povedzme v prípade, že odborník/konzultant nie je spolupracovníkom alebo členom realizačného pracovného kolektívu podieľajúcim sa na pripravovanej publikácii a množstvo reálií určených na konzultáciu presahuje ekonomické možnosti alebo spoločenské konvencie.

Tento stav si uvedomujú aj klasickí filológovia a jazykovedci z nášho geografického a jazykového teritória. K pertraktovanej problematike vzniklo niekoľko vedeckých štúdií, v ktorých sa autori pokúšajú utvoriť systém a zjednotiť pravidlá transkribovania a ortografie pre vlastné mená pôvodom z klasických jazykov. Nad antickými menami v slovenčine však visia stále otázniky (D. Škoviera) a napriek dlhoročnému úsiliu niekoľkých generácií lingvistov zatiaľ nemáme k dispozícii komplexnú príručku, ktorá by používateľa jazyka zorientovala a v ktorej by našiel odpoveď na otázku o správnej podobe želaného tvaru vlastného mena. Očakávanou a dozaista užitočnou príručkou bude pripravovaný *Slovník starogréckych a latinských mien*. Ľ. Buzássyová uvádza: „Klasickí filológovia v súčasnosti vypracúvajú pomôcku slovníkového typu s názvom *Slovník starogréckych a latinských mien – pravidlá prepisu a flexie v slovenčine*, ktorej cieľom je dopĺňať *Pravidlá slovenského pravopisu, Slovník slovenského jazyka, Slovník súčasného slovenského jazyka a Krátky slovník slovenského jazyka* v tom, ako graficky zaznamenať antické mená, ako ich skloňovať a ako od nich tvoriť odvodeniny, predovšetkým adjektíva a obyvateľské mená.“[2] Autorka v štúdii venovanej pripravovanej pomôcke zároveň upozorňuje na adaptáciu ako dynamický jav, v dôsledku ktorého môžu niektoré bežne zaužívané tvary z aktívnej slovnej zásoby vypadnúť alebo môžu meniť svoje formy či byť nahrádzané inými formami, čo parciálne vysvetľuje doterajšiu absenciu podobnej pomôcky pre používateľov slovenského jazyka. Kedysi bežne zaužívanú podobu latinských mien ako Horác či Vergil, „dnes na rozdiel od 40. či 60. rokov 20. storočia ako adaptovanú hodnotiť nemôžeme“[3]. Pripravovaný slovník má ambíciu byť pomôckou pre široký okruh používateľov

---

[1] Pravidlá slovenského pravopisu, 3. upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda, 2000, s. 43.

[2] BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila. Pripravovaný Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel. In Slovenská reč, roč. 77, č. 3 – 4, 2012, s. 131 – 150.

[3] BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila. Prístup k adaptovaným podobám mien v pripravovanom Slovníku starogréckych a latinských mien – pravidlá prepisu a flexie a úloha kodifikačných príručiek slovenského jazyka pri ich určovaní a výbere. In Sambucus VIII. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 179.

slovenčiny a prekladateľ sa bude môcť obrátiť na relevantný zdroj. „Pri prepise a flexii konkrétneho starogréckeho alebo latinského mena sa teda bude môcť používateľ slovenčiny riadiť nielen všeobecnými inštrukciami ostatných Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000, ktoré sa opierajú len o niekoľko modelových príkladov prepisu do slovenčiny v pomenúvacom páde, ale problematické meno si vyhľadá v konkrétnej podobe aj s genitívom singuláru a s prípadnými odvodeninami. Rozhodovať sa bude už len medzi tým, či v závislosti od charakteru textu zvolí adaptovanú podobu jeho mena alebo jeho odbornú podobu.“[4]

V slovníku sa totiž plánuje dvojstupňová kodifikácia. Ako prvý sa bude uvádzať adaptovaný tvar, ktorého ustálené podoby sú nám známe z *Pravidiel slovenského pravopisu*, *Slovníka slovenského jazyka, Slovníka súčasného slovenského jazyka* a *Krátkeho slovníka slovenského jazyka.* Takáto dvojstupňová kodifikácia zohľadňuje dve kategórie možných používateľov. Bežného používateľa jazyka, ktorý si overuje správnosť tvaru pre komunikačné potreby, a požívateľa, ktorý správnosť tvaru konzultuje kvôli prácam s textami odborného charakteru. „V slovníku sa teda s ohľadom na štýl ustaľujú dve podoby lexikálnej jednotky: jedna podoba mena pre popularizačné diela, pre beletriu, televíziu atď., v ktorej by sa väčšmi odrážali adaptačné procesy, a druhá pre texty odborného charakteru prihliadajúca väčšmi na pôvodný stav v klasických jazykoch.“[5] V niektorých prípadoch sa „adaptovaná a odborná forma prekrývajú, teda existujúca podoba mena vyhovuje tak popularizačným dielam, ako aj odborným textom“[6].

Dvojstupňová kodifikácia je pre prekladateľa bonusom, pretože vďaka nej môže s istotou zistiť adaptovanú aj odbornú podobu gréckeho či latinského mena, vďaka čomu si bude istý nielen gramatickou správnosťou, no bude vedieť i to, že zachováva tvary v rámci zvolenej prekladateľskej stratégie, nemieša adaptované a odborné tvary v dôsledku neznalosti alebo neistoty, ale volí ten tvar, ktorý je adekvátny pre cieľový translát a jeho výskyt je pravdepodobný buď v beletrii a v popularizačných textoch, alebo, naopak, skôr v textoch odborného charakteru. Napriek prekladateľskému entuziazmu v súvislosti s pripravovanou príručkou sa môže stať, že hľadaný tvar v slovníku figurovať nebude. Ľ. Buzássyová upozorňuje: „Treba podotknúť, že pripravovaný slovník nemá byť encyklopedickým slovníkom starogréckych a latinských mien zameraným na identifikáciu osobností, ale slovníkom zameraným primárne na problematické transkripčné a flektívne otázky spojené s antickými menami. To znamená, že v ňom nebudú registrované všetky významné mená, ale len také, o ktorých sa možno domnievať, že predstavujú problém pri začlenení do fonologického a/alebo morfologického systému slovenčiny. Tak sa môže stať, že nejaká veľmi známa osobnosť v slovníku figurovať nebude, ale naopak menej známa osobnosť či lokalita svoje miesto dostane. Lexikálne jednotky sa analyzujú ako jednotky predovšetkým písomného prejavu.“[7]

[4] BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 178.
[5] BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 178 – 193.
[6] BUZÁSSYOVÁ, ref. 3, s. 180.
[7] BUZÁSSYOVÁ, ref. 2, s. 132.

Prekladateľ v rámci práce s textami v priamom súvise s antickou civilizáciou alebo s referenciami na ňu musí údaje verifikovať v rozličných manuáloch, aby zabezpečil správnosť aj z obsahovej, aj z gramatickej stránky.

Jedna z najproblematickejších záležitostí, pokiaľ ide o presný preklad kultúrnych referencií z antickej kultúry, predovšetkým antroponým alebo toponým, do cieľového textu, zostáva aktuálne neuzavretá. Zámerne zdôrazňujeme slovné spojenie presný preklad. Transfer, teda prenos myšlienky ako takej, je možný a rozhodne ide o preložiteľné lexikálne jednotky. Prekladateľ si ale nemusí byť stopercentne istý ortografiou. Napriek vynaloženému úsiliu sa môže stať, že nenájde príslušný referenčný zdroj podávajúci jednoznačný tvar konzultovanej lexikálnej jednotky v súlade s normou. Prekladateľ sa ocitá v situácii, keď môžu objektívne prekážky zapríčiniť chybu v preklade a tá následne znižuje kvalitu výsledného translátu napriek nespochybniteľnej obsahovej správnosti.

Na ilustráciu popísanej situácie si uveďme niekoľko príkladov, ktoré demonštrujú problémy transferu kultúrnych reálií z antickej kultúry do cieľového jazyka, v našom prípade do slovenčiny. V publikácii *Zrodenie Grécka od kráľov po mestá*[8] autor stručne vysvetľuje pôvod vlastného mena *Minós*, odvodeného z titulu *minos*, ktorý prináležal princovi z Knóssu. Tak ako vlastné meno *Minós*, aj všeobecné substantívum *minós* treba písať s dlhým *ó*, pretože v gréčtine je v uvedenej lexikálnej jednotke omega, ktorú do slovenčiny transkribujeme ako *ó*. Minós bol mýtický syn Dia a Európy, krétsky kráľ a zákonodarca, po smrti jeden zo sudcov v podsvetí, manžel Pásifaé a staviteľ labyrintu. V tejto súvislosti hovoríme v slovenčine o „minojskej kultúre, t. j. bronzovej dobe v oblasti Egejského mora, krétsko-mykénskej kultúre (podľa mýtického kráľa Minoa)“[9]. V našom jazyku používame adjektívum *minojský*, ktoré je zároveň súčasťou bežne zaužívaných syntagiem ako minojská kultúra, minojská civilizácia, minojská palácová kultúra a ďalšie. Prekladateľ v 1. časti kapitoly *Prepychová doba bronzová*[10], naopak, používa substantívum *minoovia*: paláce *minoov*, kmeňový typ určený pre *minoov*, pričom na zdôraznenie lexikálnej jednotky je použitá kurzíva. Zvolený ekvivalent nemožno považovať za vhodný. V slovenčine používame ekvivalent, ktorý je dostatočne známy, rozšírený a používa sa v odbornej literatúre. V tomto prípade je výpožička zbytočná, pretože pôsobí zmätočne. Čitateľ (ak po publikácii siahne s cieľom vzdelávania, jeho rozširovania a dopĺňania) musí informáciu porovnávať a overovať v ďalších zdrojoch. Možný zámer, kvôli ktorému prekladateľ substantívum *minoovia* použil, je cielená exotizácia. Domnievať sa tak môžeme aj preto, že v publikácii sú frekventované ďalšie lexikálne jednotky typu *vanax*,

---

[8] LÉVÊQUE, Pierre. Zrodenie Grécka od kráľov po mestá. Bratislava: Slovart, 1995, 176 s.

[9] Akademický slovník cudzích slov [online]. Dostupné na internete: http://slovniky.korpus.sk/?w=minojsk%C3%BD&s=exact&c=sb74&d=kssj4&d=psp&d=sssj&d=sssj2&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ma&d=hssjV&d=bernolak&d=obce&d=priezviska&d=un&d=locutio&d=pskcs&d=psken&d=noundb&ie=utf-8&oe=utf-8# [cit. 13. 2. 2015].

[10] LÉVÊQUE, ref. 8, s. 13 – 29.

*lavagétas*11, *misthos*12, *ekklesia*13, *kleros*14, *emporion*15, *oikista*16, ktoré používa autor účelne. Neuvádza ich však všetky v správnom tvare. Správna transkripcia je wanax, lawagetas, ekklésia (ἐκκλησία), kléros (κλῆρος), oikistés (οἰκιστής). Ich pravdepodobnou funkciou je zatraktívnenie textu a jeho dekorácia. Autor kladie dôraz na záhady a tajomstvá dávnych civilizácií, ktoré poznáme len čiastočne. Používaním cudzích jazykových prvkov projektuje do textu neznáme a nepoznané, čo na úrovni mikroštruktúry vedie ku komplikovanejšiemu objasneniu zmyslu a na úrovni makroštruktúry je recipient konfrontovaný s atmosférou cudzosti a tajuplnosti.

Základom prekladovej komunikácie je protiklad medzi exotizáciou a naturalizáciou[17]. Exotizácia kladie dôraz na východiskovú kultúru, naturalizácia rešpektuje komunikačný princíp prekladu a kultúrne i lingvistické špecifiká cieľovej prijímajúcej kultúry. Exotizácia je postup zameraný na originál, naturalizáciu prekladateľ využíva, ak sa orientuje na čitateľa prekladu.[18] Exotizačné postupy sú žiaduce najmä vtedy, ak preklad neplní len funkciu výmeny jazykového materiálu, ale odkazuje na východiskový kultúrny kontext, čo by v našom prípade bolo v súlade s textovým kódom pôvodiny. Napriek tomu musí prekladateľ zvážiť, či je cieľová kultúra schopná absorbovať rovnakú mieru saturácie textu cudzími prvkami. Musí ich posudzovať individuálne, berúc do úvahy veristický charakter informácií a na druhej strane autorskú intenciu, teda snahu o akcentovanie mysteriózneho. A. Popovič upozorňuje, že preklad je znakovou operáciou a „o výsledku prekódovania znakov z jednej kultúry do druhej rozhoduje systém sémantických vzťahov alebo opozícií, ktoré prechádzajú z jedného kódu do druhého, a nie reálie ako také. Preto vzťah medzi svojím a cudzím, čiže vzájomný vzťah dvoch kultúr, treba pri prekladaní riešiť na rovine konotácie, a nie denotácie“.[19] Komunikačná zložka lexikálnych jednotiek spojených s jazykom východiskovej kultúry je v prijímajúcom prostredí oslabená. Pri prekladaní textov, ktoré odkazujú na antickú civilizáciu, musí prekladateľ počítať s dvojfázovým dekódovaním. Francúzsky originál neodkazuje na vlastnú, ale na antickú kultúru, časovo a priestorovo vzdialenú. Autor pri komunikovaní informácie využíva lingvistické a štylistické prostriedky vlastného jazyka v súlade s komunikačným zámerom. Tieto okolnosti musia prekladateľa viesť k verifikovaniu terminológie či foriem proprií v cieľovom transláte. Vzhľadom na existenciu ekvivalentu *minojský* nie je dôvod preberať substantívum *minoovia* a navyše používať ho v genitívnej forme. Text originálu je na exotické prvky dostatočne bohatý, čo vyplýva z charakteru komunikovanej informácie. Nie je vhodné oslabovať komunikatívnu

11 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 23.
12 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 100.
13 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 101.
14 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 102.
15 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 87.
16 LÉVÊQUE, ref. 8, s. 78.
17 VILIKOVSKÝ, Ján. Preklad ako tvorba. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984, s. 227.
18 VILIKOVSKÝ, ref. 17, s. 131.
19 POPOVIČ, Anton. Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. Bratislava: Tatran, 1975, s. 197.

zložku za cenu prepiateho zachovania koloritu, pretože v celej publikácii je exotických prvkov dostatok. Priezračnosť významovej hodnoty by v tomto prípade mala stáť nad reprodukciou koloritovej zložky pôvodiny.

Uvedená exemplifikácia poukazuje na skutočne problematickú situáciu, ktorá, ako sme už uviedli, má viacero príčin. Translatológia ako samostatná vedná disciplína nemôže byť založená na intuícii a na intuitívnom narábaní s jazykom; jazykový cit a talent nemôžu zostať nosnou výbavou prekladateľa, hoci sú určite bonusom. Kvalifikácia prekladateľa znamená zodpovedný prístup k textu, ktorý je len jednou z troch zložiek komunikačného reťazca autor – dielo – čitateľ, pričom bez prítomnosti ktorejkoľvek z nich by komunikovanie a recipovanie informácie nemohlo prebehnúť. Je všeobecne známe, že komunikačný akt je mnohorozmerný proces a jeho výsledná podoba je poznačená kvantom faktorov, ktoré sa sebe vlastným spôsobom podieľajú na jeho priebehu.

Kultúrna kompetencia prekladateľa je najvyššou kompetenciou, ktorá je ostatným kompetenciám nadradená; je integrujúca, synkretizujúca, unifikujúca. Výsledná kvalita prekladu textov nasýtených kultúrnymi referenciami je diskutabilná, ak prekladateľ k textu pristupuje výlučne lingvisticky a v súlade s lingvistickými teóriami o prekladaní sa usiluje nájsť ekvivalent, ktorý bude v cieľovom jazyku zodpovedať príslušnej lexikálnej jednotke z východiskového textu.

Chyby v preklade sa podieľajú na jeho celkovej kvalite a kultúre. Samozrejme, existujú chyby, ktoré nemožno v preklade ani prehliadnuť, ani tolerovať, no zároveň „jednotlivý prípad sám osebe nemusí jeho vyznenie výraznejšie ovplyvniť. Na druhej strane existujú preklady, kde sa takéto chyby nevyskytujú, a predsa ich cítime ako nevyhovujúce, nedostatočne pôsobivé, jedným slovom nekvalitné. Takéto preklady sú dostatočne časté na to, aby vyvrátili predstavu, že prekladateľské kompetencie vcelku pozostávajú z ovládania jazyka (resp. dvoch jazykov, východiskového a cieľového) a poprípade príslušnej odbornej terminológie. Tento prístup (opäť ho možno nazvať naivným) stotožňuje kvalitu so správnosťou [...]. Bezchybnosť ešte nie je zárukou žiaducej úrovne“[20].

Vo vlastnej čitateľskej skúsenosti sa stretávame s chybami v preklade, ktoré sú výraznejšie alebo sotva badateľné. Dôvodom je aj skutočnosť, že recipient často nepozná kultúru východiskového kontextu, v ktorom autorská výpoveď vznikala. Chyby, ktoré sa objavujú v prekladoch z inojazyčných literatúr a odkazujú na reálie z antickej civilizácie a kultúry, sú často viditeľné, pretože antická kultúra je dedičstvom, ktoré minimálne v európskom prostredí chápeme ako všeobecne známe. Miera detailnosti poznania je, samozrejme, rozličná. Recipientom chybného prekladu môže byť laik, ako aj odborník. Tým väčšmi je potrebné, ba nevyhnutné, aby prekladateľ konzultoval svoju prácu s klasickým filológom či historikom. V prípade antickej kultúry prekladateľ plní funkciu kultúrneho mediátora a výsledné transláty koncipuje nielen pre súčasníkov, ale aj pre budúce generácie čitateľov odborných a umeleckých publikácií.

[20] VILIKOVSKÝ, Ján. Štandard, subštandard, nekvalita. (Zdroje a príčiny.) In Letná škola prekladu 5: Subštandardizácia prekladu a čitateľská kultúra. Bratislava: AnaPress, 2007, s. 7 – 15.

ARCHEOLOGICKÁ EXPOZÍCIA V PODUNAJSKOM MÚZEU V KOMÁRNE A NÁVRH NA JEJ REINŠTALÁCIU[1]

Andrej OZIMY

Odbor školstva, kultúry a športu Mestského úradu v Komárne
Nám. gen. Klapku 1, 945 01 Komárno
andrej.ozimy@gmail.com

OZIMY, Andrej. Archaeological Exposition of Danube Region Museum in Komárno and Project of its Reinstallation. The primary aim of each museum is making of collections accessible for the general public. The Danube Region Museum in Komárno is one of the oldest on the territory of south-west Slovakia. One of the greatest problems is the lack of funds for the creation of new exhibitions. The archaeological exhibition of the museum was created and opened in 1970. This paper presents the present state of the exhibition and possible project of its reinstallation.

Kľúčové slová: Podunajské múzeum v Komárne; archeologická expozícia; návrh reinštalácie;

Keywords: Danube Region Museum in Komárno; archaeological exposition; reinstallation project;

Prvoradým cieľom každého múzea je, resp. má byť sprístupňovanie svojich zbierok pre širokú verejnosť. Okrem krátkodobých výstav, ktoré nemusia výhradne súvisieť so zameraním múzea, majú predstavovať najdôležitejší reprezentačný produkt práve expozície. Tie sú síce projektované na niekoľko rokov, ale dôležitá je aj forma ich stvárnenia a aktuálnosť podaných informácií.

Žiaľ, expozičnú a akvizičnú činnosť môže Podunajské múzeum v Komárne, tak ako dnes väčšina krízou sužovaných múzeí štátu, vykonávať len obmedzene. Napriek tomu sa však snaží čo najskôr získať finančné prostriedky na reinštaláciu svojich expozícií, ktoré v čase svojho vzniku (1970) boli na vysokej úrovni a dokumentovali aktuálne poznatky, no v súčasnej dobe (aj vďaka nahromadeným novým zbierkovým predmetom a poznatkom o nich) je nutné ich v čo najbližšom možnom čase predstaviť v novom šate.

Komárňanské múzeum patrí medzi najstaršie múzeá na Slovensku. Jeho počiatky sa viažu k založeniu Historického a archeologického spolku Komárňanskej župy a mesta Komárna dňa 19. decembra 1886 vo veľkej sále župného domu.[2] Medzi najväčších iniciátorov založenia múzea patrili Rudolf Prohászka-Gyulai

[1] Príspevok je zhrnutím autorovej bakalárskej a diplomovej práce, obhájených na Katedre muzeológie FF UKF v roku 2013 a 2015 (školiteľ PhDr. Pavol Šteiner, PhD.).

[2] DUŠEK, Mikuláš. 70 rokov Podunajského múzea v Komárne. In Archeologické rozhledy IX. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, s. 852.

(1848 – 1906), profesor komárňanského benediktínskeho gymnázia, a Florián F. S. Rómer (1815 – 1889), jeden zo zakladateľov uhorskej archeológie.[3]

Zbierka spolku bola spočiatku uložená v „múzeu" gymnázia.[4] V roku 1889 spolok získal priestory vo veľkej sále reformovaného kolégia. Neskôr, v roku 1897, bola zbierka presťahovaná do justičného paláca a v roku 1900 bola premiestnená do Esterházyho pavilónu.[5]

Po odchode, resp. úmrtí niektorých členov spolku začala jeho činnosť upadať a v roku 1900 dochádza k jeho reorganizácii a k premenovaniu na Muzeálny spolok Komárňanskej župy a mesta Komárna.[6] Muzeálny spolok vytvoril 4 oddelenia – historické, archeologické, prírodopisné a národopisné.[7]

V roku 1911 sa spojili tri kultúrno-vzdelávacie organizácie Komárna – Muzeálny spolok, Vzdelávací spolok a Župná knižnica – a vytvorili Jókaiho vzdelávací a muzeálny spolok so starožitnou, národopisnou, výtvarnou a prírodopisnou zbierkou. Dlhoročným riaditeľom múzea sa stal mestský archivár Július (Gyula) Alapy st. (1872 – 1936). V roku 1913 dostalo múzeum a knižnica novú účelovú budovu – kultúrny palác, v ktorom sa nachádza dodnes. Po vypuknutí 1. svetovej vojny bola v budove zriadená výpomocná vojenská nemocnica, ktorá sa odsťahovala na jar 1918. Po vzniku Československej republiky tu do mája 1919 sídlili rôzne politické hnutia. Potom sa budova vrátila Spolku.[8]

Obr. 1. Kultúrny palác - hlavná budova Podunajského múzea z r. 1913 (foto Andrej Ozimy).

[3] FEHÉRVÁRYOVÁ, Magdaléna. Pôsobenie múzea v rámci spolkovej činnosti (1886 – 1945). In FEHÉRVÁRYOVÁ, Magdaléna – RATIMORSKÁ, Priska – TRUGLY, Alexander. Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986. Komárno: Oblastné podunajské múzeum, 1986, s. 11, 15.

[4] MÁCZA, Mihály. A komáromi múzeum története (1886 – 2003). In A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 23 [online]. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004, s. 325. Dostupné na internete: <http://epa.oszk.hu/01600/01610/00022/pdf/vmm_23_2004_16_macza.pdf>

[5] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 18.

[6] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 22; MÁCZA, ref. 4, s. 325.

[7] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 23.

[8] MÁCZA, Mihály. Prehľad dejín múzea (1886 – 2011). In Kolektív autorov. 125 rokov múzea v Komárne 1886 – 2011. Komárno: Podunajské múzeum v Komárne, 2011, s. 12.

V medzivojnovom období (1936 – 1940) sa Spolok na čele s Viktorom Szombathym (1902 – 1987) orientoval na posilnenie národného povedomia a organizovanie kultúry Maďarov v ČSR. Z tohto dôvodu usporiadal viaceré prednášky i výstavy, vďaka čomu sa Komárno stalo jedným z centier maďarskej menšiny.[9] Počas 2. svetovej vojny múzeum pripadlo maďarskému štátu, fungovalo takmer nezmenene a vyzývalo obyvateľstvo, aby zbieralo pamiatky na I. Československú republiku.[10]

Po reštaurácii hraníc a zrušení spolkov v roku 1945[11] preberá správu múzea československý štát[12] a v roku 1948 vzniká pod vedením Mikuláša Dušeka Okresné múzeum v Komárne, prijaté do Zväzu slovenských múzeí; v roku 1949 bolo premenované na Podunajské múzeum.[13] V roku 1967 pod správu múzea prešiel pravoslávny chrám a obytný dom, kde vznikla expozícia sakrálneho umenia. V roku 1970 múzeum vytvorilo expozíciu venovanú Franzovi Lehárovi a dejinám mesta (archeologickú a historickú). V roku 1975 bola otvorená stála výstava o Mórovi Jókaim a expozícia ľudového bývania v obci Martovce.[14]

V ďalších rokoch múzeum už trpelo nedostatkom priestorov, čo nakoniec vyriešila renovácia časti Zichyho paláca, ako aj rekonštrukcia bašty VI. pevnostného systému, ktorá v roku 1993 získala cenu EUROPA NOSTRA. V rokoch 1999 a 2000 bolo múzeum nútené vrátiť pravoslávnej cirkvi obytný dom a chrám, čím zanikla expozícia sakrálneho umenia, kvôli uloženiu týchto zbierok získava ďalšie priestory v Zichyho paláci.[15]

V apríli 2002 múzeum prešlo do správy Nitrianskeho samosprávneho kraja a v novembri 2003 sa zmenil aj jeho názov na Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne.[16] V tom istom roku získalo spolu s knižnicou priestory v zrekonštruovanej budove Ghyczyho kúrie, kde v roku 2006 zriadilo stálu obrazáreň a ďalšie výstavné, edukačné a kancelárske priestory.[17]

V októbri 2007 múzeum získava novú zriaďovaciu listinu a ňou sa jeho meno mení na Podunajské múzeum v Komárne – Duna Menti Múzeum Komárom.[18]

V priebehu roka 2011 múzeum pri príležitosti jubilejného 125. výročia založenia organizovalo rôzne podujatia a besedy, ktoré zavŕšila jubilejná veľkolepá výstava a vydanie publikácie 125 rokov múzea v Komárne 1886 – 2011. V roku 2015

---

[9] MÁCZA, ref. 8, s. 12.

[10] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 36.

[11] ŠUTAJ, Štefan – MOSNÝ, Peter – OLEJNÍK, Milan. Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: Veda, 2002, s. 115.

[12] MÁCZA, ref. 8, s. 14.

[13] RATIMORSKÁ, Priska. Múzeum v období rokov 1945 – 1984. In FEHÉRVÁRYOVÁ, Magdaléna – RATIMORSKÁ, Priska – TRUGLY, Alexander. Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986. Komárno: Oblastné podunajské múzeum, 1986, s. 47.

[14] MÁCZA, ref. 8, s. 16.

[15] MÁCZA, ref. 8, s. 18.

[16] Nitriansky samosprávny kraj. Zriaďovacia listina Múzea maďarskej kultúry a Podunajska – A magyar kultúra és Duna mente múzeuma Komárom. Uznesenie číslo 156/2003 zo dňa 21. novembra 2003. 4 s. [cit. 2012-11-06].

[17] MÁCZA, ref. 8, s. 18.

[18] Nitriansky samosprávny kraj. Dodatok č. 3 k Zriaďovacej listine Múzea maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne. Uznesenie číslo 226/2007 zo dňa 2. novembra 2007. 2 s. [cit. 2012-10-21].

múzeum otvorilo svoju prvú prírodovednú expozíciu a pripravuje sa na 130. jubileum svojej existencie.

Zrod, opis a súčasný stav expozície

Súčasná archeologická expozícia je súčasťou stálej archeologicko-historickej výstavy „Historický vývoj Komárna a okolia od praveku do roku 1849 a národopis regiónu", ktorá je v poradí už šiestou expozíciou (aj keď predošlé boli označované „len" ako výstavy zbierok). Keďže múzeum nemalo svoje vlastné priestory, museli sa tieto „výstavy" inštalovať na rôznych miestach.[19] Prvá bola v rokoch 1889 – 1897 umiestnená v reformovanom kolégiu, potom bola premiestnená do roku 1900 do justičného paláca. Po skončení Hospodárskej a priemyselnej výstavy Komárna a Komárňanskej župy sa uvoľnil pavilón grófa Mikuláša Jozefa Esterháziho.[20] Po vybudovaní účelového kultúrneho paláca v roku 1913 získalo múzeum vlastné priestory, kde vznikla stála výstava, ktorá bola v rokoch 1936, 1945, 1953 a 1955 len doplnená alebo zredukovaná.[21]

Keďže postupom času bola expozícia už zastaraná a do múzea pribudlo veľa nových zbierkových predmetov (len medzi rokmi 1945 a 1969 pribudlo viac ako 8792 ks predmetov), ktoré si zaslúžili, aby boli predstavené a vystavené verejnosti, vedenie múzea sa rozhodlo vybudovať novú expozíciu. Inštalácii novej expozície predchádzala medzi rokmi 1968 a 1970 generálna oprava celej budovy múzea, ktorá bola v dezolátnom stave ešte po 2. svetovej vojne a nasťahovaní sa rôznych iných inštitúcií. V tom istom období sa pracovníci múzea zaoberali prípravou nových expozícií, pripravovali návrhy pre prírodovednú, archeologickú, historickú a kultúrno-historickú expozíciu, ktoré mali byť umiestnené v dvoch miestnostiach na prízemí kultúrneho paláca. Na scenároch pracovali P. Ratimorská, A. Ginzery, J. Kajtár a V. Strohner. Nakoniec sa realizoval variant bez prírodovednej expozície, umiestnený na hornom poschodí.[22]

Expozíciu na slávnostnom zhromaždení otvoril vtedajší predseda SNR Štefan Fábry (1911 – 1992) dňa 16. novembra 1970, t. j. pred viac ako štyridsiatimi rokmi. Nová expozícia sa rozprestierala na ploche 470 m2 a zahŕňala výber pamiatok z praveku, rímskeho obdobia, raného stredoveku, stredovekých dejín mesta a jeho okolia, rozvoja komárňanského cechovníctva či obchodu z 18. a 19. storočia, z dejín mesta a jeho okolia od rokov 1848/1849 do roku 1918, ako aj unikátny interiér roľníckej izby z obce Martovce.[23]

V roku 1980 boli predmety vzťahujúce sa na 1. svetovú vojnu odinštalované a nahradené predmetmi etnografického charakteru.[24] Menšie úpravy v rozložení predmetov v archeologickej časti expozície urobil Alexander Trugly, ktorý v 90.

---

[19] RATIMORSKÁ, Priska – VIRÁGH, Jozef. Výstavy múzea (1886 – 1984). In FEHÉRVÁRYOVÁ, Magdaléna – RATIMORSKÁ, Priska – TRUGLY, Alexander. Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986. Komárno: Oblastné podunajské múzeum, 1986, s. 164.

[20] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 18, 25.

[21] RATIMORSKÁ – VIRÁGH, ref. 19, s. 164.

[22] RATIMORSKÁ, ref. 13, s. 55, 56.

[23] RATIMORSKÁ, ref. 13, s. 57.

[24] RATIMORSKÁ – VIRÁGH, ref. 19, s. 164.

rokoch doplnil expozíciu o avarské nálezy z komárňanskej lodenice, a v roku 2009 Marek Gere, súčasný kurátor pravekej zbierky, chronologicky upravil rozmiestnenie niektorých predmetov podľa najnovších poznatkov.

Tvorkyňou veľkej časti expozície je archeologička Priska Ratimorská, dlhoročná pracovníčka múzea a niekdajšia odborná pracovníčka na Katedre archeológie na UKF v Nitre, dnes aktívna dôchodkyňa. Menšiu, avarskú časť vytvoril jej kolega A. Trugly.

Expozícia je inštalovaná v dvoch väčších a jednej menšej miestnosti a zaberá plochu približne 250 m2. Obom väčším miestnostiam dominuje veľkopriestorová vitrína, resp. zasklený komplex drevených políc a priečok zakrytý sadrokartónovým stropom s osvetlením, členený na niekoľko samostatných oddielov, umiestnený približne v strede každej miestnosti. Na stenách sú umiestnené panely s pravidelnými štvorcovými rozmermi (100 x 100 cm) so sprievodnými textami a s dopĺňajúcim obrazovým materiálom, ako sú mapy, nákresy či fotografie vystavených predmetov, archeologických lokalít a historických súvislostí danej doby. Niektoré panely sú ako keby vrstvené na seba menším podstavcom, vďaka čomu vystupujú do priestoru a vytvárajú trojrozmerný efekt.

Podsvietenie panelov a predmetov vo vitrínach sa realizuje pomocou neónových žiariviek. Popri stenách vedie stupienok, pokrytý sivým kobercom, na ktorom sú voľne umiestnené nádoby väčších rozmerov a architektonické články.

Všetky miestnosti sú na podlahe pokryté sivým kobercom. Steny sú všetky natreté nabielo a naspodku sú obložené jedným radom žltých obkladačiek. Strop vo väčších miestnostiach je zrekonštruovaný a znížený sadrokartónovým obkladom, vybavený neónovými svietidlami s optickou mriežkou. V menšej miestnosti je bez rekonštrukcie.

Miestnosť venovaná pravekým dejinám

Obr. 2. Pohľad na časť vitríny s pravekými nálezmi (foto Andrej Ozimy).

Táto miestnosť je zo všetkých miestností najväčšia (1410 x 925/860 cm). Sú tu vystavené predmety reprezentujúce dejiny mesta a regiónu od najstarších čias po prelom letopočtov, t. j. od najstaršieho paleolitu po mladšiu dobu železnú – laténsku.

Expozícia sa začína pri vchode z točitého schodiska vedúceho z prízemia, resp. z dvora múzea. Na paneloch po stranách stien sú sprievodné popisy a vyobrazenia niektorých zaujímavých predmetov z expozície, ako aj fotografie z archeologických výskumov realizovaných v oblasti pôsobenia múzea (i mimo neho) a taktiež mapa západnej polovice Slovenska s vyznačenými obcami s pravdepodobne pravekými lokalitami (chýba popis).

Po obvode miestnosti je umiestnených 9 plochých nástenných vitrín, ktoré majú rovnaké rozmery ako panely so sprievodným textom, aby dotvárali jednotnosť. Predmety sú v nich inštalované takto:

1. kamenné sekeromlaty, úštepy a jadrá rôznych tvarov, parohovinové a kamenné predmety reprezentujúce najstaršie obdobie ľudských dejín, ako aj nákres znázorňujúci výrobu úštepov a pästných klinov;
2. fragmenty rôznych nádob reprezentujúce najstaršiu výrobu keramiky na území Komárňanského okresu; okrem toho aj tri menšie pohárovité nádoby z lokality Bajč-Vlkanovo (táto vitrína má dvojnásobnú šírku – 100 x 200 cm);
3. bronzové šperky (zlomky náhrdelníka, prstene, náušnice), ihlice a sekery zo staršej doby bronzovej z obce Nesvady;
4. bronzové šperky (náramky, náramenníky, ihlice, závesky náhrdelníkov či záušnice) a súčasti odevu zo strednej doby bronzovej zo Svätého Petra;
5. bronzové zbrane – hroty kopijí, sekery a sekerky (s vejárovitým a dlátovitým ostrím či s tuľajkou), fragment meča a dýky z mladšej doby bronzovej z Chotína;
6. bronzový súbor streliek, zubadlo, fragmenty hrotu kopije a nožíka, náramky, záušnice a ozdoby, dve kostené násady nožov, dva hlinené prasleny z doby halštatskej z Chotína;
7. železné výrobky – nožnice, náramky, spona, sekera, nože a ihlice z doby laténskej z Chotína;
8. šperky keltskej ženy – puklicové nánožníky, retiazka so sponami, spony, náramky, lignitový náramok z Chotína a Bajča;
9. vojenský výstroj keltského vojaka – hroty kopijí, bodka kopije, puklice zo štítu, reťaz na meč a meč z Chotína.

Na stupienku popri stenách pod vitrínami je voľne umiestnených jedenásť väčších hrncovitých nádob z neolitu, eneolitu a z doby bronzovej z lokalít v Hurbanove (Abadomb a Bohatá), Patinciach a Komárne, ktoré si návštevník môže prehliadnuť zblízka.

V strede miestnosti sa nachádza veľká vstavaná vitrína rozdelená na dve časti – väčšiu a menšiu. Väčšia časť je tiež rozdelená na dve časti. Ľavá, menšia časť je stupienkovito rozdelená na štyri časti, kde sú umiestnené nádoby a rôzne časti keramiky z mladšej doby kamennej z Bajča-Vlkanova. Pravá, väčšia časť

je tvorená menšou vyvýšenou plochou s keramickým materiálom zo strednej doby bronzovej zo Svätého Petra a Patiniec a konštrukciou políc a priečok esovite konštruovaných, na ktorých sú umiestnené nádoby rôznych veľkostí a tvarov z mladšej a neskorej doby bronzovej z Chotína, z doby halštatskej tiež z Chotína a z doby laténskej z Bajča, Hurbanova-Bacherovho majera a Chotína.

Pravá časť komplexu je menšia a tvoria ju štyri zvislé otvory (30 x 100 cm) v stene konštrukcie, delené sklenými poličkami na niekoľko častí. Sú tu inštalované šperky ako bronzové spony (Chotín, Bajč) a lignitový náramok (Chotín), náramky (Chotín, Bajč) a nánožné puklicové kruhy a náramky (Chotín) z doby laténskej a náhrdelníky a náramky (Chotín) z doby halštatskej.

Miestnosť venovaná rímskemu obdobiu

Obr. 3. Pohľad na vitrínu s nálezmi z doby rímskej (foto Andrej Ozimy).

Ďalšia výstavná miestnosť, druhá najväčšia (1080 x 860 cm), je venovaná príchodu Rimanov na naše územie, resp. rímskym pamiatkam v okrese Komárno, ako aj vplyvu na toto územie. Je však iróniou, že veľká väčšina vystavených predmetov nepochádza zo súčasného územia Komárňanského okresu, ale z južnej, zadunajskej časti bývalej Komárňanskej župy, ktorej územie bolo súčasťou Rímskej ríše. Väčšina predmetov pochádza z rímskeho tábora v Ószőnyi-Brigetiu alebo z neurčiteľného miesta,[25] ale mnohé sú aj z ižianskeho Leányváru.[26] O mnohé

[25] RATIMORSKÁ, Priska. Dejiny archeologického zbierkového fondu. In FEHÉRVÁRYOVÁ, Magdaléna – RATIMORSKÁ, Priska – TRUGLY, Alexander. Sto rokov múzea v Komárne 1886 – 1986. Komárno: Oblastné podunajské múzeum, 1986, s. 71, 76.

[26] TÓTH KURUCZ, János. A leányvári ásatások fojtatása 1908-ban. In A Komáromvármegyei és városi Múzeum Egyesület 1908-évi Értesítője XXII. (XIV.). Komárom: Spitzer Sándor könyvnyomdája, 1909, s. 52, 54.

predmety z tohto obdobia však múzeum prišlo v roku 1951, keď povereníctvo školstva a osvety dalo súhlas na ich odčlenenie a odvoz do Slovenského múzea v Bratislave.[27]

Ľavá časť miestnosti po vstupe je venovaná trom výjavom rímskych vojsk zo stĺpa Marca Aurelia v Ríme, ktoré sú zostavené zo 6 panelov (100 x 100 cm) zoradených v dvoch radoch po troch (teda 200 x 300 cm). Horný rad panelov je umiestnený ďalej od steny, čím vzniká trojrozmerný efekt. Prvý výjav zobrazuje rímskych vojakov prechádzajúcich Dunaj po loďkovom moste, nasleduje výjav so „zázračným bleskom" a výjav s dobývaním kvádskej dediny. Medzi prvým a druhým výjavom je umiestnená plochá nástenná vitrína s ozdobami a fragmentmi sošiek z terakoty. Na stupienku pod panelmi a vitrínou sú voľne umiestnené architektonické články, kus náhrobku s nápisom, zlomok stély s vyobrazením ženy a falusu a jeden veľký mažiar – mortárium.

Na stene vpravo od vstupu sú dva panely venované rímskemu vojenskému táboru v obci Iža, kde viedol v rokoch 1906 – 1909, 1912 a 1913 výskum archeológ-amatér János Tóth Kurucz (1878 – 1969), miestny rodák.[28] Ďalej je tu mapa Európy s vyobrazením rozšírenia pravekých kultúr. Aj tu je stupienok, na ktorom je na podstavci umiestnená maketa časti baraku z kamenného tábora.

Aj tejto miestnosti dominuje veľký vitrínový komplex, tiež rozdelený na dve časti. Ľavú, menšiu časť opäť tvorí esovitá konštrukcia políc a priečok, na jej ľavej strane sú umiestnené tehly s kolkami a rôznou výzdobou a bronzové plechové nádoby, vedrá, cedák s paterou či zrkadlo. Na pravej strane tejto časti sú inštalované ozdobné architektonické články a ukončenia striech, časti sôch a sošiek rímsko-provinciálneho pôvodu a rôzne nádoby. Pravá, väčšia časť vitríny je poličkami a priečkami tematicky rozdelená na tri časti. Prvú časť tvoria vystavené luxusné nádoby terry sigillaty rôznych tvarov a jedna amfora. V druhej, stredovej časti sa nachádza niekoľko exemplárov sivej keramiky, ako sú misky, šálky, poháriky, džbány. Je tu tiež vystavená jedna mierne deformovaná luxusná bronzová nádoba s držadlom. Tretia časť je plná luxusných predmetov. Je tu umiestnená panónska keramika, rôzne typy spôn, drobné bronzové plastiky, kostené predmety (ihlice, hrebeň, hracie žetóny), torzo bronzovej sošky, rôzne kovania a úchyty z debničiek, sklené nádoby, lekárske a lekárnické predmety (lyžice, ihly, pinzety), rôzne bronzové predmety a ozdoby (ihlice, prstene, náramky, nášivky, závesky, zvončeky). Na stupienku pod poličkami sú umiestnené kruhové a štvorcové tehly a tubulus z podlahového vykurovania, ako aj krycie škridlice – teguly – s hrebeňovou škridlou – imbrexom.[29] Bočná časť tohto komplexu je riešená sadrokartónovou konštrukciou, kde je umiestnená sadrová maketa odkrytých základov stavieb rímskeho tábora v Iži-Leányvári, ďalej sadrová maketa vstupnej brány a maketa západnej časti pravdepodobne kasárenskej budovy (chýba popis). Na ďalšej polici sú umiestnené dva fragmenty architektonických článkov.

---

[27] RATIMORSKÁ, ref. 25, s. 78.

[28] BORHY, László a kol. Kelemantia-Brigetio. Po stopách Rimanov na Dunaji. Sprievodca. Iža. Kelemantia: Obecný úrad, 2001, s. 30.

[29] BAZOVSKÝ, Igor. Tehla v dobe rímskej [online]. 2011. Dostupné na internete: <http://www.laterarius.sk/stranky/posts/tehla-v-dobe-rimskej37.php>.

Miestnosť venovaná avarskej dobe

Obr. 4. Pohľad na miestnosť s nálezmi z obdobia Avarského kaganátu (foto Andrej Ozimy).

Táto miestnosť je zo všetkých najmenšia (750 x 420 cm), je tu inštalovaných najmenej predmetov a tvorí prechod medzi archeologickou a historickou expozíciou, t. j. zachytáva obdobie medzi dobou rímskou a včasným stredovekom.

Táto časť expozície je najmladšia, bola inštalovaná v 90. rokoch tak, aby dizajnom dotvárala jednoliatosť s ostatnými časťami expozície. Je celá tematicky venovaná dobe avarskej a Avarom na území mesta Komárno. Predmety pochádzajú z archeologického výskumu v Komárne-Lodenici. Najprv boli prezentované na výstave „Avarské nálezy v Komárne – pohrebisko pri Lodeniciach".[30]

Aj tu je popri stenách stupienok, na ktorom je umiestnených päť stolových vitrín, od vstupu na pravej strane tri, na ľavej dve. Na pravej strane sú v nich inštalované nasledujúce predmety:

1. tri nádoby – dva džbány tzv. žltej keramiky (jeden s rúrkovitou výlevkou) a jeden pohár tzv. šedej keramiky;
2. rekonštrukcia koženého opaska s kovaniami;
3. pozlátené bronzové kovania opaskov rôznych tvarov a funkcií (jazykovité, vrtuľovité, postranné), ako aj pracky a nákončia.

Medzi 1. a 2. stolovou vitrínou je inštalovaná plochá nástenná vitrína so železnými hrotmi kopijí, zubadlom, strmeňmi a kostenými obloženiami z reflexného luku.

Vo vitrínach na ľavej strane sú predmety inštalované takto:

4. pozlátené bronzové kovania z konského postroja (z ohlávky a remeňov), ako aj faléra a držiak chochola;
5. pozlátené bronzové faléry a súčasti konského postroja.

[30] TRUGLY, Alexander. Avarské nálezy v Komárne – pohrebisko pri Lodeniciach. Katalóg. Komárno: Oblastné podunajské múzeum, 1990. 28 s.

Panely s popismi aj tu dopĺňajú fotografie nálezov a nálezových situácií z lokality.

Zhodnotenie súčasného stavu expozície

Myslíme si, že prvoradým problémom (alebo skôr nedostatkom) celej expozície je jej umiestnenie na poschodí múzea, keďže návštevníci musia prekonávať niekoľko schodov. Záujemcovia s obmedzenou možnosťou pohybu a telesne postihnutí takto nemajú príležitosť dostať sa sem, keďže bezbariérový prístup ani pri vchode do budovy, ani prostredníctvom posuvných plošín na schodiskách nie je vybudovaný. V prípade vozičkárov, ktorí sa sem dostanú len s asistenciou, môžu nepríjemne pôsobiť aj prahy dverí, ktoré niekedy robia problémy aj zdravým návštevníkom. Toto však nemožno vyčítať tvorcom expozície, veď budova múzea a jej interiér boli projektované a postavené dávno pred inštalovaním výstavy,[31] a aj keď bola budova projektovaná priamo pre účely múzea, v tom čase zrejme nepočítali s týmito problémami. Zrakovo postihnutí návštevníci sú z dôvodu absencie popisov v Braillovom písme a audiosprievodcu celkom závislí od sprievodcov a rodiny. Tiež je ale nutné podotknúť, že takéto popisy či audiosprievodcov pre slabozrakých možno nájsť len v malom počte slovenských múzeí.

Vstup do expozície je možný dvoma spôsobmi, a to buď točitým schodiskom z krátkodobých výstav, alebo priamo z chodby na poschodí, pričom návštevník musí prejsť takmer cez celú expozíciu, vďaka čomu si ju môže v rýchlosti prezrieť a tým sa stráca moment prekvapenia.

Čo sa týka celkového riešenia inštalácie, je tu podľa nášho názoru nedostatočne, resp. nie celkom vhodne využitý priestor. Dominantou dvoch väčších miestností majú byť veľké vitríny, ich umiestnenie to ale úplne nenaznačuje. Najväčším nedostatkom ich umiestnenia je ich blízkosť k oknám. Autori pravdepodobne chceli takto využiť prírodné osvetlenie predmetov, ale odrážajúce sa svetlo len zbytočne ruší a bráni v pohodlnom nazeraní. A priestor medzi stenou miestnosti a vitrínou je úzky, čo len znásobuje nepohodlnosť prehliadky. Naopak, tam, kde je dostatočný priestor na prezeranie vytvorený už konštrukciou vitríny, je ponechaný ďalší voľný priestor, ktorý by sa dal využiť celkom ináč.

Aj celá konštrukcia vitríny je atypická. Tento fakt však nemusí byť hlavným problémom, ide tu o odklon od všeobecného, čo len zvyšuje jej zaujímavosť a príťažlivosť, no je tu niekoľko vecí, ktoré nevyhovujú súčasným trendom výstavníctva. Najväčšou prekážkou je nízke (takmer na úrovni podlahy) alebo príliš vysoké (miestami aj 180 cm) umiestnenie predmetov, a tak sa návštevník musí nakláňať alebo naťahovať, aby niečo videl. Ako píše F. Waidacher,[32] priemerná výška dospelého človeka je 155 – 165 cm, návštevníka na vozíčku 115 – 125 cm a dieťaťa od 100 cm. Aj keď sa k týmto údajom pripočíta zorný uhol 130°, predsa len sú niektoré predmety príliš vysoko či nízko.

[31] FEHÉRVÁRYOVÁ, ref. 3, s. 30.

[32] WAIDACHER, Friedrich. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava: SNM, 1996, s. 279.

Niektoré police sú dokonca až tak nízko nad sebou, že v tomto úzkom priestore predmety pôsobia, ako keby tam boli vtlačené. Sú aj také predmety, ktoré sa nedajú dobre vidieť ani z jednej strany. Na druhej strane však aj samotné rozmiestnenie predmetov a ich miestami až prehnaná hustota či väčšia vzdialenosť (občas navyše bez ďalšieho popisu) pôsobia odradzujúco a izolovane. A na niektorých miestach sa nedbalo ani na dostatočne presné umiestnenie skiel, čím vznikli škáry široké aj jeden a viac centimetrov, dôsledkom čoho je nedostatočné utesnenie a ochrana predmetov pred prachom či možným narušením celej vitríny.

Je možné, že týmto spôsobom chceli autori znázorniť komplikovaný vývoj ľudských dejín ako labyrint rôznych ciest a prekážok, ktorými naši predkovia museli prechádzať. A hustotou predmetov chceli len ukázať zručnosť a duchovnú vyspelosť ich tvorcov, avšak bez dostatočnej kontextualizácie je ich výpovedná hodnota takmer nulová, hoci v dobe vzniku expozície sa jej ešte taká dôležitosť nepripisovala.

Pre návštevníka nepoznajúceho dejiny dopodrobna však môže táto hustota a neusporiadanosť vyvolať tak trochu zmätok, a aj keď sprievodný text približuje jednotlivé obdobia, podľa rozmiestnenia a usporiadania tvoria predmety akoby jeden celok. Pri niektorých nádobách a pri predmetoch v nástenných vitrínach sú popisy s uvedeným obdobím, z ktorého pochádzajú, no bližšie k ich funkcii sa nevyjadrujú.[33] Takto si teda návštevník bez odborného výkladu musí ich funkciu vysvetliť sám.

Stupienok vedúci popri stenách má pravdepodobne upozorniť na zaujímavé predmety väčších rozmerov, ale jeho výška (15 cm) núti návštevníka nakloniť sa, aby lepšie videl, a jeho šírka (153 cm) len zbytočne zaberá priestor. A aj predmety na ňom vystavené by si zaslúžili lepšiu prezentáciu. Niektoré sú dokonca umiestnené tak, aby zakrývali opadanú omietku či dvierka komína.

Expozícia má svoje nedostatky. Sú to buď také, ktoré sa dajú vyriešiť jednoduchým zákrokom, alebo aj také, ktoré si vyžadujú dlhšie a finančne náročnejšie riešenie.

Nejde tu napríklad len o zastarané pokrytie podlahy, staré obkladačky či visiace vedenie svetelných zdrojov, ale aj o neestetické umiestnenie hasičských zariadení, ktorých stanovište musí byť podľa § 18 ods. 8 vyhlášky č. 719/2002 Z. z.[34] viditeľné a trvale prístupné, čo však neznamená, že musia biť do očí na ráme dverí vo výške 1,5 m. Ďalším neesteticky vyriešeným prvkom sú ponechané podpery radiátora vyčnievajúce zo steny, ktoré môžu spôsobiť aj zranenie návštevníka.

Pri prechádzaní výstavou môže na návštevníka zlým dojmom pôsobiť aj praskajúca podlaha pod jeho nohami či zvuk odlepujúceho sa koberca, ktorý už len svojou sivou farbou pôsobí pochmúrne, a ani ošúchané a vychodené miesta nepôsobia dobre. A prah, ktorý je celý pokrytý týmto kobercom, môže spôsobiť

[33] Napríklad pri vystavených častiach zbraní (ako hroty kopií a meč) a úlomkov z puklice štítu či časti skorodovaného reťazového opaska popis „vojenský výstroj keltského bojovníka“ nie celkom presne popisuje vystavené predmety.

[34] Vyhláška č. 719/2002 Z. z. Ministerstva vnútra Slovenskej republiky z 12. decembra 2002, ktorou sa ustanovujú vlastnosti, podmienky prevádzkovania a zabezpečenie pravidelnej kontroly prenosných hasiacich prístrojov a pojazdných hasiacich prístrojov.

potknutie, keďže splýva s podlahou a návštevník si ho nemusí pri prechádzaní všimnúť. Rušivo môže pôsobiť aj nepríjemný zvuk vychádzajúci zo zastaraného osvetlenia, čo môže znepríjemniť celú návštevu a tým odpútať pozornosť od prehliadky. Pri skupinovej návšteve a pri počúvaní odborného výkladu lektorky sú tieto maličkosti takmer nepovšimnuteľné a návštevníkovi, ktorého zaujme prehliadka, to nemusí prekážať.

Čo sa týka nástenných panelov so sprievodnými textami, tie sú už miestami neaktuálne, keďže od ich inštalovania sa zistili, resp. zmenili mnohé informácie týkajúce sa danej problematiky. Ide o nové poznatky z ešte aj dnes trvajúcich výskumov či nové datovanie jednotlivých období. Najväčšou prekážkou je, že miestami sú texty všeobecné či stručné, čím na paneloch vzniká voľné, nevyužité miesto. Ich umiestnenie je v rôznych výškach, zväčša do dvoch metrov, no sú aj také, ktoré sú vyššie a v rôznych zorných uhloch, v dôsledku čoho sa stávajú ťažko čitateľnými. Aj keď na druhej strane treba podotknúť, že podľa doterajších výskumov popisné texty číta len okolo 5 percent návštevníkov, no toto číslo vo veľkej miere ovplyvňuje práve vhodné usporiadanie týchto prvkov[35], ale predovšetkým nálada a mentalita návštevníka.

Tieto sprievodné texty dopĺňajú panely s vyobrazeniami rôznych predmetov z expozície, nákresy z archeologických výskumov či všeobecne zamerané mapy, pri väčšine ktorých chýba popis či legenda, a tak návštevník bez výkladu nemá tušenia, o čo ide.

Pri popisoch vo všeobecnosti by sme kriticky hodnotili ich „iba" dvojjazyčnú mutáciu, t. j. slovenskú a maďarskú formu, v dôsledku čoho sa návštevníci zo zahraničia nedozvedia o predmetoch takmer nič, ak nedostanú výklad v cudzom jazyku. Bolo by namieste umiestniť sem aj (aspoň) anglickú verziu popisov, resp. aj/alebo nemeckú, keďže v posledných rokoch aj z vlastnej skúsenosti vieme, že mesto a jeho pamiatky navštevuje čoraz viac nemecky, ale aj inými jazykmi hovoriacich turistov.

V miestnosti venovanej rímskemu obdobiu je inštalovaný aj súbor troch výjavov s rímskou tematikou. Aj tu sú popisy stručné a nehovoria nič o ich pôvode a lokalite. Pri druhom výjave musíme podotknúť, že pri jeho inštalácii sa zrejme nekládol dôraz na postupnosť jednotlivých panelov, keďže dolný rad je premiešaný a jeden panel je dokonca umiestnený hlavou dole.

Návrh scenára novej archeologickej expozície[36]

Od sprístupnenia súčasnej expozície teda ubehlo už dostatok rokov na to, aby bola preinštalovaná a zmodernizovaná. Podľa slov vedenia, ako aj kurátorov expozície má múzeum dostatok iného archeologického materiálu, ktorý by bolo vhodné verejnosti predstaviť. Preto nevidíme z tejto stránky veľké obmedzenia. V prípade vzácnejších predmetov či takých, ktoré sú v horšom stave, do úvahy prichádza aj vytvorenie ich kópií či replík, ktoré by sa mohli stať aj súčasťou in-

[35] WAIDACHER, ref. 32, s. 262.

[36] Táto časť príspevku neobsahuje celý návrh autora. Ten sa nachádza v diplomovej práci OZIMY, A. 2015. Návrh novej archeologickej expozície v Podunajskom múzeu v Komárne. Nepublikovaná diplomová práca. Nitra: UKF v Nitre, 2015. 103 s.

teraktívnej časti expozície. Ako vhodný doplnkový materiál sa určite osvedčia aj makety objektov či fotografie z archeologických výskumov, prípadne aj kresbové či iné obrazové rekonštrukcie.

Ideový obsah navrhovanej novej expozície sme sa rozhodli zachovať. Teda aj v našom prípade bude zahrnovať obdobie dejín mesta a regiónu od najstarších archeologicky doložených čias až po záver raného stredoveku, teda po koniec 10. storočia, keď sa nielen územie Komárna a Komárňanského okresu, ale aj územie celého Slovenska stalo súčasťou nového kráľovstva – Uhorska.

Hlavným cieľom novej expozície bude prostredníctvom nového, moderného zariadenia a prezentovania sprístupniť súčasné i doteraz nevystavené zbierkové predmety takým spôsobom, aby sa o ich pôvode a funkcii návštevníci dozvedeli čo najjednoduchším a najprístupnejším spôsobom.

Čo sa týka výberu a usporiadania priestorov pre expozíciu, rozhodli sme sa zachovať súčasný stav, keďže múzeum nedisponuje žiadnymi inými vhodnými miestnosťami. Teda vstup do expozície bude aj naďalej cez točité schodisko z prízemia a bude sa postupovať cez dve veľké miestnosti do menšej a odtiaľ ďalej do historickej časti expozície. Jedinou navrhovanou zmenou je pretvorenie priestoru toaliet na výstavné účely. Keďže sa toalety nachádzajú aj na prízemí budovy pri vstupe do výstavných priestorov, nie je nutné, aby sa nachádzali aj na poschodí. Týmto by múzeum získalo ďalších cca 14 m2 výstavnej plochy a v prípade plánovaného vybudovania výťahu v priestore malého dvora vedľa toaliet[37] by vznikol dostatočný voľný priestor na pohodlný pohyb pri nástupe i výstupe z neho **(obr. 5)**.

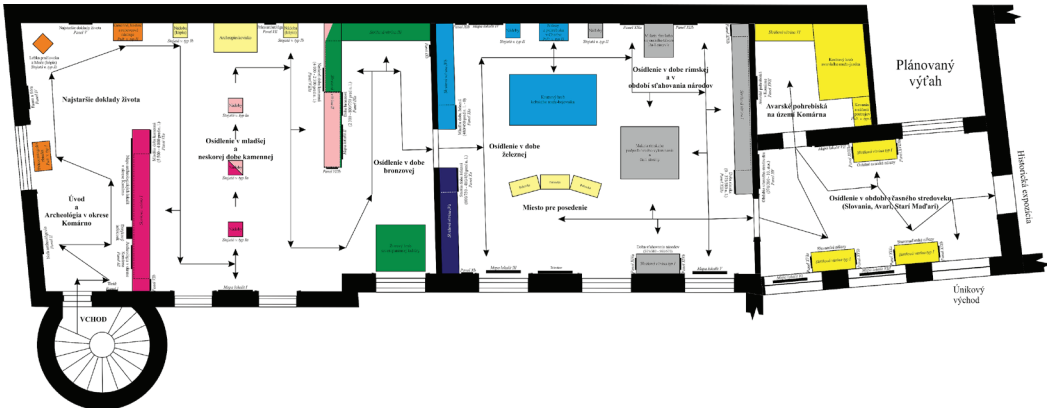

Obr. 5. Návrh nového rozloženia mobiliáru a trasy prehliadky (autor Andrej Ozimy).

Dnes už väčšina múzeí na Slovensku začína do svojich súčasných alebo vynovených či úplne reinštalovaných expozícií zavádzať moderné prvky prezentovania. Aj my sme sa do nášho návrhu snažili zakomponovať také prvky, ktoré by sa aspoň sčasti vyrovnali celoslovenskému trendu. Okrem nového výstavného mobiliára, ktorý je najdôležitejšou súčasťou expozície s vystavovanými autentickými zbierkovými predmetmi, to budú rekonštrukcie odevov, budov a objektov

[37] Ústna informácia so súhlasom J. Csütörtökyho zo dňa 13. 2. 2014.

preskúmaných počas archeologických výskumov, ďalej prezentovanie predmetov v autentickom prostredí v kontexte svojho pôvodného použitia, ale aj nové moderné technické sprístupnenie a informačný systém pre návštevníkov, ako je audiosprievodca či infokiosk s dotykovou obrazovkou.

Nosiče textových informácií

Podrobným textovým informáciám podávaným návštevníkom sme v našej práci nevenovali pozornosť, pretože takýto rozbor si vyžaduje oveľa rozsiahlejšie rozpracovanie a štúdium odborne zameranej literatúry venovanej danému historickému obdobiu či lokalite a na spracovanie týchto informácií je nutná spolupráca s kurátormi a odborníkmi ma danú oblasť. Poznamenávame však, že keďže podľa posledných prieskumov číta všetky popisné texty len 5% návštevníkov,[38] nemali by byť siahodlhé a s nepodstatnými informáciami, ale stručné, jasné a zrozumiteľné.[39] Obsiahlejšie informácie o predmetoch a dejinných súvislostiach by sa preto mohli nachádzať v tlačenom sprievodcovi alebo v hovorenej reči sprievodcov.

Preto sme našu pozornosť zamerali predovšetkým na spôsob podania týchto informácií tak, aby boli ľahko prístupné všetkým alebo aspoň veľkej väčšine rôznych skupín návštevníkov. V tomto smere sme sa snažili držať odporúčaní a rád vydaných *Medzinárodnou radou múzeí (ICOM)* v publikácii *Muzea pro všechny*.[40]

Hlavné texty k jednotlivým častiam expozície budú na paneloch umiestnených priamo na stene miestnosti alebo na vitríne. Budú pozostávať z dvoch rovnako veľkých panelov vyhotovených z ľahčených dosiek Kapa®line s rozmermi 85 x 40 x 0,5 cm. Tieto sendvičové dosky s penovým jadrom a obojstranne pokryté vrstvou bieleho matného chrómokartónu sú vhodné nielen na digitálnu tlač textu, ale aj obrazového materiálu.[41] Panely budú umiestnené vedľa seba tak, aby medzi nimi vznikla medzera široká 2 cm. Ich horná hrana bude vo výške 185 cm od podlahy (keďže odporúčaná najvyššia hranica je 190 cm)[42], a to tak na stenách, ako aj na vitrínach. Pod nimi bude umiestnená úzka hranolová lišta s priemerom 2 x 2 cm a dlhá 84 cm. Text pre jednotlivé mutácie bude na každom z panelov rozdelený na dva rovnako veľké bloky, široké 34 cm a vysoké 39 cm, a označený malými zástavami jednotlivých jazykov. Na pravom paneli bude slovenská a pod ňou maďarská verzia, na ľavom paneli anglická a pod ňou nemecká mutácia.

Aj v prípade štýlu, typu a veľkosti použitého písma sme sa riadili odporúčaniami Medzinárodnej rady múzeí. Vzhľad písma sme pre všetky texty, popisky, nadpisy a podnadpisy zvolili Arial a veľkosť 16 bodov, v prípade reliéfnych textov označujúcich názvy stanovísk a období na vitrínach to je typ Arial Black a veľkosť 98 bodov (teda veľkosť veľkého tlačeného písma bude 2,5 cm).

---

[38] WAIDACHER, ref. 32, s. 262.

[39] WAIDACHER, ref. 32, s. 287.

[40] BRYCH, Vladimír (ed.). Muzea pro všechny. Příručka k fyzické a smyslové dostupnosti muzeí. Praha: Asociace muzeí a galerií ČR a Český výbor ICOM, 2003, s. 28 – 39.

[41] http://www.hsw.cz/katalog/kapa-line/

[42] BRYCH (ed.), ref. 40, s. 32.

Texty, resp. informácie k vystaveným predmetom v pultových vitrínach a k mapám lokalít budú umiestnené na malých tabuľkách, ktoré budú pripevnené k vitríne alebo na stenu dvoma malými trojuholníkovými nožičkami. Tieto tabuľky budú vyhotovené z drevených preglejok hrubých 0,5 cm a s rozmermi 25 x 8 cm. Plocha pre text bude mať čiernu farbu a bude ju lemovať 3 mm okraj rovnakej farby ako vitríny. Text bude mať bielu farbu, písmo typu Arial a veľkosti 11 b, takisto bude rozdelený do štyroch blokov podľa jazyka.

Vitríny

Vitríny alebo v cudzojazyčnej literatúre známejšie ako výstavné skrine[43] predstavujú jeden z najpreferovanejších a najdôležitejších múzejných mobiliárov, v mnohých múzeách tvoria základnú jednotku výstav a expozícií. Ich prítomnosť nie je nevyhnutnosťou, ale uložením predmetov v nich sa umožňuje prirodzenejšie vystavovanie a ochrana pred mnohými faktormi, ako je napr. slnečné žiarenie, prach, výkyvy teploty a vlhkosti prostredia a najmä poškodenie či odcudzenie.

Takýto typ výstavného mobiliára dominuje predovšetkým na výstavách a v expozíciách venovaných archeológii, etnológii, histórii, ale aj prírodovede.[44] Je to spôsobené najmä tým, že sa tu vystavujú originálne zbierkové predmety, ktoré sú chránené a cenené najmä pre ich výpovednú hodnotu, pričom ich poškodenie môže vyvolať trvalé škody v našom dedičstve. Dnes už existuje takmer nekonečné množstvo typov a variácií, s ktorými sa dá narábať pri vytváraní výstav i expozícií, avšak dajú sa rozdeliť na dve základné skupiny: 1. vyrobené na mieru a 2. vyrobené v typizovaných variantoch. Každá skupina má svoje kladné aj záporné stránky, a preto je rozhodujúce, pre aký variant sa daná inštitúcia rozhodne. Ideálne je zrejme využitie oboch skupín.

Keďže v súčasnosti sú takmer všetky predmety v expozícii vystavené v dvoch veľkorozmerných vitrínach a v menších nástenných a stolových, ktoré nie sú najvhodnejšie a najpraktickejšie, rozhodli sme sa do nášho návrhu zaradiť nové, samostatne stojace menšie pultové i väčšie skriňové vitríny, aby spĺňali nasledujúce kritériá:

– budú mať pevnú a stabilnú konštrukciu a jednotný dizajn,
– poskytnú dostatok priestoru i na predmety väčších rozmerov, pre obrazový, prípadne i textový sprievodný materiál,
– bude v nich možné inštalovať bodové osvetlenie,
– predmety budú chránené pred prachom a vonkajšími činiteľmi,
– pre kurátorov bude prístup k predmetom jednoduchý,
– budú ľahko prístupné pre všetky skupiny návštevníkov,
– poskytnú komfort a nebudú brániť v pohodlnom prezeraní a v trase prehliadky.

Podľa týchto kritérií a po návšteve viacerých domácich i zahraničných múzeí sme teda navrhli 2 typy pultových vitrín (rozmery 100 x 60 x 100 cm), 2 typy

[43] HAHN, Till. Display Cases. In LORD, Barry – LORD, Gail Dexter. The Manual of Museum Exhibitions. Lanham – Oxford: AltaMira Press, 2001, s. 198.
[44] HAHN, ref. 43, s. 198.

stojatých vitrín (rozmery 52 x 97 x 52 cm a 52 x 240 x 52 cm), 1 typ univerzálnej skriňovej vitríny (rozmery 154 x 240 x 68 cm) a 7 na mieru konštruovaných skriňových vitrín (rozmery I: 554 x 240 x 60 cm; II: 496 x 240 x 60 cm; III: 315 x 240 x 60 cm; IVa: 352 x 240 x 60 cm; IVb: 349 x 240 x 60 cm; V: 588 x 240 x 60 cm; VI: 204 x 240 x 60 cm).[45]

Rekonštrukcie a makety

L. Kesner[46] tvrdí, že „*expozícia je médium, ktoré transformuje čosi, čo kedysi žilo alebo fungovalo v určitom prostredí a slúžilo určitému účelu..., videnie a porozumenie však v podstatnom zmysle nebude úplné, pokiaľ divák nezíska taktiež určitú predstavu o tomto pôvodnom prostredí či o okolnostiach, v ktorých organizmus alebo objekt existoval, než sa stal múzejným exponátom*“. Z toho vyplýva, že tzv. kontextualizácia, čiže vsadenie predmetu do jeho akéhosi pôvodného prostredia, kontextu, je v dnešnom ponímaní výstavníctva veľmi dôležitá, no v niektorých smeroch predstavuje nerealizovateľnú alebo veľmi náročnú formu prezentácie. Preto sme sa aj my do nášho návrhu rozhodli zakomponovať také prvky, ktoré by návštevníkom ukázali niektoré vystavené predmety v ich „pôvodnom“ kontexte. Keďže vytváranie diorám v daných priestoroch nie je možné, budú túto formu výstavníctva okrem kresbových rekonštrukcií obydlí, jednotlivých predmetov, odevu ľudí a i. predstavovať aj rekonštrukcie troch hrobov a dve makety.

Rekonštrukcie hrobov

Do nášho návrhu sme sa rozhodli zakomponovať už v našej bakalárskej práci predstavené dva hroby – jeden žiarový (popolnicový) a jeden kostrový – a pridať k nim ďalší kostrový hrob muža, pochovaného aj s jeho koňom (tzv. jazdecký hrob).

Základ každej rekonštrukcie hrobu bude tvoriť drevená konštrukcia, akási debna rovnakého dizajnu ako vitríny a podstavce, ktorú budú tvoriť štyri drevené steny a sklenený kryt. Dĺžka týchto stien bude rôzna, ale výška každého hrobu bude 80 cm. Dno hrobu bude tvoriť jedna veľká doska, pripevnená zvnútra o štyri steny hrobu vo výške 30 cm, resp. pri žiarovom 15 cm, čiže hĺbka kostrových hrobov bude 50 cm a žiarového 65 cm. Na tieto steny sa nalepí vrstva polystyrénu (v strede stien tenšia, v rohoch hrubšia) a ten sa vytvaruje tak, aby pripomínal steny vyhĺbeného hrobu. Takto vytvarované steny hrobu, ako aj jeho dno sa nafarbia odtieňom hnedej farby a kvôli dôveryhodnejšiemu efektu sa naň tekutým lepidlom prilepí tenká vrstva zeminy, piesku alebo modelovacieho posypu. Na steny sa pripevní doska hrubá 2 cm, ktorá bude dlhšia a širšia o 2 cm ako steny daného hrobu. Týmto sa vytvorí rovnaký efekt prečnievania ako pri výstavnej doske vitrín. Do tejto dosky sa však ešte vykrojí otvor v tvare pôdorysu hrobu (kruhový, obdĺžnikový). Následne sa zafarbí rovnakým odtieňom hnedej

[45] Celkový popis jednotlivých typov vitrín je v diplomovej práci autora.

[46] KESNER, Ladislav. Marketing a management muzeí a památek. Praha: Grada Publishing, 2005, s. 183.

farby ako príslušný hrob, ale v prípade žiarového hrobu sa natrie nazeleno, čo bude imitovať trávu, keďže tento hrob bol plytký.

Do hrobov sa poukladajú originálne zbierkové predmety, ktoré sa v nich počas výskumov našli, a kosti (resp. popol a kalcinované kostičky) ľudí a zvierat anatomicky usporiadané, keďže umiestniť ich tak, ako boli nájdené, by nedávalo veľký zmysel. Je síce pravda, že aj keby sa umiestnili tak, ako boli odkryté, návštevníkom by to poskytlo informácie o niektorých procesoch, ktoré nastanú po uložení tela do hrobu, prezentovať však, napr. v prípade jazdeckého hrobu, vykrádačmi hrobov rozhádzané kosti a predmety by bolo neadekvátne. O tomto stave budú návštevníci informovaní prezentovanými fotografiami hrobov. Po uložení hrobového materiálu sa hroby prekryjú veľkou sklenenou platňou (prípadne viacerými). Ponechať originálne premety bez adekvátnej ochrany by možno vytváralo lepšiu formu prezentácie, no riskovanie ich odcudzenia či poškodenia by bolo nemiestne.

Pre rekonštrukciu žiarového (popolnicového) hrobu sme vybrali hrob severopanónskej kultúry z pohrebiska v Patinciach č. 16/56, objaveného v r. 1956 M. Dušekom.[47] Bol to jeden z najväčších hrobov, ktorého priemer bol cca 160 cm a hĺbka 65 cm. Samotný hrob tvorila hrobová jama kruhového pôdorysu, v strede ktorej bolo na dne rozsypané spopolnené telo. Okolo neho bolo rozmiestnených dovedna 47 hlinených nádob, z ktorých niektoré slúžili aj ako urna. Boli to väčšie bombovité a amforovité nádoby i menšie misky a šálky.[48]

Ďalším hrobom bude hrob keltského muža-bojovníka č. 47/72, ktorý sa našiel na pohrebisku Chotín X, poloha Horná ľanová zem (alebo aj Horné konopište), a so svojimi rozmermi 220 x 140 cm a hĺbkou 200 cm patril medzi najväčšie na tomto pohrebisku. Muža pochovali v natiahnutej polohe na chrbte spolu s jeho výzbrojou. K jeho pravému boku položili železný meč v pošve, ktorý nosil na železnom reťazovom opasku, kopiju, z ktorej sa zachoval len železný hrot, železné nožnice a britvu. Ďalej to boli štyri hlinené nádoby, jedna väčšia, fľaškovitá, a tri menšie (misovité), v ktorých sa našli aj kosti z ošípanej, teda z mäsitého prídavku. Na jeho hrudi sa našli dve železné spony, ktoré zopínali jeho pohrebný rubáš alebo šaty, a železné súčasti štítu – puklica a kovanie z okraja. Na ľavej ruke mal natiahnutý bronzový náramok.[49]

Ako tretí hrob sme vybrali tzv. jazdecký kostrový hrob avarského muža č. 72 z komárňanského pohrebiska Lodenice I. Išlo o pomerne veľký, no vykradnutý hrob s rozmermi 230 x 160 cm, hlboký okolo 250 cm. Kostrové pozostatky muža a aj koňa (najmä horná časť) boli počas vykrádania takmer úplne rozrušené, premiešané a porozhadzované po hrobe, no aj napriek tomu sa v hrobe našli bohaté bronzové, pozlátené a železné predmety. Muž bol pochovaný v ľavej časti hrobu a okolo hrude a bedier sa našli pozlátené bronzové kovania, nákončia a pracka z koženého opasku. Pri ľavom boku mal položenú železnú šabľu, brúsny kameň

[47] DUŠEK, Mikuláš. Patince – pohrebisko severopanónskej kultúry. In Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 139.

[48] DUŠEK, ref. 47, s. 152 – 155.

[49] RATIMORSKÁ, Priska. Keltské pohrebisko v Chotíne I. In Západné Slovensko 8 – Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Trnava: Západoslovenské múzeum v Trnave, 1981, s. 77 – 79.

a pravdepodobne aj kopiju, ktorej železný hrot sa našiel medzi konskými kosťami (na mieste hlavy koňa). Pri nohách mal hlinenú nádobu s vlnovkovou výzdobou a zvieracie kosti. V pravej časti hrobu bol pochovaný kôň, z ktorého veľká časť kostí bola rozhádzaná. Z konského postroja sa našlo niekoľko pozlátených bronzových kovaní, ako aj gombík a ozdoby z ohlávky. Okolo kostier pri stenách hrobu bol tmavšie sfarbený pás zeminy, čo naznačuje, že v hrobe bola drevená konštrukcia, akási rakva, ktorá chránila pochovaného a jeho výbavu.[50]

Makety

Ako ďalšiu formu kontextualizácie sme do nášho návrhu zaradili dve makety. Jedna bude venovaná rímskemu vojenskému táboru v Iži a druhá bude predstavovať časť rímskeho systému podpodlahového vykurovania a rímskej strechy.

Aj v súčasnej expozícii sa nachádzajú tri makety samostatných budov z tohto rímskeho vojenského tábora, ale neponúkajú ucelený pohľad na tábor ako celok. Taktiež sa tu nachádza aj sadrový odliatok pôdorysu objavených a predpokladaných základov opevnenia tábora a stavieb v ňom, takáto prezentácia tábora však nehovorí nič o dôležitosti tohto komplexu. Je však pravda, že len na základe odhalených základov a niekoľkých architektonických prvkov sa jeho jednotlivé časti ťažko rekonštruujú a interpretujú, no aj napriek tomu existuje niekoľko celkom vierohodných virtuálnych rekonštrukcií, ktoré vychádzali i zo zahraničných nálezov.[51] Preto sme sa do nášho návrhu rozhodli zakomponovať aj takúto maketu, ktorá bude vychádzať práve z virtuálnych rekonštrukcií.

Samotná maketa bude znázorňovať kamenný kastel z jeho poslednej stavebnej fázy v 4. storočí a bude pozostávať z opevnenia tábora (valy, priekopy, štyri brány s vežami a hradby s dvanástimi vežami), budov v jeho vnútri (kasárne, veliteľská budova, kúpele, chrám, a iné stavby), ako aj z časti dunajského pobrežia, ku ktorému z tábora viedol akýsi kanál, ktorého funkcia nie je ešte presne známa; nachádzal sa tu pravdepodobne aj pontónový most, ktorý spájal tábor s materskou základňou na pravom brehu Dunaja. Jednotlivé stavby budú zhotovené v mierke 1 : 240 zo segmentov vykrojených z lepenky, ktoré budú natreté príslušným odtieňom farby (strecha načerveno, steny nabielo alebo nasivo, drevené trámy nahnedo, okolie nazeleno a žltohnedo, voda namodro, atď.), navyše s modelárskymi doplnkami (mach, posyp, kamienky a i.). Model bude možné aj zastrešiť skleneným krytom, ale pre nechcený odraz osvetlenia, ktorý by sťažoval nazeranie, bude zrejme lepšie ponechať ho nezakrytý, čím by sa zamýšľané posolstvo dostalo bližšie k návštevníkovi.

Ďalšia maketa, takisto venovaná rímskemu obdobiu, bude znázorňovať časť rímskeho systému podpodlahového vykurovania (tzv. hypokaustum) a rímskej strechy. Zmyslom celého tohto systému bolo zohriať, resp. vykúriť miestnosť, resp. v prípade kúpeľov bazén tak, aby sa ľudia v danom priestore cítili dobre

[50] TRUGLY, Alexander. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. In Slovenská archeológia, 1987, roč. 35, č. 2, s. 264 – 266, 315, 316.

[51] MUSILOVÁ, Margaréta – TURČAN, Vladimír a kol. Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum. Bratislava: Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva, Slovensko, 2010, s. 120, 121.

bez toho, aby im v spokojnom nažívaní a užívaní bránil nepríjemný štipľavý dym. Toto sa docielilo tým, že sa miestnosti vykurovali zospodu. Podlaha takýchto miestností spočívala na pravidelne rozostúpených tehlových stĺpčekoch, čím vznikol priestor, kde mohol prúdiť teplý vzduch. Ten (spolu so spalinami a dymom) bol odvádzaný kvádrovými rúrkovitými tehlami (tzv. tubuli) v stene miestnosti do komína alebo voľne do priestoru. Oheň sa zakladal z vonkajšej strany miestnosti, kde na to slúžil otvor v stene.

Naša maketa teda bude pozostávať z časti steny, ktorá bude vyhotovená z lomového kameňa spojeného cementovou maltou, pričom časť jej vonkajšej strany bude omietnutá bielou omietkou. V spodnej časti steny, približne v jej strede, bude z plochých tehál vytvorený oblúkový otvor, ktorý bude predstavovať kúrenisko (praefurnium). Za touto stenou bude zo štvorcových tehál vytvorených deväť stĺpčekov, rozmiestnených v pravidelných rozstupoch v troch radoch po tri stĺpčeky. Základom každého stĺpčeka bude štvorcová tehla. Na ňu bude namurovaných ďalších sedem menších štvorcových tehál. Takto vzniknú približne 40 cm vysoké stĺpčeky. Na ne budú poukladané väčšie tehly (suspensura) tak, aby sa ich rohy nachádzali v strede stĺpčekov. Tie tvoria základ podlahy. Na ne sa navrství doružova zafarbená cementová malta s kúskami rozdrvených tehál (opus signinum). Na okraj stĺpčekov v treťom rade bude namurovaných sedem rúrkovitých kvádrových tehál (tubuli). V ich dvoch stenách bol zvyčajne obdĺžnikový otvor pre lepšiu cirkuláciu vzduchu.[52] Na ne bude namurovaný druhý rad takýchto vzduchovodov, ale len po štyri kusy. Časť týchto tehál bude z vnútornej strany omietnutá bielou omietkou.

Táto časť podlahy bude prekrytá drevenou konštrukciou, ktorá bude znázorňovať časť strechy. Tá bude pozostávať zo štyroch drevených hranolových podpier. Predný pár podpier bude nižší, aby sa tak naznačil sklon strechy. V hornej časti budú pospájané štyrmi hranolmi. Na tieto hranoly sa umiestni drevená doska, na ktorej bude poukladaných 16 kusov strešných škridiel (teguly) – po štyri v štyroch radoch. Na nich bude umiestnených 12 kusov korýtkových škridiel (imbrexov).

Infokiosk s dotykovou obrazovkou

Úvodnú časť expozície bude dopĺňať aj interaktívny infokiosk s dotykovou obrazovkou. Ten bude obsahovať zoznam lokalít, ako aj informácie o doteraz známych a preskúmaných archeologických lokalitách v okrese.

Jeho dotyková obrazovka bude rozdelená na dve základné časti – na obrazovú (mapovú) a textovú. Obrazová časť sa bude nachádzať na ľavej strane a bude zobrazovať mapu okresu Komárno s vyznačenými archeologickými lokalitami a polohami. V hornej časti nad mapou budú tri úzke lišty. Prvá bude obsahovať štyri ikony na voľbu jazykovej mutácie (slovenská, maďarská, anglická a nemecká) s vyobrazením malých zástav podľa jednotlivých jazykov. V strednej lište bude nápis OBDOBIE/DOBA. Tretia lišta bude rozdelená na osem rovnako veľkých ikon pre jednotlivé obdobia, a to paleolit a mezolit, neolit, eneolit, doba

[52] VITRUVIUS. De Architectura V – X, 1 – 4.

bronzová, doba železná – halštatská a laténska, doba rímska a sťahovania národov a včasný stredovek. Každá ikona bude mať iný farebný odtieň. Po kliknutí, resp. dotknutí sa ikony jednotlivého obdobia sa na mape zobrazia lokality z daného časového úseku. Pod týmito ikonami bude uvedené časové ohraničenie jednotlivých období.

Za ikonami bude teda nasledovať mapová časť. Ako mapu okresu Komárno sme v tomto prípade na ilustráciu zvolili spojitú digitálnu vektorovú mapu SVM 50 z aplikácie http://geoportal.sazp.sk/web/guest/map/. Výhodou tejto mapy je, že nie je príliš podrobná, teda neobsahuje všetky názvy chotárnych častí katastrov obcí, vďaka čomu sa nebudú skresľovať zvýraznené názvy archeologických lokalít. Tento fakt by mohol prekážať odbornej verejnosti, avšak expozícia bude venovaná predovšetkým laickým návštevníkom a tento dotykový infokiosk bude slúžiť len ako doplnok expozície. Na mape sa budú zobrazovať lokality prostredníctvom špecifických znakov, ako napr. krúžok, kružnica, päťuholník a štvorček, ktoré budú rovnakej farby ako ikona pre dané obdobie nad mapou. Vedľa znaku bude hrubo zvýraznený názov lokality/polohy. Na manipuláciu s mapovým zobrazovaním, ako aj s ostatnými položkami bude návštevník používať len prsty rúk, čiže na výber určitej položky bude stačiť len jej stlačenie, teda ťuknutie na ňu, na priblíženie, resp. oddialenie mapy stiahnutie a roztiahnutie dvoch prstov a na jej posúvanie stlačenie obrazovky a pohyb prstom.

Na spodnej časti pod mapou bude úzka lišta s vysvetlivkami k mape, ako napr. plný krúžok – sídlisko, sídliskový nález, kružnica – hrob, hrobový nález, päťuholník – ojedinelý nález, štvorček – iný objekt.

Pravá časť bude venovaná textovým a obrazovým informáciám o zvolenej lokalite. Text bude obsahovať názov lokality, teda názov obce, pod ním názov polohy a stručný, jasný a zrozumiteľný text, ktorý bude vychádzať z odbornej literatúry, ako napr. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku, Archeologické rozhledy, Slovenská archeológia, Študijné zvesti AÚ SAV, resp. z monografií a článkov v iných periodikách a časopisoch. Za textom bude niekoľko obrázkov z výskumu lokality, ako aj nálezov v zmenšenom formáte. Po kliknutí sa daný obrázok objaví na mapovej ploche s krátkym komentárom. Za obrázkami bude zoznam použitej a odporučenej literatúry.

Tento dotykový infokiosk nie je nevyhnutným doplnkom expozície, keďže jeho kúpa je finančne náročnejšia, ale dnes už i mnohé slovenské múzeá zavádzajú takéto prostriedky do svojej výstavnej činnosti. Ako náhrada za takýto infokiosk by mohla poslúžiť aj html stránka či aplikácia Java alebo Flash inštalovaná na stolovom počítači a dostupná aj na webovej stránke múzea. Umiestnenie takéhoto počítača by si však vyžadovalo väčší priestor a optimálne by bolo jeho estetické zamaskovanie, aby jeho jednotlivé komponenty „nebili" do očí a hluk spôsobený jeho chodom nespôsoboval nechcený vedľajší nepríjemný účinok.

Popis novej expozície

V tejto podkapitole sa pokúsime načrtnúť približný scenár navrhovanej novej archeologickej expozície. Je však nutné podotknúť, že nepôjde o presný opis, keďže tvorba výstavného (technického) scenára je dlhodobý proces, vyžadujúci si

spoluprácu viacerých odborníkov rôzneho zamerania (archeológ a/aj historik, dizajnér, architekt a, pravdaže, aj múzejník/muzeológ), teda autorský tím, ktorý je schopný spolupracovať a robiť vzájomné kompromisy, pričom kooperáciou sa celý proces uľahčuje.[53] V ideálnom prípade takýto scenár tvorí samostatné dielo s rozsahom aj niekoľko sto strán.[54] Naším cieľom je predstaviť skôr ideový zámer, ktorý by mohol byť neskôr základom pre novú expozíciu a ktorý bude nutné ďalej detailnejšie rozpracovať. Cieľom tohto náčrtu a opisu bude popísať, čo budú jednotlivé časti expozície vyjadrovať, aké informácie budú podávať svojím stvárnením. Detailnejšiemu popisu a vyratúvaniu jednotlivých exponátov, ktoré by bolo vhodné v novej expozícii vystaviť, sme nevenovali veľkú pozornosť, pretože táto práca neponúka taký veľký priestor a vyžadovalo by si to oveľa užšiu spoluprácu so zamestnancami múzea.

Ako doplnok k tomuto scenáru sme vytvorili virtuálny 3D model expozície s ideálnym rozmiestnením jednotlivých navrhnutých vitrín a sprievodných prvkov (mapy, rekonštrukcie, infokiosk). Aj v tomto prípade sme použili voľne šíriteľný modelovací program Google SketchUp 8.[55]

Prvá miestnosť

Obr. 6. Virtuálny návrh prvej miestnosti novej expozície (autor Andrej Ozimy).

Prvá miestnosť je zo všetkých najväčšia a má mierne lichobežníkovitý pôdorys s rozmermi 14,1 x 9,3 x 10,2 + 3,3 x 8,6 m a plochu 123 m2. Jej štyri okná poskytujú dostatok prirodzeného svetla.

[53] MARTINEC, Vladimír. Práce scenáristy v muzeu I. In Muzeologie a metodika 15. Metodický zpravodaj pro vlastivědu v Severomoravském kraji. Opava: Slezské muzeum v Opavě, 1989, s. 12.

[54] BENEŠ, Josef. Scénář, scénárista a muzeum. In Muzejní a vlastivědná práce, 1982, roč. 20, č. 3, s. 147.

[55] Texty tejto podkapitoly sú ilustrované zábermi z tohto modelu.

Vstupovať sa do nej bude tak ako doteraz, z točitého schodiska, a bude tematicky rozdelená na štyri časti, a to *Úvod a Archeológia v okrese Komárno*, *Najstaršie doklady života*, *Osídlenie v mladšej a neskorej dobe kamennej* a *Osídlenie v dobe bronzovej*.

Úvod a Archeológia v okrese Komárno
Úvodná časť expozície bude od jej zvyšnej časti oddelená zadnou časťou *Skriňovej vitríny I*, čím sa vytvorí úzka chodba. Po vstupe na pravej strane na stene bude umiestnený *Panel I* so základnými informáciami o expozícii – jej autoroch, rozpočte, pláne a smere trasy prehliadky. Na ľavej stene medzi vstupom a oknom miestnosti bude *Dvojpanel II* s informáciami a portrétmi/fotografiami pracovníkov múzea, ktorí spravovali archeologickú zbierku od roku 1886 až dodnes (R. Gyulai, J. Weszelovszky, S. Karle, J. Alapi, M. Dušek, P. Ratimorská, A. Trugly[56], M. Gere, A. Csuthy). Po jeho stranách bude nápis *Naši archeológovia* (i v jazykových mutáciách). Oproti, na pravo od vstupu, na zadnej časti *Skriňovej vitríny I* bude informačný *Dvojpanel III* o súčasnom stave a dejinách archeologických výskumov a lokalít v okrese Komárno, ktorý bude dopĺňať dotykový infokiosk a veľkoplošná mapa okresu s vyznačenými archeologickými lokalitami.

Najstaršie doklady života
Po tomto úvode sa návštevník presunie do ďalšej tematickej časti, ktorá predstaví najstaršie doklady života v okrese. Na ľavej strane pod oknom bude umiestnená *Pultová vitrína typu I (*s plochým dnom). V nej budú vystavené pozostatky pleistocénnych zvierat, a to stoličky mamuta a lesného slona, zub nosorožca srstnatého, parohy jeleňa obrovského, rohy pratura a bizóna, ktoré dosiaľ neboli vystavené a pochádzajú z Komárna alebo z jeho blízkeho okolia.[57] Tieto predmety nie sú priamym dokladom života človeka, slúžia na ilustráciu toho, aké zvieratstvo žilo na našom území, pričom mohlo byť potravou našich predkov. Na stene napravo od okna bude umiestnený *Dvojpanel IV* s informáciami o pravekej flóre a faune.

O najstaršom živote bude nepriamo hovoriť aj neskoromladopaleolitická lebka vybagrovaná z Dunaja pri obci Moča v roku 1990. Nález pozostával z čiastočne fosilizovanej lebky bez sánky a patril 35– – 45-ročnej žene. Keďže ide o ojedinelý nález pravdepodobne so sekundárnym uložením, nemožno tvrdiť, že táto žena žila na mieste nálezu, ale poslúži ako ukážka pozostatkov najstaršieho ľudského jedinca z okresu. Keďže lebka je v zbierke SNM – Prírodovedného múzea[58], jej dlhodobé zapožičanie pre expozíciu bude zrejme nemožné, preto bude vhodnejšie vyhotoviť jej vernú kópiu, ktorá by nemusela byť ani chránená pod sklom, ale len voľne umiestnená na podstavci (*Stojatá vitrína typu Ib*). Ten bude umiestnený diagonálne, teda tak, aby sa lebka pozerala smerom do stredu miestnosti. Vedľa podstavca na pravej strane na stene bude *Dvojpanel*

[56] RATIMORSKÁ, ref. 25, s. 70 – 85.
[57] http://muzeumkn.sk/index.php?cat= 29&page=article
[58] ŠEFČÁKOVÁ, Alena a kol. Neskoromladopaleolitická lebka z Moče (južné Slovensko): Porovnanie s recentnou populáciou pomocou geometrickej morfometrie. In Zborník Slovenského národného múzea. Prírodné vedy, roč. 54. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2008, s. 77, 78.

V obsahujúci informácie o tomto náleze; bude priamo nadväzovať na ďalšiu vitrínu s pravekými nástrojmi. Ako sprievodný obrazový materiál sme použili kresbové rekonštrukcie pravekých ľudí z dielne Archeologického ústavu SAV v Nitre.[59]

Ako doklad najstaršieho výskytu človeka v okrese možno spomenúť aj kamenné čepeľovité úštepy z mladšej fázy staršej doby kamennej z Radvane nad Dunajom-Žitavy, ktoré spomína J. Bárta[60] i J. Žudel[61]; pochádzajú pravdepodobne zo sekundárneho uloženia, pričom ich uloženie nie je známe. Fragmenty pravekých kamenných nástrojov pochádzajú aj z katastra obce Nesvady, ich datovanie však nie je presnejšie určené; sú uložené v Múzeu Jána Thaina v Nových Zámkoch.[62] Preto namiesto nich budú (napravo od podstavca s kópiou lebky) vystavené v *Pultovej vitríne typu II* (s nakloneným dnom) kamenné dláta, čepieľky, jadrá, parohové nástroje a dve kamenné sekerky, ktoré sú v súčasnosti vystavené v nástennej vitríne č. 1. Medzi nimi bude taktiež nákres kamenného štiepaného nástroja s popisom jeho častí.[63] Nad vitrínou budú umiestnené dva nákresy, znázorňujúce štiepanie kamenných nástrojov a rekonštrukcie ich použitia.[64]

Osídlenie v mladšej a neskorej dobe kamennej

Ďalej sa návštevník dostane do časti, kde budú prezentované najstaršie archeologické kultúry z mladšej a neskorej doby kamennej, teda z neolitu a eneolitu. Táto časť expozície bude prezentovaná predovšetkým vystaveným keramickým materiálom zo sídliskových a pohrebiskových nálezov. Pre obdobie mladšej doby kamennej – neolitu – tu bude na mieru vyhotovená dlhá *Skriňová vitrína I*, umiestnená kolmo na stenu miestnosti s oknami s výhľadom na nádvorie múzea. Zadná časť vitríny bude zároveň súčasťou vstupného priestoru do expozície. Predná strana bude rozdelená na centrálnu výstavnú plochu a dve vonkajšie plochy pre textové a obrazové informácie. V hornej časti pravej plochy bude umiestnený nápis *Mladšia doba kamenná (5 500 – 4 000 pred n. l.)* a pod ním jeho jazykové mutácie. Tento nápis bude vyhotovený z písmen vyrezaných z penových dosiek s hrúbkou 0,5 cm a výškou 2,5 cm. (Rovnako budú vyhotovené aj nadpisy pre ostatné stanoviská.) Medzi jednotlivými mutáciami nápisu bude vynechaná 5 cm medzera. Pod nápismi bude *Dvojpanel VIa* so všeobecnými informáciami o tomto období. Na ľavej časti vitríny bude *Panel VIb* so súpisom vystavených premetov i s uvedením lokality.

---

[59] http://www.cevnad.sav.sk/rekonstrukcie/01_podklady/0_stranky_ kategorie/kresby.htm

[60] BÁRTA, Juraj. Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 130.

[61] ŽUDEL, Juraj 1984. Stolice na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1984, s. 68.

[62] KOVÁCSOVÁ, Eszter. Prieskumy v okresoch Nové Zámky a Komárno. In KOVÁCSOVÁ, Eszter – NOVÁKOVÁ, Veronika – VINCZE, Ladislav. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 2001. 1. textová časť. Nitra: Archeologický ústav SAV v Nitre, 2002, s. 86.

[63] BÁRTA, ref. 60, s. 41.

[64] BÁRTA, ref. 60, s. 51, 52.

Vystavený materiál, predovšetkým keramické nádoby, bude z najznámejších neolitických lokalít, ako sú Bajč-Vlkanovo, Holiare, Hurbanovo, Hurbanovo--Bohatá, Iža či Patince[65], a bude usporiadaný do skupín podľa chronologického zaradenia (teda kultúra s lineárnou keramikou, želiezovská skupina, lengyelská kultúra). Väčšie a ťažšie predmety budú uložené na podstavcoch v rôznych výškach, ktoré budú prekryté jemnou tkaninou. Menšie a ľahšie predmety budú uložené aj na poličkách z priehľadného akrylátu, upevnených na zadnej stene výstavnej plochy. Tam budú umiestnené i zväčšené fotografie z archeologických výskumov, ako aj kresby a plány nálezových situácií a kresbová rekonštrukcia neolitického dlhého domu.

K tejto vitríne bude prislúchať aj mapka okresu s neolitickými lokalitami vyznačenými fialovou farbou, umiestnená naľavo na stene medzi oknami.

Pred touto vitrínou budú umiestnené tri malé *Stojaté vitríny typu Ia*. Tie budú rozmiestnené tak, aby rozstupy medzi nimi boli rovnako veľké. Budú v nich umiestnené buď menšie nádoby so zaujímavou výzdobou, alebo menšie predmety, ako napr. hlinené kolieska, prasleny, okrajové črepy, črepy z tela nádob s výzdobou charakteristickou pre tú-ktorú kultúru, hlinené idoly a rôzne iné menšie nálezy.

V mnohých zahraničných i slovenských múzeách sa v archeologických expozíciách začína zavádzať trend približovania práce archeológov aj širokej verejnosti – či už formou prednášok, alebo názornými ukážkami z terénnej práce odborníkov (napr. vytvorenie prostredia z archeologického výskumu). Preto sme sa aj my rozhodli vytvoriť podobný priestor najmä pre mladších návštevníkov formou tzv. archeopieskoviska. V podstate pôjde o drevenú debnu (s rovnakým dizajnom ako vitríny), ktorá bude naplnená pieskom a v ňom budú „ukryté" kusy črepov z rôznych nádob, kamenných nástrojov, kovových predmetov. Pôjde buď o repliky vyhotovené na tieto účely, alebo o originály, ktoré nemajú veľkú výpovednú hodnotu a múzeum by ich chcelo vyradiť. Súčasťou tohto pieskoviska bude aj náčinie, ktoré využívajú archeológovia pri svojej práci, a to motyčky, lopatky, štetce, metličky, špachtle a vedierka. Za ním bude na stene znázornený rez rôznofarebnými pôdnymi (kultúrnymi) vrstvami, s ktorými sa archeológovia môžu pri práci stretnúť. Vedľa (na pravej strane od neho) bude *Panel VII* s vysvetlivkami. Naľavo bude na stene umiestnená veľkoformátová fotografia archeológa pri práci.[66] Po oboch stranách pieskoviska budú umiestnené aj dva podstavce bez skleneného krytu s kópiami nádob, ktoré si návštevníci budú môcť prezrieť aj vo vlastných rukách.

Potom sa návštevník dostane do časti venovanej neskorej dobe kamennej – eneolitu. Aj pre tento okruh bude na mieru vyhotovená *Skriňová vitrína II*, rozdelená na dve časti. Ľavú polovicu bude tvoriť plocha venovaná sprievodnému obrazovému (fotografie a nákresy typickej keramiky z tohto obdobia) a textovému materiálu s *Dvojpanelom VIIIa*. Nad ním bude umiestnený nápis *Neskorá doba kamenná*

[65] RATIMORSKÁ, Priska – TRUGLY, Alexander. Záchrana archeologických pamiatok v okrese Komárno. Komárno: Oblastné podunajské múzeum v Komárne, 1978, s. 8 – 10.

[66] Z fotoarchívu Podunajského múzea.

(4 000 – 2 300 pred n. l.) s jazykovými mutáciami. Bude tu taktiež mapka okresu s eneolitickými lokalitami, vyznačenými ružovou farbou. Pravá polovica vitríny bude výstavnou časťou. V nej budú vystavené keramické nádoby (hrnce, krčahy, črpáky, misy), rôzne črepy z okrajov a tiel nádob, kostené šidlá, kamenné čepele, hlinené idoly. K najznámejším lokalitám tohto obdobia patria Bajč-Vlkanovo, Číčov, Hurbanovo-Bohatá, Imeľ, Iža, Nesvady či Radvaň nad Dunajom-Žitava.[67] Tieto exponáty budú doplnené fotografiami a kresbami z archeologických výskumov a nájdených predmetov zo zmienených lokalít. Na bočnej stene vitríny bude *Panel VIIIb* so zoznamom predmetov.

Osídlenie v dobe bronzovej

Po prehliadke tejto časti expozície návštevník zabočí doľava a dostane sa do záverečnej časti expozície v tejto miestnosti. Tá bude venovaná dobe bronzovej. Jej úvodnú časť bude predstavovať rekonštrukcia žiarového hrobu severopanónskej kultúry z pohrebiska v Patinciach, objaveného v roku 1956.[68] Do nášho návrhu expozície sme vybrali hrob č. 16/56. Išlo o jeden z najväčších hrobov s priemerom 160 cm a hĺbkou 65 cm. Samotný hrob tvorila hrobová jama kruhového pôdorysu, v strede ktorého bolo na dne rozsypané spopolnené telo. Okolo neho bolo rozmiestnených dovedna 47 hlinených nádob (mnohé sa zachovali len vo zvyškoch), z ktorých niektoré slúžili aj ako urna na neúplne zhorené kosti. Boli to väčšie bombovité a amforovité nádoby i menšie misky a šálky.[69]

Druhú časť tohto stanoviska budú tvoriť dve vitríny, tvoriace jeden celok v tvare „L“. Tá prvá (*Skriňová vitrína II*) je zároveň spoločná so stanoviskom o neskorej dobe kamennej a je rozdelená na dve časti. Na pravej strane bude umiestnený sprievodný obrazový a textový materiál a *Dvojpanel IXa*. Nad ním bude umiestnený nápis *Doba bronzová (2 300 – 800/750 pred n. l.)* i s jazykovými mutáciami. Bude tu taktiež mapka okresu s lokalitami z tohto obdobia zvýraznenými zelenou farbou. Vpravo bude vitrínová časť, kde budú vystavené keramické nádoby z lokalít ako Bajč-Vlkanovo, Čalovec, Holiare, Hurbanovo, Hurbanovo-Bohatá, Imeľ, Komárno, Chotín, Iža, Martovce, Nesvady, Patince, Svätý Peter, Radvaň nad Dunajom-Žitava.[70] Doplnené budú nákresmi a fotografiami z archeologických výskumov.

Druhá vitrína, *Skriňová vitrína III*, bude umiestnená pravouhlo k tejto vitríne a budú v nej vystavené predovšetkým kovové nálezy ako šperky, zbrane, súčasti odevov, konských postrojov a nákresy ich rekonštrukcií. Napravo od nej bude na stene umiestnený *Panel IXb* so súpisom predmetov.

[67] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.
[68] DUŠEK, ref. 47, s. 139.
[69] DUŠEK, ref. 47, s. 152 – 155.
[70] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.

Druhá miestnosť

Obr. 7. Virtuálny návrh druhej miestnosti novej expozície (autor Andrej Ozimy).

V poradí druhá miestnosť je o niečo menšia ako predchádzajúca a má mierne kosoštvorcový pôdorys s rozmermi 10,8 x 8,6 m a plochu 93 m2. Aj do tejto miestnosti prichádza prirodzené svetlo cez tri okná na východnej stene. Je tu vchod do tretej miestnosti. Táto časť expozície bude zahŕňať štyri stanoviská, a to *Osídlenie v staršej dobe železnej*, *Osídlenie v mladšej dobe železnej*, *Osídlenie v dobe rímskej a v období sťahovania národov*. Bude tu aj miesto na posedenie či sledovanie krátkeho filmového dokumentu, resp. usporiadanie tematických prednášok pre školské skupiny.

Osídlenie v staršej dobe železnej

Po vstupe do druhej miestnosti návštevník zabočí na pravú stranu a pristúpi k vitríne venovanej staršej dobe železnej, nazývanej aj halštatská, a to podľa rovnomennej kultúry tohto obdobia. *Skriňová vitrína IVa* bude opäť vyhotovená na mieru. Textové informácie na *Dvojpaneloch Xa*, ako aj nápis *Staršia doba železná (800/750 – 480/450 pred n. l.)* budú umiestnené na pravej strane vitríny. V ľavej (väčšej) výstavnej časti budú umiestnené keramické nádoby (hrnce, amfory, šálky, urny a iné), ale aj kovové predmety, súčasti zbroje, zbrane, resp. doplnky odevu z lokalít ako Bajč, Hurbanovo, Hurbanovo-Bohatá a Chotín.[71] Vystavené nálezy budú opäť doplnené o nákresy a fotografie z archeologických výskumov a nálezov. Naľavo od vitríny, na stene miestnosti, bude *Panel Xb* so zoznamom vystavených predmetov a taktiež stojan na mapu lokalít vyhotovený z priehľadného akrylátu.

Osídlenie v mladšej dobe železnej

Pravá časť miestnosti pri vstupe bude venovaná mladšej dobe železnej, nazývanej aj laténska, a to podľa eponymnej švajčiarskej lokality, alebo aj keltská, a to

[71] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8, 9.

podľa etnika, ktorému prislúcha najväčšia časť nálezov z tohto obdobia. Pre toto stanovisko bude vyhotovená *Skriňová vitrína IVb*, ktorá je konštruovaná zrkadlovo v porovnaní s predchádzajúcou vitrínou. Jej ľavá časť bude vyhradená textovým informáciám na *Dvojpaneloch XIa* a nápisu *Mladšia doba železná (480/450 pred n. l. – 0)*. Výstavná plocha sa tu bude nachádzať v pravej časti vitríny. Vystavené predmety – hrnce, šálky, džbány, misy, ale aj zbrane a výzbroj, súčasti odevu, železné náradie a nástroje – budú z lokalít ako Bajč, Čalovec, Holiare, Hurbanovo, Hurbanovo-Bohatá, Chotín, Imeľ, Iža, Komárno, Marcelová, Veľké Kosihy-Okánikovo, Radvaň nad Dunajom-Žitava, Svätý Peter.[72] Vpravo na stene bude vymedzený priestor pre *Panel XIb* so súpisom predmetov a pre mapku, na ktorej budú lokality z tohto obdobia zvýraznené svetlomodrou farbou.

Vedľa tejto mapky bude vyhradený priestor pre pohrebisko objavené v Chotíne (na polohe Horná ľanová zem). Aj teraz patrí veľká časť laténskych predmetov zo súčasnej expozície tomuto pohrebisku. Na tieto účely tu budú umiestnené tri vitríny: dve *Stojaté vitríny typu II* a jedna *Pultová vitrína typu II* s naklonenou výstavnou plochou medzi nimi. V dvoch vyšších budú umiestnené zaujímavé nádoby, ktoré slúžili na uchovanie potravy pre pochovaného, ale aj zvyšky zbraní a iných kovových predmetov. V pultovej vitríne budú vystavené súčasti odevu, napr. spony, retiazky, náramky, nánožné kruhy, prstene a iné šperky. Nad ňou bude umiestnený veľkoformátový plán pohrebiska. Pred tieto vitríny sa umiestni rekonštrukcia kostrového hrobu z tohto pohrebiska. Do návrhu sme vybrali hrob č. 47/72, ktorý svojimi rozmermi patrí medzi najväčšie na tomto pohrebisku. Hrob patril mužovi-bojovníkovi. V jeho hrobovej výbave boli okrem štyroch hlinených nádob aj zbrane (kopija, meč s reťazou a štít), no tiež šperky (spony, náramok) a iné predmety (nožnice a britva), ako aj zvyšky obetovaného zvieraťa.[73] Hrob bude umiestnený tak, aby jeho dlhšie strany boli rovnobežné s dlhšími stenami miestnosti.

Osídlenie v dobe rímskej a v období sťahovania národov

Následne sa návštevník dostane do záverečnej časti expozície v tejto miestnosti. Tá bude venovaná dobe rímskej a osídleniu v čase nazývanom (veľké) sťahovanie národov.

Úvodná časť tohto stanoviska bude venovaná najznámejšej stavbe v okrese z tohto obdobia, a to rímskemu vojenskému táboru, ktorý sa nachádza v katastri obce Iža pri brehu Dunaja, presnejšie na polohe zvanej Leányvár. Stredobodom tohto stanoviska bude maketa rekonštrukcie kamenného tábora (vyhotovená zo sadry a modelárskych potrieb) umiestnená na podstavci. Maketa bude znázorňovať budovy vo vnútri tábora, jeho opevnenie (valy, priekopy, hradby), ako aj malú časť brehu Dunaja. Po stranách makety na stene miestnosti budú umiestnené *Panely XIIa* a *XIIb* s informáciami o tomto tábore. Medzi nimi, priamo nad maketou, bude umiestnený štvorjazyčný nápis *Rímsky vojenský tábor Iža-Leányvár*. Na tejto stene bude taktiež znázornený modrou farbou tok stredného Dunaja od dnešnej Viedne po Budapešť a zvýraznené dôležité rímske vojenské stanice.

[72] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.
[73] RATIMORSKÁ, ref. 49, s. 77 – 79.

Na pravom brehu to bola Vindobona, Gerulata, Brigetio a Aquincum – znázornené červeným kruhom – a na ľavom brehu tábor v Iži, tzv. Kelementia (označená červeným štvorčekom). Ako sprievodný obrazový materiál sme použili kresbové rekonštrukcie z rôznych stavebných fáz. Na ľavej strane nad panelom s textom je kresbová rekonštrukcia z drevozemnej fázy tábora, na pravej strane ideálna rekonštrukcia kamenného tábora z jeho poslednej stavebnej fázy v 4. storočí.

Napravo od tejto časti stanoviska bude pri stene umiestnená *Skriňová vitrína V*. Tá bude mať na dvoch vonkajších stranách plochu na textové informácie a v strede sa bude nachádzať výstavný priestor. Ľavá plocha bude vyhradená *Panelu XIIIb* so zoznamom vystavených predmetov a pravá plocha sprievodnému textu k tomuto obdobiu na *Dvojpaneli XIIIa*, a to so štvorjazyčným nápisom *Doba rímska (0 – 375/380 n. l.)*. Aj zasklená výstavná plocha bude rozdelená malou priečkou na dve časti. Ľavá časť bude venovaná predovšetkým nálezom z tábora v Iži, ale aj iným, ktoré pochádzajú z maďarských či neznámych lokalít. Budú to predmety ako sivá keramika na každodenné použitie, ale aj luxusné nádoby z terry sigillaty, sklené fľašky a nádoby, spony, drobné bronzové plastiky, kostené ihlice, hrebene, kovania a úchyty z debničiek, lekárske a lekárnické predmety, rôzne bronzové ihlice, prstene, náramky, nášivky, závesky, zvončeky, mince a iné. V pravej polovici budú vystavené predmety z lokalít ako Bajč, Bodza, Čalovec, Holiare, Hurbanovo, Hurbanovo-Bohatá, Chotín, Imeľ, Kameničná, Komárno, Marcelová, Patince, Virt, Radvaň nad Dunajom-Žitava.[74] Tieto predmety budú doplnené fotografiami a nákresmi z archeologických výskumov, fotografiami zväčšenín drobných nálezov a i.

Pred vitrínou bude vo vzdialenosti 190 cm stáť maketa rímskeho podpodlahového vykurovacieho systému s názornou strešnou konštrukciou. Táto maketa bude umiestnená kamennou stenou smerujúcou k vitríne. Cieľom makety bude predstaviť návštevníkovi význam a spôsob konštrukcie podpodlahového vykurovania, nazývaného hypokaustum, ktorého zvyšky sa našli aj v jednom z objektov tábora v Iži. Toto zariadenie slúžilo na vykurovanie priestoru pod podlahou v kúpeľoch alebo iných dôležitých budovách. Hlavným zmyslom celej konštrukcie bolo umiestnenie podlahy na pravidelne rozostúpené tehlové stĺpčeky, čím vznikol priestor, kde mohol prúdiť teplý vzduch. Ten bol spolu so spalinami a dymom odvádzaný kvádrovými rúrkovitými tehlami (tubulmi) v stene miestnosti do komína. Oheň sa zakladal z vonkajšej strany miestnosti, kde na to slúžil otvor v stene. Táto podlaha bude prekrytá drevenou konštrukciou, stojacou na štyroch podperách. Jeden pár podpier bude o niečo vyšší, čím vznikne naklonená plocha, predstavujúca časť strechy. Na nej budú poukladané po štyri krycie škridlice, teguly, a to v štyroch radoch (16 kusov). Na tieto teguly budú umiestnené korýtkové škridly, tzv. imbrexy (12 kusov). Oba druhy škridiel boli vyrábané z jemne plavenej hliny a následne vypaľované. V mnohých prípadoch sa na nich nachádzajú aj kolky dielne, ktorá ich vyrábala. Rozmery týchto škridiel sa líšili, ale v priemere mali okolo 35 x 40 cm, rovnako ako na našej makete.

Za touto maketou (medzi oknami pri stene do ďalšej miestnosti) bude postavená *Skriňová vitrína typu I*, ktorá bude venovaná nálezom z doby sťahovania

[74] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.

národov. Táto vitrína bude mať výstavnú plochu zasklenú z troch strán. Na dvoch bočných sklách bude umiestnený *Panel XIVa* a *XIVb* s textovými informáciami. *Panel XIVc* so zoznamom predmetov bude umiestnený vnútri výstavnej plochy na zadnej stene vitríny. Na čelnej strane vrchnáka bude štvorjazyčný nápis *Doba sťahovania národov (375/380 – 560/570)*, rozdelený do dvoch blokov – prvý pre slovenskú a maďarskú mutáciu, druhý pre anglickú a nemeckú. Vedľa vitríny naľavo pred oknom miestnosti bude stáť akrylátový stojan na mapu lokalít z doby rímskej aj z doby sťahovania národov. Tieto lokality budú vyznačené sivou farbou.

Priestor napravo medzi touto vitrínou a *Skriňovou vitrínou IVa* bude vyhradený na posedenie a sledovanie krátkych dokumentárnych filmov a prezentácií z archeologických výskumov a z najstarších dejín regiónu. Na tieto účely tu budú rozložené vedľa seba tri menšie bezopierkové pohovky. Pred nimi bude na stene medzi oknami umiestnený plochý LCD televízor a pod ním stolík alebo skrinka na umiestnenie videoprehrávačov a stolového počítača na spúšťanie videonahrávok a iných aplikácií.

Tretia a štvrtá miestnosť

Obr. 8. Virtuálny návrh tretej a štvrtej miestnosti novej expozície (autor Andrej Ozimy).

Následne sa návštevník presunie do tretej miestnosti, ktorá je výrazne menšia ako predchádzajúce dve. V nej sa zároveň nachádza vchod do štvrtej miestnosti, ako aj únikový východ na chodbu múzea a vstup do historickej expozície. Pravá stena je riešená formou troch zasklených oblúkov, z ktorých tretí plní funkciu vstupu z chodby. Naľavo od vstupu do historickej expozície je okno, ktoré sa v budúcnosti plánuje prebudovať na vchod výťahu. Rozmery tejto miestnosti sú 4,3 x 8,3 x 4 x 8 m a plocha 34 m2. Štvrtá, najmenšia miestnosť expozície, bude vytvorená prebudovaním súčasných toaliet. Ide síce o malú miestnosť s rozmermi 3,8 x 4 x 3,5 x 3,7 m, s rozlohou 14 m2 a dvoma menšími oknami, ale aj takýto priestor sa vhodným rozmiestnením a zariadením mobiliára dá efektívne využiť.

Tento variant sme zvolili z toho dôvodu, že priestor je v súčasnosti nevyužívaný a vybudovaním výťahu, ktorý bude mať vstup a výstup v tretej miestnosti, sa znemožní využiť na expozičné účely priestor približne s takou veľkosťou, akú má táto miestnosť.

Záverečná časť expozície bude predstavovať *Osídlenie v období včasného stredoveku* a bude rozdelená na štyri časti, a to na pamiatky slovanské, avarské a staromaďarské umiestnené vo väčšej miestnosti, pričom malá miestnosť bude celá venovaná avarským pamiatkam objaveným v Komárne.

Osídlenie v období včasného stredoveku

Po vstupe do tretej miestnosti bude mať návštevník možnosť prečítať si informácie na *Dvojpaneli XV*, ktorý bude umiestnený na stene naľavo od dverí. Nad ním bude nápis *Obdobie včasného stredoveku (560/570 – 10. stor.)* i s jazykovými mutáciami.

Napravo od vstupu bude stáť *Skriňová vitrína typu I*. Tá bude umiestnená medzi prvým a druhým zaskleným oblúkom tak, že jej dva boky budú mierne prečnievať od nosnej steny oblúka. V nej budú vystavené nálezy (predovšetkým keramický materiál), ktorým sa pripisuje slovanský pôvod. Na dvoch bočných sklách vitríny bude umiestnený *Panel XVIa* a *XVIb* s textovými informáciami a na zadnej stene vitríny *Panel XVIc* so zoznamom vystavených predmetov. Na vrchnáku bude štvorjazyčný nápis *Slovanské nálezy* a bude rozdelený do dvoch blokov. Jeden pre slovenskú a maďarskú, druhý pre anglickú a nemeckú mutáciu. Napravo od vitríny (pred zasklenou stenou) bude umiestnený akrylátový stojan s mapou slovanských lokalít, ako sú Bajč, Brestovec, Čalovec, Holiare, Hurbanovo, Chotín, Komárno, Patince, Svätý Peter.[75] Tie budú vyznačené žltou farbou.

Potom návštevník prejde do malej (štvrtej) miestnosti expozície. Táto bude celá venovaná avarským pohrebiskám a nálezom z nich. Tie sa v meste, resp. v jeho najbližšom okolí preskúmali doteraz na ôsmich lokalitách a priniesli mnoho zaujímavých nálezov. Ľavá stena miestnosti od vstupu bude venovaná textovým informáciám. Tu bude umiestnený nápis *Avarské pohrebiská v Komárne* a pod ním jeho jazykové mutácie, ako aj *Dvojpanel XVIIa* s informáciami o týchto lokalitách. Po stranách panelu budú fotografie a plán Komárna s vyznačenými lokalitami. Oproti vchodu, v rohu miestnosti, bude na mieru postavená *Skriňová vitrína VI*. V nej budú vystavené nálezy z komárňanských lokalít, ako napr. žltá a šedá avarská keramika, ale aj železné strmene, časti zbraní (strelky, hroty kopijí, hlavice sekier, kostené obloženia z reflexných kompozitných lukov), resp. súčasti a kovania opaskových garnitúr. Zoznam týchto predmetov bude na *Paneli XVIIb* vnútri vitríny.

Napravo od vitríny (v druhom rohu miestnosti) bude umiestnená rekonštrukcia kostrového hrobu avarského bojovníka-jazdca, pochovaného spolu s jeho koňom. Vybrali sme jazdecký hrob č. 72 z pohrebiska Komárno-Lodenice I. Išlo o pomerne veľký, no vykradnutý hrob s rozmermi 230 x 160 cm, hlboký okolo 250 cm. Okolo pozostatkov muža boli nájdené rôzne bronzové kovania z garnitúry opaska, zvyšky železnej šable, hrot železnej kopije, brúsny kamienok i sivá

[75] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.

nádoba s vlnovkovou výzdobou. Pri ľavom boku muža pochovali jeho koňa i s postrojom, z ktorého sa tu našli bronzové kovania.[76]

Napravo od vchodu v rohu miestnosti bude postavená *Pultová vitrína typu II* s naklonenou výstavnou plochou. V nej budú vystavené kovania z konských postrojov a ohlávok (faléry, pracky, kovania, objímky chocholov a iné).

Následne návštevník opustí miestnosť a zabočí doľava. Tam bude postavená druhá *Skriňová vitrína typu I* venovaná ostatným avarským nálezom z okresu. Na dvoch bočných sklách vitríny budú umiestnené *Panely XVIIIa* a *XVIIIb* s textovými informáciami a na zadnej stene vitríny *Panel XVIIIc* so zoznamom vystavených predmetov. Na vrchnáku bude štvorjazyčný nápis *Avarské nálezy* a bude opäť rozdelený do dvoch blokov. Naľavo od vitríny bude na stene mapa lokalít – Bátorove Kosihy, Čalovec, Holiare, Hurbanovo, Hurbanovo-Bohatá, Kameničná, Radvaň nad Dunajom-Žitava, Virt a i.[77]

Oproti tejto vitríne bude posledné stanovisko expozície, venované nálezom pripisovaným staromaďarským kočovným kmeňom, ktoré sa na našom území začali usadzovať od konca 9. storočia. Predmety ako strmene, zubadlá, strieborné nášivky, hlinené nádoby, bronzové ozdoby a iné zaujímavé nálezy z lokalít Bátorove Kosihy, Brestovec, Hurbanovo-Bohatá, Chotín, Imeľ, Kameničná-Balvany, Marcelová, Martovce, Nesvady, Pribeta, Svätý Peter, Zemianska Olča[78] budú vystavené v tretej *Skriňovej vitríne typu I* v tejto miestnosti. Na jej bokoch budú umiestnené *Panely XIXa* a *XIXb* s textovými informáciami a na zadnej stene vitríny *Panel XIXc* so zoznamom vystavených predmetov. Na vrchnáku bude štvorjazyčný nápis *Staromaďarské nálezy*, ktorý bude opäť rozdelený do dvoch blokov. Vitrína bude umiestnená medzi druhým a tretím zaskleným oblúkom – opäť tak, aby jej dva boky mierne prečnievali od nosnej steny oblúka.

Týmto stanoviskom sa bude končiť expozícia venovaná predovšetkým archeologickým nálezom, náleziskám a výskumom v Komárňanskom okrese od najstarších čias po koniec 10. storočia. Návštevník sa následne presunie do ďalšej časti expozície, „historickej", ktorá bude venovaná dejinám regiónu od počiatkov 11. storočia, teda obdobiu od vzniku Uhorského kráľovstva, tak ako je to aj v súčasnosti. Treba však poznamenať, že aj táto expozícia je už pomerne neaktuálna a bude nutné v čo najbližšej dobe ju preinštalovať, a to najlepšie tak, aby celý výstavný priestor predstavoval jeden celok tak stvárnením, ako aj podaním informácií.

Ďalším faktom, ktorý je vhodné poznamenať, je, že obe časti expozície nemožno úplne charakterizovať ako archeologické či historické, keďže v oboch sa nachádzajú predmety dokladajúce život človeka, tak ako to definuje zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.[79] Preto možno aj historickú expozíciu označiť za archeologickú a aj archeologickú za historickú, všetko ale záleží na rôznych uhloch pohľadu na danú tému.

---

[76] TRUGLY, ref. 50, s. 265, 266.
[77] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.
[78] RATIMORSKÁ – TRUGLY, ref. 65, s. 8 – 10.
[79] Zákon č. 49/2002 Z. z. z 19. decembra 2001 o ochrane pamiatkového fondu, nepublikovaný predpisom 238/2014 Z. z.

Záver

Na záver však musíme zdôrazniť, že celý tento návrh je len teoretický a ide len o predstavu autora. Navrhovanie takýchto expozícií si vyžaduje dlhší čas a spoluprácu niekoľkočlenného tímu odborníkov. Musia to byť predovšetkým kurátori expozície a vedenie múzea, ktorí musia spolupracovať s múzejníkom/muzeológom, architektom a aj s dizajnérom, a aby ich práca nevyšla nazmar, mali by spolupracovať aj s verejnosťou, pre ktorú tento „produkt" vytvárajú. Ide o proces dlhodobý, náročný, plný kompromisov a závažných rozhodnutí. Autor však z tohto návrhu vynechal finančný rozpočet. Nie preto, že by sa takáto reinštalácia nedala vyčísliť, ale v ideálnom prípade bude nutné reinštalovať celú súčasnú expozíciu, čo si vyžiada financie, ktoré si múzeum bez dostatočnej podpory nemôže dovoliť, a keďže je aj zo zákona pre všetky štátne inštitúcie predpísané verejné obstarávanie, cena za jednotlivé položky sa môže výrazne líšiť.

No aj napriek tomu si myslíme, že tento, resp. takýto návrh nie je nemožné zrealizovať, je ale nutné zhodnotiť všetky faktory a v neposlednom rade je nevyhnutné i samo odhodlanie pustiť sa do takejto práce.

RECENZIE / REVIEW / KRITIK

HRUBOŇ, Anton. *„Za slovenský štát, za Novú Európu!" Hlinkova garda v období nemeckej okupácie*. Banská Bystrica: AntOn Solutions – Múzeum Slovenského národného povstania, 2015, 220 s. ISBN 978-80-89514-35-9

Vďaka tomu, že ostala verná vláde v Bratislave, znamenalo Vypuknutie Slovenského národného povstania pre Hlinkovu gardu (HG) akési zmŕtvychvstanie. Pod vedením Otomara Kubalu, ktorý *de facto* prebral vedenie Hlinkovej Gardy od 7. septembra 1944, sa HG mohla opätovne pokúsiť realizovať svoje mocenské ambície. Po vypuknutí Povstania vznikli v rámci HG i Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy (POGH), špeciálne ozbrojené jednotky Slovenského štátu, ktoré úzko spolupracovali s nemeckou okupačnou mocou a podieľali sa na vojnových zločinoch. I keď dostala HG šancu realizovať sa, zároveň sa čoraz viac dostávala do vleku nemeckého vplyvu a stávala sa predovšetkým nástrojom nemeckého vojnového úsilia. Od jari 1945 jej činnosť priamo riadil veliteľ nemeckých vojsk na Slovensku. Dejiny HG sa skončili spolu s dejinami Tretej ríše v máji 1945. Práve obdobím existencie HG medzi Povstaním a koncom vojny sa venuje monografia Antona Hruboňa *„Za slovenský štát, za Novú Európu" Hlinkova garda v období nemeckej okupácie*.

Hlinkova garda ako taká, je v poslednom období v slovenskej historiografii predmetom zvýšeného záujmu. Sám autor jej dejinám venoval už dve monografie (*5. poľná rota Hlinkovej gardy*, 2010 a *Hlinkova garda na území Pohronskej župy*, 2012). Dôvodom nie je len „príťažlivosť" témy, ktorá láka svojou zdanlivou kontroverznosťou (autor hneď na prvých stránkach monografie kontroverznosť výskumu Slovenského štátu razantne poprel), ale i množstvo tém a problémov, ktoré si vyžadujú výskum, či nutnosť prehodnotiť staršie práce. Všeobecne patrí vývoj HG v období od Povstania medzi najmenej spracovaným, a zároveň „najviac zjednodušovaným v odbornej spisbe, i spoločenskom diskurze" (s.8).

Hruboň otvára svoju prácu rozsiahlym úvodom, kde vysvetľuje dôvody svojho bádateľského záujmu o tému, kontext, v ktorom pracuje i ciele, ktoré si kladie. Zvlášť je potrebné oceniť dôkladnú kritiku doterajšej odbornej literatúry venujúcej sa problematike, i rozbor prameňov, s ktorými pracoval. Autor sa nebál ani konkrétne a celkom otvorene poukázať na problémy, ktoré vidí i v historiografii z pred roku 1989, ale i produkcii súčasnej slovenskej historiografie.

Práca je potom rozdelená do štyroch kapitol. V prvej sa autor venuje nacistickej okupačnej praxi a miestu domácich jednotiek v jej kontexte. Pokúsil sa v nej o komparáciu okupačnej politiky nacistického Nemecka na Slovensku a v iných krajinách (Taliansko, Maďarsko, i okupované územia ZSSR a ďalšie). V celku

úspešne sa mu tým podarilo zasadiť pôsobenie „domácich milícií" do kontextu nemeckej okupačnej správy.

Druhú kapitolu venoval autor politickým koncepciám HG. Na približne 20 stranách vysvetľuje vývoj HG do 29. augusta 1944, gro je však venované zmenám po vypuknutí SNP, reorganizácii a miestu HG v podmienkach nacistickej okupácie. Prínosom kapitoly je predovšetkým využitie menej známych nemeckých prameňov a plánov nacistického vedenia na využitie HG.

Tretia kapitola je venovaná vojenskému nasadeniu HG pre potreby režimu pri SNP i v ďalšom období, pri postupnom obsadzovaní územia Červenou armádou. Hruboň toto vojenské nasadenie analyzoval komplexne, vrátane sociálnej situácie členov a upozornil na ekonomické výhody, ktoré im služba prinášala. Precízne spracované sú časti monografie, v ktorých sa autor zaoberá POHG, ich formovaniu, nasadenia a aktivitám.

V poslednej, štvrtej kapitole sa autor venuje najtemnejšej stránke činnosti HG – podielu gardistov na nacistických represáliách. I keď by bolo možné autorovi vyčítať, že vraždenie neanalyzoval dostatočne do hĺbky (podkapitola, ktorá sa tomu venuje má sama o sebe len necelých 10 strán, chýbajú štatistiky a pod.), nemyslím si, že práve to bolo jeho zámerom. Naopak, pri poukazovaní na represálie a hrôzostrašnosť udalostí využil ako prípadové štúdie predovšetkým masaker v Kremničke a masové popravy v Nemeckej. Zvlášť pri prípade v Nemeckej sa mu podarilo aj na základe prameňov nemeckej proveniencie dokázať, že rozsah spoluzodpovednosti gardistov bol väčší, než sa doteraz myslelo.

Súčasťou práce je bohatá obrazová príloha, rozsiahly zoznam použitej literatúry a na vysokej úrovni je i jazykový štýl a spracovanie monografie.

Hruboňova práca má pre slovenskú historiografiu bezpochyby nesporný prínos. Nemyslím si však, že ide o definitívnu prácu k tejto problematike (je otázne, či to vôbec bolo autorovým zámerom). O pôsobení HG v období medzi Povstaním a koncom vojny by sa dalo povedať omnoho viac. Analýzu by si vyžadovala napríklad propaganda HG. A to nie len voči bežnému obyvateľstvu, ale i voči predstaviteľom nemeckej moci a predovšetkým voči samotným členom, ktorí, ako autor správne v závere konštatuje, „boli ochotní režimu slúžiť dovtedy, kým dokázal honosne uspokojovať ich ekonomické požiadavky". Boli ekonomické motívy, prípadne strach jedinými motívmi služby v HG? Hruboň v závere tiež tvrdí, že vášeň HG pre „pre nemecké vojnové ciele nemala hlboko emocionálne korene"(s. 203). Môžeme však takto generalizovať? Nenašli by sme medzi gardistami i jednotlivcov, ktorí slúžili skutočne z presvedčenia a vnútornej propagande/indoktrinácii naozaj podľahli?

Drobným nedostatkom práce je i absencia aspoň menného registra, ktorý by pomohol pri lepšej orientácii v texte.

Vzhľadom k súčasným pokusom istých „historikov" či priaznivcov rôznych extrémistických hnutí z laického prostredia o akési bagatelizovanie, či dokonca úplne popretie zodpovednosti HG a jej predstaviteľov za represálie, ktoré sa udiali na Slovensku, považujem za veľmi dôležité, že Hruboň na základe dôkladného štúdia dokumentov celkom jasne a zrozumiteľne poukázal na spoluzodpovednosť tejto organizácie na vojnových zločinoch. Hruboň tiež v závere zdôraznil,

že bez ohľadu na to, „či civilistov vraždilo promile, percento alebo väčšia čiastka jej celkového stavu“, každý oddiel POHG realizoval zatýkacie akcie s rasovým alebo politickým kontextom a tým pádom participoval na genocídnej politike (s. 203). Za jeden z kľúčový záverov práce považujem, že autor akcentoval rasové plány nacistického Nemecka a z nich vyplývajúce úvahy o geopolitickom usporiadaní „Novej Európy“. V nej totiž pre Slovenský štát a slovenský národ miesto nebolo.

Jakub Drábik, HistoryWeb.sk

ŠEDIVÝ, Juraj a kol. ***Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska.*** **Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, 264 s. ISBN 978-80-223-3776-2**

Aj keď sa v poslednom čase nepatrne rozširuje rad autorov venujúcich sa pomocným vedám historickým, metodologických prác vzniká relatívne menej. Obzvlášť v odvetví epigrafie, ktorej nie je venovaná rozsiahla pozornosť. Možno len uvítať, že Juraj Šedivý v spolupráci s ďalšími autormi sa podujali k spracovaniu metodickej príručky latinskej epigrafie s náčrtom dejín epigrafického bádania vo forme kolektívnej monografie.

V kapitole s názvom Predmet a ciele epigrafického bádania na Slovensku Juraj Šedivý približuje epigrafiu ako vednú disciplínu a popisuje definície svojich predchodcov, pričom uvádza aj vlastné vymedzenie epigrafie v duchu jednoduchosti a snahy o čo najefektívnejšie pokrytie podstaty tejto pomocnej vedy. Podobne pristupuje k predmetu výskumu, cieľom a členeniu spomínanej vedy.

V nasledujúcej kapitole s názvom Dejiny epigrafických výskumov v okolitých krajinách a na Slovensku figurujú štyri príspevky vo forme podkapitol. Ich autormi sú Walter Koch (Počiatky modernej epigrafie stredovekých a ranonovovekých nápisov v nemecky hovoriacich krajinách), Jiří Roháček (Stredoveká a ranonovoveká epigrafia v Českej republike), Zoltán Várady (Dejiny bádania epigrafických pamiatok v Maďarsku) a Juraj Šedivý (Epigrafické výskumy na Slovensku). Autori približujú počiatky moderného výskumu epigrafie v jednotlivých krajinách, pričom sa zmieňujú o rozličných autoroch, akademikoch, publikáciách či projektoch, ktoré sú alebo boli zasvätené epigrafickému výskumu a prispeli k rastu epigrafie ako vedy. V podkapitolách občas nechýbajú ani zmienky o jednotlivých úskaliach a determinantoch, s ktorými sú bádatelia v jednotlivých krajinách konfrontovaní dodnes. Jedná sa tu napr. o nejednotnú terminológiu nosičov a nápisov, nomenklatúry epigrafických písiem a metodiky opisu nosičov. Ale predovšetkým o malý záujem laickej verejnosti o ochranu pamiatok, čo má za následok aj znehodnotenie epigrafických nosičov, ktoré sú pod vplyvom negatívnych činiteľov časom nečitateľné.

Kapitoly Metodika opisu historických nápisov a Názvoslovie epigrafických písiem zo Slovenska sú z pera Juraja Šedivého. Je badateľné puto medzi autorom a vednou disciplínou epigrafie. Okrem ilustrácie bohatých teoretických aspektov

o tom svedčia i autorove skúsenosti a rady implementované do textu, ktoré podáva čitateľovi. Zmieňuje sa tu okrem iného o terminológii. Podobne o terénnom výskume a spôsobe, ako analyzovať, spracovať a uchovávať získané poznatky. Rovnako aj to, akých noriem sa treba pridŕžať pri publikovaní svojich výsledkov. V súvislosti s názvoslovím epigrafických písiem uvádza rad, delenie a približný časový horizont výskytu jednotlivých typov písiem, s ktorými sa môže výskumník v danom obore stretnúť.

Rozsiahla kapitola zvaná Neepigrafické pramene a sekundárna literatúra ako pomocné zdroje výskumu historických nápisov zo Slovenska dopĺňa metodologickú časť knižky o rozličné literárne zdroje, databázy a typy prameňov, ktoré nemusia byť výhradne epigrafického rázu, ale napriek tomu sú neodmysliteľnou súčasťou či pomôckou pre epigrafický výskum. Henrieta Žažová približuje v podkapitole Informačné zdroje Pamiatkového úradu SR ako podklad pre epigrafické výskumy funkciu a úlohy Pamiatkového úradu SR. Keďže sa množstvo epigrafických nosičov postupom času znehodnotilo a sú nečitateľné, Archív Pamiatkového úradu SR a Krajské pamiatkové úrady poskytujú možnú alternatívu, ako sa k jednotlivým nápisom dopracovať. Autorka uvádza aj inštitúcie, ktoré v dejinnom vývoji predchádzali Pamiatkovému úradu. Podkapitolu s názvom Galerijné zbierky, literatúra a databázy z dejín umenia ako zdroj epigrafických poznatkov spracovala Zuzana Čovanová Janošíková, Bibiana Pomfyová a Dušan Buran. Autorky a autor poukazujú na význam sekundárnej literatúry v znamení uhorských pamiatkových súpisov a topografií a zdrojov orientovaných na románske, gotické a renesančné pamiatky. Miroslav Števík v podkapitole s názvom Muzeálne zbierky a databázy ako zdroj informácií o historických nápisoch opisuje vývoj a význam muzeálnych zbierok a databáz pre epigrafické bádanie. V podkapitole Pamiatkové, muzeálne a galerijné zbierky v Maďarsku so slovacikálnym materiálom a ich databázy Pál Lővei opisuje zbierky a fondy maďarských inštitúcií, ktoré obsahujú epigrafické pamiatky týkajúce sa Slovenska. Miroslav Čovan v podkapitole zvanej Archívne pramene ako zdroje poznatkov k historickým nápisom uvádza typy písomností z oblasti štátnych a cirkevných archívov, ktorými naznačuje možnosti pre bádanie vo verejných a súkromných archívoch z pohľadu epigrafie. Juraj Gembický v podkapitole Kampanologické pamiatky v kontexte výskumu historických nápisov: pramene, literatúra, metodika ilustruje fenomén zvonov, pramene a literatúru k ich výskumu, ich vedeckú analýzu, dokumentáciu a typy nápisov, ktoré sa na nich v priebehu času objavovali. Frederik Federmayer zasa v podkapitole Základná heraldická a genealogická literatúra k interpretácii epigrafických nosičov uvádza, akým spôsobom môže byť pre epigrafiu nápomocné štúdium príbuzných pomocných vied a ich literatúry, pri čom sa orientuje konkrétne na heraldiku a genealógiu.

Jadro práce uzatvára kapitola Zdenky Šedivej s názvom Architektonická a umenovedná terminológia používaná pri opise epigrafických nosičov zo Slovenska. Táto časť ilustruje spätosť epigrafie s dejinami architektúry a umenia. Keďže epigraf je pri charakteristike a lokalizácii nosiča nútený používať odborné termíny, kapitola mu ponúka rozsiahly opis termínov z oblasti sakrálnych a profánnych

stavieb, pohrebnej architektúry, sepulkrálií i hnuteľných pamiatok, napr. vo forme liturgických predmetov, odevov, insígnií a zbraní.

Kniha sa vyznačuje dobrou štylistikou a primeraným jazykom. Aj napriek počtu autorov pôsobí celistvo. V súvislosti s autormi je badateľné ich úzke puto s disciplínou a ich osobný vklad v danom či príbuzných vedných odboroch. Dá sa povedať, že na koncipovaní diela sa podieľala väčšina vedcov orientovaná na moderný epigrafický výskum. Takýto typ práce treba privítať, pretože metodických príručiek, ktoré uvádzajú čitateľa do problematiky a pritom pôsobia na bádateľov a záujemcov o daný odbor inšpirujúcu, vzniká málo. Je to výsledok snahy predovšetkým Juraja Šedivého a jeho spolupracovníkov, ktorí sa epigrafii venujú dlhodobo a systematicky. Verím, že kniha bude pozitívnym impulzom do budúcnosti.

Dávid Jablonský, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Bel, Matej: *Liptovská stolica.* Prel. Kordoš, J. Čadca: Kysucké múzeum, 2014. 391 s. ISBN 978-80-89751-06-8

Upozorňovať slovenských bádateľov alebo náročnejších čitateľov na význam a obsah Belovho diela *Notitia Hungariae novae historicko geographica* (slov. *Historicko--zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku*) snáď ani nemá zmysel. Autorovi tohto kolosálneho projektu sa podarilo vydať iba jeho zlomok, vrátane opisu Liptovskej stolice. Súdobé reálie a charakteristika danej stolice tvorili súčasť druhého zväzku *Vedomostí*, ktorý (spolu s dokončeným opisom Bratislavskej, resp. celými opismi Turčianskej a Zvolenskej stolice) vyšiel tlačou vo februári 1736.

Recenzovaná publikácia ponúka (nielen) našej vedeckej obci príležitosť spoznať *genius loci* Liptova v prvej polovici 18. storočia. Špecifické prírodné danosti, historický vývoj a obyvateľstvo Liptovskej stolice vytvárali obsah tejto priestorovej entity, regiónu rozprestierajúceho sa v Liptovskej kotline, pozdĺž toku horného Váhu, ktorý lemovali jadrové pohoria. Predmetné prírodno-humanitné fenomény teda možno (aj z dnešného hľadiska) považovať za jedinečné v porovnaní s ďalšími stolicami, ktoré ležali v tzv. preddunajskom Uhorsku.

Myšlienka systematického vydávania prekladov Belových *Vedomostí,* stolíc ležiacich na území Slovenska, má viac ako 25 rokov. Vo verzii obsahujúcej latinský text originálu s paralelným slovenským prekladom však boli doteraz vydané iba „trenčianske" (BEL, Matej: *Trenčianska stolica*. Prel. NAGY, I. Čadca : Kysucké múzeum, 2013. 448 s.) a „liptovské" *Notície*. Takáto dichotómia prezentovania pôvodného diela má zásadný význam nielen pre jeho ďalšie vedecké skúmanie, ale i z hľadiska využitia v edukačnom procese (napr. ako VŠ učebnice). Dané aspekty štúdia *Notícií*, príp. ich kombinácia totiž umožňujú pochopiť komplexnosť opisov hornouhorských stolíc z prvej polovice 18. storočia, čo má v konečnom dôsledku význam pre ich korektnú interpretáciu.

Zostavovateľmi recenzovanej publikácie sú Martin Turóci a Jozef Kordoš. Druhý z editorov zároveň preložil latinsky písaný text „liptovských" *Vedomostí*

do slovenčiny. Analogicky ako v prípade *Trenčianskej stolice* aj tu dielo začína krátkym Predhovorom, za ktorým nasledujú Úvod, resp. ďalšie „vstupné" kapitoly: Život a dielo Mateja Bela (M. Turóci) a Matej Bel o Liptove (J. Kordoš). Dané časti sú obsahovo korektné, v súlade s časovým, tematickým i filologickým rámcom *Liptovskej stolice*. M. Turóci vo svojej kapitole rozoberá vedeckú kariéru i menej známe skutočnosti osobného života autora, ktoré vykresľuje na pozadí historicko-politických javov súdobého Uhorska. Kapitola J. Kordoša, v ktorej poukazuje na hlavné obsahové a formálne aspekty a špecifiká Belovho výkladu o predmetnej stolici, je prínosná z hľadiska pochopenia filozofie i obsahu diela.

„Jadro" hodnotenej knihy predstavuje bilingválna (latinsko-slovenská) verzia opisu Liptovskej stolice. Jeho štruktúra je štandardná. Delí sa na dve časti: všeobecnú a špeciálnu. Po otvorení publikácie čitateľ zistí, že na ľavej strane je text latinského originálu. Na protiľahlej strane, vpravo, sa zasa nachádza jeho slovenský preklad.

Z hľadiska rozsahu mala pôvodina „liptovských" *Vedomostí* v druhom zväzku 78 strán (s. 509-587), čo je podstatne menej než napr. opis Trenčianskej stolice. Výklad M. Bela o Liptovskej stolici obsahuje aj ďalšie špecifiká. Napr. prírodovedný oddiel všeobecnej časti zaberá 37 strán, čiže takmer polovicu (47%) z celkového rozsahu diela(...). Prečo? Úplná, vyčerpávajúca odpoveď zrejme neexistuje.

V prírodovednom oddieli všeobecnej časti *Poloha, prírodné podmienky a prednosti Liptovskej stolice* sú zahrnuté Belove názory, ktoré získal interpretáciou databáz jeho spolupracovníkov. Napr. charakteristiky častí Západných Tatier alebo jaskýň Demänovskej doliny zasahujúcich územie stolice boli spracované podľa materiálov Juraja Buchholza st., resp. ml.

Vnímavého čitateľa pätnástich paragrafov prírodovedného oddielu môžu zaujať informácie o povodniach a ich následkoch pre miestne obyvateľstvo. Umenie M. Bela vykresliť „reálne kontúry" prírodného hazardu a rizika prostredníctvom barokového textu sa prejavuje napr. pri opise následkov inundácie Smrečianky v roku 1725. Vodný tok vtedy podmyl františkánsky cintorín vo Vitálišovciach a *„zhruba tristo nebožtíkov... odniesol k Okoličnému. Tých potom ..., opäť uložili do zeme a nanovo pochovali, mnohí však skončili tu i tam pod nánosmi bahna"*. Emocionálny „náboj" má i Belova charakteristika *„smrtiacich"* účinkov CO_2 unikajúceho z travertínových kôp vo Svätom Jáne alebo Stankovanoch.

Spoločenskovedný oddiel všeobecnej časti *Obyvateľstvo Liptovskej stolice, jeho zvyky a úrady* zaberá v pôvodnom vydaní „liptovských" *Vedomostí* iba 7 strán. Autor tu napr. rozoberá názory na osídlenie Liptova so zreteľom na etnickú štruktúru obyvateľstva, hlavné a doplnkové zamestnania, alebo špecifiká sociálneho správania sa vidiečanov. Pozoruhodná je napr. zmienka o *„neplodnosti"* Liptákov, či kritika *„nedisciplinovanosti"* pospolitého ľudu, ktorý *„schádza na scestie a stáva sa služobníkom pokleskov."*

Oddiel uzatvárajú piaty až siedmy paragraf venované stoličnej administratíve a stručnému prehľadu šľachtických rodov Liptova.

Špeciálna časť „liptovských" *Vedomostí* je v porovnaní so spoločenskovedným oddielom členená detailnejšie. V origináli z roku 1736 mala rozsah 34 strán (cca 44% celého diela). M. Bel rozdelil stolicu podľa svetových strán na štyri

slúžnovské okresy. Charakterizuje ich postupne – a z dnešného pohľadu neštandardne, v smere hodinových ručičiek: východný, južný, západný a severný. Každý z okresov opísal v osobitnej časti (*membrum*), ktorú člení do dvoch sekcií (*sectiones*). Prvá sekcia prináša Belov pohľad na mestečká a hrady, druhá je o dedinách a osadách príslušného slúžnovského okresu. Na rozdiel od *Notícií* Trenčianskej, Nitrianskej alebo Turčianskej stolice tu absentuje výklad o slobodných kráľovských mestách, ktoré sa na Liptove nenachádzali.

Tak ako predchádzajúce state, ani špeciálna časť nie je „ochudobnená" o konkrétne, historicky relevantné a zároveň pozoruhodné informácie (výška vena pre nastávajúcich novomanželov, detailný opis trestných činov, konanie trhov, ťažba rúd a ich kvalita, výskyt a druhy rýb v potokoch a pod.). Dočítať sa možno i o *„tupej povahe"* obyvateľov Borového, *„ktorá sa pri žartíkoch nezriedka prejavuje príliš agresívne."* Pre bádateľov v oblasti vojenskej histórie bude prínosom napr. zmienka o vavrišovskom šianci, ktorý sa v roku 1709 *„pomocou ohnivých gúľ"* neúspešne pokúšali dobyť povstalci Františka II. Rákociho.

Belov dobový portrét Liptova uzatvára *Prehľad cestných spojení Liptovskej stolice*. Sú v ňom uvedené vzdialenosti medzi významnými lokalitami v uhorských míľach.

Súčasťou druhého zväzku *Vedomostí* bola i Mikovíniho mapa Liptovskej stolice, vyhotovená v mierke cca 1 : 165 000. Reprodukcia tohto kartografického diela tvorí prvú z dvoch mapových príloh recenzovanej publikácie. V sprievodnom texte zostavovatelia správne konštatujú rozpor medzi Belovým textom „liptovských" *Notícií* a mapou Samuela Mikovíniho, ktorý sa prejavuje pri vybraných lokalitách alebo objektoch, ktoré v krajine skúmaného územia dokázateľne existovali a boli významné. Napriek tomu ich autor v texte nespomína ani bližšie neopisuje. Rovnaký problém identifikoval a zhodnotil recenzent pri interpretácii vybraných paragrafov *Vedomostí* Nitrianskej stolice (bližšie napr. Peter Chrastina – Katarína Rácová, Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa *Notícií* Mateja Bela (historicko-geografický prístup). In. *Studia Historica Nitriensia*, roč. 19, č. 1, 2015, s. 20-36; Katarína Rácová – Peter Chrastina, Myjava and Chvojnica in the notitia of the Nitra County (historical-geographical analysis and interpretation). In: *Revista Transilvania*, Vol. 8, no. 5-6, 2014, pp. 41-50).

Druhú časť mapovej prílohy reprezentuje mapa Demänovskej ľadovej jaskyne spracovaná S. Mikovínim podľa nákresov J. Buchholza ml. I keď tento kartografický výstup nebol súčasťou „liptovských" *Notícií*, ale tzv. *Prodomu*, resp. *Hungariae antique et novae prodomus* (slov. *Posol starého a súvekého Uhorska*), jeho zaradenie do publikácie vítam, nakoľko do nej tematicky i obsahovo patrí.

Čo dodať na záver? Recenzované dielo je určené (nielen) bádateľom v oblasti humanitných, spoločenských a prírodných vied, čiže napr. historických geografov, príp. iných priestorovo mysliacich špecialistov: historikov, etnografov, kultúrnych antropológov, architektov alebo krajinných inžinierov. „Svoje" si v ňom nájdu napr. vybraní zástupcovia z radov verejnej správy, či náročnejší čitatelia so záujmom o regionálnu históriu, prírodu a kultúru. Vybrané informácie

Belovho diela môžu byť využiteľné aj pri konkrétnych plánovacích a rozhodovacích procesoch na úrovni samospráv.

Matej Bel prostredníctvom zostavovateľov Mgr. Martina Turóciho a Mgr. Jozefa Kordoša, PhD. po takmer 280. rokoch opätovne predkladá čitateľskej verejnosti prácu o Liptovskej stolici. Knihu s premyslenou koncepciou a zodpovedajúcou štruktúrou. Knihu, ktorá by nemala chýbať v zozname literatúry prác, alebo štúdií orientovaných na Liptov.

Peter Chrastina, Univerzita Tomáša Baťu v Zlíne

KRONIKA

Sympózium UK-Gespräche 2016

V dňoch 9. – 10. marca 2016 sa vo Viedni uskutočnilo sympózium s názvom „UK--Gespräche 2016". Stretnutie organizoval *Institut für Orientalische und Europäische Archäologie, Österreichische Akademie der Wissenschaften*, ktorý je zameraný na prehistorický a včasne stredoveký vývoj od Orientu po Európu. Udalosť sa odohrala pod záštitou oddelenia Európa, ktoré skúma európsku prehistóriu pomocou metodicky a chronologicky širokospektrálnych projektov. V súčasnom stave sa ich bádanie sústreďuje na paleolit, dobu bronzovú a dobu železnú centrálnej a južnej Európy a Talianska. Iniciátorom a organizátorom stretnutia bola Dr. phil. Michaela Lochner. Stretnutie malo podtitul „Get together", v ktorého duchu sa celé podujatie odohrávalo. Chronologicky a chorologicky bolo sympózium zamerané na oblasť stredného Dunaja v období popolnicových polí v 13. – 8. stor. BC. Aj z tohto dôvodu boli k diskusiám pozvaní kolegovia z Rakúska, Moravy, Maďarska a Slovenska.

Organizátori pripravili dve hlavné záujmové témy. Prvou bolo predstavenie archeologickej štruktúry a organizácie archeológie v zastúpených krajinách. Účastníci hľadali spoločné prvky a rozdiely v archeologických štruktúrach svojich krajín. Pri hľadaní spoločného dialógu a možností bližšej spolupráce je poznanie samotnej bázy archeologickej vedy a stavu jej inštitucionalizácie veľmi dôležité. Príspevky sa týkali aj ochrany pamiatkového fondu a jej realizácie a stavu, súčasných trendov v archeológii, a to ako v teréne, tak aj pri spracovaní nálezov. K. Rebay-Salisbury a M. Lochner v úvodnej prednáške informovali o rozsiahlej štruktúre súčasnej rakúskej archeológie, ako aj o početných medzinárodných projektoch s využitím moderných metód. Zaujímavú diskusiu o archeologických licenciách, vlastníctve materiálu a fungovaní inštitúcií v súvislosti s rozdeľovaním archeologických výskumov priniesol príspevok D. Parmu a K. Šabatovej. Kritické ale objektívne zhodnotenie organizácie archeológie, ako aj najmä intenzity využívania moderných metód a interdisciplinárnej spolupráce a proces spracovania materiálu na Slovensku ponúkli L. Chmelo s P. Kmeťovou.

Druhou nosnou témou bol súčasný stav bádania a vedecké projekty zamerané na obdobie kultúr popolnicových polí. Príspevky zhŕňali archeologické výskumy daného obdobia za posledných 5-6 rokov a informovali o riešenej výskumnej problematike vedeckých projektov. Úvodnou prednáškou bol príspevok D. Parmu a K. Šabatovej o najnovších výskumoch pohrebísk, sídlisk a depotov z územia Moravy a ich spracovaní. Veľmi prínosnou bola informácia o zlome v sídelnej štruktúre, ktorý v niektorých regiónoch nastáva na prelome mladšej a neskorej doby bronzovej a naopak, medzi neskorou dobou bronzovou

a dobou halštatskou sa sídelná oikumena zahusťuje. M. Lochner vystúpila s príspevkom o súčasných výskumných projektoch oddelenia Europa Inštitútu OREA: Na ňu nadviazala K. Adametz s príspevkom o najnovších výskumoch v oblasti Dolného Rakúska so zaujímavými nálezmi nových čisto keramických depotov. R. Schuman na sympóziu priblížil zaujímavé nálezové situácie funerálnych kontextov v Hornom Rakúsku, ako aj iné súčasné projekty v oblasti. Za slovenskú stranu v tomto bloku vystúpil R. Vávra. Kriticky a obsažne zhodnotil posledné roky na poli bádania o kultúrach popolnicových polí. Svoj príspevok zasadil najmä do prostredia úzko súvisiaceho s oblasťou priľahlej časti Rakúska a Moravy – Záhoria. P. Polgár uzavrel oba bloky ako jediný zástupca maďarskej archeológie dvomi príspevkami týkajúcimi sa oboch načrtnutých diskusných tém a informoval o zaujímavých nových funerálnych kontextoch období popolnicových polí v Maďarsku ako aj o nových depotoch.

Účastníci sa v diskusii po uzavretí blokov príspevkov zhodli na publikácii tejto diskusie v elektronickej forme na stránkach hosťujúcej inštitúcie *Institut für Orientalische und Europäische Archäologie* (OREA).

Počas dlhého trvania minulého politického režimu spred roku 1989 bola v strednej Európe badateľná istá absencia širšej svetovej odbornej diskusie na poli archeológie, a to najmä s vtedy „západným svetom" snáď najmä z politických dôvodov. Evidentne, diskusia prebiehala, no diala sa najmä mimo oficiálne štruktúry skôr na personálnej úrovni. Po uvoľnení vzťahov ku konci minulého storočia sa neotvorili len fyzické hranice, ale aj hranice vedy samotnej. V súčasnom turbulentnom spoločenskom, ekonomickom a politickom dianí v Európe je v nenápadných náznakoch možné badať, že výmena informácií na medzinárodnej, ale aj národnej úrovni nepostačuje tempu ich pribúdania. Tento stav nesúvisí s absenciou snahy alebo pozvoľným procesom odcudzovania, ale skôr s nepoľavujúcou intenzitou v oblasti investičnej archeológie. Tá zatiaľ nemá (minimálne v hraniciach nášho štátu) v legislatíve zabudované procesy, ktoré garantujú voľnejší prístup a intenzívnejšie zdieľanie informácií pre odbornú verejnosť. Aj preto sú podobné stretnutia veľmi dôležité a prínosné. UK-Gespräche 2016 svoj podtitul „Get together" do významnej miery splnil.

Ladislav Chmelo, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Aktuálne problémy moderných českých a slovenských dejín v stredoeurópskom kontexte

Už niekoľkoročná tradícia projektu Filozofickej fakulty UKF v Nitre, založená na organizovaní pravidelných vedeckých podujatí pod záštitou dekana FF a s účasťou popredných odborníkov na humanitné vedy – Interdisciplinárne dialógy – poskytla tentokrát priestor jednému z najvýznamnejších českých historikov. Dňa 7. apríla 2016 sa v popoludňajších hodinách postavil za rečnícky pult Akropoly na Hodžovej ulici č. 1 prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. (Ústav českých dejín Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe; Masarykov ústav a archív

Akadémie vied Českej republiky). Tento uznávaný odborník na problematiku českých, slovenských, stredoeurópskych a balkánskych dejín 19. a 20. storočia, autor viacerých monografií, niekoľkých syntéz, početných odborných článkov a štúdií v angličtine, macedónčine, bulharčine, maďarčine, chorvátčine, poľštine i v slovenčine, ale aj vysokoškolský garant a pedagóg sa vo svojej prednáške zameral na formovanie a podoby národných príbehov tak, ako sa utvárali v premenách časov, s ohľadom na geografické vymedzenie i vzhľadom k meniacim sa mocensko-politickým pomerom. Pozornosť sústredil najmä na obdobie 19. a 20. storočia a svoje rozprávanie územne rámcoval strednou Európou, so zvláštnym dôrazom na oblasti dnešnej Českej a Slovenskej republiky.

Rady poslucháčov, v ktorých našli zastúpenie študenti z rôznych odborov a ročníkov fakulty, ale i pedagógovia a zástupcovia dekanátu boli uvedené do obrazu výkladom o prvopočiatkoch národných príbehov – o ich charaktere, účelovosti a obsahu. Po predstavení základných modelov a rôznych náhľadov na úlohy, ktoré takýto všeobecne akceptovateľný a ľahko šíriteľný opis dejín národa plní, sa profesor Rychlík pokúsil zadefinovať zlomové alebo tzv. uzlové body. Následne zúčastnených oboznámil s procesom a pozadím zámernej deformácie histórie, s úmyslom „ovládnutia" minulosti politickou mocou a s tvorbou historických mýtov. Porozprával o vízii dosiahnutia akéhosi raja či dokonalej harmónie, ako o typickom dedičstve obsiahnutom i v súčasných trendoch uvažovania o plynutí času a smerovaní spoločnosti.

Hlavná časť jeho výkladu patrila tzv. „československému" národnému príbehu. Objasnil, že jeho základy stoja na Palackého konštrukte dejín českého národa a od neho sa odvíjajúcich národných príbehov, vystavaných na základných ideách a potrebách striedajúcich sa politických garnitúr od 1. ČSR až po 90. roky 20. storočia. Ten opisoval sled udalostí od Přemyslovcov po Luxemburgovcov, po vláde ktorých mal nastať hlboký úpadok. Ďalším svetlým bodom v jeho ponímaní bolo husitské hnutie, naopak, prepad prišiel znovu v roku 1620 – teda po bitke na Bielej hore. Opätovný progres nastal v prvej polovici 19. storočia. Procesy spájané s národným obrodením určil Palacký za referenčný bod – okamih, od ktorého bude mať vývoj spoločnosti tendenciu nezadržateľne stúpať po pomyselnej krivke kvalitatívneho rastu.

Nevyhnutné korekcie, ku ktorým muselo prísť, ak mal príbeh aj naďalej plniť svoju funkciu a zodpovedať aktuálnym požiadavkám mocenských elít, išli po roku 1918 ruka v ruke so zakladateľským mýtom, ktorého integrálnou súčasťou sa nový, či skôr staronový národný príbeh stal. Hľadanie spoločných styčných bodov slovenského a českého dejinného vývoja však neprebiehalo bez problémov. Aj o týchto ťažkostiach a úskaliach celého procesu prezradil profesor Rychlík čosi viac. Vysvetlil východiskové body a špecifiká slovenského národného príbehu, za tvorcu ktorého sa považuje F. V. Sasinek a upozornil na logické prekážky v kreovaní predstavy o odvekých spoločných, „československých" dejinách.

Rozprávanie o dopade udalostí z konca 30. rokov na skúmanú problematiku vystriedal výklad o období komunistického režimu. Prednášajúci upozornil, že už Z. Nejedlý v publikácii z roku 1906 začal s „prefarbovaním" národného

príbehu na červeno. Jeho ďalšia podoba, ktorá s minimálnymi obmenami pretrvala ďalších vyše 40 rokov, bola v období konca 40. a začiatku 50. rokoch 20. storočia utváraná plne v zhode s ideológiou marxizmu-leninizmu a s istým zohľadnením klasických, domácich národných príbehov. Autor svoj príspevok zakončil hodnotením situácie z prelomu 80. a 90. rokov, ale načrtol i aktuálny stav a trendy v chápaní národného príbehu a hľadaní jeho uzlových bodov v súčasnej českej a slovenskej historiografii.

Bohaté znalosti nadobudnuté dlhoročným výskumom sa neodzrkadlili len v erudovanom výklade o opakovanom písaní a prepisovaní národných príbehov v stredoeurópskom priestore. Vystúpili na povrch aj pri analyzovaní ďalších, navonok okrajových skutočností, ktoré však mali na sledovaný jav nezanedbateľný dopad. Schopnosti pútavo prednášať pred heterogénnym publikom napomáhal aj autorov osobitý štýl, vďaka ktorému dokázal premeniť vysoko odborný výklad na príjemné a auditóriu ľahko pochopiteľné rozprávanie. Dôkazom vyvolaného záujmu o predloženú tému bola následná diskusia, ktorá sa rozpútala po záverečných slovách prednášky vzácneho hosťa, ale taktiež finálny aplauz pozorne načúvajúceho a zanietene diskutujúceho publika.

Zuzana Hasarová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Správa o súťaži ŠVOUČ 2016 na Katedre histórie FF UKF v Nitre

Dňa 6. apríla 2016 sa na pôde Katedry histórie FF UKF uskutočnila súťaž Študentskej vedeckej, odbornej a umeleckej činnosti (ŠVOUČ). ŠVOUČ má na katedre dlhšiu tradíciu a obľubu a každoročne sa do nej zapájajú študenti s príspevkami, ktoré vychádzajú z konceptu ich záverečných prác, alebo predstavujú výsledky ich vedeckovýskumného úsilia, ktoré vynaložili nad rámec svojich študijných povinností. O prípravu tohtoročného kola súťaže sa postaral doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD. Príspevky a prezentácie mladých autorov hodnotila odborná komisia v zložení: prof. Janka Hečková, CSc.; PhDr. Katarína Rácová, PhD.; doc. PhDr. Tomáš Tandlich, PhD.; PhDr. Ľudovít Marci, CSc.; Mgr. Dávid Jablonský.

Do súťaže sa zapojilo šesť študentov. Bc. Mária Molnárová si vybrala tému *Film Kleopatra (1963) ako prameň analýzy populárnej histórie*, kde uviedla príklady kritiky vybraného filmu z pohľadu historickej vedy. Samuel Šutka si zvolil prácu v podobnom duchu historickej kritiky vo filmovej či seriálovej tvorbe a vystúpil s príspevkom *Vikingovia: analýza vybraných aspektov zo seriálu „Vikingovia"*. Bc. Magdaléna Plazáková sa zapojila s dielom *Príbehy z fotografií*, kde poukázala na možnosti využitia historických fotografií vo výučbe dejepisu. Bc. Stanislava Gúgľavová prezentovala príspevok zvaný *Historicko-geografický komentár vybraných statí Belových Vedomostí Novohradskej stolice*, v ktorom sa sústredila na jednotlivé pasáže z diela Mateja Bela a obohatila ich o svoj komentár. Bc. Marek Druga uviedol tému z cirkevných dejín o hronskobeňadickom opátovi s názvom *Siegfrid a Benedictina (Reforma*

benediktínov a pôsobenie hronskobeňadického opáta). Bc. Lukáš Trnkóci v práci *Dejiny filatelie v Československu* poukázal na obľubu zbierania poštových známok v Československu a na najznámejšie výstavy a kluby, ktoré zhromažďovali filatelistov.Prezentované príspevky boli sprevádzané posudkami školiteľov a oponentov, ako aj podnetnou diskusiou. Komisia napokon vyhodnotila najlepšie práce a udelila 1. miesto pre Bc. Magdalénu Plazákovú, 2. miesto pre Bc. Mareka Drugu a 3. miesto pre Bc. Lukáša Trnkóciho. Do hodnotenia prác vstúpilo aj publikum, ktoré udelilo „cenu publika" pre autorku Bc. Máriu Molnárovú.

Dávid Jablonský, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PUBLIKAČNÁ ETIKA ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Vydavateľom časopisu Studia Historica Nitriensia (ďalej SHN) je Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Redakcia sídli na Katedre histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 01 Nitra. Aktuálnym šéfredaktorom je prof. Janka Hečková, CSc. Na stránkach časopisu sa publikujú originálne príspevky z oblasti histórie, archeológie, muzeológie. Úlohou redakčnej rady je zabezpečiť čo najvyššiu kvalitu publikovaných textov, ich originalitu a zabrániť porušovaniu autorskej etiky. Nižšie uvedené zásady vychádzajú z pravidiel Committee on Publication Ethics (COPE) http://publicationethics.org/resources/guidelines

1. Úloha šéfredaktora:
Šéfredaktor vykonáva prvé redakčné rozhodnutie, čiže predbežne posudzuje príspevky doručené na adresu redakcie, ich kompatibilitu s tematickým zameraním časopisu, ako aj ich vhodnosť pre zaradenie do recenzného konania. Vyradené sú príspevky, ktoré nezodpovedajú profilácii časopisu, nespĺňajú primárne požiadavky na vedecký text a evidentné porušujú etické princípy publikovania. Sporné prípady konzultuje s členmi vedeckej rady časopisu. Šéfredaktor môže od autorov požadovať nevyhnutné úpravy odovzdaných textov, napríklad jeho skrátenie, prepracovanie poznámkového aparátu v súlade s pokynmi pre autorov, prispôsobenie prípadného obrázkového materiálu publikačným a ekonomickým možnostiam časopisu. Šéfredaktor má záverečné slovo pri zostavovaní jednotlivých čísel časopisu.

2. Úloha redakčnej rady:

Redakčnú radu časopisu SHN tvorí:

1. vedecká rada časopisu a

2. rozšírený redakčný kruh.

Členovia vedeckej rady časopisu sú renomovaní odborníci a autority z oblasti histórie, archeológie a muzeológie zo Slovenska aj zo zahraničia. Rozšírený redakčný kruh tvoria odborníci, ktorí sú prednostne oslovovaní pre potreby recenzného konania. Vedecká rada časopisu rozhoduje o publikovaní príspevku v časopise v prípade, že úspešne prejde recenzným konaním. Vedecká rada časopisu sa pri rozhodovaní o publikovaní, resp. nepublikovaní, opiera o recenzné

posudky, vypracované oslovenými posudzovateľmi. Pri rozhodnutiach vedecká rada časopisu dbá na dodržiavanie všeobecne uznávaných etických princípov a akademickej praxe. Vedecká rada časopisu uverejňuje na web stránke etické zásady, zásady pre recenzné konanie a aj pokyny pre autorov, ktorými sa pri rozhodnutiach riadi. V prípade potreby môže vedecká rada časopisu tieto normatívy aktualizovať. Články v sekcii štúdie, rozhľady, materiály a diskusia prechádzajú jazykovou úpravou. Vedecká rada časopisu zabezpečí na stránkach časopisu zverejnenie opráv, reakcií zo strany vedeckej obce, prípadne ospravedlnení, ak dôjde k porušeniu etických princípov publikovania.

3. Úloha redakcie:
Redakcia dodržiava anonymnosť autorov, recenzných posudkov ako aj dôvernosť korešpondencie medzi autorom a redakciou. Redakcia neprijíma komerčné platené príspevky ani reklamné texty s výnimkou upozornenia na nové publikácie z tematických oblastí časopisu SHN, vydávané vydavateľom časopisu. Redakcia dbá na to, aby nedošlo ku konfliktu záujmov medzi autormi, recenzentmi a členmi vedeckej rady časopisu, resp. rozšíreného redakčného kruhu.

4. Proces posudzovania doručených rukopisov:
Doručené texty sú po prvotnom vytriedení šéfredaktorom časopisu pridelené dvom posudzovateľom. Vedecká rada vyberá posudzovateľov. Ak je posudzovateľ vybraný z prostredia mimo vedeckej rady časopisu alebo rozšíreného redakčného kruhu, budú mu spolu s textom zaslané aj zásady publikovania v časopise SHN. Texty sú anonymizované a prideľované dvom, v prípade kolízie názorov trom, posudzovateľom. Autori a recenzenti zostávajú počas celej doby voči sebe anonymní. Redakcia využíva posudkový formulár, v ktorom sa oslovení recenzenti vyjadrujú k nasledovným oblastiam:

1. k obsahu, odbornosti a vedeckej úrovni textu;

2. štýlu a formálnym náležitostiam.

Recenzent môže text odporučiť na publikovanie, navrhnúť modifikáciu, prípadne úplne zamietnuť publikovanie textu. Ak je nutné príspevok modifikovať, prípadne je úplne zamietnuté jeho publikovanie musí posudzovateľ svoje rozhodnutie jasne zdôvodniť. Posudzovatelia sú povinní redakciu upozorniť, ak už bol príspevok publikovaný v inom časopise/monografii, prípadne je časť alebo celý text plagiátom, alebo sú informácie v texte zmanipulované. Týka sa to aj jazykových mutácii textu. Posudzovateľ môže odmietnuť vypracovať posudok na pridelenú štúdiu, o čom musí redakciu obratom informovať. Posudzovateľ sa zaväzuje, že bude pristupovať k posudzovaniu objektívne, vyhne sa invektívam na adresu autora posudzovaného príspevku. V prípade, že jeden z posudzovateľov text odporučí publikovať a druhý posudzovateľ ho zamietne, redakcia zabezpečí tretí, zmierovací posudok, ktorý vypracuje redakciou oslovený odborník. Konečné slovo v prípade sporných textov má šéfredaktor s vedeckou radou časopisu. Všetky

príspevky publikované v časopise musia úspešne prejsť recenzným konaním, inak nemôžu byť publikované. Výnimku tvoria texty do rubrík kronika, recenzie a anotácie, kde o publikovaní rozhoduje šéfredaktor bez recenzného konania. V prípade, že chce autor publikovať recenziu na publikáciu svojho kolegu, musí o tom upovedomiť redakciu hneď pri jej doručení na adresu redakcie. Všetci posudzovatelia sa zaväzujú, že obsah recenzovaných rukopisov budú považovať za tajný, nezneužijú ich a žiadnu ich časť nepoužijú vo vlastných prácach skôr ako budú publikované a to s riadnym uvedením autorstva.

5. Etika autora:
Autor sa zaväzuje, že odovzdáva do redakcie originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie rovnakého príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Autori si od redakcie nemusia pýtať povolenie na opätovné publikovanie vlastných textov v monografiách potom, ako už boli publikované na stránkach časopisu SHN. Autor nesmie publikovať príspevok v inom časopise potom, ako už bol publikovaný v časopise SHN. Autor sa zaväzuje, že sa pripísaní textu riadil etickými zásadami, ktoré sú predpokladom toho, že žiadna časť textu alebo celý príspevok nie sú plagiátom a že výsledky svojho výskumu nezmanipuloval. Autor sa pri písaní príspevku riadi pokynmi pre autorov, ktoré sú zverejnené na web stránke časopisu SHN v slovenčine a angličtine a tiež v printovej verzii časopisu. Autor je povinný redakcii na vyžiadanie dokladovať, že získal povolenie využívať materiály, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.

Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal

The Studia Historica Nitriensia journal (hereinafter referred to as SHN) is published by the Constantine the Philosopher University. The address of the editorial office is the Department of History of the Philosophical Faculty of the Constantine the Philosopher University in Nitra, Hodžova 1, 949 01 Nitra. The current editor-in-chief is prof. Janka Hečková, CSc. The journal publishes original contributions dealing with history, archaeology, museology. The role of the editorial board is to guarantee the highest quality of the published texts, their originality and prevent breaching the authorship ethics. The rules below follow from the rules of the Committee on Publication Ethics (COPE) http://publicationethics.org/resources/gudelines

1. The role of the editor-in-chief
The editor-in-chief makes the primary editing decision, i. e. they do preliminary evaluation of the contributions delivered to the editorial office, their compatibility with the topic of the journal, as well as their suitability for reviewing process.

The contributions which do not correspond with the topic of the journal, do not meet the primary criteria for scholarly articles and evidently breach the principles of publication ethics are denied. The editor-in-chief discusses disputable cases with the members of the scientific board of the journal. They can ask the authors to make necessary changes in the submitted articles, e. g. shortening, rewriting footnotes in accordance with the authorship guide, adopting the figures to the publication and economic conditions of the journal. The editor-in-chief has the final word in editing individual issues of the journal.

2. The role of the editorial board

The editorial board of the SHN journal comprises:
1. the scientific board of the journal
2. wider editorial circle.

Members of the journal's scientific board are renowned experts and authorities in the fields of history, archaeology and museology from Slovakia as well as other countries. The wider editorial circle comprises experts who are preferably requested to review articles. The scientific board of the journal decides on publishing of the contribution in the journal if it passes the reviewing process successfully. Deciding on publishing or not publishing, the scientific board of the journal follows from the reviews elaborated by the reviewers. In their decisions, the scientific board regards generally accepted ethical principles and academic practice. On the website, the scientific board publishes the ethical principles, principles of the reviewing process and instructions for authors which are essential in their decisions. If necessary, the scientific board can update the norms. The articles in the section of studies, perspectives, materials and discussion are subject to language editing. The scientific board provides publishing corrections, reactions from the scientific community, or possible apologies on the pages of the journal, in case of breaching the publication ethics.

3. The role of the editorial board

The editorial board observes the anonymity of authors, reviews and confidentiality of the correspondence between the author and the board. The board does not accept paid commercial contributions or advertisements, with the exception of notes on new publications related to the topics of the SHN journal published by the journal's publisher. The board monitors possible conflicts of interest among authors, reviewers and members of the scientific board of the journal or its wider editorial circle.

4. The process of reviewing the submitted manuscripts

After the submitted manuscripts have been primarily classified by the editor-in-chief, they are assigned to two reviewers. The scientific board decides on the reviewers. If the reviewer is chosen outside the scientific board or the wider editorial circle, the publication principles of the SHN journal shall be sent to them together with the article. The articles are anonymous and assigned to two, in case of coliding reviews three, reviewers. The authors and reviewers remain

anonymous to each other during the whole process. The editorial board uses a review form in which the reviewers comment on the following:

1. the content, expert and scientific level of the text;

2. style and form.

The reviewer can recommend the text for publishing, suggest modifications, or reject publishing. If it is necessary to modify the article or it is rejected, the reviewer must clearly justify their decisions. The reviewers must inform the editorial board if the article has been published in another journal/monograph, or it is wholly or partially copied or the information it contains is manipulated. This also applies to other language editions of the article. The reviewer can refuse to review the assigned study but must inform the editorial board immediately. The reviewer must be unbiased judging the reviewed articles, inoffensive to the author of the reviewed article. If one of the reviewers recommends the article for publication and the other one refuses it, the editorial board provides a third, conciliation review elaborated by an expert. In such case, the editor-in-chief and the scientific board of the journal have the final word. All articles published in the journal must successfully pass the reviewing process, otherwise they cannot be published. Articles published in the Chronicle, Reviews and Annotation sections are exceptions; the editor-in-chief decides on publishing without the reviewing process. If the author wants to publish a review of their colleague's work, they must inform the editorial board as soon as it has been delivered to the address of the editorial board. All reviewers must consider the content of the reviewed manuscripts confidential, they shall not abuse or use any of the articles' parts in their own works before these articles are published, they must declare the name of the author.

5. **Author's Ethics**

The author is obligated to submit an original unpublished article based on their own archive or resource research. Submitting an article which has been published before (including other language editions) is considered unethical. Considerably rewritten or completed articles are acceptable. The author must state such information in footnotes and specify where the original article was published. The authors do not need to ask the editorial board for permission to further publish their own texts in monographs after they have been published on pages of the SHN journal. The author must not publish the same article in another journal after it has been published in the SHN journal. Writing the text, the author must observe the ethical principles which ensure that no part of the text or the whole text are copied and they must not manipulate the results of their research. Writing the text, the author must observe the instructions for authors published on the SHN journal's webpage in Slovak or English as well as in the printed version of the journal. The author is obligated to prove their authorization to use materials protected by copyright if asked by the editorial board.

POKYNY PRE AUTOROV

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je vždy 28. februára a 30. júla. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:
elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com
poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:
názov v slovenskom a anglickom jazyku
meno autora
pracovisko a stručné informácie o autorovi
abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5-7 riadkov
5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
vlastný text
v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku
redakcia prijíma príspevky do sekcie štúdie v rozsahu maximálne 40 normostrán. Redakčná rada si vyhradzuje právo na zaradenie príspevku aj do inej sekcie časopisu (rozhľady, materiály, diskusia). Rozsah recenzie by mal byť 3 – 10 normostrán. Príspevky s menším rozsahom budú zaradené medzi anotácie.
Obrázky (rozlíšenie min. 300×300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétne obrázky, tabuľky alebo grafy.

Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a spĺňať nasledujúce požiadavky:
písmo: Times New Roman, 12

zarovnanie na obe strany
poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:
[1]HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.
[2]PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:
[4]WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:
[6]KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:
[7]PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:
[8]HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:
[10]KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elekronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>
ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.
ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
skratka pre stranu je s.
údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami
ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň
presný názov archívu, názov fondu, ktorý ste študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu
Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón

(ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač
Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.
Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň
V poznámke uvádzajte meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréčtine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený TACITUS. Annales II, 46.

Instructions for the authors of contributions in the Studia Historica Nitriensia journal

Studia Historica Nitriensia is a reviewed scientific journal issued semiannually. It publishes original contributions, results of investigation of the authors. The deadlines are 28 February and 30 July. The texts are anonymously reviewed by two independent reviewers. The authors shall be informed of the result of the reviewing process and of the decision of the scientific board within 6 months from the submission of the article. The authors also agree with publishing of their contributions in the following databases: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Contributions can be sent electronically or by post, on a CD:
electronically to: shnnitra@gmail.com
by post to: Studia Historica Nitriensia Editorial Board (redakcia), Department of History of the Philosophical Faculty of CPU (Katedra histórie FF UKF), Hodžova 1, 949 01 Nitra

Each contribution must include:
title in Slovak and English languages
author's name
workplace and brief information about the author
abstract in a foreign language (English) – min. 5-7 lines
5-6 key words in Slovak and English languages
text itself

If the text is written in English or German, the title of the contribution as well as the abstract must be written in Slovak.
For the section of studies, the editorial board accepts contributions of 40 pages max.
The editorial board reserves the right to publish the contributions in other sections of the journal (perspectives, materials, discussion). Reviews should contain 3-10 standard pages. Shorter contributions shall be classified as annotations.

Figures (resolution of min. 300×300 dpi, colour/black and white), tables and graphs must be submitted in a separate file. They shall be placed in the text by the graphic designer. Figures, tables and graphs must be numbered, with captions and stated source. The text of the contribution must contain the references to specific figures, tables and graphs.

Each contribution (regardless of the field of study) must include footnotes and meet the following standards:
font: Times New Roman, 12
justified
footnotes in the following form:

Referring to a monograph:
[1]HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

[2]PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Referring to a whole collection of papers:
[4]WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Referring to a study in a collection or a joint work:
[6]KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Referring to a study published in a periodical:
[7]PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Referring to a previously mentioned work:
[8]HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Referring to an electronic source:
[10]KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elekronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

If place or year of publication or the name of publisher are not stated, we write: n. a., n. p., n. d., n. p.
If there are multiple places of publication and only one Publisher, the places are separated with a semicolon and a space, e. g. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
p is short for page
Information like volume of a journal, numbers of collections of papers are written in Arabic numerals.
If the documents in the editions are numbered, it is necessary to write the number of the document, together with the pages

Referring to an archive source
exact name of the archive, name of the studied fund or the years which the agenda of the fund comes from, number of the carton with the document, document's signature and characteristics

The Slovak National Archive in Bratislava (hereinafter referred to as SNA in BA), fund (f) Ministry of Education and National Edification (Ministerstvo školstva a národnej osvety) (MŠANO), 1939 – 1945, carton (c) 52, u. no. 785. Regulation of the Ministry of Education and National Edification for the administrators of public schools from 12 April 1941.

Referring to a contemporary press
Slovák, 5.12.1938, s. 3, article title.

Note: If it is a daily, we state the date of the issue, if it is a different periodical, we state the year, volume, issue, page, title of the article. If the article has its author and we want to emphasize the fact, we also state the name, title and In.

Referring to an antique source
In the note, state the name of the author in the most frequently used form (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), title of the work in Latin (although the original was written in another language, e. g. Greek), number of the book, chapter and paragraph, if marked.

TACITUS. Annales II, 46.